EX LIBRIS
WALTER MUIR
WHITEHILL JUNIOR
DONATED BY
MRS. W. M. WHITEHILL
1979

WHITE HILL
COLL.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

ESTUDIS
UNIVERSITARIS
CATALANS

ESTUDIS UNIVERSITARIS CATALANS

VOLUM VII

ANY MCMXIII

BARCELONA

TIPOGRAFIA L'AVENÇ : MASSÓ, CASAS & Cª

RAMBLA DE CATALUNYA, 24

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/revistadelsestud07barc

TAULA

Pàgs.

ABADAL I VINYALS, R. d'. — *Les* Partidas *a Catalunya* 118
BOSCH GIMPERA, P. — *Sóbres el problema de l'origen de la tragedia grega* 182
DURÁN I SANPERE, Agustí. — *Un* Misteri de la Passió *a Cervera* . . . 241
GOTTRON, Dr. Adam. — *Ein lullistischer Lehrstuhl in Deutschland um 1600?* 221
MONTOLIU, Manuel de. — *Estudis etimològics catalans*. 104
NICOLAU D'OLWER, Ll. — *Literatura catalana. (Notes i comentaris)* . . 163
PUJOL I TUBAU, Mn. P. — *De la cultura catalana mig-eval : Una biblioteca dels temps romànics* 1
— *Inventari dels béns del Santuari de Nuria fet en l'any 1460* 380
RUBIÓ, Jordi. — *Un text català de* La Profecía de l'Ase, *de Fra Anselm Turmeda* 9
RUBIÓ I LLUCH, A. — *Contribució a la biografia de l'infant Ferràn de Mallorca* 291
SANCHIS Y SIVERA, José. — *Pintores medievales en Valencia*. 25
SANPERE Y MIQUEL, S. — *A propósito de* Pintores medievales en Valencia. 201

RESSENYES DE CÀTEDRES

Dret civil català 236
Historia de Catalunya. 236, 404
Literatura catalana 237, 401

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

Pàgs.

KRÜGER, Fritz. — *Sprachgeographische Untersuchungen in Languedoc und Roussillon.* (P. B.). 224

MIRET Y SANS, Joaquim. — *Les Cases de Templers y Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics.* (R. d'A.) 387

RÉGNÉ, Jean. — *Etude sur la condition des juifs de Narbonne du Vè au XIVè siècle.* (J. M. i S.) 225

SARRÈTE, J. — *Iconographie mariale. Vierges ouvertes, Vierges ouvrantes et la Vierge ouvrante de Palau-del-Vidre.* (R. d'A.) 227

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Art i Arqueología, p. 230, 391. — Dret, p. 232, 393. — Folk-lore, p. 232, 393. — Historia i Geografía, p. 232, 394. — Historia Literaria i Filología, p. 234, 397.

NOTES VARIES

Cicle de conferencies sóbres antics escriptors catalans en l'Ateneu Barcelonès, p. 238. — Institut d'Estudis Catalans : Biblioteca de Catalunya, p. 239. — En honor de Menéndez Pelayo, p. 240.

Abreviatures de publicacions citades en el Butlletí bibliogràfic*

A = L'Anthropologie.
AD = L'Art décoratif.
AFH = Archivium Franciscanum Historicum.
AIC = Arxius de l'Institut de Ciencies (Institut d'Estudis Catalans).
AIECat = Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans.
AIV = Atti del R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti.
AM = Annales du Midi.
ASIt = Archivio Storico Italiano.
ASPN = Archivio Storico per le Provincie Napoletane.
ASRSP = Archivio de la Società Romana di Storia Patria.
ASSO = Archivio Storico per la Sicilia Orientale.
AT = Archivio Trentino.
BABLBar = Boletín de la R. Academia de Buenas Letras. (Barcelona).
BAHMadr = Boletín de la R. Academia de la Historia.
BARAB = Bulletin de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique.
BBa = Bibliofilia (Barcelona).
BBSAF = Barcelona. Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros.
BCEBa = Butlletí del Centre Escursionista de la Comarca de Bages.
BCECat = Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.
BCEVi = Butlletí del Centre Excursionista de Vich.
BDCat = Butlletí de Dialectología Catalana.
BDLlCat = Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana.
BDR = Bulletin de Dialectologie Romane.
BECh = Bibliothèque de l'Ecole des Chartes.
BHi = Bulletin Hispanique.
BMa = The Burlington Magazine.
BMon = Bulletin Monumental.
BSALul = Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana.
CHCA = Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó.
CiD = Ciudad de Dios.
CR = Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
CT = Cuadernos de Trabajos.
CTo = La Ciencia Tomista.
EFr = Estudios Franciscanos.
EM = La España Moderna.
EUCat = Estudis Universitaris Catalans.
LblGRPh = Literaturblatt für germanische und romanische Philologie.
Lec = La Lectura.
LZbl = Literarisches Zentralblatt für Deutschland.
MA = Le Moyen Age.
MPi = Mélanges Picot.
Mus = Museum (Barcelona).
NM = Neuphilologische Mitteilungen.
RA = Revue Archéologique.
RABM = Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
RBénéd = Revue Bénédictine.
RBibl = Revue des Bibliothèques.
RCat = Revue Catalane.
REJ = Revue des Etudes Juives.
RHi = Revue Hispanique.
RJCat = Revista Jurídica de Cataluña.
RLR = Revue des Langues Romanes.
RMCat = Revista Musical Catalana.
RMont = Revista Montserratina.
RMM = Revue du Monde Musulman.
Ro = Romania.
RoR = The Romanic Review.
RPho — Revue de Phonetique.
RSH = Revue de Synthèse historique.
Rusc = Ruscino.
RyF = Razón y Fe.

* Sempre que ens ha estat possible hem adoptat les mateixes sigles d'abreviatura del *Kritischer Jahresbericht fur romanische Philologie*, d'en Volmöller.

De la cultura catalana mig-eval : Una biblioteca dels temps romànics, per Mn. P. Pujol i Tubau.

L'haver-nos dedicat durant una anyada a extractar l'important *Cartulari* que's guarda a l'arxiu capitular de la Seu d'Urgell, per compte de l'Institut d'Estudis Catalans, va donar-nos ocasió de fer qualques apuntacions que després completàrem repassant la nombrosa col·lecció de pergamins que encara avui poden llegir-se en aquell ric arxiu, un dels que amb major fortuna han desafiat l'acció dels temps i que, per lo mateix, més complets han arribat fins a nosaltres.

De dintre'l conjunt de notes preses, ens ha sigut fàcil fer-ne una tria i compondre el present treball, que avui tenim l'honor d'oferir als nostres estudiosos; el qual no és altra cosa que una llista detallada de tots els llibres o volums que en els susdits documents s'esmenten.

Un catàleg inèdit de la biblioteca de Santa María de la Seu, fet l'any 1147 i que trobàrem en el foli I de l'interessantíssim manuscrit que conté la col·lecció dels Concilis,[1] dóna importancia al nostre estudi. La nostra llista, doncs, o inventari, comprendrà des dels primers temps fins a la referida data.

Són ben clars els documents de l'època en els quals surt alguna noticia bibliogràfica : pot dir-se que's resolen únicament en dues classes, ço és, les dedicacions o consagracions d'esglesies i els testaments atorgats pels clergues.

Es opinió corrent, entre'ls autors, que tota la vida i tota la tradició literaries, en aquells primers temps, se concentren en les esglesies i monestirs, esdevenint aquests els únics centres de cultura on teníen acolliment les ciencies i les lletres, els veritables arsenals on se guardava tot el saber.

L'instrucció general del país, a l'època de la Reconquesta, estava molt endarrerida, era quasi nul·la; de manera que, com diu un autor,[2] fins les perso-

1. Vegi's P. Villanueva : *Viaje literario*, XI, 163.
2. Boparull : *Los Condes de Barcelona vindicados*, I, 204.

nes de més alta jerarquía no sabíen posar llur firma. Com se desprèn dels documents, el senyal de costum, per signar, era posar una creu.

Han passat ja els segles IX i X quan se llegeix en les escriptures el nom d'algún clergue «magister parvulorum» o «caput schole», el càrrec o professió que d'allà endavant ostenta sempre algún membre de la Canònica.

Tota la cultura, en aquells primitius temps, és essencialment eclesiàstica; lo qual ens confirma que fou l'Esglesia la que en aquelles hores supremes va salvar tota una civilització, mare dels pobles moderns, que era menaçada d'imminent naufragi.

Arreu de la nostra patria, com en les feréstegues valls del nostre Pireneu, breçol de la nostra raça, la biblioteca del sacerdot és l'única biblioteca, i aquesta es compòn regularment dels mateixos volums : llibres teològico-litúrgics i quaderns de la *Sagrada Escriptura*. La biblioteca de la Catedral, esglesia mare del bisbat, la biblioteca de la Canònica, ja és més nombrosa i més plena : en mig dels llibres escripturístics i patrístics hi alternen els clàssics llatins, com corresponía al centre de la vida literaria d'una extensa comarca.

Aquestes observacions vénen corroborades per la present llista.

* * *

El primer testament que trobem ja ens dóna materia per al nostre objecte. Es del prevere *Deodonatus*, atorgat a 8 de maig de l'any 900; qui, després de dir-nos que va ésser «in sede Sancte Dei Genitricis Virginis Marie ad ordinationem Presbiteratus, Cuius Venerabilis Nantigisus Presul preerat et ipse mihi ordinem sacerdotii dedit et dedit mihi ad decantandum Ecclesiam S. Fructuosi in villam que dicitur equiles (Eguils); erat autem ipsa Ecclesia vilis et modica. per iussionem ipsius Pontificis reedificavi ipsam Ecclesiam. et in quantum potui magnam effici. et clocarium ibi institui», disposa, a favor d'aquesta seva esglesia, de tot son alou junt amb el llegat, «et ipsum meliorem Antifonarium et ipso missale qui est novo mistico et evangeliorum disposito. et sermonario. et cronica. et Imnorum. et ordo toledano ... ».[1]

Abans, en la consagració de l'esglesia de Sant Martí de Salses (Salices), en el Bergadà, feta pel bisbe Wissad a 8 de desembre de l'any 857, el prevere Daniel dóna a la mateixa «duos libros Manuale et Psalterium ... ».[2] En l'escrip-

1. Arxiu de la Seu : pergamins solters i *Cartulari*, vol. I, doc. 247.

2. Pergamins solters de l'arxiu de la Seu. Com diem més amunt, les escriptures de dedicacions d'esglesies són aquelles en que més surten entregues de llibres i objectes litúrgics entremig de les donacions de terres i altres possessions. Amb tot, cal fer notar que hem vist diverses escriptures originals, de consagracions (com les de l'esglesia de Santa María «in Castro Lilieto», feta pel bisbe Sissebut; la de Sant Climent d'Ardocal, en el «pago tollonense»; la de Sant Cerní de Laccorre, i altres de les quals diu quelcom el P. VILLANUEVA en son *Viaje literario* [t. X, p. 57 i següents]); en les quals no hem trobat res referent a llibres.

tura de consagració de l'esglesia de Sant Julià de Canalda, feta pel bisbe Nantigis a 17 de febrer de l'any 901, es llegeix la següent clàusula : «Insuper ego Kampinus diaconus dono ad ipsam Ecclesiam. libros III. Missalem, Lectionarium et Antiphonarium ...»[1]

En la dotació de l'esglesia de Sant Pere d'Escales, feta pel mateix bisbe a 3 de desembre de 913 i a precs del prevere Magnolf, aquell li dóna «libros, idest, Missale, Leccionario, Antifernario,—(*sic*)—Psalterio, Evangeliorum disposito ...».[2]

En la consagració de l'esglesia de Sant Miquel «ad pontes, ad illa torre», la qual va edificar el prevere *Chrispianus*, feta pel bisbe Rodolf l'any 940, hi llegim : «... et dono ibidem libros Lectionarios II. Antimphanarios II. et Missale I. obtimo. et Passionario I. et duo locorum misticum. et iob. iuditob—(*sic*) — I. et ..... et Machabeorum. et humiliario — (*sic*) — I. et sermonario I. et Psalterios II. et Imneros II ...»[3]

En la dedicació feta pel bisbe Wissad, l'any 948, a 30 de gener, de diverses esglesies «sitas in Comitatu Cerdaniense, in locum quod est vocitatum Paradiso», es llegeix : «Et ego Estfredus, Pbr. dono ad ipsas ecclesias. Antifonario I. Missales III. Lectionarios IIII. Psalterios II ...»[4] En l'escriptura de dotació de Sant Cristòfol de *Salinas*, feta pel bisbe Wissad a 22 de juny de l'any 949, hi ha la següent donació : «... et ministerio ecclesiastico, Antiphonario, Missale, Lectionario, Psalterio, Himnorum, Homeliario et alium librum qui dicitur Flores Evangelii. cum lectiones Omnium Sanctorum. sive et de dedicatione Ecclesie. et de libris Moralie iob in uno codice Libros II ...»[5] En la dedicació de l'esglesia de Ciutat (prop de la Seu), feta pel bisbe Guissad, l'any 952, el comte Borrell, qui s'hi trobava present, dóna «bibliotega. I. et alios libros X. et VII». El sacerdot Seniofred regala també «Antiphonario. I.».[6]

En l'escriptura original de la fundació del monestir de Sant Pere d'Escales i benedicció de son primer abat pel bisbe de la Seu, en Wissad, feta l'any 960, se llegeix que'l prevere Francemir va donar «libros Eptatico I. Appocalipsin. et Actus Apostolorum et Regum. Sapientia Salomonis. Disposito I. Passionario I. Chanano I. Missale Lectionario Antiphonario in uno volumine. Psalterio I. Prosario I. et Prophetarum I ...».[7]

En el testament d'en Remon, Levita, atorgat en ocasió de sortir cap a Sant Jaume de Galicia a 22 d'octubre de l'any 1045, se llegeix, entre altres, el

---

1. Arxiu de la Seu : pergamins solters.
2. Id.
3. Id.
4. Id.
5. Id.
6. *Cart. de Tavernoles*, doc. 17, f. VII. — Aquesta és l'única donació de llibres que's llegeix en aquest importantíssim *Cartulari*, que tenim extractat i que publicarem pròximament.
7. Arxiu de la Seu : pergamins solters, i P. VILLANUEVA, t. XII, ap. X.

següent llegat : «... et libros quos hablo in Bethulona, hoc est, Antifaner, Missale, Presser, Saltirio, Quaterniones de Flore Psalorum, alio Missale quem habeo in pignus in villa Tizana per solidos VIII de calcina (sic) redimant...» Fa també una deixa de « I. escachos et tabulas de osso ».[1]

En Vives, prevere, en son testament, atorgat a 31 de maig de l'any 1050, deixa al seu nebot, en Salla, «ipso meo Antiphanario cum ipso canono socharrato ... ».[2]

En Sunyer, en son testament de l'any 1054 (25 d'agost), deixa an el seu fill, el sacerdot *Giskafredus*, tots els seus llibres, ço és, «Antiphanario, Licianero, Tropero, Psalterio, Flore Psalmorum et Himner ... ».[3] En el testament sagramental d'en Salla, de 13 de desembre de 1054, es llegeixen els següents llegats : «... et ipso Antiphonario et ipso Tropero cum ipso Canono socarrado remancant ad Guillelmo fratre suo ... et ad S. Mikaele Oficiario suo ... ».[4]

N'Arnall, en son testament de 22 de desembre de 1055, deixa «ipso meo Preser cum Himner» a na Tedberga.[5]

El prevere Guillem Mir, en son testament de 20 d'octubre de 1058, deixa «ad Arnallo Francho, Quaterniones V. de Oficiero ... ».[6]

En el testament de n'Arnau, atorgat a 19 de gener de 1059, abans de sortir cap a Sant Pere de Roma, hi ha el següent llegat : « .. et ipso Troper cum Himner ad Guillelmo in vita sua. posd ejus discesu. ad Sancta Maria remaneant et sedeant in scrinio retro altare. et qui abstraxerit ab Ecclesia fiat in consorcio iude proditor...» Entre les firmes hi ha un tal *Guitardo oculo leprino* (*Guitart ull de llebre*) : devía ésser de renom.[7]

N'Isarn, sacerdot i sacricustodi de Santa María, va deixar el seu «Antifonario», que féu escriure, «cum ipso suo Tropario», com també el seu missal, a Sant Liceri, «que est in uilua» (avui Bell-lloc), en el territori de Sant Esteve d'*Alass*, segons llegim en son testament sagramental de 10 d'agost de 1069.[8]

En Guillem, sacerdot, en son testament de 25 de març de 1074, deixa an en Guillem «Psalterio I,, I. Troper, Quaternos de Officiario et I. Himner ... ».[9]

En el testament sagramental d'en Seniofred, de l'any 1078, 6 d'agost, se llegeix el llegat de «I. Ostiarium et Antiphonarium ... ».[10]

---

1. Cart. de la Seu : vol. I, f. 235, doc. 797.
2. Id. : vol. I, f. 152, doc. 446.
3. Id. : vol. I, f. 147, doc. 439.
4. Pergamins solters de l'arxiu de la Seu, i *Cart.*, vol. I, f. 153, doc. 448.
5. Arxiu de la Seu : *Cart.*, vol. I, f. 156, doc. 452.
6. Arxiu de la Seu : pergamins solters.
7. Id.
8. Arxiu de la Seu : *Cart.*, vol. I, f. 134, doc. 407.
9. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 158, doc. 457.
10. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 120, doc. 362.

En Ponç, sacerdot, va deixar el seu «Leccionarium» al Sant Sepulcre i el «Psalterium» an en Guillem de Sant Just, segons llegim en el seu testament sagramental de 28 de març de 1081...».[1]

En Raimon Seniofred, en son testament de 29 de maig de 1082, mana vendre «III. libros iudicos...».[2]

En Guadall, sacricustodi, deixa, en son testament de 25 d'abril de 1096; «ipso meo Antiphonario cum responsis et Officiario et Psalterio atque Imnario» a Sant Salvador.[3]

En el testament del levita Esteve, atorgat a 25 de gener de 1097, se llegeix el següent llegat : «...et ipso meo Antiphonario, cum ipso Psalterio, cum omnibus aliis meis libellis, relinquo ad S. Petrum...»[4]

En el testament d'en Raimon Bernat, paborde de Santa María, atorgat a 9 de gener de 1119, llegim : «...relinquo XX. solidos ad, consummationem Lectionarii», el qual deu ésser de Santa María... Se cita un individu a favor del qual se fa un llegat i es nomena *Picatabulas*.[5]

Veus-aquí les notes que hem cregut del cas posar al davant de l'interessant llista bibliogràfica, fins ara inèdita, que romàn anotada en el foli primer del *Còdex* dels *Concilis*.

El P. Villanueva no'n fa el més petit esment; i això que descriu extensament aquest volum (lloc citat). Això no ha d'estranyar-nos si es té en compte que aquesta apuntació és cosa extravagant de lo demés que conté el llibre, la qual segurament fou adherida al volum d'una manera casual al relligar-lo. Amb molta facilitat, doncs, pogué escapar-se de la fina atenció d'aquell historiador eminent.

Es el primer bocí que's llegeix a l'obrir el *Còdex*; per lo qual, i degut an això, la seva lletra és molt esborrada a causa del fregadiç amb les tapes, que són de fusta i molt gruixudes, i de la mullena.

La lletra és genuïnament de l'època, ço es, segle XII.

Veuse-la-aquí:

> «Hec sunt memoria librorum Sancte Marie Sedis · Primitus quidem Bibliotecas II. et II. ..... et II. Carolos et II. Passionarios et II. Messalia, I. Toledanam et aliam Romanam et II. Dialogorum et Decada I. Uita canonica I. liber super Joannem I. super Apocalipsim I. Super Ezechiel librum I. Augustini de Trinitate librum I. de Canones III. libros Expositionem Psalterii librum I. et IV.or Evangeliorum libros Super Joannem I. super Matheum alium super Lucam alium super Marcum alium liber Iudicum I. Decreta Pontificum I. et III.

1. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 140, doc. 423.
2. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 120, doc. 363.
3. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 137, doc. 413.
4. Arxiu de la Seu : pergamins solters.
5. Id. : *Cart.*, vol. I, f. 158, doc. 457.

Oficiarios et IV.or Antiphonaria et I. Troper super Genesis librum unum liber Sententiarum I. Uitas Patrum I. super Exodum librum I. super Jeremiam librum I. Prophetarum librum I.

In anno ab Incarnatione Domini C̊. XL̊. VII. post Mllm. XVIII Kalendas Mai recepit Guillelmus Sacrista VIII Missals quorum III cum Ia parte argentea et IV.or textus Sancti Evangelii III. ex ipsis cum argento et III. Lectionarios quorum unum cum Missale in eodem uolumine et III. Psalteria et V. Oficiaria et VI. Responsoria et Antiphonaria et in uno uolumine Oficiarium et Antiphonarium et ..... et IV Tropers et II. Bibliotecas et II. Quarentenos et I. Carolum et II. Passionarios et Breuiarium I.

et II. Collectaneos et II. Dialogorum et I. Dispositum et I. Uita canonica et I. iibrum Expositionis Psalmorum et I. librum Apocalipsis cum super Danihel et I. librum Glosarum Psalterii et II. Moralies Iob et Decadem I. et II. Breuiaria et I. librum Prophetarum et librum Augustini de Trinitate et I. super Joannem et I. Ezechiel et II. Pastoral et I. super Exodum et Expositio Pentateuci et librum Omeliarum et unum super Lucam et unum sub uerborum (sic?) et II. Decretals et I. librum de uitis Patrum et super Jheremiam et II. libros Canonum et I.

et II. ordinaria et libellum super Jheremie et librum Questionum S. Augustini et II. Priscians et librum Virgilii Eneidum et librum

et Oraci et I. uolumine Omerum et totum Virgilium et in alio uolumini Sallustium et Luchanum et Oratium et duo alia volumina Sallustii et I. Terentium et I. Tullium de Ami[ci]cia et III. libros Fisice et I. Persium et I. Oratore et I. Porfirium et librum Glosarum Alphabeti et III. libros Legum et Ordinarium uetus et unum Lucham et Dispositum et vitam Beati Poncii et alios XXVIII libellos inter libros ..... et Expositionis.

Libros de Gramatica XXV.»

Rica per demés era la biblioteca de Santa María de la Seu a mig segle XII, segons comprova l'anterior nota. Ben segur que hi devía haver altres volums, que aquí no s'esmenten, junt amb els còdex de gran preu, que devía anar adquirint fins al segle XV i dels quals avui queda tant sols una minúscula representació.

Com fa notar molt bé un erudit de fòra casa *, sols una biblioteca catalana podía competir amb la del monestir de Ripoll, en el segle XV, en quant al nombre de textos jurídics, i aquesta era la de la Seu d'Urgell. Encara avui poden comptar-s'hi fins a sis els còdexs de Constitucions de Catalunya o tractats manuscrits de dret català.

El susdit autor se dol, i amb raó, de la desaparició de la major part dels volums que formaven aquella antiga biblioteca; i avui, precisant més, podem afirmar que difícilment se n'aplegaríen mitja dotzena dels que vénen compresos

---

* *Los Manuscrits de Santa María de Ripoll*, per RUDOLF BEER; traducció d'en Pere Barnils (*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 38 i següents).

en el nostre inventari, amb tot i que la nostra biblioteca no ha sofert mai el rigor de les flames, com desventuradament cal deplorar respecte de la del monestir de Ripoll.

Potser encara no'ns hem adonat bé prou de les expoliacions de tota mena de que és estat víctima, un dia i altre dia, el tresor espiritual de la nostra patria.

No cal parlar del *veritable saqueig* que s'és fet arreu de Catalunya en lo referent a les obres d'art de valor incalculable en la nostra historia i que avui tenen acolliment en els riquíssims museus d'estats més luxosos que'l que'ns governa; i no diem res, tampoc, de les nombroses joies de la nostra literatura que jeuen disperses ençà i enllà de l'Europa.

Altra mena de materials s'ha anat allunyant també de nosaltres, an els quals potser no s'ha donat la deguda importancia. Ens referim al gran contingent de documentació dels segles IX, X, XI, XII i XIII que's guardava, principalment, en els antics monestirs, tant nombrosos a la nostra terra, i que fou víctima, en primer lloc, dels incendis, més tard d'allò que nomenaren *desamortització*, i últimament de l'ignorancia o de la cobdicia, potser, d'alguns funcionaris, entre altres, per anar a parar o completament malmesa o en els prestatges ben ordenats de qualque biblioteca o museu de fòra casa; desgracia, aquesta segona, més passadora que la primera.

Pocs són, a Catalunya, els depòsits de documentació que poden dir-se bastant complets; i aquests conservats, encara avui, d'una manera poc envejable.

I atengui's bé que, potser en els actuals moments més que en altres hores, s'imposa l'estudi pausat i constant d'aquelles escriptures que, apart de l'importancia per a l'historia, ens permeten l'estudi etimològic de gran part del nostre lèxic, sobre tot en lo pertocant als noms geogràfics i personals.

No podem aspirar a la formació completa i definitiva del Diccionari general de la nostra llengua sense posseir, abans que tot, el vocabulari de la topografía de les nostres encontrades : no tant sols el dels noms actuals, que's troben en el llenguatge vivent, sinó també el dels antics, el dels que surten en els primers documents, talment com vénen expressats al detallar els termes o afrontacions de les esglesies, de les terres, dels castells i pobles; car són aquests els que quasi sempre ens expliquen l'etimología.

No tenim complet encara l'inventari dels mots que's troben en els contractes feudals, i ens manca així mateix el tresor lingüístic que enclouen els noms de terres, arbres, plantacions, viandes, atuells i altres objectes casolans; els d'objectes litúrgics, peces de roba usuals i litúrgiques, llibres, armadures de cavaller, classes de bestiar, i els noms que se'ls donava de conformitat amb l'edat o período de llur vida, etc., etc., segons poden extreure's de la documentació dels temps romànics. Aquesta, ben aprofitada, pot donar-nos, encara

avui, noves i agradables sorpreses. Es molt significatiu lo que explica el Dr. Balari *.

Aquesta necessitat, arreu sentida, creixerà cada dia més, com més l'estudi dels nostres valors assoleixi nous punts de vista.

---

* Ens diu, aquest eminent filòleg i historiador, en el pròleg de la seva magna obra *Orígene históricos de Cataluña*, que, recollint datos per a l'estudi dels cognoms catalans des del punt de vista filològic i històric, li fou indispensable consultar els documents de des de l'últim terç del segle IX que's guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Anava prenent notes dels noms personals que sortíen en aquells pergamins, quan tot d'una va mudar de plan i va deixar de copiar únicament noms personals. I continúa : «La novedad que me ofrecían los asuntos contenidos en documentos de índole muy diversa, despertó en mí la curiosidad de saber, acrecentó gradualmente el interés que sentía hacia ellos y movió el deseo de conocerlos y disfrutarlos. Copiaba de las escrituras todo cuanto me parecía interesante desde cualquier punto de vista. De este modo iba reuniendo materiales para trabajos ulteriores, todavía no definidos... Merced a minuciosos análisis de los documentos logré reunir un verdadero tesoro de notas, cuyo número resultó ser abrumador. Me pareció que con estas notas, que permitían vislumbrar en lontananza estudios nuevos y de verdadero interés para la historia de Cataluña, podría reconstituir pasadas edades, etcétera.» (Pròleg de *Orígenes históricos de Cataluña.*)

Un text català de «La Profecía de l'Ase», de Fra Anselm Turmeda, per Jordi Rubió.

Al llegir, no fa gaire, en la *Revue Hispanique*,[1] les *Profecíes* d'en Turmeda, publicades pel meu estimat amic Ramon d'Alòs, segons els mss. Dalmases i Escorial, va entrar-me el desig de comparar-les amb el text que's deia que les contenía a Carpentras (les fotografíes del qual no havía pogut procurar-se, malgrat sos esforços, l'editor), per veure d'aclarir alguns passatges difícils. Vaig demanar l'enviu d'aquell codi a la Biblioteca de la ciutat d'Hamburg, on escric aquestes ratlles; i, gracies a l'amabilíssima intervenció del Prof. Dr. B. Münzel, director de la Biblioteca Hamburguesa, i al generós despreniment de la de Carpentras (aprofito aquesta ocasió per complir amb el dever de donar públicament a un i altre les meves gracies més corals), al cap de poques setmanes tenía a la meva disposició l'hermós manuscrit català que tant de temps m'havía intrigat.

Però ¡quina no fou la meva sorpresa al veure que no hi figuraven les profecíes editades per l'Alòs, i que, en canvi, el misteriós Lasa, autor d'unes altres que s'indicaven en el catàleg imprès i fiant-se d'aquesta menció en els tractats més autoritzats d'historia de la nostra literatura, se convertía en L'asa, és a dir, en *l'ase* de la famosa *Disputa* d'en Turmeda! Com que en el mateix número de la *Rev. Hisp.* Mr. Foulché-Delbosc havía publicat, tot esperant l'aparició de l'edició original, el text francès d'aquell sucós llibre, va sembla-me oportú treure una copia del text català de la *profecía*, i aquesta copia és la que ha motivat la present edició.

Duhamel[2] diu que el codi conté les profecíes d'en Joàn de Peratallada, Lasa i Turmeda. En altra ocasió em proposo estudiar la part del manuscrit que conté les *Visions* del primer d'aquells escriptors, amb altres tractats de semblant caràcter, en els quals no va reparar l'autor del catàleg francès. Per lo

1. Vol. XXIV, any 1911, p. 480.
2. *Catalogues de Ms. des Bibliothèques de France*: Duhamel, Carpentras; I., 164.

que respecta a les profecíes d'en *Lasa*, ja veiem a què han vingut a reduir-se: Duhamel ne transcriu els primers versos, que hagueren pogut servir per desfer tot d'una la confusió, d'haver sigut més conegudes les edicions lioneses de la *Disputa*.[1] Les profecíes d'en Turmeda a que Duhamel se refería, són a l'últim foli del codi, amb el títol : *Cobles de profecies de fra Encelm*. Les dono també copiades més avall. Són quatre estrofes en versos de dèu síl·labes, molt durs i dolents per cert, combinats A B B A. Són un fragment, per lo que sembla, d'una composició més llarga i desconeguda, que no'm decideixo, amb tot i el títol, a atribuir a Fra Anselm : d'ésser certa tal paternitat, fóra l'únic testimoni que tindríem de l'empleu, pel renegat mallorquí, del metre trobadoresc i menys popular de les *cobles*.

La nova edició de que ha estat objecte el text francès de la *Disputa de l'Ase* m'estalvía d'entrar en grans detalls sóbres la forma com hi apareix la profecía que avui publico. Porta la data de 1418, i diu l'autor, en l'especia de preàmbul que sóbres d'ella fa l'Ase, que s'hi proposa indicar «ce qui doibt aduenir es parties d'Arragon, Cathelogne, Thoscane, Lombardie, Castille, et aultres prouinces». I afegeix : «Et voyant en vostre prophetie — (se refereix a la primera d'en Turmeda, donada a conèixer per l'Alòs) — comme le scisme debuoit passer et debuoit estre vray Pape ung de la Colonne, en ce passage au commencement de la prophetie ou vous dictes : Abandonnée vituperée : sera l'espée : qui blanche Rose : estoit nommée, : Et puis priuée de sa couronne : fera Prouence : par sa puissance : mettre au logis, j'ay voulu sçavoir le faict de ce Pape et de cest Empereur, et des troys de l'Empire, et de Turquie et coustume et Royaume de Lombardie et ce qui adviendroit d'eulx.»[2] En Turmeda devía estar molt satisfet de la seva obra, perquè fa que, un cop finida la recitació de l'Ase, l'auditori declari el nou pronòstic més vertader i subtil que no pas l'altre, escrit una dotzena d'anys abans. Després l'Ase promet a Fra Anselm explicar-li el significat de la nova profecía en acabant la *Disputa*. Aquesta declaració podría ésser la que en el codi de Carpentras se troba immediatament a continuació dels versos de l'Ase. Així ho diu el títol : «Aquesta es la declaració de la profecia feta per lo responent frare Encelm Turmeda en la disputa dels animals.» Tant si és veritablement obra del nostre autor com si és deguda a un *aficionat* més o menys contemporani, la declaració té gran interès per ajudar-nos a desxifrar la terminología amb que en les profecíes d'en Turmeda i altres semblants produccions de l'època solíen designar-se els personatges i aconteixements polítics.[3] Perquè aquest caràcter,

---

1. L'Alòs ja va veure que sota en *Lasa* del codi s'hi amagava *l'Ase*, i així ho diu en la seva edició (p. 481) : «Ms. 336 de Carpentras, que conté, a més de les *Profecies* de que ací tractem, les del llibre sóbres la *Disputa de l'Ase* del mateix autor...»

2. *Rev. Hisp.*, vol. cit., p. 469.

3. Segons en Monfar, en un passatge citat per en Milá (*Obras*, III, 330), «al papa le llamaban el señor de las abejas, al rey Lanceslao el Antecristo de Oriente, al de Inglaterra el señor de la colmena dulce, á Benedicto de Luna el Gallo».

o sigui el polític-religiós, és el primer que salta a la vista a l'estudiar aquelles obres, i ell és el que'ls dóna una tant pintoresca sabor de cosa viva, que fa que, al meu concepte, haguessin de figurar en primer rengle entre'ls testimonis que l'edat mitjana ens ha deixat per permetre'ns entrar en l'esperit de la seva cultura. La prestigiosa influencia del Pontificat, mantinguda fins en els jorns més desorientadors del Cisma; l'autoritat de l'Imperi; la vida en continuada rivalitat de les diverses sobiraníes italianes; els plans de creuada i conquesta; les agitacions espirituals, que feien endevinar les excisions de la Reforma; les qüestions dinàstiques i els odis de partit; tot trobava ressò en aquelles obres abigarrades, especia de lo que avui nomenaríem calendaris polítics, reflectidors de les simpatíes i orientacions de l'opinió popular.

El caràcter dels temes que solíen tractar-se en les profecíes, els dóna cert aspecte d'internacionalitat que colora bastant uniformement la producció que en tal genre poden presentar les nacions llatines d'Occident. Catalunya, emperò, es, al meu entendre, després d'Italia, una de les que pot envanir-se de major originalitat en la materia i d'una producció més abundosa. Ja en els darrers anys del XIII.º segle, les doctrines de Joachim de Fiore troben allí ressò en un temperament tant influient i personal com el de l'Arnau de Vilanova,[1] i des de llavors pot dir-se que per espai de més de cent anys no's trenca la cadena dels inquiets esperits, mig astròlegs, mig profetes i il·luminats. El terrer era tant apropriat al genre, que la divulgació que les *Visions* d'en Joàn de Peratallada tingueren a Catalunya ha fet creure a alguns historiadors de la nostra terra, durant molts anys, que'ns trobavem davant d'un autor català.[2] Al mateix genre de les obres del famós monjo d'Aurillac pertanyen unes anònimes *Explicacions d'alguns secrets de l'Escriptura,* relacionades amb la política aragonesa, i amb cites de Ciril, Joaquim, Peratallada i A. de Vilanova, escrites en 1449, que's troben en el mateix codi de Carpentras. I cal comptar amb lo molt que's deu haver perdut, perquè de segur que la nombrosa cort d'astròlegs que

---

1. En la *Denuntiatio Gerundensis,* de l'Arnau, es on per primera vegada, a Occident, s'observa l'influencia del *oraculum angelicum* de Ciril, que tant estretament se relaciona amb Joachim de Fiori. (V. DENIFLE I EHRLE, *Archiv. f. Literatur u. Kirchengeschichte des Mittelalters,* II, 327.)

2. La versió del *Vademecum in tribulatione,* d'en Peratallada, porta en el ms. de Carpentras, f. 55, una especia de proleg que no deixa lloc a dubte sóbres la llengua en que va escriure les seves obres: «Demanat m'auets — diu un anònim traductor, sense cap mena d'endreçat — car frare meu per vostra letra, que us trameta alguna cosa scrita treyta dels libres de frare Johan de Rochatayllada, qui son tots en latí, e yo he treballat ha açó qui millor es en lo derrer libre dels seus, que us ho tramet transladat per mi de lati, en romans... E sapiats que l libre aquest (el *Vademecum*) transledat per mi, tramet lo dit frare Johan a vn gran amich seu, qui es metge e del orde de sant Francesch e fali aytal letra molt gran, la qual no y fa mester que la hic scriues sino vna partida.» Segueix la lletra a Fra Pere Perot, doctor en medicina, O. M. En el *Vademecum* (f. 56 v.) parla «del terrible cas de nostre rey, ço es de França». (V. també MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos,* I [1880,] p. 500-502. Un bon resum de tot lo que se sabía llavors d'en Peratallada, no gaire més que avui, se troba en el *Diccionari* de BAYLE, IV, 74-75.)

rodejava el rei Pere *el Cerimoniós* no va romandre muda en època tant agitada pel Cisma. Una indicació de tal activitat trobem en la curiosa carta que en Joàn I va escriure, el 12 de desembre de 1391, a l'Eximèniç, amb motiu de l'al·lusió que aquest havía fet, en el seu *Crestià*, als pronòstics que circulaven sóbres la caiguda de diverses corones de reis de cristians.[1] En aquesta carta en Joàn I parla de comunicacions dirigides al rei Pere, sóbres tal aconteixement, pel cardenal d'Albana[2], en Joàn de Peratallada (el nomena Rocasist) i l'astròleg Cresques. Del regnat del supersticiós Joàn I és del que tenim més testimonis, desgraciadament sols documentals, de lo abundant que era una literatura a la qual persones de tant seny com l'Eximèniç, que en diversos llocs de les seves obres s'afanyava a negar tota autoritat a la màgica i a l'astrología judiciaria, no deixaven de donar crèdit. Així veiem interessar-se el rei per les profecíes d'en Pere Lena, paborde de Menorca (17 d'agost de 1392), o per les revelacions del prevere Pere Alerig sóbres l'expedició del sobirà a Cerdenya (17 de febrer de 1393). Més tard, la mort del rei Martí, el compromís de Casp, i finalment l'unió, molt de temps sospitada, de les dues grans corones peninsulars, apart dels fets polítics exteriors, no deixaren d'exercir també la llur influencia, ja excitant la creació de noves obres (entre elles incluiríem la *profecía de l'Ase)*, ja fent girar de nou els ulls a les antigues, en les quals pareixía trobar-se al·lusions als fets esdevinguts, com segons el testimoni d'en Monfar, més amunt citat, feia el desgraciat comte d'Urgell amb les profecíes d'en Peratallada i en Turmeda. En el poema barcelonès de 1473 en honor de Ferràn *el Catòlic*, llavors encara infant, se fan al·lusions an aquesta literatura; i, per completar-les, el Sr. Morel Fatio va reproduir, al donar a conèixer aquell poema, la curiosa dedicatoria de la versió castellana del tractat de *Dret militar* d'en P. Azamar (1476), on se detallen diverses profecíes que sembla saludaren la naixença del fill d'en Joàn II, destinat a regir les dues grans monarquíes espanyoles.[3]

Camp és aquest poc conegut encara i que podría donar motiu a un bonic estudi sóbres la producció literaria catalana, influida més o menys per l'esperit político-religiós de la catorzena centuria. Pensi's, per exemple, quin comentari més viu devía fer, a l'historia del Cisma d'Occident a la Corona aragonesa, el ressò que d'ell se troba en obres tant diverses com el *Somni* d'en Bernat Metge, les profecíes d'en Turmeda o les obres de l'Eximèniç.

Ficat com estic ara en treballs del tot diferents, no puc fer altra cosa que publicar el text que ha donat motiu an aquestes consideracions, i demanar perdó per no il·lustrarlo amb el comentari històric que exigeix.

---

1. Vegi's aquesta carta, i les que més avall se mencionen, en en Rubió i Lluch : *Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval*, 1908, vol. I.

2. Nicolau Brancaccio, cardenal en 1378, † a Florença en 1412.

3. La versió castellana del llibre de l'Azamar se troba manuscrita a la Bibl. de l'Arsenal de París (Esp. 9). (V. Morel Fatio, *Poème barcelonais de l'an* 1473, en la *Romania*, XI, p. 338 i 339).

Així i tot, no crec que deixi de tenir interès el poder llegir en el seu text original una obra d'una figura literaria com la d'en Turmeda, tant complicada per l'enigmàtic dualisme d'esperit que's revela en la seva producció : preocupar-se de la solució del Cisma i de l'estat de l'Esglesia, un cop renegat; voler influir en la política aragonesa i italiana, mentre es considerava com sotmès d'un rei sarraí; dedicar grans alabances a diversos religiosos en les *Cobles de la divisió*, sense que un mot traeixi l'autor de les bromes anticlericals de la *Disputa;* donar consells *en cristià*, malgrat alguna ironía, en els *Amonestaments*, i combatre reflexivament l'esperit d'aquesta religió en el *Present de l'hom lletrat*.

Poques paraules, ara, sóbres el codi.

Es el ms. 336 de la Biblioteca de Carpentras, 200 f. en paper a la marca de la mà; (210 × 150 mm.), lletra grossa i clara de la segona meitat del s. xv, amb títols i inicials en vermell. Bonica relligadura antiga. Les profecíes, escrites a dues columnes, comencen al f. 188 : «Aquesta es la profecia feta per Lasa parlant...» Cada estrofa va numerada amb xifres romanes. Acaben al f. 191 v., deixant en blanc la meitat del foli. En el següent, f. 192, i a ratlla seguida : «Aquesta es la declaració...» Acaba al f. 200 r. El 200 v. l'ocupen les *Cobles de profecies de fra Encelm*, també a una sola columna.

He reproduit fidelment el text, sense altres variacions que puntuar-lo i posar en majúscules els noms propris. Algunes petites addicions que he fet en els versos de les cobles, van en cursiva.

Hamburg, III, 1913.

[PROFECIA DE L'ASE]

[1418]

f. 188 a) «Aquesta és la profecía feta per L'asa parlant de les coses que s deuen seguir en les terres damunt dites.

¶ En nom de la essencia
Prima intelligença,
Comença lo (*sic*) meu eloquença
Un poch scura.

I

¶ Tot ço que la scriptura
Tenia sots figura
De be e de malura,
Fara la mostra.

II

¶ La bistia feresta,
Exint de la foresta,
Darà molta tempesta
Al consistori.

III

¶ La gran virtut diuina
Sots la negra cortina,
Dara cruel ruyna
A gent francesa.

IIII

(b) ¶ Ladonchs sera sotsmesa
La dita gent francesa
Per la real noblesa
20 D'Anglaterra.

V

¶ Mil cccc. noranta
Regnara la jnfanta;
La terra tota quanta
Sera torbada.

VI

25 ¶ Per la gran subiugança
Lexant l'amistança,
Rebellant pendrà lança
Del foch la illa.

VII

¶ La sua gent vnida
30 De nit e iorn guarnida,
Lançarà la partida
De Catalunya.

VIII

¶ Ladonchs la gent lombarda
Ab companya pilarda
(f. 188 v.) 35 Darà la sua lança parda [1]
Al gran vicari.

IX

¶ Dins aries lo signe
La planeta maligne,
Fara lo rey indigne
40 De senyoria.

X

¶ Lo cel me fa proferta
Que sots falsa cuberta
Ladonchs sera deserta
La Ciutat negra.

XI

45 ¶ No [2] fuig si be demora
Aycella cruel hora
Seras gitada fora
De senyoria.

XII

¶ Sota vn falç guiatge
50 Qui s darà al missatge,
Sera fet gran dampnatge
Al poch vescompte.

XIII

¶ Lo cel veig que comanda
Que molta sanch s'espanda,
55 (b) E de cascuna banda
Morrà molt poble.

XIV

¶ Apres la gran pelea,
Vn lop sots pell d'ouella
Fara en la esglesia
60 Vn nouell scisma.

XV

¶ La stela no redona
Mes semblant de colona,
Veura molta persona
Sus alt en l'ayre.

---

1. En el comentari s'escriu : *daran la salsa parda*. No sé què pot voler dir. Text francès: *Sonnera bombarde.*

2. El comentari diu *No t fuig*. Com aquestes, poden observar-se altres diferencies, que crec innecessari anotar. Com si l'autor del *Comentari* s'hagués valgut d'un altre text.

XVI

65 ¶ Gitant raigs variables
E molt spauentables,
Los mals inconporables
Vindran en terra.

XVII

¶ Foch correra per l'ayre
70 Mas no durarà gayre;
Ladonchs prenets repayre
Ins les esglesies.

XVIII

¶ Les mosques de lur terra
Exint, faran gran guerra,
189) 75 Si mon saber no erra,
En la Borgunya.

XIX

¶ Veureu ab gran baralla
Steles fer batalla;
Ladonchs la cruel playa
80 Vendra en terra.

XX

¶ Veureu fill contra pare
E filla contra mare,
La sor contra son frayre
Fer testimonj.

XXI

85 ¶ La diuinal potença
Ha feta prouidença,
Que l mal de pestilença
Vesit la terra.

XXII

¶ Apres del bon Baptista
90 Sots manera sofista,
Sera noua conquista
En la Turquia.

XXIII

¶ En la dessus dita terra,
Si mon saber no erra,
95 (b) Durarà la guerra
Quatorze mesos.

XXIIII

¶ L'anamistat antiga
A fer pau se obliga,
E fermada la liga
100 Faran l'armada.

XXV

¶ E venint la nouella
De la bella puncella,
La donchs la bruta vella
Sera desfeta.

XXVI

105 ¶ Lo cel veig *que* ja plora,
Aycella cruel hora,
No fuig si be demora,
La gran tempesta.

XXVII

¶ La ribalda trixayre
110 Apres la mort del frayre,
A despit de sa mayre
Sera nouia.

XXVIII

¶ E passada la festa,
Per la falça requesta
115 Sera mal e tempesta (f. 189 v.)
En lo realme.

XXIX

¶ Saturnus veig *que* crida
Que sia derendida
E sia esmarrida
120 XXVI. mesos. *

* Text francès : *Et sera marrie — Vingt six moys.*

XXX

¶ Ladonchs la bella nina
Demostrant se baguina,
Dara falsa canina [1]
Al noble compte.

XXXI

125 ¶ Ans de la primauera,
Aycella gran riera
Fara apres la ribera
Vn poch dampnatge.

XXXII

¶ E lo cel me demostra
130 Que en la terra nostra
Sia noua emposta
De longa guerra.

XXXIII

¶ Sots simbell d'oradura
Exira de clausura
135 (b) Ab burell vestidura
Aycell gran comte;

XXXIIII

¶ E lo gran conestable
Hi sera favorable;
Del loch menys stimable
140 Lo traura defora.

XXXV

¶ L'esposa desmarrida
Sera [2] de joy vestida
Apres sia vnida
La sua companya,

XXXVI

145 ¶ La profecia manda
Que port al cap garlanda,
E de cascuna banda
Sia aymada.

XXXVII

¶ Veureu sa fortalesa
150 En breu tornar flaquesa;
Per la culpa comesa
Sera punida.

XXXVIII

¶ Ladonchs alçant bandera
Lo gran duch de Bauera,
155 Ala gent de sant Pere (f. 190)
Fara dampnatge.

XXXIX

¶ Omplint la buyda bossa
La vostra real mossa
Dins en Seragossa
160 Pendra corona.

XL

¶ Lo cel no li aiuda,
Saturnus la tremuda
Faent la estar muda [3]
De senyoria.

XLI

165 ¶ Apres la cruel iornada
Vehent se derrocada,
Stara amagada
XXIII. mesos.

---

1. Text francés : *Faulse venenine.*
2. El ms. diu *cessa*:
3. Corr. *nuda*?

XLII

¶ Ladonchs en la verdesca
170 Sera l'orrible tresca
De la gent barbaresca
Al mig de la orta.

XLIII

¶ La porta veig huberta,
La terra veig deserta,
175 Los frayles sens offerta
Qui canten missa.

XLIIII

¶ Volarà sense ales
Lo gran princep de Gales
Rompent les portes etales *
180 A gent francesa,

XLV

¶ No pas com a cossari
Ne com a propietari,
Mas com a vicari
Del maior bisbe.

XLVI

185 ¶ E cell de Pampalona,
Segons lo cel ordona,
Alçara sa scona
Contra la França.

XLVII

¶ La nostra Catalunya,
190 Si daço no s lunya,
Coue que lo rey munya
La lur gran bossa.

XLVIII

¶ Repicant la campana
Vostra (*sic*) gent catalana,
195 Tots armats en la plana (f. 190 v.)
Faran la mostra.

XLIX

¶ Veureu ladonchs la poncella
Pintant sa força bella
Per la bona nouella
200 De Anglaterra.

L

¶ Segons lo cel m'ensenya,
Coue que molt strenya
Cella gent de Cerdenya
Gent cathalana.

LI

205 ¶ Seran moltes reuoltes,
Apres peytes e grans coltes
Seran les testes toltes
A dos grans mestres.

LII

¶ Tornara l'abitatge
210 Per la guerra saluatge
En los orts com a boscatge
En cella hora.

LIII

¶ E la blanqueta rosa
Al bras de la sposa,
215 (b) Fara guerra e nosa
Ala vermella.

---

* El vers, larg d'una sil·laba, ha d'esser corromput. El text francès diu: *En rompant muraylles.*

LIIII

¶ E Genoua la gaya
Ferida de greu playa,
Sera feta rondaya
220 Per tota terra.

LV

¶ Sots bona confiança
Luca pendra pesança
E fara tal veniança
La flor del lir.

LVI

225 ¶ E l'aguila mesquina
Venint com a gallina
Sots l'ombra leonina
Haura pressura.

LVII

¶ Estara subiugada
230 La trista menyspreada;
Son mal haura durada.
Mija setmana.*

LVIII

¶ Puys realment vestida
De molta gent seguida,
235 Mantindra la partida
Del gran imperi.

LIX

¶ Lo flori de Florença
Mare de la prudença,
Pels seus rebra offença
240 En cella hora.

LX

¶ El bras de la colona,
De la sglesia corona,
Alçara sa scona
Lo gran Imperi.

LXI

245 ¶ Segons lo cel comanda,
Ell fara gran demanda
Per haver la garlanda
De Lombardia.

LXII

¶ Venecia la gaya
250 Per la noua baraya,
Entrara en batalla
Contra l'imperi.

LXIII

¶ Lo cel dona sentencia
Qu' en breu rebeu offença
255 (b) Verona e Vicença
Per cell d'Ongria.

LXIIII

¶ Veureu en aquell dia
Segons ma proffecia
Anar la Lombardia
260 A foch e a flama.

LXV

¶ Segons que lo cel mana,
La vidua Toscana
Segons ley crestiana
Sera nouia.

---

* El text francès diu : *Douze sepmaines.*

LXVI

265 ¶ Veureu lo gran vicari,
Per omplir son armari,
Que vindra molt contrari
Ales comunes:

LXVII

¶ Veureu fer la gran liga,
270 No pot fugir si triga,
Contra cell qui s'abriga
De la gran capa.

LXVIII

¶ Deu per la sua potença
Pot leuar tal offença
275 Revocant la sentença (f. 191 v.)
Deles planetes.

LXIX

¶ La mia proffecia
En escrit mesa sia,
Car coué que axi sia
280 Com ella posa.»

[DECLARACIÓ DE LA PROFECÍA DE L'ASE]

«Aquesta es la declaracio de la proffecia feta per lo responent frare Encelm Turmeda en la disputa dels animals.

Sobre la primera qui comença *Tot ço que*. So es a dir que ço [que] los proffetes an posat ab paraules closes, veureu ara palesament venir vn fet apres altre.

¶ Sobre lo .II. qui comença *La bistia feresta*, ço es a dir que sera vn Cardenal en Italia que per despit de la presonia hon lo hauran (*sic*) tengut lo papa, sobornant alguns cardenals, rebellant se volran fer vn altre Papa, mes lur fet no haura perfeccio.

¶ Sobre lo .III. qui comença *La gran*, ço es a dir quel Rey d'Anglaterra moura mortal guerra al Rey de França.

¶ Sobre lo quart qui comença *Ladonchs*, ço es a dir que los anglesos pendran dels francesos moltes terres e en fretura subiugaràn aquelles ab gran victoria que sempre deuen hauer.

¶ Sobre lo quint qui comença *Mil*, ço es que en lo sobre dit any per defalliment (f. 192 v.) de mascle en ponent sera elegida vna real infanta per senyora ab consentiment de la menor part, de que 's seguira gran guerra e discordia per tota la terra.

¶ Sobre lo .VI. qui comença *Per la*, Ço es que la illa del foch, ço es Sicilia, per la gran subiugança que lauors los (*sic*) faran catalans, se rebellaran contra ells e sera vn cruel fet per catalans.

¶ Sobre lo .VII. qui comença *La sua gent*, ço es a dir que per la mala companyia que catalans los faran, ells rebellantse faran general vnio contra ells, [e] los gitaran de la senyoria.

¶ Sobre lo .VIII. qui comença *Ladonchs*, ço es a dir que la part de Claramunt los quals foren Lombarts, ab companya pillarda, ço es ab lo poble, daran la salsa parda (*sic*), ço es mal viatge, al gran vicari, ço es al Visrey qui lauors serà.

¶ Sobre lo noue qui comença *Dins*, ço es a dir que quant aquesta rebellio serà, la mala planeta de Saturnus sera en la segona casa del signe de Aries e (f. 193) lauors sera fet lo Rey indigne de senyoria, ço es que la perdra.

¶ Sobre lo .X. que comença *Lo cel* ço es a dir que segons la disposicio del cel quant

la rebellio sera, lauors sera deserta la Ciutat negra, ço es Catanya, car los catalans se faran forts en ella e los sicilians prenent la destroiran.

¶ Sobre lo .xi. qui comença *Not fuig*. Aci diu frare Encelm a la Ciutat de Catania prometent li que coue que la senyoria de catalans qui en ella sera, isqua fora, ço es lo visrey qui en ella sera assitiat, e que la sobre dita ora sia mal a catalans.

¶ Sobre lo .xii. qui comença *Sota*, ço es a dir que la donchs los catalans, qui lauors seran en algunes fortaleses, se metran en cor de amansar la ira del menut poble e demanaran un salconduyt per lo bescompte de Rochaberti. E lo poble dar lo hi a, e apres trairan los, e faran dolent lo vescompte de la sua persona.

¶ Sobre lo .xiii. qui comença *Lo cel* diu (f. 193 v.) que aquesta mala constillacio [que] lauors sera, demostra clarament que coue que de cascuna banda, ço es de catalans e de sicilians, muyra molta gent.

¶ Sobre lo .xiiii. qui comença *Apres*, ço es a dir, que apres la rebellio de Sicilia se leuarà vn Cardenal sots specia de fer be, mostrant se molt sant e de perfeta vida, e lo seu cor sera de Lop rappat e fara vn scisma nouell en la sglesia, mes no haura durada.

¶ Sobre lo .xv. qui comença *Stela*, ço es a dir que ans d'aquell temps se demostrarà en l'ayre vna colona de foch e durarà alguns dies e sera vista de tot hom generalment.

¶ Sobre lo .xvi. qui comença *Gitant* diu frare Encelm que aquesta tal colona gitarà raigs variables e de gran spaordiment e lauors vindran en terra los mals incorporables (*sic*), axi com fam, guerra e mortaldats.

¶ Sobre lo .xvii. qui comença *Lo foch correra*, diu frare Encelm que aquest tal foch no sera sino que la dita Colona (f. 194) gitarà raigs molt lonchs e correran con a foch per layre, semblant que veu hom moltes nits algunes cometes que par sien steles que cayguen del cel, e dona fra Encelm de bon consell tal hora estar deins les esglesies.

¶ Sobre lo .xviii. qui comença *Les mosques*, ço es a dir, que los bretons exiran de Bretanya e vindran contra lo duch de Borgunya ab molta altra gent que aiustaran e correran li tota la terra e metran a sacomano.

¶ Sobre lo .xix. qui comença *ab gran* diu frare Encelm que ans que aquest mal vinga sobre Borgunya, veuran les gents moltes nits les steles fer batalles e lauors la cruel playa, ço es la sobre dita guerra, vindra en terra, ço es en Borgunya.

¶ Sobre lo .xx. qui comença *Veureu fill*, diu frare Encelm que quant sera lo sobre dit mal en la Borgunya, molts dels borgunyons se rebellaran contra lur duch, si que lo pare tindra per lo duch, e lo fill sera rebelle ab los bretons, e (f. 194 v.) acusant se tots iorns, la vn fara testimoni contra l'altre.

¶ Sobre lo .xxi. qui comença *La diuina potença*, diu que deu beneyt tot poderos, per aquesta pocha caritat que sera entre los homens, ha proueit e manat que lo mal de pestilencia vesit la terra, ço es mortaldat vn any part altre.

¶ Sobre lo .xxii. qui comença *Apres lo bon baptista*, diu frare Encelm que l'emperador conquistarà moltes terres en la Turquia e que hi morran infinits turchs.

¶ Sobre lo .xxiii. qui comença *En la dessus* diu frare Encelm que la dessus dita guerra no deu durar sino quatorze mesos.

¶ Sobre lo .xxiiii. qui comença *L'anemistat*, ço es a dir que la antiga enamistat que es de catalans e genouesos se leuarà de carrera, e sera entre ells bona pau e faran liga ensemps e apres sia fermada la dita liga, faran gran armada contra lurs enemichs perpetuals.

¶ (f. 195). Sobre lo .xxv. qui comença *E venint la nouella*, diu que la bella puncella, ço es la illa de Corsega, que es vella d'anys e puncella de senyoria real, la qual coue que vinga tota a ma del rey d'Aragó, e lauors la bruta vella, ço es Genoua, vella de hedificis e de riquesa e bruta per la diuisio que sera en ells, sera desfeta.

¶ Sobre lo .xxvi. qui comença *Lo cel veig que ja*, diu frare Encelm que de tal mal implora vuy lo cel e que si triga, no pot fallir.

¶ Sobre lo .xxvii. qui comença *Traició*, ço es a dir que madama de Napols, qui a despit de sos amichs pendra marit, de que li seguirà gran mal, e sera gran destorp en lo realme de Napols.

¶ Sobre lo .xxviii. qui comença, *E passada la festa*, ço es a dir que apres de les noces, per la requesta desonesta que fara madama a son marit, no volent ell consentir, sera entre ells mala voluntat.

¶ Sobre lo .xxix. qui comença *Saturnus* (f. 195 v.) *veig*, diu fra Encelm que la mala constillacio que sera contra la dita dama si sera, que sera de molts delinquida e durara .xxvi. mesos.

¶ Sobre lo .xxx. qui comença *La donchs la vella*, ço es que la dita dama es vella d'anys e nina de seny e que ab maneres de santedat tractarà gran mal a son marit.

¶ Sobre lo .xxxi. qui comença *Ans de la primauera*, ço es a dir que la riera de Mallorques coue que vna altra vegada vinga gran, mes no fara gran mal.

¶ Sobre lo .xxxii. qui comença *E lo cel me demostra*, ço es que segons la disposicio del cel coue que en la terra nostra, ço es en la senyoria de Arago, sia longa guerra, e seran ocacio la coronacio de la real infanta que sera en l'any M.CCCC.LXXXX.

¶ Sobre lo .xxxiii. qui comença *Sots simbell*, ço es a dir que lo comte d'Urgell se mostrarà foll e vestit de burell e exirà de preso.

¶ (f. 196) Sobre lo .xxiiii. que comença *E lo gran conestable*, ço es a dir, que lo dit comte, ab fauor de vn gran conestable castella, exira del impugnable loch hon estarà pres.

¶ Sobre lo .xxxv. que comença *L'esposa*, ço es a dir, que la esglesia que per lo scisme era desmarrida, sera vestida de joy apres la santa vnio.

¶ Sobre lo .xxxvi. qui comença *la profecia*, ço es a dir, que apres la santa vnio, portarà la esglesia corona de perfeta alegria sobre son cap, e sera amagada per sos fills de cascuna banda de crestians.

¶ Sobre lo xxxvii, que comença, *Veureu la fortalesa*, diu que apres alguns anys la fortalesa de la esglesia tornara flaquesa, per ço com lo papa que lauors sera, no estarà be ab alguns princeps de xpistians, e lauar li an la obediencia per algun temps.

¶ Sobre lo .xxxviii. qui comença *Ladonchs alçant la*, ço es a dir que apres d'aço lo gran duch de Bauera, ço es lo duch de Borgunya, alçant la sua bandera, fara (f. 196 v.) damnatge a la gent de sant Pere, ço es a capellans.

¶ Sobre lo .xxxix. qui comença *Omplint la buyda bossa*, ço es a dir que en lo sobre dit any m.ccc.lxxxx. en ponent contrestarà la maior part de la gent, no volent senyoria de fembra, e lauors los que seran de la part de la real mossa dessus dita, omplint la buyda bossa, ço es la del Papa que lauors sera, ell la conseruarà en la senyoria.

¶ Sobre lo .xxxx. qui comença *Lo cel*, ço es a dir que per ço aquesta tal eleccio sera feta en mala constillacio, no pot durar la sua senyoria, car Saturnus lay guastarà

¶ Sobre lo .xli. qui comença *Apres la cruel*, ço es a dir que apres sera la dita

mossa desbosta de la senyoria, los de la sua part la tindran amagada .xiii. dies, e apres dar li an marit ab algunes terres, ab les quals visquen a lur honor.

¶ Sobre lo .XLII. qui comença *Ladonchs en la,* ço es a dir que apres sera maridada (f. 197) la dita real mossa, los moros de Saragossa qui eren de la part de la sobre dita mossa, e volent la sua senyoria, faran grans bandols ab los altres moros qui no la volran, e encontrant se al mig de la orta, faran se la perussa los vns als altres.

¶ Sobre lo .XLIII. qui comença *La porta veig huberta,* ço es a dir que la dita Seragossa en aquell any sera en tan gran destorp, que no 's curaran d'anar a les esglesies e per les grans gents que sen hixiran, sera la terra deserta.

¶ Sobre lo .XLIIII. qui comença *volarà,* ço es a dir, que per ço com lo Papa no estarà be ab alguns princeps de xpistians e mes que mes ab lo rey de França, lo princep de Gales fara lo gran damnatge als francesos.

¶ Sobre lo .XLV. qui comença *No pas,* ço es a dir, que lo maior bisbe, ço es lo papa, lo fara son vicari pei fer la dita guerra al rey de França.

¶ Sobre lo .XLVI. qui comença *E cel de,* ço es a dir que lo rey de Navarra, venint (f. 197 v.) en ajuda del papa, farà gran guerra contra francesos.

¶ Sobre lo .XLVII. qui comença *La nostra Catalunya,* ço es a dir, que si en aquell temps los grans e gentils homens de Catalunya no s'alunyaràn de aquesta tal guerra, ans iran en Navarra per prouar lurs corssos, e lo rey que sera tot en fauor del papa, los leuarà tot quat hauran al mon.

¶ Sobre lo .XLVIII. qui comença *Repicant,* ço es a dir que lauors los gentils homens catalans faran la mostra, mas lo Rey los vedarà l'anada, e sera tan abriuada que qui contrapassarà lo manament del rey, sera la sua munyada.

¶ Sobre lo .XLVIIII. qui comença *Veureu ladonchs,* ço es a dir que la real Infanta haura gran goig e alegria, car vindra li noua que lo rey d'Anglaterra li vol trametre molta gent en son seruici e favor.

¶ Sobre lo .L. qui comença *segons lo cel m'ensenya,* ço es que per lo nouell Rey d'Aragó, sera la gent de Cerdenya (f. 198) molt streta e finalment tota subiugada a catalans.

¶ Sobre lo .LI. qui comença *Seran moltes reuoltes,* ço es que apres la conquesta de Cerdenya seran moltes reuoltes a ma del rey d'Arago en la sua terra e fora la terra, e lauors seran toltes les testes a dos grans mestres, e sera la vn frances e l'altre ytalia.

¶ Sobre lo .LII. qui comença, *Tornara l'abitatge,* diu frare Encelm que per la saluatge guerra qui sera en lo realme de Napols, los orts e vinyes e habitacions de fora seran guastats e desfets, e tornaran con a boscatges.

¶ Sobre lo .LIII. qui comença *E la blanca rosa,* diu fra Encelm que per la saluatge guerra que 's fara ab ajuda de la sposa, ço es de la sglesia, la rosa blanca fara gran nosa als de la partida de la rosa vermella.

¶ Sobre lo .LIIII. qui comença *E Genoua,* ço es que per los grans mals e affanys que passara Genoua, sera feta rondaya, ço es per totes parts del mon sen parlarà (f. 198 v.) del seu mal e affany.

¶ Sobre lo .LV. que comença *Sots bona confianca,* ço es a dir que la Ciutat de Lucha pendra pesança per la flor del liri, ço es lo comu de Florença, apres que hauran feta pau; alguns anys apres de la dita pau, sera la dita guerra.

¶ Sobre lo .LVI. qui comença *E l'aguila mesquina,* diu frare Encelm que [l']aguila

mesquina, ço es la ciutat de Pissa, haura pressura sots l'ombra leonina, ço es sots lo comu de Florença e lauors per tal subiugança o pressura, vindra com a gallina mullada e sens esforç.

¶ Sobre lo .LVII. que diu *Sera subiugada*, diu que aquesta tal pressura e subiugacio sota florentins, deu durar mija setmana de Daniel, feune lo conte.

¶ Sobre lo .LVIII. que comença, *puys realment*, diu que passada aquesta mija setmana, exira de subiugacio de florentins e molta gent la seguirà, e ella realment vestida mantindra la par-(f. 199) tida del imperi.

¶ Sobre lo .LIX. qui comença *Lo flori*, diu frare Encelm que apres que Pisa sia exida de subiugacio de florentins, sera vn gran tabustol entre los dits florentins, dich entre ells, e ab tractes de algun d'ells molta gent stranya entrant en lo comtat de Florença, faran gran dampnatge en aquell.

¶ Sobre lo .LX. qui comença *Al bras de la colomna*, diu frare Encelm que lauors l'emperador alçara la scona, ço es la sua bandera, e que ab gran poder de gent vindra en Italia al bras del papa, qui es de la colona e corona de la esglesia, e aço per fer se senyor de la Italia.

¶ Sobre lo .LXI. que comença *Segons lo cel*, diu fra Encelm que tot aço fara l'emperador per haver la Lombardia sota sa senyoria.

¶ Sobre lo .LXII. qui comença *Venesia la gaya*, ço es a dir, que venint l'emperador de la nova eleccio del papa, fara alguna demanda desonesta als venecians, (f. 199 v.) e contrestant ells a la dita demanda, sera vna gran guerra entre ells.

¶ Sobre lo .LXIII. qui comença *Lo cel dona sentencia*, ço es que lo cel demostra e les planetes, que coue que les ciutats de Verona e Vicensa reben offença per la venguda del emperador en Italia.

¶ Sobre lo .LXIIII. que comença *Veurets en cell*, diu frare Encelm que aquell dia per la gran guerra, tota la Lombardia hirà a foch e flama, car la ira del emperador sera molt furiosa, no hauent pietat ni misericordia.

¶ Sobre lo .LXV. que comença *Segons que lo cel manda*, diu frare Encelm que apres del dit fet de Lombardia, la Toscana qui tant de temps es estada viuda, ço es de senyoria, regint se comuna, coue que lauors sia nouia prenent marit, ço es que haura vn nouell senyor que la regira.

¶ Sobre lo .LXVI. que comença *Veureu lo gran vicari*, ço es a dir que 'l papa demanarà certa cantitat de moneda a les comunes e ells (sic) negant tal demanda, (f. 200) e no volent li res donar, ell los vindra molt contrari e ab aiuda del emperador se veniarà d'ells.

¶ Sobre lo .LXVII. que comença *Veureu fer la gran liga*, ço es que apres de aço les comunes faran vna gran liga contra lo papa e contra l'emperador e sera gran mal en Italia per cascuna partida.

¶ Sobre lo .LXVIII. que comença *Deu per la sua potença*, diu frare Encelm que aço dessusdit segons la sua sentencia coue que axi sia, mes que deu beneyt tot poderos es sobre totes coses, qui les ha creades, ell sol pot reuocar aço que no sia.

¶ Sobre lo .LXVIIII. qui comença *La mia proffecia*, diu frare Encelm que axi com ha dit dessus, si deu beneyt no reuoca les sentencies e judicis de les planetes, coue aquelles coses sobre scrites se seguesquen, segons son posades.»

f. 200 v.

«COBLES DE PROFECIES DE FRA ENCELM

¶ O Babilonia, tu Barcelona,
En tu florint l'arbre de la superbia
Sera son fruyt la jornada cella
Si penedint deu beneyt no 't perdona.
¶ Mostrar t'a deu alguns orribles signes;
Semblant fara a les tres veines
Del teu comtat, per mal e *per* roynes
Los confondra, e d'aço son dignes.
¶ Deu poderos tot penedir spera,
Penedint te, d'ell auras indulgencia,
Si que fas ta alta eminensa
Si trametra com Sodoma la fera.
¶ Ton mal vendra de març o de satembre
A mija nit, tu estant adormida
Per lamps e trons seras spaordida,
Vulles te donques per penitencia rembre.

Fi de vna proffecia»

Pintores medievales en Valencia *(continuación)*, por

José Sanchis y Sivera, Canónigo de la Catedral de la misma.

Jerónimo Fuster. — En 1.º de febrero de 1441 vende una casa situada en la parroquia de Santa Catalina, y en 11 de diciembre del mismo año nombra procurador suyo a su padre, Jaime Fuster, boticario [1].

Manuel Lópiz. — En una cuenta de 11 de julio de 1442, por confección de una *chaquima* para el rey, está la partida siguiente : *An Manuel Lopiç pintor de la dita ciutat de deboxar les lletres e siti perillos que son estats fets e probats en la dita chaquima...*; y en 24 de octubre de 1443 cobra *per preu de cinch cabeçeres... e treball meu de deboxar totes les joyes que son stades brodades e trepades* [2].

En 2 de abril de 1449 cobra cierta cantidad de los moros de la sierra de Eslida como cesionario de Pedro Pardo de la Casta, y otras varias cantidades de los mismos como cesionario también, o procurador, de varios personajes; en 10 de enero y 3 de marzo de 1450, en 25 de mayo y 20 de diciembre de 1452, en 9 de junio de 1477 y en 19 de enero de 1478 cobra igualmente, por el mismo motivo, de los moros de Vall de Uxó [3]. En 2 de enero de 1450, en 3 de agosto de 1452 [4] y en 31 de julio de 1468 aparece su nombre en ápocas por negocios que son de su arte [5]. En 2 de agosto de 1449, como procurador de Juan de Castellví, firma ápoca por cobro de cantidades de los susodichos moros de Eslida, y en 1.º de septiembre de 1450 firma otra ápoca por lo mismo [6]. En 10 de noviembre de 1451, como procurador de la viuda y hered ra del pintor Roger Esperandeu, cede unos derechos [7].

---

1. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Registro de ápocas de la Bailía, t. VI, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Jaime Tolosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Pergaminos comprobantes de cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Pedro Rubiols, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Pedro Domínguez. — En 7 de marzo de 1442, este iluminador cobra *per raho e preu de noranta sis fulls de pergamins rasos de tholosa... per a obs del trellat del saltiri fet e ordenat per lo Reverent mestre Francesch Ximenis.* Al año siguiente cobra *per lo preu de unes hores romanes scrites en pergamins ab los oficis de Ntra dona de deffunts del sant sperit e ab los set salmis e loffici de les ores de la creu guarnides ab dos gaffets dargent daurats e quatre scudets rexats los quals per obs de un presoner del Senyor Rey questa pres e detengut en lo castell de Xativa.* También se le paga cierta cantidad *per un offici de San Alifonso*[1]. En 12 de septiembre de 1444 firma época de 100 sueldos, *ad solvendum restantibus ex illis X libris ratione illuminationis secundi voluminis sanctoralis responsalis etc.*; y en 18 de febrero de 1448 vende una casa, que cobra el 14 de marzo de dicho año[2]. En 4 de agosto de 1451 cancela un censo[3]; en 1454 hace 69 *letres florejades en una O gran del offici de S. Jacme que son per un officier sanctoral nou*[4]; en 28 de enero de 1455 firma época de 11 libras, dos sueldos y seis dineros *per capletrar e illuminar certa part de un oficier*[5]; en 1458 ilumina un oficio de San Vicente Ferrer[6]; y en 12 de junio de 1464 cobra 140 sueldos y seis dineros *ratione illuminationis cuisdam libri dicte sedis dicti legender*[7]. Todos estos libros eran para la Catedral.

Juan Mateu. — En 23 de marzo de 1443, este pintor, *civis Valentie,* vende a Juan Dezllor, mercader, *centum viginti dotzenas de merluça quam per vos fuit recognita et triata*[8].

Gabriel Pedrolo. — Este pintor hizo varias obras en la Catedral, cobrando en 1443 lo que devengaba su trabajo *per repasar lo pom dels angelets e lo infanto Jhus lo qual esta en les festes de Nadal en lo facistol,* y en 1468 los jornales por renovar el San José, la María y el Jesús para la fiesta de Navidad[9].

Andrés de Canemaç. — Este pintor, que también se llama *coffrerius,* y Juana, su mujer, en 16 de julio de 1444, venden ciertos censos; y en 13 de noviembre de 1449 vende otros censos[10].

---

1. Registro de ápocas de la Bailía, t. VI, fol. 274 v., *Arch Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Arch. de la Catedral,* volúmenes 3,661 y 3,662.
3. Protocolo de Jaime Tolosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 15 y 17.
5. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,660.
6. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 22.
7. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.
8. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 13 v. y 15.
10. Notal de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Juan Vilar. — En 23 febreio de 1446, este pintor, *commorans Valentie,* confiesa deber al pintor Jaime Mateu cierta cantidad que le habia prestado [1].

Miguel Querol. — Con fecha 16 de mayo de 1447 firma el siguiente documento:

Predictis die et anno. — Michael Querol pictor vicinus loci de moncada confessus fuit recepisse ab honorabile fratre Johanne perez de novals priore domorum de montesa civitatis Valentie executore ultime dispositionis Reverendi Domini ffratris Romini (?) de Corbera quondam Magistri ordinis et milicie beate Marie de Montesia et sancti Georgij trescentos solidos monete regalium valentie et sunt solutionis secunde tertie retabuli sancte crucis capelle dicti Reverendi quondam Magistri quod ipse pictor laborat. Et ideo renunciavit exceptioni non numerate peccunie &. — Testes qui supra (Pascasius marti faber et Johannes perez pictor Valentie) [2].

Juan Palacio. — En 17 de julio de 1447, este *olim pictor,* como usufructuario de ciertos bienes, firma un contrato sobre tierras en Campanar [3].

Antonio Pla. — En 20 de mayo de 1448 nombran procurador *Anthonius Pla pictor civis Valentie et Caterina eius uxor filiaque et heres particularis discreti Anthonij lopez quondam notarij* [4].

Jaime Valero. — En 22 de mayo de 1448 compra este pintor, *civis Valentie,* seis cargas de madera, cuyo importe confiesa deber por medio de una ápoca [5],

Salvador Castell. — En 22 de mayo de 1448 confiesa deber el precio de seis cargas de madera [6]; en 6 de abril de 1470 aparece este pintor como testigo en una ápoca de compra de colores, juntamente con Jorge Alimbrot [7].

Gabriel Ballester. — Este pintor, de la ciudad de Barcelona, en 18 de agosto de 1448, cobra 550 sueldos barcelonines del tesorero del rey *en paga pro rata de aquells MD sous barchinoneses a aquell deguts per pintar la popa de la dita nau del Senyor Rey e fer les letres al dragant de la dita nau. E quatre senyals reyals e pintar hun sent Miquel e dos angels e fer dos penons de trompeta e pintar quatre infants ab les divises del Senyor Rey entre los colors e les mans e encara per fer algunes banderes e lo barraga de la gabia de la dita nau.* Pocos dias antes, en 6 de agosto,

---

1. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Miguel Villafarta, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Bartolomé Tolosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,681.

cobra 20 sueldos *per sos treballs de fer e pintar dos senyals Reyals en un troç de drap e posar aquells damunt lo dit drap de brots per ops de tenir aquell en la paret per servitut de mon offici*[1].

Una época tenemos, además, de este pintor, firmada en Barcelona en junio de 1449, la cual transcribiremos, con muchos claros, por estar estropeadísimo el pergamino de donde la tomamos. Dice así:

Sit.... gabriel balester pictor civitatis barchinone scienter et gratis confiteor et recognosco vobis... petro mercader militi illustrissimi domini Regis Aragonum consiliario et Thesaurario presenti et vestris.... illorum septuaginta quinque librarum barchinonensium mihi debitarum rationibus sequentibus videlicet.... de la nau del Senyor Rey e fer en aquella les divises del Senyor Rey per dos angels qui stan.... agant que tenen les armes dela Realme una ymatge de sanct Miquel quatre infants.... argue que tenen en les mans les dites divises e per fer dos barragans la hu per a la.... major e laltre pera la gabia del triquet tres banderes dos penons de trompetes .... reals en una post que estava damunt lo dit dragant e per or e colors que entraren en les.... dedistis et solvistis mihi mee omnimode voluntati numerando nongentos quinque....barchinonenses Et quia hec est rei veritas Renuncians scienter exceptioni quantitatis predicti.... numerate et non solute et per me a vobis non habite et non recepte ut predicitur et doli.... fieri per notarium subscriptum presens publicum apoce instrumentum. Quod est actum barchinone decima..... junij anno a nativitate donini Millessimo quadringentissimo nono....[2]

Gerardo (Girard) Martell. — Este iluminador, *habitant en la ciutat* de Valencia, firma época, en 9 de junio de 1449, *per mon salari de fer e deboxar once principis o caplletres florejades de diversos colors e champides dor molt be acabades fetes ab diverses istories e figures dins aquelles deboxades e acabades de colors en lo libre apellat ordinacions de casa del Senyor Rey... de fer deboxar e acabar en lo dit libre CClxxxxix letres florejades de diverses colors e champides de or molt be acabat*[3].

Antonio Pila. — Conocemos la existencia de este pintor por un documento fechado en 19 de mayo de 1449, en el que, como procurador de su mujer Caterina, firma un acuerdo referente a un pleito[4].

Francisco de Almenara. — En mayo de 1451 había fallecido este pintor, pues su viuda, Altadona, cobra del baile cierta cantidad *per dos argensos e mig de randa de fil dor ab batens... feta molt subtilment a manera de fulla de murtra e de altres diverses maneres... per guarnir e acabar draps de cap*[5].

---

1. Tesorería del mestre racional, fol. 120 y 79, C. 8,792, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Pergaminos comprobantes de cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Pergaminos comprobantes de cuentas de la Bailía, y registro de ápocas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. de Reino de Valencia.*
5. Cuentas de la Bailía, C. 65, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Domingo Alegre. — Conocemos la existencia de este pintor por una escritura que otorga en 18 de febrero de 1452, en la que se llama ciudadano de Valencia y compra una casa en la plaza de Cajeros, parroquia de San Martín, a Angelina, viuda de Jaime Estopiñá, *cofrener*, dándole el derecho de ocupar una habitación mientras viva [1]. En 19 de enero de 1458 firma una época por el cobro de una pensión de ciertos censos [2].

Juan Marí. — Leemos por primera vez el nombre de este iluminador en una escritura otorgada en 12 de diciembre de 1452, en la cual actúa como testigo [3]. En 1459 trabaja en la Catedral y cobra *trenta reals per deu letres dor e datzur que feu en lo pergamí de les reliquies de la seu* [4], y en escritura otorgada el 9 de septiembre de 1476 promete al beneficiado Raimundo Zaedra capitularle cierto misal por el precio de 120 sueldos, moneda valenciana, bajo pena de 60 sueldos si no lo cumpliere, y plazo desde la fecha hasta ocho días antes de Todos Santos, o sea el 24 de octubre [5]. En 20 de abril de 1482, en unión de su mujer, Juana, arrienda *quasdam domos sive pati... sitas in platea dita dels pavesos* [6].

Antonio Desplá. — Es hijo del pintor Pedro Desplá, y su nombre aparece en los inventarios que se hacen al fallecimiento de su padre en 1.º de marzo de 1456 [7]. Antes, en 2 de junio de 1443, firma época, con su mujer Caterina, hija del notario Antonio Lopeç, de cierta cantidad que recibe, como dote de ella, de los *manumisores* del canónigo Pedro de Artes [8]. En 9 de enero de 1461 interviene como testigo en una época [9].

Bernardo Fabra. — Aunque se le llama *cofrerius*, creemos que era pintor de esta clase de muebles, por aparecer su nombre juntamente con el pintor de retablos Andrés Palmero, a quien se llama igualmente *cofrerius* al firmar con él una época, como administrador *bacini pauperum parrochie sancti Martini dicte civitatis* (Valencia), en 4 de diciembre de 1457 [10].

Andrés Palmero. — En una época que firma en 4 de diciembre de 1454

---

1. Protocolo de Jaime Tolosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Juan Aguilar, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 21 y 22.
5. Protocolo de Juan Aguilar, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
6. Protocolo de Luis Masquefa, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
7. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. Notal de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
10. Protocolo de Juan Ferrer, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

como administrador, juntamente con Bernardo Fabra, *bacini pauperum parrochie sancti Martini*, se le llama *cofrerius*, lo cual nos prueba que se dedicaba a la pintura de esta clase de muebles *.

En el mismo protocolo donde encontramos esta noticia, pero bastantes años después, hallamos los siguientes documentos:

Die intitulata xxx augusti dicti annj Mcccclviiij. — In Dei nomine amen. Noverint universi Quod ego Anthonius Timor notarius et scriba juratorum ville Cullarie pro parte justicie et dictorum juratorum ac totius universitatis predicte ville de Cullaria ex una et ego Andreas palmero pictor Valentie partibus ex altera gratis etc. confiteor etc. una parte nostrum alteri etc. quod super retabulo inferius nominando etc. fuerunt et sunt inter nos dictas partes inhita facta et conventa etiamque concordata in romantio capitula inferius declarata in hunc qui sequitur modum

Primerament que lo dit Nandreu palmero sia tengut fer un retaule de xvj palms de ample e de altaria xxv palms en lo qual ample e larch no sia entes les polseres lo qual retaule ha haver cinch posts ab les istories seguens; — Item ha afer lo dit Retaule de fusta a son cost e messio ab ses tubes e polseres les quals polseres hauran tres palms dample poch mes o menys a sa coneguda en les quals seran los profetes e lo dit retaule sos pilars segons es acostumat; — Item mes un banch condecent al dit retaule ab les istories de la passio de Jhu xpt; — Item mes un tabernacle condecent al dit retaule e lo qual retaule tabernacle e banch en los lochs hon sera necessari sia tengut fer e obrar de hor ffi e aquell sia tengut fer be e acabadament segons ques pertany e aço dins tres anys comptats de huy en avant;— Item mes que fet e obrat lo dit retaule, lo dit mestre palmero sia tengut anar a la dita vila per sitiar e metre aquell en la sglesia de Cullera en son loch a sa despesa e qui la vila a son carech lo portes e faça portar lla ala dita vila;—Item que la dita vila done e pague per preu del dit retaule per avinença e concordia entre les dites parts feta e concordada axi per lo dit retaule fusta mans hor ffi adzur e altres colors quatre milia sous en aquesta forma encontinent xxx lliures reals de Valencia e en la ffi del any xxx lliures en la ffi del segon any L lliures e fet e acabat lo dit retaule e posat en Cullera segons dit es la restant quantitat etc.

Et nos dicte partes contrahentes modis et formis predictis laudamus et aprobamus dicta capitula etc. Renunciantes etc. promitimus etc. convenimus bona fide una pars nostrum alteri ad invicem et vissicim predicta et infranscripta omnia et singula adimplere operis per efectum etc. prout dicta sunt sub pena G. solidorum etc. obligantes perinde omnia bona nostra et jura dicte universitatis et mei dicti Andree palmero etc. In testimonium promisorum etc. Et fiant duo publica instrumenta etc. Actum Valentie etc.— Testes inde sunt Guillermus pugiriol Cullarie et Andreas anguix pictor Valentia residentes.

Die intit. vj septembris dicti anni Mcccclviiij. — Ego Andreas palmero pictor predictus Valentie gratis etc. confiteor etc. vobis justitie et juratis ville Cullarie absentibus etc. habuisse per manus Guillermi pugiriol mee omnimode voluntati in presentia notirij et testium subscriptorum realiter numerando omnes illas xxx llibras regalium Valentie ratione prime solutionis dicti Retabuli etc. Et quia etc. Renuncians etc. Actum Valentie etc. —Testes inde sunt bernardus sent marti fornerius et Johannes martinez agricola Valentie habitatores.

---

* Protocolo de Juan Forner, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Die intitul. xxj marcij dicti anni Mcccclx. — Ego Andreas palmero pictor Valentie gratis etc. confiteor etc. vobis honorabilibus justitie et juratis ville Cullarie absentibus etc. habuisse omnes illas xv llibras regalium Valentie per manus bartholomei renard agricole dicte ville in presentia notarij et testium infrascriptorum mee omnimode voluntati realiter numerando etc. Et sunt pretextu et causa de un sotabanch cuiusdam retabuli per me depicti pro ecclesia de Culleria Et quas quidem xv libras non sunt ex pretio dicti retabuli nec intelliguntur pro eo nisi tamen per dictum sotabanch etc. Cum pretium dicti retabuli jam est designatum per extensum in contractu facto per notarium subcriptum ut ibi magis latet et est quatuor millia solidorum dicte monete etc. Et quia etc. Renuncio etc. Actum Valentie etc. —Testes inde sunt Nicholaus ros agricola et Johannotus armengol carnifex Valentie habitatores.

Andrés Anguix. — Este pintor, *Valentie residens*, nos es conocido por figurar como testigo en las capitulaciones que en 30 de agosto de 1459 hace el pintor Andrés Palmero sobre un retablo con destino a Cullera [1].

Miguel Bonora. — En 1459 este iluminador hace trabajos en la Catedral [2], y en 1480 figura entre los concejeros parroquiales, representando en el Concejo de la ciudad a la parroquia de San Esteban [3]. En 6 de marzo de 1489 le encontramos con el nombre de *pintor* y firma época *per los treballs que he sostenguts en pintar ultimament certes çamarretes y caraces dels condempnats a carcer perpetu y de altres heretjes*. Se le paga, por orden de los inquisidores, en 14 de febrero de dicho año. [4] En 2 de mayo de 1492 le encontramos ejerciendo el cargo de procurador de su hermano Esteban Bonora, mercader de Játiva, y nombra a su vez procurador suyo al notario Francisco Ferrando [5].

En 29 de abril de 1460 encontramos un *Michael Mari alias Bonora illuminator vicinus valentie*, que cobra parte del dote de su mujer, llamada Caterina [6].

Leonardo Pardo. — Este pintor, *civis Valentie*, como tutor y curador de Beatriz, heredera de Manuel Montagut, firma una época, en 20 de marzo de 1459, por cobrar el importe de una casa de dicha pupila que se había vendido [7].

Jerónimo Morell. — En 22 de septiembre de 1460, Ursola *uxor Geronimi morell pictoris civis Valentie*, como heredera de su padre Juan Mengol, *peraire*, vende una casa situada en la parroquia de San Juan [8].

---

1. Protocolo de Juan Forner, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 20.
3. *Manual de Concells, Arch. del Ayuntamiento.*
4. Protocolo de Jaime Desprats, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Antonio Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
8. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Nicolás Agustí. — Este pintor, vecino de Valencia, en 20 de julio de 1454, sirve de testigo en una época [1]; en 4 de diciembre de 1459 vende, en unión de su mujer, unos censos [2]; y en 3 de marzo de 1460 figura como testigo en el contrato que hacen los mayorales del oficio para la construcción de unas rejas historiadas [3].

Bartolomé Borrás. — Este iluminador aparece, en 1460, como tutor de unos menores en un testamento [4].

Juan Maçana. — Este pintor trabaja en la Catedral en 1460, pues en 18 de noviembre de dicho año cobra la cantidad de 100 sueldos *ratione deaurandi partem interiorem cancelli sive rexat capelle post altare maius... in quo conservatur corpus domini* [5]; en 2 de agosto del mismo año firma época de 10 libras *ratione pingendi et deaurandi rexias* [6], y en 7 de enero de 1461 cobra 50 sueldos *ratione deaurationis de un pom del rexat nou capelle Virginis Marie* [7].

Guillermo Pérez. — El nombre de este pintor lo vemos en una época, que firma en 21 de diciembre de 1459, de 117 sueldos, por materiales para cierta obra [8]; en 1460 aparece como tutor de unos menores [9]; en 21 de febrero de 1464 actúa como testigo en un contrato de establecimiento de enfiteusis [10]; y en 10 de abril de 1465, con su mujer Caterina, actuando como tutores y curadores de Juan y de Isabel Martí, venden dos cahizadas de tierra en Algiroz [11].

Jaime Guillem. — En 14 de marzo de 1461 firma época de 50 sueldos *ratione depingendi de ocre* la cubierta de la entrada de una casa [12].

Juan Guillem. — Este pintor cobra de la Catedral, en 21 de febrero de 1461, por pintar la cámara mayor de la prepositura [13], y en 1473 *per lo repintar la tomba del cardenal de Arago* [14]. En 1482 es pintor de *les senyories deputats de la*

---

1. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,679.
3. Protocolo de Juan Forner, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,584, fol. 225.
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 13 v., y volumen 3,584, fol. 269.
6. *Arch. de la Catedral,* fol. 23, y volumen 3,679.
7. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.
8. Pergaminos comprobantes de las cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,584, fol. 104.
10. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.
11. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,681.
12. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.
13. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.
14. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 15.

generalitat del reyne[1], y en 1481 cobra *per fer de color una post del orgue* en la Catedral, en cuyo trabajo todavía está ocupado en 1501, haciendo además otras faenas[2]. En 7 de enero de 1474 cobra 90 sueldos *pro quadam vasa nova et clavibus et aliis rebus*[3].

Con fecha 18 de enero de 1479, reunidos los jurados de la ciudad, acuerdan que *en Johan Guillem pintor de la ciutat de Valencia vehi e habitador sia daqui avant pintor e tinga carrech de pintar los entremesos de la festa del corpus xpti*[4]. En 2 de noviembre de 1485, en unión de un hijo Pedro, también pintor, se compromete a hacer un trabajo[5].

Este pintor hizo testamento, en 17 de enero de 1500, nombrando ejecutor testamentario a su hijo Bernardo Guillem, presbítero; ordenando ser enterrado en la parroquia de San Andrés, en la sepultura que poseía en la capilla de San Gil; y dejando a su mujer Yolanda las cien libras de dote que aportó al matrimonio, más 50 de los frutos, y el resto a sus hijos. Murió en 21 de abril de 1501, siendo publicado su testamento el 15 de mayo por el notario Miguel Marí[6].

Guillermo Pelegrí. — En 29 de abril de 1460, este pintor, *vicinus Valentie et beatrix eius sponsa puella pauper,* cobra de los testamentarios de Juan Despuig cien sueldos *in adjuntorium dotis mee dicte beatricis ex illa quantitate legata per dictum defunctum orfanis necesitandis*[7].

Miguel Marí. — (Véase *Miguel Bonora.*)

Bartolomé Nadal.— En 8 de julio de 1462 firma época por haber recibido 30 libras que se le debían de un legado[8]. En 1513 aun vivía, pues en el libro del *Repartiment real,* entre los vecinos de Valencia correspondientes a dicho año, en el folio 279 v., leemos : *Parroquia de Santa Creu : Mestre Bertomeu Nadal pintor V sous*[9].

Jerónimo Reixach o **Rexach**. — Este pintor, hijo tal vez del célebre Juan Rexach, aparece como testigo en una época que, en 12 de agosto de 1462, firma la viuda del pintor Jacomart[10]. No tenemos otras noticias de él.

---

1. *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 6 y 18.
3. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,682.
4. Protocolo de Antonio Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Manual de Concells,* n.º 41, fol. 185, *Arch. del Ayuntamiento.*
6. Pergamino señalado con el n.º 854, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Juan Casanova, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
9. *Arch. del Ayuntamiento.*
10. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,680.

Jorge Alimbrot. — Este pintor era flamenco, y de él tenemos noticia por una escritura de venta de una casa, hecha por su madre Catalina. Insertaremos el principio del documento, fechado en 13 de diciembre de 1463, por contener datos interesantes:

Catherina uxor magistri ludovici alimbrot pictoris quondam bartholomeus fabra fusterius et Johanna uxor eius ac etiam Georgius Alimbrot pictor flamench habitator Valentie filius dicti Magistri ludovici quondam omnes simul et quilibet nostrum in solidum nominibus nostris propris et etiam ego dicta Catherina tamquan heres bonorum et jurium que fuerunt dicti quondam magistri ludovici constat de hereditate etc. cum illius ultimo testamento acto in posse discreti petri figuerola notarij publici viij die octobris de anno M.º cccclx et publicato xxv octobris dicti anni. Quod dictis nominibus... [1]

Con fecha 6 de abril de 1470 figura este pintor como testigo en una compra de colores, juntamente con el pintor Salvador Castell [2]. Luego, en 1474, es nombrado, por el Cabildo de la Catedral, perito para entender en el litigio que aquél sostenía con los pintores italianos Pablo de Areggio y Francisco Neapoli con motivo de las pinturas que éstos hicieron en *lo cap de la Seu* [3]. En 5 de junio de 1481 había ya fallecido, pues su mujer Beatriz aparece como viuda en la cancelación del inventario de los bienes de su casa [4].

Luis Pascual. — Este pintor trabajó en la pintura interior de la capilla de San Pedro en la Catedral, y en 19 de septiembre de 1467 cobró *ratione pingendi clavem capelle Sti Petri dicti sedis*; en 8 de junio de 1469 recibe 11 timbres *regalium valentie ratione pingendi quasdan vidauras* para la misma Catedral [5]; en 14 de marzo de 1485 cobra por pintar otras vidauras [6]; en 29 de marzo de 1491 le da 19 libras y nueve sueldos el presbítero Pedro Barberá, albacea del magnífico Martín Juan de Galba, por el trabajo de pintar *unum pannum auri imperiale* [7]; en 25 de agosto de 1494 cobra nueve ducados *de les vidaures noves que he fet e pintat en lo drap dor vell dexat per lo venerable mss Johan mas prevere* con destino a la parroquia de San Martín [8]; en 27 de febrero de 1495 firma ápoca de 13 libras y 13 sueldos *per unes vidaures noves que ha fet pera un drap de or de la Seu ab armes de borja de N. S. P. quan era cardenal per or y mans* [9]; en 10 de febrero de 1501 recibe 8 libras y 4 sueldos *pro bistractione vidaurarum*; y en 9 de fe-

1. Protocolo de Mateo Cirera, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
3. Nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 152.
4. Protocolo de Ausías Sanz, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
6. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,683.
7. Protocolo de Pedro Font, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. *Libre de recorts*, fol. 39 v., *Arch. de la Parroquia de San Martín de Valencia.*
9. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,684.

brero de 1503 firma ápoca de 13 libras y 13 sueldos por pintar unas vidauras en *un drap dor e imperial de porpra blanqua ab armes del paborde Torrosilla* [1].

Alfonso, *mestre.* — Este pintor trabajó en la Catedral, cobrando en 2 de marzo de 1467 el importe de la pintura de la tabla del bojarte [2].

Bartolomé Baró. — Este artista valenciano cobra cierta cantidad, en 17 de agosto de 1468, *ratione pingendi vidauras cuiusdam panni recamati* con destino a la Catedral; y en 22 de abril de 1469 firma ápoca por razón de sus trabajos en la reparación del retablo viejo de la capilla de San Pedro [3]. Cuando trató el Cabildo, en 1470, de pintar las paredes de la capilla mayor, este artista fué el encargado de prepararlas [4]. Al año siguiente, o sea en 1471, le vemos figurar como testigo en una compra de colores y trabajar en la pintura *dels tres reys*, que todavía se conserva en el Aula Capitular antigua, la cual había hecho el florentino Nicolás [5].

Juan Rovira. — En 10 de enero de 1468 nombra procurador suyo, por poder, a Tomás Colomer, platero [6].

Juan Martínez. — En 30 de diciembre de 1468 aparece este pintor como testigo en un documento público [7].

Bartolomé Almenara. — En 7 de enero de 1469, este pintor valenciano y su mujer Isabel, confiesan deber cierta cantidad a Pedro Robiols, notario y ciudadano de Valencia, resto de mayor cantidad por una casa que le compraron [8]; y en 5 de febrero de 1472 paga una cantidad como residuo de un huerto y varias casas a él contiguas que habia comprado en la plaza de En Perpinyá [9].

Salvador Manuel o **Manuel Salvador.** — De estas dos maneras encontramos escritos los nombres de este pintor en los varios documentos que referentes a él hemos encontrado. En 13 de agosto de 1468 cobra 13 libras *ratione pingendi vidauras trium pannorum auri ricamatorum* [10]; en 15 de febrero de 1469 firma ápoca de

1. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,688.
2. *Libre de obres* de la Catedral.
3. *Archivo de la Catedral*, volumen 3,681.
4. *Libre de obres* de la Catedral.
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 9 y 18.
6. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,680.
8. Protocolo de Bartolomé Matoses, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
9. Protocolo de Bernardo Escrivá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
10. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.

65 sueldos valencianos *per raho e preu de un drap guarnit de borra sobre tela de obra de broquar sobre carmesi de larch de xiv palms e v palms de cayguda e de ample que de mi es estat comprat ab senyals Reyals de la dita obra en les tovallores del qual drap es fet devant altar* [1]; en 22 de abril de 1469 firma época por pintar *vidauras quatuor pannorum ricamatorum*; en 20 de mayo del mismo año cobra 100 sueldos *ratione pingendi quasdam vidauras cuiusdam panni auri dicti recamat*; en 6 de junio del mismo año 1469 cobra 9 libras por pintura también de vidauras; en 3 de abril de 1470 figura como testigo en un documento público [2]; en 1476 fué uno de los peritos en el litigio entre el cabildo de la Catedral y los pintores Areggio y San Locadio con motivo de la pintura de la capilla mayor; en 6 de marzo de 1480 cobra *pretium duarum pannorum ricamatorum*; y en 21 de mayo de 1481 firma época por pintar *quasdam vidauras* [3].

Pedro Vallfogona. — A este pintor sólo lo conocemos por el siguiente contrato, fechado el 20 de febrero de 1469:

Miquael montanyana vicinus loci de Meliana ut sindicus actor et procurator dicti loci de Meliana et universitatis illius Petrus conques operarius operis et fabrice ecclesie beati Johannis dicti loci Martinus montanyana ut unus ex electis per..... consilij dicti loci Andreas roig ut sindicus actor et procurator tam ecclesie dicti loci quam universitatis illius ex una et petrus vallfogona pictor civis valentie ex altera partibus ffuerunt concordata et firmata inter eos capitula operis retabuli inferius designati ad opus ecclesie beati Johannis ecclesie predicti loci de meliana in hunch qui sequitur modum

Primerament que vos dit mestre pere vallfogona pintor fareu e sou tengut fer per a la dita esglesia de Sent Johan del dit loch de meliana un retaule de dotze palms de ample e quatorze de larch ab tota perfeccio a despeses e messions vostres e aquell mes en la capella de la esglesia de Sent Johan del dit loch de meliana en lo qual retaule fareu e pintareu en tota perfeccio segons se pertany los benaventurats sants abdon e senen e sent Macari los quals fareu e pintareu en la taula de enmig del dit retaule principalment e damunt la dita taula pintareu dos istories dels dits beneyts sants abdon e senen e en la punta del dit retaule pintareu lo crucifix de Jhu xpt e la verge maria e sent johan E en les taules dels costats de la dita taula de enmig del dit retaule fareu tres istories a cascuna part de sent abdon e senen Et en lo banch del dit retaule fareu set istories ço es a saber les sis dels miracles dels dits beneyts sants e en la de enmig la pietat de Jhu xpt e fareu tots los campes del dit retaule talles e tuba tot daurat.

Item mes fareu les polseres del dit retaule de amplaria de dos palms de talla totes daurades ab aquelles ymatges que voldreu e entre dos ymatges fareu ans de cloure aquelles fareu vos dit mestre pere vallfogona hun senyal real, lo qual retaule haiau a donar a nosaltres acabat ab tota prefeccio e mes a vostres despeses en la dita capellà de açi a hun any e mig en la dita sglesia de Sent Johan de meliana. Item mes es estat convengut pactat e concordat

---

1. Registro de ápocas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,681.
3. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,683.

entre nosaltres e vos dit mestre pere vallfogona que per les obres e despeses del dit retaule les quals vos en aquell haveu a fer e metre en la dita capella ab tota perfeccio a vostra despesa nosatros siam e som tenguts donar e pagar a vos sexanta liures moneda reals de valencia en aquesta forma ço es vint liures de present Et altres vint liures quant lo dit retaule fara a daurar Et les vint restants per acompliment de les dites sexanta liures quant lo dit retaule sera acabat ab tota perfeccio e mes dins la dita sglesia e capella de aquella hon lo dit retaule ha de estar a vostra despesa.

Et ego dictus petrus vallfogona pictor civis valentie recipiens et acceptans a vobis predictis honorabilibus Miquaeli de muntanyana petro conques Martino de montanyana et andrea roig vicinis dicti loci nominibus predictis promitto et fide bona convenio predicta omnia et singula deo adjuvante attendere vobis et complere cum omni effectu prout superius inter nos fuit dicta acta facta et concordata Fiat etc. obligo etc. volumus duo fieri instrumenta etc. — Ts. huius rei sunt Jacobus perez civis Valentie et franciscus fort studens civis dicte civitatis [1].

Antonio Micó. — Este pintor, *civis civitatis Valentice*, cobra en 7 de junio de 1469 la cantidad de 11 timbres *regalium valentie ratione pingendi quasdam vidauras cuiusdam panni recamati*; en 2 de noviembre del mismo año 9 libras por pintar *vidauras*; en 26 de julio de 1471 cobra *ratione deaurandi duas tubetas retrotabuli capelle Sti. Petri*; en 22 de octubre del mismo año *ratione picture quarumdam vidaurarum in quodam panno auri imperiali* [2]; en 6 de abril de 1474 cobra por pintar *vidauras panni imperialis domini petri roiç de Corella* [3]; y en 1475 trabaja en el dorado del retablo de madera del altar mayor de la Catedral [4]. En 15 de enero de 1482 firma ápoca de 300 sueldos *quod pro faciendo et pingendo signa regia in libris dicti Curie* (del Justicia) *...et pro signis positis supra cathedram dicte Curie ubi diebus Justitia solet sedere ad judicia facienda* [5]; en 30 de mayo del mismo año anula el testamento hecho en días anteriores ante Bartolomé Eccribá [6]; y en 26 de abril de dicho año 1482 cobra del Cabildo de la Catedral por sus trabajos en la pintura de las rejas de la capilla mayor [7]. En 24 de enero de 1502 había ya muerto este pintor, pues en dicha fecha otorga una escritura Juana Micó, viuda del pintor Antonio [8].

Nicolás, *maestro florentino.*—De este notable pintor, del que se conserva una pintura en la Catedral de Valencia, nos hemos ocupado con bastante extensión, insertando multitud de documentos, en nuestra obra *La Catedral de Valencia*,

1. Protocolo de Bartolomé Matoses, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
3. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,682.
4. *Libre de obres* de la Catedral.
5. Pergaminos comprobantes de cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Juan Gil Pulgmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,683.
8. *Arch. Municipal*, n.º 119.

pág. 147 y 238. Posteriormente hemos encontrado la nota que nos dice cobró en 21 de julio de 1470 la cantidad de 150 reales valencianos *ad complementum pretij picture quam dictus magister nicolaus fecit intus domum honorabili capituli;* y en 14 de marzo de 1471, ya fallecido, se hace almoneda de la ropa que *fonch comprada per mestre nicolau pintor per mig den monyoç corredor* [1].

Pedro Juan Ballester. — Este pintor e iluminador, pues con los dos oficios le vemos citado, cobra de la Catedral, en 12 de julio de 1469, la cantidad de 100 sueldos *ad complementum illarum septem cabçalmarum historiatarum legenderij* [2]. En 1472 pinta *la faç de la Verge dargent* de la Catedral [3]; y en 1476, en el litigio habido entre el Cabildo y los pintores florentinos Pablo Areggio y Francisco Neapoli con motivo de las pinturas al fresco en lo *cap de la Seu*, fué nombrado, con otros artistas, maestro perito de la citada obra [4]. En 21 de marzo de 1478 sirve de testigo en el contrato de aprendizaje de un muchacho en el oficio de platero; en 26 del mismo mes y año toma a su servicio a una muchacha [5]; y en 4 de septiembre de 1480 su mujer hace poderes, lo que nos hace suponer que el artista había muerto [6].

Juan Dolmar. — En 1470 vemos a este pintor trabajando en la Catedral, el cual se ocupa en hacer parte de las letras que forman la inscripción del cuadro de la Aula Capitular que pintó el maestro Nicolás [7]. En 1476 pintó en el retablo de madera del altar mayor de la Catedral [8].

Pedro Rexat o **Reixach.** — Este pintor valenciano, hijo tal vez del célebre maestro de este apellido, se encarga, en 1471, con el venerable Antonio Traycat o Canytar, presbítero pintor, de la pintura del *cap de altar de la capella de la Verge* [9].

Antonio Traycat o **Canytar.** — Este presbítero era seguramente un notable pintor, pues con el anterior, Pedro Rexat, fué encargado por el Cabildo, en 1471, de pintar *el cap del altar de la capella de la Verge* [10].

---

1. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,682.
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
3. *Libre de obres* de la Catedral.
4. Nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 152.
5. Protocolo de Juan Gil de Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,683.
7. *Libre de obres* de la Catedral.
8. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 12.
9. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 20, y nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 148.
10. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 20, y nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 148.

Lucas Alemany. — En la pintura del *cap del altar de la capella de la Verge* en 1471, trabajó este pintor con los siguientes [1]:

Leonardo Agustí,

Juan Peret,

Antonio lo negre y

Martín Páez, *molitor colorum*, que cobra en 25 de septiembre de 1470 *ratione molendi colores ad opus pingendi rexatum sive cancellum capelle Sti. Petri* [2].

Pedro Mateu. — Aparece el nombre de este artista en una compra de colores que en 1471 se hace a su viuda [3]. En 1585 vivía un *Pedro Mateu*, también pintor, que tal vez fuera nieto de éste, pues contaba treinta y ocho años de edad [4].

Pedro Juan. — En 24 de abril de 1472, este iluminador y pintor, vecino de Burjasot, percibe del Cabildo cierta cantidad *propter ejus paupertatem* [5]; y en 1479 pinta la *sede majestatis* en el nuevo misal bisbal [6]. En 6 de julio de 1492 otorga una carta de pago [7].

Marcos Pérez. — En 12 de junio de 1472 sirve este pintor de testigo en un contrato [8].

García Antich. — En 1472 dora la Virgen de plata del altar mayor de la Catedral [9].

Martín de San Martí. — Este pintor de retablos trabaja en 1474 en el del altar mayor de la catedral [10]; y, en el pleito habido entre el Cabildo y los pintores italianos Pablo Areggio y Francisco Neapoli *per la pintura de lo cap de la Seu dels angels y de les altres coses de pintura*, es nombrado perito [11]. En 26 de marzo de 1478 sirve de testigo en un contrato [12].

Juan Luis. — Este maestro pintor firma capitulaciones con la cofradía de San Blas de Segorbe, en 23 de septiembre de 1474, para pintar un retablo, en

---

1. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 20.
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
3. *Arch. de la Catedral*, volumen 1,506, fol. 9.
4. Requestes, m. 49, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Arch. de la Catedral*, volúmenes 3,681 y 3,590, fol. 103.
6. *Libre de obres* de la Catedral.
7. Protocolo de Nicolás Esteve, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,681.
9. *Libre de obres* de la Catedral.
10. *Libre de obres* de la Catedral.
11. *Arch. Gral. del Reino de Valencia*, y nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 152.
12. Protocolo de Juan Gil de Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

el que deben estar San Bartolomé y San Cristóbal, por el precio de 25 libras [1]. Fué pintor de la Generalidad, pues en el libro de *Provisions.* de los diputados, del año 1479, figura la siguiente : 17 *diciembre. En Johan Luis pintor de la casa trenta cinch sous per pintar la post* (retablo) *que sta damunt de la porta.*

Juan Pons. — En 1476, en el litigio habido entre el Cabildo y los pintores italianos Pablo Areggio y Francisco Neapoli con motivo de las pinturas al fresco en *lo cap de la Seu*, fué nombrado perito, entre otros artistas, este maestro pintor [2]. En 28 de septiembre de 1478 firma el siguiente documento:

Johannes pons pictor civis Valentie gratis etc. promitto et fide bona convenio vobis discreto Johanni Monfort notario civis Valentie presenti etc. et vestris quod hinc ad festum Nativitatis domini primo venturum dabo et tradam vobis quoddam retabulum sive retaule perfectum prout decet quodquidem retabulum ego depingo vobis Et si non fecero volo per speciale pactum &c. quod illi C. solidi monete regalium Valentie per vos michi restantes ad solvendum de pretio dicti retabuli posses vos retineatis et sint vestri Et volo quod possitis me cogi et forciari (sic) *ad perficiendum dictum retabulum. ffiat executio &c. et cum fori submissione &c. Renuncio &c. Et pro predictis &c. obligo &c. etiam confiteor vobis Quod dedistis michi L solidos monete regalium valentie ad complementum X librarum de pretio dicti retabuli unde renuncio. — Testes ffranciscus besant mercator et anthonius piquo assaunator valentie* [3].

Francisco Pagano. — Este pintor, llamado también Francisco Neapoli, porque era de Nápoles, vino a Valencia con otro pintor de aquella nación, llamado Pablo de Areggio, en 1472, a instancias y en compañía del cardenal don Rodrigo de Borja. Ambos artistas fueron los encargados de las pinturas de la capilla mayor de la Catedral, de las cuales nos hemos ocupado con alguna detención en nuestro libro *La Catedral de Valencia*, pág. 239 y 149, publicando allí nota de los documentos que acerca de ellos poseíamos.

Como interesan todas las noticias que se refieran a este pintor italiano, que tanta influencia tuvo en los derroteros del arte pictórico valenciano, transcribiremos o haremos mención de todo lo que referente a él hemos encontrado, y que sea todavía inédito.

En 1476 cayó enfermo, y con fecha 25 de junio hizo el siguiente testamento:

En nom de la Sancta Trinitat. — Com totes les coses mundanals sien traspasables e cascun possat en carn humana sia cert e en dubitat que deu morir la hora de la cual mort a cascun es incerta. E per ço es reputat a saviessa que mentre per nostre senyor deu lom es conservat en son bon seny memoria integra e loquela manifesta que lom ordene

---

1. Juan Maçana, notario de Segorbe, citado en el ms. de Cebrián, *Arch. del Ayuntamiento* de Segorbe.
2. Nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 152.
3. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

faça son derrer testament e derrera voluntat per ço yo francisco pagano nepolitano habitant en Roma e de present en la ciutat de Valencia pintor al fresch detengut de greu malaltia de la qual tem morir empero estant en mon bon seny memoria integra e loquela manifesta faç e orden mon derrer testament e la mia ultima volentat del qual e de la qual faç pos e elegesch marmessors meus e de aquella execudors los honorables e discrets mossen bernat segu prevere beneficiat en la seu e mestre francesc rovira cirurgia ciutada de Valencia als quals abduy ensemps o si lo hu dels quals defallia al altre do tribuesch e conferesch plen poder e facultat que prenguen tants de mos bens per a complir la mia voluntat e derrer testament e aquells vendre en publich enquant E los preus de aquells rebre. E prench de mos bens en remissio de mes pecats e per anima mia e de mon pare e mare e per tots los feels defuncts Xpians vint liures de les quals vull e man quen sia pagada la mia sepoltura aniversari e capdany e les altres coses per mi dessus ordenadores. E si aquelles vint liures no bastaran vull e man que prenguen tant de mos bens que basten a complir lo que per mi sera ordenat e manat als quals don poder bastant que per les coses rechaents en la dita marmosseria puxen entrevenir en juhi axi en agent com en deffenent E que aço façen sens dan lur e de lurs bens e persona E del que distribuiran o distribuir hauran sien pregats de llur simpla paraula.

Ellegesch sepultura al meu cors fahedora en lo monestir dels frares de la observancia de Sta Maria de Jhs e que sia acompanyat lo meu cors a eclesiastica sepultura per deu preveres. — E vull e man que sien dites per anima mia les trenta e tres mises de sent amador per los preveres de la Seu de continent que la anima mia sera passada de aquesta present vida an laltra. — Item vull e man que tots los mes torts deutes e injuries sien pagats satisfets a aquells empero ques mostraran que yo adaquells sia tengut per albarans apoques e cauteles o testimonis dignes de fe tota specia de plet apart possada sols lo feyt. — Item vull orden e man que per los dits marmessors meus sien donats a sperança que esta en mon servey per lo temps quem ha servit deu ducats o la valor de aquelles. — En tots los altres bens e drets meus drets e accions meus e a mi pertanyents ara o en esdevenidor per qualsevulla causa manera e raho faç hereua mia universal la anima. — Aquest es mon derrer testament e la mia derrera voluntat lo qual e la qual vull e man que tinga e valla per via de derrer testament e de derrera voluntat o en tota aquella millor via forma e manera que mils testamens o ultimes voluntats valer poden e deuen Lo qual fonch fet en Valencia a xxv de juny any M.cccc.lxxvj. Se ⁜ nyal de mi francesch pagano pintor lo qual de la primera linea a la darrera inclusive lohe aprove e conferme. — Item vull orden e man que de mos bens sien donats per los dits meus marmessors docents ducats a paulo de reigio pintor companyo meu dels quals li son tengut e obligat como yo haia tengut de la administracio axi dels diners com de les altres coses de la pintura de la capella de la dita seu.

*Presents foren convocats a la confeccio del present testament lo magnifish mossen francesch Corts canonge e pavorde e en francesch peres apotechari e mossen Salvador balguer los quals interrogats si coneixien lo dit testador e tots tres respongueren que si e lo dit testador fonch interrogat si coneixia los dits testimonis e dix que si los quals nomena cascu per lur noms E lo qual dit mestre francisco era conegut de mi Johan Esteve notari de long temps en sa *.*

Pronto recobró la salud Pagano, pues el 30 del mes de agosto del mismo año lo

---

* *Arch. de la Catedral*, volumen 3,682.

vemos comparecer en la sacristía de la Catedral, en unión de su compañero, ordenando *de les pecunies sues que son dins la sagrestia de la dita seu en una caxa sua que sien donats al dit paulo aquells docents ducats los quals ell ab son testament ha manat que per los seus marmessors fossen donats al dit paulo. En axi que donats los dits ducats docents al dit paulo los dits senyors comissaris haien a donar al dit mestre francisco la dita caxa sua ab lo quey restara axi dels diners con les altres coses...*

Parece que, después de la enfermedad de Francisco Pagano, no continuó éste en muy buenas relaciones con Pablo de S. Leocado, su compañero, pues en 23 de septiembre del mismo año *feren concordia entre ells sobre certes diferencies de comptes e pecunies que son conservades en una caxa de mestre Francisco.* El documento de donde tomamos lo transcrito es muy curioso, y nos demuestra era nuestro pintor el que cobraba mayor parte, aunque no el que más trabajaba, acaso por ser más viejo o por efecto de su última enfermedad, por lo que *fonch concordat e pactat entre los prop dits senyors comissaris e los dits pintors per fugir a tot escandel e inconvenient entre los dits pintors que si poria seguir que lo mestre Francisco pinte e obre los capitells e tota la part jussana sota aquells segons forma dels capitols e lo dit mestre paulo pintara e acabara la part de damunt dels dits capitells ço es los apostols e la maiestat e los seraphins a altres coses necessaries a la dita pintura.*

En 1481 aun trabajaban juntos ambos pintores, pero a partir de esta fecha ya no vemos consignado el nombre de Francisco Pagano, bien porque falleciese o porque regresara a Italia.

Pablo de San Leocadio. — Llamado también este pintor Pablo de Areggio, por ser oriundo de Regio en la Lombardía, vino a Valencia con el anterior para pintar la capilla mayor de la Catedral, como dejamos ya dicho y puede verse en el libro *La Catedral de Valencia*, páginas citadas. Mientras la enfermedad de Francisco Pagano, trabajaba solo en la obra, y prometió no salir de Valencia hasta dejar terminada la pintura de dicha capilla, otorgando el siguiente documento:

Eodem die (13 septiembre 1476). — *Mestre Paulo de regio pintor al fresch de la capella maior de la verge maria de la seu Constituit davant la presencia dels magnifichs senyors mossen Gonsalvo de la cavalleria artiacha de alcira mossen francesch dorts paborde mossen Guillem serra canonges de la seu de Velencia axi com a comissaris sobre lo tot lo fet dela dita pintura per los magnifichs senyors de capitol a ells esser atorgat plenissima facultat sobre les dites coses promet e sobliga de no partirse de la ciutat de Valencia tro a tant la pintura sia acabada e sia vist e jusgat si aquella es ben acabada e feta al fresch e aço sots pena de mil florins dor aplicadors a la fabrica de la dita seu lo qual per seguretat de totes aquestes coses dona en fermança e principal obligat ensemps ab ell e sens ell lo honorable micer Johan linya mercader florenti resident de la present ciutat de valencia present e aceptant los quals prometeren que no impetrarien &c. Renunciaren a llur propri for &c. per les quals coses obligaren tots llurs bens &c. Renunciant a tot dret del qual se*

poguessen ajudar volgueren aquesta carta esser feta ab executoria ab submissio de for largament ordenadora. — Ts. discreti dominicus torralba presbiter et Johannes sala notarius valentie civis *.

Algún tiempo después cae enfermo de gravedad Pablo de San Leocadio, y otorga el siguiente testamento y codicilo:

Die quarta mensis Julij anno M.º cccc.º lxx viij. — Com totes les coses mundanals sien trespasadores e allenegables e algun en carn posat a la mort corporal scapar no puixa En per amor de aço yo Paulo de regio pintor italia a present habitador de la present ciutat de Valencia detengut de greu malaltia de la qual tem morir empero stant en mon bon seny integra memoria e loqueta manifesta revocant cassant e anullant tots e qualsevol testaments e altres ultimes voluntats per mi fets e fetes fins en la present jornada ara de nou fas e orden mon darrer testament e la mia ultima voluntat en la forma seguent Primerament vull e man que tots mos deutes sien pagats e satisfets aquells empero que aparran yo esser tengut e obligat for de anima sobre aço benignament observat. Item faç Marmessors e del present testament execudors micer Johan del vinya e en luis de monfarrat mercaders a present habitadors de la present ciutat de Valencia absents axi com si fossen presents als quals do atorch e tribuesch licencia e facultat plenera que puguen o laltre de aquells puga pendre haver exhigir tants de mos bens e aquells vendre e los preus de aquells rebre que basten a complir les coses en lo present meu testament contengudes e ordenades—Item prench me per anima mia de tots fehels defunchs cinquanta liures moneda reals de valencia de les quals vull e man e sia feta ma sepultura aniversari e capdany a coneguda dels dits Marmessors meus o laltre de aquells E vull que en la mia sepultura entrevinga la loable confraria dela Seu de Valencia a la qual sia donat la caritat acostumada e requirent E si res hi restara de les damunt dites cinquanta liures vull que per los dits meus Marmessors o laltre de aquells men sien fetes dir Mises de requiem per anima mia e de tots fehels difuncts per aquells prevere o preveres que als dits meus marmessors plaura e ben vist sera—Item leix al Monestir de la Verge Maria de Gracia vint e cinch liures de les quals vull e man ne sia comprat hun vestuari per a dir missa—Item leix a mestre francisco pagua aquelles cinquanta liures quem deu de la ultima paga e aço per satisfaccio per mes despesa que va a la part sua com la despesa sia comuna segons se pot veure ab testament rebut per lo discret en Johan stheve notari com me deu les dites cinquanta liures — Item leix a na ysabel appellada dona del artiacha soler cinquanta liures reals de Valencia en cas e loch de matrimoni e no en altra manera — Item leix a Johan Garcia scola de la Seu gramalla e capiro de drap dehuyte — Item leix a marti aquells deu reals quem deu sobre una penyora ço es sobre una tovalla qual vull e man li sia restituhida — Item leix a na ysabel muller quondam den andreu Garcia e mare del dit scola per servitut que aquella me ha fet hun lit de repos una marfega hun matalaf e dos lançols e una vanona los quals bens son ya en poder de la dita dona — Item leix a la dida de mon fill appellada (blanco en el original) *e muller den Anthoni* (blanco original) *spaser una flasada cardada de la sort major e uns cascabells dargent empero que acabe de criar lo dit mon fill satisfent la de son salari segons yo he fet fins huy — Tots los altres bens meus drets e accions a mi pertanyents e pertanyer podents luny o prop per qualsevol titol causa mane-*

* Archivo de la Catedral, volumen 1,552

ra o raho do e leix a mon fill appellat peret pau natural e aquell hereu meu propri faç e instituesch per dret de institucio e fer de aquells a totes ses planes voluntats — Aquest es lo meu darrer testament e la mia darrera voluntat la qual vull e man que valla per dret de darrer testament e per dret de darrers codicils e de altra qualsevol darrera voluntat que segons furs leys privilegis constitucions e bona raho que mils valer puxa e dega — Lo qual testament fon feyt en la ciutat de valencia a quatre del mes de juliol any de la nativitat de nostre Senyor Deu mil quatrecents sexanta huyt. Se ⁜ nyal de mi Paulo de regio testador qui dessus que lo present testament e la mia ultima voluntat lohe otorgue e ferme.

Testimonis foren presents a la confeccio del dit testament per lo dit testador appellats mestre bernat soler en medicina en Marti losquos pellicer e en alfonso borella apothecari ciutadans de Valencia los quals interrogats per mi Andreu Cirera notari rebedor del dit testament si conexen lo dit testador dixeren que si e lo dit testador a tots e yo notari.

Dicta die quinta mensis julij | anno jam dicto lxxviij.—Com a cascu sia licit e permes ans e apres de son testament fer ses darrers codicils En per amor daço yo Paulo de regia pintor italia a present habitador de la present ciutat de Valencia detengut de greu malaltia de la qual tem morir Empero estant en mon bon seny loquela manifesta convocats pregats e appellats los notari e testimonis dessus scrits tota vegada en lo beneyt nom de Jhs recordant me yo haver fet e ordenat mon derrer testament e codicils en poder del notari deius scrits a quatre del present mes en la ciutat de Valencia en e ab lo qual non so recordat de lo venerable moss. (blanco en el original) *e de la filla den* (blanco en el original) *Ara ab aquests mos derrers codicils e mia ultima voluntat vull orden e man que de mos bens sien donades al dit venerable moss.* (blanco) *confessor meu.... de les quals puixa fer a ses planes vuluntats. — Item leix a* (blanco) *donzella filla del dit en* (blanco) *quince liures moneda reals de Valencia les quals vull e man li sien donades en cas e loch de son matrimoni — Totes les coses en lo meu ultim testament contengudes e ordenades de la primera linea fins a la darerra lohe e aferme — Aquests son los meus darrers codicils e la mia ultima voluntat. Los quals codicils e la qual mia ultima voluntat vull e man que vallen e tinguen e que hajen e obtinguen força e valor de darrers codicils e de ultima voluntat mia. Los quals codicils forent feyts en la ciutat de Valencia a cinch del mes de joliol any mil quatrecents setanta huyt — Se ⁜ nyal de mi Paulo de regia codicillant lohe aprove ratifique e conferme de la primera linea tro a la darrera inclussivament e aquelles man e vull esser fetes e enseguides e duytes a real execusio segons per mi son dispostes e ordenades.*

Presents foren per testimonis appellats a la confeccio dels dits codicils en Marti losquos pellicer en alfonso borrella apothecari e en Johan Garcia scola de la Seu de Valencia los quals interrogats per lo notari deius scrit si conexien lo sobredit cadicillant e tots respongueren e dixeren que hoc e lo dit codicillant a tots e yo notari [1].

Repuesto de su grave enfermedad, emprende de nuevo el trabajo, el cual es fácil que lo termine él solo, pues en 13 de febrero de 1483 firma el recibo final, cancelándose el contrato [2]. Aun siguió trabajando para el Cabildo varios años. En 13 de febrero de 1884 firmó otro contrato por el que se comprometía a

1. Protocolo de Andrés Cirera, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,683.

pintar *la clau de la arcada nova*, en la que debía haber varios ángeles y la imagen de la Virgen, y en 1513 y 1514 aparece pintando las puertas del órgano de la Catedral [1].

Este pintor no se limitó a trabajar en la Catedral, sino que hizo varias obras en diversos pueblos de la diócesis, entre ellas el hermoso retablo, que todavía se conserva, de la Colegiata de Gandía, cuyas capitulaciones publica Llorente en su *Valencia*. Dicho pintor tuvo un hijo del mismo oficio, del que nos ocuparemos luego.

Riquart.—Con el nombre de *mestre Riquart* es conocido un pintor que vino desde Italia con los dos anteriores, el cual *sabia mes del fresch* que ellos, y que hizo un ensayo de pintura para ver si le encargaban el trabajo. No tenemos otras noticias de él [2].

Rodrigo, *mestre.* — De este célebre pintor, conocido con dicho nombre, sólo poseemos el siguiente documento:

Die sabbati int. xx aprilis | anno M.cccc.lxxvj. — Mestre Rodrigo pintor de la ciutat de Valencia scientment e de grat promet a vos mossen Johan albarrazj prevere e vicari de la Ecclesia parroquial de mossenyner sant Nicholau present e acceptant fer hun retaule ab hun crucifici ab la maria e Maria magdalena profetes e jueus ab totes ses ordenances tot en una post ab son banch baix ab cinch cases ço es lo hun en mig la verge maria de les dolors e en les dos cases apres en la una sent pere e sent pau e en les foranes en la squerra langel custodi en la dreta sentana ab la verge maria e son fill en lo braç E en les polseres del costat sent pere martir e sent Nicholau la qual obra promet acabar e fer per preu de xxx liures moneda reals de Valencia pagadores en tres terçes e solucions ço es tantost les x lliures e com sera enguixat e debosat x lliures e com sera acabat les restants x lliures la qual obra promet donar acabada daçi a la festa de tots sants primer vinent sots pena de x lliures promes etc. obligua etc. E lo dit mossen Johan albarrazj acceptant les dites coses promes pagar les dites xxx lliures en la forma damunt dita obligua etc. Executoria hinc inde etc. — Ts. discrets mossen Guillem pergno prevere e en pere danglesola notari habitadors de Valencia [3].

Pedro Cabanes. — Este ilustre pintor valenciano, una de las primeras figuras de su época, fue un entusiasta propagandista del estilo italiano, del que nos quedan algunas obras suyas.

Hemos encontrado, de Cabanes, una porción de documentos y noticias. Lo primero es una ápoca, fechada en 25 de junio de 1476, que dice así:

Sit omnibus notum Quod ego Petrus Cabanes pictor civis Valentie gratis et

---

1. *Arch. de la Catedral*, volúmenes 3,683 y 3,699, fol. 151 v., 253 v., 288 v., 299, 301 y 303 v. Además nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 229.
2. Nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 143.
3. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia*.

scienter confiteor et in veritate recognosco vobis honorabili Jacobo Roig mercatori civi Valentie presenti et vestris quod dedistis et solvistis michi mee omnimode voluntati realiter numerando quadraginta solidos monete regalium valentie pro parte vobis pertinenti ad solvendum in quodam retabulo sive retaule per me vobis picto de duabus ymaginibus videlicet langel custodi e sent sebastia lo qual retaule sta en la ecclesia parroquial de sent Johan damunt lo crucifixi maior. Etiam confiteor vobis quod vos dedistis fustam de qua fuit factum dictum retaule unde renuncio scienter exceptioni non numerate peccunie ac dictorum xxxx solidorum dicte monete per me a vobis non habitorum et non receptorum ratione predicta et doli ffacio vobis fieri per notarium succontentum presentem apocham de soluto actum est hoc. valentie die xxv. junij anno a nativitate domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto. Sig ✠ num mei petri Cabanes predicti qui hec concedo et firmo — Testes huius rei sunt alfonsus garcia cerdo civis Valentie et discretus Thomas oller notarius vicinus ville de Chelva [1].

En 1477 vemos en la Catedral un *mestre Cabanes,* que hace varias cosas [2]. Al año siguiente hace el siguiente contrato:

Die lune int. xx aprilis anno a natv. Dni. M. cccc.lxxviij. — In dei nomine etc. Nos Bernardus vives de Canemaç miles et petrus Danglesola notarius operarij parrochialis ecclesie beati Nicholay civitatis Valentie parte ex una et petrus cabanes pictor dicte civitatis parte ab alia super pintura fiendi in januis organorum fuerunt inter dictas partes concorda capitula infrascripta

Primo es concordat convengut e pactat entre les dites parts que lo dit en pere cabanes haia de pintar les portes dels orgens que son huit portes de tela ves de part de dins en les portes majors la salutacio de la verge maria be acabada e de bones colors fins que es contengut en la dita historia les portes chiques pus altes en les quals sia deu lo pare fornit laltre spay de angels serafins en tot sia contengut en les portes altes damunt les majors; — Item en les altres portes davall les majors les ymatges de sent pere martir e de sent Nicholau acompanyats de pintures necessaries; — Item en les portes dels orguenets chiquets en la una porta langel sant Miquel e langel custodi; — Item mes en totes les portes de part de fora sia tengut lo dit mestre Cabanes de pintar de color de roure ab ses anelles e forrellats bollats de clavo segons los de la seu; — La qual dita obra lo dit mestre Cabanes promet fer e acabar de bones e fines colors e de bella pintura daçi a quinze del mes de Juliol primer vinent; — La qual dita pintura e obra aquell haia de fer per preu de vint lluires moneda reals de Valencia pagadores feyta e acabada la dita obra e pintura segons dit es. — E los dits obrers prometen e se obliguen de pagar la dita obra ço es les dites vint lliures obligant hi tots los bens de la dita obra. — Ts. mossen Guillem piquo e mossen benet ferrj prevres ciutadans de Valencia [3].

En 18 de julio de 1482 vemos a este pintor, juntamente con Rodrigo de Osona, en el siguiente documento [4]:

---

1. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 17 v.
3. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 17.

Die xviij Julij | anno M.cccc.lxxxij. — Petrus Cabanes pictor ex una et Rodericus de Osona pictor cives civitatis Valentie ex altera fuit ex pacto speciali inter nos hinito et convento firmaque et solempni stipulatione vallato et roborato in et super retabulo fiendo in altare majori Monasterij beati francisci presentis civitatis per manumissores et seu heredes discreti Vincentij pedro quondam notarij dicte civitatis concordatum inter nos quod ille nostrum cum quo predicti concordati fuerunt de dicto retabulo fiendo pro illo pretio et tempore et pactis promisionibus et alijs concordatis cum illo acceptabit et recipiet in societate medietatis dicti retabuli sich quod per quemcumque nostrum receptum fuerit ad faciendum et opperandum intelligatur de altero sich quod unus sine alio non possit facere et sich quod ille que acceptabit et concordabit dictam aperam dividat dictum retabulum in duas portes et ille qui non fecerit pretium possit accipere partem quam sibi placuerit et quod teneatur facere dictam partem in illo tempore quo alius socius faciet et quod ille nostrum qui concordaverit dictam operam et receperit pretium teneatur dare in continenti partem de tercijs sive partem pretij que receperit in illis tandis sive terminis concordatis et sich equaliter servetur inter nos tam de solutionibus quam de labore. Et quod unus nostrum sine alio non possit acceptare dictam operam sive retabulum et sich servetur inter nos quod si contrarium per alterum nostrum factum fuerit totiens fuerit factum incurrat penam quingentorum florenorum dandorum et solvendorum pro pena et nomine pene etc. rato semper pacto manente et solvat dampna messiones et interesse &c. adverando solo juramento &c. Cum exceptioni fori submisionem variationem judicij &c. cum renunciatione appellationis &c. pro quibus obligamus &c. —Testes huius rei honorabilis Johannes beneyto appothecarius et sebastianus exulbi studens cives Valentie[1].

En 22 de octubre de 1492 firma un documento al Cabildo Catedral por el que se obliga a *daurar lo restant del rexat de la capella de mestre Climent lo qual restant per altra concordia nos debia daurar*. En 17 de noviembre del mismo año firma ápoca de 15 libras por dicho trabajo[2].

En los libros de la *Generalitat*, con fecha 17 de febrero de 1493, figura la siguiente provisión : *Proveixen que fosen donats a Pere Cabanes pintor la primera terça que son tretçe lliures per lo retaule que pa la capella de la deputacio es acabat segons la obligacio o contracte rebut per lo escriba del general a vij del mes de deembre del any M.cccc.lxxxiij*[3]. Este hermoso retablo, una de las mejores obras valencianas del siglo XV, se conservaba en el convento de las monjas de San Gregorio. Otro de los plazos por este trabajo le fué abonado en 11 de febrero de 1494 por la misma Generalidad del Reino.

En 8 de noviembre de 1496 encontramos el nombre de este pintor en un documento de cancelación de censos[4], y en 31 de agosto de 1498 firma una ápoca al Cabildo Catedral por la que cobra 20 libras a cumplimiento de las 30 *pro manufactura picture portis que stat supra portale domus elemosine*[5].

---

1. Protocolo de Luis Masquefa, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,686.
3. *Arch. Gral. del Reino de Valencia*, leg. 617.
4. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,684.
5. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,687.

En el *Manual de Concells,* día 17 de abril de 1506, encontramos el documento otorgado entre la ciudad y Pedro Cabanes para la terminación del retablo mayor de la iglesia de Nuestra Señora de Jesús. Se compromete en él a acabarlo para Todos Santos, y a *daurar les polseres pillarts trines tabernacle banch e tota la obra de talla del dit retaule tot dor fi.* Promete acabar *en les dites polseres nous peus e altres coses que resten per acabar y la coronacio de la polsera mes alta. Promes de fer ...lo dit banch y fer aquel tot de nou en certa forma ço es en la primera ystoria ha de pintar la Visitacio de Santa Elisabet e la Verge e Sen Josef aixi acompanyades com puga star en altra ystoria ha de pintar la Nativitat de Jesuchrist ab la Verge maria Josef angels e pastors axi acompanyada com puxa star... en altre troç de banch promes pintar la Resurreccio de Jesuchrist ab centurio y armat | acompanyada com puxa star... en altra ystoria promes pintar com Jesuchrist sen munta al cel | e la Verge Maria | e los apostols e los angels que devallen del cel ab titols a les mans... en laltra ystoria promes pintar com nostre sinyor promes lo sant sprit als apostols e axi mateix promes acabar dels cantons dels banchs dos reys que ya ja scomençats e sent Addon y sent Senent... en lo dit tabernacle promes fer e pintar ço es de part de dintre en los poms angels ab los improperis y lo cel de dalt dos crucers dor e lo camper de atzur ab les steles relevades... promes daurar e pintar los dos angels qui stan en les polseres ab les armes de la ciutat de Valencia... promes netechar lo pla del retaule e los carmesins reglotats al oli verts e atzuls y enverniçats... e la dita obra promes acabar segons una obra del tesorer que lo dit pintor a mostrat al Rt. Pare Guardia e ananthoni Garvello.* Esto se compromete a hacerlo por 200 libras, pagaderas en tres veces. Este documento se repite en otro volumen referente al año 1506, día 27 de abril [1].

También tenemos noticia de la pintura de otro retablo por la siguiente ápoca, fechada el 17 de marzo de 1511.

Sit omnibus notum quod ego Petrus Cabanes pictor civis civitatis Valentie scienter et gratis confiteor et in veritate recognosco vobis honorabili francisce catala vidue presenti quod dedistis et solvistis michi mee omnimode voluntati quatordecim libras regalium valentie restantes ex illis xxxx libris pretio quarum vobis depingi quodam retabulum et alia a toto tempore preterito usque in presentem diem Et quia rei veritas est facio etc. actum valentie [2].

En 6 de junio de 1528 es elegido consejero de la Ciudad, a propuesta de la parroquia de San Martín; y en 8 de agosto de 1538 encontramos la siguiente ápoca:

Dictis die et anno (8 Agosto 1538). — *Mestre Pere Cabanes pintor habitador de Valencia ferma apoca a Hieronim Romeu mercader present a Onofre de Cas notari absent marmesors del ultim testament de Mosen Miguel March Romeu quondam prebere bene-*

1. *Arch. del Ayuntamiento,* n.º 52, fol. 20 v.
2. Protocolo de Luis Masquefa, *Arch. del Colegio del Patriarca.*

ficiat en la Seu de Valencia de xxxij liures a ell degudes per los dits marmesors per lo pintar de les portes del altar de la Circuncisio de Jesuchrist que lo dit Mosen Miguel March Romeu tenia en la Seu de Valencia la qual quantitat ha rebut per mans del dit Hieronim Romeu, etc. Renuncia etc. — Actum Valentie etc. testes Segarra y Sebastia[1].

Juan Receres. — En 1477 este iluminador hace varios trabajos en la Catedral[2].

Juan de Eroles. — En 15 de mayo de 1477 actúa este pintor como testigo en una escritura por la que la viuda del platero Jaime Gaçó nombra procurador[3].

Pedro Sanz. — Encontramos por primera vez el nombre de este pintor en un documento fechado el 23 de julio de 1477, por el que confiesa deber, juntamente con otros, el precio de seis arrobas y once libras de lana que había comprado[4]. Luego le vemos en un documento fechado el 8 de enero de 1490, por el que sale fiador del platero Jaime Castellnou[5]. En 1494 pinta en la Catedral el retablo del Santo Bulto, parte del brocado de la pared y la diadema para la imagen mayor[6]; y en 15 de abril del mismo año firma época de 12 libras y 12 sueldos *per lo retaule e banch de Sant bult e per brocats en les parets*[7]. En 1501 cobra *per dorar la tuba del retaule de Sant Sebastia e per lo preu de la fusta obrada e per adobar les polseres*[8]; en 1502 dora los bordones de madera[9]; en 1507 dora el retablo de la Longitud, la *stella* de los órganos, platea los pilares del altar mayor y la piedra del rededor del retablo[10]; y en 1509 y 1511 trabaja en el retablo[11]. En 19 de mayo de 1519 firma época de 4 libras y 14 sueldos *per lo pintar de les vidaures dun drap dor dela sacristia*[12]. También, en 21 de mayo de 1504, en unión con su mujer, Beatriz, instituye, en favor de Juan Sanchis, una pensión vitalicia de 30 sueldos anuales[13].

Honorato de Carpentras. — Este iluminador *fenestrarum ex vitro*, firma una época, en 15 de abril de 1478, por varios trabajos de su oficio[14].

---

1. Protocolo de Juan Luis Bertran, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 17.
3. Protocolo de Juan Forner, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,685.
6. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 28.
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,687.
8. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 26 v.
9. *Libre de obres* de la Catedral.
10. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 18 y 19.
11. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 27.
12. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,697.
13. Protocolo de Juan Comes, leg. 50, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
14. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,682.

Pedro Rohan. — El nombre de este iluminador nos es conocido por un documento fechado en 24 de octubre de 1478, por el que su mujer, Isabel, cede a su padre, Antonio Cabot, todos sus derechos para que cobre de los albaceas de la difunta Beatriz de Ripol los 100 sueldos que le había legado en testamento [1].

Juan Sanz. — En 30 de junio de 1479, este pintor, *civis Valentie*, tutor y curador de los hijos de Bernardo Beneyto, coloca aprendiz de confitero a uno de ellos [2].

Bernardo Ribesalbes. — En 13 de noviembre de 1479 vende panes de oro para la pintura de la capilla mayor [3].

Juan Perpeses. — Este iluminador trabaja en 1479 en la confección y adornos del misal bisbal [4], ayudándole los pintores

Jose March,
Cristóbal Torres y
Juan Morata.

Martín Torner. — La primera noticia de este pintor la encontramos en un contrato para la pintura de un cuadro con destino al refectorio del convento de Santa Clara, de Valencia. Dice así el documento:

Die veneris xviij ffebruarij | anno anatv. dnj M. cccc. lxxx. — In Xpi nomine Noverint uninersi quod anno a nativitate domini Millesimo cccc° lxxx die videlicet veneris intitulata mensis ffebruarij. La Reverent Senyora Sor Beatriu de Soler Monga e abbadessa del Monestir e convent de les benaventurades Santes Clara e Ellisabet de les sors menores de la Ciutat de Valencia de una part e lo honorable en Marti Torner pintor nadiu de la Ciutat e Regne de Mallorqua e ara habitant en la dita ciutat de valencia de la part altra constituits personalment dins lo dit Monestir sobre la ffactura pintura e obra fahedora de la Cena de nostre Senyor deu Ihuxst en los deius scrits capitols designada e convocat mi Pere rubiols notari e los testimonis deius scrits fferen e ffermaren sobre la dita pintura e obra fahedora la concordia e Capitols infraseguents. Los quals per mi dit e deius scrit notari fforen lests e publicats ab veu alta e intelligible en presencia e audiencia de aquells e dels testimonis deius scrits. E los quals son prout secuntur

Capitols ffermats entre la Senyora Abbadesa del Monestir de Santa Clara sor beatriu de soler e mestre Marti Torner mallorqui lo qual ha de ffer una Cena en lo Reffetor del dit monestir de la fforma e concordia seguent.

Primerament promet lo dit mestre Marti Torner de ffer la dita Cena per al dessus dit Reffetor e de posar hi tant fines colors com puga esser aixi pera vestir lo deu com per

---

1. Protocolo de Ausías Sanz, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,682.
4. *Libre de obres* de la Catedral.

vestir los apostols segons la diversitat de les colors pera quascuna color fina, e de atzur ffi

Primo lo deu que tingua lo manto de atzur e la gonella de morat fi e los enveços de atzur e los fresos de or ffi e fornit de pedres e de perles.— Item Sanct Johan que stigua recolsat en los pits de Ihuxit e lo manto morat e la gonella de vert fi ab sa frisadura dor fi.— Item sanct pere lo manto enflamat fi e la gonella de clar e los envessos de atzur fi ab los fressos de or ffi. — Item sanct Jacme que la sua cara semble a la similitut de Ihuxit e lo manto de atzur e la gonella de vert ffi e los ffressos dor ffi. — Item sanct berthomeu lo manto de brocat blanch e la gonella de atzur ab algun enves de fina color e ffressos de or ffi. — Item sanct Judes just lo manto de vermell fi e la gonella de vert fi ab los fressos de or fi.

Item sanct Jacme maior lo manto de atzur fi e la gonella de violat clar fi e los fresos de or fi quascu ab ses diademes de or fi quascu. — Item de la altra part : Primo sanct Andreu lo manto vert e la gonella de atzur ffi ab alguns enveços e ab sos fresos de or fi. — Item sanct Thomas lo manto de violat clar fi e la gonella de vermell ab sos fressos dor ffi. — Item sanct bernabeu lo manto de atzur ffi e la gonella de vert clar ffi tan bo com puga esser e los fressos de or ffi. — Item sanct phelip lo manto morat e la gonella de atzut fi ab sos fressos dor fi. — Item sanct Matia lo manto de atzur ffi e la gonella de vermell ab alguns enveços e ab los fresos de or fi. — Item Judes squariot ab lo manto groch e lagonella de burell ab la bosa en la ma e ques meta loboci en la boca ab la diadema negra. — Item que davant la Maiestat de Jhuxst lo sanct greal ab hun..... dins e en mig entregue. — Item a les spalles de Jhuxit hun dosser de brocat carmesi dor fi tant bell com pugua. — Item mes ha de fer lo dit mestre hun encasament en que stiguen tots Jhesus e los apostols ab dues vidrieres una en cada costat. — Item mes les polseres de brocat carmesi de fulla destany ben obrat ab tres senyals de la senyora abbadessa compartits la hu de dalt en mig de la polsera. Los dos cascun a son costat. — Item mes la Taula ab ses belles tovalles blanques ab sos squachs grans e bells sense res de blau. — Item mes que davall la taula se mostren los dos petges quasi la meytat de fina color de fust. — Item mes damunt la dita taula sia fornida de prou pa axi rollos com ffoguaçes axi llescat com troços; — Item ab quatre gavinets e tres ampolles de vi e taronches e llimons e plats de bella color de maliça. — Item mes quetre copes de or ffi que la similitut dequascuna sia de tres marchs gallonades. — Item mes dos pichers bells de or ffi e dos salers bells de or ffi — Item mes dos Caps de blanchs obrats de entratallament de fina color de fust. — Item mes la similitut de la senyora abbadessa agenollada. — Item mes son bell pahiment de Jaspirs de Tarsia e de tant belles colors com puxa esser. — Item mes vol la Senyora Abbadessa que la Cena sia que tot hom segua axi deu com los apostols

Lo dit mestre Marti Torner mestre pintor de la dessus dita Cena es content de ffer e complir totes les dessus dites coses de la manera que son scrites e concordades en los presents capitols o Items e si millor pot fer que sia millor pero que la Senyora Abbadessa li do lo bastiment ffet e lo drap pera fer la dita pintura a despesa de la dita Senyora abbadessa E mes que lo or que posara lo dit en Marti Torner pintor en lo dosser de brocat pera les espatlles de Jhuxist la Senyora Abbadessa haia a paguar lor tant solament que sera mester pera dit dosser. Tot laltre mans e pintura o color a carrech del mestre. Encara mes es concordat entre la Senyora Abbadessa e lo mestre que la Senyora pague lor tantsolament que sera mester pera fer los ffressos de deu apostols pero no si enten sanct barthomeu en lo dit pac e ans be a carrech del mestre axi com es continuat E mes promet la dessus dita Senyora pagar al dit mestre axi per mans com per colors com per or que sera mester

pera la dita Cena vint liures e sis sous paguades en quatre terças la primera quant haia deboixat. La segona quant haia vestit de colors. La tercera quant haia fetes les testes e fressos. Acabament de pagua quant haia acabada la obra En forma que lo dit mestre ha de haver en la manera dita vint liures sis sous e mes una Cena feta e terminada per en Baro extimada a x timbres E mes promet lo dit en Marti Torner mestre pintor dessus nomenat que quant la dita Cena sera acabada la dita Cena en la forma dita e a la Senyora Abbadessa no li semblara que stigua be si li saltara la dita Cena en tal cars promet lo dit mestre Marti torner de cobrar la dita Cena e obra que haura feta e de restituir tots los diners que la Senyora Abbadessa li haura donats. Aço empero que reste a coneguda de dos pintors axi en diners com en or pera la dita obra E pren per temps pera acabar la dita Cena fins a pasqua de sinquagesima primer vinent.

Les dites coses segons dessus son recitades en los dits capitols e quascun de aquells la una part e la altra e la altra a la altra ad invicem et vicissim prometeren e stipularen de ffer tenir servar e complir segons dessus es dit E per observança de les dites coses e quascuna e sengles de aquelles singuli singulis referendo obligaren les dites parts ço es la dita Reverent Senyora Abbadessa tots los bens del dit monestir e convent e lo dit en Marti Torner los seus bens propris hauds e per haver que sien etc. E no res menys confesa lo dit Marti Torner a la dita Senyora Abbadessa present aquell haver haud e rebut lo retaule e o Cena dessus en los dits Capitols.... la qual de aquell diu haver etc. Actum valentie etc. — Presents testimonis foren a les dites coses en Miquel Pellicer specier e en pere Johan caburgada notari habitadors de Valencia [1]

Hemos transcrito íntegro el anterior contrato por ser un modelo en los detalles de la obra y que indica su hermosa factura.

En 30 de marzo de 1484 volvemos a encontrar a este pintor recibiendo del Cabildo Catedral cierta cantidad *ratione picture januarum organi novi facti*, y en 5 de julio de 1485 cobra también *ratione januas organi novi* [2]. En 1489 cobra *per daurar la peanya e botells del retaule de St. Cristhopol*; en 1489 pinta el retablo de San Cristóbal para la Catedral [3]; y en 17 de abril de 1490 firma ápoca de 7 libras, *xvij sous vj diners por clxx poms dor per a la himatge de Sant Xpofol e de c per mans de la pintura e daurar e de color* [4]. También pintó un retablo para el pueblo de Carcer, cuyas capitulaciones son las siguientes:

Die quarta mensis Septembris | anno a natv. Dnj M.cccc.lxxxxij.— Capitols fets e fermats entre lo venerable lorenç benet prevere Rector del loch de Carcre d una part e mestre marti torner pintor de part altra en e sobre lo pintar de hun retaule pera la Capella que te en lo monestir de la verge maria de Jhs. Los quals del tenor seguent:

Primo que lo dit mestre marti pinte e sia tengut pintar lo dit retaule de bones colors ffines e ab loli e or fi; — Item que lo dit mestre marti pinte lo dit retaule ço es d asi atots sants la taula del mig per tot Nohembre lo banch e per tot ffebrer que be acabat tot lo dit

1. Protocolo de Pedro Rubiols, *Arch. Notarial de Valencia.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,683.
3. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 32.
4. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,688.

retaule ab sa perfectio; — Item mes es pactat que lo dit mestre marti enguixe e sia tengut enguixar lo dit retaule axi com es necessari; — Item mes es pactat que lo dit mestre marti te apintar en lo sobredit retaule lo ques segueix; — Primo en la post den mig sent Johan batiste e la Verge Maria dels angels. Item costat a la part dreta sent miquell e sent benet e a la part sinistra sent ffrancesch e sent lorenç alt a la punta lo crucuffici nostra dona e senta magdalena, e sent Johan en lo banch cinch istories la primera la oracio del ort apres Anna (sic) *e Cayfas e la açotament e com lo portaren a crucifficar e en mig lo devallament en les polçeres a la part dreta sent Sebastia e sent vicent martir en la sinistra sent Onofre e sent Vicent ferrer y en les polçeres de dalt senta Catherina e senta Lucia sent Luis e sent nicolau en la punta deu lo pare ab la paloma; — Item mes es pactat concordat e avengut entre les dites parts que lo dit mossen lorenç benet sia tengut donar e pagar al dit mestre marti per lo pintar del dit retaule trenta cinch liures moneda reals de Valencia; — Item mes es pactat concordat e avengut entre les dites parts que lo dit mossen benet sia tengut donar de present al dit metre marti dotze liures e sis sous per la primera terça les quals li haia de pagar segons dit es en tres terçes mes*

Hic igitur omnia etc. ffiat conclusio late cum ex illis et cum omnibus suis clausulis et penis assuetis etc. Actum Valentie etc. — Testes hujus rei sunt Anthonius miquell studens et petrus gascho parator pannorum valentie habitatores

A continuación se encuentra una época en que *dictum magistrum martinum torner* recibe de Lorenzo Benet 12 libras y 6 sueldos de las 35 libras que como precio del retablo ha de cobrar en tres tercios [1].

Según un manuscrito existente en el archivo de la parroquia de San Martín, de Valencia, *Marti lo Mallorqui*, que es sin duda el mismo que nos ocupa, *qui sta en lo carrer de la Verge Maria de Gracia pintor de retaules*, dora todo el herraje de la puerta principal de dicha parroquia de San Martín, el cual fué puesto en 22 de diciembre de 1495 [2].

De otro *mestre Marti pintor* tenemos noticia, que no sabemos si es el mismo que nos ocupa, al cual se le encargó por el clero de Denia, en 1492, la terminación de un retablo que había comenzado el maestro Rexach con destino a aquella iglesia, y que estaba en poder de su viuda [3]. En 2 de junio de 1495 se pagó a este pintor su trabajo.

Jorge Ambrós. — En 9 de abril de 1481 cobra por pintar *quarumdam vidaurarum* [4].

Bernardo Gosalvo. — Este iluminador valenciano firma época, en 5 de octubre de 1482, de 191 sueldos reales de Valencia *per lo preu de perfilar e flo-*

1. Protocolo de Ausías Sanz, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Libre de recorts, Arch. de la parroquia de San Martín, de Valencia.*
3. Acuerdos de 1492, fol. 2 v., fecha 27 de noviembre, *Arch. del Ayuntamiento de Denia.*
4. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,683.

rejar e capletrar dos mil quatrecentes huitanta cinch letres de atzur e vermello les quals son stades per mi fetes en los furs que vos haveu comprat de emprempta de manament e letra del Senyor Rey per la sua Cambra y xxvij sous per raho y preu de ix letres grans dor[1].

Rodrigo de Osona. — La primera vez que encontramos el nombre de este gran pintor es en un documento que hemos transcrito al hablar de Pedro Cabanes, que lleva la fecha de 18 de julio de 1482. Luego, con fecha 15 de septiembre de 1483, firma una ápoca que, por su importancia, transcribimos a continuación:

Die lune xv. Sep. anno | jam dicto lxxxiij. — Sit omnibus notum Quod ego Rodericus de osona pictor retabulorum sedis valentie scienter et gratis confiteor et in veritate recognosco vobis honorabili Johanni vidal presbitero in sede Valentie beneficiato procuratori Reverendissimo domini Cardinalis et Epiccopi valentini quod dedistis et exsolvistis michi egoque a vobis habui et recepi voluntati mee realiter numerando centum libras monete regalium valentie michi debitas pro secunda tertia ratione picture retabuli quod prefatus Reverendisimus dominus Cardinalis mandavit fieri Et quia sich est rei veritas... &c.[2]

Por el mismo asunto firma otra ápoca, que lleva fecha de 7 de agosto de 1484, recibiendo 50 libras a cuenta del retablo que de orden del señor cardenal obispo había pintado para *detras del altar maior de la seu.*

En 19 de febrero de 1505 cobra 10 libras *quas bistraxit pro pictura et deauratione sacrarij capelle majoris dicte sedis Valentie,* y diez ducados *per lo encarnar el crucifixi* con fecha 26 de marzo del mismo año[3]. En 1506 se le paga *per pintar les portes de les reliquies de la sacristia*[4], y en 15 de marzo de 1510 firma recibo de nueve ducados *pro incarnamento crucifixi adorationis diei veneris sancti*[5].

Pedro Guillem. — Este pintor, distinto del otro Pedro Guillem de que hemos hablado, en 27 de marzo de 1485 firma una ápoca de 115 sueldos que había cobrado al mercader César de Barch, a quien había pintado su casa, situada en la calle dels *Solers.* En 2 de noviembre del mismo año, este pintor, en su nombre y en el de Juan Guillem, padre suyo, también pintor, se compromete a pintar la habitación (*studium*) del egregio señor Pedro Luis de Borja, *hoc est in retreto dictorum studiorum les ropades segons sta huy la mostra e les bigues del dit*

1. Registro de ápocas de la Bailía, libro 16, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Andrés Cirera, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
3. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,689, y *Libre de obres* de la Catedral, fol. 30.
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 23.
5. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,698, fol. 49, y *Libre de obres* de la Catedral, fol. 30.

retret segons sta la mostra huy. Et in studio primo tots los planells segons sta huy la mostra et omnes pinturas facere promittimus pretio quinquaginta librarum monete regalium valentie[1].

El año anterior era mayoral del oficio de pintores de cajas, y, como tal, figura en unas capitulaciones que, por su importancia, transcribimos a continuación:

Die mercurij x Martij | anno anat. Dni. M.cccc | lxxxiiij. — En ffrances passavant majoral e clavari del offici dels fusters e membres de aquell en Thomas gombau majoral en lany passat del dit offici de fusters en pere guillem majoral del offici dels pintors caxers en Johan lança.... e majoral del dit offici dels pintors caxers en lany passat en jaume valero en Marti girves en Marti arderols en Johan valero elets per lo dit offici de fusters e habent plen poder de aquells ab escriptura scrita de ma del scriva del dit offici de vij del present mes de mars tots ajustats en la casa dels fusters de la ciutat de Valencia per rellevar algunes questions e diffencies que entre los dits officis e los pintors de retaules e cortiners tots dies se segueixen fem e ordenam los capitols seguents presents Johan rexach e en pere cabanes pintors e en Miquel bonora illuminador e en Johan sanç cortiner.

Item ordenam e fem capitol que los pintors de retaules e illuminadors e cortiners puxen pintar e pinten qualsevol coses que vullen e sapien pintar exeptat cofres e artibanchs moreschs si ja en aquells cofrens e artibanchs no si havien de pintar imatges o animals e en lo dit cas los dits pintors illuminadors e cortiners ho puxen fer.

(Espacio en blanco de tres líneas en el original.)

Item volen los dits pintors caxers que si algun capitol de pintors caxers hi havia que fos en prejuhi e derogacio de les coses dessus dites que aquell o aquelles donen per nulles e revocats e no puxen aoure als dits pintors de retaules illuminadors e cortiners.

(Espacio en blanco de varias líneas en el original.)

Protestam empero nosaltres dits majorals del dit offici de fusters que per lo present acte e capitols dessus inserts nous sia fet prejuhi nengu en los que fins açi han acostumat pagar e paguen en entrades de Reys Reynes e primogenits o en los capitols ordinaris o en altres coses del dit offici ans aquells aytals sien tenguts pagar axi com han acostumat

Quequidem capitula promittimus tenere et observare etc. obligamus etc. fetes foren les dites coses en Valencia etc. — Testimonis foren presents a les dites coses appellats en Johan ferri laurador e en Johan fuster correger vehins de Valencia[2].

Juan de la Guerola. — Con fecha 31 de mayo de 1486 hace testamento este pintor[3].

Francisco Juan. — En 3 de julio de 1487, este pintor de la *ciutat de Valencai*, firma ápoca *per hun retaule que he pintat en lo qual es la imatge del deu ab los Evangelistes en drap guarnit de ffusta ab sos bocells per obs de vostra cort* (la de la Bailía) *los quals dits cinquanta sous son per la ffusta mans e drap com per*

1. Protocolo de Juan Casanova, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. Protocolo de Juan Monfort, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
3. Protocolo de Juan Casanova, *Arch. del Colegio del Patriarca.*

pintar aquell[1]. En 7 de mayo de 1502 se compromete este pintor *a dorar les rexes dela capella del pabordre Torrellas la qual es de Sant Sebastia ço es los pilars faxes los carts que son en la sumitat del dit rexat e les vases de les vergues e les vergues pintar de vermell daçi a la festa de la verge Maria dagost primerament e acabar de pintar lo retaule com se pertany*[2]. En 1513 aun vivía, pues en las relaciones manuscritas de los contribuyentes por parroquias del *Repartiment real entre los vehins de la Ciutat*, consta el siguiente asiento : *Sant Marti : mestre Frances Johan, pintor, V sous*[3].

En el libro 3.º de bautismos de la parroquia de Santa Cruz, que comprende los años 1548 a 1559, leemos lo siguiente : *A iij* (enero 1557) *batejaren frances joan benet fill de mestre frances pintor Compares Allexos de capos y vicent mollins y pere olliver tots flaquers la comare angela fortessa muller den thomas fortessa.*

Juan Benet. — Conocemos la existencia de este pintor por aparecer su nombre en una ápoca fechada en 17 de septiembre de 1488, en la que, juntamente con su mujer, Isabel, cobra de Antonio Doxa, sastre, 88 sueldos por ciertos servicios que le prestó la segunda[4].

Bernardo Scortell. — En 30 de agosto de 1489, este pintor, *civis civitatis Valentie*, firma ápoca por haber recibido de Martin Fuster, presbítero, beneficiado de la Seo de Valencia, 40 sueldos *in pacca et solutione restantes michi ad solvendum de omnibus picturis et alijs operibus per me vobis factis et operatis de toto tempore preterito usque in hodiernum diem et de quibus ego sum contentus paccatus et realiter satisfactus ad meam voluntatem*[5].

Juan Ferrer. — Conocemos por primera vez el nombre de este pintor por un documento fechado en 12 de octubre de 1489, por el que nombra procurador a su hermano Francisco, sastre de Valencia[6]. En 1513 lo encontramos entre los *vehins de la ciutat*[7].

Cristóbal Baço, Baco, Baro, Berart o Pirat. — En 1490 trabaja en la Catedral y cobra este artista *per lo pintar dels bacins*, conocido por todos los apellidos que consignamos[8].

---

1. Pergamimos comprobantes de cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,688.
3. *Arch. Municipal.*
4. Protocolo de Mateo Gil, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Jaime Pinosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. *Repartiment real, Arch. del Ayuntamiento.*
8. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 22 v.

Martín Çamora. — La primera noticia que tenemos de este pintor es por el siguiente contrato:

Die vicessima secunda mensis Octobris | Anno anatv. dnj M.cccc.lxxxx. — Capitols fets e fermats entre la noble dona yolant de centelles monga del monestir de la Çaydia de una part e mestre Marti çamora pintor de la part altra en e sobre lo reatule que lo dit mestre Marti çamora te a pintar de la dita senyora monga : Primo que lo dit mestre Marti çamora tingua e sia tengut de enguixar lo dit retaule segons es acostumat de be enguixar retaules; — Item que lo dit mestre Marti çamora sia tengut de daurar lo dit retaule de or fi e singular; — Item que lo dit mestre Marti çamora sia tengut e obligat de pintar aquell dit retaule al oli o de bones collors e fines; — Item que la dita senyora sia tenguda de donar e pagar al dit mestre Marti çamora de pintar lo dit retaule cent vint e çinch liures moneda reals de Valencia en sta forma ço es dins dos anys e mig de huy en avant continuament comptadors pagadores en sta forma ço es en cinch terçes (sic) *vint e cinch liures en cascuna terça; — Item es concordat entre les dues parts que lo dit mestre Marti çamora sia tengut e obligat de pintar e acabar lo dit retaule ab tot effecte del present dia de huy en dos anys e mig sots pena de cinquanta florins dor donadors e pagadors en pena e la depesa a la dita senyora monga; — Item que lo dit mestre Marti çamora pinte en la taula de en mig la resureccio de nostre senyor deu Jhus xpt en la punta del di retaule lo devallament de la creu en les peçes baixes sent lorenç e sent marti figures en peu damunt les dites ymatges la verge maria dels angels e la assumpsio en lo banch los goig en la primera de les polseres la verge maria del roser al costat lo angel custodi e langel raffell dedavall sent Johan batista e evangelista apres senta catherina senta barbera sent vres* (ambros?) *e sent climent;— Item es pactat e concordat entre les dues parts que los presents capitols e coses en aquells promesos sien executoris ab submisio e renunciacio de propris fori e altres clausules roborants e que de aquelles ne sien feytes e liurades tantes copies com les parts ne volran e demanaran*

Hec igitur omnia et singula promittimus et stipulamur una pars nostrum ab altera et econverso singula singulis refferendo ffiat execusio largo modo cum fori summisione variationeque judicis et cum clausula non impetrandi guidaticum super sedimentum sub pena viginti florenorum auri itaque soluta dicta pena etc. Rato pacto etc. fiant predicta cum renuntiatione cunctumque appellationi recursui etc. Et pro predictis omnibus et singulis etc. obligamus una pars nostrum alteri et econverso omnia et singula bona et jura nostra mobilia etc. — Actum in dicto monasteri de la Çaydia — Testes huius rei sunt Stephanus ponç et Johannes franch operario vile habitatores Valentie *.

En 10 de agosto de 1491 firma ápoca de 20 libras que le paga Violante Centellas por la pintura del anterior retablo; en 4 de enero de 1491 otorga este pintor carta de pago al discreto Pedro Barberá, presbítero, albacea testamentario del magnífico Martín Juan de Galba, doncel, de 5 libras, 15 sueldos y 6 dineros, por la obra de pintar, tanto por las manos como por el oro, cierta imagen *ab son fill al bras beatissime et intemerate virginis Marie domneque nostre*, la cual fué pintada por mandato de dicho Martín Juan de Galba, quien dispuso, en su

* Protocolo de Ausías Sanz, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

último testamento, fuese pintada y dorada[1]; en 3 de marzo de 1494 firma ápoca el *Mestre Marti de Çamora al Reverent don Luis mercader prior de Vall de Xpt. de xxxxvj liures xiij sous iiij diners per la primera terça de la pintura e mans del retaule de Sta magdalena pera la capella de na Isabet mercader quondam muller de mossen miquel luis Çaburgada*[2]; y en 19 de febrero de 1495 firma ápoca, por la segunda tercia, de 15 libras[3].

Pedro Girart. - - En un documento fechado en 2 de mayo de 1490 leemos que *lo honorable Perot girart pintor ciutada de Valentia* cobra cierta deuda[4].

Pedro Marí. — En 27 de agosto de 1492 *Petrus mari illuminator* vende una casa[5].

Diego Sanz.— Este pintor, en unión de Juan Cutanda, otorga un documento público en 18 de noviembre de 1492[6].

Vicente Mestre.—En 5 de julio de 1496 firma ápoca de 42 sueldos *per daurar e pintar la clau de la cuberta nova del pas del capitol*[7]; en 24 de abril de 1505 firma capitulaciones, en unión de Onofre Alemany, sobre lo *daurar del armari nou de la sacristia nova entrant per aquella tantost a la part esquerra*[8]; y al año siguiente pinta la puerta de las reliquias[9].

Este pintor debe ser padre de otro Vicente Mestre que, según contrato celebrado en 28 de septiembre de 1592, pintó en el Salón de Cortes de la Generalidad la *Representación de las ciudades y villas*, que se conserva todavía.

Juan Orabona. — En 5 de agosto de 1496 actúa este pintor de testigo en el nombramiento de procurador que hace Juana, mujer de Francisco Ferragut[10].

Juan Mignet. — Este pintor, *habitator Valentie*, aparece como procurador de Juan de Rupe, *monachus et operarius monasterii sancte Quiterie, diocesis Adurensis*, según escritura extendida *civitatis Ternie*, y cobra varias cantidades, como consta por documentos fechados en 3 de julio de 1495 y 25 de enero, 26 de mayo, 1.º de agosto y 3 del mismo mes de 1496[11].

---

1. Protocolo de Pedro Font, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,687.
3. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,684.
4. Protocolo de Nicolas Esteve, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Ausías Sanz, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,687, y *Libre de obres* de la Catedral, fol. 16 v.
8. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,689.
9. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 24.
10. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,684.
11. Protocolo de Antonio Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Jaime Marginet. — En 25 de septiembre de 1496, este pintor, *civis Valentie*, en unión de su mujer Juana, nombra procurador; y en 18 de febrero de 1497 interviene en la colocación, en casa de un sastre, de Juan Aliaga, muchacho de diez y seis años[1].

Juan Agostí. — Otorga carta de pago ante el notario Arnaldo Carbonell, en febrero de 1497, a favor del honorable Martín Méndez, dando por recibidos 42 sueldos, importe de ciertas pinturas que había ejecutado en el hospital de San Andrés[2].

Simó, *mestre.* — Con este nombre aparece un artista que pinta, en 1498, para la parroquia de San Martín, una cortina de tela blanca con tres historias de la Pasión : la primera la oración en el Huerto; la segunda la Crucifixión, con la Virgen, San Juan y la Magdalena; y la tercera Jesús con la cruz a cuestas, cuya cortina se pone en la sacristía y cuesta 53 sueldos, incluyendo el cosido, que ejecutó la mujer del pintor[3].

Gabriel, *mestre.* — Con este nombre trabaja un pintor en la Catedral en 1497, y cobra *per encarnar lo crucifixi que esta en lo capitol per diadema cabellera e barba*[4].

Miguel Daroca. — Fechado en 22 de junio de 1498, encontramos el siguiente documento, en el que aparece *Miquael Daroca pictor de papers:*

Predictis die et anno. — Ego Miquael Daroqua pictor de papers Gratis etc. confiteor etc. debere vobis Petro trancher libratario civitatis Valentie presenti etc. et vestris quinquaginta septem solidos monete regalium Valentie etc. resta maioris quantitatis per me vobis debite de resta certe premse per me a vobis empte habite et recepte de sorte et bonitate dicte premse ego sum contentus unde Renuncio etc. promitto solvere vobis et vestris aut cui volueritis dictas lvij libras dicte monete hinc ad festum beate virginis Marie primo venturum omnibus exeptionibus etc. et sub pena v solidorum Rato pacto etc. ffiat executio etc. cum juramento et pena x solidorum. Rato pacto et pro predictis etc. obligo etc. actum Valentie etc. ffiat apocha de dicta premsa habita etc. — Testes Miquael alcanyiç et bernardus benet mercatores Valentie

ffuit concellatum die xj Julij anni presentis de voluntate dicti troncher confitetur fore solutum taliter etc. Johannes navarro cursor auris et bartholomeus seguer mercator Valentie[5].

---

1. Protocolo de Santiago Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Arch. Histórico Nacional*, cita del Barón de Alcahalí.
3. *Libre de recorts*, fol. 54, *Arch. de la parroquia de San Martín, de Valencia.*
4. *Libre de obres*, fol. 19 v.
5. Protocolo de Jaime Salvador, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Pablo Rizo, Rijo o Riguo. - Este pintor valenciano pinta un retablo para la parroquia de San Lorenzo en 1498. He aquí las capitulaciones:

Die sabati primo mensis decembris anno M.cccc.Lxxxxviij. — Capitols concordats fets e fermats per entre los honorables en johan perez especier e en berthomeu steve forner habitadors de la ciutat de Valencia marmessors del ultim testament del honorable en miquel perez quondam especier de la ciutat mateixa de part altra sobre lo retaule que deu volent se ha de fer en la sglesia parroquial de sent lorenç en la sepultura del dit en miquel Perez quondam los quals capitols son segons se segueixen.

Primerament es stat entre les dites parts pactat e concordat que lo dit mestre paulo rizo faça e sia tengut fer hun retaule pera la dita sglesia de Sent lorenç pera la sepultura del dit en miquel perez quondam acabadament de fusta e pintura delarc de quince palms sens les polsere, e de ample de deu palms ab sos tersos ab quatre pilars plans sens tuba nequam ab los archets semblants al retaule de sent gil que es dins la dita sglesia. Item es encara concordat e pactat que lo dit mestre paulo rizo faça e sia tengut fer en lo dit retaule cinch apartiments e la spigua hu que son sis spartiments en los quals faça e sia obligat e tengut fer en la plaça de en mij lo beneit archangel sent miquel ab tot son menester ab son triunfo en la plaça de la part dereta sent geroni stant en penitencia en la plaça de la part sinistra sent onofre stant axi mateix en penitencia en les dos places dalt ço es damunt sent geronim e sent onofre la ystoria consecutiva del dit sent miquel en la spigua lo crucciffixi ab deu lo pare e lo sant spirit e los seraphins en torn en lo banch cinch apartiments en lo mig la ystoria de la pietat en lo moliment als costats sant johan baptiste e Sant johan evangeliste en los altres dos costats santa maria magdalena e santa marta en les polseres sant sebastia e sant fabia santa maria egipchiaca e santa anna en les polseres de la spigua sant francesch e santa catherina de sena en les contra polseres sent anthoni e sent anthoni de padua en la polsera dalt sobre o damunt la trinitat sant agusti e sant nicholau. Item es mes concordat que lo dit mestre paulo rizo fasa e sia tengut fer e acabar lo dit retaule ben acabat ab totes ses perfeccions ab que lo or quey posara e metza sia ffi e les colors per semblant fines e bones. Entre les dites parts es concordat e pactat que los dits en johan perez e en berthomeu steve marmesors e curadors dessus dits paguen e sien tenguts donar e pagar al dit mestre paulo rizo per fer lo dit retaule axi de fusta com de or colors e mans cinquanta liures moneda reals de valencia en tres terces pagadors e segons es avengut e concordat dit retaule de la verge maria de la salut. Item es mes stat concordat e pactat que apres que lo dit retaule sera ab effecte e a tals obs acabat lo dit mestre paulo rizo ensemps ab lo fuster porte aquell a la dita sglesia posen meten e asenten aquell en lo loch hon ha de estar ço es la asepultura del dit en miquel perez a despesses propies dels dits marmesors e curadors. Los quals capitols tots e sengles prometen les parts dessus dites e sobliguen en los dits noms tenir e complir e finar ab effecte segons serie e tenor de aquells e aço apena de cinquanta florins aplicadors la mitat a la part obedient per dany e justicies de aquella e laltra mitat als cofrens del sinyor rey rato pacto e juraren a nostre sinyor deu e als sants quatre evangelis de aquel per no litigar ni pledegar ni allegar ginatges ni escusat clausula de non litigando nec interpretando sub pena ultra pena perjuri xxx florins per qua propia per escusatum eximendi in sub promisione et renuntiatione. Item fori et variationem judici et rerum rationi apellationis et recusationem et jurem apellandi et recurrendi per Item Josi et variationem judici et rerum rationi apellationis et recusationem et jus apellandi et recurrendi pro quibus obligantibus renuntiationis actum loci valencie. —

Testes los venerables mosen melchior de sent feliu e mosen foij preveres de la ciutat habitadors[1].

A continuación de las anteriores capitulaciones hay una época, y otra, que es la última, en el mismo protocolo, con fecha 7 de septiembre de 1499.

Pedro Morales. — En 14 de agosto de 1501 este pintor otorga una escritura de venta de un corral[2].

Juan Martí. — Este notable pintor valenciano firma época de 300 sueldos, al justicia, en 3 de enero de 1501, *qui sunt signis et codicibus vestri officij que depinxi*[3]. En 11 de marzo del mismo año 1501 es nombrado pintor de la ciudad en substitución de Martín Girbes, que había fallecido, como se ve por el siguiente documento:

Die jovis xj mensis marci anno jam dicto a nativitate domini Mdj los magnifichs mossen luis valleriola cavaller en miquel solanes ciutada mossen geroni calbet cavaller en miquel berenguer e en jeroni bajona ciutadans jurats en lo any present de la insigne ciutat de Valencia ensemps ab lo magnifich en jaume stheve ciutada absent del present acte presents los magnifichs en gaspar amat ciutada Raçional e en B. dassio notari sindich de la dita ciutat elegeixen al honorable en johan marti pintor de la dita ciutat per mort den marti girbes. E com fos present lo dit en joan marti ab moltes accions de gracies accepta lo dit ofici de pintor de la dita ciutat si e segons lo dit en marti girbes lo tenia e posehia e ab totes aquelles honors salaris e prerogatives al dit ofici pertanyents[4].

En 12 de diciembre de 1502 firma época de 120 sueldos valencianos por haber pintado cuatro *stepas?* a cuatro postes, en las que representó la Virgen con el Niño, San Vicente Ferrer, San Vicente mártir y San Cristóbal. Pintó también dos banderas con las imágenes de San Vicente para las galeras que se construían en la atarazana del Grao[5].

En 3 de julio de 1505 mándase al clavario común que pague a Juan Martí 82 sueldos y 6 dineros *per pintar los senyals ab les armes de Valencia de la porta de les arrepentides e hun altra senyal a la porta del Torn de les arrepentides*, 12 sueldos por hacer y pintar tres *canalobres de fusta* para la capilla de dichas religiosas, y 10 sueldos por pintar la *trona* de las mismas[6].

En 7 de noviembre de 1509 cobra *per pintar e daurar les vidaures del drap del bisbe Despont*[7]. En 24 de abril de 1518 aparece su nombre, con el de su mujer,

---

1. Protocolo de Juan Comes, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,688.
3. Pergaminos comprobantes de las cuentas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. *Manual de Concells*, n.º 50, A. 1499 a 1502, *Arch. del Ayuntamiento.*
5. *Arch. del Ayuntamiento*, protocolo del año 1502, n.º 119.
6. *Manual de Concells*, t. 54, *Arch. del Ayuntamiento.*
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,698.

vendiendo una cahizada de tierra huerta[1]. En 2 de diciembre de 1522 la *Claveria comuna* ordena se paguen al pintor una libra y 3 sueldos por sus trabajos como pintor de la ciudad[2], y en 20 de septiembre de 1520 se conciertan los capítulos para la pintura y decoración de la *Sala daurada,* entre los jurados y nuestro pintor, por el precio de *tres millia sous,* moneda real de Valencia[3].

Lorenzo Albareda. — En 1.º de marzo de 1501, este pintor y su mujer, Ursola, otorgan carta de pago a favor de Angel Pardo, mercader, de 70 libras, 16 sueldos y 8 dineros que le debían[4].

Gabriel Desgrau. — En 1501 este artista pinta el Belén de la Catedral[5], y en 21 de enero de 1502 firma ápoca de 52 sueldos *per fer lo betlem e festes de nadal prop passat*[6].

Juan Torrent. — Sólo conocemos la existencia de este pintor por aparecer su nombre en un documento fechado el 14 de diciembre de 1502, en el que se indica la venta de una casa de su propiedad situada en la calle de las Avellanas[7].

Antonio Ribesalbes. — En 1502 vende a la Catedral cierto número de panes de oro[8], y en 1507 se le paga una cantidad *per largent ques despengue en los pilars e traveses del altar major*[9]. En 25 de mayo de 1512 firma ápoca, juntamente con el pintor Juan March, encargados del decorado y ornamentación de la Casa de la Ciudad y bóvedas de su capilla[10].

Pedro de Cardona. — En 1502 hace varios trabajos de dorado en la Catedral[11].

Nicolás Falcó. — Este pintor, a quien, con los siguientes, consideramos del período medieval, por haber vivido principalmente en el siglo XV, fué uno de los más notables de su época.

El primer documento que poseemos de este pintor es de 27 de junio de 1502,

---

1. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,701.
2. *Manual de Albarans,* 1522 a 24, *Arch. del Ayuntamiento.*
3. *Manual de Concells,* 1518 a 1520, fol. 113, *Arch. del Ayuntamiento.*
4. Protocolo de Juan Comes, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 26.
6. *Arch. de la Catedral,* volumen, 3,688.
7. *Arch. de la Catedral,* volumen, 3,688.
8. *Libre de obres* de la Catedral.
9. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 17 v.
10. *Revedors,* libro VII, *Arch. del Ayuntamiento.*
11. *Libre de obres,* fol. 76.

y es una ápoca en la que confiesa haber recibido de la abadesa y convento de Santa Clara y Santa Isabel, de Valencia, 3000 sueldos por *duarar* y *pintar lo banch y les polseres y lo tabernacle novament fet en lo retaule del altar major de dit monestir, e per daurar e pintar dos ángels en lo cap de les polseres e illuminar e renovar totes les istories del dit retaule y les tubes de aquell e posarlo en lo punt que huy sta.* En 18 de septiembre del mismo año recibe de la dicha abadesa y convento 16 ducados y medio de oro, restantes de lo que le debían por algunas pinturas que hizo en el retablo mayor de la iglesia del mismo monasterio, por dorar las *tubas* del citado retablo y por otras cosas que hizo hasta dicha fecha [1].

En el mismo protocolo donde se encuentran las anteriores noticias, con fecha 16 de octubre de 1503 hállase una ápoca en la que Jaime Lorenç, pintor, confiesa haber recibido de Falcó, 5 libras y 8 sueldos en que el padre de huérfanos tasó el servicio prestado por el primero en la casa del segundo durante el tiempo que estuvo en ella. En 1507 cobra de la Catedral *per daurar els aparells del arquitrau,* y en 1513 pinta el encerado de la Custodia [2].

En el año 1515 encontramos al maestro Nicolás Falcó disfrutando de justo renombre por haber pintado el retablo de Nuestra Señora de la Sapiencia en la capilla de la Universidad. En el *Manual de concells* se halla la *obligacio feta per en Nicolau Falco pintor de pintar lo retaule del Studi General* [3], y con fecha 20 de octubre se encuentra un acuerdo para que el administrador de la Lonja dé *a mestre Nicolau Falco xxviij liures a cumpliment de cuaranta ducats dor que per estall fonch fet de fer lo retaule del Studi General de dita ciutat com ja tinga una terça que li es stada pagada per lo magnifich en Guillem March ciutada tunch administrador de la Lonja nova del any propasat.*

Desde 1518 le vemos hacer varios trabajos en la Catedral, y *daura la grua per al facistol* [4]; en 1525 se la paga *per daurar y encarnar lo crucifixi pal cor per renovar lo crucifixi vell en la capella dels mejes* [5]; y dos años después firma el siguiente documento:

Die xviij mensis marci dicti anni MDxxvij. Honorabilis nicholaus falco pictor firmavit apocam venerabili Anthonio amoros pbro operario sedis presenti etc de quatordecim ducatis videlicet decem per lo encarnar lo crucifixi nou e daurar moltes coses de aquell e daurar la creu e les quatre ducats per tornari a encarnar e illuminar lo crucifixi vell que estaba en la capella de les verges y ara esta en lo cor en lorch del nou lo qual per alli era fet y lo nou en la dita capella de les verges [6].

---

1. Protocolo de Luis Pérez, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 19.
3. *Arch. del Ayuntamiento*, año 1414 a 1516, n.º 56, fol. 514 v.
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 29.
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 25.
6. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,705.

En 9 de marzo de 1560 le sucedió su hijo Onofre en el cargo de pintor de la Generalidad. En 1565 aun trabajaba para la ciudad, pues el día 30 de marzo de dicho año cobró 4 libras, 15 sueldos y 10 dineros *per lo pintar la finestra e porta del relonge de la cambra del concell secret e una finestra al costat de la capella* (del Ayuntamiento)[1].

Alcanzó este pintor edad muy avanzada, como lo prueban las partidas de bautismo de sus tres hijos : Ursola Ana, bautizada en 1562; Juana Angela, en 24 de mayo de 1564, y Onofre Dionisio, en 1565; todos en la parroquia de San Martín. Otro hijo, Jaime Juan, fué bautizado en los Santos Juanes el 7 de noviembre de 1576. No sabemos si estas fechas que trae el Barón de Alcahalí están equivocadas, pues no hemos podido comprobarlas.

Onofre Falcó. — Padre del anterior, fué elegido por la Generalidad para substituir a Juan Cardona, que había fallecido. He aquí el acuerdo tomado en 2 de junio de 1503 : *Attes que mestre Cardona pintor de la casa est mort ses senyories nomenaren pintor de la casa a Nofre Falco*[2].

Juan Ceseres. — Conocemos la existencia de este iluminador, *in loco Meliana degens*, por figurar su nombre, juntamente con el de Pedro Crespí, como testigo en una escritura de venta otorgada en 27 de marzo de 1503[3].

Jaime Llorens. — En una ápoca fechada el 16 de octubre de 1503, confiesa el pintor *Jacobo Lorenç* haber recibido de Nicolás Falcó cierta cantidad que el padre de huérfanos tasó por el servicio que prestó el primero en casa del segundo todo el tiempo que estuvo en ella[4].

Miguel Juan. — Este artista cobra, en 1503, *per pintar lo retaule de la paret del capitol* en la Catedral[5].

García, *mestre.* — En 1503 cobra del Cabildo de la Catedral *per pintar lo peu del belem*[6].

Onofre Alemany. — En 9 de enero de 1501 confiesa deber cierta cantidad por la compra de varios capuces[7], y en 3 de junio del mismo año paga una cantidad a Martín Navarro[8].

---

1. *Lonja nova*, lib. 34, cuaderno 8.º, *Arch. del Ayuntamiento.*
2. Protocolo de Juan Gil Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia*
3. *Arch. de la Generalidad del Reino.*
4. Protocolo de Luis Pérez, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 15.
6. *Libre de obres de* la Catedral, fol. 15.
7. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,689.
8. Protocolo de Mateo Gil, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

En 24 de abril de 1505 el Cabildo hace capitulaciones con el *mestre Vicent Mestre y mestre Nofre Alemany* sobre *lo daurar del armari nou de la sacristia nova entrant per aquella tantost a la part esquerra*[1]. Después hemos leído un pago, en 1506, por dorar y pintar *el armari de les reliquies dels sants mejes*[2].

Agustín Muñoz. — En el Archivo Municipal hemos visto que en 27 de abril de 1506 figura como pintor de la ciudad Agustín Muñoz.

Ortiz, *mestre.* — En 1507 trabaja este artista en la Catedral, y cobra *per argentar lo pilar e traveses del altar major*[3].

Fernando Yáñez de la Almedina. — Este pintor, con su compañero Fernando de Llanos, tuvo gran influencia en la pintura valenciana, aprendiendo de ambos, nuestros artistas, los nuevos procedimientos y tendencias del arte. La gran obra que ejecutaron, y que hoy podemos contemplar todavía en el altar mayor de la Catedral de Valencia, coloca sus nombres a inconmensurable altura.

No sabemos cuándo vinieron estos artistas a Valencia. En 1480 tropezamos con un maestro Fernando calculando el precio de una obra de pintura[4]. En 1506 aparecen ambos artistas pintando en la Catedral el retablo de los Santos Cosme y Damián, por cuya obra cobran varias cantidades[5]. En 12 de septiembre de dicho año 1506 confiesan ambos pintores haber recibido 20 libras *per obs de or e bestreta de mans de la pintura del retaule de S. Cosme e S. Damia*[6]. En 1507 hacen letras de *atzur en el guarda polser damunt lo altar major*, encarnan la *Maria e lo Jhs*, y pintan y doran *les polseres*[7]. En 1.º de marzo de 1507 firman las capitulaciones para la pintura de las puertas del retablo del altar mayor. En nuestra obra *La Catedral de Valencia,* pág. 179 y siguientes, hacemos un estudio de investigación y crítica de dicha obra.

A partir de 1510 el nombre de Fernando Yáñez desaparece, bien porque había fallecido, o sea porque hubiese marchado de Valencia.

Por si pudieren ser útiles las nuevas noticias que referentes a las pinturas del altar mayor de la Catedral de Valencia hemos encontrado, las anotamos a continuación:

En 6 de diciembre de 1508 firman ápoca de 100 libras valencianas por complemento del importe de la paga de la pintura de las puertas del retablo; en 4 de mayo de 1509 cobran 73 libras por la misma pintura; en 19 de mayo de 1509 se llama a uno de los pintores *Fernando de Villalmediana*, y cobran 89

---

1. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 20, 24 y 24 v.
2. Protocolo de Mateo Gil, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 19.
4. Nuestra obra *La Catedral de Valencia*, pág. 152.
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 19 y 21.
6. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,689.
7. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 17 y 19.

libras y 10 sueldos a complemento de 500 ducados de oro; en 12 de diciembre de 1509 cobran 100 ducados de oro *in pacca rata et solutione picture portarum dicti retabuli;* en 12 de enero de 1510 cobran 82 libras *pro parte pretij dicte picture*; en 8 de febrero de 1510 cobran 200 libras *in pacca rata picture portarum;* en 9 de agosto de 1510 cobran 67 libras *in pacca rata picture portarum*; en 30 de agosto de 1510 cobran 200 libras *in pacca dicte picture*; y en 18 de diciembre de 1510 cobran 36 libras y 10 sueldos *ad complementum totius quantitatis eis debite de pictura portarum*[1].

Fernando de Llanos. — (Véase lo que decimos del anterior artista.) Hemos de añadir, acerca de este pintor, que en 1511 trabaja en el órgano, sobre madera, que entonces se estaba haciendo nuevo[2]; en 10 de febrero de 1513 cobra 112 sueldos *de dictis duorum mensium videlicet decembris et januarij prout pictura sive designijs ad opus carpentariorum organorum dicte sedis* (Valencia); y en 24 de diciembre de 1513 cobra 29 libras y 11 sueldos por 169 días que trabajó *in designijs dictorum organorum ad rationem trium solidorum pro qualibet die*[3].

Baltasar San Martín. — El 21 de enero de 1507, Baltasar de Sant Martí, pintor de retablos, hijo de Martín de Sant Martí, también pintor de retablos, vecino que había sido de Valencia y anteriormente de Denia, en nombre propio y como heredero de éste, otorga carta de pago, ante el notario Nicolás Esteve, a favor de Juan y Antonio Rodrigo, labradores, vecinos de Sollana, de la cantidad de 79 sueldos, resto de mayor suma por la que Martín de Sant Martí vendió a Pedro Rodrigo, padre de éstos, un campo situado en el término del indicado pueblo de Sollana[4].

Juan Boyra. — Este pintor de retablos era natural de Jérica, y en 1511 cobró de la Catedral *tres ducats dor per pintar la finestra del archiu*[5]. En 6 de junio de 1517 se avecindó en Valencia por diez años, y habitó todo este tiempo en la calle de Cajeros, parroquia de San Martín[6].

Luis Muñoz. — Cobra, en 1511, *per los angels que ha fet per abastiment del vel de la Verge Maria*[7].

Miguel Juan de San Leocadio. — Este pintor era hijo del italiano Pablo de Arregio, de quien hemos hablado, el que nació tal vez en Valencia. Trabajó

---

1. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,608, fol. 182 v., 178 v., 187 v., 365 v., 8, 28, 212 v., 217 v. y 257; todos estos folios en sus años respectivos.
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 49.
3. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,699, fol. 19 v. y 353 v., 299 y 300 v.
4. Barón de Alcahalí, *Diccionario de artistas valencianos.*
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 27.
6. *Aveynaments*, 1517, 23, n.º 11, *Arch. Municipal.*
7. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 31.

en la Catedral, y en 12 de abril de 1513 cobró cierta cantidad *per daurar e encarnar la testa de la image de la Verge Maria e dos angels que novament es estada feta en la Seu per obs de certes reliquies de la Verge Maria*[1]. En 15 de febrero de 1515, en el inventario de la madera que servía de andamio para la pintura de las puertas del órgano que pintaba su padre, en la distribución que de dicha madera se hizo, leemos : *Item al fill de mestre Paulo donara una taula*[2].

Pedro Serra. — En 1513 trabajaba en la pintura del órgano de la Catedral[3].

Diego de Mallorca. — En 1513 le encontramos pintando las puertas del órgano de la Catedral[4].

Copi, *mestre*. — Pinta en 1513 una vidriera de la Catedral[5].

Baltasar Galcerán. — Figura el nombre de este pintor, como vecino y contribuyente de Valencia, en 1513[6].

Pedro Orabona. — En septiembre de 1513, en un documento público, se cita a Catarina, hija de este pintor[7].

Simón de Gurrea. — En 19 de junio de 1514 cobra este pintor, de Baltasar Sorrel, 14 libras *axi per les mans com per or de pintar les polseres angels e armes del retaule ecclesie monasterij del socors*[8]. En 1523 *daura los poms de la cadira del bisbe e lo peu de la peanya* en la Catedral[9]. También utilizan mucho sus servicios los diputados de la Generalidad.

Martín Cabanes. — Era hermano de Pedro Cabanes, de quien ya hemos hablado, y sólo conocemos su existencia por una carta de pago del dote de su esposa, firmada en 4 de septiembre de 1514, en cuyo documento figura como testigo el pintor Nicolás Falcó[10].

Juan Sánchiz. — El nombre de este iluminador lo encontramos en una provisión de la Ciudad, en 10 de enero de 1513, en la que se ordena se le paguen 17 ducados *per huyt stories a pintar les armes de Valencia en un misal de pergamí*

---

1. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,699, fol. 30 v. y 70.
2. *Libre de obres* de la Catedral, volumen 3,760.
3. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 36.
4. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 36.
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 22.
6. *Repartiment real, Arch. del Ayuntamiento.*
7. Notal de Pedro Pascual, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. Protocolo de Miguel Torrent, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
9. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 35.
10. Protocolo de Juan Comes, *Arch. del Colegio del Patriarca.*

per obs de dir misa cascun dia en la sala de la present ciutat als magnifichs Jurats[1].

Diego del Aguila. — En 1513 pinta varios objetos de la Catedral[2].

Pedro Arañó. — En el *Repartiment real* de los vecinos de Valencia correspondiente a 1516 se lee : *Parroquia de Sent Thomas : mestre pere aranyo pintor paga V sous*[3].

Miguel Esteve. — En el *Libre de tacha real* figura como contribuyente en 1513, teniendo su casa y taller en la parroquia de Santo Tomás. En el contrato de pintura de la capilla de la Sala de los Jurados, fechado en 18 de septiembre de 1518, se lee que este artista debía pintar ángeles con instrumentos de música en las manos, y otros en los planos de la bóveda con los instrumentos de la Pasión; en el medio punto del centro la imagen de Jesucristo, y en los restantes los doce Apóstoles. La pintura debía ser al óleo, por el precio de 200 libras. Figura como testigo en esta capitulación el maestro pintor Juan Martí[4]. Se le acabó de pagar en 25 de mayo de 1520.

Miguel Martí. — En 1516 cobra el trabajo hecho en la Catedral *per pintar la peanya del betlem a la romana*[5].

Pedro Bustamante. — En 1521 trabaja en *les banderes de trompetes de tafeta blanch pintades en casquna daquelles la divisa de la diputacio ab follatges daurats ab leny dargent e una bandera gran de cotonina en la cual son pintades les armes de la diputacio ço es la figura de la Verge Maria Sant Jordi e les armes de Valencia totes les quals ha pintat de colors e daurat mestre pere bustamante pintor*[6].

Vicente Macip. — En 1522 cobra *per lo daurar la peana de la Verge del retaule* en la Catedral, y por dorar la corona de la Virgen de la puerta de los Apóstoles, de la Catedral, y en 1524 *daura lo sacrari nou*[7].

Juan Macip. — Por extravío de nota no sabemos en qué fecha trabaja en la puerta de los Apóstoles de la Catedral; en 22 de abril de 1559 firma época de 15 libras *en paga ratta del que tinch de haber de hun retrato que fos del serenissim rey don Alfonso quondam conquistador del realme de Napols pera remetre aquell al serenissim Senyor don Carlos infant de Arago,* y otra, en 29 de julio del

---

1. *Manual de Concells*, año 1511 a 1514, n.º 55, *Arch. del Ayuntamiento.*
2. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 22.
3. *Arch. del Ayuntamiento.*
4. *Manual de Concells*, 1518 a 1520, n.º 58, fol. 111, A., *Arch. del Ayuntamiento.*
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 25.
6. *Generalitat*, leg. 618, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 28 y 35 respectivamente.

mismo año, de 50 libras por lo mismo[1]; en 22 de abril de 1559 cobra *quatuor libras pro fusta manibus auro et pictura cuiusdam ymaginis sacratissime virginis Marie per ipsum depicte pro archivo novo capituli*[2]; y en 24 de mayo de 1564 firma otra época de 50 libras, *les quals yo he de haver per la obra que he fet e pintat en le spera del relonge de la casa de la ciutat com ja haja rebut vint liures et alijs...*[3].

Juan de Cardona. — Fué pintor de la ciudad desde 22 de junio de 1522, en que es elegido por muerte del pintor Juan Martí. El Barón de Alcahalí publica en su *Diccionario* varios documentos que indican algunas de sus obras. Nosotros añadiremos las siguientes noticias que hemos encontrado:

En 3 de noviembre de 1526 cobra 18 libras por ciertos trabajos hechos para la fiesta del Corpus del mismo año; en 4 de julio de 1527 hace recibo de 33 libras por el mismo concepto[4]; en 11 de abril de 1534 firma época de 12 libras *per pintar lo retaule y hun crucifixi pera la capella de la dita lonja nova y una liura y hun sou per la fusta de lo dit retaule*; en 9 de mayo de 1536 firma época *per cent y vint y sis roses que ha daurat pera la cambra nova del apartament del scriva de la sala a raho de hun sou y nou diners la rosa*; en 25 de junio de 1537 cobra *setze sous per pintar los libres de la lonja nova ab uns senyals reals axi com tots anys se acostuma fer*, 4 sueldos *per pintar quatre antorches les quals serviran per les ledanies*, y 70 sueldos *per raho de enverniçar e donar color a la eixida que se es feta novament en la teulada de la casa de la sala de la dita ciutat*; en 22 de abril de 1541 cobra cincuenta sueldos *per lo pintar e daurar los bordons de matines* en la Catedral[5]; en 9 de marzo de 1547 firma época de 13 libras *per donar color y lustre en la cuberta gran de la torre*, 4 libras *per donar color y lustre en la cuberta migana dels reboltons*, y 3 libras *per donar color y lustre en les dos cubertes chiques de la dita torre*; y en 10 de junio del mismo año cobra 13 libras *per lo pintar daurar e argentar la trona de la sglesia del Studi general de la dita ciutat* (Valencia) *los quatre evengelistes y en la paret damunt la dita trona mestre Çalaya com sermona y los sis jurats scoltant al dit Çalaya ab los quatre vergers y mes avant en la dita paret sent Thomas y sent pau a la part dreta y lo sant sperit ab molts serafins y flamules de or*[6].

Vivía este pintor en la casa de su propiedad, que compró en 6 de marzo de 1534 al carpintero Gaspar Puig por 137 libras, situada en la plaza de Cajeros, *de la Boatella a sant Frances*[7].

---

1. Libros 29 y 30 de la *Lonja nova, Arch. del Ayuntamiento.*
2. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,731, fol. 138.
3. *Libro* 33 de la *Lonja nova, Arch. del Ayuntamiento.*
4. Protocolo de Miguel Torrent, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
5. *Libre de obres* de la Catedral.
6. *Lonja nova*, libros 7, 9, 11, 14 y 19 respectivamente, *Arch. del Ayuntamiento.*
7. Protocolo de Miguel Torrent, *Arch. del Colegio del Patriarca*, y *Tacha Real, Arch. del Ayuntamiento.*

ADDENDA

En las investigaciones hechas para completar el anterior trabajo, hemos encontrado gran número de notas que no se han podido incluir en él. Como todas son interesantes, las transcribiremos a continuación, advirtiendo que los pintores señalados con un asterisco nos son ya conocidos, por habernos ocupado de ellos en dicho trabajo : los demás se mencionan ahora por primera vez.

Andrés Çarabolleda. — En un protocolo de notario desconocido, muy estropeado por la polilla, al parecer de principios del año 1328, encontramos el siguiente documento :

Andreas Çarabolleda et Gondiçalbus (comido por la polilla) *pictores vicini valentie consulte promitimus etc. vobis Exemino lopiz de rufer militi alcaido vallis dalmonezyr presenti et vestris et aljame dicti vallis et notario etc. et vestris quod hinc ad kalendas mensis septembris proxime etc. dabimus vobis et dare teneamur intus civitatem valentie c et lx scutos de Matzem pictatos cum signo de luna bonos incuyraçatos coreo de paratge et guarnits et paratos cum coreo bono dandi recipiendi. Vos enim detis nobis et dare teneamini pro pretio dictorum scutorum pro quolibet scut iiij solidos et viij denarios regalium valentie de quibus confitemur a vobis habuisse pro... et pacca xc solidos et quia etc. Renuntiamus... Et totum residuum solveritis... incontinenti cum vobis deliberaverimus dictos scutos... Etiam hec attendere et complere promittimus sub pena v solidorum regalium pro qualibet die ultra terminum dandorum medietatem vobis et aliam domino Regi. Et si forte prope dictis a vobis complendis dampnum etc. Et credatur etc. obligo etc. Renuntio dividendarum etc. ad hec etc. sub dicta pena et in dicta... Ts. ffranciscus descanç petrus pelegri et thomas...* [1]

En el mismo protocolo de donde copiamos el anterior documento, leemos, con fecha *iij idus novembris* del dicho año 1328 : *Andreas çarabolleda pictor vicinus Valentie consulte etc. dono ad laborandum ad medias vobis Bartholomeo aragones comoranti in parrochia sti Salvatoris* una viña situada en el término de *vafalagaça orta valentie.* En 1353 había muerto este pintor, por cuanto en una documento fechado el día XVII de las calendas de diciembre de dicho año leemos que *Agnes uxor quondam Andree çarabolleda pictor et civis Valentie deffuncti*, como heredera de su madre, vende ciertos censos [2]. No debe confundirse este pintor

1. Protocolo de notario desconocido, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Blas de Roures, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

con *Andrés Careboleda*, de quien ya hemos hablado, el cual vivía aún a principios del siglo XV.

García de Exarch. — En un documento fechado el día II de los idus de noviembre de 1353, vemos que un vecino de Chirivella, cuyo nombre no es posible leer, vende a García de Exarch, pintor y vecino de Valencia, *unum troceum vinee situm in termino dicti loci de xilvella.* En el día XIII de las calendas de diciembre del mismo año, recibe de Antonio de Exarch, pintor, hermano suyo, también vecino de Valencia, 100 sueldos valencianos que le debía Francisco Colomer, ciudadano de Barcelona [1].

*** Antonio de Exarch.** — Véase el anterior. Probablemente es el mismo *Antonio de Xarch*, de quien nos ocupamos en otro lugar. También figura con los maestros pintores Çaragoça y Rambla en las capitulaciones que en 30 de junio de 1390 hicieron los mayorales del Gremio de armeros, con varios bordadores, para la confección de un tapiz [2]. En 1.º de diciembre de 1401 es uno de los mayorales de la *Almoyna* de los armeros, y con sus compañeros de mayoralía carga unos censos en esta fecha [3].

*** Pedro Morlans.** — En un documento fechado el XIII de las calendas de enero de 1353, confiesa este pintor deber a su hermano Domingo, corredor, la cantidad de 10 libras que graciosamente le había prestado [4]. En 18 de enero de 1399 había ya fallecido este pintor, pues *ffrancisca uxor quondam Petri morlani pictoris valentie deffuncti et Petrus morlans pictor filius conjugum predictorum necnon francisca eius uxor ac Jacobus vilafranca assaunator,* establecen un violario [5].

El otro *Pedro Morlans*, hijo del anterior, como hemos dicho, aparece en un documento fechado el 21 de enero de 1399, confesando deber, en unión de su mujer, al bordador Francisco Clar, 20 florines de oro *ratione et pretio cuiusdam bacinete armandi cum suo capmall brodato* [6].

Domingo Valls. — En 30 de enero de 1374, suscribe una sentencia el infante D. Juan confirmando dos anteriores en pleito promovido por los Jurados de Albocacer por la pintura de un retablo hecha por este pintor, que, según el dictamen de otros pintores, no reunía las condiciones del contrato [7].

---

1. Protocolo de Blas de Roures, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Notal de Jaime Rosiñol, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Bartolomé de la Mata, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Blas de Roures, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Jaime Desplá, *Arch. del Ayuntamiento.*
6. Protocolo de Bartolomé de la Mata, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Registro número 1782, fol. 69, *Arch. de la Corona de Aragón*, en Barcelona.

Francisco Comes. — La existencia de este maestro pintor nos es conocida por haber convenido tomar a su servicio a otro pintor en 16 de agosto de 1380. He aquí el principio del contrato que ambos firmaron :

Noverint universi quod ego Arnaldus rubiols de arte pictandi filius Guillelmi rubiols agricultoris vicini civitatis Barchinone quondam scienter et consulte attendens me constitutum in etate xviij annorum paulo plus vel minus. Cum presenti publico instrumento suo robore valituro affirmo et mitto me vobiscum ffrancisco Comes pictori vicino Valentie presenti et recipienti hinc ad unum annum a festo beatissime Virginis Marie cuius festum crastina die fuit celebratum in antea computandum et complecturum videlicet ad exercendum laborandum et jurandum vos in dicto officio pictorie secundum scire meum et posse et ad faciendum omnia mandata vestra licita et honesta die ac nocte juxta posse meum. Vos vero teneamini per dictum tempus michi providere de cibo et potu attenta conditione mea tam in infirmitate quam sanitate prout de vestra fideli recomendatione... [1]

Arnaldo Rubiols. — Conocemos el nombre de este pintor por el documento anterior.

Juan Sentcenis. — He aquí el documento por el que sabemos la existencia de este pintor :

Die lune xx febroarij (1380). — *Johannes sentcenis pictor vicinus barchinone afirmo me vobiscum Jacobo tallada pictori et vicino Valentie presenti ut hinc ad tres menses primo venturos in mancipium vestrum ad faciendum vestra omnia mandata justa etc. teneamini providere per totum dictum tempus in comestione et potu tantum ego vero tantum vobis servitij de quolibet mense xx quatour dies faynes. Et ultra illud teneamini michi dare pro mea solidata dictorum trium mensium decem florenos et medium de quibus jam confiteor habuisse a vobis duos florenos et medium. Residuum prout michi etc. Renuncians etc. Et sic promitto etc. obligo personam et bona etc. Ego Jacobus tallada predictus suscipiens etc. obligo etc. — Testes bernardus dalbesa et Jacobus ferrari draperij valentie* [2].

Jaime Tallada. — Nos es conocido el nombre de este pintor por el anterior documento.

Luis Erau. — En 16 de junio de 1380, este pintor, vecino de Valencia, y Clara, su mujer, venden, a título de violario, unas tierras [3].

Mateo Serra. — Sólo conocemos este pintor por encabezar su nombre un documento que no está concluído, al parecer una ápoca, llevando la fecha de 3 de octubre de 1385 [4].

---

1. Protocolo de Pedro Ros, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Bernardo Costa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Notal de Arnaldo del Puig, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Notal de Arnaldo del Puig, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Juan Pons o Pont. — En 6 de enero de 1392 sirve de testigo en un documento público[1]. Este pintor debe de ser distinto de otro *Juan Pons* que vivía en 1476, de quien ya hemos hablado.

Juan Chust. — Este pintor valenciano, *clericus simpliciter tonsuratus*, en documento fechado en 12 de septiembre de 1393, se compromete, con otros de su familia, bajo juramento, a no producir daño alguno a Juan Pérez (alias Castelló)[2].

***Lorenzo Çaragoça o Saragosa.** — En 28 de febrero de 1383, la mujer de este pintor, *vicinus valentie*, nombra procurador a Bernardo Damá, vecino también de Valencia[3]. En 30 de junio de 1390 figura como asociado a los mayorales del Gremio de armeros en el contrato que éstos hacen con varios maestros bordadores para la confección de un tapiz historiado[4]: tal vez fuera uno de los autores de los dibujos. Con fecha 4 de septiembre de 1391, encontramos el siguiente documento:

De nos etc. Pagats an lorenç saragosa pintor vint e quatre liures e quince sous a ell degudes ço es d una part xxiij liures dos sous les quals procedent avinença verbal dell e de nos li prometem dar axi per son treball com per fulla dor e colors de daurar e pintar a estall les cinch claus o talladors de aquelles del porche del pes Reyal. E daltra part les romanents una liura xiij sous que ell ha bestretes e pagades en comprar e fer fer les gafes e altres claus de ferre e plom per fermar los dits talladors en les dites claus. E cobrats dell etc. fiat ut supra datis Valentie iiij die Septembris anno ut supra.[5]

***Domingo de la Rambla.** — Aparece este pintor en el contrato hecho en 30 de junio de 1390 por los mayorales del Gremio de armeros con varios bordadores para la confección de un tapiz[6]; en 20 de marzo de 1395 firma ápoca por el cobro de la pensión de varios censos[7], y en 8 de enero y 10 de febrero de 1400 firma ápocas por pensiones de censos[8]. En 1409 había ya fallecido, pues en 18 de enero de dicho año, su mujer, Antonia, como usufructuaria de los bienes de su marido, *quondam*, firma una ápoca[9]. Hasta 1435 no se ejecutó el testamento de Domingo de la Rambla.

***Pedro Nicolau.** — A las noticias consignadas acerca de este pintor hemos de añadir el siguiente fragmento de ápoca que hemos encontrado:

---

1. Protocolo de Bartolomé de la Mata, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Bernardo Flores, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Notal de Arnaldo del Puig, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Notal de Jaime Rosiñol, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Claveria de censals*, libro 19, año 1391, *Arch. del Ayuntamiento* de Valencia.
6. Notal de Jaime Rosiñol, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Notal de Alfonso Ferrer, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
8. Protocolo de Juan Santofelice, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Andrés Julià, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Die mercurij prima junij | anno predicto nonagessimo (1390). — *Petrus nicolau pictor vicinus Valentie gratis et ex certa scientia confiteor et in veritate recognosco me debere vobis venerabili petro dorriols archidiacono de moya ac Thesaurario domini martini de Villena viginti florenos auri communis d Aragone Quos michi acomodastis ratione operis Quam a vobis habeo facere seu fabricare ad oppus corj sedis Valentie unde renuncio omni exeptioni predictorum viginti florenorum dicte legis per me ratione predicta non debitorum et a vobis non habitorum et non receptorum ac dicte rei sic non geste ut predicitur et doli quos quidem viginti florenos dicte legis promitto et fide bona convenio per pactum speciale inter me et vos initi et conventum vobis et vestris aut cui seu quibus volueritis loco vestri dare atque solvere statim et in continenti cum a vobis vel vestris verbo vel scriptis fuere requiritus dilationis et exeptionibus postpositis quibuscumque* [1].

Otro documento se ha de añadir a los muchos que hemos publicado referentes a este pintor. Está fechado en 16 de noviembre de 1395, y dice así:

Eodem die martis. — Ego petrus nicholai pictor Valentie scienter per pactum speciale promitto et convenio bona fide vobis venerabili Magistro Petro de solerio civi eiusdem presenti perficere de pictura et de alijs necessarijs quoddam retabulum de istoria beati laurentij quod depingere incepit et partem aliquam perfecit Guillelmus Cases videlicet de auro e adzur dacre eo modo quo ipse incepit et melius si potero ac etiam stannum et polseris quod retabulum stannum et polseris de puntes per me depingende cum istorijs secundum quod dictus Guillelmus promissit cum instrumento facto per venerabilem Anthonium de canalibus magistrum in sacra pagina ut est... natum quod retabulum cum suis stanno et polserijs dabo vobis perfectum et fixum in capella dicti beati laurentij in conventu fratrum predicatorum valentie simul cum quadam imagine fienda in quadam cortina que stare debet ante dictum altare hinc ad festum pasce resurectionis domini proxime futurum omni exceptioni remote vos vero dare michi pro factione omnium predictorum quadraginta florenos auri aragonie de quibus... a vobis habuisse viginti florenos residuos viginti florenos me detis dicto retabulo perfecto et fixo. Et ego dictus magister petrus etc. promitto etc... alter alteri vissicim promittimus predicta attendere sub pena viginti florenorum. Rato manente pacto etc. Executio etc. Et nos dictus magister... de predictis sitis dono... principalem obligo videlicet Egidium sagra brodatorium valentie presentem quia ego dictus Egidius... Ts. venerabiles Raimundus de palou civis valentie et anthonius sancho scriptor.

Post hec vero die xvj septembris anno anat. dnj M.cccxcvj de voluntate dictorum magistri Petri de solerio presentis dicentis se fore contentum de predicto opere et petri nicholai presentis discentis se fore solutum de dictis quadraginta florenis ac de octo florenis per dictum magistrum petrum additis dicto pictori... instrumentum fuit cancelatum. — Ts. anthonius sancho scriptor et petrus almudever [2].

Fernando Pérez. — En 5 de junio de 1395, este pintor, *vicinus Valentie*, nombra procurador suyo al notario Juan Domingo [3].

---

1. Notal de Jaime Rosiñol, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de notario desconocido, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Notal de Alfonso Ferrer, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Juan Martí. — La mujer de este pintor, llamada Cecilia, cobra, en 14 de agosto de 1399, un legado que en su testamento le dejó Marieta, mujer de Fernando Eximeno [1]. Debe de ser este artista distinto de otro *Juan Martí*, de quien hemos hablado.

* **Gerardo de Jacobo.** — A los documentos que sobre este célebre pintor llevamos publicados, hemos de añadir el siguiente:

Die veneris xxij augusti | anno predicto nonagessimo nono (1399). — *Ego Gerradus Jacobi pictor civis valentie scienter confiteor vobis Matheo ferrer presbitero et dominico grup pellipario valentie commorantibus manumissoribus et executoribus ultime voluntatis domine ffrancisce uxoris quondam discreti Jacobi ponç notari civis dicte civitatis presentibus Quod dedistis et solvistis michi mee voluntati realiter mumerando in presentia notarij et testium subscriptorum septem florenos auri aragonum communes quos michi dare tenebamini ratione cuiusdam figure Ihu xpti per me facte et depicte ad opus dicte Manumissorie. Et quia rei veritas talis est Renuncio scienter omni exceptione quantitatis predicte non numerate et a vobis non habite et non recepte ut predicitur et doli. In cuius rei testimonium facio vobis fieri per notarium subscriptum presentem apocham de soluto. Quod est actum Valentie etc. — Testes huius rei sunt Simon francisci pictor et Johannes de obte scutifer valentie commorantes* [2].

* **Simón de Francisco.** — En 22 de agosto de 1399 sirve este pintor de testigo en una época que firma Gerardo de Jacobo [3].

* **Francisco Vidal.** — En un documento fechado en 9 de febrero de 1405 aparece este pintor como dueño de varias casas situadas en la Eixerea, parroquia de San Esteban [4].

* **Juan Çarebolleda.** — En 25 de enero de 1407 vende este pintor a Bernardo Pelegrí *totum correamen cabronorum et caprarum bonum mercantibile et receptabile* [5].

* **Marzal de Sas.** — Con fecha 27 de junio de 1407 encontramos el siguiente fragmento de documento:

Maçal de zaç pictor civis valentie scienter afirmo et mitto vobiscum berengario motes argentario civis valentie presente et recipiente hinc ad octo annos primo venturos et continue computandos anricum de zaç filium meum mancipium vestrum ad adiscendum artem vestram argenterie quam sibi docere teneamini [6].

---

1. Protocolo de Vicente Castellnou, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Notal de Jaime de Filç, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Notal de Jaime de Filç, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. *Arch. de la Catedral,* volumen 3,564, fol. 51 v.
5. Notal de Francisco de Folch, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Notal de Francisco de Folch, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

* **Francisco Bonet.** — En 23 de febrero de 1405 firma ápoca por recibir parte del dote de su mujer [1].

* **Raimundo Calaforra.** — En 5 de diciembre de 1409 firma ápoca por recibir cierta cantidad [2].

* **Pedro Rubert.** — A las notas que hemos consignado se ha de añadir el siguiente documento:

Die mercurij xxij octobris anno | anat. Dnj M.cccc decimo. — Noverint universi Quod ego Petrus Rubert pictor civis Valentie de certa scientia et consulte per me et meos confiteor et in veritate recognosco vobis Petro casset civi Valentie presenti et vestris Quod dedistis et solvistis michi et a vobis habui et recepi numerando mee omnimode voluntati quadraginta septem florenos auri aragonium valentes viginti quinque libras decem septem solidos monete regalium valentie ex illo salario sive pretio quod michi dare et solvere tenentur operarij operis ecclesie sancte Caterine pro illuminatione retabuli majoris sancte Caterine et deaurandi et pictandi stachium lapideum dicti altaris. Et quia hec est rei veritas renuncio scienter omni exceptioni peccunie predicte non numerate non habite et non recepte a vobis ut predicitur et doli. In cuius rei testimonio facio vobis fieri presens apoce instrumentum per notarium infrascriptum. Quod est actum Valentie vicessima secunda die octobris anno a nativitate domini millessimo cccc decimo. Sig⁜num mei petri rubert predicti qui hec concedo et firmo. — Testes huius rei sunt anthonius paschal notarius et bernardus manch sellerius Valentie cives [3].

* **Guillermo Scada o Scoda.** — En 26 de agosto de 1411 firma este pintor una ápoca por asuntos que no son de su arte [4]; en 20 de noviembre de 1420 vende a Pedro Genaro y a Francisco Sanz *dihuit pavesos* [5]; y en 26 de febrero de 1421 figura como testigo en la escritura de pago de cierta casa [6].

* **Gonzalo Pérez.** — Acerca de este pintor hemos hallado este nuevo documento:

Die veneris xj mensis julij | anno anatv. dnj M.°cccc°xj.° — Gondiçalbus pereç pictor civis valentie scienter etc. pacto etc. promitto vobis honorabili Johanni gançor concivi meo presenti etc. unum retaule in... istorias sequentes videlicet septem gaudia et in peccia media virginem mariam cum suo filio... virginis marie et in sumitate crucifixum et in polseris et in bancho deboxabo illos sanctos quos michi dicetis. Et sic promito etc. dictum retabulum vobis dare bene acabatum de finis coloribus et de fino auro et de adzur dacre

---

1. Protocolo de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Pedro Badía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Beltrán de Boer, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

hinc ad festum nativitatis domini proxime venturi exclusive vos vero teneamini michi dare pro dicto retabulo Triginta libras monete regalium Valentie quas michi solvere teneamini hoc modo videlicet incontinenti cum fuerit deboxatum decem libras et alias decem libras quando fuerit dauratum et alias decem libras quando fuerit perfectum. Et sic promitto etc. attendere etc. sub pena decem librarum dicte monete dandarum vobis etc. pro quibusquidem pena et pro perficiendum dictum retabulum volo quod fieri executio etc. et si infra dictum tempus non dabo vobis perfectum dictum retabulum prout dictum est volo quod possitis accipere dictum retabulum et facere perficere cui volueritis ad meum dampnum etc. Et si pro predictis etc. Et pro predictis obligo etc. Quod est actum Valentie. — Testes Anthonius menyano mediator et Anthonius nadal agricultor cives Valentie[1].

Otro documento hemos de añadir al anterior, fechado en 22 de marzo de 1414:

Gondiçalvus perez pictor civis Valentie scienter etc. pacto speciali etc. et inter vos petrum Camporelli Jacobum cessoles et Mathiam amoros et Anthonium dalamany maiorales confratrie sartorum dicte civitatis anno presenti et me inhito etc. promitto etc. vobis dictis petro Camporelli et Jacobo cessoles presentibus et alijs maioralibus licet absentibus etc. quod hinc ad festum pasce pentecostes proxime venturum bene et perfecte acabatam et cum efectu operabo ac deboxabo de auro fino et de atzur dacre unam coopertam lampade quam tenemus in capite ecclesie beati augustini Valentie quam coopertam fusti confiteor me tenere et a vobis recepisse vos vero tenemini michi dare pro operando dictam coopertam dicte lampade inter manus et aurem et atzur decem octo florenos hoc modo videlicet decem florenos in continenti cum dictam coopertam bene operatam et perfectam vobis tradidero et residuum teneamini michi dare infra tres menses computandos a die traditionis per me vobis facte de dicta cooperta. Ad hec autem nos dicti petrus camporell Jacobus cessales Mathias amoros et anthonius dalamanya acceptantes &c. promitemus solvere &c. prout dictum est. Et sic promittimus altera pars nostrum alteri ad invicem &c. sub pena quinquaginta solidorum monete regalium Valentie dandorum de bonis contrafacientis nostrum et aplicandorum parti alteri &c. pro quibus omnibus &c. possit facere executionem per illum judicem secularem &c. cuius foro &c. et nostro proprio foro &c. et legi si convenerit de jurisdictione &c. Et si pro predictis &c. Et pro predictis &c. obligamus videlicet ego dictus Gondiçalvus omnia bona mea et nos dicti maiorales omnia bona dicte confratrie etc. Quod est actum Valentie. — Ts. Martinus latzer sartor et arnaldus de la boatella scriptor Valentie degens[2].

En 27 de junio de 1414 firma el mismo pintor una ápoca por cobrar ocho florines de oro de Aragón, precio del anterior trabajo.

* **Bernardo Godall.** — En 12 de junio de 1417, este pintor, juntamente con otros, vende unos censos[3]. En 22 de agosto de 1422, juntamente con su mujer,

1. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Juan Eynés, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Isabel, y Domieta, su hija, confiesa deber cierta cantidad; y en 27 de los mismos mes y año establece un violario [1].

Bartolomé Forner. — En 4 de marzo de 1413 este pintor establece unos censos [2].

* **Bartolomé Avellá.** — La mujer de este pintor, en 27 de abril de 1415, firma una época por cobro de cierta cantidad [3]. En 26 de diciembre de 1426, Bartolomé Avellá firma época de 47 florines de oro *ratione picture per me facte seu facte fieri in claustro et ecclesia domus de Calatrava civitatis precontente vel intrabis* (?) *eiusdem claustri* [4]. En 9 de febrero de 1449, su viuda Isabel, *et philipus avella notarius filij dictorum conjugum*, venden a Antonio Campos, pintor, *civis Valentie, quoddam hospitium dicte hereditatis situm in parrochia Sancti Martini* [5].

* **Jaime Estopiñá.** — Este pintor y Juan Rull, también pintor, en 6 de marzo de 1415, nombran árbitros, para evitar pleitos, con motivo del precio de una viña que el primero había vendido al segundo [6].

* **Juan Rull.** — Véase el anterior. También sale su nombre en documentos que se refieren a censos, compras y otros asuntos, fechados en 29 de enero de 1420 [7], en 7 de noviembre de 1419 [8], en 6 de julio de 1419, en 3 de enero de 1420, en 21 de abril de 1422, en 3 de octubre de 1436 [9] y en 28 de noviembre de 1425 [10]. Su mujer se llamaba Caterina.

Juan Ros. — La mujer de este pintor, llamada Leonor, en 5 de febrero de 1418, nombra procurador a Juan Descasales [11].

Vicente Valls. — En 21 de febrero de 1418, este pintor, *civis Valentie*, como procurador de su hermano Juan Valls, transfiere su procura a otro [12].

---

1. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Guillermo Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Andrés Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Andrés Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
8. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
10. Protocolo de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
11. Protocolo de Bernardo Flores, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
12. Protocolo de Bernardo Flores, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

* **Domingo Crespí.** — Isabel, mujer de este iluminador de libros, firma ápoca por el cobro de cierta cantidad en 6 de octubre de 1418[1]. En sesión del Concejo de la ciudad de 24 de julio de 1421 se le conmina para que acabe de derribar una casa[2].

* **Domingo Atzuara.** — En 6 de octubre de 1418, Bartolomea, mujer de este iluminador de libros, cobra de varios, entre ellos Domingo Crespí, *patri meo*, por la misma razón que la anterior. En una sesión del Concejo celebrada en 13 de julio de 1418 vemos que se le expropia una casa de su propiedad, tal vez la misma en que vivía, situada *en lo cap de la plaça de sent berthomeu en la obra del carrer de caballers*, con motivo de ensanche de dicha plaza[3]. También hemos encontrado los siguientes interesantes documentos:

De nos etc. pagats an domingo dadzuara illuminador xvij liures Reyals a ell tatxades e moderades per son salari e treballs de capçalmar e florejar datzur dacre e altres colors lo libre appellat valerj lo qual de nostre manament per en Jacme risso scrivent es stat trelladat per conservar en la scrivania de la sala a us public en honor de la dita ciutat e ornament de la dita scrivania. En lo qual llibre ha Mlx letres de les quals ço es les mil a raho de xxv sous lo cent munten xij liures x sous e lx quen son grants a raho de xviij diners la peça munten iiij liures x sous muntants les dites dos partides a la primera e dessus dita suma. E cobrats etc. Datum Valentie iij die septembris anno anativ. dnj. Mccccxx. Guillem de Solanes[4].

De nos etc. pagats an domingo Adzuara illuminador ij liures xj sous els quals munta son salari a raho de iij diners letra dadzur dacre e florejades les quals ha fetes de nostre manament en los furs e greujes fets per lo molt alt senyor Rey Don Alfoso de present gloriosament regnant en les corts per aquel celebrades als incoles del regne los quals dits furs e greujes son justats e compilats en un volum major dels furs de la scrivania de la sala a fi que sia trobat tots dits j volum en cas necessari a us e servir publich de la dita ciutat. E cobran etc. Datis Valentie xviiij die januarij anno anativ. dnj. M.ccccxxij. — Tomas Fabra[5].

En 5 de julio de 1467 había fallecido, pues en dicha fecha otorga su mujer un documento de cancelación de censos, apareciendo como viuda[6].

* **Gabriel Riera.** — En documento firmado en 23 de junio de 1419 este pintor confiesa deber a Raimundo Colsa la cantidad de 11 florines *ratione cuiusdam cortinage*[7].

---

1. Protocolo de Andrés Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. *Manual de Concells*, n.º 27, letra A, *Arch. del Ayuntamiento.*
3. *Manual de Concells*, n.º 27, letra A, *Arch. del Ayuntamiento.*
4. *Claveria de Censals*, n.º 42, *Arch. del Ayuntamiento.*
5. *Claveria de Censals*, n.º 43, *Arch. del Ayuntamiento.*
6. Protocolo de Francisco Pintor, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

* **Roger Esperandeu.** — En 28 de abril de 1417 firma ápoca por complemento del dote de su mujer Clara [1]; en 5 de noviembre de 1445 cobra cierta cantidad [2]; en 8 de febrero de 1444 cede varios derechos como cesionario de Juan Palomar [3]; en 24 de enero de 1446 firma una ápoca [4]; y en 2 de agosto de 1449 sirve de testigo en un documento público [5].

* **Juan de Esteve.** — En 2 de julio de 1419 sirve de testigo en un documento público, en el que intervienen los pintores Juan Rull y Jaime Estopiñá; y en 22 de marzo de 1432 actúa igualmente de testigo en otro documento [6].

Juan Colom. — En unión de su mujer Catalina, vende este pintor, en 12 de febrero de 1420, al pintor Juan Rull, un trozo de viña situada en el término de Patraix [7].

* **Jaime del Port.** — En 7 de mayo de 1420, este pintor y su mujer Isabel, juntamente con Vicente del Port, también pintor, establecen un censo [8]; y en 19 de enero de 1422 sirve de testigo en una escritura de venta [9].

* **Vicente del Port.**—Véase la nota anterior. Además, en 8 de octubre de 1420 firma ápoca *per dotze paveros pintats de armes Reals... per a obs del Real del Senyor Rey de la dita ciutat* (Valencia) [10]; y en 9 de junio de 1425, la mujer de éste, que ya era viuda, como curadora y tutora de sus hijos Jaime e Inés, y heredera de su marido, como consta por el testamento en poder del notario Antonio Pascual, cobra el importe de la venta de una casa [11].

Guillermo Pérez. — Este pintor, *civis Valentie*, confiesa deber a su suegro, Miralles Nomdedeu, cierta cantidad que graciosamente le había prestado, según documento firmado en 25 de julio de 1421 [12]. Debe de ser distinto de otro *Guillermo Perez* de quien hemos hablado.

* **Pedro Guillem.** — En 4 de septiembre de 1421 firma ápoca *per salari e treballs de pintar e deboxar dotze squabells ab les armes Reyals per a obs de les obres*

---

1. Protocolo de Juan Sarañana, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Jaime Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Juan de Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Juan Gallart, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Juan Campos, *Arch Gral. del Reino de Valencia.*
8. Notal de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
10. Registro de ápocas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
11. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
12. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

ques fan en lo Reyal[1]; en 30 de diciembre de 1421 firma ápoca por el cobro de 3,000 sueldos por el dote de su mujer[2]; en 1.º de junio de 1423 interviene en un documento de venta de un campo[3]; y en 30 de septiembre de 1432 hace escritura de germanía con los bienes de su mujer[4].

* **Gabriel Sunyer.** — En 19 de enero de 1422, este pintor, en unión de su mujer, Juana, confiesa deber a Raimundo Gavarró, mercader, 10 florines como precio de cinco puñales; en la misma fecha nombra procurador[5]. En 20 de febrero de 1427 habita en la villa de Ayora, y hace procurador suyo a Bernardo de Bots, notario[6].

* **Pedro Soler.** — Este iluminador de libros, en 5 de junio de 1422, confiesa deber a su mujer 18 libras que había recibido del padre de la misma[7]. En 28 de agosto de 1428, ejecutor testamentario del pintor Juan Vicent, interviene en la formación del inventario de los bienes de éste[8].

* **Nicolás Querol.** — En 22 de septiembre de 1422 firma ápoca por cobrar de Antonio Mascaros *viginti sex florenos et medium auri legis aragonie quos dicto nomine* (el de cierta testamentaría) *michi solvere tenebamini rationibus sequentibus primo ratione depingendi quoddam standart et unum peno de quarters et unum paves et unam darga et unam sobrevesta et tres lanceas et duas barres que posite fuerunt in capella ubi corpus dicti Michaelis masquaros in ecclesia Sancti Martini...*[9]

* **Domingo Tomás.** — En 8 de octubre de 1422 coloca este pintor a una hija suya en casa de Juan Valentí, jabonero[10].

* **Antonio Pérez.** — He aquí otro documento que, con fecha 7 de noviembre de 1422, hemos encontrado referente a este pintor:

Antonius pereç pictor civis Valentie ex certa scientia cum presenti publico instrumento promitto et fide bona convenio speciali pacto hic apposito vobis venerabilibus andree juliani notario et Johanni Vincentij lancerio civibus Valentie presentibus et acceptantibus

---

1. Registro de ápocas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Andrés de Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Jaime Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Bernardo Esteller, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
8. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Bernardo Esteller, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
10. Protocolo de Bernardo Folch, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

quod hinc ad festum sacratissimi corporis xpti dabo vobis perfectum operis cum effectu quoddam retrotabulum quod habeo dare fusteum et depictum propris meis expensis et messionibus depictum cum fino auro et finis coloribus prout oppus requerit ex istorijs sequentibus ex longitudine latitudine prout jam factum est. Primo in poste media istoriam corporis xpti et in alia poste ymaginem sancti Ieronimi cum una eius istoria desuper. Et alia poste ymaginem beati anthonij de padua cum eius istoria desuper. Et in stagno quinque istorias passionis. Et in sumitate postis medie coronationem gloriose virginis Marie. Et cum suis polseris prout oppus requerit. Vos vero teneamini michi dare pro pretio dicti retrotabuli tam ligni quam laborum depingendi quadraginta florenos videlicet in quatuor equalibus solutionibus una de presenti de decem florenis et alia cum fuerit deauratum et alia cum deboxat et alia cum fuerit perfectum. Et nos dicti Andreas julia et Johannes vincentij acceptantes... promitimus ad invicem complere predicta alia pars inobediens incurrat pena quinquaginta solidorum etc. Rato pacto etc. Et si ego dictus pictor fuere negligens et non perfecero dicto termino possitis meis expensis et dampnis fieri perficere etc. Executio fiat per quemcumque judicem etc. obligamus ad invicem etc. — Testes petrus carroja mercator et Anthonius timor scriptor Valentie [1].

A continuación de este contrato hállanse las diligencias de cancelación firmadas en 10 de septiembre de 1423.

* **Domingo del Port.** — En 1423 había ya fallecido este pintor, pues en 26 de febrero de dicho año, su mujer, Teresa, otorga un documento en el que aparece como viuda [2].

* **Raimundo Valls.** — Como albacea del testamento de Catarina, mujer de Pedro Navarro, labrador de Ruzafa, en 4 de agosto de 1424 firma este pintor una ápoca por asuntos de dicha testamentaría [3].

* **Alemany Matheu.** — En otra parte nos ocupamos de este pintor, llamándole *Mateo de Alemania* por las razones allí consignadas. Ahora le nombramos por el propio nombre con que aparece en el siguiente documento, el que transcribimos por lo curioso:

Dictis die et anno (30 de marzo de 1424). — *Caterina uxor alamanyi mathei pictoris civis Valentie absentis scienter confiteor et recognosco vobis Andree Albert pictori civi Valentie presenti etc. Quod in solutum prorate illorum ccc florenorum auri communi de Aragone michi per dictum virum meum debitorum ratione mee dotis et augmenti et qui ccc floreni michi per honorabilem Justitiam in civilibus fuerunt adjudicati cum sententia lata et promulgata xxj die mensis Martij presenti subscripti dedistis michi mea voluntate numerando in presentia notarij et testium infrascriptorum illas triginta quinque libras*

1. Protocolo de Bernardo Esteller, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Francisco Monzó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de notario desconocido, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

regalium Valentie quas vos michi promisistis dare ultra illam quantitatem quam inveniretur in pretio cuiusdam hospitij per vos empti a curia honorabilis gubernatoris Valentie tamquam bona dicti viri mei cum instrumento publico acto Valentie die... mensis... anno anativitate domini M.cccc xxiij recepto per Anthonium Vilana notarium et scrivam dicte curie gubernatoris. Unde renuncians etc. Nichilominus cum presenti ratifico et confirmo dictam emptionem dicti hospitij per vos factam et promitto contra eam non venire aliqua ratione jurans per dominum deum et ejus sancta quatuor evangelia manu mea dextera corporaliter tacta ipsam ratam habere et contra ipsam non venire aliquo modo. Actum Valentie. — Ts. Guillelmus Sala et Johannes darago corderij cives Valentie[1].

* **Andrés Albert**. — Interviene en el anterior documento y en otro fechado en dicho día 30 de marzo de 1424, extendido por el mismo notario, en el que se trata del reconocimiento de un violario.

* **Gabriel Martí**. — En 28 de enero de 1426 este pintor compra un violario a Bernardo Mora, *magister operis ville*[2].

Bartolomé Ysona. — Encontramos el nombre de este pintor, como testigo, en una escritura de venta otorgada en 8 de marzo de 1427[3].

Juan Vicent. — En 21 de agosto de 1428 se hace inventario de sus bienes por los albaceas testamentarios. En él aparece que vivía en la parroquia de San Juan, calle de San Vicente, en cuya casa se encontraron, entre otras cosas, las siguientes, que como curiosidad transcribimos : *Un drap de pinzell ab la figura de Sent Jordi. — Item un oratori de pinzell ab la pietat e ab la figura de la verge Maria ab ses polseres. — Item hun crucifix de fust. — Item la imatge de la verge Maria e son fill de fust petita. — Item una veronica de drap. — Item una toballola obrada damunt lo dit retaule. — Item un caxo de mostres de papers. — Item dues pedres de molre colors la una gran e laltra petita. — Item un artibanch de quatre caxons lo hun caxo ab mostres de papers los altres caxons buyts...*[4]

Guillermo Gavilá. — En 16 de mayo de 1429, la mujer de este pintor, llamada Isolda, hace testamento[5].

Daniel Rabaza. — En 2 de septiembre de 1428, este artista, que se llama *pictor maioricarum*, compra a su hermano Francisco Giner (alias Rabaza) parte de la casa que perteneció a su padre[6].

---

1. Protocolo de Francisco Caballer, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Vicente Castronovo, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Guillem Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Martín de Albarrací. — En un documento fechado el 30 de septiembre de 1429 leemos : *Martinus dalbarraci pictor degens valentie fecit procuratorem suum Johanni rull*[1].

* **Berenguer Mateu.** — Las nuevas notas que tenemos de este pintor se refieren al nombramiento de procurador, en 3 de agosto de 1429, en la persona de Juan Eximenis, boticario[2], y a la firma de una ápoca, en 17 de agosto de 1441, *pro pinctando vidauras panni auri dicti petri dartes*[3].

* **Gonzalo Pérez Sarriá.** — Un nuevo documento hemos de añadir a los ya publicados referentes a este notable pintor. Helo aquí:

Die sabbati xxvj Nevembris | anno predicto Mccccxxx. — En Goçalbo perez alias sarria pintor ciutada de Valencia de grat e de certa sciencia promes e sobliga a la religiosa sor ysabel baco del orde de mont sant de xativa absent axi com si fos present e mi notari stipulant e mossen pere de la guerola prevere canonge de la ecclesia collegiada de la dita ciutat procurador de aquella present fer hum retaule de fusta e pintat dor adzur e tals semblants colors en lo qual sia de la devocio e historia de sent thomas de qui segons lo patro que lo dit mestre goçalbo te e lo dit mossen pere se atura e lo qual promet fer a totes ses despeses posat en lo monestir de preycaors de xativa plen lo altar e capella de sent thomas ço es lo banch e la taula den mig ha essser acabada lo dia de sent thomas que sera a xv de Març primer vinent e posada en lo dit altar e tot lo restant ha esser acabat lo dia de santa Maria de agost seguent e ha haver nou palms de ample e xiiij palms e mig de larch. E si nol haura acabat segons dit es en los dits terminis que sia encorregut en pena de x florins. Rato pacto executio etc. obligo etc. Renuncio etc. E lo dit mossen pere axi com a procurador qui dessus segons consta de son poder ab carta rebuda per en pere catala notari de xativa menor de dies a xxiij dels presents mes e any acceptant etc. promes dicto nomine pagar lxx florins valents cascu once sous per lo dit retaule al dit mestre goçalbo present en aquesta manera xxv florins de continent e lo restant la mitat de continent que tot lo retaule sera acabat e posat in effectu en la dita capella sots pena de cinch florins. Rato pacto executione etc. Renuncio etc. obligo etc. E promes encara lo dit mestre goçalbo que si dins cinch anys per culpa sua la pintura sortira o scupira lo dit retaule que la haia tornar a ses despeses obliga etc. e confessa que ha rebut los xxv florins de la primera paga. — Testes bartholomeus çaffon agricola de ruçaffa et dominicus enyego studens Valentie[4].

* **Miguel Alcañiz.** — En 6 de octubre de 1430 cobra este notable pintor, de los Justicia y Jurados de Torres Torres, *septuaginta quinque florenos auri aragonie valentes triginta octo libras quinque solidos eiusdem monete ex illis centum quindecim florenis dicte legis restantibus michi ad solvendum ex pretio cuiusdam retabuli per me facti ad opus acclesie eiusdem loci*[5].

---

1. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino del Valencia.*

*** Juan Moreno.** — He aquí otro nuevo documento acerca de este pintor:

Die martis xiij junij anno predicto (1430). — *Johannes moreno pictor civis Valentie confiteor et in veritate recognosco vobis Johanni aguilar notario civi Valentie Manumissorio simul cum alijs ultimi testamenti domine damiate filie quondam honorabilis petri caldero militis quod dedistis et solvistis michi realiter numerando lij libras et duos solidos et iij denarios ratione cujusdam panni auri imperialis quam vos emistis et ego illum depinxi forravi et ornavi de diversis rebus videlicet pro pretio dicti panni liij florenos. Item pro duabus peccijs de terçanell x florenos decem solidos. Item pro forradura... dicti panni quatuor florenos et unum solidum et quatuor denarios. Item pro duabus alnis de terçanell ad opus faciendi signa sive arma in dicto panno viginti solidos. Item pro suendo* (?) *et forrando dicto panno xij solidos. Item pro depingendo marginibus sive orles dicti panni auro et argento et alijs rebus ad depingendum et ornandum dictum pannum necessarijs et pro mercede mea pro predictis fiendis et nunc factis xxij florenis. Item pro quadam tela lini ad conservationem dicti panni in eodem missa xx solidos. Quequidem quantitates summam capiunt predictarum lij librarum et duorum solidorum et quator denariorum. Et quia hec est rei veritas etc. Renuncio etc. actum Valentie etc. — Testes discretus ffranciscus perez notarius et bartholomeus carrasco notarius civis Valentie*[1].

En 24 de abril de 1431 encontramos el nombre de este pintor en una escritura de compra de una viña[2].

*** Tomás Rojals.** — En 27 de julio de 1431, la mujer de este pintor, llamada Ayrona, confiesa tener en depósito cierta cantidad envuelta en una tela y sellada[3].

Miguel Crespí. — Aparece el nombre de este pintor en un documento fechado en 14 de junio de 1432, en el que se indica el cobro de una cantidad[4].

*** Simón Lobregat.** — Vemos el nombre de este iluminador de libros, juntamente con el de Tomasa, su mujer, en varios documentos que no tratan de arte, fechados en 10 de abril y 15 de agosto de 1434, 25 de enero de 1437 y 5 de febrero de 1441[5]. En 29 de agosto de 1441 había muerto este iluminador, pues en esta fecha su mujer aparece como viuda y curadora de sus hijos[6].

Juan Ramírez. — Conocemos la existencia de este pintor por aparecer su nombre en una escritura, fechada en 25 de septiembre de 1434, por la que, juntamente con su mujer, Beatriz, vende un campo a Angela Miralles, de Meliana[7].

1. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

* **Francisco Miralles.** — Firma este pintor ápoca de 12 florines y 2 sueldos, en 14 de octubre de 1434, *ratione unius cortinatge blau celesti pla quod dictum franciscum vendidit*[1].

* **García Sarriá.** — En 14 de junio de 1434 interviene este pintor como testigo en una escritura[2].

* **Gabriel March.** — Se le llama *perpunter de Valencia,* y en 3 de agosto de 1436 cobra *per preu de cent cinquanta pans dor los quals son entrats en lo peno dor e flama del quarter que he fet de manament vostre per metre aquell en les mans de la vibra que es stada feta;* en 17 de abril de 1441 cobra *per raho e preu de xxxiij liures doli de linos per obs de emblanquir de blanc ab lo dit oli lo caragol que es etat fet en la torre que ses obrada nova sobra la cambra dels angels en lo qual dit caragol sta lo penell.*[3]

* **Bernardo Vilagrasa.** — Por documento fechado en 20 de abril de 1435, confiesa deber este pintor cierta cantidad a Jaime de Monzó, ciudadano de Valencia[4].

* **Jaime Matheu.** — De este pintor hemos visto una porción de documentos en que interviene por asuntos ajenos al arte. Entre ellos citaremos los siguientes: en 26 de julio de 1436 vende una casa situada en la parroquia de San Martín[5]; en 8 de febrero de 1443 nombra procurador; en 22 de septiembre de 1445 vende un esclavo; en 23 de febrero de 1446 reclama una deuda[6]; y en 3 de junio de 1449 firma ápoca por el cobro de la pensión de unos censos[7].

* **Gonzalo Sarriá.** — He aquí otro documento referente a este pintor:

Die mercurij iiij septembris | dicti anni Mccccxxxvij. — Gondisalvus sarria pictor civis Valentie scienter et gratis promitto et fide bona convenio vobis venerabili fratri Egidij de molina ordinis sancti Vincentij Valentie presenti et discreto Michaeli de santa notario civi eiusdem civitatis procuratori honorabili lupi eximenez de eredia militis Aragonum presenti et vestris etc. Quod hinc per totum mensem Januarij proxime venturum dabo vobis vel emi vestrum Quoddam retabulum sive retaule perfectum ad cognitionem operum sub invocatione sancti Michaelis cum istoria similis illius retabuli quod est in ecclesia

---

1. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Registro de ápocas de la Bailía, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Pedro Lorente, menor; *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Antonio Altavila, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Sancte Marie mercedis dicte civitatis pretio quinquaginta librarum regalium Valentie quas etc. sub pena quinquaginta florenorum auri aragonum vobis dandorum etc. Et ipsa pena etc. necnon juro ad dominum deum et eius sancta quatuor evangelia manu mea dextera corporaliter tacta quod infra dictum tempus complebo omnia supradicta etc. fiat executio cum fori submissione etc. renuncians etc. Et ad maiorem cautelam dono vobis fidauciam et principalem obligatum simul mecum et insolidum videlicet nobilem ffranciscum maça de liçana qui presens est et qui scienter facio dictam fiduciam et principalem obligationem etc. sub pena aliorum quinquaginta florenorum dicte legis etc. me juramus ad Dominum Deum et eius sancta quatuor evangelia etc. pro quibus obligamus omnia bona nostra etc. Renunciantes etc. actum Valentie. — firmarunt apocam de quadraginta quinque libris cum xiij solidis precio dictarum quinquaginta libris (sic). — *Testes venerabilis frater petrus paschasij ordinis Sancti Vincentij Johannes garcer notarius civis Valentie et Johannes aparici presbiter de capella domini infantis* [1].

* **Vicente Çaera.** — En 17 de diciembre de 1438 cobra de los testamentarios de Pedro Bou el resto de 100 sueldos por los que se comprometió *facere armas in sepultura dicti honorabilis Petri Bou.* En la misma fecha promete a los mismos testamentarios *quod ad festum beate Marie mensis februarij quoddam pannum aureum dicte vestre manumissorie* [2].

* **Juan Martí.** — En 14 de diciembre de 1442, este pintor, *civis Valentie,* firma ápoca por cobrar de los ejecutores testamentarios de Gracian de Artes *triginta quinque florenos et unum solidum monete regalium Valentie michi debitorum videlicet pro un scut lonch per una tarja e per pintar un peno tallamar e una cota darmes e per tallar e cosir un standart e una sobrevesta quequidem scut tarja peno cota standart e sobrevesta fuerunt ad opus sepulture dicti honorabilis Graciani de artes* [3].

* **Juan Pérez.** — Venden un violario, en 8 de mayo de 1443, este pintor, Paula *eius uxor francischa mater dicti Johannis perez uxorque Antonij perez quondam pictoris* [4]. En 27 de marzo de 1492 hace donación a Isabel Vinader de cierta casa situada en la parroquia de San Andrés [5].

* **Andrés Palmero.** — En 28 de noviembre de 1443, este pintor, que tiene también el oficio de *cofrerius,* vende unos censos [6].

* **Nadal Renau.** — En 17 de julio de 1441, este pintor, *vicinus ville Castilionis planiciey burriane,* vende un esclavo sarraceno; y en 21 de los mismos mes y

1. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Jaime Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Mateo Gil, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

año coloca como aprendiz a su hijo Ginés en casa del cuchillero de Valencia Francisco Capdeferre [1].

* **Bartolomé Pérez.** — En 27 de noviembre de 1444 cobra de Valença Martí, curadora de Jaime Guillem, la cantidad de 32 sueldos *pro pictura octo clipeum sive pavesos que depixi ad opus eiusdem* [2].

Mateo Girbes. — Conocemos el nombre de este pintor por haber firmado una ápoca, en 22 de mayo de 1448, por la que confiesa deber el precio de tres cargas de leña; volviendo a comprar leña en 6 de mayo de 1449 [3].

* **Leonardo Crespí.** — En 12 de marzo de 1446, este *illuminator librorum* y su mujer Isabel, toman a interés cierta cantidad [4]; y en 31 de mayo de 1459 los mismos prometen pagar 105 sueldos en dos veces a Domingo Fulleda [5].

* **Antonio Campos.** — En 9 de febrero de 1449 compra este pintor una casa a la viuda del pintor Bartolomé Avellá [6].

* **Felipe Porta.** — En 13 de septiembre de 1457 vende este pintor una casa [7].

* **Jaime Baço** (alias **Jacomart.**) — Como interesan sobremanera toda clase de notas que directa o indirectamente se refieran a este insigne pintor, ponemos a continuación algunas encontradas después de las que se han insertado.

No era valenciano el padre de nuestro pintor. Así se deduce del siguiente acuerdo del Concejo, en 10 de julio de 1400, que transcribimos como curiosidad:

Font exposat en lo dit Concell per lo honrat en berenguer minguet mundaçaff en lo present any de la dita ciutat quell havia fet penyorar a Jacomart baco sartre per la pena de c morabatins imposada contra aquell qui en les noces o en lo dia de la reeboda donen a menjar volateria per ço com dilluns prop passat lo dit Jacomart que era stat novi en lo precedent dicmenje havia segons li font accusat e ell trova fets apparellar iiij parells de polls a sopar e quel dit Jacomart sescusa per dues rahons dient quell era STRANGER *e no era stat cert del statut per lo qual la dita pena era imposada segonament que si deus li ajudas ell no sapia res del dit apparell ans ell absent de casa los dits iiij parells de polls li eren stats tramesos per un son benvolent e que la serventa de casa les pres e sens dir ne res los havia apparellats e aquell dit mudaçaff sen havia ports los polls e sera informat e havia*

---

1. Protocolo de Jaime Fernando, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Martín Dato, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Jaime Moliner, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

trobat per ver que li eren stat tramesos e apparellats sens quel dit Jacomart non havia res sabut perque consultavan los dits honrats jurats e concell que faria sobre la execucio o exaccio de la dita pena de la qual havia presa fermança o segurtat. E tantost lo dit honrat Concell haud sobre aço entre si parlament concordanment declara atteses les coses per lo dit mudaçaff explicades ço es que el dit Jacomart era stranger e havia tolerable ignorançia e que no sabia res del apparell de la dita volateria segons la informaçio per aquell rebuda lo dit Jacomart no esser encorregut en la pena del stabliment perque dix al dit honrat mudaçaff que li restituis la penyora sens alcuna remiçio[1].

Dicho Jacomart, sastre, vivía cerca de la Lonja de los mercaderes, como se deduce de la siguiente nota: *Item pos en data... en e per dues taules que de aquell foren levades de un alberch del dit en Jacomart situat en la porroquia de Sta. Catalina prop la lotga dels mercaders e per rao encara de alguns pijoraments del dit alberch...*[2]

En 22 de agosto de 1410, *Jacobus baço sartor*, o sea el padre de nuestro pintor, nombra árbitros para que diriman cierta cuestión que tenía con un tal *Petrus Donati*[3]; en 26 de noviembre de 1430, una religiosa de Játiva llamada *Isabel baço*, que pudiera muy bien ser hermana o tía de Jacomart, encarga la pintura de un retablo a Gonzalo Pérez, el cual es posible que fuera el maestro de nuestro artista[4]; en 24 de marzo de 1431 encontramos un *Andreas Jacomart, botigerius*, hermano sin duda del pintor, pues de este nombre tenía uno[5], y en 21 de febrero de 1443 hallamos otro *Andreas Jacomart mercator*, que probablemente es el mismo[6]; en 14 de octubre de 1444 encontramos el testamento de un Bernardo Baço, vecino de Canet[7]; y en 19 de mayo de 1488 tropezamos con un *Thobias Jacomart flaquerius*, que, juntamente con Francisca, su mujer, confiesa cierta deuda[8].

Respecto al pintor, leemos que en 7 de diciembre de 1456, juntamente con su mujer, Magdalena, y Felipe de Verach, *magister rationalis domini Regis*, establece un violario[9].

A continuación transcribimos también otros dos documentos referentes a este pintor, los que, si verdaderamente no tienen importancia en lo que a su arte se refiere, nos dan noticias para su biografía. Dicen así:

Die dominica xx Madij anno | anatv. dnj M°cccc°liij°. — Philippus de vesach civis

---

1. *Manual de Concells*, n.º 22, letra A, fol. 1 v., *Arch. del Ayuntamiento.*
2. *Sotsobreria de murs e valls*, libro 20, año 1409 y 1410, fol. 171, *Arch. del Ayuntamiento.*
3. Protocolo de Francisco de Folch, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. Protocolo de Juan Campos, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
6. Protocolo de Martín Doto, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
7. Pergamino número 0.47, *Arch. de la Parroquia de Santo Tomás.*
8. Protocolo de Jaime Pinosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

valentie de officio honorabilis illustrissimi Dnj Regis in Regno Valentie nomine meo propio et ut comissarius dicti domini Regis Gratis etc. nominibus predictis et utroque eorum in solidum Constituo et ordino procuratores meos certos et speciales et ad insfrascripta generalis vos venerabilis Jacomardum baço ymaginatorem civem dicte civitatis et Magdalena uxorem vestram sororem meam presentes et acceptantes et utrumque vestrum in solidum itaque quod primitus ocupantis conditio etc. videlicet ad petendum habendum exhigendum et recipiendum pro me et nomine meo nominibus quibus supra et utraque eorum in solidum omnes et quascumque peccunie quantitates res bona debita comanda pensiones censualium violariorum tam dicto Domino Regi seu michi pro eo et omnia dicte commissionis quam michi debita et debendas pro quasvis personas universitates et collegia ubique etc. et de hijs que receperitis apocam vel apocas facies (?) quitanças absolutiones albaranum vel albarana faciendum et seu fieri faciendum et firmandum et curam ad omnia in predictis necessaria etc. et que ego facere possem si adessem etc. Et ad lites largo modo cum possit substituendi etc. promitto etc. et nomine subscripto stipulanti obligo bona dicti serenissimi Domini Regis et mea etc. — Testes nicholaus mas textor lane et gaspararius oliver ymaginator civis Valentie.

*Eadem die. — Jacomardus baço ymaginator civis Valentie et Magdalena uxor eius Gratis etc. ambo simul et uterque nostrum in solidum cum presenti publico instrumento etc. vendimus etc. vobis venerabili ffilippo de vesach civi dicte civitatis de officio honorabilis Rationalis illustrissimi domini Regis in Regno Valentie presenti et acceptanti et vestris centum solidos monete regalium Valentie censuales rendales annuales et perpetuales in nuda tamen perceptione ipsorum etc. quos vobis et vestris oneramus et carricamus specialiter et expresse super quodam hospitio nostro sito et posito in parrochia sancti Martini dicte civitatis in vico dicto vulgariter de sent vicent franquo et quitio etc. confrontato cum hospitio den masqueta carnificis cum hospitio de na bota vidua et cum via publica etc. Et generaliter etc. ita quod generalis obligatio non deroget speciali nec e contra etc. sed una pro alia roboratur etc. solvendos anno quolibet in una et eadem solutione videlicet vicessima-prima die mensis Madij incipiendo primam solutionem.... **

He aquí otros documentos referentes a Jacomart, encontrados todos en el *Registro de ápocas de la Bailía,* custodiado en el *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Día 22 de octubre de 1443. — *Sia a tots manifesta cosa que yo en Johan roiz de corella doncell habitador de la ciutat de Valencia procurador de la honorable dona pereta muller quondam del honorable mossen Alfonso roiz de corella cavaller pare e mare meus Tudriu e curadriu dels fills e hereus del dit quondam honorable mossen alfonso roiz de corella e dona poderosa e usufructuaria legitima administradora detenidora e posehidora de tots los bens e dreis que quondam foren del dit honorable mossen alfonso roiz de corella segon que de la dita tutela e cura e usufruyt consta per codicils de aqueil fets en la dita ciutat de Valencia en poder del discret en Matheu stheve per auctoritat reyal notari publich de la dita ciutat a set dies del mes de Jener del M.cccc.xxxxj e publicat apres mort del dit*

---

* Protocolo de Juan de San Feliu, *Arch. del Ayuntamiento.*

defunt a xij dies dels dit dia e any consta de la dita mia procuracio ab carta de procura feta en la dila ciutut de Valencia a xxiiij dies del mes de maig del any propasat M.cccc. xxxxij e rebuda per lo discret en nicholau saposa notari publich de la dita ciutat de Valencia scientment e de grat confes e en veritat regonech a vos honorable mossen berenguer mercader cavaller conseller del Senyor Rey e batle general del Regne de Valencia absent axi com si fossets present Quem havets donats e pagats en comptan a la mia voluntat per mans del honorable en pere garro lochtinent e batle general e tauleger de les pecunies del dit Senyor Rey en lo dit Regne Treents sexanta sous de reyals de Valencia los quals lo dit Senyor Rey ab letra sua signada de la sua ma e ab son segell secret en lo dos de aquella sagellada dada en lo camp de Silvalonga a xxviiij dies del mes de Juny proppasat del any present e deius scrit mana esser donats e pagats. E los quals dits Treents sexanta sous son de aquelles huytanta liures que mestre Jacomard baquo pintor del dit Senyor Rey havia reebudes del dit honorable quondam mossen alfonso roiz de Corella per raho e preu de hun retaule lo qual havia empres de fer e pintar segons appar per contracte fet entre lo dit honorable quondam mossen alfonso roiz de corella e lo dit mestre Jacomard rebut per lo discret en Johan capeta notari publich en lo qual dit retaule lo dit mestre Jacomard havia pintat certes ymatges figures e obres les quals son stimades e jutjades per en Jacme matheu per part del dit Senyor Rey e en Johan moreno per part de la dita principal mia pintors de la dita ciutat migançant sagrament per aquells fet e prestat en poder vostre valer sexanta dues liures per que renuncien scientment a tota excepcio de la dita pecunia per mi de vos no hauda e no reebuda e a engan. En testimoni de les quals coses foç vos fer per lo notari deius scrit la present apoqua de paga fon fet aço en Valencia a xxij dies de octubre en lany de la nativitat de nostre Senyor M.cccc.xxxxiij. Sen ✠ al de mi Johan roiz de Corella donzell dessus dit qui aço atorch e ferm.

Presents testimonis foren a les dites coses los discrets en Salvador piquer e en francesch barbastre notari ciutadans de Valencia.

16 octubre 1443. — Domingo Perales y Matheu xpofol, vecinos de Burjasot y testamentarios de Bernardo Perales, vecino también de Burjasot, cobran 1,100 sueldos reales de Valencia *los quals lo dit Senyor Rey ab letra sua signada de sa ma e ab son segell en lo dors de aquella sagellada dada en lo camp de Silvalonga a xxviiij dies del mes de Juny proppassat del any present e dejus scrit mana esser donats e pagats e los quals mil e cent solidos son de aquelles cent liures que mestre Jacomart baquo pintor del Senyor Rey habia rebudes de nosaltres en lo dit nom e del honorable mossen ffrancesch daries canonge e pabordre de la seu de Valencia per raho e preu de un retaule lo qual havia empres de fer e pintar sots invocacio de sent Miquel segons es contengut en hun contracte fet per la dita raho entre nosaltres e lo dit mestre Jacomart reebut per lo discret en Jacme Monfort per auctoritat reyal notari publich de Valencia en lo qual dit retaule lo dit mestre Jacomart havia ja pintat una ymatge de Sent Miquel e altres obres les quals son stades jutjades e stimades per en Jacme matheu per part del dit Senyor Rey e en Johan de rexach per part de nosaltres pintors de la dita ciutat mijançant sagrament per aquells fet en poder vostre valer noucents sous de la sobredita moneda per que renunciam scientment en lo dit nom a tota excepcio de la dita moneda per nosaltres de vos no hauda e no reebuda per la dessus dita e a engan en testimoni de les quals coses fem vos fer per lo notari deius scrit la present apoca de paga ab la qual molem ens plau que sia cancellat lo contracte com nosaltres ab la present la cancellam e hajam per cancellat aquell. En axi que a nosaltres no puixa*

aprofitar e al dit mestre Jacomard noure per alguna manera via e raho fon fet aço en Valencia a xvi dies de octubre en lany de la nativitat de nostre Senyor M.cccc. xxxxiij. S ✠ ✠ nyals de nosaltres en domingo perales e en matheu xstofol marmessors dessus scrits. Qui aço otorgam e fermam.

Presents testimonis foren a les dites coses los discrets en Salvador piquer e en ffrancesch barbastre ciutadans de Valencia.

Al comenzar esta ápoca hay una nota marginal que dice : «*fecit notata hic propter oblivionem*».

En una cuartilla en cuarto se encuentra el borrador de las dos ápocas últimas. Este borrador está en el libro entre los folios donde se hallan registradas dichas ápocas.

En 30 de enero de 1453 firma una ápoca como apoderado de Felipe Verach, y otra en 1.º de julio de 1454; en 4 de febrero de 1458 firma otra ápoca al honorable baile general de 600 sueldos *en paga prorata de aquells doens florins per los quals lo dit mestre Jacomart fa e fer es tengut un retaule per a la capella del Reyal del Senyor Rey dalt en lo sala sots invocacio de Senta Catalina.* Después encontramos el siguiente documento :

Die mercurij intitulata | xxiij Januarij anno anatv. Dnj | M.cccclx. — Sia a tots manifesta cosa Que yo Jaume baço alias Jacomart pintor de la ciutat de Valencia scientment e de grat confes e en veritat regonech a vos molt magnifich mossen berenguer mercader &c. Que per mans del honorable en pere guarro lochtinent &c. me havets donats e paguats en comptants a la mia voluntat tots aquells dosmilia doents sous moneda Reyals de Valencia per los quals me so havengut e concordat ab vos e ab lo magnifich mossen Luis de Vich covaller conseller del dit Senyor e mestre racional de la sua cort en lo regne de Valencia entrevenint hi mossen Johan de bonastre cavaller e altres axi de mon offici com del dit offici de mestre racional axi per fer fer un retaule de fusta ab ses polseres e sotabanch tot acabat de talla ab archets e ab sa tuba de talla en lo mig de aquell e per enguixar aparellar aquell e encara per deboxar e acabar lo decors al olli ab la ymatge de Santa Caterina en lo mig de aquell e ab les istories de aquella daurat tot dor ffi e picat segons se pertany molt abtament acabat e per semblant lo banch del dit retaule lo qual dit retaule de mi en la dita forma es estat comprat per lo dit preu dels dits dosmilia doents sous pes ops de la capella del Reyal del dit Senyor de la ciutat de Valencia com lo que y era fos tot tacultat (?) sots invocacio de la verge madona sancta Caterina. E com axi estigua en veritat faç vos fer per lo notari deius scrit la present apoqua de pagua. En la qual vull sien enteses e compreses qualsevol apoques e cauteles per mi a vos per la damunt dita raho a vos fetes e fermades. ffon fet aço en Valencia a xxiij dies del mes de Jener del any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccc sexanta. Se ✠ nyal de mi en Jacme baço damunt dit qui aço atorch e ferm.

Presents testimonis foren a les damunt dites coses los discrets en pere capdevila e en Miquel tolsa notaris ciutadans de Valencia.

27 octubre 1460. — *Dictis die et anno. — Sia a tots manifesta cosa que yo en Jacme baço alias Jacomart pintor del Senyor Rey ciutada de Valencia scientment e de grat confes*

e en veritat regonech a vos molt magnifich mossen berenguer mercader cavaller conseller &c. absent &c. que per mans den Johan carraquer havent carrech del adob de la galera del dit molt alt Senyor Rey la qual vos de manament del dit Senyor fets adobar me havets donats e paguats a la mia voluntat realment en comptants huytanta sous moneda reals de Valencia per mos treballs de pintar la taula de dragant de la dita galera dins la qual ha pintat Santa maria e sent Jordi e les armes reyals del senyor Rey. E com axi stiga en veritat &c.

En una copia de la misma ápoca que sigue a continuación de la transcrita hállase al final... *Senta Maria sent Jordi e les armes reals del Senyor Rey la qual es per a la popa de la dita galera.*

* **Juan Rexach.** — Además de los documentos publicados, hemos encontrado de este ilustre pintor los siguientes:

Predictis die et anno (6 de abril de 1446). — *En Johan Rexach pintor ciudada de Valencia de grat etc. promes e se obliga a les religioses Sor Caterina Gallent e Sor Isabel Fababuchs monges del monestir de les magdalenes de la ciutat de Valencia presens que ell daçi a dos anys los haura de acabar de pintar e los liurara pintat ab effecte hun retaule de larch de xv palms e dample de deu palms lo qual les dites sors li han a donar fusteny en lo qual en la taula del mig sera la figura del benaventurat sent domingo e dessus la dita figura sera la istoria de la incarnacio e en la punta lo crucifix ab la istoria de la passio e en los costats haura tres istories a cascun costat de la vida de sen domingo e polseres ab imatges e hun banch ab set cases lo qual retaule banch e polseres sera daurat de fin or e lla on seran mester colors fines de adzur e altres segons que sera necessari ben acabat a coneguda de persones expertes e si nou faia vol esser encorregut en pena de docents sous. Rato pacto lo qual retaule promet acabar de pintura segon dit es per sixanta liures reals de Valencia de les quals haia de haber xx liures en lo principi e quan sera de... per a daurar xx liures e quant sera acabat ab effecte altres xx liures. E per aço atendre e complir obliga ses bens e drets etc. a les dites sor Caterina e sor Isabel present lo molt noble y reverent senyora sor Isabel de bellvis prioresa present e llicenciant acceptant la promissio e obligacio feta per lo dit en Johan Rexach prometeren pagar les dites lx liures en los terminis dessus recitats sots pena de l sous per cascuna paga. Rato pacto etc. ffiat executoria etc. Renuncians etc. obligans etc. — Testimonis foren los honorables mestre francesch borrell mestre en medicina e en bernat cardona apothecari de Valencia* [1].

De otro contrato hemos de dar cuenta, y es como sigue:

Die veneris xxvij Junij anno | anatv. dnj M.cccc.lx primo

Lonrat en Johan Rexat pintor de la ciutat de Valencia de grat e de certa sciencia promes als honorables en Ramon Dura clavari en marti lopiç en pere carles e en Jaume Jermon carnicers majorals de la loable Almoyna dels carnicers de la ciutat de Valencia fer los hun retaule axj de fusta com de pintures lo qual dit retaule ha haver onçe palms meys de les polseres e de alt dehuyt palms la taula de mig ha esser tota una en la qual taula ha

1. Protocolo de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

esser pintat lo cruciffici la ymatge de la maria a una part e la ymatge de sent Johan alaltra part en lo banch ha haver set cases les quals han esser pintades les istories de la pasio de Jhus xpt a coneguda de vosaltres dits majorals e damunt la peça principal ha haver una punta en la qual sera pintat la resurrecció de Jhus xpt. E les polseres del dit retaule hauran hun palm e mig de ample en que seran pintats los profetes que han dit de la passio de Jhus xpt ab sos senyals en lo qual retaule se ha ffer un stoig en lo qual sera stocat lo corpus en les octaves de la festa de corpore xpti e lo dit stoig ha esser dintre tot pintat d adzur ab steles daurades dor e que lo dit retaule sia daurat dor fi tot e lo adzur que si metra sia fi e les colors fines lo qual retaule costa acabat e apunt huytanta lliures moneda reals de valencia pagadores en tres terçes ço es de present vint e sis lliures tretze sous quatre diners e les altres vint e sis lliures tretze sous quatre (diners) *com lo dit retaule sera enguixat deboxat e mes en sisa e les altres vint e sis lliures tretze sous quatre diners de la dita moneda quant lo dit retaule sera acabat tot ab effecte no ffallint hi res que per mi dit en Johan rexat hi haia affer lo qual dit retaule yo dit Johan rexat promet donar acabat ab effecte mitant quaresma primer sdevenidora e aço sots pena de la dobla per pacte special etc. en axj que paguada o no pagada la dita pena romangua ferm lo dit pacte etc. E sia feta execucio en mos bens per aquell juge per vos e los vostres succesors elegidor affor e jurisdictio del qual mi e mos bens sotsmet etc. Renunciant a mon propi for etc. Renunciant per pacte special accio apellacio recors etc. obligant hi tots mos bens etc. Ad hec autem nos Raymundus Dura en marti lopiç en pere carles e en Jaume Jamon majorals dessus dits acceptant les dites coses prometen a vos dit en Joan rexach donar e pagar les dites quantitats en sos termens e aço sots pena de la dobbla si lo contrari sera fet per pacte special en axj que pagada o no pagada la dita pena ferm stiga lo dit pacte etc. e volem que sia feta execucio contra nosaltres e los bens de la Almoina per qual jutge elegidor per vos e los vostres affor e jurisdiccio del qual nos sometem. Renunciant nostre propri for etc. Renunciant per pacte special a tota appellacio recors etc. obligants hi los bens de la Almoina etc. Actum Valentie etc. — Testes en Johan de murua porter e en Jaume camero scribent comorans en Valencia*[1].

A continuación de este contrato se inserta con la misma fecha una ápoca por la que Juan Rexach confiesa haber recibido de mano de uno de los clavarios y mayorales de la Almoina las 26 libras 13 sueldos y 4 dineros correspondientes a la primera paga.

* **Pedro Crespí.** — En 5 de septiembre de 1475, este iluminador de libros y su mujer Yolanda, cobran una cantidad que heredó esta última de Juan Pascual, vecino de Alicante[2]; en 24 de febrero de 1485, como procurador del cura de Valldigna, firma una ápoca ajena a su arte[3]; y en 27 de marzo de 1503, *in loco de Meliana degens*, sirve de testigo en una escritura de venta[4].

---

1. Protocolo de Juan García, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
2. Protocolo de Juan Gil de Puigmiga, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
3. Protocolo de Sancho Falcó, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Andrés Juliá, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*

Ramón Mir. — En 7 de febrero de 1400 aparece el nombre de este pintor, como testigo, en una época de Marzal de Sas y Pedro Nicolau sobre el retablo de Santa Agueda en la Catedral [1].

Lorenzo Heredia. — Sólo consta la existencia de este artista por un documento fechado el 28 de mayo de 1400, en el que se dice es vecino de Valencia y confiesa deber a Bartolomé Lorens, vecino de Albabat *den codinats*, en la huerta de Valencia, 96 sueldos, precio por el cual había vendido *unum mantellum panni vermelli de dona de vernis de Flandes forrat de cendat blanc listat* [2].

Juan Pérez. — En 31 de octubre de 1427 figura como testigo en el inventario de los bienes de Jaime del Port, pintor de paveses [3], y en un contrato hecho el 27 de mayo de 1440 [4]. No sabemos si este pintor es el mismo de quien hablamos en otro lugar. En 1440 le vemos trabajando en la Catedral, donde se ocupa en *pintar los costats del retaule major ço es colrar de fulla de stany e porprar en tal manera com les polseres del retaule*, empezando su trabajo, en 12 de julio, por *pintar la dita fulla*, con los pintores Jorge Monfort, Antonio Mercer, Antonio Campos y Roberto Sarriá [5]. En 4 de junio de 1456 firma época por haber cobrado el dote y un legado de su mujer [6], y en 16 de abril de 1464, vende, con su mujer Ursola, un trozo de tierra en Rafelteraç [7].

Pedro Bonora. — Estudiante e iluminador, trabaja con Leonardo Crespí, y en 3 de abril de 1443 firma época *per salari e traballs meus de pintar illuminar e istoriar de manament e ordinacio vostra dos principis axi de fullatges com de bestions e infants de or fi e de diverses colors e un senyal en cascun dels dits principis de les armes de Arago steses en un saltiri o laudatori fet e ordenat per lo reverent mestre Fray Eximeniç de lordre de Frares menors... per fer e illuminar axi mateix en lo dit libre quatre milia trecentes cinquanta huit letres xampides dor fi e diverses colors a raho e for... per fer e illuminar en lo dit libre trecentes trenta set letres grans de capsamis xampides dor fi e de diverses colors a raho e for....* [8] En 12 de octubre de 1450 firma una época [9], y en 10 de octubre de 1460, vende a Teresa, viuda de Antonio Clará, cuchillero, cinco hanegadas de majuelo en Marçamardá [10].

---

1. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,669.
2. Protocolo de Alonso Ferrer, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
3. Notal de Berenguer Cardona, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
4. Protocolo de Vicente Çaera, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
5. *Libre de obres* de la Catedral, fol. 24 y 25.
6. *Arch. de la Catedral*, volumen 3,680.
7. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*
8. Registro de épocas de la Bailía, fol. 285, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
9. Protocolo de Bartolomé Tolosa, *Arch. Gral. del Reino de Valencia.*
10. Protocolo de Jaime Vinader, *Arch. del Colegio del Patriarca.*

POST SCRIPTUM

Con las notas publicadas terminamos por ahora nuestro trabajo acerca de los pintores medievales que trabajaron, vivieron o nacieron en Valencia. Hemos incluído algunas notas inéditas, encontradas casualmente, de artistas posteriores, porque aprendieron su arte y escuela de maestros cuatrocentistas. Como supondrán nuestros lectores, la labor que hemos tenido que llevar a cabo para reunir las anteriores notas ha sido inmensa, capaz de hacernos flaquear el ánimo. A pesar de ello, la investigación sobre el objeto que nos hemos propuesto no es definitiva, pues solamente se ha reducido al estudio de *todos* los protocolos de los siglos XIV y XV que se custodian en el Archivo General del Reino de Valencia, hermosa colección que consta de algunos centenares de volumenes; al registro de los pergaminos comprobantes y libros de cuentas de la Bailía, maestro racional y otros manuscritos que se ocupan de diferentes materias, también custodiados en el mismo establecimiento público; a la lectura de los protocolos y libros de fábrica que de las referidas épocas se guardan en la Catedral; a la busca de notas en algunos protocolos, libros de actas y de avecindamiento, y otros documentos existentes en el Archivo del Ayuntamiento; a las pesquisas hechas en varios protocolos de las numerosas series que posee el Colegio del Patriarca; y, finalmente, a las requisas llevadas a cabo en diferentes centros particulares. Queda, pues, todavía mucho que leer y estudiar, al menos con el método y orden que lo hemos hecho en los Archivos de la Catedral y del Reino : aun están sin registrar los protocolos del Archivo Notarial, la mayor parte de los del Colegio de Corpus Christi y del Ayuntamiento, y los que se hallan en poder de particulares, corporaciones y varios centros públicos.

Excepto un escaso número de documentos y notas, todo lo que publicamos era desconocido. Si se tenían varias noticias de algunos artistas, no era por haberse hecho una investigación especial acerca de ellos, pues fueron descubiertas casualmente. Encontraron bastantes datos, si bien no dedicaron sus esfuerzos a este objeto, el archivero del Ayuntamiento D. Vicente Vives Liern, el cronista de la ciudad D. Luís Cebrián Mezquita y el jefe del Archivo General del Reino D. Manuel Ferrandis, parte de cuyos hallazgos utilizaron otros y dieron motivo a que el Barón de Alcahalí publicase su *Diccionario* y a que varios críticos, entre ellos D. Elías Tormo Monzo, catedrático de la Central y hoy verdadera autoridad en la materia; D. Luís Tramoyeres Blasco, secre-

tario de la Academia de Bellas Artes de Valencia y entusiasta de nuestras glorias artísticas; D. Salvador Sanpere y Miquel, notable historiador de la pintura medieval catalana, y otras no menos ilustres personalidades españolas y extranjeras, se ocupasen de unos cuantos pintores, que son verdadero honor de España, y en especial de Valencia.

Varios años han durado las investigaciones para este trabajo, hechas con constancia benedictina. Pero hemos de advertir, aunque ya lo decimos en otro lugar, que esta labor hubiera resultado nula sin la continua y eficaz cooperación de nuestro entrañable amigo D. José Rodrigo Pertegás, al que mejor que a nosotros debiera considerarse autor de este trabajo : *suum cuique.* Y vamos a hacer un acto de verdadera justicia diciendo algo acerca de este benemérito valenciano.

Es el Sr. Rodrigo médico de profesión y uno de esos eruditos que han empleado la vida estudiando no sólo lo pertinente a su carrera, sino, para honor de Valencia, su ciudad natal, todo lo que a su historia se refiere. Veinte años sin interrupción ha pasado en los archivos leyendo y releyendo toda clase de documentos antiguos, buscando noticias relacionadas con la historia de su profesión; por lo que ha adquirido tal soltura en la comprensión de la enrevesada letra de la Edad media, que la lee con la misma facilidad que nosotros la impresa. Lo que sucede al que marcha por caminos desconocidos en busca de lo que interesa, ocurrió a nuestro amigo. Inquiría noticias de medicina, y entre muchas de esta clase encontraba otras de gran importancia histórica, de las que tomaba notas. Unas se referían a arte, otras a industrias valencianas, muchas a personajes de los que sólo se tenía una vaga idea, y varias a diversas materias que hoy ocupan la atención de los sabios que se dedican a la historia. Con una modestia que le honra, pero que a los amigos nos parece excesiva, averiguaba a quién podían servir sus hallazgos, y los entregaba de muy buen grado, dándose el caso de que muchos, que se titulan investigadores, se han aprovechado de sus trabajos sin mencionar siquiera el nombre del generoso donante. Podríamos citar algunos casos concretos, pero no lo hacemos por consideraciones especiales. Creemos que con estas manifestaciones hemos hecho un acto de justicia y desvanecido, por lo que a nosotros toca, las sombras con que la maledicencia y la envidia pudieran empañar nuestra labor, importándonos mucho fijar bien los hechos para que, como decía Esopo en su fábula *El Grajo soberbio*, «ne gloriari libeat alienis bonis, suoque potius habitu vitam degere», es decir, para que a nadie se le antoje lucirse a costa ajena, antes bien cada uno se ciña a vivir según su estado.

Algunos documentos insertados en este trabajo los poseía ya el amigo Rodrigo antes de emprenderlo nosotros, cuya idea se nos ocurrió cuando hacíamos estudios para el libro *La Catedral de Valencia*. Terminada esta obra, comenzamos con ardor los presentes apuntes, para cuya confección leímos, hoja por hoja, centenares de volú-

menes, encargándose nuestro amigo, como excelente paleógrafo que es, de copiar todas las noticias que le señalábamos. Excusado es decir que las notas tomadas no se refieren solamente a pintores, sino que se extienden a plateros, arquitectos, vidrieros, organeros, herreros, maestros de obra de tierra cocida, libreros, regentes de escuela, etc., etc.; lo que demuestra era Valencia, en el período foral de la Edad media, el emporio de la riqueza y del arte. Y no se crea que el desenvolvimiento artístico e industrial valenciano se circunscribía *intra mœnia civitatis*, sino que se extendía a todas las ciudades mediterráneas y a las más importantes de Europa.

Inmensa satisfacción sentiríamos si nuestro trabajo sirviera de estímulo a otros investigadores para completarlo y continuar una labor que hará ver a propios y extraños fué Valencia en los siglos XIV y XV una de las ciudades más florecientes y ricas del Mediterráneo en su aspecto artístico e industrial. No creemos sea una ilusión el pensar que de las cenizas humeantes de grandezas desaparecidas pueda resurgir el ave fénix que simbolice el poderío regional, la savia que fortalezca las inteligencias y las energías, el entusiasmo que dé calor al amor patrio, origen de todo lo grande, estable y eficaz. Si Cataluña ha conseguido reconstituir su literatura, su arte, su vida propia, ¿no hay razón para decir que Valencia, imitando su ejemplo, también podrá obtener el lugar que por su historia y vitalidad le corresponde? Estudiar las grandezas pasadas es cultivar los elementos para las grandezas del porvenir.

ÍNDICE ALFABÉTICO

Adzuara (Domingo), 302 y 79
Adzuara (Miguel), 451
Ala (Ramón de la), 448
Albareda (Lorenzo), 62
Albarrací (Martín de), 84
Albert (Andrés), 318 y 83
Alberto (Maciano de), 214
Alcañiz (Miguel), 314 y 84
Alegre (Domingo), 29
Alemania (Mateo de), 318 y 82
Alemany (Lucas), 39
Alemany (Mateo), 318 y 82
Alemany (Onofre), 64
Alfonso, *mestre*, 35
Alforja (Miguel de), 448
Aliaga (Domingo), 232
Almenara (Bartolomé), 35
Almenara (Francisco de), 28
Alimbrot (Jorge), 34
Alimbrot (Luis), 451
Almedina (Fernando de la), 65
Almibrot (Luis), 451
Alumbrot (Luis), 451
Agostí (Juan), 59
Aguila (Diego del), 68
Agustí (Leonardo), 39
Agustí (Nicolás), 32
Ambrós (Jorge), 53
Anguix (Andrés), 31
Antich (García), 39
Antonio, *lo negre*, 39
Arabot (Pedro), 218
Araño (Pedro), 68
Areggio (Pablo de), 42
Atzuara (Domingo), 302 y 79
Atzuara (Miguel), 451
Ausias, 448
Avellá (Bartolomé), 224 y 78

Baço (Cristóbal), 56
Baco (Jaime), 452 y 88
Baço (Jaime), 452 y 88
Bacho (Jaime), 452 y 88
Ballester (Gabriel), 27
Ballester (Pedro Juan), 38
Baquo (Jaime), 452 y 88
Baró (Bartolomé), 35
Bataller (Tristán), 299
Beluga (Vidal), 216
Benet (Juan), 56
Bonet (Arnaldo), 213
Bonet (Francisco), 217 y 76
Bonora (Miguel), 31
Bonora (Pedro), 95
Borrás (Bartolomé), 32
Boyra (Juan), 66
Bustamante (Pedro), 68

Cabanes (Martín), 67
Cabanes (Pedro), 45
Çacoma (Bartolomé), 448
Çaera (Vicente), 223 y 87
Calaforra (Raimundo), 301 y 76
Çalom (Bernardo), 312
Camayo (Francisco), 310
Camayso (Francisco), 310
Çamora (Martín), 57
Campos (Antonio), 452 y 88
Canemaç (Andrés), 26
Canet (Bartolomé), 448
Çanon (Lorenzo), 324
Canytar (Antonio), 38
Capellades (Bernardo), 223
Çarabolleda (Andrés), 70

Çaragoça (Lorenzo), 219 y 73
Carbonell, 206
Carbonell (Antonio), 448
Cardona (Juan de), 69
Cardona (Pedro de), 62
Çareal (Jaime), 296
Çareboleda (Andrés de), 236
Çarebolleda (Juan), 233 y 75
Carpentras (Honorato de), 49
Cases (Guillermo), 223
Castell (Salvador), 27
Castellá (Juan lo), 323
Cerdá (Pedro), 309
Ceseres (Juan), 64
Cetina (Juan), 214
Claver (Luis), 306
Çolibella (Pedro), 310
Colibera (Miguel), 448
Colom (Bernardo), 218
Colom (Juan), 80
Comes (Francisco), 72
Compte (Guillem), 221
Copi, *mestre*, 67
Crespi (Domingo), 221 y 79
Crespi (Leonardo), 318 y 88
Crespi (Miguel), 85
Crespi (Pedro), 322 y 94
Cuellar (Fernando de), 310
Chust (Juan), 73

Dalmau (Luis), 320
Daries (Pedro), 318
Daroca (Miguel), 59
Desgrau (Gabriel), 62
Desplá (Antonio), 29
Desplá (Pedro), 236
Dezpesig (Simón), 217
Diego de Mallorca, 67
Diez (Garcias), 452
Dolmar (Juan), 38
Domínguez (Pedro), 26

Exarch (Antonio de), 216 y 71
Eixarch (Bartolomé de), 223
Exarch (García de), 71
Eixarch (Juan), 222
Erau (Luis), 72
Eroles (Juan de), 49
Escada (Guillermo), 299 y 76
Escortell (Bernardo), 56
Esperandeu (Roger), 300 y 80
Esteban (Pascual de), 234
Esteve (Juan de), 309 y 80
Esteve (Miguel), 68
Estopiña (Cosme), 448
Estopiña (Jaime), 300 y 78
Estrany (Guillermo), 222
Estrany (Guillermo), 302

Fabra (Bernardo), 29
Falcó (Nicolás), 62
Falcó (Onofre), 64
Femades (Francisco), 320
Ferrer (Bernardo), 316
Ferrer (Juan), 56
Ferrer (Miguel), 224
Ferrer (Pedro), 217
Ferriol (Ferrer), 217
Ferriol (Guillem), 312
Fillol (Jaime), 449
Forner (Bartolomé), 78
Fort (Pedro), 320
Francisco Pascual (Domingo), 218
Francisco (Simón de), 236 y 75
Fuster (Jerónimo), 25

Gabriel, *mestre*, 59
Galcerán (Baltasar), 67
Galindo (Miguel), 318
Gallen (Salvador), 452
García, *mestre*, 64
García (Domingo), 222
Gascó (Juan), 444
Gassies (Arnaldo), 448
Gavilá (Guillermo), 83
Gener (Gerardo), 303
Geraldo (Mariano de), 214
Gil (Esteban), 448
Gil (Miguel), 234
Girart (Pedro), 58
Girbes (Martín), 446
Girbes (Mateo), 88
Godall (Bernardo), 301 y 77

Gosalvo (Bernardo), 53
Gras (Berenguer), 218
Gual (Gaspar), 448
Gueraldi (Arnaldo), 214
Guerau (Antonio), 307
Guerola (Juan de la), 55
Guillem (Jaime), 32
Guillem (Juan), 32
Guillem (Pedro), 310 y 80
Guillem (Pedro), 54
Gurrea (Simón), 65

Heredia (Lorenzo), 95

Jacobo (Gerardo de), 235 y 75
Jacomart, 452 y 88
Jener (Gerardo), 303
Juliá (Juan), 448
Juan (Francisco), 55
Juan *lo castellá*, 323
Juan (Miguel), 64
Juan (Pedro), 39

Laporta (Juan de), 312
Lazer (Juan), 224
Lobregat (Miguel), 324
Lobregat (Simón), 324 y 85
Lópiz (Manuel), 25
Luis (Juan), 39
Llanos (Fernando de), 66
Llorens (Jaime), 64
Lloret (Juan), 221

Maçana (Juan), 32
Macip (Juan), 68
Macip (Vicente), 68
Maestre (Martín), 306
Manuel (Salvador), 35
March (Gabriel), 451 y 86
March (José), 50
Marginet (Jaime), 59
Marí (Juan), 29
Marí (Miguel), 31
Marí (Pedro), 58
Martell (Gerardo), 28
Martí (Gabriel), 304 y 83
Martí (Juan), 75
Martí (Juan), 61 y 87
Martí (Miguel), 68
Martínez (Juan), 35
Marzal de Sas, 237 y 75
Mateo de Alemania, 318 y 82
Mateu (Berenguer), 323 y 84
Mateu (Juan), 26
Mateu (Pedro), 39
Matheu (Alemany), 318 y 82
Matheu (Jaime), 297 y 86
Mayso (Francisco), 446
Mercer (Antonio), 452
Mestre (Vicente), 58
Micó (Antonio), 37
Mignet (Juan), 58
Miquel (Juan), 307
Mir (Ramón), 95
Miralles (Francisco), 323 y 86
Miravalls (Juan), 448
Miró (Jaime), 320
Miró (Pedro), 449
Molina (Nicolás de), 217
Monfort (Jorge), 452
Mora (Gonzalo de), 215
Morales (Pedro), 61
Morata (Juan), 50
Morell (Guillermo), 452
Morell (Jerónimo), 31
Moreno (Juan), 308 y 85
Morlans (Pedro), 237 y 71
Morlans (Pedro, hijo), 237 y 71
Moruz (Francisco), 213
Muñoz (Agustín), 65
Muñoz (Luis), 66

Nadal (Bartolomé), 33
Navarro (Pedro), 446
Neapoli (Francisco), 40
Nicolás, *florentino*, 137
Nicolau (Pedro), 240 y 73

Olcina (Antonio), 299
Orabona (Juan), 58
Orabona (Pedro), 67
Ortiz, *mestre*, 65

Osca (Pedro de), 308
Osona (Rodrigo), 54

Páez (Martín), 39
Palacio (Juan), 27
Palmero (Andrés), 29 y 87
Pagano (Francisco), 40
Pardo (Andrés), 323
Pardo (Leonardo), 31
Pascual (Domingo Francisco), 218
Pascual (Luis), 34
Pastor (Pedro), 218
Pedro (Fernando de), 214
Pedro (Miguel de), 214
Pedrolo (Gabriel), 26
Pelegrí (Guillermo), 33
Pelegrí (Juan), 322
Peret (Juan), 39
Pérez (Antonio), 301 y 81
Pérez (Bartolomé), 452 y 88
Pérez (Fernando), 74
Pérez (Gonzalo), 304 y 76
Pérez Sarriá (Gonzalo), 324 y 84
Pérez (Guillermo), 32
Pérez (Guillermo), 80
Pérez (Juan), 87 y 95
Pérez (Juan), 306
Pérez (Marcos), 39
Pérez (Martín), 215
Perpeses (Juan), 50
Pla (Antonio), 27
Pla (Esteban), 448
Pila (Antonio), 28
Pomar (Bartolomé), 323
Pons (Juan), 73
Pons (Juan), 40
Pont (Juan), 73
Ponz (Bernardo), 216
Port (Domingo del), 233 y 82
Port (Jaime del), 312 y 80
Port (Vicente del), 307 y 80
Porta (Felipe), 322 y 88
Porto (Lorenzo), 301
Portolés (Bernardo), 448
Puig (Jaime), 215

Querol (Ferrer), 217
Querol (Ferrer), 217
Querol (Miguel), 27
Querol (Nicolás), 445 y 81

Rambla (Domingo de la), 232 y 73
Ramírez (Juan), 85
Ramón (Pedro), 232
Rabaza (Daniel), 83
Reboleda (Andrés de), 217
Receres (Juan), 49
Reixach (Jerónimo), 33
Reixat (Juan), 464 y 93
Reixach (Pedro), 38
Reixats (Juan), 464 y 93
Renau (Nadal), 309 y 87
Reixach (Jerónimo), 33
Rexach (Juan), 464 y 93
Rexat (Pedro), 38
Ribesalbes (Antonio), 62
Ribesalbes (Bernardo), 50
Riera (Gabriel), 310 y 79
Riguo (Pablo), 60
Rijo (Pablo), 60
Riquart, 45
Rives (Pedro de), 214
Rizo (Pablo), 60
Rodrigo, *mestre*, 45
Rohan (Pedro), 50
Roig (Tomás), 448
Rojals (Tomás), 450 y 85
Ros (Juan), 78
Roures (Marcos), 214
Rovira (Juan), 35
Rubert (Pedro), 296 y 76
Rubiols (Arnaldo), 72
Rull (Bernardo), 322
Rull (Juan), 306 y 78

Salset (Bartolomé), 312
Salvador (Manuel), 35
Samaso (Francisco), 449
Sánchiz (Juan), 67
Sancho (Bartolomé), 449
San Leocadio (Miguel Juan de), 66

San Leocadio (Pablo de), 42
San Martí (Martín de), 39
San Martín (Baltasar), 66
Sant (Vicente de), 448
San Vicente (Vicente de), 310
Sanxo (Bartolomé), 449
Sanz (Arnaldo), 323
Sanz (Diego), 58
Sanz (Juan), 50
Sanz (Pedro), 49
Saragosa (Juan), 322
Saragosa (Lorenzo), 219 y 73
Sarriá (Francisco), 327
Sarriá (García), 326 y 86
Sarriá (Gonzalo), 326 y 86
Sarriá (Roberto), 452
Sas (Marsal de), 237 y 75
Scada (Guillermo), 299 y 76
Scoda (Guillermo), 299 y 76
Scortell (Bernardo), 56
Sentcenis (Juan), 72
Serra (Bernardo), 317
Serra (Francisco), 232
Serra (Mateo), 72
Serra (Pedro), 67
Simó, *mestre*, 59
Simotges (Dionisio), 312
Sisante (Juan), 296
Sobirats (Antonio), 216
Sobirats (Pedro de), 215
Soler (Juan), 311
Soler (Pedro), 300 y 81
Soler (Pedro), 300
Starnina, 235
Sunyer (Gabriel), 316 y 81

Talens (Bernardo), 313
Tallada (Jaime), 72
Tellez (Andrés), 299
Terres (Mateo), 215
Thona (Bononato de), 214
Tomás (Domingo), 323 y 81
Tora (Domingo), 222
Tora (Francisco), 218
Torner (Martín), 50
Torrent (Juan), 62
Torres (Cristóbal), 50
Traycat (Antonio), 38

Vaills (Raimundo), 223
Valero (Jaime), 27
Valero (Pedro), 449
Vallfogona (Pedro), 36
Valls (Domingo) 71
Valls (Raimundo), 223 y 82
Valls (Vicente), 78
Van Eyck (Juan), 444
Vendrell (Bernardo), 311
Verdancha (Francisco), 449
Vicent (Juan), 83
Vidal (Francisco), 308 y 75
Vilagrasa (Bernardo), 301 y 86
Vilar (Bernardo de), 218
Vilar (Juan), 27
Villalba (Jaime), 296
Villalba (Sancho), 233
Villanueva (Sancho), 233

Xarch (Antonio de), 216 y 71
Xarch (Juan de), 222

Yáñez de la Almedina (Fernando), 65
Ysona (Bartolomé), 83

Zacoma (Bartolomé), 448
Zaera (Vicente), 223 y 87
Zalom (Bernardo), 312
Zamora (Martín), 57
Zanon (Lorenzo), 324
Zarabolleda (Andrés), 70
Zaragoza, 219 y 73
Zareal (Jaime), 296
Zareboleda (Andrés de), 236
Zarebolleda (Juan), 233 y 75
Zolibella (Pedro), 310

Estudis etimològics catalans *(continuació)*, per MANUEL DE MONTOLIU.

B

I. — ant. cat. *BABOR*

Es la forma regular del llatí *vapore*. La trobem en en Lull [1]:

> Si'l foch... la fa pujar (l'aigua)
> en amunt en babor.

Un derivat de *vapore* el trobem en el verb *esbravar*, metàtesi de **esvabrar (*esvaporare)*, i en *bravada*. [2]

II. — *BACALLÀ*

Tant Körting com Meyer-Lübke, en llurs respectius *Diccionaris* romànics, donen a la paraula *bacallà* [3] l'etimología *kabeljaw* (amb metàtesi *bakeljaw*), d'igual significació. Meyer-Lübke (íbid.) regoneix, emperò, que l'origen de totes les formes romàniques és obscur, rebutjant la relació que s'ha atribuit a totes aquestes formes amb *baculu*, que sembla confirmada pel nom alemany *stockfisch*.

Aquesta paraula sembla ésser específicament ibèrica en sa forma : *b... k... l'...* (metàtesi de *k... b... li...*, propri del francès). Es, en cast., *bacalao*; en port., *bacalhao*; en cat., *bacallà*. Les formes italianes *baccalaro, baccalá*, són preses del castellà i català respectivament, i les provençals *bacalhau, bacaiau, macaiau*, igualment del castellà. Així no és estrany que se li hagi atribuit un origen basc. Però, se-

---

1. *Llibre de Contemplació*, III, pàg. 17 (Soc. Edit. Luliana).
2. Darrerament, el Sr. Barnils, en sa tesi doctoral *Die Mundart von Alacant*, § 83, esmenta la paraula viva *bubó* (la) (*xafogor*), que'ns ve a donar l'etapa moderna de la paraula usada per en R. Llull.
3. Meyer-Lübke no fa constar en son *Diccionari* la forma catalana.

gons altra opinió[1], el basc *bacailao* prové del castellà, i així es confirmaría en aquest cas lo que va observar Schuchardt[2], això és, que «els noms de peixos, en basc, són, en llur majoría, d'origen romànic».

Ara bé : ¿en quina relació estàn les formes de les tres llengües hispàniques? Advertim, abans, que la forma actual castellana és relativament recent[3] : la forma antiga era *bacallao*, igual a la portuguesa, com ho proven els textos següents:

> Traxole el huesped una porcion del mas remojado y peor cocido bacallao.
>
> (*Quixot*, l. I, cap. 2.)

Hem de fer també l'observació que en castellà no és *bacalao* o *bacallao* el nom únic ni el més general que s'usa per designar aquest peix; i que aquests altres noms són, en castellà, més antics que *bacallao*, ens ho diu aquest text del *Quixot*, que resulta d'un alt valor geogràfico-lingüistic:

> No habia en la venta sino unas raciones de un pescado que en Castilla llaman abadejo, y en Andalucia bacallao, y en otros curadillo, y en otras truchuelo.
>
> (*Quixot*, l. I, cap. 2.)

Resulta, doncs, ben clar que'l nom antic legítim, castellà, del nostre peix, és *abadejo*, El nom *bacallao*, en temps de Cervantes, era circumscrit a Andalusía. *Abadejo* està estès actualment per tot el Nord fins a Asturias[4].

De la comparació de les tres formes catalana, castellana i portuguesa, i dels dats geogràfics del text del *Quixot*, podem deduir que'l punt d'irradïació o el centre d'expansió del mot s'ha de cercar a Portugal. Admès que a Castella el nom antic del peix és *abadejo*, resten solament a considerar el català i el portuguès. La forma portuguesa *bacalhao*, sense nasalització, no pot sortir de *bacallà*, pl. *bacallans*, derivats *bacallaner*, *bacallanería*, etc. En canvi, el cat. *bacallà* pot, per l'intermedi del cast. *bacallao*, sortir de la corresponent forma portuguesa. El plural en *n* per un canvi de sufixes s'afegeix amb molta freqüencia als singulars de vocal final tònica (devegades resultat de la perdua d'una consonant final). Així, de *pilà*(r) fem *pilans*; d'*altà*(r) se fa *altans*, etc. Així, del portuguès cast. *bacallao* vam fer-ne *bacallà*. El testimoni de Cervantes localitza el cast.

---

1. *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache...* XIX, 328, i XX, 344, citat per M. Lübke.
2. *Baskisch und Romanisch*, pàg. 25.
3. Cal fer constar que, tant en la traducció catalana com en la castellana del llibre de cuina de Robert de Nola (*Libre de doctrina pera ben servir de tallar y del Art de Coch*, Barcelona, 1520), no figura aquesta paraula.
4. V. la paraula *abadexu* en Roto i Hevia, *Vocabulario de las palabras y frases bables*, Madrid, 1891.

bacallao a l'Andalusía. Tingui's present que la costa meridional de Portugal i d'Andalusía és una mateixa. El *bacallà* sec, única forma en que es menja a Espanya, és en aquesta un article d'importació que'ns ha vingut sempre dels països del Nord per la via marítima. La pesca del bacallà s'estén per totes les costes d'Anglaterra i d'Irlanda i per les costes dels pobles septentrionals atlàntics europeus. Així és que s'ha de creure que'l centre més important de l'importació del *bacallà* a Espanya han estat des d'antic els països amb costa a l'Atlàntic, això és, Portugal i la costa del Cantàbric. Des de Portugal se propagà el nom *bacalhao* per tot Espanya, establint-se des de llavors una lluita entre aquesta paraula i *abadejo* que era més antiga, i procedent segurament del Cantàbric, com ho revela la forma d'aquest mot viva a Asturias, la qual ja havía arribat a Catalunya, on encara viu la forma híbrida *badejo*. Aquesta forma fou en molts indrets suplantada per la nova paraula victoriosa, procedent de Portugal. Les formes vivents en el domini provençal (*bacaiau, bacalhau, macaiau*) demostren, amb el llur diftong *au*, que entraren en aquell domini per un altre punt que per Catalunya, on coneixem la paraula sense diftong final *bacallà,* reducció del *bacalla-o* castellà. Probablement la paraula entrà a Gascunya pels dialectes del Nord d'Espanya, més inclinats a la diftongació *au* (<*ao*) que'l castellà central.

Aquestes notes són meres insinuacions d'un fet que confiem tindría plena confirmació si s'emprengués un estudi geogràfico-comercial sobre el *Gadus morrhua* i els seus noms a la península ibèrica i si disposessim d'un atlas lingüístic d'aquesta.[1]

III. — ant. cat. *BACALAR, BACALLAR*

Aquesta paraula, freqüent en antic català, és la mateixa que'l *bachelier* francès. Si l'incloem dintre d'aquests *Estudis* no és per anar a la recerca de sa etimología, sóbres la qual res saben fins avui els romanistes, sinó per constatar la diferenciació que la paraula catalana mig-eval ofereix respecte de les altres romàniques.

Bachelier, en francès, significava *home jove* en general, en totes les seves aplicacions. Lo mateix se pot dir de l'it. *bacalare*[2] i el prov. *bacalar*. Però en català *bacalar* aviat tingué un sentit despectiu, que degenerà en una significació d'home baix i vil, i *bacalaria* fou sinònim de *vilesa, infamia, prostitució.* Innombrables són els exemples que podríem esmentar. Solament ho farem amb un que és potser dels primers en la nostra literatura i que no presenta encara aquest sentit infamant

1. No'ns ha sigut possible consultar el treball de C. Michaelis sóbres l'etimología d'aquest mot aparegut en la *Bibliografía crítica,* 1875, segons noticia de Rolland : *Faune populaire de la France,* III, nota 2.

2. « Il quale... mostrava di dover essere un gran bacalare, con una barba nera... » Boccacio: *Decamerone,* giorn. II, nov. V).

que adquirí després. A la *Crònica* d'en Jaume I[1], aquest, en un moment de furor, diu a un ballester fugitiu que ha abandonat en la brega a son senyor:

Bacalar pudent, com podies desemparar ton Seyor?...

Nosaltres traduiríem aquesta frase per «jove infecte», «jove sense honor»; car, si interpretem la paraula *bacallar* per «home vil», tindrem una reduplicació poc lògica del concepte despectiu en la juxtaposició de *bacallar* i *pudent*. Aquest passatge de la *Crònica* ens revelaría, doncs, que en el segle XIII.è el cat. *bacallar* conservava encara el sentit originari del francès *bachelier*. Més tard, en el segle. XIV.è, veiem les paraules *bacallar* i *bacallaria* en el llur sentit infamant. Així llegim en Eximenis[2]:

Antechrist fill d'aytal bacalar e de aytal putana engendrat
en lo bordell, etc.

En els *Documents en vulgar* publicats darrerament per Mn. Pere Pujol, trobem en un text del segle XII el mot *bacalar* en el sentit de «jove»: «*Bacalars de uilag tolgren lo mul.*» (p. 14, 15).

IV. — *BAGASSA*

Körting i Meyer-Lübke, en llurs respectius *Diccionaris*, posen aquesta paraula, que és general en les llengües romàniques[3], sota la forma hipotètica **bacassa*. Tots dos declaren que les formes romàniques pariones de la catalana són d'origen obscur i desconegut. Anem a provar si amb l'ajuda del català fem una mica de llum sobre aquesta paraula,

En català tenim la paraula *begot*, *bagot*, *abegot*, significant cast. *zángano*, *abejorro*, *moscardón*. També tenim la paraula *bagarro* (*gandul*). Aquestes paraules surten, en nostra opinió, d'*apis* amb el sufixe secundari *-ĭcu*, *ĭca*, això és, *apica*, amb altres diferents sufixes. L'existencia d'*apĭca*, forma diminutiva de *apis*, tindría justificació en altres exemples coneguts de la *Rückbildung* que experimentà el sufixe *-ĭculu* (*avica*, de *avĭcula*; *manicu*, de *manĭculu*, etc.). La formació del diminutiu *apĭca* hauría estat afavorida per l'apoi en *apex*, *apikem* (*punxa*), o en l'arrel, tant fecunda, *pic-*, d'on *picar*; idees íntimament associades al fibló de les abelles[4].

1. Ed. *B. Cat.*, pàg. 273.
2. *Llibre dels Angels*, lib. V., cap. 41.
3. També apareix en antic castellà. Gonzal de Berceo l'usa en l'*Estoria de S. Milian* (vers 161) «Parió una *bagassa* del una creatura» (*Gramática y Vocabulario de las obras de G. de Berceo*, por Rufino Lanchetas. Madrid, 1900.)
4. En llatí existía *apica*, que significava *cabra pelada sota'l ventre*. ¿No tindría res que veure amb *apis*? No sería una analogía amb el ventre llis de les abelles?

La forma catalana *begot, bagot*, vol Meyer-Lübke que vingui del cèltic *bekos* abella [1]. Però nosaltres ens inclinem a creure que surt d'*apis, apica* (potser amb creuament del mot cèltic), sobre tot després d'haver vist, a l'*Atlas lingüístic* de Gilliéron (carta I, *Abeille*) la forma «bękǫ» amb el significat *abella* aïllada en mig d'una boscuria d'altres formes en el poble n.º 603 (Creuse), i que posa Meyer-Lübke al costat del cat. *begot* sota l'etimología cèltica esmentada. Es veritat que hi ha dificultats per filiar la paraula *beko* en la familia *apis* [2]; però no són menors les dificultats amb que ens topem per conciliar les dues formes *beko* i *begot* sota una mateixa etimología. Un mateix etimon no pot engendrar en el domini provençal una *k* i en el domini català una *g* intervocàliques. Així és que, sense prendre cartes en la discussió sóbres l'origen cèltic de *beko*, declarem des d'ara el no origen cèltic de *begot* i filiem aquesta paraula decididament a la familia *apis*, de la qual l'ha separada, forçadament, Meyer-Lübke sols per donar una companya en celtisme a la forma aïllada francesa. ¿Per què acudir a un origen cèltic, quan l'origen llatí és tant clar i evident? Més aviat que amb *beko* relacionaríem aquelles formes catalanes amb la forma *abígə*, que consta, a la mateixa carta de l'*Atlas*, sota el núm. 804 (Puy-de-Dôme), procedent evidentment d'*apis*, per més que ofereixi dificultats la seva explicació.

Apis amb diferents sufixes, *-icula* (abella), *-ĭtta*, (fr. *avette*), el secundari *-ĭcus* (de *-iculus*), i altres de dubtosos, ha donat origen a la complexitat de formes que per l'idea d'*abella* viuen en tot França, comprenent en aquest domini la nostra Catalunya, on és general el nom *abella*. El nostre *abegot, bagot* o *begot* no té, doncs, res que veure amb el cèltic : pertany de ple, igual que *bagarro*, a la familia *apis*.

Constatada la presencia d'*apĭca*, en el llatí vulgar, al costat d'*apis* i *apĭcula*, podem admetre que se li afegiren els sufixes despectius *-ottu* (*abegot*), l'específic hispànic *-arro* (*abegarro*) i *-acea* (*abegassa*). *Abegassa*, amb la perdua d'*a* inicial [3], esdevingué *begassa, bagassa*. L'origen del nom sembla haver sigut el Mig-dia de França. Es en la literatura provençal on més freqüent és el mot.

D'altra banda, la designació de les dònes de mala vida, o senzillament alegres, per algún nom d'insecte volador impertinent, no és cosa estranya: recordem que moltes dònes públiques romanes portaven el nom d'*Apicula* [4]; i avui encara, a Alemanya, d'una moça aixelebrada se'n diu *wilde Hummel*, això és, *abegot salvatge*. En general s'ha près sempre la dòna pública com encarnació de la peresa i de la gandulería. I, així, és lògic que se la designés antigament amb el nom de *abegassa, bagassa*, que vol dir propriament en cast. *abejarrón, zángano*, això és, abella de la mena de les que no fan res.

---

1. En el *Rom. Etym. Vört.* Vid. també *Z. f. Rom. Phil.*, XXIX, 402.
2. V. Horning : *Z. f. Rom. Phil.*, XX, 339, i Meyer-Lübke, l. c.
3. Degut a una desglutinació : *l'abegassa, la begassa*. Vegin-se altres casos semblants de desglutinació en les formes com *bel'o*, freqüents en el Mig-dia de França.
4. *Thesaurus Lingua Latinae*, art. *Apicula*.

V. — *BAJANADA*; *BAJOCA* ant. cat. *BAJANIA*

S'han d'afegir aquestes formes a les que Meyer-Lübke posa en son *Diccionari etimològic* sota la paraula *Bajana*. *Bajana* se deia d'una mena de fasol propria de la ciutat de Bajae. El sentit primitiu de fasol el conserva encara el cat. *bajoca* (bajoca), si bé ha passat a significar la tabella o veina en que van ficats els fasols. *Bajanada* mostra una aplicació del sentit primitiu : significa *tontería*, *beneitería*. *Bajania* és una forma de l'antic català que, amb el mateix significat, hem trobat en el *Tirant*[1]. Compròvi's amb l'italià *baggiano* (*beneit*) i el prov. *bayan*, amb igual significat. En provençal modern existeix *bajano*, propriament *plat de llegums bullides*, i en sentit figurat *no res*[2].

VI. — *BALÇ*

Aquesta paraula signifficant *precipici*, *abisme*, consta en el *Diccionari* de Meyer-Lübke al costat de l'ital. *balzo*, prov. *baus*, etc., entre'ls derivats del llatí *balteus* (*cintura*). També s'hi hauría d'afegir el mod. prov. *bals* (*pila de llenya*, *escarpament*). Hem de consignar també els derivats catalans *trasbalçar*, «remenar, regirar, transportar les coses d'un lloc a un altre, mudar» i *trasbalç*. En l'onomàstica catalana resta encara el diminutiu *Balcells*, i en la toponomàstica recordem el compost *Balçareny*. En la vall de la Barcelonette provençal, vora els Alps, existeix *Li grandi Balzo* com nom d'una muntanya.

VII. — *BARJAU*, *BARJAULA*

Vid. *boig*, *boja*.

VIII. — *BARREJAR*

Derivat de *barra*. Ho sembla confirmar el mod. prov. *barrejà* amb la significació que té de *tourner la barre d'un pressoir*, *remuer avec une barre*, *agiter violemment*, *confondre*, *mêler*. En català ha restat el sentit únic de *mesclar*. En antic català trobem *barreja* en sentit de *batalla*, fr. *mêlée*.

IX. — *BÈ*

Fins ara s'ha cregut que aquest mot era fill d'una onomatopeia, d'una imitació material del belar de les ovelles. Però entenem que l'explicació d'una parau-

1. Ed. Aguiló, t. I, pàg. 303 i 305.
2. Mistral : *Trésor du Félibrige*.

la per una onomatopeia és un últim recurs al qual s'ha d'acudir quan no resta cap més explicació.

Iud, en el seu interessant estudi *Dalla storia delle parole lombardo-ladine*[1], posa entre les paraules pre-romanes dels Alps que al mateix temps ho són dels Pireneus les derivades de l'arrel *berr-*, *barr-*, que s'estenen per l'Italia del Nord, Suïça i Mig-dia de França. Nosaltres podem afegir que'l domini d'aquestes formes s'estén ençà dels Pireneus per tot Catalunya, on estàn representades per la paraula *bè*, o *ber*, amb emmudiment regular de *r*. Amb una sola *-r* esmenta Iud una serie de formes, p. e. la piamontesa *bero*.

Derivats de *be*, *ber*, tenim en el domini provençal *beroun*, *berou*, *berrou* (*mouton qui conduit le troupeau* [*beridoun*] *jeune agneau*, etc.); *bera*, *bero*, significant *moltó*, que consten en l'*Atlas* de Gilliéron en la carta *Bélier*. Pel que respecta al català, potser tinguin que veure amb el radical *ber* els noms de lloc *Berruera*, *Beranuy*, *Berrani*, pobles de la ratlla d'Aragó. Veiem un derivat de *bè*, *ber*, en el mot *Berrufet*, nom grotesc popular donat al dimoni, sens dubte a causade les dues banyes amb que se'l representa el poble, a manera de moltó. Iud (*loc. cit.*) ha posat entre'ls derivats el cast. *berrear*, i per consegüent *berrido*.

Encara filiaríem sota aquesta arrel pre-romana el cat. *marrà*, transformació de **barrà*, **berrà*[*nus*], nom amb que's designa el boc o cabró, i l'adj. *barroer*, o *berroer* (*tosc*, *rude*, *bastaix*). La filiació d'aquesta forma al costat de la prov. *berrovier* (*explorador*), ant. fr. *barruier*, i l'it. *berroviere* (*arquer*) al nom de la ciutat *Berry*, que és l'ètimon sota'l qual posen totes aquestes formes romàniques tant Körting com Meyer-Lübke, no la creiem possible per la diferencia absoluta de significació que ofereix el cat. *barroer* respecte de les altres romàniques esmentades. En canvi, aquesta mateixa significació d'*home bastaix*, *home rústic*, que'ns ofereix la paraula catalana, ens porta de la mà a relacionar-la amb la paraula *bè*, *ber*. ¿Fóra la forma hipotètica **berriariu* o **berroariu*, això és, *pastor de bèns o ovelles*?

X. — *BETA*

Afegeixi's als nombrosos derivats romànics de *vĭtta* (*faixa*, *bena*, *cinta*). S'hauría d'escriure *veta*, com el sic. *vitta*, com el prov. *veta*.

XI. — *BLÈ*

La primera forma que en les nostres notes hem trobat d'aquesta paraula dintre l'antic català, consta en un dels documents publicats per l'Alart[2]. La paraula, en el text d'aquest antic document, apareix sots la forma *blese*. ¿Quina pot ésser l'etimología?

---

1. *Bulletin de Dialectologie Romane*, t. III, núm. 172, pàg. 12.
2. *Documents sur langue catalane des anciens comtés du Roussillon et de Cerdagne*, 1881, pàg. 118.

En el Ducange trobem la forma «*Blaserius*, incendiarius, vox Saxonica a Blase, fax, tæda,...» *Blas*, en efecte, és un antic mot germànic (*mittelhochdeutsch*), que significa *ciri*, *teia*, *brasa*, etc.,[1] d'on alguns han fet derivar equivocadament la paraula *blasó*, *blasón*, d'origen obscur. Es indubtable, doncs, que en aquest mot germànic tenim l'etimología de *blesè*, *blè*, que, de significar *ciri*, *teia*, passà a significar el fil de cotó trenat o caragolat que's posa en els ciris.

Resta per explicar una dificultat : ¿com *blesè* passa a *blè* i d'*arius*, *erius*, surt una ę? En català, *s* intervocàlica no desapareix, generalment. Però es troben, amb tot, casos aïllats d'aquesta desaparició, p. e., el mall. *camia* per *camisa*; ant. cat. *espaa*, que surt d'*espasa*; *Jehu* per *Jesús*, *spoalici* per *sposalici*; formes, les dues darreres, que cita Niepage en el seu treball sóbres documents mallorquins mig-evals[2]. La perdua eventual de *s* intervocàlica en català antic podría ésser un cas de refracció, produit en les contrades de la frontera catalano-llengadociana, de la falta (característica del català) de sibilant sonora entre vocals en aquelles paraules en que el provençal la conserva regularment. Acostumats els catalans d'aquestes contrades fronterices a prendre *vezi* com forma provençal corresponent al cat. *veí*, *cozina* a *cuina* (*coína*), *plazer* a *plaer*, *razo* a *raó*, etc., per analogía estengueren aquest mateix contrast a altres casos, fent *espaa* de *espasa*, *camía* de *camisa*, etc. Aquests fenomens de refracció lingüística han d'ésser molt freqüents en tots els territoris de frontera, i de segur que en cada domini lingüístic se'n trobaríen altres exemples.

En quant a la ę de *blè*, s'explicaría per una dissimilació entre la tònica i la àtona de *bleé* (*blesér*), bɫəę > bɫəę > bɫę.

Finalment, s'ha d'observar en *blè*, propriament *bler*, un canvi del sufixe en la formació del pl. *blens*.

La forma antiga catalana amb *s* es conserva en modern provençal. Al costat de *blese* i amb la mateixa significació,[3] viuen en aquest domini *blest*, *bleste*, que's podríen explicar per un creuament amb *blet* (*blitum*).

XII. — *BOGAR*

Aquest verb significa *remar*. Hi veiem el llatí **vocare* (*buidar*) .La maniobra que aquell que rema fa amb el rem és igual al d'aquell que, amb una eina en forma de cullera, *buida* una extensió qualsevol de materia líquida. *Bogar*, en forma de *bogare*, existeix en sard significant *treure*, *prendre*. Recordi's que'l català *buit* surt de *vacitu*, i no de *vacuus*, com tantes altres formes romàniques. La forma **vo-*

---

1. Diez : *Etym Wörterbuch*, 56.
2. *Laut und Formenlehre der mallorkinischen Urkundensprache*, en la *Revue de Dialectologie Romane*, núm. 3-4, pàg. 339.
3. V. Mistral : *Trésor du Félibrige*.

care per *vacare* tindría, doncs, una justificació dintre del català en la forma *bogar*.

XIII. — *BOGIA*

Aquest era un dels noms que en antic català es donava al simi, per procedir molts d'aquests animals del port de Bugia, al Nord de l'Africa. En els documents publicats per l'Alart (pàg. 84) llegim en un inventari : «Item simi o bogia».

Afegeixi's, doncs, la forma catalana al costat de l'italiana *bugio*, que amb significació de *simi* porten els *Diccionaris romànics* de Diez, Körting i Meyer-Lübke sota l'article *Bugia*.

XIV. — *BOIG, BOJA*

Aquesta paraula l'hem d'emparentar amb el cast. *bobo*, i l'hem de comptar entre'ls individus de la familia *balbus*, que en llatí significa propriament *tartamut*. En les llengües romàniques passà per extensió a significar *beneit*, *ximple*: ital. *balbo*, sard *bovu*, port. *bobo*, ant. francès *baus*[1].

La forma catalana *boig* no pot-ser fonèticament sortida de *balbus*, sinó d'aquesta paraula amb una *i* epentètica : * *balbius* > *baubiu* > *bobiu* > *boig*. (Comp. *rubeu* > *roig*.)

La forma amb *i* epentètica era un derivat molt freqüent de molts noms i adjectius llatins. Comp. *bassius* per *bassus*, del qual surten *baix*, *bajo*, i altres formes romàniques i que ja es troba en un glossari : *bassium non altum*[2]; **fungius*, de *fungus* (*bolet*), d'on el cat. *flonjo;* *novius* per *novus*, d'on el cat. *nuvi*; *avius*, format de *avia*, femení d'*avus*, d'on el cat. *avi;* etc. Meyer-Lübke[3] diu que la majoría de las formacions romàniques en *iu* son molt antigues i poden ésser atribuides als temps llatins per haver-se fos la *i* amb la consonant precedent. Aquest sufixe *iu* apareix en llatí, segons Lindsay[4], com sufixe secundari en els adjectius i els substantius : així de *pater patrius*, de *sommus somnium;* i, en noms propris : de *Marcus Marcius*, de *Postummus Postumius*.

Així, doncs, queda justificada l'existencia del llatí **balbius* al costat de *balbus*. Una altra confirmació d'aquesta forma llatina, que assignem com etimología al cat. *boig*, són les formes modernes provençals *bau*, *bauch* (llegexi's *bautx*) *bauge*, *bauchet*, etc., etc.[5], que tenen el mateix sentit del català *boig*. Són molt nombrosos els derivats d'aquest adjectiu provençal : *baucharié*, *baujarié*, *baugé*,

---

1. Li seneschaus — Qui n'estoit ne restis ne baus. (Christ. de Troyes : *Ivain*, vers 2080.)
2. *Corpus. Gloss. Lat.*, V, 492, 41.
3. *Einfürrung in das Estud. der Rom. Sprachwiss*, pàg. 181.
4. *Die Lateinische Sprache* (trad. de Nohl), pàg. 362 i següents.
5. Mistral : *Trésor*.

baugieiro (*follía, bogería*)[1]. L'etimología **balbius* és ben clara en aquestes formes provençals, que han conservat el diftong *au*, resultat de la vocalització de *l*, mentre que, en les formes catalanes, aquest diftong, com en altres casos, s'ha contret en *o*. Vegi's aquest paral·lelisme entre altres formes semblants provençals i catalanes : *gaudiu* > cat. *goig*, prov. *gautx*.

Boig, per la llei de sa evolució fonètica, és paraula indígena catalana, i, com ho mostra la palatalització del hiatus *i*, és paraula molt antiga en els nostres dialectes. No obstant, la nostra antiga llengua literaria la va rebutjar, usant, en compte d'ella, altres formes, com *foll*, *fat*, *orat*, *beneit*, etc. La seva vida literaria, es pot dir que data de temps recents.

Hem de relacionar també amb la familia *balbus* les formes *barjau*, *barjaula*, en sentit de *ximple*, *beneit*. Creiem veure en *barjau* una metàtesi de *baujar*(*d*) (**balbius* + suf. *ardu*), que encara és vivent amb la mateixa significació en els dialectes del Mig-día de França, en el Llemosí p. e.[2] No'ns atrevim a dir lo mateix del cognom català *Barjau*, que potser tingui un altre origen i que pot haver estat l'apoi per a la metàtesi esmentada. El femení *barjaula* fóra així analògic amb *Paula* de *Pau*.

XV. — *BOIRA*

La significació actual de cast. *niebla* que té aquesta paraula en català, no s'acorda amb aquest passatge d'en Muntaner[3]:

e vae... tantes veles qui venien ab lo vent a la boyra.

En aquest passatge *boira* sembla indicar la direcció d'un vent determinat, La paraula catalana significant *núvol*, que s'havía fet derivar de l'adjectiu *vaporea*[4], està avui definitivament admesa entre les nombroses formes romàniques sortides del llatí *boreas* (*vent del nord*), i és sota aquest mot que posa Meyer-Lübke la paraula catalana moderna en son *Diccionari etimològic*. Aquesta significació general de *vent* la conserva la paraula en el megl. i rum. *boare*, en els derivats cors. i gen. *buriana*, log. *boriana*, etc.; i amb el sentit especial de *vent del nord* se conserva en les formes dels Abruzzes *buragna veragna* (*vent noroest*).

En antic francès trobem també *boire* amb la significació de *vent del nord*, com se veu en l'exemple «lor fist leuer un vent que on appelle Boire» (Villehardouin, *Conq. Const.*), que cita. Ial en son *Glossaire nautique*, en l'article *Boire*.

1. Mistral : *op. cit.*
2. Mistral : *op. cit.*
3. [illegible] ed. Lanza.
4. [illegible] *Lateinisch romanisches Wörterbuch*.

Boreas i sos derivats, en antic provençal, s'usaven encara en llur rigorós sentit etimològic. Raynouard (*Léxique roman*) porta aquests dos exemples:

Boreas es quart vens.
Vent boreal que es freg et sec.
(*Eluc. de las propr.*)

XVI. — *BOLVA*

Veus-aquí un derivat regular del llatí *pulvere*, que s'aplica solament en el sentit limitat de *borrall, floc*. Aquest mot forma *doublet* amb la forma, tant difícil d'explicar, *pols* (sortida de *polf, polv*?), i cada una mostra un tractament distint del proparoxiton *pulvere*. La paraula catalana es retroba en el provençal mod. *bolbo* (*atome de poussière, flocon de neige*)[1].

XVII. — *BONY, BONYOL, BONYETA*, etc.

Les formes pertanyents a la familia representada pel radical cat. *bony* són molt nombroses dintre les llengües romàniques: cast. *buñuelo, boñiga*, it. *bugna*, ven. romagn. *bogna*, afr. *bugne*, mod. fr. *bigne*, sard *bugnu*; totes amb significacions emparentades amb la del cat. *bony*. Diez, en son *Diccionario*, no's decideix a fer-les sortir del germ. *bungo (tubèrcol, bulba)*, i amb raó.

El camí per trobar l'etimología de tota aquesta varietat de formes, potser que'ns l'assenyalin les formes amb *p* inicial que trobem en provençal i català modern. En provençal, al costat de *bougno, bugno, bougno* (igual significat del cat. *bunyol)*, *bougnoun (petit renflement)*, *bougneto, bugneto (beignet, pâte qu'on fait frire avec de l'huile, nature de la femme)*, *bougnasso (grosse tumeur)*, existeix la forma *pougnoun* amb la significació de *petit renflement*. (Vid. Mistral: *Trésor*.) I en català modern tenim la forma *punyeta*, exclamació vulgar, de sentit originariament obscè, que és la mateixa forma prov. mod. *bonyeta*, més amunt registrada, degenerada en una vulgar interjecció després d'haver perdut el seu sentit metafòric obscè, derivat directament del significat propri de *bunyol (pasta feta amb oli)*. En ant. prov. la forma *bonheta, boineta*, ja tenía el significat de *bunyol, tortell*.

Assatz an neulas e pimen
e raust e fruchas e boinetas.
(*Flamenca*, v. 943.)

Aquestes formes amb plosiva sorda inicial ens posen en el camí del llatí *punctum*, en el sentit originari que té com a participi passat de *pungere*, això

1. Mistral : *op. cit.*

és, *punxada, picada.* Un *bony*, un *tumor*, és un *punctum* en dos sentits : primer perquè indica una prominencia rodona, un *punt* més o menys gran; segón perquè és molt sovint efecte d'una *puncció.* Que aquest darrer sentit tenía *punctum* en vulgar i en baix llatí, ho confirmen les formes diferents que porta el *Ducange* i que posem a continuació : «*Puncherium*, cavum quod pungendo fit; *Puncta,* promontorium; *Puncta,* granum; *Punctum,* vulnus cuspide factum; *Punctum,* globulus; *Punctus*, acumen, mucro; *Punctus,* inusta ferro acuto et calido plaga.»

Com se veu, en molts d'aquests significats s'aplica *punctum* en son sentit d'*efecte de punxar*, i en llur majoría es pot traduir *punctus* exactament per la paraula *bony.*

A més, en antic provençal, el llatí *punctum* està representat per formes que presuposen *ŭ*, contrariament al cat. *punt* i al cast. *punto. Pong* surt en la versió provençal de l'*Evangeli* de Nicodemus;[1] *ponch, ponchet* són formes que sovintegen en els antics textos provençals.[2] El *Donatus provincialis*[3] porta les formes *ponhz* = *punctus; ponhz* = *punctum, pungis.* Una altra forma amb *n* medi-palatal, encara que amb *u*, és *punh* = *punt*, que llegim en la *Mulomedicina*[4] i molt generalitzada en l'antic provençal. Per fi, volem esmentar la forma verbal del ant. fr. *anbuigner*, que's llegeix en els versos següents de l'*Erec* :[5]

> Puis tret l'espee, si lor passe,
> les hiaumes lor anbuigue et quasse

i que té el sentit del derivat català *abonyegar.*

XVIII. — ant. cat. *BORI*

En l'*Atlas lingüístic* de Gillièron, carta *Beurre*, apareix la frontera entre'l català i el llenguadocià netament fixada. Tot el Mig-dia de França té representants de *butyrum* : en el Rosselló només se veu el representant de la forma específica llatino-hispànica *manticca.*

Es antiga, aquesta forma *mantega*, en català? Sense que'ns atrevim a negar-ho rotundament, creiem que la paraula *mantega* és d'importació castellana, o bé que la seva generalització i el seu actual domini exclusiu són deguts a l'influencia del castellà *manteca.*

Que en antic català no era almenys tant estesa com ara la forma *mantega*, ho demostren les formes *burre* i *bori*, que surten la primera en la *Crònica*

1. Suchier : *Deukmaler*, vers 2709.
2. Vegi el *Lexique* de Raynouard.
3. Ed. Stengel, pàg. 55.
4. *Romania*, juliol 1911, pàg. 367.
5. Vers 2.45-46, ed. W. Foerster.

d'en Desclot[1] («e formatges e burre»), i la segona en un antic inventari rossellonès[2] («Item mantega o bori»). La forma *bore* l'hem trobada en un antic text lionès del text que porta Philipon en son treball *L'ū long latin dans le domaine rhodanien.*[3]

XIX. — *BORNI*

Aquesta paraula catalana ja la va posar Nigra[4] sota l'etimon **orbulus*, d'on surten prov. *orlio*, llem. *borli*, fr. *borgne*. La *b* inicial és deguda potser a l'apoi en *born* (*clot, cavitat*), perquè molt sovint és buidat l'ull que manca als *bornis*. Creiem aquesta hipòtesi més admissible que la de Nigra (*loc. cit.*), qui fa procedir la *b*- inicial d'aquestes formes de la metàtesi de la forma **orblio* (de **orbilus, *orbulus*); metàtesi que en realitat és difícil d'explicar. La paraula *borni*, com totes les que en general se refereixen a noms dels membres del cos, o en particular a defectes de la vista, deu haver sigut molt movible i vacil·lant en sa significació[5], i encara ho és atenent a la varietat de significacions que ofereix la seva familia en sa actual repartició geogràfica. En l'*Atlas* de Gilliéron, carta Aveugle, es veu, en l'extrem llevant, bon nombre de variants de *borni* (*borl, born, borno, borni, boeni*), que responen al sentit de *cec*. Es quasi segur que *borni*, en català, com en tants altres dialectes, hagi, al principi, significat, d'acord amb sa etimología, *una mica cec, una mica orb*, i s'hagi aplicat al *curt de vista*, al *llusc*, i també al que *mira malament*, al *guerxo*. Després, per paral·lelisme amb *orb* (de *orbus*), *cec d'amdós ulls*, la forma *borni* (d'*orbulus*) hauría d'aplicar-se al *cec d'un ull*, solament.

Una forma fossilificada en català, que forma *doublet* amb *borni*, és *orni*, que la tenim fixada en la frasa *fer l'orni*, això és, *fer el tonto*, i, més propriament, *el curt de vista*.

XX. — *BRÈTOL*

Veiem en aquesta forma el representant català de *brito, -onis* (*bretó*), paraula presa del fr. *bret*, que més tard devía esdevenir *breto* (comp. *fer, ferro*, etcètera) i que per una confusió de sufixes devía convertir-se en l'actual *brètol*. Una introducció d'aquest sufixe tant popular *-ol* (*-ŭlu*) ens el dóna modernament la paraula vulgar, tant generalitzada, *tífols* en compte de *tifus*.

El fr. *bret* significava exactament *murri, desvergonyit*. Són innombrables els exemples. En provençal antic ofería el mateix sentit:

---

1. Ed. Coroleu, cap. 79.
2. Publicat per Alart en sos *Documents del Rosselló*, pàg. 83.
3. *Romania*, gener 1911, pàg. 10.
4. En ses *Note etimologiche e lessicali* (*Romania*, XXVI, 557).
5. Cons. Wartburg : *Fehler des Gesichtsorg.* (*Revue Dial. Rom.*, juliol-desembre 1911, § 21, 104.

pucelletas
que ges non son follas ni bretas
(*Flamenca*, v. 4963.)

Quina relació podíen tenir els naturals de la Bretanya amb aquest sentit despectiu que's va aplicar a llur designació genèrica, és cosa que no hem d'indagar aquí.

XXI. — *BUSTIA* (ambosta)

Representant català de la forma greco-llatina *pyxida*, que encara viu dialectalment significant *capsa per demanar almoina*. Un *doublet* ne tenim en la paraula *ambosta* (*tot allò que cap en la mà closa*), i que ofereix una curiosa aglutinació de l'article indeterminat, amb assimilació progresiva de la nasal (*una bosta* > *un'abosta* > *un'ambosta*). En el Camp de Tarragona hem sentit la forma *almosta*, procedent segurament de *bosta* amb l'article determinat aglutinant : *la bosta*, i per assimilació *lalbosta;* d'on, desaglutinant-se l'article, es féu *albosta*. *almosta*.

Les «Partidas» a Catalunya *(continuació)*, per Ramón d'Abadal i Vinyals.

LES COSTUMES D'ESPANYA (Edició crítica)

INTRODUCCIÓ

En el capítol II de la dissertació he tractat ja dels dos mss. que'ns conserven en català la *Consuetudo Ispanie*, fent-ne llur descripció detallada i traient-ne algunes conseqüencies relacionades amb el fons del present estudi. Ara, amb posterioritat a la redacció, i fins a l'impressió, d'aquell capítol, he volgut encara afegir al conjunt del treball, per arrodonir-lo i a manera d'apèndix, el text català d'aquella costum, que esdevingué d'ús freqüent en nostra terra.

Això m'ha portat a fer un nou i més pregón estudi d'aquells dos mss., que, al mateix temps que ve a corroborar l'opinió allí emesa com a hipòtesi, permet establir la tradició manuscrita suficient per emprendre l'edició crítica desitjada.

Efectivament, la primera qüestió que an aquest fi era necessari resoldre era la de la dependencia o independencia mutua d'amdós mss.; qüestió que pràcticament se descompòn en les tres següents : 1.ª, si el ms. de Barcelona és o no copia directa o indirecta del de Valencia; 2.ª, si aquest és o no copia directa o indirecta d'aquell; 3.ª, si amdós manuscrits tenen o no una derivació comú.

Anem a resoldre aquestes qüestions previes mitjançant l'oportuna comparació de variants d'amdós còdexs, que designarem respectivament per B (Barcelona) i V (Valencia), i el text castellà donat per l'Academia, que inclourem entre parèntesis ( ). I tingui's sempre present, al seguir la comparació, lo que diguérem sóbres el caràcter completament literal de la traducció catalana.

1.ª qüestió. De si el ms. B és o no copia del V.

Int., 11 — comanen V, donaren B (dieron) *.
Int., 15; etc. — reals V, rayls B (raices).

---

* Les xifres o lletres que precedeixen la citació es descomponen així : Int., 11 = Introducció, variant 11 del text donat més avall; 1, 3; etc. = Llei 1, variant 3 i en altres llocs del mateix text; i així sempre.

1, 3; etc. — quina N, que B (que).
1, 4 — en aquesta manera erraran V, errassen en aquesta guarda B (yerran en esta guarda).
1, 11 — al rey per dret V, a alcu de dret B (al regno de derecho).
1, 48 — specials V, senyalats B (señalados).
1, 63 — algu V, altre B (otro).
1, 83; etc. — tots temps V, sempre B (siempre).
1, 86 — guardar V, guarda B (guarda).
1, 108 — qui V, si B (si).
2, 11 — esdevenir V, acaexer B (acaescer).
2, 18 — guardassen V, deffenessen B (defendiesen).
2, 22 — e ls donassen V, e ls haguessen de donar B (o gelos hobiesen á dar).
2, 36 — de la terra d on V, per la terra on B (por la tierra onde).
2, 40 — en guisa V, entegra B (entrega).
2, 58 — se deuen pagar V, deuen esser pagades B (deben seer pagadas).
2, 76 — *falta* V, que fahes B (que feciese).
3, 12 — sera posat V, posaren B (posieren).
3, 13, 14 — usaven los savis antichs V, volgueren los antichs B (quisieron los antiguos).
3, 28 — recaptadors V, recibidors B (recibidores).
3, 40 — qui l rede V, qui l te B (que lo tiene).
3, 54 — justes V, dretes B (derechas).
3, 87 — situas V, fossen enplazats B (fueren ... emplazados).
4, 31 — *falta* V, axi l deu guardar aquell B (asi lo debe guardar el).
4, 39; etc. — tantost V, llogo B (luego).
4, 53 — qualsevulla V, qualquer B (qualquier).
4, 68 — malfaytures V, malfetries B (malfetrias).
4, 97 — criador V, pregoner B (pregonero).
4, 119 — fer tanta gracia e merce V, fer tan gran merce B (facer tan grand merced).
4, 151 — si apperellas pigor V, se li paras pijor B (se le parase peor).
6, 50 — plaer V, sabor B (sabor).
6, 57 — ansios V, acutios B (acucioso).
6, 61 — asetgasen V, cercassen B (cercasen).
6, 63 — e per veure mort encara que veja turmentar V, e per veure tormentar B (et por veer tormentar).
6, 67 — enamistat V, menaçat B (amenazado).
7, 49 — com es V, tengren B (tovieron).
8, 9 — *falta* V, si sera B (si fuere).
8, 26 — *sols* lo perdes V, faes ell mateix fet per que el senyor de qui fos el castell lo perdes B (feciese él mismo fecho por que lo perdiese el señor cuyo fuese).
9, 53 — a enderrocar dels castells a aquells que V, a despenyar al qui B (á despeñar á los que).
9, 55 — que no si tornassen V, que no ho fessen B (que lo non faciesen).
10, 70 — qui son molt bones a V, qui cumplen molt per a B (que cumplen mucho para).
10, 75 — *falta* V, qui son appellades preses B (á que llaman presas).
10, 76 — no pot hom massa be apparellar de meniar neguna V, no s poden be aiudar de la vianda B (non se pueden bien ayudar de la vianda).

10, 80 — esser deliurats de tota fretura V, esser apostats B (seer apuestos).
10, 81 — *falta* V, ans deu esser B (ante debe seer).
10, 82 — notem encara V, ço que dessus es dit B (esto que dicho habemos).
10, 90, 91 — e lo castell se perdia per fretura o minva d aquestes coses o de algunes d aquestes que dites son V, e el castell se perdes per mingua de algunes d estes coses B (et el castiello se perdiese por mengua de alguna destas cosas).
11, 52 — castell V, loch B (logar).
12, 37 — sostenir V, sofferir B (sofrir).
12, 65, 66 — ab ells gran cor e gran sforç en manera que no s esmayen V, ab ells com no s smayen B (con ellos como non desmayen).
12, 87 — per a be a esser forts V, per a ffer be B (para facer bien).
13, 7, 8 — gran saviesa e gran seny V, saviesa gran e seny B (sabidoria grande et seso).
13, 15 — saviesa V, cordur B (cordura).
13, 34 — se perdes per aquella esperonada V, se perdes per allo B (se perdiese por ello).
13, 65 — *falta* V, sino quant sera mester B (sinon quando fuere meester).
14, 16 — ab que s puxa defendre dels enemichs V, ab que s puga deffendre el castell que tenra B (con que pueda defender el castiello que toviere).
14, 40 — per a soferir la fretura que per aventura hauran e lo dampnatge que reebran de lurs enemichs V, per a saber sofferir la minga que hauran e el dan que reebran dels de ffora B (para saber encobrir la mengua que tobieren, ó el daño que rescibieren de los de fuera).
15, 32 — al pus tost V, lo mes ayna B (lo mas aina).
16, 24 — a aquell V, al qui entendra B (al que entendiere).
17, 23 — la guerra V, l erre B (el yerro).
18, 15 — *falta* V, e aço s departeix en dos maneres : la primera quant los senyors B (et esto se departe otrosi en dos maneras : la primera quando los señores).
18, 96 — tretes V, sacades B (sacadas).
18, 114 — e encara mes avant V, e de mes B (e demas).
19, 16 — algun porter V, algu portas B (alguno troxiese).
19, 23 — e l ordenas V, que lo y donas B (que gelo diese).
19, 42 — per que no l dona V, per que non lo da B (por que non lo da).
20, 46 — per tal com V, per tal raho com aquesta B (por tal razon como esta).
20, 71, etc. — damunt dites V, sobre dites B (sobredichas).
21, 29 — romangueren V, fincaren B (fincaran).
21, 77 — la colpa seria d aqui avant del senyor e no del alcayt V, la culpa seria del senyor e no d ell B (la culpa serie del señor et non dél).
22, 33 — havem dit en la ley abans d aquesta V, havem dit del altre B (diximos del otro).
24, 40, etc. — afectuosament V, afincadament B (afincadamente).
25, 22 — la segona per raho V, e l altra per honra B (et la otra por honra).
28, 18 — no lo y pot V, no lo y deu B (non gelo debe).
30, 28 — cert pendre V, fer pendre B (mandar tomar).
30, 86 — molt gran e leu malvestat V, molt gran aleu B (muy grant aleve).
30, 88 — sens dret e sens erra V, sens dret en erra B (sin derecho en yerro).
31, 43 — cuyden V, pusquen B (puedan).

31, 55 — pus ha altres per que V, uns a altres que B (unos á otros que).
32, 108 — *falta* V, e si no u fes deu haver aquella mateixa pena B (et si lo non fociese debe haber aquella misma pena).

Crec que'l conjunt d'aquestes comparacions és prou definitiu per proclamar que'l ms. B no depèn en cap manera del V, i prou clar perquè necessiti d'explicacions de cap mena.

2.ª qüestió. De si el ms. V és o no copia del B.

Int., 5 — dictar B, donar V (dar).
Int., 14 — no mobles B, mobles V (muebles).
Int., 26 — tirar B, citar V (emplazar).
1, 11 — a alcu B, al rey V (al regno).
1, 69 — ço B, cosa V (cosa).
2, 15 — millors guardadores B, millor guardades V (meior guardadas).
2, 55 — anara B, volra anar V (quisiere venir).
2, 57 — encargat B, entegrat V (entregado).
3, 5 — *falta* B, fossen V (fuesen).
3, 9 — *falta* B, que no V (que non).
3, 80 — ne conve B, ne s trameten V (nin se envien).
4, 2 — que tres B, quantes V (quantas).
4, 18 — tan a sa honor B, en aquella ora V (tan a sohora).
4, 34 — per B, liurat V (entregado).
4, 47 — *les paraules del* B : contra sa voluntat e per força, *falten al mateix temps en el* V *i en el text castellà.*
4, 86 — *falta* B, reebre V (rescebir).
4, 88 — parts B, terres V (tierras).
4, 122 — deu donar l altre B, li deu donar l altre V (le debe dar el otro).
4, 129 — que no haien pena B, que no agues alguna pena V (que non hobiese alguna pena).
4, 162 — de fet B, de fer V (de facer).
5, 5 — reebuts B, a reebre V (de rescibir).
5, 21 — *falta* B, fos V (fuese).
6, 9 — *falta* B, si l pert V (si lo perdiere).
8, 33 — *falta* B, axi com si fos alcayt V (tambien como si fuese alcayde).
9, 24 — *falta* B, l alcayt V (el alcayde).
9, 25 — *falta* B, tals que sapien adobar les balestes e les sagetes e totes les altres [coses] que cove a ballesteria. E als altres homens d armes que y seran deu guardar que sien V, (que sean atales que sepan ... adobar las ballestas et las saetas, et todas las otras cosas que convienen á ballesteria. Et los otros homes darmas que hi fueren debe catar que sean).
9, 38 — scoltes B, escoltes de nit V (escuchas de noche).
10, 73 — encertir B, apercebir V (seer apercebidos).
11, 51 — guardar B, guardia V (guarda).
12, 22 — ab molt ardiment B, molt ardidament V (muy ardidamente).
12, 53 — treball B, perill V (peligro).

12, 88 — e saber B, e s sabessen V (et que se sopiesen).
14, 34 — contractar B, contrastar V (contrastar).
14, 41 — *falta* B, manera V (manera).
15, 40 — ferry B, seny V (seso).
16, 8 — ab homens de armes B, ab homens e ab armes V (con homes et con armas).
16, 9 — alcunes B, totes V (todas).
18, 10 — los antichs antigament B, antiguament V (antiguamente).
18, 29 — misatger B, misatge V (mandado).
18, 55 — trametes manera B, trametes a demanar V (enviase mandar).
18, 113 — posaran B, metran V (metieren).
18, 133 — cars B, cors V (cuerpo).
20, 59, 61 — e llavors si no B, e si lavors no V (et si estonce non).
20, 66 — com la primera feu B, com feu la primera veguada V (como la primera vez fizo).
21, 36 — los testimonis que deguen B, los testimonis que dit havem V (los testigos que diximos).
21, 60, 62 — deu ho fer en dos maneres o lochs B, deu ho fer en dos ho en tres lochs V (débelo facer en dos ó tres lugares).
22, 1 — per B, pot V (puede).
24, 58 — força B, furt V (furto).
24, 62 — a abduy los reys B, a abduy los reys fet V (fecho á amos los reyes).
25, 32 — ho B, li V (le).
25, 39, 40 — anant lo y amplaçar B, havent lo y emplaçat V (habiéndogelo emplazado).
26, 7 — *falta* B, diu V (dice).
26, 16 — ell B, a ell V (á él).
27, 5 — ab qui te B, a aquell qui te V (al que tiene).
27, 17 — no caga en ell B, no cayga ell en V (non caya él en).
30, 22 — presonassen B, donasen V (diesen).
30, 24 — encarregassen B, entregasen V (entegrasen).
32, 84 — *falta* B, qualsevulla e ho perdes per sa colpa e despux la cobras e lo rey lo y demana V (qualquier et lo perdiese por su culpa et despues lo cobrase que si el rey gelo pidiese).

Resulta, doncs, que tampoc el ms. V depèn directament ni indirectament del B.

3.ª qüestió. Establerta l'independencia mutua de B i V, falta, per situar completament amdós còdixs, resoldre la tercera de les qüestions que proposàvem, o sigui llur derivació comú. Per al plantejament i la resolució d'aquesta qüestió ens servirem encara de la lletra O representant el ms. hipotètic original de la traducció, i de la X, indicadora d'una copia de l'O anterior als mss. B V.

Establint les degudes comparacions es podrà veure com els dos últims mss., que són els únics que's conserven, almenys que se sàpiga, convenen en certes lliçons defectuoses, demostració clara que amdós les han preses més o menys

directament d'un tercer que les havía ja donades; perquè és inconcebible que dos copistes cometin les mateixes faltes en iguals llocs, especialment quan això es presenta en un nombre relativament crescut de casos. I, encara, aquest tercer manuscrit, que és el que nomenem X, no pot ésser de cap manera l'original de la traducció: també ell ens mostra equivocacions degudes a males lectures, descuits i falses interpretacions, que de cap manera poden ésser atribuides al traductor, qui posa sempre en son treball cert esforç intel·lectual, del qual prescindeixen, en general, els copistes.

Anem-ho a veure pràcticament amb exemples.

1, 25, 26 — guardar en aquests V B; guardar en aquests X; guardar al rey en aquests O (guardar al rey en ellas).*

1, 91, 99 — car si ell es tengut per naturalesa de guardar al rey en ell com desus es dit, dels altres a qui lls dona per heretament per que no vingua d ells dan ne mal als reys de qui ls eretaren, mas aquests aytals V; car si ell es tengut per naturalea de guardar al rey en ell com dessus es dit, dels altres a qui ls dona per heretament per que no vinga d ells dan ne mal als reys de qui ls heretaren, mas aquests aytals B X; car si el poble es tengut per naturalea de guardar al rey en ells com dessus es dit, e els altres a qui ls dona per heretament per que no vinga d ells dan ne mal als reys de qui ls heretaren, encara mes aquests aytals O (ca si el pueblo es tenudo por naturaleza de guardar al rey en ellos asi como desuso diximos, et los otros á quien los da por heredamiento porque non venga dellos daño nin mal á los reyes de quien los ellos heredaron, quanto mas estos atales).

3, 4 — que ls entregues V; que lls entregues B; que ls entregues X; que les entregues O (que las entregas).

4, 18 — en aquella ora V; tan a sa honor B; tan a sohora X O (tan a sohora). B *llegí malament el mot* sohora *que fàcilment no entenía.* V, *en canvi, capacitat del sentit, volgué catalanitzar-lo i desféu la frasa.*

4, 92 — deu esser d ell V B X; deu sacar d ell O (debe sacar dél). X *llegint malament convertí* sacar *en* esser.

5, 8, 10 — era raho per que qualsevol d ells V; era raho per que qualquer d ells B X; era raho que per qualquer d elles O (era razon que por qualquier dellas).

11, 39, 41 — car si gran pena deuen haver aquells qui furten al altre per aquell furt fan minvar al altre sa lealtat V; car si gran pena deuen haver los qui furten a altri per aquell furt fan minguar a altri sa lealtat B X; car si gran pena deuen haver los qui furten a altri, encara mes per aquell furt per que fan minguar a altri sa lealtat O (ca si grant pena debe haber el que furta á otro ..., quanto mas el que va á furtar aquello por que face á otro menguar en su lealtad).

11, 45, 46 — no solament en no lexar ... hoch encara no lexar les V; no solament en no lexar les ... hoch encara no lexar les B X; no solament en no lexar les ... hoc encara en no lexar les O (non tan solamente en non las dexar ... mas aun en non las dexar).

---

* Es clar que les llisoes que dono per als mss. X i O són restitucions hipotetiques: ja he dit que les mateixes mss. no eren.

12, 41, 42 — axi en valer com en soferir fam V; axi en valor com en soffiren fam B X; axi en velar com en soffiren fam O (tambien en velar como en sofriendo ... fambre). X *llegí equivocadament* valor *per* velar.

12, 54 — ella V B X; O *devía dir* ell.

13, 18, 19 — E iatsia en tots los fets de guera specialment a aquells V; E iatsia en tots los fets de guerra specialment als BX; E iatsia en tots los fets de guerra es molt mester, specialment conve als O. (Et maguer en todos los fechos de guerra es esto mucho meester, señaladamente conviene á los.)

15, 6 — e tots los antichs V; e per tots los antichs B X; e per ço los antichs O (et por ende los antiguos).

15, 29, 30 — que si lo castell agues enderrocada alcuna cosa V; que si el castell hagues derribat alguna cosa B X; que si en el castell y hagues derribat alguna cosa O (que si en el castiello hobiese de ante derribado alguna cosa).

16, 46 — e lexar per alcayt B V X; e lexar hi alcayt (?) O (et dexando hi alcayde).

21, 39 — si sera tancat V B X; si sera cerca O (si fuere acerca). X *cregué que'l mot* cerca *volía ésser* cercat, *i, catalanitzant-lo, el convertí en* tancat *llevant així tot sentit a la frasa.*

21, 49 — deu declarar aquesta raho a aquells que alli seran e lançar la clau per alt sobre lo mur dins en lo castell als que staran dins en lo castell davant aquells tots V; deu declarar esta raho als qui alli seran e lançar la clau per alt sobre l mur dins en lo castell als que y staran en lo castell davant aquells tots B X; deu declarar esta raho als qui alli seran e lançar la clau per alt sobre l mur dins en lo castell als que y staran davant aquells tots O (debe esta razon mostrar á los que hi estodieren, et echar la llave sobre el muro dentro en él antellos todos).*

23, 1 — los castells e los alcayts emplacen V; los castells e ls alcayts emplazen B X; los alcayts emplazen los castells O (los alcaydes emplazan los castiellos).

24, 33, 40 — no lo y volgues donar guardant lo vassallatge e naturalesa que ha ab aquell rey en cas que altrament digua la postura entre ells per aço no s deu fer V; no lo y volgues donar guardant el vassallatge e la naturalesa que ha ab son senyor en cars que altrement diga la postura entre ells per aço no s deu fer B X; no lo y deu donar aquell qui l te guardant el vassallatge e la naturalesa que ha ab son senyor mas deu lo donar a son senyor encara que altrement diga la postura entre ells pero aço no s deu fer O (non gelo debe dar aquel que lo toviere catando el vasallage et la naturaleza que ha con su señor ... mas débelo dar á su señor natural maguer el pleyto et la postura digan de otra guisa; pero esto non debe facer). X *afegeix aquí, a una seria de descuits impropris d'un traductor però molt naturals en un copista, dues males lectures* : en cars *per* encara, *i* per *en lloc de* pero; *les paraules* mas deu lo donar a son senyor *les traspassà fàcilment per la confusió que ocasionaría la repetició, a tant poca distancia, dels mots* son senyor.

25, 20 — no volent lo y donar aquell qui l te cove que no sia quiti V B X; no volent lo y donar aquell qui l te tement que no sia quiti O (non gelo queriendo dar el que lo tiene por miedo de non seer quito)

26, 2 — pendra V B X; tendra O (toviese). *Mala lectura de* X.

---

* Vid. les raons que apoien aquesta restitució més avall, p. 126.

26, 18 — a l altre rey V B X; a aquell rey O (á aquel rey). X *en lloc de* aquell, *saltá amb la vista una ratlla i repetí* l altre *del damunt* (?).

28, 21 — lo castell de xxx. en trenta dies V; lo castell de trenta en trenta dies B X; lo castell a tres termens de trenta en trenta dies O (el castiello á tres plazos de treinta en treinta dias).

28, 26 — pux que sia V; pus que s sia B X; pus que s fia O (pues que se fió). X *confongué la* f *de* fia *en* s, *i així obtingué* sia, *que res té que veure amb la frasa.*

30, 34 — tinguesen V; tenguessen B X; prenguessen O (tomasen).

31, 25 — pot V B X; vol O (quisiese).

32, 8 — moltes coses V B X; molt estes coses O (mucho estas cosas).

32, 113, 114 — es natural en nenguna manera V B X; es natural, si lo y demanas llavors son senyor no lo y deu donar ni pendre al rey de qui es natural en nenguna manera O (natural fuese, si gelo demandase estonce su señor non gelo debe dar nin tomar al rey cuyo natural es en ninguna manera). X *descuidà la frasa espaiada enganyat per la repetició de les paraules* es natural.

Els resultats de totes les comparacions establertes ens permeten establir el següent quadre, que conté les bases fonamentals de la tradició manuscrita i que no exclou, naturalment, l'existencia de mss. mitjancers entre les corresponents transmissions. O, com hem dit, és l'original de la traducció i es caracteritza per son literalisme, que arriba fins a l'adopció de formes, i especialment de paraules, del model castellà.

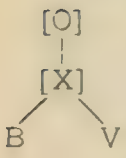

X, copia directa o indirecta del O i pare més o menys immediat dels B i V, segueix bastant exactament son model, i es caracteritza pels descuits visuals i per les males lectures. Aquest ms. podría molt ben ésser l'exemplar autèntic depositat en l'Arxiu reial a que férem referencia al final del capítol II. Entengui's, de totes maneres, que això no passa d'ésser una conjectura merament hipotètica.

B i V, derivats de l'anterior i únics conservats, es completen mutuament: el primer ens dóna una copia bastant fidel de son original X, malmesa principalment per equivocacions degudes al descuit; en canvi el segón se caracteritza per l'especial atenció que posa en canviar el lèxic i el gir de son model a fi d'obtenir una dicció més apropriada a la llengua del copista : serveix, no obstant, per corretgir els descuits del primer.

Anem ara a la publicació. El text que dono en conjunt, comprenent-hi les paraules encloses dintre'ls parèntesis quadrats [ ] i despreciant les variants, és una restitució de l'original de la traducció, ms. O, dintre'ls límits que permeten els dos mss. B V, conservats, i el text castellà publicat per l'Academia amb ses variants.

No obstant, la restitució no és absoluta, ni encara en alguns d'aquells llocs en que'ls dits elements ho permetíen. Dues circumstancies han motivat les poques variacions que he considerat necessari establir : l'una interna, l'altra externa.

Circumstancia interna : la del bon sentit del contingut de la llei. Exemple : en la llei 21, variant 49, el ms. B ens dóna : «deu declarar esta raho als qui alli seran e lançar la clau per alt sobre l mur dins en lo castell als que y staran en lo castell davant aquells tots»; el ms. V : «deu declarar aquesta raho a aquells que alli seran e lançar la clau per alt sobre lo mur dins en lo castell als que staran dins en lo castell davant aquells tots». D'amdós textos se'n deriva, amb lògica, atenent a l'element filològic, la següent lliçó, com a propria del ms. X : «deu declarar esta raho als qui alli seran e lançar la clau per alt sobre l mur dins en lo castell als que y staran en lo castell davant aquells tots», que és precisament la transmesa per B, havent-se de prescindir de les variants del V, filles del copista. Ara bé : la frasa «als que y staran en lo castell» és evidentment sobreposada : contradiu el sentit general de la llei en quant suposa aquesta que'l castell és completament abandonat per tots els seus estadants i en últim lloc per l'alcait. Pot ocorrer's el dubte de si aquesta frasa és deguda al traductor o a equivocació del copista de X. Per això crec necessari distingir dues parts en la frasa : 1.ª, «als que y staran»; 2.ª, «en lo castell». La segona pot molt ben ésser deguda al dit copista, qui hagi inadvertidament repetit les mateixes paraules anteriors : «en lo castell als que y staran en lo castell»; errada molt comú en les copies. La primera, en canvi, no pot ésser tant fàcilment explicada en aquest sentit. Bé és veritat que poc més amunt se diu «als qui alli seran»; però ara no's repeteixen les mateixes paraules encara que sigui igual el sentit, i és de notar que les que's diuen, «als que y staran», corresponen amb tota exactitut a les que'l text castellà aplica al primer lloc : «a los que hi estodieren». L'errada s'ha hagut de fer, doncs, tenint el text castellà a la vista, o sigui pel traductor, qui ha traduit dues vegades les paraules castellanes «á los que hi estodieren» per les formes «als qui alli seran» i «als que y staran». Podría ésser que la falta procedís ja del ms. castellà que serví al traductor; però de totes maneres el resultat fóra el mateix, o sigui que'l text donat pel traductor ha de restituir-se així : «deu declarar esta raho als qui alli seran e lançar la clau per alt sobre l mur dins en lo castell als que y staran davant aquells tots.» En el text crític que dono he suprimit, doncs, les paraules «als que y staran» del traductor, en gracia al bon sentit del contingut de la llei.

Circumstancia externa : la de l'impossibilitat de restituir per complet el lèxic i gir donades les múltiples variacions introduides per cada copista i la falta de medis filològico-històrics de que patim encara a Catalunya. En aquest sentit m'he vist obligat a seguir tres regles que, a mon entendre, són encara les que amb més seguretat poden acostar-nos a l'original : 1.ª, acceptar com a bona la lliçó que's dóna conjuntament en els dos mss.; 2.ª, en cas que cada un dels mss. doni un mot o gir divers, però de la mateixa significació, prendre com a bo el que més s'apropa del corresponent del text castellà : això venía imposat pel caràcter extremadament literal que presenta la traducció; 3.ª, quan algún fragment és sols conservat en un dels dos mss., acceptar per enter la lliçó

d'aquests ms. Aquestes tres regles s'apliquen igualment a l'ortografía. Així, ni en lèxic, ni en gir gramatical, ni en ortografía, he fet cap restitució : el treball de depuració en aquests sentits l'he limitat a una tria entre les diverses variants dels dos mss. quan aqueixes existíen.

Segurament que la conculcació de les dues primeres regles hauría sigut causa d'infinides equivocacions per cada correcció afortunada que hagués establert : ni l'ortografía, ni el gir, ni el lèxic, estaven prou fixats, en l'època de la traducció, per poder suposar que'l traductor hagués seguit una conducta uniforme.

Solament l'infracció de la tercera regla permetría amb més probabilitat, però sempre molt relativa, obtenir una lliçó més aproximada. Exemple : en la llei 32, variant 84, on el text és sols conservat pel ms. V, s'usa el mot «qualsevulla». Ara bé : és costum del copista de dit ms. canviar amb aquest mot el corresponent «qualquer», castellà «qualquier», del ms. X. Aquí, doncs, sería justa la restitució «[qualquer]» tirant el «qualsevulla» a l'aparell de les variants. Però, atenent a les raons més amunt indicades per a les primeres regles : a que'ls fragments únicament conservats per V són poquíssims, a que'ls de B en les mateixes condicions també són pocs i en general més acostats ja a l'original, i, per últim, a la pràctica general d'ometre restitucions en qüestions de lèxic, ortografía i gir, que tindríen un interès purament filològic, he considerat criteri més segur i clar establir la dita regla.

Dintre la publicació es contenen també per enter els dos mss. B i V, entre'l text i les variants que'l completen i prescindint de les paraules encloses dintre parèntesis quadrats [ ], que són les restitucions necessaries per obtenir el ms. O en la forma que he dit més amunt.

Per a la puntuació he prescindit, com és de regla, dels còdixs, tenint en compte exclusivament el bon sentit; ortogràficament he desfet únicament la «v» en «u» i al revés en els casos corresponents : «auentura» s'ha convertit en «aventura», «vn» en «un».

TEXT

Titol .xviii.[1] *del*[2] *libre segon de les Set*[3] *Partides que parla lo dit titol quin deu esser lo poble en guardar e*[4] *en bastir e en deffendre e donar*[5] *los castells e les fortalees*[6] *del rey e del regne*[7].

Guardar los castells e les fortalees[8] e dar[9] les a aquells de qui son e als[10] qui les hi donaren[11] es cosa que ls homens deuen fer. Donchs pus que en lo titol ans de[12] aquest havem mostrat qual deu esser lo poble en guardar al[13] rey en les coses qui son appellades mobles[14] e rayls[15], qui pertanyen a ell senyaladament per a[16] son manteniment, volem aqui mostrar com lo rey deu esser guardat en ses viles e castells e en les altres fortalees[17] qui pertanyen a ell e al regne: et[18] mostrarem com los del poble deuen fer esta guarda e[19] per que[20] rahons; e quals deuen esser los alcayts que han de[21] tenir los castells, e com los deuen reebre[22], e que es aço[23] que deuen fer per a guarda[24] e amparança[25] d ells; e com se deuen donar e citar[26] los castells e a qui. E sobre tot aço[27] parlarem de les fortalees[28] que ls reys donen en feeltat entre ells e dels altres castells que cobren o guanyen los naturals del rey en sa conquesta, e de[29] com se[29] deuen donar segons fur vell d Espanya; e en cascuna ley de aquest titol[30] parlarem de la pena que deuen haver[31] aquells qui d altra manera guardassen[32] o donasseno[33] retenguessen per a ells, o alienassen,[34] los castells del rey e les fortalees[35] qui pertànyen a ell e[36] al regne.

1. xviij.e V. — 2. de V. — 3. vij. V. — 4. *falta* B. — 5. dictar B. — 6. fortaleses V. — 7. B *afegeix assota* : Rubrica. — 8. fortaleses V. — 9. donar V. — 10. aquells V. — 11. les los comanen V. — 12. d V. — 13. lo V. — 14. no mobles B. — 15. reals V. — 16. *falta* V. — 17. fortaleses V. — 18. e V. — 19. *falta* B. — 20. quines V. — 21. qui an a V. — 22. rebre V. — 23. ço V. — 24. per guardar V. — 25. e a emparança V. — 26. tirar B. — 27. ço B. — 28. fortaleses V. — 29. *falta* V. — 30. d aquests titols V. — 31. aver V. — 32. guardasen V. — 33. e V. — 34. alienasen V. — 35. fortaleses V. — 36. o V.

Ley[1] *primera. Com deu guardar lo poble al rey en sos castells e en ses fortalees*[2] *e que*[3] *pena mereixen los que errassen en aquesta guarda*[4].

Rayl[5] segons lenguatge d Espanya es appellada tota cosa que no es moble axi com ho mostram en les leys del titol ans de[6] aquest; empero si be us mostram dels heretaments d esta manera qui son propriis[7] del rey, volem aqui[8] declarar dels altres [que][9] si be son seus per senyoriu[10] pertanyen al [regne] de dret[11], et[12] aquestes[13] son les viles e los[14] castells e les altres fortalees[15] de sa terra; car axi com los altres heretaments sobredits li aiuden en donar li abundament[16] per a el[17] seu manteniment, axi estes fortalees[18] dessus[19] dites li donen esforç[20] e poder per a[21] guarda e deffeniment[22] del seu e de si mateix[23] e de tots sos pobles; e[24] per ço el[25] poble deu molt guardar [al rey] en aquests. E aquesta guarda es en dues maneres : la una[26] que pertany a tots cominalment, e l[27] altra a[28] homens specials; a lo[29] que pertany a tots es que no li furten ne[30] li prenguen per engan[31] nenguna[32] de ses fortalees[33], ne consenten a altre que ho faça[34], car aquells qui[35] ho fahesen[36] farien tracio[37] coneguda, per que deuen pendre[38] mort e perdre tot quant han[39]; e aquesta pena posaren los antichs egualment de mort de senyor per que tal poria esser lo castell que li fahesen[40] perdre que poria per aquell lo rey esser mort o[41] desonrat e ab gran perdua de la terra e[42] de tot ço que hagues[43]; e aquesta matexa pena deuen haver tots aquells qui[44] ho consellassen e ho consentissen[45]. E aquesta guarda tany a tots cominalment[46], mas[47] l altra qui es de homens senyalats[48] se parteix en dos[49] maneres : la una de aquells a qui lo rey dona los castells per heretament, e l altra a qui ls[50] dona per tinença; car aquells a qui ls[51] dona per heretament deuen[52] los tenir guardats e obrats e bastits de homens e de[53] armes e de totes les coses que seran mester per manera que per sa culpa[54] no s perden ne vinga d ells dan al rey ne al regne[55], e[56] no ls deuen entregar en nenguna manera en vida ne[57] en mort a homens de fora sa senyoria ne[58] a altre de que pogues venir gran dan al rey ne al regne; ans segons fur d Espanya si l voldra[59] vendre o cambiar primerament ho[60] deu fer saber al rey, e volent ell donar per

1. La V. — 2. fortaleses V. — 3. quina V. — 4. merexen aquells qui en aquesta manera erraran. V; B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. real V.— 6. d V. — 7. propris V. — 8. aci V. — 9. qui B V. — 10. senyoria B. — 11. al rey de dret V; a alcu per dret B. — 12. e V. — 13. aquests B. — 14. els B. — 15. fortaleses V. — 16. habundament V. — 17. per al V. — 18. fortaleses V. — 19. desus V. — 20. sforç V. — 21. *falta* V. — 22. defeniment V. — 23. matex V. — 24. *falta* V. — 25. per aço lo V. — 26. huna V. — 27. *falta* V. — 28. ha V. — 29. allo V. — 30. ni V. — 31. enguan V. — 32. neguna cosa V. — 33. fortaleses V. — 34. a altres que o facen V. — 35. que B. — 36. farien V. — 37. traycio B. — 38. penre V. — 39. an V. — 40. fessen V. — 41. ho B. — 42. o V. — 43. agues V. — 44. que B. — 45. consellen ne o consenten V. — 46. generalment B. — 47. mes B. — 48. specials V. — 49. dues V. — 50. altra aquells V. — 51. lls V. — 52. deu V. — 53. d V. — 54. colpa V. — 55. al regne ne al rey B. — 56. et B. — 57. ni B. — 58. ni V. — 59. volra V. — 60. o V.

ells[61] tant en haver[62] o en cambi com altre[63] de la terra deu ho haver[64]; car si be s diu en la carta o en el[65] privilegi del donatiu que lo y dona per a fer a sa volentat de aquell[66] com de ço del seu, no s enten per aço que aquell de qui es l heretament[67] pusqua[68] fer cosa[69] per[70] que el[71] rey e el regne romanguen deseretats ne reben[72] dan ne mal[73] de ço que li dona per fer li be, ans se[74] enten que l deuen en ell guardar e fer servi[75]; e per tal aquell qui perdes castell o l[76] alienas[77] a dretcient[78] a qui faes[79] guerra o[80] dan al rey faria tracio coneguda per que deu perdre tot l eretament que haia[81], e[82] esser bandeiat de la terra per a sempre[83], e el[84] castell deu tornar al senyoriu del regne com de primer. E l altra manera de[85] guarda[86] es de aquells a qui dona el[87] rey los castells e[88], que ls tinguen[89] per ell, car aquests son tenguts mes que tots los altres de[90] ells guardar tenint aquells bastits de companyes e d armes e de totes les altres coses que y seran mester de tal manera que per sa culpa no s pusquen perdre; car si [el poble][91] es tengut per naturalea[92] de guardar al rey en [ells][93], com dessus[94] es dit, [e els][95] altres a qui ls[96] dona per heretament per que no vinga[97] d ells dan ne mal als reys de qui ls heretaren[98], [encara mes][99] aquests aytals, a qui ls dona el rey senyaladament[100] no per altra raho sino que ls guarden de manera que ls[101] hi pusquen donar sens enbarch nengu cascuna vegada[102] que ls vulla. Per que qualquer[103] que[104] perdes castell per sa culpa que en tal cars[105] lo tengues[106], faria tracio clarament[107] per que deu haver tal pena com si[108] matas son senyor; e[109] aquesta mateixa[110] pena deuen haver[111] tots aquells que fossen aiudadors[112] o conselladors[113] d ell.

Ley[1] *segona. Com deuen esser donats e reebuts*[2] *los castells e en que*[3] *manera.*

Lealtat es cosa que endreça los[4] homens en totes coses per que facen sempre[5] lo millor; e per ço los espanyols[6], que sempre[7] usaren d[8] ella mes que altres homens, veent[9] el[10] gran perill que poria acaexer[11] a sos senyors e a ells mateixs[12] si les fortalees[13] del regne se perdien, posaren quatre[14] coses per

— 61. ell V. — 62. aver B. — 63. algu V. — 64. o aver V. — 65. lo V. — 66. per ferne a ses volentats d aquell V. — 67. l eretament B; lo heretament V. — 68. puxca V. — 69. ço B. — 70. *falta* V. — 71. al V. — 72. reebe B. — 73. mal ne dan B. — 74. s V. — 75. servey V. — 76. *falta* V. — 77. allienas V. — 78. drecient B. — 79. fes V. — 80. ho B. — 81. aie V. — 82. a V. — 83. tots temps V. — 84. lo V. — 85. e B. — 86. guardar V. — 87. lo V. — 88. a B. — 89. tingua V. — 90. d B. — 91. ell B V. — 92. naturalesa V. — 93. ell B V. — 94. desus V. — 95. dels B V. — 96. lls V. — 97. vingua V. — 98. eretaren V. — 99. mas B V. — 100. asenyaladament V.— 101. lls V. — 102. veguada V. — 103. qualque V. — 104. *falta* V.— 105. cas V.— 106. tingues B.— 107. manifesta V. — 108. qui V. — 109. et B. — 110. matexa V. — 111. aver V. — 112. agudados V. — 113. consellados V.

1. la V. — 2. rebuts V. — 3. quina V. — 4. els B. — 5. tots temps V.— 6. els spanyols B. — 7. tots temps V. — 8. de V. — 9. vehent V. — 10. lo V. — 11. esdevenir V. — 12. matexs V. — 13. fortaleses V. — 14. iii.e V.

que fossen millors guardades[15] : la primera de com reebessen[16] los castells e per qui[17]; la segona de com los guardassen; la terça de com los deffenessen[18] e ls[19] acorreguessen quant[20] fos mester; la quarta com los donassen[21] quant los li demanassen e ls haguessen de donar[22] ab dret. E en el reebre[23], que es ço que han de[24] guardar la primera, deuen guardar que ls castells que foren del rey que[25] ls [reeben][26] davant ell, estant[27] present aquell qui[28] l ha de dar[29] e el[30] qui[31] l ha de reebre[32]; e deuen los atresi reebre[33] per son manament, especialment[34] per son porter; e lo porter deu esser natural del rey[35], e conegut per nom [e] per la terra on es natural[36]; e aquell mateix[37] lo y do[38] per sa ma per[39] manera que faça entegra[40] de[41] aquell castell que l[42] man donar al que[43] l ha de[44] reebre; e deu li posar[45] covinent terme que l reeba[46] segons lo rey entendra,[47] axi que aquell qui l[48] ha de reebre[49] se puscha[50] adreçar per a reebre lo e pendre lo[51] e el[52] qui l te que no faça gran messio en esperar[53] lo, car de aquell terme avant aquell qui l deu reebre[54] es tengut en les messions al altre qui l te sino volra anar e[55] reebre[56] lo; empero ans deu esser entegrat[57] del castell que les pach. E estes coses deuen esser pagades[58] a arbitre del rey o per esme[59] de homens bons[60] en que abduys[61] les parts se avinguen; e encara quant lo porter plegara al castell aquell qui l deu reebre[62], per sa ma lo deu reebre[63], entregant lo y devant testimonis[64] e conexent aquell qui l reeb[65] que devant ells[66] es pagat del liurament[67] que l porter havia de[68] fer per manament del rey de[69] aquell castell. E aço faheren[70] los antichs guardant la honra[71] de son[72] senyor e lealtat[73] de si mateixs[74], per que negu[75] per carta falsa que fahes[76] en que li liuras lo castell, ne encara algu[77] digues que[78] era porter, que no l[79] liuras per ell sino per aquell qui fos conegut que l rey l agues donat per sa ma segons dit es.

— 15. millors guardadores B. — 16. rebessen V. — 17. *falta* V. — 18. guardassen V. — 19. lls V. — 20. quant los V. — 21. donasen V. — 22. els donassen V. — 23. lo rebre V. — 24. a V. — 25. qui V. — 26. reeba B; reba V. — 27. stant B. — 28. que V. — 29. ha a donar V. — 30. aquell V. — 31. que B. — 32. ha a reebre V. — 33. rebre V. — 34. specialment B. — 35. regne V. — 36. per hom de la terra d on es natural V. — 37. matex V. — 38. don V. — 39. e per V. — 40. en guisa V. — 41. d V. — 42. ll B. — 43. donar aquell qui V. — 44. a V. — 45. possar V. — 46. reba V. — 47. entenra B. — 48. *falta* B. — 49. a rebre V. — 50. puga B. — 51. appellar per pendre e per rebre aquell V. — 52. aquell V. — 53. sperar B. — 54. rehebre V. — 55. sino anara B. — 56. rebre V. — 57. encargat B. — 58. e aquestes coses se deuen pagar V. — 59. time B. — 60. bons homes V. — 61. abdues V. — 62. rebre V. — 63. rebre V. — 64. et encargan lo y e devant testimonis B. — 65. reb V. — 66. davant ell V. — 67. deliurament B. — 68. a V. — 69. d V. — 70. feren V. — 71. honor V. — 72. lur V. — 73. leyaltat V. — 74. mateix V. — 75. negun V. — 76. que fahes *falta* V. — 77. algun V. — 78. qui V. — 79. no lo y V.

Ley tercera[1]. *Per que*[2] *rahons tingueren*[3] *per be los antichs que* [*les*][4] *entregues dels castells fossen*[5] *feytes*[6] *per ma de porter, e que*[7] *pena mereixen els*[8] *que no ls*[9] *hiran reebre*[10] *al*[11] *terme que ls posaren*[12].

Volgueren[13] los antichs[14] e tengueren per be que l[15] liurament del castell fos fet per ma de porter e no per altre official[16], per que ells estan[17] sempre[18] a la porta del rey e conexen tots los homens que entren e hixen[19] e los[20] altres del regne a qui van moltes veus[21] ab cartes o ab mandaderies; e ells semblantment son mes coneguts de[22] les gents per ço que[23] ells son tenguts de anar los fer liurar e esmenar los torts que reeben[24]; e per ço tengueren[25] per be que ls liuraments dels castells fossen fets[26] per ells. E per que los[27] recibidors[28] no fossen pereosos en reebre[29] los castells depuix[30] que ls porters los haguessen donat[31] [terme] per a liurar lo ls[32], segons dit es dessus[33], tengueren[34] per dret que si al terme que ls fos posat no fossen[35] a reebre[36] los, no mostrant escusa[37] dreta per que no ho[38] podien fer, que si el[39] castell perdes aquell qui l te[40] depuix[41] del terme per no tenir lo bastit e fornit de homens e de[42] armes e de[43] viandes, en fiança que l altre lo vendria[44] a reebre[45] al dia que ab aquell havia posat[46], que la culpa fos de[47] aquell qui l devia reebre[48] e no ho[49] poch fer ne se n scusa; e[50] per tal deu haver[51] tal pena com aquell qui[52] fa perdre[53] castell de son senyor; empero si ell trametra escusar se mostrant rahons dretes[54] per que no poch[55] anar a[56] reebre[57] el[58] castell al terme que ell havia posat, e l altre qui l tenia lo desemparas o no l tingues bastit per que l hagues[59] perdut, llavors[60] seria la culpa d ell e deu haver[61] tal pena com aquell qui pert castell de son senyor; e deu haver altra pena maior que l altre per dos[62] rahons : la una[63] per que tenia el[64] castell e l perde, l altra per que aventura[65] sa lealtat en fiança d[66] altre que no era son senyor. E si be abduy estes[67] erres dessus dites son de tracio[68], empero les penes no son eguals, per que en maior culpa es aquell qui tenint lo lo[69] perde, que[70] l altre que no l tenia e l feu perdre; e

1. la terça V. — 2. quines V. — 3. tengren B. — 4. lls B; ls V. — 5. *falta* B. — 6. fets V. — 7. quina V. — 8. merexen aquells V. — 9. *falta* B. — 10. rebre V. — 11. del V. — 12. sera posat V; B *afegeix assota* : Rubrica. — 13. Usaven V.— 14. los savis antichs V.— 15. lo V. — 16. oficial V. — 17. stant V. — 18. continuament V. — 19. yxen V. — 20. als B. — 21. veguades V. — 22. per V. — 23. com V. — 24. reben V. — 25. tingueren V. — 26. fossen fets dels castells B. — 27. ls B. — 28. recaptadors V. — 29. rebre V. — 30. despuxes V. — 31. lo ls aguesen donas V. — 32. *falta* V. — 33. *falta* V. — 34. e tengueren B V. — 35. fosen V. — 36. rebre V. — 37. scusa V. — 38. o V. — 39. l B. — 40. rede V. — 41. puxes V. — 42. d V. — 43. *falta* B. — 44. venria B. — 45. rebre V. — 46. avia possat V. — 47. d V. — 48. l havia a rebre V. — 49. o V. — 50 *falta* V. — 51. aver V. — 52. que V. — 53. fa fer perdre V. — 54. justes V. — 55. pusca V. — 56. *falta* V. — 57. rebre V. — 58. lo V. — 59. agues V. — 60. lavors V. — 61. aver V. — 62. dues V. — 63. huna V. — 64. lo V. — 65. aventurant V. — 66. del V. — 67. aquestes V. — 68. traycio V. — 69. *falta* V. — 70. qui V.

per ço ells[71] qui han[72] a[73] donar los castells no ls deuen desemparar en nenguna[74] manera, ne minguar[75] cosa nenguna[76] del forniment d ells, si be no ls venen[77] reebre[78] al terme que ls fon[79] posat ne s trameten[80] escusar aquells[81] qui[82] ls havien[83] a reebre[84], levat[85] empero si els[86] castells fossen enplazats[87] axi com mostrarem[88] avant en les leys que parlen de aço.

Ley[1] *quarta. Quantes*[2] *maneres son de castells qui s poden reebre*[3] *sens porter, e per que*[4] *rahons*[5].

Castells e fortalees[6] hi ha[7] que s poden reebre[8] sens porter segons ffur vell[9] d Espanya; e aquests son en quatre maneres : la primera es quant[10] el[11] rey fos en conquesta[12] o[13] en host[14], e[15] li[16] donassen[17] algun castell tan a [sohora][18] que[19] no pogues[20] haver porter senyalat que l li donas[21] tantost per a[22] reebre[23] lo; car ladonchs qualsevol[24] a qui lo rey lo[25] manas reebre[26], pot ho fer[27] sens porter per raho del temps cuytat[28]; pero[29] tal[30] castell com aquest axi l deu guardar aquell[31] qui[32] l pendra com si l hagues[33] liurat[34] porter, e si l pert per sa culpa esta mateixa[35] pena deu haver[36]; mas depuix[37] que per si lo ha reebut[38] deu dir al rey llogo[39] que vinga[40] que l man pendre, a si l[41] rey vol que l tinga d alli[42] avant, deu li donar son porter que l entregue[43] d ell. La segona es quant algu[44] digues al rey que l[45] castell que pren[46] que es mal obrat o altre loch tan flach que no s atrevis a guardar lo, tement se de caure en perill de tracio si s perdia; car aytal com aquest no deu esser liurat per ma de porter[47], puix[48] ell mateix coneix el[49] perill en que poria caure si l tengues[50]; car molt es cosa que ls reys deuen guardar de no donar carrera a sos vassalls[51] per que cayguen en error[52]; e per ço qualquer[53] que mostras al rey el[54] perill en que poria caure per la flaquea de tal castell, aixi com desus es dit[55], si depuix[56] el rey lo y[57] manas pendre per porter contra sa volentat, o per força, en cars que l perdes per

— 71. aquells V. — 72. an V. — 73. de B. — 74. neguna V. — 75. menyar V. — 76. neguna V. — 77. venien V — 78. rebre V. — 79. fos V. — 80. ne conve B. — 81. a aquells B. — 82. que B. — 83. avien V. — 84. rebre. — 85. levant V. — 86. ells V. — 87. fossen enplazats : situas V. — 88. com aci mostrarem V.

1. la V. — 2. que tres B. — 3. rebre V. — 4. quines V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. fortalescs V. — 7. a V. — 8. rebre V. — 9. fur vol V. — 10. quan B. — 11. lo V. — 12. conquestes B. — 13. ho V. — 14. ost B. — 15. o B. — 16. *falta* V. — 17. donas V. — 18. tan a sa honor B; en aquella ora V. — 19. *falta* V. — 20. podent V. — 21. asenyalat a qui poder donas en V. — 22. *falta* V. — 23. rebre V. — 24. car... : lavors qualsevulla V. — 25. *falta* V. — 26. manas liurar e reebre B; manas rebre castell V. — 27. ffer B. — 28. temps qui es de gran cuyta V. — 29. empero V. — 30. aytal B. — 31. axi l... *falta* V. — 32. que V. — 33. agues V. — 34. per B. — 35. aquesta matexa V. — 36. aver V. — 37. despuys V. — 38. a rebut V. — 39. tantost V. — 40. vingua V. — 41. lo V. — 42. tingua d ali V. — 43. encargue B. — 44. algun V. — 45. lo V. — 46. preses V. — 47. B *afegeix* : contra sa voluntat e per força. — 48. puys V. — 49. matex conex lo V. — 50. si ell lo tingues V. — 51. vasalls V. — 52. erra V. — 53. qualsevulla V. — 54. lo V. — 55. es dessus dit B. — 56. depuys V. — 57. los B.

ço no cauria[58] en pena de tracio, per que dix la veritat e no n fo creegut[59] e lo y feren pendre com per raho de força; empero si ell posas contra veritat tal raho com aquesta e el[60] loch fos tal que s pogues deffendre[61], llavors[62] si l[63] perdia[64] cauria en pena de tracio. La tercera[65] manera es dels castells que l[66] rey tengues en[67] penyora o per raho de malfetries[68] que alguns haguessen[69] feyt que fossen tenguts de esmenar[70]; et[71] be que estos tals[72] se porien be reebre[73] sens porter, si el rey volgues, per que no son seus francament, empero ab tot aço aquells qui ls tendran, aixi son tenguts de guardar los com si porter los li hagues[74] liurats; et[75] tals castells com aquests deuen esser ben[76] guardats, per que poria esdevenir que aquells de qui el rey los hagues haguts[77] se treballarien de cobrar los; on per esta[78] raho aquells qui ls perdessen per sa culpa[79] podent los guardar caurien en la pena de tracio. La quarta[80] manera de castells que s han de reebre[81] per manament del rey es de[82] aquells que ll[83] dona a alguns per heretat en que l han de reebre[84] e acollir e apoderar en temps senyalats per regoneximent de senyoriu[85] segons lo fur antich d Espanya, e tals com aquests pot los lo rey manar reebre[86] sens porter si[87] vol o per ell; e tal regoneximent com aquest appellen en algunes terres[88] potestat[89], e ha de esser feyt[90] en tal forma que aquell qui[91] tendra el castell deu [sacar][92] d ell tota la messio, e reebre[93] en la fortalea los homens del rey, e posar la sua senya[94] en la mes[95] alta torre que y haura[96], e el pregoner[97] del rey ha de cridar[98] clarament[99] com aquell loch[100] es real; e deuen estar[101] alli los homens del rey tants dies com foren promeses quant lo castell li fon donat[102], despenent en ell no per malfer, sino per a[103] provehir[104] se; e sino trobassen[105] alli lo[106] que ls fos menester, los senyors[107] del castell han de pagar[108] la despesa que alli faran. E qualquer[109] que de[110] aquesta guisa[111] no volgues donar poder al rey en el[112] castell que de tal guisa hagues reebut[113], faria tracio per que desereta a son senyor e hereta a si mateix alçant se ab ço que pertany a son senyor, e per ço si el[114] rey lo podra pendre en ell pot lo matar per dret, si vol[115], e sino deu esser dexellat de[116] aquell loch per a sempre[117], si ia el[118] rey no li volia fer tan gran merce[119] que lo y volgues tornar, e aço mes per fer li gracia e merce que no per dret[120]; empero ans e[121] primerament li[122]

—58. caurie B. — 59. no fon cregut V. — 60. lo V. — 61. defendre V. 62. — lavors V. — 63. s V. — 64. perdra B. — 65. terça V. — 66. lo V. — 67. em V. — 68. malfaytures V. — 69. aguesen V. — 70. smenar V. — 71. e V. — 72. aquests aytals V. — 73. rebre V. — 74. agues V. — 75. e V. — 76. *falta* B. — 77. hauts V. — 78. aquesta V. — 79. per lur colpa V. — 80. iiij.ª V. — 81. an a rebre V. — 82. d V. — 83. l B. — 84. an de rebre V. — 85. senyoria V. — 86. *falta* B. — 87. si s V. — 88. parts B. — 89. postat V. — 90. e a esser fet V. — 91. que B. — 92. lo castell deu esser V, el castell deu esser B. — 93. rebre V. — 94. senyera V. — 95. pus V. — 96. y sia V. — 97. lo cridador V. — 98. a cridar V. — 99. clarament e alta V. — 100. aquell castell o aquell loch V. — 101. star B. — 102. fou liurat o donat V. — 103. *falta* V. — 104. proveir V. — 105. trobasen V. — 106. ço V. — 107. mester lo senyor V. — 108. castell a a pagar V. — 109. qualsevulla V. — 110. d V. — 111. guissa V. — 112. lo V. — 113. rebut V. — 114. lo V. — 115. matar si s vol V. — 116. exellat d V. — 117. tots temps V. — 118. lo V. — 119. fer tanta gracia e merce V. — 120. per fer dret B. — 121. he V. — 122. *falta* B.

deu donar l altre totes les messions [123] que hagues fet [124] per esta raho [125], car no tengueren per be los [126] antichs que d esta forma passas, pus [127] era stat rebelle que en cas que l rey lo faes [128] quiti del als, que no agues alguna pena [129]. Empero ans que l rey li prengua el [130] castell ne passe contra ell en nenguna [131] manera deu lo affrontar [132] en tres maneres : la primera [133] trametre li son misatger [134] o sa carta ab consell de sa cort que li vinga [135] fer esmena; la segona si ve ell mateix deu li demanar per sa cort; la tercera [136] si per tot aço no vol venir del fer reptar nou dies e tres dies e un [137] dia, e si en aquests termens no comparra ell ni altre [138] per ell, d alli avant deu li donar la pena dessus [139] dita; e [140] si per aventura [141] ve ans que l terme sia passat e demana [142] merce al rey que li do [143] terme per a consellarse [144] per fer la esmena [145], deu lo y donar per trenta [146] dies, prenent d ell empero fermances e altre homenatge [147], el maior que pusca [148], que no bastira el [149] castell ne [150] fara altra cosa per que se li paras pijor; [151] pero si el [152] rey entendra [153] que l terme demana al engan, o [154] despuix [155] que lo y hagues [156] atorgat faes alguna cosa que fos [157] contra lo [158] que havia promes, d alli avant no li ha el [159] rey per que esperar [160] pus ne dexar [161] de fer [162] contra ell segons dessus [163] dit es [164].

Ley quinta [1]. *Per quals rahons poden donar* [2] *los* [3] *que han* [4] *a reebre* [5] *castells altres* [6] *per ells* [7].

Usaren quatre coses los antichs d Espanya que tengueren que era raho [que per] [8] qualquer [9] d ell[e]s [10] poden los que han de [11] reebre castells donar altres que ls reeben [12] per ells [13] : la primera es quant lo rey volra donar castell a algu qui [14] no fos de edat complida, e fos de bon linatge e de bon loch, que per [15] mereximent de son pare o de son linatge o per merce que ll [16] mateix li [17] volgues fer; la segona cosa quant aquell qui l [18] degues reebre [19] fos malalt de manera que no l pogues anar [20] pendre; la terça quant fos [21] en enemistat [22] de manera que no l pogues reebre [23] sens perill de mort; la quarta quant [24] fos acusat o rep-

— 123. mesions V. — 124. agues fetes V. — 125. aquesta rao V. — 126. els B. — 127. que de aquesta manera pasas pux V. — 128. fahes B. — 129. que no haien pena B. — 130. lo V. — 131. neguna V. — 132. afrontar V. — 133. primera es B. — 134 misatge V. — 135. vingua V. — 136. terça V.— 137. hun B.— 138. altri B. — 139. desus V. — 140. et B. — 141. ventura V. — 142. demanara V.— 143. don V. — 144. per aconsellarse V. — 145. smena B. — 146. xxx. V. — 147. omenatge V. — 148. puscha B. — 149. lo V. — 150. ni V. — 151. per que si apperellas pigor V. — 152. lo V. — 153. entenra B. — 154. e B. — 155. despux V. — 156. agues V. — 157. fes B. — 158. allo V. — 159. li a lo V. — 160. sperar V. — 161. lexar V. — 162. de fet B. — 163. desus V. — 164. es dit V.

1. la cinquena V. — 2. dictar B. — 3. aquells V. — 4. an V. — 5. a... : reebuts B. — 6. e altres B. — 7. B *afegeix assota* : Rubrica. — 8. per que B V. — 9. qualsevol V. — 10. d ells B V. — 11. poden aquells qui an a V. — 12. reben V. — 13. ell B. — 14. que V. — 15. per que V. — 16. merce aquell V. — 17. lo B. — 18. qui l *falta* V. — 19. rebre V. — 20. anar a B. — 21. *falta* B. — 22. enamistat V. — 23. rebre V. — 24. *falta* V.

tat sobre tal cas que ll mateix [25] se hagues [26] a deffendre [27] en iuhi. Car per qualquer de [28] aquestes rahons aquell que haura de reebre [29] castell pot trametre altre que l reeba [30] per ell; empero aquell qui l deu rebre [31] deu trametre tal hom en son loch que puscha [32] fer guarda de castell, e de [33] totes aquelles coses que ll [34] era tengut de guardar e fer, car si tal hom no trametres [35] e lo castell se perdia cauria en pena de tracio.

Ley sisena [1]. *Quals deuen esser los alcayts dels castells, e que es lo* [2] *que deuen ffer* [3] *per son* [4] *cors en* [5] *guarda d ells.*

Tenir castell de senyor segons fur antich d Espanya es de [6] molt gran perill; car pus que ha [7] de caure el [8] qui l te si l pert [9] per sa culpa [10] en tracio, que [11] es posada per egual de la mort del senyor, molt deuen esser [12] apercebuts aquells que [13] ls tendran [14] de guardar los de manera que no cayguen [15] en ella. E per ço pus [16] en les leys ans d [17] aquesta havem [18] parlat de [19] com [20] los deuen reebre [21] e per qui [22], volem ara mostrar de [23] com los deuen guardar, e en que [24] manera; e per a esser feta esta [25] guarda complidament deuen hi esser guardades cinch [26] coses : la primera que sien los alcayts tals com pertany [27] per a guardar castell; la segona que facen [28] ells mateixs [29] ço que deuen en guarda d ells; la terça que tinga [30] en ell compliment de homens; la quarta de vianda; la quinta [31] de armes. E de cada una [32] de aquestes volem mostrar com se deuen fer; e per tal dehim que tot alcayt que [33] tendra [34] castell de senyor deu esser de bon seny e de bon linatge de pare e de mare, car si ho es sempre haura [35] vergonya de fer del castell cosa que li estigua mal e que sia desonrat ell e tots los que d ell exiran; e atressi deu esser leal per totstemps a que [36] sapia guardar que el [37] rey ne el [38] regne no sien deseretats del castell qui ell tindra; [39] e encara ha [40] mester esser esforçat [41] per que no dupte de parar se als forts perills que al castell vinguessen [42]; e cove que [43] sia sabidor per que sapia [44] fer e guisar [45] les coses que tendra en guarda e en [46] deffeniment [47] del castell. E atresi no deu esser molt escas [48] per que haien [49] maior sabor [50] los homens de romanir ab ell; axi com

— 25. que ell matex V. — 26. agues V. — 27. defendre V. — 28. qualsevulla d V. — 29. qui haura a rebre V. — 30. qui l reba V. — 31. qui deu rebre V; que l reebra B. — 32. puxca V. — 33. *falta* B. — 34. coses e que ell V. — 35. tramet V·

1. la vj.ª V. — 2. ço V. — 3. fer V. — 4. lur V. — 5. e en V. — 6. *falta* B. — 7. a V.— 8. aquell V. — 9. si... : *falta* B. — 10. colpa V. — 11. qui B. — 12. estar V. — 13. qui V. — 14. tindran V. — 15. caygua B. — 16. pux V. — 17. de B. — 18. avem V. — 19. *falta* V. — 20. com ne en quina manera V. — 21. rebre V. — 22. ne per que V. — 23. *falta* V. — 24. ne en quina V. — 25. aquesta V. — 26. v. V. — 27. pertanyen V. — 28. fessen V. — 29. matexs V. — 30. tingua V. — 31. v.ª V. — 32. huna V. — 33. qui V. — 34. tenra B. — 35. totstemps aura V. — 36. *falta* B. — 37. lo V.— 38. lo V. — 39. tenra B. — 40. a V. — 41. forcat V. — 42. vinguen B. — 43. que u V. — 44. per que y sapia B. — 45. apparellar V. — 46. tendra a guardar a B. — 47. defeniment V. — 48. scas B. — 49. agen V. — 50. plaer V.

seria mal en esser esgastador[51] de les coses qui fossen mester a guarda del castell, e[52] axi mateix ho[53] seria sino sabia partir ab los homens lo[54] que hagues[55] quant los fos mester; e no deu esser molt pobre per que no haia cobdicia de enriquirse[56] de ço que li donaren per a retinença del castell. E sobre tot aço deu esser molt acutios[57] en guardar el[58] castell que tendra[59], e no partir se d ell en temps de perill, e si acaexia[60] que lo y cercassen[61] o lo y combatessen, deu lo deffendre tro[62] a la mort, e per veure tormentar[63] o matar o ferir la muller o los[64] fills o altres[65] homens qualsquer que[66] amas, ne per esser pres o turmentat o ferit de mort o menaçat[67] de matar, ni per altra raho que esser pogues de mal o de be que li faessen o li prometessen de fer, no deu donar el[68] castell, ni manar que l donen, car[69] si ho[70] faes[71], cauria en pena de tracio com[72] aquell qui traeix[73] castell de son senyor.

Ley setena[1]. *Quals deuen esser los alcatys que*[2] *romanen en los castells per ma*[3] *del maior quant ell*[4] *va a alguna part e que deu[en] fer*[5].

Escusar no pot l alcayt que no vinga[6] algunes vegades[7] del castell que[8] te a altres parts[9] per coses que acaexen[10]; pero aço no deu fer en temps que[11] entengues que l castell se poria[12] perdre per la sua anada; empero quant hagues de anar[13], segons dit es, deu[14], segons fur d Espanya, lexar[15] en son loch alcayt que[16] sia hom de paratge de pare e de mare, e que no haia feyt[17] tracio ne feyt crim[18] de lesa[19] magestat ne vinga[20] de linatge de homens que la haien[21] feta, e que sia hom ab lo qual haia grant[22] deute de parentesch o de gran amor de manera que haia[23] raho de fiar li lo castell axi com a ell mateix; et[24] aytal hom com aquest deu lexar en son loch, e donar li les claus del castell, e que li facen homenatge tots los que hi[25] seran, aixi com a ell mateix[26] havien feyt[27], per a guarda del castell be e lealment en totes les coses tro que ell vinga. E deu atresi manar a aquell que lexa en son loch que si per aventura[28] ell moria per qualque manera o fos pres, que[29] entregas[30] lo castell al senyor tota via que l demanas axi com ell era tengut de fer; e que complesca[31] totes les coses en ti-

— 51. esguastador V. — 52. en V. — 53. matex o V. — 54. ço V. — 55. agues V. — 56. enrequirse B. — 57. ansios V. — 58. lo V. — 59. tindra V. — 60. s esdevenia V. — 61. asetgasen V. — 62. defendre entro V. — 63. mort encara que veja turmentar V. — 64. e els B. — 65. o los altres V. — 66. qualsevulla per molt qui ls V. — 67. o enamistat V. — 68. lo V. — 69. que V. — 70. o V. — 71. fes B. — 72. tracio axi com V. — 73. traix V.

1. [illegible] V. — 2. qui V. — 3. manament V. — 4. *falta* V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. no... *falta* V. — 7. veguades V. — 8. qui B. — 9. parts no vaja V. — 10. esdevenen V. — 11. que ell V. — 12. se degues perdre o s poria V. — 13. agues anar V. — 14. segons... *falta* V. — 15. de lexar B. — 16. qui V. — 17. ala feta V. — 18. ne ala fet negun crim V. — 19. lega V. — 20. vingua V. — 21. aguesen V. — 22. ala gran V. — 23. ala V. — 24. matex e V. — 25. y V. — 26. matex V. — 27. fet V. — 28. ventura V. — 29. que encargas allas (?) B. — 30. entegras B. — 31. complesca V.

nença e guarda del[32] castell axi com ell n[33] era tengut de complir[34]; e de totes estes[35] coses deu pendre homenatge que les faça e les guart sots pena de tracio. E si acaexia[36] que tal alcayt com aquest vees pendre o ferir o matar al altre que l lexa en son loch, ab tot aço no deu donar el[37] castell als enemichs encara que ll[38] lo y manas, ni a ell mateix[39] dementre sia en poder d ells; car si ho fes[40] faria tracio[41] com aquell qui dona castell de son senyor, e[42] deu haver aquella matexa pena. Empero en[43] totsemps es tengut de[44] donar lo castell a aquell qui lo y comana e l lexa en son loch tota hora que lo y deman[45]; salvant en cars[46] e temps que s pogues perdre, car axi com l altre que lo y lexa[47] era tengut de retre lo castell a son senyor axi ho es ell tengut de[48] fer. E la lealtat d Espanya per tant greu cosa tengren[49] deseretament de senyor que no solament deffengueren[50] al alcayt que tengues el[51] castell que no l[52] donas per manament del altre que estigues[53] defora, mas encara que abduy fossen avenguts de liurar[54] lo, que ls[55] altres que[56] fossen en el[57] castell no ls ho lexassen[58] fer en nenguna manera; si be els[59] que[60] son dins lo castell[61] son tenguts de obeir[62] al alcayt en totes coses, en tal cars[63] com aquest no ho[64] deuen fer, per que caurien en pena de tracio.

Ley huytena[1]. *En que manera deuen*[2] *fer alcayt quant aquell qui l te mor sens lengua*[3].

Estant l[4] alcayt en lo castell si acaexia[5] que moris sens lengua de manera que[6] no pogues lexar altre de sa ma, deu romanir en son loch el mes[7] proisme parent que en el[8] castell sera si sera[9] de edat e tal hom que sia per a regir ho[10]; e si tal hom no y sera deuen fer alcayt al[11] maior hom que en el[12] castell haura[13] per a[14] tenir lo; pero tota via deuen sguardar[15] que sia leal e amich del senyor del castell. E tal alcayt com aquest es tengut de guardar e complir totes les coses en guarda del castell axi com dites son[16] dessus[17]; e si erras en alguna[18] de les coses dessus[19] dites cau en la pena sobre[20] dita. E[21] encara posaren en el[22] fur antich que si algu[23] que fos stat alcayt, e depuixs[24] que hagues[25] lexat lo cas-

— 32. tinença de guardar V. — 33. *falta* B. — 34. de fer e complir V. — 35. aquestes V. — 36. esdevenia V. — 37. lo V. — 38. que ell V. — 39. matex V. — 40. fahia V. — 41. tracio manifesta V. — 42. e per ço V. — 43. *falta* V. — 44. *falta* B. — 45. demanaria V. — 46. cas V. — 47. y comana e lo y lexa V. — 48. *falta* B. — 49. com es V. — 50. defeneren V. — 51. lo V. — 52. *falta* B. — 53. stigues B. — 54. lliurar V. — 55. lo castell que los V. — 56. qui B. — 57. son dins lo V. — 58. lexasen V. — 59. si be los homens V. — 60. qui B. — 61. lo... *falta* B. — 62. hobeyr V. — 63. cas V. — 64. o V.

1. la viij.ª ley V. — 2. En quina guisa se deu V. — 3. B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. lo V. — 5. s esdevenia V. — 6. lengua ço es que no parlas e que V. — 7. lo pus V. — 8. lo V. — 9. si...: *falta* V. — 10. lo castell V. — 11. lo V. — 12. lo V. — 13. sera V. — 14. *falta* V. — 15. guardar V. — 16. dit es B. — 17. desus V. — 18. algunes B. — 19. desus V. — 20. damunt V. — 21. *falta* V. — 22. lo V. — 23. alcu B. — 24. despux V. — 25. agues V.

tell, faes ell mateix algun fet per que el senyor de qui fos lo castell [26] lo perdes, o [27] consentis a altre que ho faes [28], pus [29] ell sabia les entrades e exides e les altres coses per que el [30] castell se podia perdre, tengueren [31] per dret que caygues en pena de tracio [32] axi com si fos alcayt [33].

Ley novena [1]. *Que l* [2] *alcayt deu metre en lo castell tants homens e tals ab que l pusca be guardar* [3].

Meter [4] deu l alcayt en lo castell cavallers, escuders [5] e ballesters e [6] altres homens d armes quants entendra [7] que cumplen [8], o segons ço [9] que haura [10] posat ab lo senyor de qui l te; e deu molt guardar que aquells que y metra si seran homens [11] de paratge que no haie [12] nengu feyt [13] tracio ne [aleu] [14], ne vinga [15] de linatge de traydors; e [16] aquests aytals deu donar poder sobre los [17] altres que [18] estaran en lo castell per que l guarden, de manera que s puga complir son dret d ell [19]. E los [20] ballesters [21] atresi son homens que complen [22] molt a guarda e deffeniment [23] del castell; deu guardar l alcayt [24] que sien tals que sapien adobar les balestes e les sagetes e totes les altres [coses] que cove a ballesteria. E als altres homens d armes que y seran deu guardar que sien [25] homens [26] coneguts e forts per a [27] aiudar be a deffendre el [28] castell quant mestre sera; e si pora saber que [29] algu haura [30] entre ells que hagues [31] feyt tracio, no l deu tenir en lo castell, o si vengues de homens que la haguessen [32] feyta [33]. E atresi les vetles sobre guaytes [34] e les [35] rodes qui van defora al peu del castell e les atalayes [36] que [37] posen de dia e les escoltes de nit [38], tots estos [39] ha mester que guarden al alcayt quant [40] mes poran, e que sien leals, e ell [41] que ls faça be e no ls minve ço que ls ha de [42] donar; e als de cambiar [43] sovent de [44] manera que no estiguen [45] totavia en hun loch. E al qui [46] trobara que no fa be [47] ço que deu [48], deu fer d ell [49] iusticia, axi com de hom qui l [50] vol fer [51] traydor; e los [52] antichs usaven a despenyar als qui [53] trobaven dormint per tres vegades [54], e despertant aquells e castigant los que no ho fessen [55]. E l alcayt que [56] tals homens no guar-

— 26. faes ell... : *falta* V. — 27. e V. — 28. fes B. — 29. puys V. — 30. lo V. — 31. tengren B. — 32. traycio V. — 33. axi com...: *falta* B.

1. la viiij.ª ley V. — 2. *falta* V. — 3. guaytar B; que puxca ben guardar lo castell V; B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. Metre V. — 5. scuders V. — 6. balesters V. — 7. entendran B. — 8. seran mester V. — 9. *falta* V. — 10. sera V. — 11. homes V. — 12. aia V. — 13. feyta V. — 14. ne... : *falta* V; ne alcu B. — 15. vingua V. — 16. e a B. — 17. ells B. — 18. qui V. — 19. d ells B. — 20. els B. — 21. balesters V. — 22. qui cumplen V. — 23. defeniment V. — 24. l... : *falta* B. — 25. tals que sapien... : *falta* B. — 26. *falta* V. — 27. *falta* V. — 28. lo V. — 29. si B. — 30. alcun aura V. — 31. agues V. — 32. aguesen V. — 33. feta B. — 34. les guaytes V. — 35. *falta* V. — 36. talayes V. — 37. qui B. — 38. scoltes B. — 39. aquests V. — 40. com V. — 41. ells V. — 42. ls ala a V. — 43. als a mudar V. — 44. en V. — 45. stia V. — 46. e aquell que ell V. — 47. no faça be tota via V. — 48. deu fer V. — 49. de aquell B. — 50. *falta* V. — 51. esser V. — 52. e ls B. — 53. a esderrocar dels castells a aquells que V. — 54. veguades V. — 55. no si tornassen V. — 56. qui V.

das per a[57] guardar el[58] castell, si per allo se perdia, cauria[59] per ço[60] en pena de tracio, per que seria la culpa[61] sua en no ffer lo[62] que devia complir en guarda de[63] aquell loch.

Ley deena[1]. *En que*[2] *manera deuen esser bastits los castells de vianda*[3] *e de les altres coses que y*[4] *son mester*[5].

Vianda[6] es cosa sens que[7] los[8] homens no poden viure e per ço ha[9] mester que sempre[10] les aien[11] : car si en altres lochs no se n poden fflixar[12] sens ella[13], molt menys ho[14] poden fer en los castells on deuen estar[15] com a tancats guardant los, que no deuen exir a nenguna[16] part sens manament de son[17] alcayt; e encara sens aço poria acaexer[18] que en cars que ls[19] manas exir, que no porien exir[20] estant[21] cercats[22] o molt guerreiats dels enemichs, e per ço ha[23] mester[24] que en[25] tots temps tinguen el[26] castell[27] bastit de vianda e maiorment de aygua que[28] es cosa que[29] poden menys escusar[30] que[31] les altres; e si la y ha[32] que la sapien guardar e despendre tempradament[33] per que no ls fallega[34]; e deuen cerquar e fer totes les coses per[35] que la haien[36], car axi com lo castell no s pot deffendre[37] sens homens, atresi ells no n[28] poden viure ne guardar lo si no han ab[39] que mantenir se. E per ço[40] la primera cosa de que s deuen bastir es aygua[41], car no solament l an mester per[42] a beure, mes per altres coses moltes[43] que ls homens no[44] poden[45] scusar[46]; e donchs per esta mingua[47] porien venir pus hivaz[48] a mort que per[49] altra cosa, per ço deu esser molt mes guardada[50] que altra cosa que no ls falga[51]; car si be l aygua els[52] homens no la preen gayre e la lleven[53] laugerament entre mans[54], no es nenguna[55] cosa mes cara que ella[56] quant lo la poden haver[57], e per ço deu esser molt guardada. Atresi se deuen bastir[58] de pa[59] de[60] aquell que[61] entendran[62] que mes se pot tenir[63] segons l ayre de la terra; e atresi de[64] armes e de peix[65], e[66] no oblidar la sal ne l[67] oli ne los[68] legums ne les[69] altres coses qui cumplen molt per a[70] bastiment

— 57. *falta* V. — 58. lo V. — 59. caurie B. — 60. *falta* V. — 61. colpa V. — 62. fer ço V. — 63. d V.

1. la x.ª ley V. — 2. quina V. — 3. viandes V. — 4. hi V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. Viandes B. — 7. la qual V. — 8. els B. — 9. es V. — 10. tots jorns V. — 11. haia B. — 12. flixar V. — 13. elles V. — 14. o V. — 15. star B. — 16. neguna V. — 17. lur V. — 18. esdevenir V. — 19. ell los V. — 20. que... : *falta* V. — 21. stant B. — 22. asitiats V. — 23. aço es V. — 24. mester degua (?) necessarii V. — 25. *falta* V. — 26. lo V. — 27. castell establit e V. — 28. qui B. 29. qui B. — 30. scusar V. — 31. que nenguna de V. — 32. si n i a V. — 33. trempadament B. — 34. fallegua V. — 35. *falta* V. — 36. l agen B. — 37. defendre V. — 38. *falta* V. — 39. han...: an V. — 40. ço com V. — 41. bastir e fornir es d aygua V. — 42. *falta* V. — 43. *falta* V. — 44. en res no V. — 45. poden haver B. — 46. escusades B. — 47. aquesta fretura V. — 48. venir...: abans venir V. — 49. per nenguna V. — 50l guardada mes B. — 51. falgua V. — 52. los V. — 53. menegen V. — 54. entre les mans V. — 55. neguna V. — 56. ella es e mes V. — 57. aver V. — 58. deuen fornir e bastir V. — 59. pa ço es B. — 60. d V. — 61. que n V. — 62. entenrra B. — 63. salvar V. — 64. d V. — 65. peæ V. — 66. e per res V. — 67. *falta* B. — 68. *falta* B. — 69. *falta* V. — 70. cumplen... : son molt bones a V.

del[71] castell; e atresi se deuen[72] apercebir[73] de tenir molins e[74] moles de ma, e carbo e lenya e totes les altres coses qui son appellades preses[75] sens les quals no s poden be aiudar de la[76] vianda encara que la haien; e el[77] vestir e el[78] calçar dels homens qui es cosa que no poden estalviar per que ls aiuda a viure e[79] esser apostats[80]; e per a esser be ans deu esser[81] bastit lo castell de tot ço que dessus es dit[82] que pressa hi vinga[83]. E per tal tot ço que daran al alcayt per a el[84] castell, deu ho metre en ell[85] axi en ço que[86] dit es[87] com en altres coses que hi[88] seran mester; e si per aquesta forma no ho fes[89] e el[90] castell se perdes per mingua de algunes d estes coses[91], cauría en pena de tracio, com aquell qui pren haver[92] de son senyor per a metre[93] en lo castell e no ho feu[94] per que s hague[95] a perdre.

Ley onzena[1]. *Com*[2] *deuen esser bastits los castells*[3] *de*[4] *armes*[5].

Armes moltes ha[6] mester que aia[7] sempre[8] en los castells per a esser[9] guardats e defesos[10] quant mester sera, car si be seran bastits de homens e de viandes no seria tot res per que ab elles l an a defendre; e sens les[11] que l[12] senyor lexara[13] en lo seu almatzem[14], deu sempre[15] l alcayt tenir[16] les sues armes[17] per mostrar que ha a cor[18] de tenir sa lealtat[19], e[20] deu hi[21] tenir totes aquelles coses que[22] son mester per adobar les[23] e endreçar les per que s pusquen[24] aiudar de[25] aquelles[26] quant mester sera; car l arma de que l[27] hom[28] no s pot aiudar mes dan fa que prou[29]. E sobre tot aço deu guardar que aquells[30] que hi[31] seran que no les[32] furten ne les minguen[33] en nenguna[34] manera, per que ls servesquen[35] quant les hauran[36] mester, ans deuen molt scarmentar als qui[37] ho fessen[38]; car si gran pena deuen haver los[39] qui furten a altri[40], [encara mes] per aquell furt [per que] fan minguar a altri[41] sa lealtat e caure[42] en pena de tracio. E per tal totes les armes del castell axi les del senyor com les que y ten-

— 71. de V. — 72. deuen encara V. — 73. encertir B. — 74. de V. — 75. qui son... : *falta* V. — 76. no s... : no pot hom massa be apparellar de meniar neguna V. — 77. al V. — 78. al V. — 79. e a V. — 80. deliurats de tota fretura V. — 81. — be... : *falta* V. — 82. ço que... : notem encara V. — 83. presa neguna hi vingua V. — 84. a el : al V. — 85. ell matex V. — 86. que he V. — 87. *falta* V. — 88. hic V. — 89. faya V. — 90. lo V. — 91. se perdia per fretura o minva d aquestes coses o de algunes d aquestes que dites son V. — 92. aver V. — 93. mestre (?) B. — 94. fa V. — 95. aia V.

1. la xj.ª ley V. — 2. Com ne en quina manera V. — 3. castells e B. — 4. d V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. a V. — 7. haien B. — 8. tots temps V. — 9. esser ben V. — 10. defeses V. 11. aquelles V. — 12. lo V. — 13. senyor del castell jaquira V. — 14. matcem V. — 15. tots temps V. — 16. tenir l alcayt V. — 17. les... : *falta* V. — 18. ha en cor e en volentat V. — 19. lealtat que tenir deu V. — 20. *falta* V. — 21. *falta* B. — 22. que y V. — 23. los B. — 24. puxquen V. — 25. d V. — 26. aquells B. — 27. *falta* B. — 28. om V. — 29. profit V. — 30. les B. — 31. hic V. — 32. ls V. — 33. minven V. — 34. neguna B. — 35. serveixquen V. — 36. auran V. — 37. molt e fortment castiguar e castigar a aquells que V. — 38. facen V. — 39. aquells V. — 40. al altre V. 41. minvar al altre V. — 42. cau V.

dra[43] l alcayt, deuen esser guardades no solament en no lexar les[44] furtar ne alienar segons dit es, hoc[45] encara [en] no lexar les perdre[46] ne affollar, si ia no s perdien en deffensio[47] del castell; empero aço no s deu fer a manera de menyspreu e no fahent[48] ab elles ço que ls tornas a profit de[49] ells e a[50] guardia[51] del loch[52]. E per ço l alcayt que d esta guisa[53] no tingues bastit lo castell per que s hagues[54] a perdre, cauria en[53] pena de tracio, e en cas que l castell no s perdes deu pagar doblades les armes per que a sa culpa[56] les lexa perdre.

Ley dotzena[1]. *Com se deuen los castells ab sforç e ab ardiment deffendre*[2] *e guardar*[3].

Sabidors[4] foren molt los antichs d Espanya per guardar sa[5] lealtat, e per ço guardant[6] totes les[7] coses per que los castells fossen[8] millor guardats e deffeses[9] de tal manera que ls senyors de qui fossen no ls perdessen e[10] esguardant tot aço per que s pogues fer millor, si faeren dos[11] coses : la una[12] deffendre[13] los ab ardiment e ab[14] esforç; e l altra ab saviea[15] e ab seny[16]. E ço[17] qui ha de[18] esser ab ardiment e ab esforç[19] es que deuen deffendre[20] lo castell[21] molt ardidament[22] ferint e matant los enemichs al mes que poran de ferm[23], de tal manera que[24] no ls[25] lexen plegar[26] a ell[27], car llavors[28] no deuen esguardar a pare ne a ffill[29] ne a senyor que abans hagues haut[30] ni a altre hom del[31] mon que de l[32] altra part fos qui veessen[33] que l castell los volgues[34] fer perdre, per que seria raho sens dret de guardar l om[35] aquell qui l volgues fer traydor; e atresi deu haver gran esforç[36] en sofferir[37] tota por[38] e tot affany[39] que li avinga[40], axi en [velar][41] com en soffiren[42] fam e[43] set e[44] fret e tot altre treball[45] que hi[46] prengues; car pus[47] que[48] el[49] castell ha de[50] donar a son senyor, mester es que prengua esforç en si que ho pusca[51] fer e no caia per sa culpa[52] en pena de tracio, que tot l altre perill[53] es passador e no l deu tembre tant com la mala fama que es cosa que romandria en [ell][54] per a sempre[55] e a son linatge sino fahes lo[56] que degues en guarda del castell. E per tal ten-

— 43. tenra B. — 44. *falta* V. — 45. hoch V. — 46. pendre V. — 47. defensio V. — 48. faent V. — 49. d B. — 50. en V. — 51. guardar B. — 52. castell V. — 53. aquesta manera V. — 54. castell e per aquest defalliment se agues V. — 55. en la B. — 56. per tal com ha sa colpa V.

1. la xij. ley V. — 2. defendre V. — 3. B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. Sabidors e savis V. — 5. lur V. — 6. guardaren B. — 7. *falta* V. — 8. fosen V. — 9. defeses V. — 10. *falta* V. — 11. millor feren dues V. — 12. una de B. — 13. defendre V. — 14. he V. — 15. saviesa V. — 16. seny e ab enginy V. — 17. aço V. — 18. a a V. — 19. sforç B. — 20. defendre V. — 21. castell ab B. — 22. ardiment B. — 23. de... : *falta* V. — 24. que en nenguna guisa V. — 25. ls se B. — 26. acostar V. — 27. ells V. — 28. lavors V. — 29. fill V. — 30. agues aut V. — 31. al V. — 32. la V. — 33. veesen V. — 34. volia B. — 35. l om a B. — 36. sforç V. — 37. sostenir V. — 38. paor V.— 39. afany V. — 40. vingua V. — 41. valor B; valer V. — 42. soferir V. — 43. *falta* V. — 44. *falta* V. — 45. trebal V. — 46. y V. — 47. pux V. — 48. *falta* B. — 49. l V. — 50. a a V. — 51. pusqua B. — 52. colpa V. — 53. treball B. — 54. ella B V — 55. tots temps V. — 56. faes ço V.

gueren[57] per be los[58] antichs que quant los alcayts veuran armar engenys[59] o fer caves o altra manera[60] de combatre contra los castells, que[61] deuen llavors[62] mostrar als[63] qui seran alli[64] ab ells com[65] no s esmayen[66]; car iatsia[67] natural cosa es de[68] haver los homens por de la mort, pero pus[69] saben que per ella han de passar[70], ans deuen morir fahent[71] lealtat e dret e donar als homens raho verdadera de esser loats apres sa[72] fi molt mes que quant eren vius, e lexar atresi a son[73] linatge bona lahor[74] e bona fama e carrera uberta[75] per que ls senyors ab qui viuran hauran dret[76] de fer los be e honra e fiar se sempre[77] en[78] ells, que no mostrar llogo de esser covarts, per que ls tindran per mals e de mes reebran molt cruels penes[79] com a traydors, o en cars que escapassen viuran a desonor de si e de son linatge ab mala fama per a sempre[80]. E per ço los antichs posaven sempre[81] en los castells homens senyalats que predicassen[82] e sabessen[83] mostrar aquestes coses als que hi[84] estiguesen[85] en tal manera que haguessen esforç[86] per a ffer be[87] e s sabessen[88] guardar de cas de tracio; e[89] los[90] alcayts son tenguts de fer aço mes que altres homens.

Ley xiij[1]. *Que ls*[2] *que han*[3] *a deffendre*[4] *e guardar los castells que han*[5] *mester seny e saviesa*[6].

Saviesa[7] gran e[8] seny ha[9] mester en deffendre[10] los castells, car si be l esforç[11] e l[12] ardiment son nobles en si, pero[13] en les mes coses han[14] mester que sien aiudats ab seny e ab cordur[15], per que de[16] aquells[17] que hom desija esser vencedor no sia vençut. E iatsia en tots los fets de guerra[18] [es molt mester], specialment [conve] als[19] qui han[20] a[21] deffendre[22] castells dels enemichs, per que[23] mes ne prenen[24] ab sabidoria[25] e per art que per força. E encara tal esforç[26] e[27] ardiment poden mostrar los de dintre en exint als de fora, que si no ho fahien[28] ab saviea e ab seny que l castell romangues segur e salvo, que[29] s

— 57. tengren B. — 58. els B. — 59. ginys o trabuchs V. — 60. altres maneres V. — 61. los del castell V. — 62. lavors V. — 63. a aquells V. — 64. *falta* V. — 65. ells gran cor e gran sforç en manera que V. — 66. smayen B. — 67. *falta* V. — 68. *falta* V. — 69. pux V. — 70. an a pasar V. — 71. faent V. — 72. lur V. — 73. lur V. — 74. raho V. — 75. huberta V. — 76. dret e raho V. — 77. per tots temps V. — 78. d B. — 79. ells e val molt mes aço que si son covarts ne paoruchs car lavors los tindrien per mals e per vils e reebrien moltes malvades e cruels penes V. — 80. e en cas que escampassen tots temps viurien a gran desonor d ells mateixs e de tot lur linatge V. — 81. tots temps V. — 82. homens qui fossen fort asenyallats que prehicasen V. — 83. sabesen V. — 84. coses a aquells qui V. — 85. estaguessen B. — 86. aguesen sforç V. — 87. a be a esser forts V. — 88. e saber B. — 89. *falta* V. — 90. els B.

1. la xiij. ley V. — 2. aquells V. — 3. an V. — 4. defendre V. — 5. an V. — 6. B *afegeix assota* : Rubrica. — 7. Gran saviesa e V. — 8. *falta* V. — 9. a V. — 10. a defendre V. — 11. lo sforç B. — 12. *falta* B. — 13. empero V. — 14. an V. — 15. saviesa V. — 16. d V. — 17. aquelles B. — 18. guera V. — 19. a aquells V. — 20. an V. — 21. de B. — 22. defendre V. — 23. ço com V. — 24. ne... : les prenen (?) B. — 25. sabuderia V. — 26. sforç V. — 27. e aytal B. — 28. fan B. — 29. salvu per que V; salvo per que B.

poria perdre; per ço fon posat en Espanya que depuixs[30] que l castell fos cerquat, nengun[31] no obris la porta per a fer esperonada[32] sens manament del alcayt, car aquell qui ho[33] fes, si el castell se perdes per allo[34], romandria per traydor e per allo deu morir a la mes[35] cruel mort que li pusquen donar[36] e perder[37] la meytat de quant haura[38]; et[39] en cas que l castell no s perdes tambe[40] deu morir per ço com isque sens[41] manament del alcayt en temps de perill. Mas l alcayt tengueren[42] per be que no ho[43] provas en nenguna manera, car si ho faees[44], en cars[45] que fos mort o pres no poria esser quiti de la tracio si llavors lo castell se perdes, per que pus[46] que[47] ell es donat per guarda d ell no s deu d ell[48] partir sens manament del rey o del altre senyor de qui l tendra[49], e el[50] manament que sia cert[51] de tal manera que s pusca[52] provar per testimonis que sien creedors[53]. E atresi deu haver saber[54] en si per a[55] tenir armes e pedres e les altres coses que seran mester ab que deffena[56] lo castell de guisa[57] que no s haia a derribar[58] dels murs[59] ne de les torres nenguna cosa en deffenense[60]; car si ho fahessen[61] e el[62] castell se perdes per allo que derribassen[63], no s poria escusar de la pena sobre dita; e atresi deu[64] guardar les armes que no les despenga sino quant sera mester[65] segons dit es.

Ley xiiij[1]. *Com l alcayt del castell deu usar de saviesa*[2], *co es de son saber*[3].

Engenyos[4] e savi deu[5] esser l alcayt e[6] es cosa que li torna en gran prou[7] per a[8] guarda de son castell; car gran dret es[9] que l hom[10] on te[11] sa lealtat que y meta tot son seny per a[12] guardar la. E per tal si ell sab[13] fer engenys[14] o altres coses[15] ab que s puga deffendre el castell que tenra[16], deu usar[17] de sa[18] saviesa no solament en temps de guerra, mas encara[19] en temps de pau, per que s pusca[20] acorrer e aprofitar d ella quant mester li sera[21]; e no s deu tenir en alre en pendre[22] vergonya en fer ho, car molt li[23] seria maior[24] si s perdia, que de[25] nenguna[26] obra que per[27] ses mans faes[28] que l estalvias de caure en pena de tracio. E[29] encara diem que si ell no fos[30] sabidor de[31] aquestes

— 30. despux V. — 31. cerquat... : tancat negu V. — 32· esperonada contra los enemics V. — 33. o V. — 34. per aquella speronada V. — 35. pus V. — 36. que donar li puxquen V. — 37. perda V. — 38. aura V. — 39. e V. — 40. tambe s V. — 41. per ixque B. — 42. tengren B. — 43. no u B. — 44. o fes V. — 45. cas V. — 46. pux V. — 47. *falta* B. — 48. d... : *falta* V. — 49. tenra B. — 50. lo V. — 51. sia tal que sia cert e V. — 52. puga B. — 53. crehedors V. — 54. *falta* V. — 55. per haver e V. — 56. defena V. — 57. guisa e de manera V. — 58. no aia a enderrocar V. — 59. murs o de les parets del castell V. — 60. torres per defendres V. — 61. o fessen V. — 62. lo V. — 63. enderrocassen V. — 64. de V. — 65. — les despena V.

1. la xiiij.ª ley V. — 2. sa saviesa V. — 3. B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. Enginyos V. — 5. *falta* B. — 6. *falta* B. — 7. profit V. — 8. *falta* V. — 9. *falta* V. — 10. om B. — 11. on... : de V. — 12. son poder per V. — 13. sap V. — 14. enginys ço es trabuchs o ginys V. — 15. artificis V. — 16. que s puxa defendre dels enemichs V. — 17. husar V. — 18. *falta* V. — 19. *falta* V. — 20. puxca V. — 21. seran B. — 22. penre B. — 23. *falta* B. — 24. maior la vergonya V. — 25. *falta* B. — 26. neguna V. — 27. de V. — 28. fes V. — 29. *falta* V. — 30. fes V. — 31. d V.

coses, que deu esser acucios[32] de haver hom ab si que sia per a[33] contrastar[34] los engenys[35] del enemichs o[36] per aiudarse dels[37] que ell faes[38] dins en lo castell si mester li fos. E deu esser atresi l alcayt de bon seny, ell e els que[39] ab ell seran en lo castell, per a saber sofferir la minga que hauran e el dan que reebran dels de ffora[40], per manera[41] que ells guanyen[42] esforç, e ells enemichs no troben[43] raho per atrevir[44] se contra ells ne sapien son mester[45]; e els que[46] de aquesta guisa[47] ho faran guarden[48] sa[49] lealtat, que son[50] tenguts de guardar, e de mes[51] farien cosa per que deuen haver[52] dels senyors honra[53] e be senyalada[54].

Ley xv.[a 1] *Com los castells deuen esser acorreguts*[2] *en obrant los.*

Enteniment e seny son dos[3] coses que fan als homens molt guardar lealtat, car l enteniment los dona saber per a[4] fer la, e el[5] seny per a guardar la. E per [ço][6] los antichs d Espanya que hagueren[7] en si aquestes dues coses guardaren allo[8] per[9] que son[10] senyor fos[11] guardat de deseretament e ells de errança a el[12] regne de dan[13]; e guardant aço no ls semblava que bastava complidament per[14] a guardar los castells en[15] bastir los de[16] homens e de[17] armes e de les altres[18] coses que parlam[19] en le leys ans de aquesta, mas encara tengueren[20] per be que deuen[21] esser acorreguts[22] en temps de guerra quant los haguessen de assetiar o combatre[23]; e est[24] acorriment deu esser feyt[25] en dos[26] maneres : la una[27] de obra e l altra de homens e de les altres coses que[28] en lo castell seran mester. E la primera qui es de obra deu esser feta en esta guisa, que si [en] el[29] castell [y] hagues derribat alguna[30] cosa o caygues de nou, que ls[31] que y seran deuen acorrer lo mes ayna que poran[32] obrant per que l castell no s perda per alli[33]. E be que estes coses deuen[34] esser fetes[35] en temps de pau, pero[36] si el[37] senyor no les faes[38] per mingua[39] de seny[40], o per

— 32. ansios V. — 33. *falta* V. — 34. contractar B. — 35. ginys e los trebuchs V. — 36. e V. — 37. de aquells V. — 38. que ll fes B. — 39. e tots aquells qui V. — 40. per a soferir la fretura que per aventura hauran e lo dampnatge que reebran de lur enemichs V. — 41. *falta* B. — 42. que lls aien e guanyen V. — 43. aien V. — 44. raho de tenir V. — 45. sapien lurs afers V. — 46. e aquests qui V. — 47. manera V. — 48. guardaran B. — 49. lur V. — 50. que... : a la qual son molt V. — 51. e de...: axi matex V. — 52. que aurien V. — 53. gran honor V. — 54. *falta* V.

1. la xv. ley V. — 2. Com deuen esser acorreguts los castells V. — 3. dues V. — 4. *falta* B. — 5. lo V. — 6. per... : per tots B; tots V. — 7. que... : guardaren molt e tengueren V. — 8. guardaren... : ço es V. — 9. per tal V. — 10. lur V. — 11. fos ben V. — 12. lo V. — 13. dapnatge V. — 14. ls era semblant que res fos bastant V. — 15. e B. — 16. *falta* B. — 17. d V. — 18. *falta* V. — 19. parlat havem V. — 20. tengren B. — 21. devien V. — 22. accorre guts V. — 23. aguessen a setiar o a combatre V. — 24. aquest V. — 25. fet V. — 26. dues V. — 27. huna V. — 28. qui B. — 29. lo V. — 30. agues enderrocada alcuna V. — 31. als V. — 32. accorrer al pus tost que puxquen V. — 33. no s perdes per allens V. — 34. que aquestes devien V. — 35. *falta* V. — 36. empero B. — 37. si... : be que lo V. — 38. fes B. — 39. minva V. — 40. ferry B.

altres embarchs[41] que hagues, ab[42] tot aço aquells qui tendran los castells deuen llogo[43] acorrer a obrar[44] los en aquells lochs[45] que entendran que es[46] mester; e de aço no s deu nengu[47] escusar[48] per linatge ne per bondat que haia en si[49] que no aiude[50] en totes 'es maneres que pora; car lealtat es mes que linatge ne altra bondat que l om pusca haver; e qui aço no volra fer si el castell se perdes per allo cauria en pena de tracio, de que no s poria salvar[51] en nenguna manera[52].

Ley xvj.a[1] *En que*[2] *manera deuen los alcayts acorrer en temps de guerra als castells que tendran del rey.*

Acorrer deuen als castells els[3] qui ls tendran del rey si no son en ells, o seran a[4] altra part en temps de guerra o de altre perill; car totes les altres coses deu lexar per acorrer a[5] sa lealtat. E per ço llogo[6] que ho[7] sabran deuen venir ab[8] homens e ab armes e ab viandes e ab totes[9] [les] altres[10] coses que entendran que hi[11] seran mester, per que[12] aquells qui estaran[13] en los castells no[14] ls haien a desemparar per fam o per altra mingua[15]; pero si algun[16] d ells entendra que per portar estes[17] coses se tardas tant que l castell seria[18] en punt de perdres, llavors[19] totes les coses deu relexar e[20] venir quant mes[21] pora. E si los[22] castells que tendra[23] seran mes de hu, deu primerament accorrer al qui entendra[24] que ho haura mes[25] mester; empero si tots estiguessen[26] de un[27] egual, deu primerament acorrer[28] a aquell[29] que[30] entendra[31] que maior dan pogues venir si s perdes[32]; e si tendra[33] tanta companya ab que puscha[34] exir del castell e[35] s atrevesca de litiar ab los que estaran[36] de fora e ll tendran[37] cerquat[38], deu ho[39] fer, e si no deu fer en totes maneres que puscha de[40] entrar de nit o de dia en el[41] castell per guardar sa lealtat e donar lo castell a son senyor. E si ell en acorrer d esta forma al castell en qualsevol d estes[42] maneres fos mort o pres, encara[43] que l castell se perdes no cauria en pena de tracio, pus[44] hi feu son deute en acorrer[45] lo e lexar [hi][46] alcayt e totes les altres coses que dites son; pero si no accorregues d esta[47] manera, si[48] lo castell se perdra[49]

— 41. enbarchs V. — 42. pero ab V. — 43. tantost V. — 44. hobrar V. — 45. aquell loch V. — 46. que u entendran e conexeran que sera V. — 47. negu B. — 48. scusar V. — 49. ell matex V. — 50. aiut en la dita obra V. — 51. sensar ne salvar V. — 52. manera del mon V.

1. la xvj ley V. — 2. quina V. — 3. aquells V. — 4. en V. — 5. accorrer V. — 6. aço tantost V. — 7. u V. — 8. e... : de B. — 9. al... : alcunes B. — 10. aquelles V. — 11. y V. — 12. *falta* V. — 13. staran V. — 14. que no V. — 15. minva. — 16. alguns V. — 17. aquestes V. — 18. fos V. — 19. lavors V. — 20. deu lexar per V. — 21. pus tost V. — 22. els B. — 23. qui tenra B. — 24. al... : a aquell V. — 25. o aura maior V. — 26. stiguesen V. — 27. hun B. — 28. accorrer V. — 29. al B. — 30. qui V. — 31. entendran (?) B. — 32. perdia V. — 33. tenen B. — 34. ab... : que sens perill pogues V. — 35. e que V. — 36. litiar... : combatres ab ells ço es ab aquells qui staran V. — 37. tenran B. — 38. asetiat V. — 39. o V. — 40. puxca V. — 41. lo V. — 42. acorrer... : aquesta forma d aquest accorriment o en qualsevulla d aquestes V. — 43. e encara B. — 44. pux V. — 45. accorrer V. — 46. per B V. — 47. de aquesta V. — 48. e V. — 49. perdia V.

per mingua [50] d ell, no fahent [51] aço que dit havem, cauria en pena de tracio axi com aquell qui pert castell de son senyor per sa culpa. [52]

Ley xvij.a [1] *Com lo poble deu acorrer* [2] *quant los enemichs cercassen* [3] *los castells e ls combatessen.* [4]

Acorreguts [5] deuen esser los castells no solament dels alcayts que ls tendran, [6] mas encara dels altres del regne que ho sabessen e estiguessen [7] en loch que ho poguessen [8] fer; e aço deu esser feyt per les tres rahons que declaram al començament de la terça ley ans de aquesta; e quant axi no ho faran faran [9] tracio axi com aquells que porien guardar a son [10] senyor de deseretament e no ho fan. Encara digueren mes [11] los antichs de [12] deseretament de senyor, e manaren que si los enemichs prenguessen [13] algun loch fort per a [14] poblar lo o guerreiar [15] d ell, deuen llogo acorrer [16] e destorbar los ho quant poran per [17] que no ls ho lexen [18] complir; e iatsia que [19] aquells que [20] no ho fessen [21] no caurien en pena de tracio com per castell, seria [22] l erre [23] tan gran que no s porien [24] estalviar de gran culpa [25], car tan fort poria esser aquell loch que poblarien los enemichs, que per alli [26] se poria perdre tota la terra o gran partida d [27] ella, e romandria el rey deseretat [28]; o tal poria [29] esser el [30] poder que y entraria, per que l rey poria [31] venir a perill de mort o de preso o a [32] altra desonor; car pus [33] les coses son [34] apparellades per a fer dan, no poden los homens posar mesura [35] tro on pot plegar, e per ço els [36] qui tal feyt podien [37] estalviar e posar estorp [38] e no ho faessen [39], deuen haver gran pena; pero los [40] antichs no ls posaren certa pena [41], mas tengueren per be que l rey la ls pogues posar per arbitre de sa cort.

Ley xviij.a [1] *En que* [2] *manera deuen esser donats los castells als senyors de qui* [3] *eren per guardar sa lealtat* [4].

Dit havem en les leys ans de [5] aquesta les tres maneres de [6] com [7] se deuen reebre los castells e guardar e deffendre [8] segons ho [9] posaren antiguament [10]

— 50. minva o per colpa V. — 51. faent V. — 52. colpa V.

1. la xvij.a ley V. — 2. accorrer V. — 3. cercasen o asetiassen V. — 4. combatesen V; B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. accorreguts V. — 6. tindran V. — 7. estiguesen V. — 8. poguesen V. — 9. fan B. — 10. lur V. — 11. *falta* V. — 12. mes V. — 13. prenien V. — 14. fort o castell per V. — 15. guerreiar lo V. — 16. deuen tantost accorrer V. — 17. per tal V. — 18. laquesquen V. — 19. *falta* B. — 20. *falta* V. — 21. o facen V. — 22. empero seria B. — 23. la guerra V. — 24. poria V. — 25. colpa V. — 26. aquell V. — 27. de B. — 28. deseretat lo rey V. — 29. pora V. — 30. lo V. — 31. ne poria V. — 32. *falta* V. — 33. pux V. — 34. sien B. — 35. compte ne mesura V. — 36. aquells V. — 37. poden B. — 38. destorp V. — 39. fessen B. — 40. els B. — 41. certes penes B.

1. la xviij.a V. — 2. quina V. — 3. senyors qui y V. — 4. B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. d V. — 6. *falta* V. — 7. com ne en quina guisa V. — 8. defendre V. — 9. o V. — 10. possaren los antichs [illegible]

en Espanya; mas [11] ara volem mostrar de com [12] stabliren que [13] fossen donats a sos [14] senyors, e aço s departeix en dos maneres : la primera quant los senyors [15] lo ls [16] demanassen; la segona quant ells los haguessen [17] a donar per si, si be no ls hi demanassen. Per que diem [18] a [19] la primera [20] que quant el [21] rey volra demanar son castell al [22] qui l tendra [23] d [24] ell, que li deu trametre son misatger [25] o sa carta que lo y vinga [26] a donar; e ell [27] deu de [28] continent venir que l misatge [29] hagues [30], sens tardar ho, per complir ço que dit es; e el [31] que axi no u fes no s poria escusar [32] de tracio sino per dos [33] coses : la primera per esser lo castell en perill de perdres; la segona si fos ell mateix [34] pres o malalt o ferit [35] de manera que no pogues venir. E tant [36] encariren los [37] d Espanya feyt [38] de [39] castells que [40] tengueren que per alguna altra cosa [41] per que s porien escusar [42] los homens de no venir, que no s escusassen per elles [43] aquells que [44] castells tenguessen [45], mas que s [46] deuen aventurar a tota cosa per a [47] donar [48] los castells a sos [49] senyors; car tengueren [50] que era millor de pendre [51] mort en venint [52] a donar los que caure en pena de tracio no volent ho fer. Empero si acaexia [53] que l [54] rey per oblidança trametes a demanar [55] per qualquer [56] manera que donas lo castell lla [57] ans que vengues [58] davant [59] ell, tengueren per be que no fos feyt [60] en nenguna guisa per guardar el [61] perill que [62] poria n [63] esdevenir per falsedat de missatger o de carta, mas quant fos davant [64] lo rey si lo y demana deu li [65] demanar porter a qui l do; e depuix [66] que l rey lo y meta per ma [67], deu li demanar, ell tenint el [68] castell e nomenant lo porter que li dona, si donant lo al porter es [69] quiti del castell; e si lo rey respon que hoc llavors [70] deu dir : d aço [71] siau [72] testimonis quants aci sots [73], e anar [74] se n llavors [75] d alli ab lo porter e entregar li [76] lo castell de [77] manera que liberalment lo pusque [78] reebre [79] e donar al que l ha de tenir [80]; empero aquest porter no l [81] deu reebre [82] tro [83] que sia davant l alcayt que [84] l ha de [85] tenir o aquell qui ell donara que [86] l recba per ell. E quant l entregara [87] al porter deu li donar totes

— 11. mes B. — 12. mostrar com ordenaren e V. — 13. que u V. — 14. llurs V. — 15. e aço s... : *falta* V. — 16. los V. — 17. los ls aguessen V. — 18. dich V. — 19. e a B. — 20. primero B. — 21. lo V. — 22. a aquell V. — 23. tenrra B. — 24. per V. — 25. misatge V. — 26. vingua V. — 27. e... : lo qual V. — 28. en V. — 29 misatger B. — 30. haia aut V. — 31 aquell V. — 32. scusar V. — 33. dues V. — 34. matex V. — 35. nafrat V. — 36. tant ho B. — 37. los antichs lo fet V. — 38. *falta* V. — 39. dels V. — 40. qui V. — 41. raho V. — 42. per que... : no s escusasen V. — 43. que no s... : per nenguna cosa ço es V. — 44. qui V. — 45. tinguessen B. — 46. mes que B. — 47. *falta* V. — 48. donar espachadament V. — 49. lurs V. — 50. tingueren V. 51. penrre B. — 52. vinent V. — 53. s esdevenia V. — 54. lo V. — 55. a... : manera B. — 56. qualsevulla V. — 57. *falta* V. — 58. vingues V. — 59. denant V. — 60. fet V. — 61. per squivar lo V. — 62. que se n V. — 63. *falta* V. — 64. denant V. — 65. li ell V. — 66. despux V. — 67. per sa ma V. — 68. tinent lo V. — 69. si es B. — 70. lavors V. — 71 dir aquell de aço V. — 72. siats V. — 73. quants... : *falta* B. — 74. deuen V. — 75. tantost partir V. — 76. entregar... : deu li liurar V. — 77. en V. — 78. puxca V. — 79. rebre V. — 80. donar a aquell qui l a a tenir V. — 81. *falta* V. — 82. rebre V. — 83. lo castell entro V. — 84. qui V. — 85. a V. — 86. qui V. — 87. lo liura V.

les armes del almatzem [88] del rey e les altres que ell [89] les haura manat [90] comprar, o el [91] preu que ls donara per a [92] elles si no les haura [93] comprades; e axi mateix diem [94] que deuen [95] fer de les altres coses que deu donar ab lo castell, sacades [96] aquelles que haura [97] despeses [98] en guarda [99] del castell, car [100] aquelles no les deu lo rey demanar, ans les deu pagar a aquells que les [101] hi haguessen [102] meses de ço del seu [103] per minva de ço que l rey los havia de donar; car axi com lo rey se clamaria [104] d ells per lo dan que haguessen feyt en el [105] castell, e fer los [106] y [107] esmenar e pechar [108], axi deu ell grair [109] el [110] be que aquells hi feran, e pagar [los] [111] e esmenar [los] [112] ço que y metran [113] de ço del seu, e de mes [114] fer los honra [115] e donar los del seu senyaladament [116]. E qui d esta [117] guisa no ho faes [118] e el [119] castell no donas a son senyor quant lo li [120] demanas, faria tracio [121] axi com aquell qui s alça ab castell [122] de son senyor, que l posaren [123] en egual de mort; e encara esmenaren los [124] d Espanya en sos [125] desafiaments que quant algu repta a altre [126] de traicio [127] primer diu que com qui traix castell [128] e mata son senyor; e aço faeren [129] tenint que per deseretament del [130] castell ell poria morir e perdre tot quant hagues [131] e reebre [132] gran desonor en son cors [133].

Ley xviiij. Per que [1] rako no esta [2] mal al alcayt en no donar lo castell per manament de son senyor encara que porter li haia [3] trames. [4]

Iatsia en [5] la ley ans de aquesta havem dit que [6] no donar lo castell a son senyor quant lo y [7] demanara es una de les maiors tracions [8] que esser pogues [9], empero dos [10] coses hi ha [11] per que no cauria en ella aquell qui ho [12] fes, ans tengueren [13] per be los [14] d Espanya que faria lealtat: e la una [15] es quant algu portas [16] ab tracio [17] e falsament missatgeria [18] o carta [19], axi com diu en la ley ans [20] d [21] aquesta, a [22] aquell qui tingues lo castell que lo y donas: [23] e l altra es quant aquell que tengues [24] lo castell entengues que l altre qui l havia [25] de

— 88. matzem V. — 89. que ll B. — 90. los aura manades V. — 91. lo V. — 92. *falta* V. — 93. aura V. — 94. en axi matex dien V. — 95. deu V. — 96. tretes empero V. — 97. aura V. — 98. espes B. — 99. guarda e en servir V. — 100. *falta* V. — 101. los B. — 102. auran V. — 103. lur V. — 104. clamara V. — 105. lo V. — 106. lo B. — 107. *falta* V. — 108. he pagar V. — 109. agrayr B. — 110. lo V. — 111. les B; aquell V. — 112. les B; lo tot V. — 113. hi posaran B. — 114. e de... : e encara mes avant V. — 115. honor V. — 116. asenyaladament V. — 117. d aquesta V. — 118. u fes B. — 119. lo V. — 120. y B. — 121. traicio B. — 122. qui s alta o s rebella ab lo castell V. — 123. posa V. — 124. los antichs V. — 125. lurs V. — 126. altri B. — 127. de... : *falta* V. — 128. qui trau V. — 129. feren V. — 130 al V. — 131 agues V. — 132. rebre V. — 133. cars B.

1. quina V. — 2. sta V. — 3. agues V. — 4. B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. que en V. — 6. de V. — 7. li V. — 8. traycions B. — 9. puxca V. — 10. dues V. — 11. a V. — 12. o V. — 13. tingueren V. — 14. els B. — 15. huna V. — 16. algun porter V. — 17. o V. — 18. ab missatgeria V. — 19. ab carta V. — 20. qui es ans V. — 21. de B. — 22. *falta* V. — 23. que... : e l ordenas V. — 24. qui tingues V. — 25. qui avia V.

reebre [26] tenia tan poca [27] companya que no l pogues ab ella guardar, e s poria per aço el castell perdre [28]; car per guardar be sa lealtat tengueren [29] per be que no lo y donas estant en temps de perill per que l [30] castell se poria perdre encara [31] que l rey lo y hagues [32] manat axi com dit es, ans lo y deu fer saber primerament. Empero aço no tengueren [33] per be que s fahes [34] per paraula de [35] aquell que tengues [36] lo castell ni del porter que [37] l havia de reebre [38], per que poria esser que abduy serien de un [39] feyt, mas el que l castell te [40] deu appellar bons homens de qui [41] faça testimonis e mostrar los la raho per que non lo da [42], e enviar de continent axi mateix a dir ho [43] al rey per sa carta; e si sobre aço lo rey li manara altra veu [44] per sa carta en [45] que lo y mana donar, deu complir son manament en totes guises; e d alli avant que s vol que sera [46] del castell no li esta [47] mal en donar lo pus que ha reebut [48] porter e son senyor te per be en totes guises que lo y do [49].

Ley xx.ª En que [1] menera deuen los alcayts enplazar [2] los castells quant los senyors son en culpa [3] e no ls hi volen pendre [4].

Segona manera hi ha [5] que fou [6] posada antiguament [7] en Espanya per a [8] donar los castells encara que no ls deman el [9] senyor axi com havem [10] dit en la terça ley ans de [11] aquesta; aço [12] es quant los emplazen [13]; e per ço com aço es [14] axi com a desemparament dels castells, tengueren [15] sment [16] los antichs per que los [17] senyors no fossen desemparats [18] d ells, ne cayguessen [19] en blasme ni [20] en pena aquells qui ls dexassen [21]. E per ço tengueren [22] per be que ls [23] poguessen enplazar els [24] qui ls tenguessen [25]; e aquest enplazament pot esser fet per [26] quatre rahons, e les dos [27] d [28] elles venen per culpa [29] del senyor e les altres per culpa de vassall [30]; e les dos [31] del senyor son aquestes : la primera no volent pendre el [32] castell a [33] aquell qui l tengues per ell sabent de cert que aquell no l pot tenir; car aquest seria el [34] maior mal que l senyor poria [35] fer a vassall [36] quant li donas cosa a fer per que caygues [37] en tracio [38]; e per ço tengueren per

— 26. rebre V. — 27. pocha B. — 28. es poria... : e per aço se poria perdre lo castell V. — 29. tingueren V. — 30. lo V. — 31. e encara V. — 32. agues V. — 33. tingueren V. — 34. fes V. — 35. d V. — 36. qui tingues V. — 37. qui V. — 38. havia a rebre V. — 39. hun B. — 40. mas aquell qui te lo castell V. — 41. que V. — 42. no l dona V. — 43. enviar ho a dir axi matex V. — 44. vegada V. — 45. *falta* V. — 46. sia V. — 47. sta V. — 48. pux lo rep lo V. — 49. done V.

1. quina V. — 2. enplacar V. — 3. colpa V. — 4. B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. a V. — 6 fon B. — 7. antigament B. — 8. *falta* V. — 9. lo V. — 10. avem V. — 11. d V. — 12. ço V. — 13. lo citen V. — 14. com... : *falta* V. — 15. tingueren V. — 16. ement B. — 17. ls B. — 18. fosen deseretats V. — 19. cayguesen V. — 20. o V. — 21. lexasen V. — 22. e... : per aço tingueren V. — 23. ells V. — 24. enplazar... : citar a aquells V. — 25. tinguessen V. — 26. feta en V. — 27. dues V. — 28. de V. — 29. en colpa V. — 30. per... : en colpa del vasal V. — 31. e... : les dues V. — 32. lo V. — 33. d V. — 34. lo V. — 35. pot V. — 36. vasall V. — 37. cayga V. — 38. traicio B.

be que l vassall [39] quant aço entengues o vees, que pusca enplazar [40] el castell a son senyor. E la segona raho es quant el [41] senyor no volgues donar per retinença lo [42] que ab ell hagues [43] posat, volent li fer despendre ço del seu; car aço es cosa qui sta mal al senyor quant vol que per tal engan com aquest faça perdre al vassall [44] ço que ha; e per ço tengueren [45] per be que per tal raho com aquesta axi mateix [46] lo vassall pogues enplazar [47] lo castell a son senyor. E [48] per que la raho primera de [49] aquell que [50] no pogues el [51] castell tenir es mes perillosa [52] que l altra, per ço tengueren per dret que l [enplazament] [53] fos feyt mes cuytosament; et posaren que fos feyt d esta guisa [54], que aquell que tengues [55] lo castell vengues [56] al rey e que li digues en sa veritat com no l podia tenir en nenguna manera, mostrant li rahons dretes e convenients per [57] que no ho [58] podia fer; e si [59] llavors [60] no [61] l manava reebre [62], deu lo y dir altra veu [63] e mostrar lo y davant alguns de [64] aquells qui entendra que son mes [65] de son concell, axi com feu la primera veguada [66]; e si per tot aço no li volra donar qui reeba lo castell [67] deu lo y dir la terça veu per sa cort davant [68] los mes homens bons e mellors [69] que y pora trobar de qui faça testimonis, e deu li demanar merce davant [70] ells que lo y man pendre mostrant li les rahons sobre [71] dites per que no l pot tenir; e si encara per tot aço no l [72] volra manar reebre [73], pot lo li logo enplazar [74] que d ntre nou dies lo man reebre [75]; e si per avantura [76] fos malalt o vell o hagues [77] altre embarch [78] per que no pogues venir a dir lo y, trametent algu que sia [79] hom de paratge dretament que lo y diga [80] per ell tant se val com si ell mateix ho [81] digues.

Ley xxi [1]. *Que es aço* [2] *que deu fer l alcayt* [3] *depuixs* [4] *que haura emplaçat* [5] *lo castell.*

Havent afrontat e request [6] l alcayt al rey que prengues son castell axi com diu la ley dessus [7], si no donas de [8] continent qui l reebes ni [9] trametes a pendre [10] lo dins nou [11] dies, deu star en ell [12] aquell qui l te tres [13] dies apres

39. que lo vasall V. — 40. puxca citar V. — 41. lo V. — 42. ço V. — 43. agues V. — 44. vasall V. — 45. tingueren V. — 46. tal... : tal com V. — 47. pot citar V. — 48. *falta* V. — 49. d V. — 50. qui V. — 51. lo V. — 52. es perillosa cosa mes V. — 53. citament V; el plazament B. — 54. fos feyt per aquesta manera V. — 55. qui tingues V. — 56. vingues B. — 57. rahons justes e convinents V. — 58. u B. — 59. *falta* B. — 60. lavors V. — 61. si no B. — 62. rebre V. — 63. veguada V. — 64. alcuns d V. — 65. qui entenrran qui mes son B. — 66. com la primera feu B. — 67. reba lo dit castell V. — 68. denant V. — 69. millors V. — 70. denant V. — 71. damunt V. — 72. si per tot aço encara no V. — 73. ne dar qui lo y reba V. — 74. pot li fer tantost citacio V. — 75. lo y faça rebre V. — 76. ventura V. — 77. agues V. — 78. enbarch V. — 79. alcun que si V. — 80. digua V. — 81. matex lo y V.

1. La xxi. ley V. — 2. ço V. — 3. abans l alcayt B; l alcayt abans V. — 4. apres V. — 5. enplazar B. — 6. Havent... : Afrontat e request havem B. — 7. desus V. — 8. en V. — 9. rebes ne V. — 10. penre B. — 11. ix. V. — 12. en... : *falta* V. — 13. iij. V.

dels nou dies [14]. E si no trametra qui l reeba [15], deu appellar bons homens, cavallers e homens de [16] orde e llauradors [17] dels millors que y seran en lo castell si hi [18] seran, e si no dels altres que pora haver de [19] aquells lochs qui seran mes aprop, e deu los contar [20] com passa aquell feyt ab son senyor en raho de aquell castell [21], e mostrar los ço que y lexara de ço que li donaren [22] per a guarda del [23] castell que no hagues [24] despes, aixi com mostram en les leys ans de aquesta, e atresi ço que y lexa [25] del seu. E si per aventura [26] alguna cosa no y lexara, al menys hi deu lexar ca e gat e gall e cedaç e pastera e olla e algunes altres coses [27] ostilles de casa per mostrar que sempre [28] lo tench bastit, e que tot se despengue en guarda del castell sino estes coses senyalades que y fincaren [29]; pero aço deu esser feyt [30] ab veritat e sens engan. E depuix [31] que tot aço haura [32] feyt, deu fer exir de [33] aqui tota sa companya e ell derrer de tots, e tancar [34] les portes del castell ab sa ma davant [35] los testimonis que dit havem [36], e donar la clau al rey de [37] aquell castell [38] si sera [cerca] [39] que ho pusca [40] fer en salvo [41]; e aço per senyal del [42] castell que lo y agra donat [43] si lo y hagues [44] manat pendre [45]. E si aço no pot fer tement que li pendran la clau en lo cami, per que s poria perdre lo castell, deu declarar esta [46] raho als qui [47] alli seran e lançar la clau per alt sobre l [48] mur dins en lo castell [49] davant aquells tots. E depuix [50] que aço haura [51] feyt si haura [52] vila fort cerca [53] del castell deu [54] fer repicar les campanes [55] e aplegar lo [56] consell e [57] mostrar com lexa lo castell e per que [58] rahons, e si vila no haura [59] deu ho fer en dos [60] o [61] en tres [62] lochs poblats de [63] aquells que seran mes prop del castell en que haia esgleya e consell [64], per que los [65] homens sapien com lo castell roman desemparat e [66] puguen pendre consell ans que s perda. E citat el [67] castell d esta [68] guisa fahent [69] totes aquestes coses axi com dites [70] son, en cars [71] que lo castell se perdes depuixs [72], no cauria [73] en erra ni en pena nenguna [74] aquell [75] qui l tengues [76], per que la culpa seria del senyor e no d ell [77].

— 14. de les nou B. — 15. reba V. — 16. d V. — 17. lauradors V. — 18. ho B. — 19. d V. — 20. comptar B. — 21. castell que te per ell V. — 22. de ço... : *falta* V. — 23. del dit V. — 24. ho V. — 25. lexa de ço V. — 26. ventura B. — 27. coses e V. — 28. totstemps V. — 29. aquestes coses asenyalades que hic romangueren V. — 30. *falta* V. — 31. despuxs V. — 32. aura V. — 33. d V. — 34. tancant V.—35. denant V. — 36. dit... : deguen B. — 37. d V. — 38. *falta* B. — 39. tancat B V. — 40. puxca V. — 41. en... : salvament e sens perill V. — 42. de B. — 43. que lo... : *falta* V. — 44. agues V. — 45 pendre que lo y haguera donat V. — 46. aquesta V. — 47. als... : a aquells que V. — 48. lo V. — 49. castell als que y staran en lo castell B; castell als que staran dins en lo castell V. — 50. despux V. — 51. aura V. — 52. aura V. — 53. fort... : prop V. — 54. de V. — 55. esquelles V. 56. *falta* V. — 57. e deu los V. — 58. quines V. — 59. e si alli prop no aura vile V. — 60. dos maneres B. — 61. ho V. — 62. en... : *falta* B. — 63. d V. — 64. aia esgleia o poble V. — 65. ls B. — 66. e que V. — 67. lo V. — 68. aquesta V. — 69. faent V. — 70. dits B. — 71. cas V. — 72. despux V. — 73. caurie B. — 74. *falta* V. — 75. a aquell B V. — 76. tingues V. — 77. colpa seria d aqui avant del senyor e no del alcayt V.

Ley xxii.ª Com l alcayt pot[1] *enplazar*[2], *que vol dir citar, lo castell no volent li donar lo senyor la retinença d ell.*

Guardant lo senyor al vassall[3] ço que li hagues[4] a donar per la tinença del castell no volent lo y donar per fer li despendre ço del seu, axi com diu en la ley ans de[5] aquesta, pot lo y citar e lexar en aquella mateixa manera[6] que diguem de la[7] altra forma, empero que los[8] termens de les citacions deuen esser pus larchs, per que no es tan gran perill de[9] aquest com del altre per ço que[10] es menys perdua de haver que de lealtat; empero aço deu dir al rey primerament en secret, com no pot tenir lo castell, mostrant li[11] rahons verdaderes[12] per que, axi com del[13] altre, demane[14] merce al rey que lo y man[15] pendre. E si per[16] la primera veu no lo y volra manar reebre[17], deu lo y dir logo[18] altre dia davant alguns de son consell en esta matexa manera[19], e si per tot aço no lo y mana reebre[20] deu lo y affrontar[21] al tercer[22] dia davant[23] sa cort e depuixs[24] d aço dir lo y cascun dia una veu[25] tro a nou dies. E si per tot aço no li vol donar qui l reeba[26], deu lo y citar per trenta[27] dies, e si al dit terme no l reebes ne y trametes a pendre l[28] depuixs[29], deu tenir encara mes de aço[30] nou dies e depuixs[31] tercer dia; e complits estos[32] termens deu lo lexar segons havem dit del altre[33].

Ley xxiii.ª Que es ço que deu esser guardat quant [*los alcayts emplazen los castells*][1] *com no deuen.*[2]

Culpat[3] es molt lo senyor quant fa[4] contra el vassall[5] cosa per que ha[6] de citar lo castell que d ell te segons les dos maneres que diguem en la ley ans de[7] aquesta; mes altres dos[8] son qui fan los vassalls[9] contra los[10] senyors que tengren[11] los antichs que[12] era maior culpa[13], per que la una[14] es clarament aleu[15] e l altra[16] tracio coneguda; car sens falla gran aleu[17] fa el[18] qui vol lexar lo castell a son senyor, podent lo y tenir be, per llevar[19] haver d ell, fahent[20] li entendre que no lo y tendria altre[21] tant[22] be com ell, o encarint lo y de tal

1. per B. — 2. enplacar V. — 3. vasall V. — 4. agues V. — 5. d V. — 6. manera matexa V. — 7. l B. — 8. ls B. — 9. d V. — 10. com V. — 11. les V. — 12. verdaderes e justes V. — 13. *falta* B. — 14. altra demana V. — 15. manas V. — 16. *falta* V. — 17. y manara rebre V. — 18. tantost al V. — 19. en aquesta manera matexa V. — 20. y volra fer rebre V. — 21. afrontar V. — 22. terç V. — 23. denant V. — 24. despuxs V. — 25. veguada V. — 26. qui li reba lo castell V. — 27. xxx. V. — 28. penre l B. — 29. despux V. — 30. *falta* V. — 31. despux V. — 32. aquests V. 33. dit en la ley abans d aquesta V.

1. los castells e ls alcayts emplazen B; los castells e los alcayts emplacen V. — 2. B *afegeix al-sota* : Rubrica. — 3. Colpable V. — 4. *falta* V. — 5. lo vasall V. — 6. a V. — 7. d V. — 8. dues V. — 9. vasalls V. — 10. els B. — 11. tingueren B. — 12. qui B. — 13. colpa V. — 14. hu V. — 15. alleu V. — 16. altre V. — 17. alleu V. — 18. aquell V. — 19. levar V. — 20. faent V. — 21. altri V. — 22. tam B.

manera que l senyor no lo y pogues complir; e aço si s vol sia veritat o mentira solament que per tal entencio [23] ho faça. Pero no seent en temps de perill per [24] que l castell se perdes, car llavors lo vassall [25] en nenguna manera no ho poria fer e si ho fahia e el [26] castell se perdes per allo seria tracio, per que deu haver tal pena com qui fa perdre castell a son senyor; empero si sera en temps de pau e lo y volgues lexar, encara que ho fes ab est [27] engan axi com dessus [28] dit es, no ho [29] pot fer a [30] menys de citar lo y primerament en la manera que diguem en la ley ans de aquesta de [31] aquell que [32] deu haver mes larchs termens quant enplaça [33] castell; mas l altre [34], que l emplaças per que l perdes el senyor [35], aquest aytal faria molt gran error [36], e aço seria [37] quant ell sabes alguna [38] raho per que l [39] castell se poria perdre de que l senyor no n fos sabidor; car encara que lo y volgues lexar per aquella intencio, no ho [40] pot fer a [41] menys de citar lo complidament axi com dessus [42] diguem, e depuixs [43] que axi lo haura [44] emplaçat pot lo lexar en la manera que dessus mostram [45]; empero ab tot aço es traydor si be nengu [46] no u sab, per que ho fa ab mala intencio, per que quant sera sabut [47] deu haver [48] tal pena com qui da [49] carrera per [50] que son senyor perdes [51] lo castell de que era ell tenidor; e no solament es traydor per perdres el [52] castell [53] tenint lo ell axi com dit es, mas encara ho seria perdent lo altre que depuixs [54] lo tingues, per aquella raho que encobrira [55] axi falsament [56]

Ley [1] *xxiiij.ª Com se deuen enplazar* [2] *e donar los castells que son donats en feeltat* [3].

Treballar se deuen los homens que tendran [4] castells de [5] senyor de [6] saber les dos [7] maneres de [8] com los li [9] deuen donar quant los demanaran, e emplazar [10] quant a dexar los hauran [11], axi com havem dit en les leys ans de aquesta; empero [12] y ha altres dos [13] maneres de que no havem parlat e volem ara parlar. E d estes dos [14] maneres la primera es dels castells de feeltat dels que [15] posen los reys entre ells per raho de amor [16], o de postures que haien prometudes [17] de guardar se e de tenir los uns als altres; la segona es dels castells que conquiren els [18] qui son en [19] senyoriu del rey. E dels castells de feeltat

— 23. intencio V. — 24. *falta* V. — 25. lavors lo vasall V. — 26. lo V. — 27. aquest V. — 28. *falta* V. — 29. u V. — 30. *falta* V. — 31. d V. — 32. qui V. — 33. cita V. — 34. altra V. — 35. l senyor lo perdes V. — 36. erra V. — 37. serie B. — 38. alcuna V. — 39. lo V. — 40. u B. — 41. *falta* V. — 42. *falta* V. — 43. despuxs V. — 44. l aura V. — 45. que damunt havem mostrat V. — 46. negu V. — 47. saben V. — 48. aver V. — 49. com aquell qui dona V. — 50. *falta* V. — 51. perda V. — 52. lo V. — 53. castell de V. — 54. despuxs V. — 55. encobri V. — 56 falsament e enganosa V.

1. La V. — 2. emplacar V. — 3. B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. qui tenen los V. — 5. del V. — 6. per V. — 7. dues V. — 8. *falta* V. — 9. los... : lo V. — 10. emplacar V. — 11. los hauran a lexar V. — 12. empero que B; empero puxa que V. — 13. a altres dues V. — 14. de aquestes dues V. — 15. qui B. — 16. hamor V. — 17. promeses V. — 18. conqueren e aquells V. — 19. en lo V.

diem [20] que s deuen reebre [21] per porter e tenir segons les postures que entre los reys seran posades, mas no s [22] deuen donar d esta guisa [23] segons fur d Espanya antich, car si per aventura acaexia [24] que aquell rey de qui [vassall e natural fos el que el] [25] castell tengues [26], erras contra l altre rey, no guardant ço que ab ell [27] hagues [28] posat, e aquell rey que reebes el [29] tort demanas lo castell segons eren los pleyts [30] o postures [31] entre ell [32] e l altre rey, no lo y [deu] [33] donar [aquell qui l te] guardant el [34] vassallatge e la [35] naturalesa que ha ab son senyor [36], [mas deu lo donar a son senyor encara] [37] que altrement diga [38] la postura entre ells; [pero] [39] aço no s deu fer sino quant lo rey de qui natural fos lo y demanas afincadament [40] dient li [41] o fahent [42] li dir mal per allo, e no solament una veu ne [43] dos mas nou dies, dient lo y cascun dia per cort en [44] loch on haia [45] molts, [que] de [46] aquell terme avant sera traydor per allo tro que [47] lo y do [48]; e passats los nou [49] dies deu li citar lo castell en la manera que sobre dita es. E est [50] citament deu fer [51] per tres rahons : la primera per [guardar que l do en guisa a] [52] son senyor que no li estiga [53] mal; la [54] segona que [55] ho puscha [56] fer saber al altre rey a qui haura [57] feyt homenatge, per que semblaria que ho faria a furt [58], per que pusca [59] pendre consell; la terça que puscha traure [60] lo seu en salvo [61] per lo homenatge [que ha] a abduy los reys fet [62].

Ley xxv.ª Per quals rahons deffengueren [1] los antichs que no [2] reptas el [3] rey al seu natural [4].

Volentat havent [5] lo rey de dir mal a son natural si no lo y [6] donas lo castell que tengues [7] en feeltat tro a nou [8] dies, axi com diu en la ley [10] ans de [11] aquesta, no tengueren [12] per be los [13] antichs que reptas per si mateix [14], mas que donas hun cavaller que ho [15] fes per ell. E aço feren per dos [16] rahons : la una [17] per que l [18] senyor no perdes el [19] castell no volent lo y donar aquell qui l te [tement] [20] que no sia quiti de la tracio si be lo y [21] donas; e l altra per honra [22]

— 20. dehim V. — 21. rebre V. — 22. mes no B. — 23. manera V. — 24. ventura s esdevenia V. — 25. [vassall...[: el vassall e natural fes que el B; ell es vassall e es natural de qui ell lo V. — 26. tingues V. — 27. ab... : bell B. — 28. agues V. — 29. qui rebes lo V. — 30. plets V. — 31. postures e empreniments V. — 32. ells B. — 33. volgues B V. — 34. lo V. — 35. *falta* V. — 36. ab aquell rey V. — 37. [mas deu...] : en cars B; en cas V. — 38. altrament digua V. — 39. per B V. — 40. afectuosament V. — 41. *falta* V. — 42. faent V. — 43. o V. — 44. en lo V. — 45. ague V. — 46. d V. — 47. *falta* B. — 48. done V. — 49. viiij°. V. — 50. que damunt es dita e aquest V. — 51. esser fet V. — 52. [guardar...] : cartes que li trametra B; cartes que li trameta V. — 53. estigua V. — 54. e la B. — 55. qui B. — 56. puxca V. — 57. aura V. — 58. força B. — 59. puxca V. — 60. puxca trametre V. — 61. salvu V. — 62. *falta* B.

1. defeneren o contrastaren V. — 2. *falta* V. — 3. lo V. — 4. B *afegeix assota* : Rubrica. — 5. avent V. — 6. si no li V. — 7. tingues V. — 8. viiij.° V. — 10. lley V. — 11. d V. — 12. tingueren V. — 13. els B. — 14. matex V. — 15. o V. — 16. faeren per dues V. — 17. primera V. — 18. lo V. — 19. lo V. — 20. cove B V. — 21. li V. — 22. donas la segona per raho V.

del rey, per que [si] aquell que tengues [23] lo castell [lo] [24] donas a son senyor e demanas despuix [25] que li faes [26] esmena del mal que li havia [27] dit [28], convendria [29] per força de dret que aquell [30] que lo y [digues] [31], li [32] digues que puixs [33] lo y havia donat que era bo e leal. E per que esta [34] paraula es tant com desdir se, per [35] ço tengueren per be los antichs de [36] Espanya que l rey no u digues. Mes aquell a qui son senyor natural demanas lo castell tant affincadament [37], deu lo y dar [38] en totes guises havent [39] lo y emplaçat [40] axi com dit es dessus [41], pero mostrant tota via que es molt agreviat d ell. E fahent [42] ho d esta manera no cau en culpa [43] nenguna a son senyor ni al altre rey, pus [44] que ab temps lo y feu saber; e quant lo castell haura a donar deu pendre porter a qui l do axi com lo [45] reebe [46].

Ley xxvi.ª Com deu fer aquell [1] *que* [*tendra*] [2] *lo castell de feeltat depuixs* [3] *que l haura* [4] *donat a son senyor* [5].

Donant lo castell a son senyor natural aquell qui l tengues [6], axi com diu [7] en la ley ans de [8] aquesta, si l altre rey lo y demana deu se escusar dell ab bona raho, si la y pora trobar e li valla; mas si per aventura [9] aquell [10] rey que lo y demana no la y volra reebre [11], e li demana lo castell tan afincadament [12] que l reptas per allo dient li o fahent [13] li dir que era traydor per que l donara [14] a l altre havent [15] lo y a donar a [16] ell, llavors [17] deu anar a [aquell] [18] rey e mostrar li com feu son dret en donar lo castell a son senyor natural per no deseretar lo, e dir li que per aquella raho met son cors que li feu homenatge en son poder e en sa merce; e aço fahent d esta [19] guisa guarda son dret tan be a son rey com a l altre, per que nengu [20] no li pot dir mal ab raho.

Ley xxvij.ª Com aquell qui te lo castell en feeltat no l deu donar a l [1] *altre rey encara que son senyor lo y* [2] *man* [3].

Manant lo [4] senyor natural [al] [5] qui te lo castell d ell en feeltat que l donas a l altre rey ab qui havia la postura, aço encara tengueren [6] per be los

— 23. qui l tingues V. — 24. des que l B; despux que l V. — 25. despux V. — 26. fes B. — 27. que l havie B. — 28. dat V. — 29. convenria B. — 30. *falta* V. — 31. donara B; donaria V. — 32. ho B. — 33. pux V. — 34. per aquesta V. — 35. e per B V. — 36. d B. — 37. tan affectuosament V. — 38. dir V. — 39. anant B. — 40. amplaçar B. — 41. desus dit es V. — 42. faent V. — 43. colpa V. — 44. pux V. — 45. ho B. — 46. rebe V.

1. a aquell B. — 2. pendra B V. — 3. despuxs V. — 4. aura V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. tingues V. — 7. *falta* B. — 8. d V. — 9. ventura V. — 10. a aquell B. — 11. no lo y voldra rebre V. — 12. afectuosament V. — 13. feent V. — 14. donava V. — 15. avent V. — 16. *falta* B. — 17. lavors V. — 13. l altre B V. — 19. aquesta V. — 20. negun V.

1. *falta* B. — 2. *falta* B. — 3. B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. son V. — 5. al : ab B; a aquell V. — 6. tingueren V.

antichs que no u [7] fahes [8], a [9] menys de [11] citar lo y [12] complidament axi com dessus dit es [13]; e si be tots los termens de la citacio fossen [14] passats, ab tot axo no l deu donar a l altre rey, mes al porter de son senyor que li dara specialment per aço. E axi ho [15] deu fer per que si son [16] senyor manara donar lo castell a l altre rey, no cayga ell en [17] blasme, que l [18] poria reptar depuixs [19] que lo y dona [20].

Ley xxviii.a Com deu fer del castell aquell qui l te per feeltat e ha deute de naturalea [1] ab la un rey e ab l altre no [2].

Acordant se abduy los reys de donar lo castell en feeltat a [3] tal hom que hagues [4] deuta de naturalea o de vassallatge [5] ab la un [6] rey e no ab l altre [7], si depuixs [8] lo rey de qui fos lo castell erras a l [9] altre e li trencas les postures [10] que ab ell hagues posat [11], e [12] per aquesta [13] raho aquell rey que reebes el [14] tort que demanas el [15] castell a aquell [16] qui era natural seu o son vassall [17], ab tot aço no lo y deu [18] donar, a [19] menys de affrontar lo y [20] per sa cort al rey de qui es lo castell [a tres termens] de trenta [21] en trenta dies. E si en aquests termens no volra fer esmena, deu li guerreiar tant aquell castell tro qui li [22] faça esmenar el [23] dan que feu a son senyor, o que l man entregar d aquell castell que li demana; car de [24] altra manera no lo y deu donar pus que s [25] [fia en ell] [26] no stant son [27] vassall ne son natural; e si d altra manera donas lo castell faria cosa que li estaria mal e per sempre [28] ne [29] valria menys.

Ley xxviiij.a [1] Que deuen fer dels castells de feeltat aquells qui ls tenen e no son vassalls [2] ne naturals de un [3] rey ne de altre [4].

Acaexent [5] que aquells que tenguessen [6] los castells en feeltat no fossen vassalls [7] ne naturals del [8] hun rey ne del altre mas que fossen pagades [9] abduy les parts, cascun d estos [10] be poria donar el [11] castell que tendria [12] a aquell rey que reebra tort [13]; pero deu los affrontar a [14] abduy primerament, si fer ho pot,

— 7. *falta* B. — 8. fes V. — 9. *falta* V. — 11. *falta* B. — 12. *falta* V. — 13. desus es dit V. — 14. fosen V. — 15. lo V. — 16. *falta* B. — 17. caga en ell B. — 18. ell lo V. — 19. pux V. — 20. agues donat V.

1. naturalesa V. — 2. B *afegeix assota* : Rubrica. — 3. e V. — 4. qui agues V. — 5. naturalesa o de vasallatge V. — 6. hun B. — 7. altra B. — 8. despuxs V. — 9. enves l V. — 10. postures e covinences V. — 11. agues fetes V. — 12. *falta* V. — 13. esta B. — 14. rebes lo V. — 15. lo V. 16. qui B. — 17. vasall V. — 18. pot V. — 19. *falta* V. — 20. d afrontar lo rey V. — 21. xxx. V. 22. li a V. — 23. esmenar lo V. — 24. d V. — 25. pux que V. — 26. [fia...] en B V. — 27. *falta* V — 28. e a tots temps V. — 29. *falta* B.

1. Ley... : La xxviiij.a ley V. — 2. vasalls V. — 3. de... : del hun V. — 4. B *afegeix assota* Rubrica. — 5. Esdevenint se V. — 6. qui tenen V. — 7. vasalls V. — 8. de B. — 9. pagua les V. — 10. [illegible] V — 11. lo V. — 12. tenia B. — 13. que tendria per V. — 14. d afrontar V.

e depuixs[15] citar lo[16] a aquell que[17] ab dret lo deu haver[18], car llavors[19] pot fer aço sens mala[20] estança; mas el[21] qui fos son vassall[22] o son natural diem[23] que no ho pot fer encara que li digues que s desnaturava d ell, car per dret no s pot desnaturar[24] de son senyor si ell[25] abans no li fa per que. E per tal els[26] qui emplaçassen[27] o donassen los castells que tenguessen en[28] feeltat, axi com dessus dit es[29] en aquesta ley e en les altres sobre dites, no caurien en blasme, per que ls poguesen[30] dir mal ab raho; e los qui[31] d altra guisa ho fessen[32] caurien en pena de tracio com[33] aquells qui desereten a son[34] senyor natural o donen castell com[35] no deuen.

Ley xxx.ª Per que rahons[1] *poden ab dret pendre los*[2] *castells de feeltat a aquells que ls tendran*[3].

Guardats deuen esser molt los castells qui son posats en feeltat de que parlam en la ley ans de[4] aquesta no tan solament de[5] aquells que[6] ls tendran, mas[7] encara dels reys per qui ls tenen; car be axi com ells son tenguts de guardar los dels enemichs be axi ho[8] son tenguts de si matexs[8], e no ls deuen pendre per engan ne per força, ne consellar a altre[10] que ho[11] faça; car si ho[12] fes seria la culpa[13] sua e no de[14] aquells que[15] ls tenguessen[16]. Pero tres rahons hi ha[17] per que tengueren[18] per be los antichs que ls hi porien pendre ab dret : la primera quant los reys fossen avenguts de tolrre los a aquells[19] que ls tenguessen[20] e donar los a[21] altres, que donasen[22] porters per a reebre los e homens senyalats[23] a qui ls entregasen[24]; e en tal cars[25] com aquest si aquells qui ls tendran[26] no ls volran donar, be ls hi[27] poden fer[28] pendre per força o en altra[29] manera[30] qualquer[31], maiorment aquell de qui fos lo senyoriu[32]; e quant axi los[33] [prenguessen][34] farien dret, e els que ls tenguessen[35] romandrien per traydors per que[36] no ls volgueren donar quant los hi demanaren, e deu haver tal pena com qui[37] dete[38] castell a son senyor havent[39] lo y de[40] donar per dret e per pleyt[41], per que mereix[42] perdre el[43] cors e quant[44] que[45] ha. La[46] segona raho es quant diguessen[47] que ls darien e prenguessen[48] terme per a fer ho,

— 15. pux V. — 16. lo castell V. — 17. qui V. — 18. aver V. — 19. lavors V. — 20. mal V. — 21. ell V. — 22. vasall V. — 23. dehim V. — 24. s desnatura V. — 25. *falta* V. — 26. aquells V. — 27. emplacen V. — 28. tinguesen e en V. — 29. desus es dit V. — 30. poguessem B. — 31. e aquells que V. — 32. o faessen V. — 33. axi com V. — 34. dessereten lur V. — 35. axi com V.

1. Per quals rohans V. — 2. els B. — 3. qui los tenen V; B *afegeix assota* : Rubrica. — 4. d V. — 5. d V. — 6. qui V. — 7. mes B. — 8. *falta* V. — 9. mateix B. — 10. haie (?) V. — 11. o V. — 12. o V. — 13. colpa V. — 14. d V. — 15. qui V. — 16. tenguesen V. — 17. a V. — 18. tingueren V. — 19. que ls hi... : *falta* V. — 20. tinguesen V. — 21. als V. — 22. presonassen B. — 23. asenyalats V. — 24. encarregassen B. — 25. cas V. — 26. tenrran B. — 27. *falta* V. — 28. cert V. — 29. *falta* B. — 30. tal manera B; qualsevol manera V. — 31. *falta* V. — 32. la senyoria V. — 33. ls B. — 34. tenguessen B; tinguesen V. — 35. farien... : *falta* V. — 36. ço com V. V. — 37. aquell qui V. — 38. te B. — 39. avent V. — 40. lo V. — 41. pleit B. — 42. merex V.— 43. lo V. — 44. tot quant V. — 45. *falta* V. — 46. *falta* V. — 47. diguesen V. — 48. prenguesen V.

e entre tant bastissen[49] los castells de homens e de[50] armes e de viandes posant[51] alli[52] mes de[53] aço que devien posar per a guarda de aquells[54] o de[55] allo que l rey los donara per a tenir en son bastiment; car per tal raho atresi be ls hi poria pendre[56], per que s mostra que ho bastexen per no voler los donar o[57] per fer de aquells[58] guerra. La tercera[59] quant los que tenguessen[60] los castells robassen clarament la terra de son[61] senyor o fessen[62] altre dan en aquella, ni encara a[63] sos enemichs que ls haguessen[64], si depuixs[65] no volguessen[66] fer esmena axi com ell trobas per dret; car depuixs[67] be ls hi pot pendre per tal raho com aquesta, e fer entegra[68] de lo seu[69] del dan que hagues[70] feyt ab lo doble; e aço es per que aquells qui tenen los castells en feeltat no deuen de[71] aquells fer altra cosa sino guardar los per a complir ço que ls posaren en sa fiança; empero ans que los[72] castells los man hom[73] pendre deuen trametre a dir a aquells qui ls tenen que ls hi[74] donen e facen esmena del dan que hauran[75] feyt, e si aço no volran[76] fer del dia que ho sabran tro a nou[77] dies, d alli avant poden los hi pendre axi com sobre dit es[78]. En[79] per estes[80] tres[81] rahons digueren los antichs que poden pendre los senyors los[82] castells de feeltat a aquells qui[83] d ells los tendran sens nenguna mala estança[84], e no per altra raho; e qualquer[85] senyor que d altra forma lo prengues faria molt gran aleu[86] axi com aquell qui vol matar son vassall[87] sens dret en erre[88] de tracio.

Ley xxxj. Per quals rahons[1] los reys se[2] poden pendre los castells los uns[3] als altres que haguessen mes[4] en feeltat[5].

Pendre[6] poden[7] los reys los uns als altres segons fur antich d Espanya los castells que s,[8] hauran metut[9] en feeltat, et[10] aço per dos[11] rahons : la una[12] es[13] quant algun[14] d ells trencas al altre ço que aguessen posat[15] entre abduy per que los[16] havien posat en ma de fel[17], e aquell a qui s[18] fos trencada affrontas al altre trametent lo y[19] mostrar per sa cort trenta[20] dies e nou dies e encara tres[21] dies depuixs[22]; car si [a] neguns[23] d estos[24] termens no lo y [vol][25]

— 49. bastisen V. — 50. d V. — 51. possant B. — 52. ali V. — 53. d V. — 54. d aquell V. — 55. d V. — 56. penre B. — 57. e V. — 58. d aquell V. — 59. terça V. — 60. quant aquells qui tenguesen V. — 61. lur V. — 62. fesen V. — 63. si B. — 64. aguessen V. — 65. depux V. — 66. volguesen V. — 67. despuys V. — 68. fer se entegar V. — 69. de ço del seu V. — 70. agues V. — 71. d V. — 72. ls B. — 73. *falta* B. — 74. *falta* V. — 75. auran V. — 76. vol B. — 77. viilj.° V.—78 com damunt es dit V. — 79. Com B. — 80. aquestes V. — 81. *falta* V. — 82. lurs V. — 83. de qui V. — 84. neguna mal stança V. — 85. qualsevulla V. — 86. e leu malvestat V. — 87. vasall V. — 88. dret e sens erra. V.

1. raons V. — 2. *falta* B. — 3. huns V. — 4. aguesen mesos V. — 5. B *afegeix assota* : Rubrica. — 6. Penre B. — 7. poder V. — 8. *falta* V. — 9. mes V. — 10. e V. — 11. dues V. — 12. j.ª V. — 13. *falta* B. — 14. alguns V. — 15. haguen possat B. — 16. les B. — 17. feels B. — 18. a.. : qui V. — 19. y a V. — 20. xxx. V. — 21. iij. V. — 22. despuys V. — 23. algun B. — 24. aquests V. — 25. pot B V.

donar, d alli avant pot pendre aquells castells per qual manera que sia [26], e romanir per seus. La segona quant se levas la guerra entre ells per que haguessen a guerreiar la hu a l altre [27] manifestament; car llavors el [28] qui pendra el [29] castell de feeltat a l altre sia seu quitament, pus [30] que amor no y fos [31] sobre les feeltats qui eren posades. Empero si acaexia [32] que abduy los reys se aplegassen [33] a pendre el [34] castell de feeltat d [35] aquells per alguna de les tres rahons que diu en la terça ley ans de aquesta, tengueren [36] per be los antichs que donassen de continent [37] tal hom que l tengues [38] per ells que sabes guardar a cascun son dret segons los pleyts que en una haguessen [39]. E si guanyava lo [40] castell aquell en lo que l [41] senyoriu esta, deu lo y logo fer [42] saber a l altre rey, per que s pusquen [43] abduy acordar per a dar lo a tal hom que l tengues [44] per ells axi com dessus dit es [45]; mas si per aventura [46] lo prengues l altre qui no fos [47] en sa terra, no l deu tenir per a ell, mas donar lo llogo [48] al rey de qui es; e de [49] alli avant donar [50] abduy hom senyalat [51] que l tenga [52] per abduy en la manera que dessus havem [53] dit. E tots los savis antichs d Espanya se acordaren en aço per que per nenguna altra raho no poden pendre los [54] reys los castells de feeltats uns a altres que [55] de continent no ls deguen [56] tornar per a [57] esser guardades les postures que posaran [58] entre ells, sino per les dos [59] maneres que mostram en el començ de [60] aquesta ley; e el [61] rey que [62] d altra guisa lo [63] prengues, sens pleyt que trencaria a l altre [64] per que cauria en la pena de dit e de feyt que en ell fos posada, faria [65] mal estança [66], per que cauria en blasme de la gent per que mingua [67] en sa veritat.

Ley xxxij. Com se deuen donar los castells al rey que fossen guanyats en ses conquestes per sos vassalls o per sos naturals [1].

Naturalea [2] e vassallatge son los maiors deutes que homens poden haver ab son [3] senyor, car la naturalea sempre [4] toca [5] a tot per a voler lo e amar lo [6] e no anar contra ell e el vassallatge per a [7] servir lo lealment. E per tal los antichs d Espanya qui guardaren molt [estes] [8] coses, posaren de com [9] los

— 26. per qualsevulla manera V. — 27. haguessen la hu ab l altre a guerreiar V. — 28. lavors aquell V. — 29. lo V. — 30. quitiament pux V. — 31. fes B. — 32. si s esdevenia V. — 33. aiustassen V. — 34. lo V. — 35. *falta* B. — 36. tingueren V. — 37. donasen en continent V. — 38. tingues V. — 39. aguessen V. — 43. guanya lo V. — 41. lo qual V. — 42. deu o fer tantost a V. — 43. cuyden V. — 44. tingues V. — 45. desus es dit V. — 46. ventura V. — 47. fos lo castell B. — 48. tantost B. — 49. d V. — 50. dona V. — 51. asenyalat V. — 52. tingua V. — 53. abduy axi com damunt avem V. — 54. els B. — 53. feeltat pus ha altres per que V. — 56. degen B. — 57. ha V. — 58. posaren V. — 59. dues V. — 60. lo comencament d V. — 61. lo V. — 62. qui V. — 63. ho B. — 64. altre les postures V. — 65. faria ab B. — 66. malvestança V. — 67. minva V.

1. B *afegeix assota:* Rubrica. — 2. naturalesa V. — 3. lur V. — 4. naturalesa tots temps V. — 5. toqua B. — 6. e amar... : *falta* V. — 7. lo vasalatge per V. — 8. molt... : moltes B V. — 9. de... : com ne en quina manera V.

reys fossen guardats e servits de sos[10] naturals e de sos vassalls[11]; e sobre aço [mostraren][12] de[13] abduy[14] quant se aplegaven en una que força[15] [havien, o][16] cascuna en si mateixa[17]. E be que aço molt reguardassen de[18] com ho deuen guardar en sa[19] vida e en sa[20] salut e en sa honra[21] e en[22] totes les altres coses que havem dit, tengueren[23] per be que devien aço[24] fer en ço que toca[25] en deseretament o mingua[26] del seu senyoriu[27]. E per totes estes rahons[28] trobaren per dret que ls seus[29] naturals no volguessen altre castell ne altra fortalea en sa[30] terra sino sa[31] lealtat e sa[32] veritat, o[33] aquells que ls reys los donassen[34] o guanyassen o faessen de nou per son plàer o ab son manament; e aço faheren sempre[35] per esser be avenguts ab sos[36] senyors, guardant sa[37] lealtat contra ells complidament de manera que no haguessen[38] de errar[39] atrevint[40] se en ses[41] fortalees, ne atresi los senyors no haguessen[42] a fer los mal per lo dan o[43] pesar que reebessen d ells. E per esta[44] fiança que hagueren[45] en los senyors fo ls[46] atorgat que les cases dels grans senyors fossen guardades com[47] castells, pus[48] que la segurança del senyor tengueren[49] per fortalea[50], e nengu[51] no la gosas trencar ne forçar per poder que hagues[52]; e qualquer[53] que s atrevis a fer ho deu haver tal pena qual sera l erre[54] a ben vist del rey e de sa cort. E per aquesta mateixa[55] raho posaren que tot vassall[56], encara que no fos son natural, que quant[57] que guanyas vila o castell o altra fortalea[58] en sa conquesta, on que la[59] pogues guanyar, que la y donas per raho de sa senyoria, e sino que fos traydor per aço[60] e que hagues[61] tal pena com aquell que[62] desereta son senyor; mas si[63] aço guanyas[64] no estant vassall[65] del rey, tengueren[66] per be que ho donas a altre senyor[67] de qui vassall[68] fos; pero aço[69] ab pleyt[70] que l do al rey, e si de[71] aço no fos ben[72] segur que ell[73] mateix[74] que l donas. E aço per que no deseretas al rey de qui fos natural, e atresi per guardar a aquell son senyor de erre, de manera[75] que no hagues[76] de errar contra el[77] rey qui es maior senyor; e el[78] qui fes contra aço faria tal tracio per que mereix la pena sobre dita. E encara posaren[79] mes, que si algu que[80] fos son natural e son vassall[81] hagues castell de son heretament, o[82] per donacio de senyor

— 10. lurs V. — 11. de lurs vasalls V. — 12. mostrarem B V. — 13. *falta* V. — 14. abduy los reys V. — 15. torsa V. — 16. [havien o] : a B V. — 17. matexa V. — 18. *falta* V. — 19. llur V. — 20. lur V. — 21. en lur honor V. — 22. *falta* V. — 23. tingueren V. — 24. en aço V. — 25. toqua B. — 26. e minva V. — 27. senyor V. — 28. totes aquestes coses o rahons V. — 29. lurs V. — 30. lur V. — 31. lur V. — 32. *falta* V. — 33. e B. — 34. ls donasen V. — 35. aço feren per tots temps V. — 36. lurs V. — 37. lur V. — 38. ho aguessen V. — 39. error B. — 40. arevenint V. — 41. *falta* V. — 42. aguessen V. — 43. ho V. — 44. aquesta V. — 45. agueren V. — 46. [illegible] los fon V. — 47. axi com si fossen V. — 48. pux V. — 49. [illegible] nyors tingueren V. — 50. fortalesa V. — 51. negun V. — 52. agues V. — 53. qualsevulla V. — 54. sera la erre V. — 55. mateixa V. — 56. vassall V. — 57. [illegible] lesa V. — 59. on se vulla que ho V. — 60. per... : *falta* V. — 61. agues V. — 62. qui V. — 63. *falta* V. — 64. guanyas V. — 65. stant vasall V. — 66. tingueren V. — 67. rey o a altre senyor V. — 68. vasall V. — 69. *falta* V. — 70. pleit B. — 71. d V. — 72. falta V. — 73. ll B. — 74. matex V. — 75. de [illegible] V. — 76. agues V. — 77. [illegible] V. — 78. aquell V. — 79. [illegible] — 80. algun qui V. — 81. vasall V. — 82. a V.

o[83] per altra manera qualsevulla, e ho perdes per sa colpa e despux la cobras e lo rey lo y demana[84], que sia tengut de donar lo y pus[85] que l guanya estant son vassall[86] e son natural; pero si ans que l castell cobras tenint que l hauria[87] se despedis[88] del rey per haver raho de no donar lo y per raho de vassallatge[89], tal engan com aquest tengueren[90] per be los antichs que no valgues[91], e per tolre lo[92] posaren que si tal engan com aquest fos feyt que tota hora que li deman lo castell sia tengut de donar lo y encara que sia vassall de[93] altre; e aquell que no u[94] fara deu haver la pena sobre dita[95]. Mas si aquest aytal fos[96] son natural [e no][97] son vassall[98], si be[99] cobras[100] tal castell com aquest que fos d abans seu[101], no seria tengut de donar lo, si be fos[102] tengut per dret[103] de donar tots los[104] altres que depuixs[105] guanyara[106] per raho de la naturalea[107] que ab ell ha; e si no u fes deu haver aquella mateixa pena[108]. E si per aventura[109] fos vassall[110] de un rey e natural d[111] altre e guanyas algun castell en la conquesta de[112] aquell que[113] es natural, [si lo y demanas llavors son senyor no lo y deu donar ni pendre al rey de qui es natural] en nenguna manera, fora[114] empero si hagues abans feyt[115] cosa per que ab dret se li[116] pogues desnaturar; per tal qui[117] erras en alguna d estes coses mereix haver la pena dessus[118] dita. E posaren encara mes que si algu enganosament se expedis e s[119] desnaturas del rey havent parlat o[120] posat de guanyar algun castell o fortalea que[121] fos en senyoriu o en conquesta de[122] aquell de qui fos vassall o[123] natural, que per[124] partir[125] se d esta guisa o desnaturar se d ell[126], si l guanyas depuixs[127] manaren que lo y donas be axi com si fos son vassall[128]; e aço feren per que l enguan[129] no estorbas[130] la lealtat, que nengun[131] no s partis ne[132] s desnaturas de son senyor sino per gran raho que li fos[133] primerament mostrada en son secret e depuixs[134] affrontada per cort tres veus; e qui d altra guisa ho[135] fara no li val[136] res e cauria[137] en la pena que dita es[138].

Aci * son acabades les costumes d Espanya sots document de les quals los alcayts an ha tenir e guardar los castells los quals los son comanats, e servant aquell[e]s en alguna manera no son vists haver comes les penes en aquelles contengudes.

— 83. e V. — 84. qualsevulla... : *falta* B. — 85. pux V. — 86. vasall V. — 87. auria V. — 88. desisques V.—89. vasallatge V. — 90. tingueren V. — 91. volgues B. — 92. per tal raho V. — 93. vasall d V. — 94. l B. — 95. pena damunt dita V. — 96. no fos B V. — 97. [e no] : ni B V. — 98. vasall V. — 99. be no B V. — 100. obras B. — 101. que d abans era seu V. — 102. es V. — 103. per...: *falta* V. — 104. totes les B. — 105. despux donara o V. — 106. guanyaran B. — 107. naturalesa V. — 108. e si no u... : *falta* V. — 109. ventura V. — 110. vasall V. — 111. del B. — 112. d V. — 113. qui V. — 114. fores B. — 115. hagues feta abans V. — 116. *falta* V. — 117. que V. — 118. desus V. — 119. expedis... : *falta* V. — 120. e B. — 121. qui V. — 122. d V. — 123. vasall ho V.— 124. que... : *falta* V. — 125. e partir V. — 126. de aquell B. — 127. guayas despuxs V. — 128. vasall V. — 129. l... : lengua B. — 130. destorbas V. — 131. negu V. — 132. ni V. — 133 fes B. — 134. secret o despuys V. — 135. o V. — 136. valla V. — 137. caygua V. — 138. que damunt es dita V.

* *Aquest afegit que no forma naturalment part de la traducció i que's molt verosímil sigui exclusiu del ms.* V *no's troba en el ms. de Barcelona.*

Literatura catalana. (Notes i comentaris), per Ll. Nicolau d'Olwer.

I

JORDI DE SANT JORDI : *PRESONER*

Mossèn Jordi de Sant Jordi és un dels pocs veritables poetes que's fan notar entre la turbamulta de rimaires més o menys fàcils que pul·lulen pels cançoners catalans dels segles XIV i XV. Una de les més belles, i sens dubte la més interessant, de les seves poesíes és la que comença : *Desert d'amichs, de béns e de senyor*, intitulada molt encertadament *Presoner* pel Sr. Massó Torrents en la seva edició del poeta.[1] Ve conservada aquesta obra en els cançoners catalans I, J, K, S.[2]

Mossèn Jordi és presoner de guerra, i s'adreça al rei Alfons *el Magnànim*, combatent al servei del qual caigué en duríssim captiveri

«d'armes sobrat e per major poder,
no per defaut gens de cavallería» 20

Veus-aquí l'estrofa quarta tal com la publica el Sr. Massó:

«Tots aquests mals no m són res de soffrir 25
En sguart d'hu qui al cor me destenta
E m fa tot jorn d'esperança pertir:
Com no vey res que ns avanç d'una espenta
En acunçar nostre desliurament;
E més com vey, ço que ns demana sforça, 30
Qui no soffer algun rahonament,
Sr qui [illegible] ma virtut e ma força.»

1. *Obres poètiques de Jordi de Sant Jordi (segles* XIV-XV). *Recullides i publicades per* J. Massó Torrents. Bibliotheca Hispanica. Barcelona-Madrid, 1902.

2. [illegible] pel Sr. Massó i Torrents (*Anuari* 1907. [illegible] Institut Estudis Catalans, pàg. 414[illegible], [illegible] Bib. Nac. París, 4, Institut d'Estudis Catalans; 3, I. E. C.; E-2-2, Bib. Universitat de Saragoça.

Fixem-nos especialment en els versos 30 i 31 : ni puntuats com ho fa el Sr. Massó, ni d'altra manera, tenen sentit. Prenent per una oració sencera «ço que ns demana sforça», tenim : *subjecte*, relatiu «ço que»; *verb*, «demana»; *objecte directe de cosa*, «sforça»; *objecte directe de persona*, «nosaltres». Es a dir: *lo qual* (lo dit anteriorment) *demana a nosaltres «sforça»*. Però com que «sforça» no vol dir res, no és res, ningú pot demanar-nos-ho. Només pot representar, *sforça*, una persona del verb *esforçar-se*; però, llavors, ¿com fer-lo objecte d'un altre verb? com referir-li el relatiu *qui*? Es impossible : aquests versos no tenen traducció.

Tastu [1] i en Milà i Fontanals [2] ja vegeren la dificultat, però en lloc d'explicar-la saltaren per damunt, esmenant la lliçó *unànim* dels manuscrits en aquesta forma:

«E mes com vey ço que ·ns demana força (Força)
Que no soffer algun rehonament.»

Això té sentit perfet : *força* és subjecte del verb *demana*, i a ella es refereix el relatiu *qui*; però aital correcció, ultra modificar arbitrariament el text manuscrit, fa incórrer a Mossèn Jordi en un gravíssim defecte, per quant el vers que segueix als apuntats diu:

«De que langueix ma virtut e ma força»

amb lo qual tenim la paraula final del vers 30 rimant amb una de grafía, morfología i sentit absolutament idèntics dos versos més avall : *força* = *força*.

No calía pas esmenar la plana als manuscrits per haver-ne la veritable lliçó, sinó grafiar i puntuar degudament. Lo que escrigué Mossèn Jordi i ningú ha vist fins ara és:

«e més com vey ço que ·ns demana Sforça,
qui no sofer algun rahonament,
de que langueix ma virtut e ma força.»

Es a dir : «i desespero més que més al veure el quantiós rescat que'ns exigeix Sforça, home que no s'entén de paraules i vol diners : al pensar-hi defalleix ma valor i ma fortalesa». Mossèn Jordi es troba captiu del famós *condottiero* Sforça (soldat de Lluís d'Anjou, l'antagonista del *Magnànim* en el regne de Nàpols); i, no tenint a mà la forta quantitat que ell li demana, s'adreça al rei, qui *may defallí a qui fós de sa banda*.

Aquesta restitució del text té a més l'aventatge de fer-nos avançar en la

1. Torres Amat : *Memorias para un Diccionario*, pàg. 331.
2. *Poetas catalanes del siglo* XIV (*Obras completas*, III, pàg. 343), i *Antichs poetas catalans* (*O. C.*, III, 169).

biografía del poeta, assenyalant la data de la seva presó. S'ha cregut, a tort, que en Milà i Fontanals afirmava de Mossèn Jordi «que fou fet presoner en el mateix any en que començà a regnar Alfons V (1416)».[1] Lo que realment digué el gran provençalista (i no s'equivocà) és que Mossèn Jordi caigué en captivitat de resultes d'una de les nombroses guerres començades pel *Magnànim* tot seguit de pujar al soli (1416).[2] A lo qual podem ara afegir que fou aquella guerra la de Nàpols, iniciada després del 16 de setembre de 1420, data en la qual Alfons va ésser adoptat com a fill per la reina Joana. Veus-aquí el *terminus a quo* datar la captivitat de Mossèn Jordi : el *terminus ad quem* de sa poesía és el 4 de janer de 1424, dia en que morí Sforça.[3]

Però jo crec que's pot ésser més precís i assenyalar la data de la presó de Mossèn Jordi. El dia 30 de maig de 1423, després de la dissensió entre'l rei Alfons i la reina Joana, Sforça es llançà inesperadament sobre Nàpols en ocasió en que la plaça era indefensa, i aconseguí tancar la gent d'Alfons en els castells Nuovo i de l'Uovo. El rei en persona escriu a la reina, sa mare : «... e Sforça con su gent de la una part e el pueblo de la otra, de qui confiava, el qual decontinent se removió, metieron los mios en medio e con traición *me apresonaron algunos e los principales*».[4] A lo qual Zurita, més explícit encara, afegeix : «Fueron los nuestros rotos y vencidos con pérdida de más de doscientos hombres de armas, y perdieron ochocientos cavallos y *quedaron prisioneros la mayor parte de los senyores Aragoneses y Catalanes*[5] que se hallaron en esta pelea : y viéronse otros que vilmente fueron encerrados en el alcaçar.»[6]

En aquesta desfeta, evidentment per a mi, fou captivat Mossèn Jordi de Sant Jordi. Alguns dies després el rei Alfons reprengué la ciutat de Nàpols, i la reina Joana, refugiada en el castell d'Aversa, «*dió entonces a Sforça todos los principales prisioneros de quien pudiera haver un gran rescate.*»[7]

---

1. Massó Torrents : edició *Mn. Jordi*, pàg. VII, nota 1.

2. «Jordi acompañó a Alfonso en las empresas guerreras acometidas por éste en el mismo año de 1416, primero de su reinado, y en una de las cuales... fué hecho prisionero.» (*O. C.*, III, 342). — «Jordi de Sant Jordi... fo cativat en una de las guerras que comensà lo mateix rey en 1416.» (*O. C.*, III, 116).

3. Lo que'l rei temía a Sforça pot mesurar-se per l'alegría que rebé de la seva mort. Amb data 12 de febrer de 1424 escrivía des de Valencia : «... Thesaurario nostro, dicimus ... vobis ... [illegible] ... centum octuaginta florenos auri de Aragonia Geraldo de Bore et quindecim florenos auri Brunetto de Florencia currento, quos ei graciose concedimus pro novitate sive nova quam nobis denunciavit seu adduxit, quod Esforça capitaneus in regno Neapolis qui erat nobis rebellis pacificus ad hoc seculo transmigravit» (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. [illegible], fol. [illegible]. — *Apud* : A. Giménez Soler : *Itinerario del Rey D. Alonso de Aragón el que ganó Nápoles*, pàg. 65.)

4. Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 2,676, fol. 160. — *Op. cit.*, pàg. 60.

5. També Mossèn Jordi indica que eren molts els presoners : «Però no cur | car ay fayt mon dever—ab tots los bons | quem trob en companyía.» (Massó, pàg. 22).

6. Zurita : *Anales de Aragón*, lib. XIII, cap. XVII (vol. IV, pàg. 153).

7. Zurita : XIII, XVIII (vol. IV, pàg. 154).

Resumint : Mossèn Jordi de Sant Jordi caigué en mans dels enemics a 30 de maig de 1423, i pocs dies després la reina Joana l'entregava al capità Sforça; estant en poder del qual, en el segón semestre d'aquell mateix any, escrigué la poesía *Desert d'amics de bens e de senyor*. El captiveri, molt dur si hem de creure el poeta:

be suy guardats enclòs ferrats e pres

sospito que devía acabar dintre del mateix any 1423, abans que Alfons IV tornés a Catalunya.

II

PER A LA BIOGRAFÍA DE MOSSÈN JORDI

Escrit el comentari anterior, dec a l'amabilitat de mon docte amic i investigador incansable Francisco Martorell la nota d'una vintena de documents, que se m'ha fet tard copiar per lo molt que il·lustren la biografía de Mossèn Jordi de Sant Jordi.

En els documents 1 i 2, dirigits a l'abadessa i les monges d'un monestir (que de lo publicat per en Torres Amat [1] es desprèn ésser el de la Çaydía de Valencia), el rei fa les primeres gestions, que havíen de resultar infructuoses, a fi que hi admetin a na Isabel de Sant Jordi, germana del poeta.

El 3 ens dóna a conèixer un viatge de Mossèn Jordi a França. Com ell, els 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17 i 18 es refereixen a donacions del rei a son cambrer.

Pel 16 sabem que Mossèn Jordi havía posseit l'alcaidía de Penàguila, de la qual, per raons d'estat, féu relaxació, indemnisada, al monarca.

Els més interessants de tots aquests documents, però, són els 19, 20, 21 i 23, en que es tracta de la concessió de l'alcaidía de la vall d'Uxó, car deixen provat sense cap dubte que'l nostre poeta era fill i habitant de Valencia, lo qual duu naturalment a embrancar-lo amb el *Sanctus Georgius* que beneficía en el repartiment de la ciutat del Turia, sense negar-li perxò una possible descendencia del castell de Sant Jordi de l'Empordà [2]. Podría ben bé repetir-se el cas de la familia March amb ses dues branques : la d'Aramprunyà i la de Beniarjó.

Es important notar que fins al document 18, de 25 de maig de 1420, el nom del poeta va nu, sense cap tractament; però que des del 19, de 3 de desembre del mateix any, és qualificat sempre de *miles* o *mossèn*. Entre aquestes dates, en plena campanya, devía rebre, doncs, la cavallería.

---

1. *Op. cit.*, pàg. 332.
2. Massó : *op. cit.*, pàg. XI.

1

Igualada, 4 abril 1416

Alfons IV recomana na Isabel de Sant Jordi a l'abadessa de la Çaydia per tal que sigui admesa en son monestir.

Lo rey.

Abbadessa : Exhigints los graciosos et bons serveys que fets ha e fa continuament a nos ab gran liberalitat lo feel cambrer nostre en Jordi de Sent Jordi, vos pregam, axi cordialment e affectuosa com podem, que per contemplació e esguart nostres en monge d aquest monestir na Isabel de Sent Jordi, del dit nostre cambrer germana, liberalment admetats, e donantli habit, vestedures, vel e altres coses acostumades segons orde del dit monestir, la ajats d aquen en racomendacio special, car cosa sera de la qual farets special a nos plaer e servey que molt vos grahirem. dada en la vila de Agolada sots nostre segel secret a iiij. dies d abril de l any M.cccc.xvj.

Dominus rex mandavit mihi P. Companyoni.

Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 2,560, fol. 26.

2

Igualada, 4 abril 1416

Recomanació a les monges del mateix monestir per tal que, d'acord amb l'abadessa o contra sa voluntat, admetin na Isabel de Sant Jordi en llur companyía.

Lo rey.

Exhigints los graciosos e bons serveys que fets ha e fa continuament a nos ab gran liberalitat lo feel cambrer nostre en Jordi de Sent Jordi vos pregam, axi cordialment e affectuosa com podem, que per contemplació e per esguart nostres en monge d aquex monestir na Isabel de Sent Jordi, del dit nostre cambrer germana, ensemps ab la abbadessa del dit monestir, a la qual ne scrivim, o sens aquella per vosaltres matexes, liberalment admetats e donant li l abit, vestedures, vel, e altres coses acostumades segons orde e retgla del dit orde la haiats d aquen en racomendacio special. Car cosa sera de la qual farets special a nos plaer e servey que molt vos grahirem, e per los quals n aurem en esdevenidor aqueix monestir e vosaltres, les qual sabem esser molt inclinades a nostre servey, en special recomendació e favor, e en son cas e loch dar vos em a conexer esser falla per obra. e lo contrari, be que per res no presomim, haurien no poch desplaser e no ho portariem pacientment. dada en la vila de Agolada sots nostre segell secret a iiij dies d abril de l any M.cccc.xvj.

Dominus rex mandavit mihi P. Companyoni.

A. C. A., reg. 2,560, fol. 26.

3

Barcelona, 30 agost 1416

Alfons IV mana al batlle general de Valencia pagar a Jordi de Sant Jordi els 200 florins que li concedeix per a les despeses d'un viatge a França emprès d'ordre i manament seu.

Alfonsus etc. ffideli consiliario nostro Johanni Mercaderii bajulo generali regni Valencie, salutem et graciam : dicimus et mandamus vobis de certa sciencia et expresse quatenus de quibusvis peccunie quantitatibus que penes vos sunt vel erunt ex demandis factis et fiendis in regno Valencie predicto, petextu novi felicis regiminis nostri seu aliis, curie nostre, detis et solvatis fideli camerario nostro Georgio de Sant Jordi, vel cui voluerit loco sui, ducentos florenos auri de Aragonie, quos per vos sibi tradi volumus et jubemus, in cursum expensarum per ipsum fiendarum in viagio quod, de mandato et ordinacione nostris, est facturus versus regnum Francie. et in solucione recuperetis ab eodem presentem una cum apocha de soluto, quoniam nos per hanc eandem mandamus fideli de officio magistri rationalis curie nostre Berengario Minguet, deputato ad audiendum computum officialium et aliorum administrancium peccunias curie nostre in regno Valencie, vel alii cuicumque a vobis computum audituro, quatenus tempore vestri raciocinii, vobis ponente in datis dictos ducentos florenos et restituente presentem una cum apocha supradicta, illos recipiat compoto et admittat omni dubio quiescente. datam Barchinone sub nostro sigillo secreto xxx. die augusti anno a nativitate Domini M°ccc° xvj.° rex Alfonsus.

A. C. A., reg. 2,663, fol. 108.

4

Valencia, 3 novembre 1417

Orde d'Alfons IV a la tresorería de pagar a J. de S. J. 100 florins d'or en ajuda de son manteniment.

N Alfonso, etc. Al feel conseller e tresorer nostre en Ramon Fivaller, salut e gracia: dehim e manam vos expressament e de certa sciencia que de les peccunies de la nostra cort qui vers vos son o seran donets e paguets a les persones davall scrites les quantitats dejus designades. primo a fra Anthoni de Sibilia confessor de nostra cara muller la reyna trenta florins d or d Arago, item a n Jordi de Sent Jordi cambrer nostre cent florins del dir or, item a mossen Francisco de Vintimilla cinquanta florins del dit or, les quals quantitats los manam donar en ajuda de lur manteniment, e munten en univers cent vuytanta florins d or d Arago. e en la paga que ls farets cobrats d ells la present ab apoques de reebuda. dada en Valencia sots nostre segell secret a iij. dies de noembre en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccc. xvij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A. C. A., reg. 2,701, fol. 146.

5

Valencia, 11 febrer 1418

Alfons IV mana a la tresoreria pagar a J. de S. J. 300 florins d'or d'Aragó generosament concedits.

Alfonsus, etc. fideli consiliario et thesaurario nostro Raymundo Fivellerii salutem et gratiam : dicimus et mandamus vobis quatenus de quibusvis peccuniis curie nostre que penes vos sunt vel erunt detis et solvatis fidelii camerario nostro Georgio de Sent Jordi trescentos florenos auri de Aragonia quos eidem dedimus graciose, et in solucionem recuperitis ab eodem presentem una cum apocha de soluto. datam Valentie sub nostro sigillo secreto undecima die februarii anno a nativitate domini M° cccc° xviij°. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A. C. A., reg. 2,701, fol. 163 v.°

6

Saragoça, 1 setembre 1418

El rei fa referencia a una concessió de 100 florins d'or d'Aragó feta a J. de S. J. estant a Valencia.

N Alfonso etc. al amat capella nostre en P. Cormano canonge de Gerona, Commissari a hoyr los comptes dels olim comissaris dels drets a la cambra apostolical pertanyents en lo principat de Catalunya e aquells diffinir, e rebre les restes d aquells assignat, salut e dileccio : com nos stants en la ciutat de Valencia per satisfer e pagar les quantitats deval mencionades,—es asaber en Huguet Vinyagol specier de casa nostra, per certs confits que d ell havem manats comprar, sexanta nou florins hun solido, item a frare Anthoni de Savilla confessor de la nostra cara muller la reyna trenta florins, item a n Jordi de Sent Jordi cambrer nostre cent florins, item a mossen Francesch de Vintimilla cinquanta florins, item a n Barthomeu Gros scriva de casa nostra trenta florins, item a n Ferrando Domingo ajudant de cambra per certs coffres dehesset florins, item a n Paulo dez Mas lochtinent de conservador en paga de sa quitació quaranta nou florins hu solido, item al giech Voc Taiador (?) vint florins, — prenessem cambi sobre a n Ffrancesch Ferriol recebedor general nostre en lo regne d Arago de trecents sexanta sinch florins dos solidos barchinonenses, que prenen suma les dites quantitats, e d aquella li trametessem albara d en Ramon Fivaller tresorer nostre, lo qual en la manera acostumada confessa haver hauts e recebuts del dit Francesch Ferriol la dita quantitat, de la qual feu recebuda en sos comptes e descxida per les cautcles dels dernust dits, e com sobrevinents alguns altres carrechs de nostra cort, ague ha haut a suplir lo dit Ffrancesch de les nostres rendes del regne d Arago que a mans del dit Francesc provenen, no haia pegut ne puxa bonament pagar la dita quantitat e complir lo dit cambi, dehim e manam vos expressament e de certa sciencia que de les peccunies de la dita cambra que son o seran vers vos doneis e pagueis al dit Ffran-

cesch Ferriol la quantitat per complir lo dit cambi. recobrant d ell apocha de rebuda, car nos ab aquesta mateixa manam a qualsevol de vos compte hoydor que en la reddicio de vostres comptes, vos posant en data la dita quantitat e restituhint la present ab la dita apocha, aquella en vostre compte reeben e admeten e dupte algu no us hi fassen. dada en Çaragoça sots nostre segell secret lo primer die de septembre en l any de la nativitat de nostre Senyor Mill cccc. xviij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A. C. A., reg. 2,703, fol. 104.

7

Saragoça, 5 setembre 1418

Alfons IV mana a la tresorería pagar a J. de S. J. 100 florins d'or d'Aragó

N Alfonso etc. al feel conseller e tresorer nostre en Ramon Fiviller o a son lochtinent, salut e gracia : dehim e manam vos expressament que de les peccunies de nostra cort qui son o seran ves vos donets e paguets a les persones deius scrites les quantitats davall specificades, les quals per vos graciosament los manam esser donades. e primerament al noble mossen Johan de Luna camarlench nostre trecents florins d Arago, item a n Jordi de Sent Jordi cambrer nostre cent florins del dit or, item a na Maria Rodriguez Sarmiento ama de la reyna nostra molt cara muller docents florins dor d Arago. e en la paga que li farets cobrats de cascun dels dessus dits apoca de reebuda de la quantitat que per vos los manam esser donada ensemps ab la present. dada en Çaragoça sots nostre segell secret a v. dies de setembre en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccc. xviij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A. C. A., reg. 2,703, fol. 66.

8

Barcelona, 10 març 1419

Alfons IV mana a la tresorería pagar 98 florins d'or d'Aragó a J. de S. J. per a comprar-se'n una forradura de marts gibilins.

N Alfonso etc. al feel conseller e tresorer nostre en Ramon Fiveller o en Bernat Sirvent lochtinent seu, salut e gracia : dehim e manam vos spressament e de certa sciencia que de les peccunies de nostra cort que vers vos son o seran donets e paguets al feel cambrer nostre an Jordi de Sent Jordi, o a qui ell volra, noranta vuyt florins dor d Arago, los quals, per comprar una forradura de marts gibilins, graciosament li manam esser donats. e n la paga que li farets cobrats d el la present ab apoca de reebuda. dada en Barchinona sots nostre segell secret a .x. dies de març en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccc. xviiij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Petro Margall.

A. C. A., reg. 2,703, fol. 178.

9

Barcelona, 14 maig 1419

Alfons IV fa referencia a una quantitat de 200 florins d'or d'Aragó que manà donar a J. de S. J. perquè li comprés determinats objectes.

Alfonsus Dei gracia etc. ffideli consiliario et magistro rationali curie noste Bernardo de Gualbis vel eius locumtenenti aut alii cuicumque a ffideli locumtenente nostri theseurarii Bernardo Servent computum audituro, salutem et graciam. cum dictus locumtenens theseurarii, mandato nostro verbali et sine aliqua cautela, exsolvit fideli camerario nostro Georgio de Sent Jordi ducentos florenos auri de Aragonia, convertendos per eum in certis nostris necessitatibus quos hic de certa sciencia exprimere non curamus, mandamus vobis de certa sciencia et expresse quatenus dicto locumtenenti theseurarii sui raciocinii tempore, ponente in datis dictos ducentos florenos et restituente presentem cum modo ad apoca de soluto, ipsos in eius compoto recipiatis et admittatis nullum propter sibi dubium faciendo. datam Barchinone sub nostro sigillo secreto die xiiij. madii anno a nativitate Domini M°cccc° xviiij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A. C. A., reg. 2,703, fol. 193.

10

Sant Cugat del Vallès, 20 juny 1419

Jacme March, Andreu Aguiló, Gonzalvo de Monroy i Jordi de Sent Jordi firmen com a testimonis en l'homenatge de Galceràn de Santa Pau al rei per les viles i llocs que li tenía en feu a Sardenya.

A. C. A., pergamins Alfons IV, núm. 160.

11

Valencia, agost 1419

Alfons IV fa referencia a 100 florins d'or d'Aragó donats a J. de S. J. per a son manteniment.

Il Alfonso etc. Al fadel conseller e mestre racional de la nostra cort mieer Bernat de Gualbes o a son lochtinent o a altre qualsevol del fadel nostre en Bernat Servent, regent la nostra tresoraria, compte oidor, salut e gracia. com lo dit Bernat, e per ell lo fadel lochtinent de conservador de nostre patrimoni en Paulo dez Mas, haja de manament e ordinacio nostres reyalment e de fet donades et liurades a les persones devall scrites les quantitats a cascun devall distinctament e perticular designades. et primo

a n Jordi de Sant Jordi cambrer nostre cent florins dor d Arago, item a n Pedro de Darocha sotsraboster de casa nostra trenta florins del dit or, item a n Ferrando d Almaçan monter maior de casa nostra cent florins del dit or, item a n Luis Alverez sots boteller de casa nostra vint florins del dit or, item a n Gonçalvo cuyner nostre quinze florins del dit or, item a mestre Ffrancisco fisich de nostra cara muller la reyna cent florins del dit or, item a Johana Grasa maynedera trenta florins del dit or, item a n Gabriel Sagra de casa de nostra cara muller la reyna cinquanta florins del dit or, item a Maria Carrion de casa de la dita reyna trenta florins del dit or, item a Goncha Gomez de casa de la dita Reyna cent florins del dit or, item a n Fferrando de Maçan munter major de casa nostra, ultra la quantitat demunt designada, per convertir aquells entre certs munters de casa nostra als quals los manam donar, vint sinch florins; item a n Pedro Maçarroz, servidor de coltell de la dita nostra cara muller la reyna, cinquanta florins del dit or; item a Pedro de Ledesma, de casa nostra, cinquanta florins del dit or; item a Catalina Sanchez, ama nostra, quaranta florins del dit or, les quals quantitats los havem manades donar graciosament per ocorriment en ajuda de lurs sostenimens; item, los quals dona a n Fferrando Domingo, ajudant de cambra de casa nostra, per convertir aquells en algunes coses obs de nostra cambra e servir de nostra persona, ducents florins del dit or; item an Berenguer Guasch, per compra de un falcho per obs nostre, sexanta florins del dit or. les quals quantitats, qui prenen summa de mil florins dor d Arago, vos dehim e manam que en la reddicio dels comptes del dit Bernat Cervent o Paulo dez Mas, ells o a qualsevol dells posants en data les dites quantitats e restituhint la present ab apocha o apoches per les quals cascun dels demunt dits consenten haver reebuda la quantitat a cascun demunt designada, aquella o aquelles en sos comptes reebats e admetats tot dupte e contradicció cessants, com nos de certa sciencia axi vullam que s faça. dada en Valencia sots nostre segel secret a * dies de Agost en lany de la nativitat de nostre Senyor M.cccc.xviiij. rex Alfonsus.

A. C. A., reg. 2,704, fol. 12.

12

Valencia, 12 setembre 1419

Alfons IV mana a la tresoreria pagar a J. de S. J. la quantitat de 2,250 sous reials de Valencia, generosament concedits.

Alfonsus Dei gracia etc. ffideli consiliario et thesaurario nostro Raymundo Fivellerii, seu eius locumtenenti, salutem et graciam : dicimus et mandamus vobis quatenus de pecuniis curie nostre que penes vos sunt vel erunt detis et ex solvatis fideli camerario nostro Georgio de Sancto Jeorgio duos mille ducentos quinquaginta solidos regalium Valencie quos sibi graciose duximus concedendos, et in solucione recuperetis presentem cum apoca de soluto. datam Valencie xij die septembris anno a nativitate Domini M.cccc.xviiij. rex Alfonsos.

Dominus rex mandavit mihi Francisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,593, fol. 8.

---

* En blanc. La data anterior és de 28 agost, i la següent de 31 agost.

13

J. de S. J. cobra la concessió del document 9

Octubre del any M.cccc.xix.

Item done an Jordi de Sant Jordi cambrer del senyor rey, les quals lo dit senyor mana de peraula a mi que li donas per convertir aquelles en certes necessitats del dit senyor, segons se conte en una letra del senyor rey dressade al mestre racional de al sua cort dada en Barchinona a xiiij de maig del any M.cccc.xviiij, ab la qual mana al dit mestre o a altre de mi compte oidor que aquelles me prenga en compte restituint jo la dita letra ab apocha, la qual axi matex cobre e fo closa per en Pere Negre notari a xx dies de octubre del dit any... cc florins d or d Aragó.

A. C. A,, reg. 2,942,* fol. 98.

14

J. de S. J. cobra la concessió del document 8

Novembre del any M.cccc.xix.

Item done an Jordi de Sant Jordi, cambrer del senyor rey, los quals lo dit senyor ab letra sua dada en Barchinona a x. dies de març del any m.cccc.xviiij, li mana donar graciosament per convertir los en una folradura de marts gibilins, segons que n la dita letra se conte, que cobre ab apocha closa per en Bernat Plaça notari a vij. dies de noembre del dit any... lxxxx.viij florins d or d Aragó.

A. C. A., reg. 2,942, fol. 102.

15

Tortosa, 8 març 1420

Alfons IV fa referencia a una graciosa concessió de 50 florins d'or d'Aragó a J. de S. J.

N Alfonso etc. el feel conseller e maestre racional de la nostra cort micer Bernat de Gualbes, e a son lochtinent o altre qualsevol del feel lochtinent de nostre tresorer en Bernat Sirvent compte hoydor, salut e gracia. com lo dit Bernat Sirvent de menament nostre a ell de peraula fet haia pagades les quantitats deval scrites a les persones deius mencionades e per les rahons seguents : primerament a n Jordi de Sant Jordi cambrer nostre cinquanta florins d or d Arago, los quals li manam donar graciosament... dehim e manam vos expressament e de certa sciencia que lo dit en Bernat Sirvent, posant en data les dites quantitats e restituint la present e apoques de

* Bal Ordinari d'en Bernat Sirvent, 1-VI-1419—30-V-1420, que hauria de custodiar-se a l'Arxiu del Mestre Racional, en la Batllia del Reial Patrimoni.

reebuda dels demunt mencionats, aquelles en son compte li reebats e admetats tot dupte cessant. dada en Tortosa sots nostre segell secret a viij dies de març en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccc. vint. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Francisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,705, fol. 61.

16

Tortosa, març 1420

Alfons IV mana al batlle general de Valencia pagar a J. de S. J. una indemnisació per haver deixat l'alcaidía de Penàguila.

N Alfonso per gracia de Deu rey d Arago, de Sicilia, de Valencia, etc. al feel conseller nostre mossen Johan Mercader batlle general del regne de Valencia, salut e gracia. dehim e manam vos expressament e de certa sciencia que de les pecunies de la nostra cort o altres que envers vos son o seran donets e paguets al feel cambrer nostre en Jordi de Sent Jordi [1] solidos reals de Valencia, los quals nos li havem atorgats e li manam esser donats en remuneració de l' alcaydia del castell de Penaguila del qual, jatsia fos per nos provehit, empero per contemplacio de nostre servey ha feta relaxacio, e nos de aquella per certs sguarts havem ne manat provehir al feel nostre en Lois Johan, ciuteda de Valencia. e en la paga que li farets cobrats d ell la present ab apocha de reebuda, car nos ab aquesta matexa manam al mestre racional de nostra cort en lo dit regne, o a altre qualsevol de vos compte hoydor, que en lo retinent de vostres comptes, vos posant en data la dita quantitat e restituhint la present ab apocha de reebuda, aquelles en vostre compte reeba e admeta. e aço no mudets si ns desitjats servir e complaure. dada en Tortosa sots nostre segell secret a [2] dies de març en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil quatrecents vint. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Ffrancisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,705, fol. 64 (duplicada en el mateix foli).

17

J. de S. J. cobra la concessió del document 15

Maig del any M.cccc.xx.

Item done a les persones devall scrites les quantitats de moneda deius specificades, les quals lo senyor rey mana a mi de peraula que les donas per les rahons seguents. Es a saber, a n Jordi de Sant Jordi, cambrer del dit senyor, graciosament... L florins.

A. C. A., reg. 2,942, fol. 162 v.º

1. La quantitat està en blanc en el document.
2. En blanc. El document anterior és de 8 de març.

18

Mallorca, 25 maig 1420

Alfons IV fa referencia a una concessió de 100 florins d'or d'Aragó a J. de S J. per a ajuda del passatge a Sardenya, Còrcega i Sicilia.

N Alfonso etc. al fehel conseller de la nostra cort maestre Bernat de Gualbes, o a son lochtinent o a altre qualsevol del feel lochtinent de nostre tresorer en Bernat Sirvent compte hoydor, salut e gracia. com lo dit Bernat o en Paulo dez Mas lochtinent de conservador de nostre patrimoni per ell, de ordinacio e manament nostre a ell de peraula fet haie pagades les quantitats devall scrites a les persones deius nomenades per les rahons saguents... item a mossen Francesch Maça, a n Ramon de Calder, a n Jordi de Sant Jordi, a Diago d Argote e a n Jaume Quinta metge de casa nostra cinch cents florins, ço es a cascun d ells cent florins, los quals les manam donar per acorriment del viatge que fan ab nos per acompanyar en lo[s] regnes de Sicilia e de Cerdenya... dehim e manam vos expressament e de certa ciencia que en lo temps de retiment de compte del dit Bernat Sirvent, ell posant en data les dites quantitats e restituhint tantsolament la present entemps ab apoches dels damunt nomenats de les quantitats a cascun particularment designades, aquelles en sos comptes li reebats e admetats tot dupte e contradicció cessants, com nos de certa sciencia axi vullam esser fet, encara que per aquelles no us restithuhas compte per menut, si per alguna de les dates damunt dites lo havia a restituir, com attes la brevitat del temps e cuytat passatge nostre que fem de la ciutat de Tortosa a la ciutat de Mallorques no s sien poguts haver, e nos de les dites coses plenariament siam informats axi star en veritat, per intervencio de nostre conservador. dada en Mallorques sots nostre segell secret a xxv. dies de maig en l any de la nativitat de nostre Senyor M. cccc. vint. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Ffrancisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,705, fol. 145 v.º

19

Campament de Bonifaci, 3 desembre 1420

Alfons IV concedeix a Mossèn J. de S. J. l'alcaidía de la vall d'Uxó, i mana al governador general de Valencia de tenir-lo com a tal alcait.

Nos Alfonsus etc. Informamur siquidem per vos, dilectum camerarium nostrum Georguium de santo Georgio militem, quod alcaydia castri vallis d Uxo regni Valencie, quam a pluribus annis antea dilectus noster Gispertus Talamancha miles tenet et possidet, tam propter longam inde absentiam quam miles ipse fecit et facit, quam per privilegium forum et actuum curie dicti regni, quo cavetur quod nullus nisi natus aut per decennium populatus in eodem regno Valencie alcaydias et oficia alia obtinere potuisse in eodem regno Valencie, vacare censetur, et propterea nobis humiliter supplicavistis ut vobis de dicto officio, si dictis rationibus venit vocaturum, providere benignitate dignaremur. nos enim ad vestra grata satis fructuosa servicia, que

tam in regnis nostris Aragonum quam nuper et nunc in recuperacione regni Sardinie et in obsidione et reduccione ville et castri de Calvi insule Corsice prestitistis, queque prestatis ad presens in obsidione Bonifacii nullis parcendo periculis et expensis, tenore presentis alcaydiam jamdictam castri predicto(!) dum vixeritis, et post vestrum obitum ad vitam unius vestri heredis, quem ex testamento vel aliter duxeritis nominandum, ad usum et consuetudinem Hispanie commitimus ac eciam commendamus. itaque vos idem Georgius dum vixeritis, ut est dictum, et successive prefatus heres vester dum fuerit vita vobis et nullus alius sitis alcaydus jamdictus dictumque alcaydiatus officium habeatis, teneatis, custodiatis et possideatis, legaliter, utiliter, fideliter atque bene, jus et justiciam dicto alcaydiatus submissis officio tribuendo, juraque et regalias nostras manutenendo et deffendendo, ac alia faciendo que per alios alcaydos preteritos est fieri asuetum. et habeatis et recipiatis pro vestris salario et labore ea salaria, jura et emolumenta justa que per dictum Gispertum sunt solita recepi et haberi. mandamus ea propter gubernatori nostro generali eiusque vicegerentibus in dicto regno Valencie, quatenus vos dictum Georgium, et nemine alium, pro alcaydo castri vallis de Uxo predicti habeant, teneant atque tractent, vobisque ad quos spectet parceant et obediant, respondeant et faciant ab aliis integre respondi de omnibus hiis de quibus dicto Gisperto et aliis alcaydis retrolapsis hactenus est fieri asuetum. in cuius rei testimonium presentem fieri jussimus, nostro sigillo minori impendenti munitam. datam in obsidione de Bonifacio tertia die decembris anno a nativitate Domini m°cccc° vicessimo regnique nostri quinto. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Francisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,781, fol. 174.

20

Campament de Bonifaci, 3 desembre 1420

Alfons IV, atenent a la contravenció del Fur de Valencia *i de la* Consuetut d'Espanya *que és el tenir l'alcaidía i batllía de la vall d'Uxó Mossèn Gispert de Talamanca, català i absent del castell, l'en desposseeix, conferint aquells oficis a Mossèn J. de S. J., i mana a l'infant Joan, lloctinent general, de tenir-lo com alcait i batlle.*

Nos Alfonsus etc. Solerti meditacione pensantes quod Gispertus de Talamancha miles de civitate Panormi regni nostri Sicilie et intra ipsum regnum Sicilie populatus qui, ex concessionibus serenissimorum dominorum regum Aragonum, memorie gloriose, certo modo sibi indultus, obtinuit ad usum et consuetudinem Ispanie alcaydiam et baiuliam castri vallis d Uxo intra regnum Valencie sistentis, non potest ipsas alcaydiam et baiuliam debite obtinere, obstantem foro generali dicti regni, quo cavetur expressius quod nullus extere preterquam valentine nationis et intra dictum regnum Valencie populatus alcaydiam aliquam nec baiuliam intra ipsum regnum valeat obtinere, obstantem eciam consuetudinem Ispanie predictam, habentem quod alcaydus qui castrum aliquod ad dictam consuetudinem Ispanie tenebit debet et est astrictus juramento et homagio principis intra castrum ipsum continue et personaliter residere. ob quod, ex eo quod dictus Gispertus non valentinus sed pocius cathalanus nacione et siculus, eciam domicilio loginco triginta annorum vel inde eciam existit absens semper a

custodia dicti castri, expedit summe per nos de alcaydia predicta de qua disponere possumus rationibus predictis provideri, forum quod juramus et consuetudinem predictam servantes ad unguem. idcirco, moti racionabiliter ex predictis de fide, industria et legalitate aprobatas vestri dilecti nostri Georgii de Sancto Georgio militis valentini et de civitate Valencie oriundi, camerariique nostri confisci ab experto, nec non ad vestra grata satis fructuosa servicia, que tam in regnis nostris Aragonum, quam imprime in recuperacione regni Sardinie, et in obsidione et reduccione ville et castri de Calvi insule Corsice prestitistis, queque prestatis ad presens in obsidione Bonifacii, nullis parcendo periculis et expensis, tenore presentis alcaydiam et bajuliam jamdictas vobis dum vixeritis et, post vestri obitum, ad vitam unius vestri heredis, quem verbo vel testamento aut aliter duxeritis eligendum, ad usum et consuetudinem Ispanie comittimus ac eciam commendamus. itaque vos idem Georgius dum vixeritis ut est dictum et successive prefatus heres vester dum vixerit et nullus alius, sitis alcaydus et bajulus jamdictus premissasque alcaydiam et bajuliam teneatis, custodiatis et possideatis legaliter, utiliter atque bene, jura et regalias nostras manutenendo et deffendendo, et alia faciendo que per alios alcaydos et baiulos preteritos est fieri assuetum. et habeatis et recipiatis ac vestris utilitatibus aplicetis pro custodia dicti castri ea salaria, emolumenta et jura que per dictum Gispertum et ceteros alcaydos et baiulos dicti castri fuerunt solita recipi et haberi. mandamus ea propter inclito ac magniffico infanti Johanni, primogenito nostro preclaro et in omnibus regnis et terris generali gubernatori, eiusque vicegerenti in dicto regno Valencie, quod vos dictum Georgium et nemine alium dum vixeritis et post vestri decessum heredem vestrum prefatum, ut prefertur, pro alcaydo et baiulo predicto habeant et teneant, et illi eorum ad quos spectet parceant et obediant, respondeant et faciant ab aliis integre responderi de salario et juribus supradictis, et non contraveniant seu aliquem contravenire permittant aliqua voce. in cuius rei testimonium presentem fieri jussimus nostro sigillo minori impendenti munitam. datam in obsidione de Bonifacio tercia die decembris anno a nativitate domini Millessimo cccc° vicessimo regnique nostri quinto. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Francisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,781, fol. 192.

21

Castell Nou de Nàpols, 6 octubre 1421

Com a resultat de la sentencia dictada en el plet de l'alcaidía de la vall d'Uxó, pendent entre Mossèn J. de S. J. i Mossèn Gispert de Talamanca, Alfons IV mana al segón que entregui al primer el disputat castell.

Alfonsus etc. dilecto nostro Gisperto de Talamancha militi, salutem et dilecciones : ecce quod nos in lite seu causa que in nostri ducebatur audienciam inter vos ex una et dilectum camerarium nostrum Georgium de Sancto Georgio militem partibus ex altera, racione alcaydie et bajulie castri et vallis d Uxo, quas in obsidione Bonifacii commiseramus dicto Georgio sub certis modo et forma, in provisionibus per nos inde factis expressis et contentis, die xxx. mensis augusti proximi preteriti nostram tulimus sententiam in qua declaravimus predictas provisiones per nos eidem Geor-

gio factas suum sortiri debere effectum. quare, instante et humiliter supplicante Georgio predicto, intimantes predictis vobis, dicimus de nostri certa sciencia et expresse mandamus, sub nostre ire et indignationis incursu, quatenus castrum predictum, mediante beneficio inventarii de omnibus et singulis bonis nostris que in dicto castro reperta fuerint, detis, tradatis et delliberetis, seu per custodientem illud dari, tradi et delliberari faciatis cum effectu dicto Georgio seu ejus procuratori. quatenus nos, postquam dictum tradideritis seu tradi feceritis castum modo predicto, absolvimus et liberamus vos et dictum custodientem a quibuscumque sacramento et homagio quibus nobis teneamini et teneatur, ac pro absolutis et liberatis vos et eum penitus haberi volumus cum presenti. datam in Castro Novo regali Neapolis sexta die octobris anno a nativitate Domini M° cccc° xxj. de Borja.

Petrus de Reus mandato regio facto per vicecancellario.

A. C. A., reg. 2,784, fol. 205 v.°

22

Castell Nou de Nàpols, 4 abril 1422

Alfons IV mana a la tresorería lliurar a Mossèn J. de S. J., en paga pro-rata de sous deguts, 5 florins d'or de Florença.

N Alfonso per la gracia de Deu rey d Arago, de Sicilia, etc. al amat conseller e tresorer nostre Ramon Berenguer de Lorach o a son lochtinent, salut e dilecció: dehim e manam vos que de les peccunies de nostra cort donets e paguets a les persones dius scrites, en paga prorrata d aço que ls resta a pagar de lur sou o stipendi ab albarans d escriva de racio de casa nostra, les quantitats davall declarades... item a mossen Jordi de Sent Jordi v. florins de Florença... les quals quantitats prenen suma en univers de trecents sexanta quatra florins de Florença. e en la paga que n farets cobrats la present e apoques oportunes, car nos manam ab aquesta matexa al maestre racional de la nostra cort, o altre qualsevol de nos compte oydor, que en la reddicio de vostres comptes, vos posant en dates los dits ccc sexanta florins de Florença e restituhint la present e les apoques damunt dites, aquelles vos reeben e admeten en vostre compte tot dupte cessant. dada en lo Castell Nou reyal de Napols sots segell secret a iiij dies de abril en l any de la nativitat de nostre Senyor Mil.cccc.xxij. rex Alfonsus.

Dominus rex mandavit mihi Francisco d Arinyo.

A. C. A., reg. 2,691, fol. 86 v.°

23

Castell Nou de Nàpols, 30 desembre 1422

Mana Alfons IV al batlle general [de Valencia] que doni possessió a Mossèn J. de S. J., o a son apoderat, de l'alcaidía de la vall d'Uxó.

Lo rey.

Batle general : recorde ns per altres letres haver vos scrit manants vos que, com nos hajam provehit al amat cambrer nostre mossen Jordi de Sanct Jordi de la caste-

llania e batlia de la vall d Uxo, segons en les dites provisions aquestes coses e altres largament se contenen, metessets aquell en possessio de la dita castellania e batlia. e com nos hajam a cor les dites coses sortesquen ab degut effecte, manam vos altra vegada stretament que si mes no havets en possessio de la dita castellania e batlia lo dit mossen Jordi, ço que no creem, de continent lo y metats, o a qui ell volra, tot obstacle e contradiccio cessants, com nos vullam expressament e de certa sciencia que axi s faça, certifficants vos que ns en complaurets e no poch. dada en lo Castell Nou reial de Napols sots nostre segell secret a xxx. dies de deembre del any m.cccc xxij.

Batle, perque conegats que aço havem a cor vos scrivim aço de nostra ma. rex Alfonsus.

Petrus de Reus mandato regio facto ad relacionem Francisci d Arinyo secretarii.

Dominus rex signum missit expediendam.

A. C. A., reg. 2,673, fol. 78 v.º

III

ACLARACIÓ AL *SPILL* (9494-9505)

Entre l'enfilall d'exemples de malvestat i luxuria femenines que en Jacme Roig retrau en son *Spill*, hi llegim:

«Cert bé tingué
iniqua furia 9495
e gran luxuria
una en Castella
reyna vella
mare del rey,
cercant remey 9500
a sa calor
per foll amor
d'un tagarí
donant verí
al rey fill seu.»[1] 9505

Comentant aquests versos, escriu D. Roc Chabàs:

«Lo que dice Roig parece referirse a D.ª María de Portugal, mujer de Alfonso XI de Castilla, madre del rey D. Pedro *el Cruel*. Véase la *Crónica del Rey D. Pedro de Castilla*, año 5, cap. IX, y año 8, cap. II. Flórez no cree estas calumnias en sus *Reinas Católicas*.»[2]

1. *Spill o llibre de les dones per Mestre Jacme Roig: Edición crítica ... por* Roque Chabàs. Bibliotheca Hispanica. Barcelona - Madrid, 1905. Pag. 153.
2. *Op. cit.*, pág. 53.

Evocant la referencia, veiem que'l conseller Ayala, en la *Crònica*, no fa més que insinuar vagament que corríen certes males veus contra la reina María, sense donar-nos-en més detalls. Per altra banda, el Sr. Chabàs treu la cita del P. Flórez,[1] qui la posa com a nota a les senzilles paraules amb que fineix el capítol d'aquella reina:

«Desgraciado su amor con los agenos : ultrajada su presencia con rigores : pero no menos infeliz después de retirarse a Portugal, si es verdad (como algunos escriben) que su padre la miró con desatencion, y que influyó en que la accelerassen la muerte : cosa que se hace más extraña por causa del motivo, que atribuyen a falta de honestidad. El rumor parece que corrió (*Chron. del Rey D. Pedro de Castilla*, año 5, cap. VIII y año 8, cap II.) : pero no debe adoptarse tal injuria, mientras no haya testimonios convincentes.»

Entre una vaga sospita de lleugeresa en la conducta privada i l'acusació d'atentar contra la vida del fill, no hi ha paritat ni possible confusió. Evidentment, en Jacme Roig no's refería a la mare de Pere *el Cruel* : ses mateixes paraules ho demostren. Però encara hi ha un argument més poderós : en aquest punt lo *Spill* no fa més que repetir lo que's llegeix en els *Proverbis* d'en Guillem de Cervera, qui visqué (1165-1245) molt abans que D.ª María de Portugal, Alfons XI i llur fill.[2] Diu el trovador:

«La reina d'Espanya
volch son fill matzinar,
e fo bé causa estranya,
pel sarrasí usar.»[3]

¿Qui fou aquesta sobirana que per amor d'un sarraí atentà contra'l seu propri fill? No una reina, precisament, sinó la comtesa Oña, viuda del comte sobirà de Castella García Fernández i mare de son hereu i successor Sancho Garcés. El fragment que copío de l'*Estoria de Espanna* del *Rei Savi* ho deixarà ben provat:

«La madre deste conde don Sancho, cobdiciando casar con un rey de los moros, asmo de matar su fijo por tal que se alçasse con los castiellos et con las fortalezas de la tierra, et que desta guisa casarie con el rey moro mas endereçadamiente et sin embargo. Et ella destemprando una noche las yeruas quel diesse a beuer con que muriese, fue en ello una su couigera de la condessa, et entendio muy bien que era. Et quando veno el conde, aquella couigera descubrio aquel fecho que sabia de su sennora a un escu-

1. *Reynas Catolicas*, Madrid, 1770. Pàg. 626.

2. G. Llabrés : *Estudi históric y literari sobre'l Cançoner dels Comtes d'Urgell*. Barcelona, Societat Catalana de Bibliòfils, 1907. Pàg. VII.

3. Proverbi núm. 999 de l'edició Meyer (*Romania*, XV), i núm. 1030 de l'edició Llebrés (*Cançoner dels Comtes d'Urgell*).

dero que queria bien, que andaua en casa del conde; et el escudero dixolo al conde su sennor, et conseiol como se guardase de aquella traycion. Et deste escudero vienen los monteros dEspinosa que guardan el palacio de los reyes de Castiella; et esta guarda les fue dada por el aperçebimiento que este escudero fizo a su sennor. Et quando la madre quiso dar al conde aquel uino a beuer, rogo el a su madre que beuiesse ella primero; et ella dixo que non lo farie, ca non lo hauie mester. Et el rogola muchas veces que beuiesse, et ella non lo quiso ninguna vez; et el quando vio que non la podie vencer por ruego, fizogelo beuer por fuerza; et aun dicen que saco el la espada et dixol que si lo non beuiesse quel cortarie la cabeza. Et ella con aquel miedo, beuio el vino, et cayo luego muerta. *

La nora de Fernàn González és, doncs, la que segles després havíen d'al·ludir, en obres tant diverses, el trovador Guillem de Cervera i el satíric Jacme Roig.

* *Op. cit.*, cap. 740. En l'edició de Menéndez Pidal en la *Nueva Biblioteca de Autores Españoles* (vid. pag. 454).

Sóbres el problema de l'origen de la tragedia grega, pel Dr. P. Bosch Gimpera.

Ambrosio Carrión,
poetæ sacrum

I

La tragedia grega ens és tant sols coneguda en sa forma acabada, i resta un misteri tant sa evolució com lo que fossin els elements que, transformant-se, esdevingueren el drama àtic del segle v.

Les fonts antigues, a més, ens donen escasses noticies, i encara cal cercar-les en multitut d'autors i d'obres de naturalesa i de temps molt diferents, lo qual fa encara més difícil llur justa ponderació.

Veus-aquí lo que's desprèn d'aquestes fonts antigues:

Que la tragedia existía molt abans de Tespis és cosa fòra de dubte [1]. Llavors estava constituída per chors de bocs (τράγοι), que s'identifiquen amb sàtirs; els quals bocs entonaven el ditirambe segons diferents testimonis [2], que no donen més aclaracions : tant sols un gramàtic, prenent-ho de Soló, diu que la primera tragedia es deu a *Arió de Metimna*, el qual, segons Suidas, inventà la *manera tràgica* [3].

Segueix el testimoni d'Herodot, segons el qual existíen a Sició chors tràgics que cantaven les desventures d'Adrast i que Clistenes (d'abans de 595

---

1. *Plutarc. Soló*, 29. : Ἀρχόμενων δὲ τῶν περὶ Θέσπις ἤδη τὴν τραγῳδίαν κινεῖν.

2. *Etym. Mag.* : Τραγῳδία..... ὅτι τὰ πολλὰ οἱ χοροὶ ἐν σατύροι συνίστατο, οὓς ἐκάλουν τράγους: Ath., XIV, 630 : συνέστηκεν δὲ καὶ σατυρικὴ πᾶσα ποίησις τὸ παλαιόν ἐκ χορῶν, ὥς καὶ ἡ τότε τραγῳδία διόπερ οὐδὲ ὑποκριτὸς εἶχον. — Aristòtil, *Poèt.* IV : γενομένη δ'οὖν..... ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τοῦ διθύραμβον..... διὰ τὸ ἐκ σατυρικοῦ μεταβαλεῖν. — Diògenes Laerci, III, 56 : τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ πρότερον μὲν μόνος ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν.

3. *Comentaris de Joan Diacon a Hermògenes* : Περὶ μεθόδον δεινοτήτος (Rabe : *Rheinisches Museum*, 1908, LXII, pàg. 150 i seg.) : τῆς δὲ τραγῳδίας πρῶτον δρᾶμα Ἀρίων ὁ Μεθυμναίος εἰσήγαγεν, ὅσπερ Σόλων ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις ἐλέγειας ἐδίδαξε. — Suidas : Ἀρίων... λέγεται καὶ τραγικοῦ τρόπου εὑρετῆς γενέσθαι.

a 560 a. de J. C.) consagrà a Dionís al desterrar de la ciutat el culte d'aquell hèroe peloponèsic per substituir-lo pel del beoci Melanip [1].

Per Suidas i Zenobi sabem que *Epígenes de Sició* componía tragedies d'assumptes no dionisíacs [2], i en Sició localitza Temisti la primera tragedia [3].

Segons Suidas [4], entre Epígenes i Tespis existiren catorze poetes tràgics, sense que's nomenin ni se'ns digui quines foren llurs obres.

Tespis d'Icaria, segons es desprèn de Plutarc [5], introduí canvis grans en la tragedia, de la qual se parla com d'un genre literari ja completament format, donant representacions tràgiques en diferents llocs i introduint-la a Atenes [6]. Tespis no sols prenía part en el cant del chor en qualitat d'ἔξαρχος, com els poetes anteriors, sinó que introduí l'innovació que aquell fos un ver actor [7], fent-li portar màscara, recitant un pròleg i sostenint un diàleg amb el chor [8].

L'any 535 [9] Pisístrat institueix els concursos tràgics en les Grans Dionisíaques, i Tespis triomfa en el primer. De ses obres tenim els següents títols: Ἄθλα Πελίου ἢ Φόρβας, Ἱερεῖς, Ἠίθεοι, Πενθεύς [10].

Des de Tespis i la representació regular de tragedies en les Grans Dionisía-

---

1. Herodot., V, 67 : τὰ τε δὴ ἄλλα οἱ Σικυώνιοι ἐτίμεον τὸν Ἄδρηστον καὶ δὴ πρὸς τὰ πάθεα αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγεραίροον, τὸν μὲν Διόνυσον οὐ τιμῶντες, τὸν δὲ Ἄδρηστον. Κλεισθένης δὲ χοροὺς μὲν τῷ Διονύσῳ ἀπέδωκε, τὰ δὲ ἄλλα θυσίας Μελανίππῳ.

2. Suidas : Θέσπις. — Id. : οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον : Ἐπιγένους τοῦ Σικυωνίου τραγῳδίαν εἰς τὸν Διόνυσον ποιήσαντος ἐπερώτησαν τινες τοῦτο : οὐδ. π. τ. Δ. — Zenob, V, 40 : Τῆς γὰρ ποιήσεως ἐκ διθυράμβου τὴν καταρχὴν εἰληφυίας καὶ τὰ πρὸς Διόνυσον ἀναγκαῖα πραγματευομένης, Ἐπιγένης ὁ Σικυώνιος οὐχ οὗτος ποιήσας ἤκουε τοῦτον τὸν λόγον. οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον.

3. Temisti : *Orat. edid. Dindorf.* (Leipzig, 1883), pàg. 406, 21-23 : καὶ τραγῳδίας εὕρεταί μὲν Σικυώνιος, τέλειος δὲ ἀρχὴ δὲ Ἀττικοί ποιηταί.

4. Suidas : Θέσπις..... τραγικὸς ἐκκαιδέκατος ἀπὸ τοῦ πρώτου γενομένου τραγῳδιοποιοῦ Ἐπιγένους τοῦ Σικυωνίου τιθεμένους.

5. Plutarc : Soló, XXIX : Ἀρχομένων δὲ τῶν περὶ Θέσπιν ἤδη τὴν τραγῳδίαν κινεῖν καὶ διὰ τὴν παλαιότητα τοῦ πόνου ἄγοντος τοῦ πράγματος, οὔπω δ' εἰς ἀγῶνας ἐναγωνίους ἐξαγομένου, φύσει φιλήκοος ὢν καὶ φιλομαθὴς ὁ Σόλων ἐπὶ γήρως ἐν γέρᾳ τρυφῇ καὶ παιδιᾷ καὶ τῇ Δεκαπόδων καὶ μουσικῇ παραπέμπων ἑαυτὸν ἐδίψησε τὸν Θέσπιν αὐτὸν ὑποκρινόμενον, ὥσπερ οἶμαι καὶ τοῖς παλαιοῖς. Μετὰ δὲ τὴν θέαν προσαγαγόμενος αὐτὸν ἠρώτησεν εἰ τοσούτων ἐνώπιον ὄντων οὐκ αἰσχύνεται ψεύδομενος. Φήσαντος δὲ τοῦ Θέσπιδος, μὴ δίκαιον εἶναι τὸ μετὰ παιδιᾶς λέγειν τὰ τοιαῦτα καὶ πράττειν, τρίβων τῇ βακτηρίᾳ τὴν γῆν ὁ Σόλων παπαῖαι. «Τοιγαροῦν μέντοι τὴν παιδιὰν ἐφ' ταύτην ἐπαινοῦντες οὕτω καὶ τιμῶντες εὑρήσομεν ἐν τοῖς συμβολαίοις».

6. Diogènes de Lampsac, en els citats *Comentaris de Joan Diacon a Hermògenes* : Δρακὼν δὲ ὁ Λαμψακηνὸς ἔφησε πρῶτον Ἀθήνησι διδαχθῆναι ποιήσαντος Θέσπιδος.

7. Diògenes Laerci, III, 56 : ὕστερον δὲ Θέσπις ἓν ὑποκριτὴν ἐξεῦρε πρὸς τὸν διαναπαύεσθαι τοὺς χορούς. — Suidas : Θέσπις... καὶ πρῶτος μὲν χρῶτο τὸ πρόσωπον ψιμυθίῳ ἐπαρῳδήσας, εἶτα ἀνδρείας ἐπιστὰς τὸ τὸν ὑποκρινόμενον, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσήγαγε καὶ τὴν τῶν προσωπείων χρῆσιν ὡς μὴ εἶναι κατεπαίσχυνε δὲ καὶ τὴν ποιητικὴ καὶ ἐ[illegible].

8. Temisti : *Orat.* [illegible], pàg. [illegible] *Dindorf*), Θέσπις δὲ ποιήσας καὶ [illegible] — Pollux, IV, [illegible]. [illegible] Θέσπιδος [illegible].

9. *Marbre de Paros*, pàg. [illegible] ed. Jacobi : [illegible] Θέσπις [illegible] Π Η Η Γ Δ Δ Δ.

10. Suidas : Θέσπις, [illegible] Ἄθλα Πελίου ἢ Φόρβας, Ἱερεῖς, Ἠίθεοι, Πενθεύς.

ques, ja són més precises les noves que tenim referents al desenrotllament del genre.

Entre'ls successors de Tespis es troba en primer lloc *Pratinas de Fliont*, qui, segons Suidas [1], fou el primer que compongué drames satírics, devent-se la llur introducció a Atenes a ell i a Queril. Pratinas compongué cinquanta obres, de les quals trenta-dues eren drames satírics, i lluità amb Queril i Esquil (amb aquest en 499).

El fill de Pratinas, *Aristeas*, compongué també drames satírics, un dels quals portava el títol de Κύκλωφ. L'any 467, quan Esquil triomfà amb *Laios*, *Edip*, *Els Set contra Tebes* i el drama satíric *L'Esfinx*, Aristeas obtingué el segón lloc amb *Perseu*, *Tàntal* i el drama satíric *Palestai*, compost pel seu pare Pratinas [2], quedant en el mateix concurs en tercer lloc *Polifradmon*, fill de Frínic, amb la seva tetralogía *Licurgia*.

Queril [3] començà a concórrer en 525, compongué cent seixanta obres, i triomfà trenta vegades, distingint-se molt en el genre satíric [4].

Frínic, fill de Polifradmon [5], millorà molt l'estructura i la presentació de la tragedia, inventant noves dances, fixant el tetràmetre trocaic i introduint les màscares de dòna. De ses obres coneixem els següents títols : Αἰγύπτοι, Ἀκταίων, Ἄλκηστις, Ἀνταῖος ἢ Λίβυες, Δίκαιοι ἢ Πέρσαι ἢ Σύνθωκοι, Δαναΐδες, Μίλητου ἅλωσις, Πλευρωνίαι, Τάνταλος, Φοίνισσαι. Es de notar que tractés assumptes contemporanis en la Μίλητου ἅλωσις, representada en 494 i en la qual se feia referencia a la caiguda de Milet en poder dels perses en 495 [6].

Continúa l'evolució de la tragedia amb *Esquil*, fill d'Euforió, el qual [7] introduí el segón actor, disminuí l'importancia del chor i augmentà la del diàleg.

Finalment, *Sòfocles* fixà definitivament la forma de la tragedia, introduint a més el tercer actor i les decoracions pintades [8].

Això és lo que la tradició grega ens diu respecte a l'evolució de la tragedia. ¿Com sorgiren els chors tràgics, que constituiren la seva primitiva forma? Aquí es troba el problema, i aquí vénen les grans inseguretats i les noticies poc clares.

II

Es cosa que resulta evident, de les fonts gregues que s'han citat abans, que la tragedia fou en son principi tant sols un cant de chors : οὐ δέ ὑποκριτός εἶχεν, diu clarament Ateneu.

---

1. Suidas : *Pratinas.*
2. *Argument dels «Set contra Tebes», d'Esquil.*
3. Suidas : Χοιρίλος.
4. Quedà el proverbi : Ἤνίκα μὲν βασιλεύς ἦν Χοιρίλος ἐν Σατύροισι.
5. Suidas : Φρύνιχος.
6. Herodot, VI, 21.
7. Diògenes Laerci, III, 50. — Suidas : *Esquil.* — Aristòtil : *Poèt.*, IV.
8. Textos citats en la nota anterior.

I això sembla versemblant, car la part choral és encara principalíssima en les tragedies que'ns són conegudes; i fins en el mateix Esquil, que, segons Aristòtil[1], disminuí l'importancia dels chors donant el primer paper al diàleg, ocupen aquells quasi la major part de la tragedia.

Mes cal preguntar : de quina mena de chors es tracta?

Aquí ve l'inseguretat : els mateixos textos que'ns diuen que la tragedia estava constituída per cants chorals declaren que aquests eren ditirambes i que'ls choreutes eren bocs o sàtirs.

Això, a més d'ésser vagarós, és impossible de comprendre a primera vista.

Abans que tot cal veure el problema del ditirambe. Aquest s'ha tingut per un cant en lloança de Dionís, i això i que la tragedia es representava en les festes del déu semblava demostrar que la cosa era indiscutible. I així es formà l'explicació, fundada principalment en Aristòtil, que ha predominat tant temps: *la tragedia sortí del culte de Dionís, i dels chors de sàtirs que cantaven els ditirambes a llur déu se'n destacà el ἔξαρχος, que dialogava amb el rest del chor, introduint l'element dramàtic i acabant per representar aital ἔξαρχος al mateix déu, que parlava amb sos sàtirs de les seves aventures; amb el temps, l'ἔξαρχος, de representar a Dionís, passà a representar un hèroe dionisíac, esdevenint el diàleg un drama, i acabant per introduir-se en la tragedia mites que res tenien de comú amb Dionís.* Les tragedies que'ns queden, es deia, són d'aquest últim període[2].

Mes les dificultats comencen quan es mira bé en què s'apoia aquesta explicació.

Abans que tot cal fer-se càrrec de lo difícil que és jutjar amb certesa, quan tot lo que coneixem de la tragedia grega és del segle v, o sigui de quan el genre estava completament format, i quan les noticies que tenim de l'evolució anterior són tant poques i tant poc explícites.

I això s'agrava a l'intentar averiguar què és el ditirambe[3] : el que's formà

---

1. *Poèt.*, IV.

2. Aquesta teoría fou formulada últimament per Erich Bethe, professor de l'Universitat de Rostock (*Prolegomena zur Geschichte des Theaters im Altertum*, Leipzig, 1896) en forma quelcom diferent, prenent per basa per a la seva hipòtesi la representació que's troba en alguns vasos publicats per Dümmler en el *Rheinisches Museum*, LXIII (1888), en els quals apareix Dionís en un carro acompanyat per dos sàtirs que toquen la flauta : Bethe construeix amb això la seva teoría, suposant que'ls sàtirs que acompanyaven el déu, que se suposava arribat per mar al començar la primavera i que era portat en professó a la ciutat en el *currus navalis* (no està ben determinat encara si en les Antèsteries o en les Grans Dionisíaques), cantaven un ditirambe en el qual intervenía el mateix déu, parlant-les dels seus viatges per la terra. Segons Bethe, ja en el temple, pogué, mentre durava el cant del chor, l'actor que representava el déu, desaparèixer i tornar per representar un nou paper : per exemple, el d'un dels hèroes que'l déu acabava de nomenar.

Per suposat que algú aquesta teoría, que no ha deixat de tenir molta acceptació, cal reconèixer que no és més una pura hipòtesi per no estar apoiada en res fort.

3. Per al ditirambe : W. Schmidt (*Zur Geschichte des Griechischen Dithyrambos*, Programm, Tübingen, 1901).

a Atica sots l'influencia de la tragedia, sí que sabem lo que fos; mes de l'anterior no'n tenim altra idea que la que'ns dóna el papir que'ns ha conservat algunes obres de Baquilides [1]. I els ditirambes de Baquilides no'ns serveixen per confirmar la teoría del ditirambe-cant dionisíac com a origen de la tragedia.

Es veritat que potser no totes les composicions que s'hi intitulen ditirambes (Ἀντηνορίδαι ἢ Ἑλένης ἀπαίτησις, Ἡρακλῆς, Ἡίθεοι ἢ Θησεύς, Θησεύς, Ἰώ, Ἴδας) ho devíen ésser; emperò algunes sí, que degueren ser-ho, i en aquest cas cal veure que, apart de *Io*, en cap es parla de Dionís ni cap conté mites dionisíacs : llurs assumptes són *purament* heroics, i és notable que la majoría tenen títols anàlegs als d'algunes tragedies conegudes.

Si haguéssim de jutjar, doncs, lo que fou el ditirambe pels poemes de Baquílides, no podríem pas dir que aital cant era exclusiu del culte de Dionís.

Que en un principi ho fos, és una altra qüestió, i fins sembla probable, car les noves que's refereixen a sos més antics temps així ho diuen : llavors el ditirambe devía ésser el cant que'l bevedor entonava al déu del ví, Dionís, quan aquest el posseía.[2]

Per Ateneu [3] sabem que Filocor digué : οἱ παλαιοὶ οὐκ ἀεὶ διθυράμβουσιν, ἀλλ' ὅταν σπένδωσιν, τὸν Διονύσον ἐν οἴνῳ καὶ μέθῃ, τὸν Ἀπόλλωνα μεθ' ἡσυχίας καὶ τάξεως μέλποντες. I a continuació Ateneu cita un fragment d'Arquiloe que diu:

ὡς Διωνύσου ἄνακτος καλὸν ἐξάρχαι μέλος
αἶδε διθύραμβον, οἴνῳ συγκεραυνωθεὶς φρένας,

i el següent d'Epicarm:

οὐκ ἔστι διθυράμβος ὄκχ' ὕδωρ πίῃς.

Mes ja en el text de Filocor es nota que'l ditirambe no sols era cantat a Dionís, sinó que també es trobava en el culte d'Apol·ló. I justament en els textos reunits per Cramer [4] trobem : Διθυραμβός ἐστι ποίημα πρὸς Διόνυσον ᾠδόμενον ἢ πρὸς Ἀπόλλωνα περιπλοκαὶ ἱστοριῶν οἰκείων.

Però és més : els ditirambes estàn molt lluny de reduir-se a assumptes purament dionisíacs o apol·linis : Simónides de Céos [5] en compongué un que

1. Baquilides, ed. Blass, Teubner.

2. L'etimología de la paraula διθύραμβος és incerta. S'ha cregut que's refería al doble naixement de Dionís; s'ha explicat també com una transformació de θρίαμβος, exclamació semblant al τήνελλα; finalment, s'ha interpretat com procedent de l'Asia Menor, no essent paraula grega (*Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf : Einleitung in die Griechische Tragödie.* Unveränderter Abdruck aus der ersten Auflage von Euripides Herakles I Kapitel I-IV) Berlin, Weidmann, 1907, pág. 63.

3. XIV, 628.

4. *Anecdota graeca e codd. manuscriptis Bibliothecarium Oxoniensium.* — Oxf, 1887, pàg. 314, Excerpta varia.

5. Estrabó, 619, 43 (ed. Didot).

s'intitulava *Memnó*, i Zenobi[1] ens diu que'l ditirambe es cantava a Dionís, emperò que οἱ ποιηταὶ ὕστερον ἐκβέντες τὴν συνήθειαν ταύτην Αἴαντας καὶ Κένταυρους γράφειν ἐπέχειρουν.

De tot això i dels ditirambes de Baquilides sembla deduir-se clarament que aital cant, si feu en principi característic del culte dionisíac, indubtablement més tard passà en primer lloc al d'Apol·ló (com l'himne típic d'aquest, el *peàn*, fou consagrat també a Dionís [2]), i en segón s'estengué a la lloança dels hèroes.

I així és probable que tingui raó Schmidt[3] quan diu que, essent originari el ditirambe del culte dionisíac, al unir-se aquest amb altres passà també a ells aquell cant, i, especialment, quan en el segle VI es difongué tant la religió del déu traci mercès a la protecció dels tirans, s'introduí també el ditirambe en els honors religiosos que als hèroes es rendíen[4].

Veus-aquí, doncs, que, quan Aristòtil i els demés autors ens diuen que la tragedia sortí del ditirambe, no'ns diuen sinó una vaga generalitat, car l'origen ditiràmbic no enclou per sí sol, de cap manera, el caràcter dionisíac[5]. I, si aquest caràcter és incert, perd l'antiga i tant popular teoría una de les seves bases més fermes.

Resta encara la segona part de l'explicació : la que'ls chors ditiràmbics, des que sortí la tragedia, fossin chors formats per sàtirs.

Aristòtil diu clarament en el lloc citat : ἐκ τοῦ σατυρικοῦ μεταβαλεῖν, i Ateneu que quan οὐδὲ ὑποκριτὰς εἶχον, συνέστηκεν δὲ καὶ σατυρικὴ πᾶσα ποίησις, τὸ παλαιὸν ἐκ χορῶν ὡς καὶ ἡ τότε τραγῳδία.

La construcció basada en el ditirambe suposa, doncs, que la tragedia devía sortir del que cantaven els sàtirs, apoiant-se en la vida d'Arió segons Suidas[6] : λέγεται καὶ τραγικοῦ τρόπου εὑρετὴς γενέσθαι, καὶ πρῶτος χορὸν στήσαι καὶ διθύραμβον ᾆσαι, καὶ ὀνομάσαι τὸ ᾀδόμενον ὑπὸ τοῦ χοροῦ, καὶ Σατύρους εἰσενεγκεῖν ἑμμετρα λέγοντας.

Segons això, Arió de Metimna devía inventar la *manera tràgica* i devía introduir sàtirs en els chors ditiràmbics, *el cant dels quals prengué nom del chor.*

Aquesta invenció del cant tràgic per Arió és confirmada per Soló, segons el comentari de Joan Diacon a Περὶ μεθόδου δεινότητος de Hermògenes[7] :

---

1. Prov. V, 40.
2. Una inscripció de Delfos ens ha conservat el text d'un d'ells. — V. Henr Weil : *Bulletin de Correspondance Hellénique*, XIX, pàg. [illegible] seg.
3. Citat [illegible].
4. Ja veuem [illegible] quant important és per a això l'abnegació del culte de l'hèroe Adrast a Sicyone pel [illegible] introduït per Clístenes.
5. Ve a confirmar-ho Píndar (*Ol.*, pàg. [illegible], [illegible], ed. *Westphal*), [illegible] el ditirambe, [illegible] a diversos cultes, al [illegible] (διθυραμβικοί) [illegible] (κῶμοι) [illegible] Atenea.
6. [illegible] Arió.
7. Citat en la nota 3.

τῆς δὲ τραγῳδίας πρῶτον δρᾶμα Ἀρίων ὁ Μεθυμναῖος εἰσηγαγεν ὅσπερ Σόλων ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις ἐλεγείαις ἐδίδαξε.

Tots aquests textos, lo mateix que l'*Etimològic Magne*[1] quan diu dels sàtirs οὓς ἐκάλουν τράγους, identifiquen amb els sàtirs els bocs que donaren nom a la tragedia[2]. A això s'afegeix que, segons Aristòtil, aquesta començà usant un llenguatge festiu (ἐκ μικρῶν μύθων καὶ λέξεως γελοίας).

Aquesta segona part de la teoría presenta serioses dificultats.

¿Es possible, en primer lloc, que la tragedia, tant seriosa i majestuosa, i amb un llenguatge tant elevat, sortís de festius cants de joganers sàtirs? I, sobre tot, ¿què són aquests sàtirs i els bocs que donaren nom al genre i que apareixen identificats amb els primers?

Que la tragedia no tingué aital origen és evident. No's concebeix evolució possible que pugui convertir les dances i els cants obscens dels sàtirs en la dança tràgica, la ἐμμέλεια, en la qual, segons Ateneu[3], ὁρᾶται τὸ βαρύ καὶ σεμνόν, en els solemnes cants del chor de la tragedia esquiliana i sofocleica, plena de noble doctrina[4]. No cal oblidar que Aristòtil visqué molt després d'inventar-se la tragedia i quan l'esplendidesa de la floració havía esborrat el record de sos començos humils.

Tampoc és comprensible la relació entre'ls sàtirs i els bocs. Els sàtirs, tals com eren concebuts per l'imaginació popular àtica dels segles VI i V, no tenen res de comú amb la forma del boc. Es representen precisament amb cua de cavall, i així apareixen en els monuments : en un fragment d'un frontó d'un antic temple de Dionís, a l'Acròpoli d'Atenes[5], i en multitut de vasos[6]. Els sàtirs de llavors no tenen res que veure, doncs, amb els bocs, i això ja quedà sentat per Furtwaengler fa molts anys[7].

Tant sols en el Peloponès es troben divinitats en forma de boc, per exemple Pan; emperò, si bé aquest déu s'uní al seguici de Dionís, ni té res de comú amb la tragedia, ni tenim cap font de la qual poguem deduir que aitals divinitats fossin els bocs que cantaven la tragedia en sos origens.

¿Ha ocorregut aquí lo que succeí amb el ditirambe, que a l'introduir-se en altres cultes s'assimilà llurs mites? Aquests bocs que no sabem què són, per in-

---

1. Citat més amunt.
2. Es evident que τραγῳδία és la ᾠδή dels τράγοι.
3. XIV, 630.
4. Bethe : *Prolegomena.*
5. Studniczka : *Attische Porosgiebel* (*Mitteilungen des Kais. — Deut. Arch. Inst. Athenische Abteilung* : XI, 1886), pàg. 61 i seg.
6. Recordi's, entre tants exemples com es podríen citar, els sàtirs del Crater de Clitias i Ergotimos a Florença. (Vas François.)
7. Furtwängler : *Berliner Winckelmanns-programm,* 1880 (*Satyr aus Pergamon*); a més íd.: *Annali del Instituto di corrispondenza archeologica,* 1877.

fluencia de les altres barreges de coses de cultes diferents, tant peculiar del dionisíac, devíen identificar-se, en època tardana, als sàtirs?

Aquest és el problema, i malhauradament és d'importancia capital per resoldre el de l'origen de la tragedia, i al posar-se en contacte amb ell cauen totes les hipòtesis.

Com hem vist, l'explicació basada en la poètica d'Aristòtil és incomprensible per ella mateixa. Que pot contenir quelcom de ferm (i per això no s'ha d'abandonar del tot), és probable; però també ho és que en ella deu haver trobat entrada l'hipòtesi personal.

De tota l'antiga explicació, doncs, lo únic que no's pot abandonar de cap manera, perquè ens hi obliga el mateix nom de la tragedia, és l'intervenció en ella dels bocs.

Però encara queda una altra pregunta per fer : ¿resta el culte de Dionís com a terreny on existía la llavor que havía de convertir-se en chor tràgic i de chor tràgic en tragedia?

Cal contestar negativament. Entre les tragedies que'ns han sigut conservades, i entre'ls títols que coneixem de tragedies perdudes, ni una sola vegada es consagra per complet la composició al déu com a tal, i són comptades aquelles en que es tracten mites en que Dionís tingui alguna intervenció : les tragedies referents a Penteu i a Licurg, i encara en aquestes el déu no dóna l'assumpte, sinó que resta sempre en segón lloc, essent aquell propriament l'exposició de les calamitats que portà a aquells personatges l'oposició que feren a l'introducció en llurs terres del culte de Bacos; a més que aitals obres pertanyen a una època molt avançada.

Es incomprensible també que, si la tragedia sortí del culte de Dionís, poguessin trobar lloc en aitals representacions religioses els assumptes contemporanis, com la Μίλητου ἅλωσις, de Frínic, i *Els Perses*, d'Esquil. A més, el culte orgiàstic de Dionís (i ja ho va dir Wilamowitz, que deixà ben sentat que la tragedia no pogué sortir d'aquell [1]) no és com el dels déus olímpics, en el qual caben les representacions mímiques de drames sagrats (τὰ δρῶμενα) : en aquell els fidels prenen part activa en les cerimonies, i el déu no's manifesta per rebre adoració, sinó que son esperit posseeix el dels devots en llurs èxtasis i en els ritus del culte orgiàstic, animant-los immediatament i sense que hagessin d'elevar-se fins a la divinitat amb la contemplació d'aquells δρῶμενα que sempre tenen solament caràcter simbòlic.

I tampoc pogué, per altra part, representar la tragedia, com s'havía suposat des d'Otfried Müller, els dolors del déu, els mitos de Zagreu trocejat pels Titans : aquests per a la religió general no existíen, i són una creació de la teología mística dels Orfics, que no's generalitzà ni introduí en el culte dels demés déus sinó ja molt tard.

1. *Einleitung in die griechische Tragödie*, pag. 56 i seg.

Es, doncs, cosa segura que'ls mites dionisíacs no's ficaren en la tragedia fins que aquesta ja formà part de les festes del déu, i els assumptes propris d'aquella no són els dionisíacs, sinó els heroics.

I això ja ho digueren els antics : τραγῳδία δὲ, diu el gramàtic de les *Anecdota*, publicades per Cramer [1], βίων καὶ λόγων ἡροικῶν μιμήσις ἔχουσα σεμνότητα μετ' ἐπιπλοκῆς τινός. Els déus no són els personatges de la tragedia; i, si a voltes això succeeix, es troben despullats de llur divinitat i es tracten com si fossin senzills hèroes.

* * *

De lo anterior resulta doncs:

I. *Que la tragedia no és dionisíaca, i, si pot derivar-se del ditirambe, derivà del ditirambe heroic, no del en lloança a una divinitat.*

II. *Que lo tràgic no té res de comú amb lo satíric, malgrat que en l'antiguitat s'identifiquessin amdúes coses.*

III. *Que és evident que, si sabéssim lo que propriament vol dir en la tragedia la paraula* τράγος, *podríem comprendre millor el misteri dels textos, car és evident que'ls* τράγοι *són els que donen nom a la tragedia i l'informen d'una manera durable.*

III

Vejam ara, abans d'exposar les darreres investigacions respecte d'aquest problema, com, d'ésser un cant choral, esdevingué la tragedia un drama.

Els autors antics ens diuen amb unanimitat que abans de Tespis la tragedia era un simple chor, i que a aquell es deu la creació del primer actor [2]. Mes tard Esquil introduí el segón, i Sòfocles el tercer, podent representar naturalment cada actor diferents papers.

Però ¿com Tespis creà el primer actor parlant un llenguatge diferent del que usava el chor en sos cants i fent-lo declamar, mentre aquest cantava els seus *stasima*?

Erich Bethe [3] ha concretat la qüestió, posant en clar que del desenrotllament del chor per ell sol no'n podía sortir l'actor. No és fàcil imaginar que l'ἔξαρχος (que en els chors d'Alcman, on té un paper propri destacant-se del reste del chor, es limita tant sols a cantar una estrofa) arribés a convertir-se en ὑποκριτής, declamant i parlant en jònic mentre el chor cantava els seus *stasima* en dòric-eòlic.

1. Pàg. 315. (Citat a la nota 29.)
2. Vegin-se les notes 2 i 10.
3. *Prolegomena.*

Si l'actor hagués sortit del chor, la tragedia hauría sigut tota cantada, com ho fou el ditirambe atenès del segle v, per al qual se construí l'Odeó.

Podem concedir fins que l'interrompre el chor introduint l'ὑποκριτής que dialoga amb ell sigui una invenció personal de Tespis; mes la diferencia de llenguatge ens diu que Tespis degué tenir quelcom que li servís de model per a la seva gran innovació. I això és tant fosc com la mateixa essencia i com l'origen dels chors tràgics.

Una volta creat l'actor i el diàleg, és a dir, l'element imitatiu, l'element dramàtic, ja és fàcil anar a poc a poc creant l'acció, el drama propriament dit. Emperò això no fou cosa de poc temps, ja que'l contingut de la tragedia, com ha notat també Bethe [1], no és perfetament dramàtic fins a Sòfocles : en les primeres obres d'Esquil predomina l'element líric representat pel chor, i l'acció és molt poc important *(Perses, Els Set contra Tebes, Prometeu);* i sols sots l'influencia de Sòfocles, segons sembla, es desenrotlla aquella, reduint-se el paper del chor (*Orestíada*).

IV

William Ridgeway, professor de l'Universitat de Cambridge, en sa obra *The origin of Tragedy with special reference to the greek tragedians* (Cambridge, 1910), proposa una explicació verament subjectiva [2].

Insisteix en lo lluny que's troba la tragedia, amb son contingut purament heroic i trist, de l'alegría de les dances de sàtirs del culte dionisíac, i en que Dionís és cosa estranya a la tragedia (traient-ne la conclusió que ha d'abandonar-se l'idea que'l culte del déu produís la tragedia), i tracta d'investigar el procés de la seva formació.

Des de molt antic existíen les dances imitatives. A Brauron sabem que n'hi havía unes molt nomenades, en les quals preníen part donzelles vestides d'óssos. Aitals dances, a més, les trobem ja en monuments micènics, portant els dançadors màscares d'animals.

Això pot combinar-se amb lo que conta Homer que Dèdal compongué una dança en honor d'Ariadna a Cnossos (Creta).

Sembla que aquestes dances es perpetuaren, i les trobem precisament en el territori on florí la civilització micènica, a l'Argòlida. A Sició es dedicaven a honorar la memoria d'Adrast, l'hèroe argiu que allí tenía un culte importantíssim; i els seus dolors es commemoraven precisament amb τραγικοὶ χοροί, chors de boc, que foren consagrats a Dionís per Clistenes, quan aquest tirà, a l'emprendre una guerra contra Argos, desterrà de Sició tot allò que pogués recor-

1. *Die griechische Poesie* a Gercke-Norden : *Einleitung in die Altertumswissenschaft*.

2. Anteriorment, en 1904, havía ja exposat la seva teoria davant la *Society for the promotion of Hellenic Studies*, i la publicà en les *Proceedings* de la Societat i en diversos periòdics.

dar la ciutat enemiga. Llavors, així com prohibí als rapsodes que recitessin a Sició, perquè els poemes homèrics es troben plens de coses d'Argos i dels argius, intentà desterrar també el culte d'Adrast, consultà a Delfos, i, havent obtingut de la Pitia una resposta contraria a sos projectes, intentà realitzar-los amb un enginy : traslladà a Sició les cendres de Melanip, l'hèroe beoci enemic mortal d'Adrast, donant-li el culte que abans tenía aquest, perquè així Melanip protegís Sició contra l'ira d'Adrast. A Melanip li consagrà el sacrifici que tingué abans son enemic; mes els chors tràgics foren dedicats a Dionís, el déu novament importat a Sició [1].

Això i els datos que subministren els autors citats anteriorment [2] suggereix a Ridgeway la següent hipòtesi:

Des dels temps homèrics foren honorats els hèroes amb lamentacions, no acabant-se llur culte amb l'enterrament, sinó que periòdicament se celebraven en els *heroons* dances solemnes de caràcter imitatiu, certamens atlètics, lluites, etcètera; essent-ne exemple el culte d'Adrast a Sició. Aquelles dances imitatives foren les que, executades per chors tràgics, o sigui de bocs (ja veurem l'explicació que d'això dóna), esdevingueren més tard la tragedia.

Aproximadament quan Clistenes desterrà de Sició el culte d'Adrast, acabava d'introduir-se el de Dionís: Clistenes, a l'unir els dos cultes de Melanip, el substitut d'Adrast, i el del nou déu, donant a cada un una part de lo que era de l'antic hèroe, no féu sinó protegir millor la ciutat del mal que pogués enviar-li l'hèroe argiu.

Tespis introduí la tragedia a Àtica, i Pisístrat, en 535 a. de J. C., fundà el concurs a les Dionisíaques. Des de llavors l'evolució es fa comprensible.

El cant tràgic és, doncs, una combinació de l'exterioritzaciò espontania del dolor que produeix la mort d'un hèroe amb la llegenda que relata sos fets i sofriments. Amb el temps, i en el culte, es formà la tragedia, en la qual el chor representa les antigues lamentacions, i els episodis la narració de la llegenda.

A poc a poc s'anà transformant, ampliant-se el mito fins a introduir-se en la tragedia tota la llegenda heroica grega, passant a ésser son element principal l'acció en lloc del cant choral, i ficant-s'hi les especulacions religioses, filosòfiques, ètiques i polítiques del poeta, i, finalment, acabant per secularitzar-se i sortir d'Atenes.

Resta emperò el nom : *cant de bocs*, τραγῳδία. Segons Ridgeway, s'explica així : Les pells dels animals eren el vestit de molts pobles primitius, i entre ells s'ha de comptar la primera població de Grecia. Com que en tot ritual sagrat els antics costums es conserven rigorosament, els homes que a Sició dançaven

---

1. Herodot, V, 67.
2. Vegi's la primera part d'aquest treball.

al voltant de la tomba d'Adrast devíen portar l'antiga vestimenta [1], que en aquest cas era la pell de boc, i així pogueren ser nomenats ells τράγοι, llurs chors τραγικοὶ χοροί i llur cant τραγῳδία.

V

Resta veure l'explicació del professor de l'Universitat de Lund, Martin P. Nilsson [2].

Per a ell la tragedia tingué son origen en els cants fúnebres que s'entonaven en les tombes dels hèroes al rendir-los culte periòdic. Això és semblant a lo de Ridgeway [3]; mes, així com per a aquest la formació de la tragedia tingué lloc dintre d'aquells cultes heroics, per a Nilsson succeí allò en el de Dionís, a Eleuteræ, d'on s'introduí a Atica.

Comença l'exposició de la seva teoría amb un estudi de lo que foren históricament aquells cants fúnebres (θρῆνοι). Llur exemple típic es troba en els funerals d'Héctor, segons l'*Iliada* [4]:

> οἱ δ' ἐπεὶ εἰσάγαγον κλυτὰ δώματα, τὸν μὲν ἔπειτα
> τρητοῖς ἐν λεχέεσι θέσαν, παρὰ δ' εἵσαν ἀοιδοὺς
> θρήνων ἐξάρχους, οἵ τε στονόεσσαν ἀοιδὴν
> οἱ μὲν ὄρ' ἐθρήσεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες
> τῇσιν δ' Ἀνδρομάχη λευκώλενος ἦρχε γόοιο,
> Ἕκτορος ἀνδροφόνοιο κάρη μετὰ χερσὶν ἔχουσα.

D'aquí es desprèn que'ls aedes, cridats expressament, cantaven, com més tard ho féu Hesiode en els funerals d'Amfidamant de Calcis, les lloances del mort, seguint després les lamentacions del chor de dònes.

Cosa semblant succeeix en els funerals de Patrocle, sols que aquí el chor està format pels companys d'armes del mort, essent Aquileu l'ἔξαρχος [5]:

> . . . . . αὐτὰρ Ἀχαιοὶ
> πανσυδίῃ Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο γόοντες
> τοῖσι δὲ Πηλεΐδης ὀδύνας ἐξάρχε γόοιο.
> . . . . . .
> πανσυδίῃ μὲν ἔπειτα πόδας ταχὺν ἀμφ' Ἀχιλῆα
> Μυρμιδόνας Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο γόοντες.

---

1. Qual explicació tenen les ègides (αἰγίδες) o pells que figuren en el vestit d'algunes divinitats, com Zeus, Atena o Diònis.
2. *Der Ursprung der Tragödie*, en els *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*, 1911, I, pàg. [illegible] i seg. Anteriorment havía avançat la seva hipòtesi en un article publicat en suec, del qual sortí un breu resum (*Tragodie und Mysterienkult*, en l'*Archiv für Religionswissenschaft*, IX, 1906, pàg. [illegible] i seg.
3. Quelcom semblant digueren ja Crusius i Schmidt.
4. XXIV, 722 i seg.
5. XVIII, 317.

En amdós funerals és de notar que junt a les lamentacions espontanies dels parents o amics del mort n'hi ha d'encàrrec, que en el cas d'Héctor són representades pels aedes i el chor de dònes, i en el de Patrocle pel de troianes presoneres que's veuen obligades a plorar pel mort i que figuren al costat dels companys d'armes [1]:

ἀμφὶ δὲ σὲ Τρῳαὶ καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι
κλαύσονται νύκτας τε καὶ ἤματα δάκρυ χέουσαι.

A poc a poc, a mida que avança la cultura, aquestes lamentacions es van perfeccionant des del punt de vista artístic. L'aede, acompanyant-se amb son instrument, la cítara, en qualitat d'ἔξαρχος recita les seves estrofes, i després de cada una d'elles el chor llença sos gemecs (γόοι, als tràgics ἰάλεμοι), acompanyat per la flauta. La recitació de l'aede té constantment caràcter èpic, i, quan el floreixement de la prosa, va a parar als λόγοι ἐπιτάφιοι : en canvi, en els gemecs del chor s'hi desenrotlla un genre de lírica trista.

Aquest costum continuà, ja romanent plegats els dos genres (l'èpic i el líric) de que constava la lamentació fúnebre, ja separant-se, constituint en aquest últim cas el θρῆνος ordinari.

Tot això ho trobem en les tragedies que'ns han quedat d'Esquil. El final d'*Els Set contra Tebes* és una grandiosa lamentació per als dos germans, Eteocles i Polínice, morts en el combat : Antígona i Ismena, companyada cada una per una part del chor, ploren pels guerrers. A les *Coéfores* s'hi troba una lamentació per Agamemnó, en la qual Orestes i Electra reciten alternativament estrofes i antiestrofes amb que alternen ja les estrofes líriques, ja els anapestes del chor. Cosa semblant ocorre en l'exode dels *Perses :* aquí Xerxes és propriament l'ἔξαρχος θρήνων, plorant el chor després els valents perses morts a Salamina. I, finalment, també passa quelcom d'això als *Kommoi* de Sòfocles i fins d'Euripides.

Al costat d'aquesta lamentació fúnebre lírica es regoneix fàcilment l'èpica. En el pròleg i en els episodis d'*Els Set contra Tebes* no's desenrotlla cap acció, ben mirat : no's fa més que contar la situació difícil de la ciutat, constituint, el chor, amb ses *párodos* i *stasima*, el comentari líric corresponent. En *Els Perses* l'acció és tant nimia com en *Els Set*, podent-se dir que en lloc de drama hi ha tant sols narració.

La tragedia i la lamentació fúnebre ordinaria no's distingeixen sinó en que en aquella hi ha la μίμησις δρώντων, que, segons Aristòtil, és la seva essencia.

Amb això ens expliquem el seu doble llenguatge : el predomini de les formes jòniques en el diàleg i el de les dòriques en els chors. Cada element seguí en sa llengua propria : els diàlegs i recitats que procedíen dels elogis fúnebres

1. XVIII, 339.

èpics, en el dialecte propri de l'èpica; els cants chorals, en el que s'havía imposat en aquesta poesía. Tant sols que les parts èpiques no s'escrigueren en hexàmetres, sinó en jambis o en tetràmetres trocaics; i la raó es troba en la difusió de les lamentacions fúnebres en les classes populars : el noble podía pagar aedes amb educació literaria que'ls permetés compondre en la llengua erudita de la poesía èpica; en canvi l'elogi de l'home del poble, que no's podía permetre aquell luxe, era fet per poetes populars, que no teníen aquella cultura, però que no per això desconeixíen les formes més populars de l'elegía i el jambi, difundides per totes les classes socials i que estaven escrites en metres més fàcils d'imitar. Així, quan es formà la tragedia els poetes no feren més que seguir el costum generalitzat en el poble.

Passa després Nilsson a estudiar la materia de la tragedia, i nota com és sempre dolorosa (lo qual no s'avé amb l'alegría dels sàtirs) i sobre tot heroica, d'acord amb la definició de Teofrast : ἡρωικῆς τύχης περίστασις. Si, deixant de considerar com a propris de la tragedia els assumptes dionisíacs, creiem que aitals són els heroics, no trobarem dificultat en comprendre com Frínic i Esquil pogueren tractar en llurs obres fets contemporanis, o com homes excepcionals s'elevaven a la categoría d'hèroes.

Les lamentacions fúnebres les trobem amb molta freqüencia en el culte d'aquests.

En primer lloc ens ho diu el tant citat testimoni d'Herodot [1] relatiu als chors tràgics que en el cenotafi d'Adrast a Sició commemoraven els seus sofriments (τὰ πάθεα αὐτοῦ).

D'una manera semblant, les dònes d'Élide, al principi de la festa olímpica, i en determinats dies a la posta del sol, ploraven a Aquilleu : ἐν ἡμέρᾳ ῥητῇ περὶ ἀποκλίνοντα εἰς δυσμὰς τοῦ ἡλίου τὸν δρόμον αἱ γυναῖκες αἱ Ἠλεῖαι ἄλλα τε τοῦ Ἀχιλλέως δρῶσιν ἐς τιμὴν καὶ κόπτεσθαι νομίζουσιν αὐτόν [2].

Un altre testimoni diu [3] : γυναιξὶ δ' ἔστι τεθμὸς ἐγχώριος ἀεὶ πενθεῖν τὸν εἰνάπηχυν Αἰάκου τρίτον.

A Tebes es consagrava una lamentació fúnebre a Ino Leucotea [4].

Les Heraees de Corinte eren una ἑορτὴ πένθιμος per als fills de Medea que estaven enterrats en el santuari d'Hera Acraia [5]. Del culte dels infants Hermés i Feres curaven set joves i set donzelles de cases distingides, que portaven les senyes de dol : negres vestes i els cabells tallats.

1. V, 67.
2. Pausanias, VI, 23, 3.
3. [illegible] *Alexandra*, [illegible]
4. Plutarch : *Apophth. Lac.*, pag. [illegible] [illegible]
5. Scholiasta d'Eurípides : *Medea*, [illegible].

Segons Filóstrat [1], els tessàlics enviaven cada any una teoría per portar ofrenes a la tomba d'Aquilleu a Rhoiteion, on cantaven també mimes.

Que tots aquests cants són vers θρῆνοι és indubtable si es considera que'l culte dels hèroes és una forma del culte dels morts, essent aquells cants una de tantes coses com es practicaven en les tombes per satisfer les necessitats del mort i mantenir-lo propici.

Mes ni els θρῆνοι ni el culte dels hèroes conteníen cap element imitatiu, i tampoc les dances que's practicaven prop de llurs tombes, les quals no teníen més objecte que'l d'alegrar el mort.

No's pot, doncs, admetre, com ho fa Ridgeway, que les dances dels chors tràgics de Sició fossin imitatives.

Emperò, si en els θρῆνοι no hi havía aitals elements imitatius, hi havía quelcom que'ls feia terra abonada perquè s'hi desenrotllessin ràpidament : la forma dialogada que s'observa en les lamentacions fúnebres, fins en molts pobles actuals, i que Schrader ha pogut considerar com essencialment indogermànica.

El θρῆνος dialogat no és, doncs, la tragedia, però n'està molt prop : tant sols li falta l'introducció de l'actor, i amb ell l'element imitatiu.

En els cultes grecs n'hi havía, essent generalment dances màgiques dels cultes de la fecunditat (l'objecte de les quals era provocar en la realitat lo que feien imitativament); en aquestes dances no és estrany que hi prengui part el sacerdot, que adopta la figura del déu, i a més s'usava màscara. D'aitals dances n'han descobert indicis les excavacions angleses en el santuari d'Artemis Orthia, a Esparta.

Aitals dances conteníen una senzilla acció, que's traduía en una pantomima; i en aquesta mateixa forma teníen lloc els drames sagrats dels grans cultes.

En l'orgiàstic de Dionís també hi existeixen elements imitatius : en son culte agrari hi havía mascarades animals, i sobre tot el ritus dels trocejament de l'animal (taur o boc) en que el déu s'havía encarnat, per ésser menjat pels fidels, que anaven vestits amb pells d'animals semblants i que així creien posar-se en comunicació més directa amb l'esperit de la divinitat.

L'aparició de Dionís als seus fidels no sols tenía lloc en forma d'animal, sinó que també existía l'epifanía antropomòrfica; i a Eleuterae, en aquest cas, el déu vestía la pell negra de cabra o de boc que li donava el nom de Διόνυσος Μελαναίγις.

Veus-aquí la basa de Nilsson per construir la seva hipòtesi de l'origen de la tragedia.

El culte atenès de Dionís, al qual estava lligada la Tragedia, és el de Dionís Eleuterou en les Grans Dionisíaques. Aquest culte procedía del d'Eleuterae,

---

1. Ter., 20, 22.

essent *Eleutereu* el nom local de Dionís, així com *Delí* i *Piti* eren els d'Apol·ló a Delos i a Pito (o sigui Delfos). A Eleuterae ja hem vist que al déu se'l nomenava Μελαναίγις.

En les cerimonies del culte d'aquest últim, que eren orgiàstiques, Dionís era trocejat per ésser menjat pels fidels. No podía deixar de tenir la seva lamentació fúnebre o θρῆνος ritual, i aquest era entonat pels participants de l'orgía, vestits amb la pell de boc (els τράγοι) : aquest cant dels bocs es la τραγῳδία.

Mes el θρῆνος tenía una forma artística completament acabada, i a l'entrar en el culte dionisíac d'Eleuterae es mantingué sense més modificació que assimilar-se son element imitatiu : l'epifanía i la mort del déu; amb lo qual el θρῆνος rebé el germen que, una vegada desenrotllat, havía de produir l'acció.

Dionís fou, doncs, el primer actor, com sostingueren K. O. Müller i Bethe, encara que en un altre sentit; emperò el θρῆνος féu sentir aviat la força de la seva forma ja elaborada, i amb ella introduí en el culte de Dionís el seu anterior contingut. En el θρῆνος del déu s'hi ficaren, de primer, els hèroes del seu cicle; després aquells que no teníen amb ell res de comú, però que en llur sepulcre obteníen l'honor de la lamentació fúnebre; i, finalment, tot el món heroic.

El punt capital de l'evolució és, doncs, el culte orgiàstic d'Eleuterae. Quan ja la tragedia estava del tot formada començà la seva expansió i la seva influencia, donant forma a la comedia, amb la qual més tard s'uní en la mateixa festa (487 o 488 a. de J. C.), havent-se unit ja abans amb el drama satíric.

VI

Com es veu, les teoríes de Ridgeway i de Nilsson tenen molt de comú, i fins que comença a parlar Nilsson de l'element imitatiu sembla son treball una aclaració del de Ridgeway; però després, amb tot i apoiar-se en fonaments anàlegs, ens dóna una construcció totalment diferent.

Ridgeway ha fet a conciencia la crítica de la vella teoría, i explica molt bé el desenrotllament de la tragedia, havent tingut una intuïció verament lluminosa en allò que's refereix a son origen. Emperò, així i tot, no passa d'ésser una hipòtesi. Per molt significatius que siguin els chors tràgics de Sició, com diu Nilsson, res ens diu que en aquests chors hi hagués l'element imitatiu que caracteritza la tragedia.

Una cosa semblant passa amb la construcció de Nilsson : els paral·lels que troba entre la tragedia i el θρῆνος no tenen cap dubte, però el θρῆνος cantat pels fidels de Dionís en el culte orgiàstic d'Eleuterae no és més que una suposició del professor de Lund, i, naturalment, és més hipotètica encara l'evolució d'aquest θρῆνος fins a esdevenir tragedia atenesa.

Però, de totes maneres, quelcom hem guanyat : si restem sense saber quin

fou l'origen de la tragedia, comprenem millor la seva evolució una vegada desfets de la preocupació que la tragedia ve del ditirambe dionisíac i satíric.

Tenim uns chors tràgics, formats pels misteriosos bocs, que canten una lamentació fúnebre en honor dels hèroes en les solemnitats de llur culte. Si aquests chors haguessin contingut un element imitatiu, sería veritat la teoría de Ridgeway, i llavors Tespis hauría inventat l'actor (lo qual no tindría altra importancia que la d'una millora com la que més tard introduí Sòfocles amb les decoracions pintades), i la tragedia hauría anat desenrotllant-se a poc a poc des d'ésser un genre líric imitatiu i dialogat fins a posseir una acció regular, fins al drama de Sòfocles.

Però del text d'Herodot no's desprèn res d'això, i Nilsson té raó cercant l'element imitatiu en el culte diví.

Ara bé : l'introducció d'aquest element en els chors que cantaven el θρῆνος heroic no és necessari que tingués lloc en un santuari de Dionís, i pogué molt bé ésser l'obra de Tespis. S'ha de considerar que tot-hom unànimment li atribueix gran trascendencia.

Tespis era d'Icaria, i allí pogué veure les mascarades dionisíaques; i, tenint en compte les pantomimes sagrades d'altres cultes, pogué introduir-les en el θρῆνος dialogat, fent-hi figurar el mateix hèroe representat per un ὑποκριτής, de manera semblant a com el sacerdot representava el déu en aquells drames sacres. Aquestes variacions són tant més versemblants en quant que Tespis sembla haver sigut un home de gran inventiva i poc escrupulós en qüestions de conservador ritualisme : Plutarc, en la *Vida de Soló*, com hem vist abans, ens diu que aquest, al veure les representacions de Tespis (que estaven ja del tot secularitzades), s'indignà de la profanació que suposava fingir accions sagrades per divertir el públic.

Així, una vegada estesa la tragedia i havent esdevingut un espectacle habitual al qual la gent havía agafat afició, es comprèn que Pisístrat l'introduís en la nova ordenació del culte dionisíac atenès en la seva nova forma i amb totes les llavors que contenía.

Que la tragedia fos sempre cosa heroica sembla cosa ferma, i la gestació que suposa Nilsson no és versemblant.

Ara bé : com pogué consagrar-se a Dionís?

Això tant sols pot ésser perquè el culte d'aquest déu absorbí el de molts hèroes. La seva religió s'estenía ràpidament per tot arreu, precisament per la seva gran elasticitat per adaptar-se a tots els ambients i pels seus punts de contacte amb els demés cultes.

La causa d'això és l'idea amplíssima del déu, el poder del qual s'estenía a tota la Naturalesa i obrava directament sobre les ànimes. A més una gran part dels atributs de Dionís es refereixen al món dels morts: així pogué substituir el culte dels hèroes, obrant sobre tot allò que estava sota l'influencia d'aquests.

Llavors es barregen els elements nous que porta el culte del déu amb els

tradicionals del dels hèroes, i els cants fúnebres d'aquests, els θρῆνοι, devíen passar a ésser ditirambes, consagrant-se també a Dionís, senyor del món dels morts i de les ànimes, encara que continuessin celebrant les glories dels antics hèroes.

Això pogué donar també lloc a que més tard, quan no quedava memoria de l'origen del genre, es confonguessin els bocs dels culte heroic amb els sàtirs, afavorint la confusió la presencia del drama satíric en els certamens tràgics.

Així solament pogué dir Aristòtil que la tragedia sortí ἐκ τοῦ σατυρικοῦ, induit també per la tradició que atribuía a Arió l'introducció dels sàtirs en el ditirambe.

Arió, com tots els poetes del seu temps, cultivà molts genres de poesía choral i pogué molt bé ésser l'inventor d'un ditirambe satíric i naturalment dionisíac i al mateix temps el creador literari dels chors tràgics, o sigui dels chors de bocs que cantaven θρῆνοι heroics. Així devía ésser realment l'inventor de la *manera tràgica*, com diu Suidas, o el primer autor de tragedies, com es desprèn de les paraules atribuides a Soló, sense que's confonguin amdúes coses.

Mes què són, els bocs? Aquest és el problema insoluble i que no'ns deixa bastir res ferm.

Si fossin sàtirs, llavors tot és incomprensible i la qüestió resta més fosca que mai. Si no ho són, com no és possible que ho siguin, ja que'ls *démons* amb atributs de cavall no tenen en el segle VI res de comú amb els bocs, resta com a única explicació versemblant la que fossin choreutes vestits amb pells de bocs per algún ritus sagrat antic la raó del qual desconeixem en absolut.

* * *

Resumint ara, i guardant-nos bé de voler convertir aquestes hipòtesis probables en realitats, podem exposar de la següent manera l'estat de la qüestió:

I. En els cultes dels hèroes es cantaven lamentacions fúnebres en les quals s'ha de regonèixer l'element primordial de la tragedia.

II. En l'*heroon* o *heroons* que fos el lloc de naixement de la tragedia, aquestes lamentacions eren cantades per chors d'homes disfreçats de boc (τράγοι), per lo qual el nou genre es digué *cant de bocs* (τραγῳδία).

III. Arió de Metimna pogué ésser qui formà literariament aquests θρῆνοι heroics.

IV. Llur forma era una adaptació de la forma dels θρῆνοι usuals: una part èpica en la qual l'ἐξαρχος contava encomiàsticament les gestes i sofriments de l'hèroe, entaulant diàlegs amb el chor, que interrompía la narració amb veus líriques de tristesa i compassió per aitals dolors.

V. Quan el culte de Dionís substituí el d'alguns hèroes, aquests chors tràgics li foren també consagrats, encara que continuessin essent els mateixos que abans. En aquesta consagració es troba l'explicació que més tard se nome-

nessin *ditirambes* llurs cants, i que els choreutes que'ls cantaven disfreçats de bocs, s'identifiquessin als sàtirs.

VI. Tespis d'Icaria, prenent exemple de les representacions mímiques d'altres cultes i potser d'algunes mascarades litúrgiques del mateix de Dionís, féu imitatius aquells cants, i hi va introduir un actor per representar l'hèroe, secularitzant la nova invenció i donant representacions públiques fòra dels llocs de culte.

VII. Pisístrat, a l'ordenar les festes ateneses introduí la tragedia en les Grans Dionisíaques, creant el certamen. La tragedia entra a Atenes essent en el fons la mateixa que era en els cultes heroics, dels quals és exemple el de Sició; emperò amb les noves modificacions de Tespis.

VIII. Perfeccionant-se a poc a poc, arribà a ésser la tragedia d'Esquil, on el chor comença a perdre importancia, que guanya el diàleg, a lo qual contribueix l'introducció del segón actor. Emperò predomina encara el caràcter líric.

IX. Sòfocles acaba el perfeccionament, donant tota l'importancia als episodis i introduint el tercer actor i les decoracions pintades. L'antic cant dels bocs (τραγῳδία) havía esdevingut un drama.

Berlín, febrer-març de 1912.

A propósito de «Pintores medievales en Valencia», por S. Sanpere y Miquel.

Carezco de autoridad para presentar al M. I. S. canónigo de la Seo de Valencia D. José Sanchis Sivera, no como autor de los *Pintores medievales en Valencia*, porque en esta relación podría creerme autorizado por haber acudido más de una vez al rico acervo, gracias a la generosidad de su dueño, que lo ha tenido siempre franco a mi disposición, pues por haberlo traqueado puedo asegurar que no es conjunto de cosas menudas el acervo de noticias de pintores valencianos de los siglos XIV y XV formado por el ilustre canónigo, sino reunión de cosas grandes, que lo son aun las más pequeñas en todo lo que tiene un valor biográfico-histórico : carezco de autoridad para hablar de él como autor de obras de teología y de religión, y tampoco la tengo para recordarle, como Lázaro Floro, como autor de tantas narraciones de viajes como ha publicado, en las que hace gallardo alarde de poseer a perfección una lengua que no es la suya, porque el Sr. Sanchis Sivera es valenciano de la misma Valencia, bien que, como tantos ilustres literatos valencianos, no se haya dado al cultivo de su lengua materna; pero de esto ya da sus razones dicho señor en el cuerpo del libro que me obliga a prologar no su honrosa instancia para que lo haga, ni mi obligación para corresponder a sus favores, sino la grande voluntad que siempre he sentido por las letras y artes valencianas, para las cuales deseo la mayor gloria por ser obras de quienes, como el Sr. Sanchis Sivera, hablan y piensan en valenciano, que es lo mismo que decir en catalán.

Sacerdote por vocación el ilustre canónigo, nada tan natural como haber principiado escribiendo de teología y de religión; pero ya no es natural que esto lo hiciera en obras didácticas como el *Diccionario de Ciencias eclesiásticas* cuando no contaba más que diez y ocho años, que es lo mismo que decir que desde muy joven se hizo valer por la madurez de su juicio y por lo vasto y profundo de su instrucción. Brillante y rápida ha sido su carrera eclesiástica, pues a los treinta y

dos años era ya canónigo de Segorbe, para pasar al cabo de cuatro años a la catedral de Valencia, en 1904, en donde había de encontrar un amigo y un maestro de todos en su archivero D. Roque Chabás.

Hoy sólo cuenta el Sr. Sanchis Sivera cuarenta y seis años de edad, y de su labor puede dar testimonio el índice de los libros que ha publicado, que está publicando y que publicará, porque de éstos tiene el material recogido y su robusta salud es garantía de que no las hemos de disfrutar como póstumas, ni aun yo que escribo estas líneas teniendo ya mi pie tan cerca del estribo. En el orden teológico-religioso ha escrito libros sobre *Dios*, *El Alma*, *La Revelación*, *El Mundo*, *El Hombre*, la *Historia de San Vicente Ferrer*, las *Devociones Josefinas*, y ahora mismo *El Santo Cáliz de la Cena*, el *Santo Grial*, no diré a propósito de ponerse en escena en todos los grandes teatros del mundo (y el Liceo de Barcelona se adelantó a todos) el famoso *Parsifal*, de Wagner, sino indudablemente para recordar que la Catedral de Valencia cree estar en posesión del *Santo Grial*.

Grande amigo de viajar por dentro y fuera de España, y estando dotado para hacerlo de toda clase de medios, materiales e intelectuales, no es de extrañar que en sus *Dos meses en Italia*, en *El mejor veraneo apuntes de un viaje a Suiza*, en una *Excursión a Mallorca*, en sus *Notas de viaje de Alemania*, y en su viaje *De Valencia a Cádiz*, hable de Andalucía, de Italia, Suiza y Alemania, como un agudo observador de las costumbres, como un docto y como un artista; y yo no quiero hacer resaltar más que esta última cualidad, por lo mismo que, como artista y como eruditísimo historiador del arte nacional, ha escrito su monumental libro sobre *La Catedral de Valencia* y su incomparable monografía sobre *La Iglesia parroquial de Santo Tomás de Valencia*. Su doble vocación religiosa y artística da completa razón de estas dos últimas obras, como la dan sus *Pintores medievales en Valencia*, pero ésta para darla de la profunda influencia que en él ejerció la larga práctica de estudios que llevó a cabo al lado de Chabás.

Si el inolvidable D. Roque, que así era por todos llamado el gran archivero, fué indudablemente quien llevó a los estudios de erudición al Sr. Sanchis Sivera, distrayéndolo de tareas más literarias y del periodismo, la verdad es que D. Roque no tuvo que hacer sino estimular la disposición natural que para ellos tiene y tenía el Sr. Sanchis Sivera, como lo dejó bien probado en los cuatro años que pasó en Segorbe consagrándolos al arreglo de la Biblioteca del Seminario de dicha ciudad. Pero al lado de Chabás encontró el señor canónigo al médico D. José Rodrigo Pertegás, y este señor merece parrafo aparte.

Quería el Sr. Sanchis Sivera completar su preciosa monografía sobre la iglesia de Santo Tomás con un estudio del barrio judío de Valencia en donde aquélla radicaba; pero «no era cosa fácil — dice — hacer un estudio sobre tan importante asunto. Requeríase una investigación de muchos años, fortuna en el hallazgo de noticias, y una constancia benedictina, puesto que las notas y documentos que pudieran darnos luz sobre ello estaban diseminados en archivos y protocolos, precisamente en escrituras que solamente por incidencia indicaban algo

que interesaba, y en los documentos reales que se custodian en el Archivo de la Corona de Aragón, en Barcelona. Desde un principio nos declaramos incompetentes para realizar esta dificilísima labor, y hubiéramos desistido de ocuparnos de la *Judería de Valencia* antes que utilizar los trabajos hechos por otros, que, por ser todos inexactos e incompletos, si no hubiésemos estado seguros de que, al requerir a nuestro entrañable amigo D. José Rodrigo Pertegás a que nos ayudase en la empresa, éste habría de poner a nuestra disposición todos los materiales que sobre tan interesante materia estaba recogiendo desde hacía lo menos veinte años». Y tan por entero satisfizo el Sr. Rodrigo Pertegás el requerimiento de su amigo el canónigo, que éste no tuvo que enmendar ni tocar nada de lo que le envió, resultando por sí mismo el trabajo del Sr. Rodrigo Pertegás una monografía tan cabal de la *Judería de Valencia*, que, de no delatar su procedencia el Sr. Sanchis Sivera, la creeríamos del autor de la estupenda monografía de la *Iglesia Parroquial de Santo Tomás de Valencia*, tan llena de substancia está y tan galanamente escrita.

No es esto todo. Al explicar el Sr. Sanchis Sivera la economía del libro que tengo la honra de presentar al público, dice:

«Excepto un escaso número de documentos y notas, todo lo que publicamos era desconocido. Si se tenían varias noticias de algunos artistas, no era por haberse hecho una investigación especial acerca de ellos, pues fueron descubiertos casualmente. Encontraron bastantes datos, si bien no dedicaron sus esfuerzos a este objeto, el archivero del Ayuntamiento *D. Vicente Vives Liern*, el cronista de la ciudad *D. Luis Cebrián Mezquita* y el jefe del Archivo General del Reino *D. Manuel Ferrandis*, parte de cuyos hallazgos utilizaron otros y dieron motivo a que el *Barón de Alcahalí* publicase su *Diccionario* y a que varios críticos, entre ellos *D. Elías Tormo Monzó*, catedrático de la Central y hoy verdadera autoridad en la materia; *D. Luis Tramoyeres Blasco*, secretario de la Academia de Bellas Artes de Valencia y entusiasta de nuestras glorias artísticas; *D. Salvador Sanpere y Miquel*, notable historiador de la pintura medieval catalana, y otras no menos ilustres personalidades españolas y extranjeras, se ocuparan de unos cuantos pintores que son verdadero honor de España, y en especial de Valencia.

»Varios años han durado las investigaciones para este trabajo, hechos con constancia benedictina. Pero hemos de advertir que esta labor hubiera resultado nula sin la continua y eficaz cooperación de nuestro entrañable amigo D. José Rodrigo Pertegás, al que mejor que a nosotros debiera considerarse autor de este trabajo : *suum cuique*. Y vamos a hacer un acto de verdadera justicia diciendo algo acerca de este benemérito valenciano.

»Es el Sr. Rodrigo médico de profesión y uno de esos eruditos que han empleado la vida estudiando no sólo lo pertinente a la carrera, sino, para honor de Valencia, su ciudad natal, todo lo que a su historia se refiere. Veinte años sin interrupción ha pasado en los archivos leyendo y releyendo toda clase de docu-

mentos antiguos, buscando noticias relacionadas con la historia de su profesión; por lo que ha adquirido tal soltura en la comprensión de la enrevesada letra de la Edad media, que la lee con la misma facilidad que nosotros la impresa. Lo que sucede al que marcha por caminos desconocidos en busca de lo que interesa, ocurrió a nuestro amigo. Inquiría noticias de medicina, y entre muchas de esta clase encontraba otras de gran importancia histórica, de las que tomaba notas. Unas se referían a arte, otras a industrias valencianas, muchas a personajes de los que sólo se tenía una vaga idea, y varias a diversas materias que hoy ocupan la atención de los sabios que se dedican a la historia. Con una modestia que le honra, pero que a los amigos nos parece excesiva, averiguaba a quién podían servir sus hallazgos, y los entregaba de muy buen grado, dándose el caso de que muchos que se intitulan investigadores se han aprovechado de sus trabajos sin mencionar siquiera el nombre del generoso donante. Podríamos citar algunos casos concretos, pero no lo hacemos por consideraciones especiales. Creemos que con estas manifestaciones hemos hecho un acto de justicia y desvanecido, por lo que a nosotros toca, las sombras con que la maledicencia y la envidia pudieran empañar nuestra labor, importándonos mucho fijar bien los hechos para que, como decía Esopo en su fábula *El grajo soberbio*, « *ne gloriari libeat alienis bonis, suoque potius habitu vitam degere* », es decir, para que a nadie se le antoje lucirse a costa ajena, antes bien cada uno se ciña a vivir según su estado.

»Algunos documentos insertados en este trabajo los poseía ya el amigo Rodrigo antes de emprenderlo nosotros» (pág. 167-168).

Mi mayor satisfacción no está en asociarme a la justicia que se manda hacer en D. José Rodrigo Pertegás por orden de la probidad literaria, sino porque consigo ocasión de hacer público que también varias veces el Sr. Pertegás me ha distinguido con sus espontáneas comunicaciones, casi estoy por creer cuantas veces ha encontrado algo que podía interesarme; comunicaciones que nunca he utilizado por su relación más o menos íntima con la de especial interés para los valencianos, a fin de que quedara íntegro para sus eruditos y para sus críticos todo su provecho, lo que no ha dejado más de una vez, que recordará el Sr. Rodrigo Pertagás, de proporcionarme la sensible sorpresa de ver como se utilizaban, no diré en mi daño, sino en perjuicio de la honestidad literaria, noticias y documentos que me interesaban en primer término para aclarar dichos y relaciones de mis trabajos. Para no hablar de esto no había yo hablado de las comunicaciones de mi amigo el Sr. Rodrigo Pertegás, rompiendo hoy mi silencio para hacer público mi agradecimiento a su extrema liberalidad y para poder decir que en hombre tan ecuánime como dicho señor mi silencio o reserva no hacía mella alguna; y no quiero decir que comprendiera su causa y alcance, porque, como el dar es cosa de ricos y él tan rico es en notas de todas clases para los que trabajamos nuestra historia nacional, no *pane lucrando*, sino gastando el pan nuestro y de nuestros hijos para que se haga justicia a nuestra raza, nada tan natural como el que no haga caso de nuestra miseria sino para remediarla.

Y quiero y debo citar el último servicio que me ha prestado, por el cual hubiérame visto obligado a hablar de las inmerecidas atenciones que me ha dispensado.

Trabajaba en los últimos días del pasado otoño, D. José Rodrigo Pertegás, en nuestro Archivo Nacional, acompañando al común amigo D. José Sanchis Sivera, cuando topó en el Registro 1282, folio 60, con la sentencia que se dictó en la querella que los prohombres de Albocacer promovieron contra el pintor tortosino Domingo Valls sobre supuestas incorrecciones en la pintura de un retablo que le habían encargado (Vide *Trescentistes catalans*, 316), sentencia que yo no publiqué por haberme quedado desconocida. Pues bien : todo fué uno el encontrar el documento y el comunicármelo cuando podía encontrar lugar a propósito en el libro del Sr. Sanchis Sivera, por referirse a un retablo que, si no se había pintado por un valenciano, se había pintado para la región valenciana.

Y como de la mano me lleva, lo que he dicho con el Sr. Sanchis Sivera de D. José Rodrigo Pertegás, a lo que yo hubiera querido que fuera el *Prólogo* este, es decir, a que no fuera si no un *Suplemento* a los *Pintores medievales en Valencia*.

Aun cuando varias veces había registrado el original de este libro, porque el Sr. Sanchis Sivera lo tenía siempre a mi libre disposición, confieso que no llegué a darme cuenta de su importancia, del valor que tiene como instrumento de trabajo para el conocimiento de la pintura medieval valenciana, hasta tener en mis manos, ordenadas cronológicamente, las papeletas de tantos y tantos pintores que por su número, agrupadas en torno de un nombre, nos han revelado el mérito que hubieron de reconocerles sus contemporáneos y el punto que ocupan en el descubrimiento de la pintura medieval valenciana. De aquí que me contrariara la abstención rigurosa que ha observado el Sr. Sanchis Sivera en punto a reproducir los documentos que ya habían sido publicados por otros investigadores, limitándose a dar sumaria relación de su contenido, de su procedencia y en dónde pueden leerse.

Cualesquiera que sean las razones que haya tenido para obrar en este punto como ha obrado el Sr. Sanchis Sivera, declaro que no me parecen admisibles, como no fuera que dicho señor no se hubiera dado cuenta de la magnitud y trascendencia del que podríamos llamar *Diccionario de pintores valencianos de los siglos XIV y XV;* que bien pudiera ser, tratándose de un tan grande y por lo mismo tan desinteresado trabajador.

Yo me imagino a valencianos y a españoles, y también a los extranjeros, recorriendo las ciudades y pueblos de la región valenciana en busca de las pinturas y de los maestros que tan copiosamente nos ha revelado el Sr. Sanchis Sivera, y por esto mismo me parece lamentable aquella contrariedad de que he hablado, causa de que no esté todo en el libro de nuestro canónigo, cuando todo podría y debería estar, que no por llevar a su libro lo que los otros habían hallado o encontrado se le había de tachar de plagiario o de apropiarse el bien

ajeno, que el dato es de todos cuando ha sido hecho público y al repetirlo se hace uno honor en darlo a quien primero lo ha producido.

Respetando el por qué el Sr. Sanchis Sivera dejaba de hacer cosa que tan grata había de serle, porque a nadie más que a él había de satisfacer el dar completo todo el material literario de los pintores medievales hasta hoy conocidos, resolví desde luego, esto es, desde el momento que acepté el escribir este *Prólogo*, encargo que hubiera debido rehusar porque limita mis alabanzas por ser del oficio, resolví, digo, llenar el vacío que encontraba en el docto y pacientísimo trabajo del muy ilustre canónigo dando en el *Prólogo* todo lo que él había dejado de lado, como queda dicho. Y de este mi propósito y plan escribí y hablé a cuantos podían contribuir a que fuera completo mi *Suplemento*, y, dicho se está, poniendo de mi parte lo poco que tenía recogido de pintores valencianos en Cataluña, bien que, por ser poco, no hubiera dejado de ser interesantísimo, como por ejemplo todo lo que nuestro Archivo Nacional me ha revelado de Lorenzo Saragossa. Pero yo pretendía que en mi *Prólogo Suplemento* compareciera todo lo que yo sé que aun queda inédito; y lo sé porque, al igual que el Sr. Sanchis Sivera y el Sr. Rodrigo Pertegás, cuantos han trabajado y trabajan en la busca y registro en los Archivos me han comunicado sus resultados siempre que he acudido a ellos, porque dicho se está que, si yo no he escrito de los primitivos valencianos sino cuando los he encontrado en Cataluña, no por esto me he desentendido de su estudio un solo momento, porque yo había de darme razón de la acción que la escuela catalana había ejercido en el modo de ser y en el desarrollo del cuatrocentismo valenciano desde el momento que había encontrado a Ferrer Bassa pintando para el entero reino de Aragón por encargo de Pedro IV, verdadero introductor y renovador del arte pictórico en nuestra tierra mediante la difusión de las escuelas florentina y vienesa entre nosotros. Y más aún : yo no he podido prescindir ni un momento de la escuela cuatrocentista valenciana, no por señalar lo que podría deber a la escuela catalana (que de esto no he querido decir nada), sino lo que la escuela catalana podría deberle o agradecerle, y por esto me he interesado tanto como los valencianos en el conocimiento de la obra pictórica de Saragossa, Jacomart y Rexach, corriendo de un extremo a otro del reino valenciano, de Cati a Morella, de Morella a Játiva, de Játiva a Denia, para hacerme de ello cargo. Pero yo hube de pretender demasiado y no me ha sido dado escribir este *Prólogo* como yo me había propuesto. Por esto dejo de poner en él, en su mayor parte, todo lo que he dicho que hubiera debido poner el Sr. Sanchis Sivera; y, si de ese todo publico a continuación algo, es porque mi buena suerte ha querido que yo pudiera dar a conocer la obra de Juan Rexach hasta el día de hoy, hasta el momento de ver la luz pública este *Prólogo*, en absoluto desconocida.

Pero D. Elías Tormo y Monzó, a una indicación mía me ha remitido las pruebas de su último magistral estudio intitulado *De las relaciones del arte flamenco, muy particularmente el de los grandes escultores neerlandeses que traba-*

jaron en la península ibérica, con los pintores españoles del siglo XV y como ejemplo calificado JACOMART; y en ese libro, que tal vez se leerá antes que este *Prólogo*, dice mi ilustre amigo: «Sé que el veterano D. Salvador Sanpere y Miquel conoce un documento inédito de Jacomart; pero, sabiendo que lo destinaba a cierto *Prólogo*, no me he decidido a obligar su segura y amistosísima amistad», reserva, como ya él dice, injustificada, porque yo había de dárselo, ese, como se verá, muy desdichado documento, tanto para complacerle como para que en su libro estuviera *todo* lo que sabemos hoy de Jacomart, y porque no me había de dar ocasión para tributar una vez más un recuerdo a la buena memoria del antiguo jefe de nuestro Archivo nacional, D. Manuel de Bofarull. Para que no continúe inédito dicho documento cuando de tan antiguo es conocido, va a ser hoy, finalmente impreso.

Procede el documento en cuestión del *Album* de cosas curiosas del Archivo de la Corona de Aragón que habían venido a manos de Manuel de Bofarull. De ese *Album*, mi grande e inolvidable señor y amigo, a quien debo el tesoro de mi biblioteca, un ejemplar de *Marca hispánica* corregido por su padre Próspero, de quien aun no se han enterado los catalanes que es el autor de *Los Condes de Barcelona vindicados*; de aquel *Album* salieron, un día para Puiggarí, otro día para el Sr. Conde de la Viñaza, otro para mí, y otro para el desdichado Sr. Casellas, todo lo que en él se contiene sobre pintores; y ¿quien es capaz de explicar cómo, siendo conocido de tantos y de tantos años el documento de Jacomart, dejáramos de publicarlo? Comprendo pero no me explico mi distracción, pues hablando y haciendo las consideraciones que voy a repetir, en virtud de una pintura de Jacomart para Morella, había por sí solo de venir a la punta de mi pluma. Creyó el Sr. Casellas que yo no lo conocía, y, en unos artículos que he olvidado por completo, me lo echaba en cara como no habiendo yo sabido que Jacomart había estado y pintado en Barcelona. Le respondí, en otros artículos, de los que tampoco quiero acordarme, que era falso lo que decía y suponía, y le invité a que publicase dicho documento, lo que no hizo, pues comprendió que no sólo lo conocía, sino que obraba en mi poder.

Explica la causa de mi distracción el que lleve el documento la fecha «Foggia 23 de noviembre de 1442», y sea de este día y lugar el documento relativo a Morella que publicó el primero Puiggarí, después el Conde de la Viñaza, y al cual me referí en mis *Cuatrocentistas*; documento éste que puede ahora asimismo verse en el citado libro del Sr. Tormo y Monzó.

Resulta de su contenido que Jacomart había recibido el encargo de pintar *una taula pera un home de Barcelona* que le había dado un a cuenta; y, como el rey Alfonso V había llamado a su lado a Jacomart, éste requirió al rey para que se le pusiera en regla con el «home de Barcelona», por lo cual ordenó que por dos «suficientes pintores» se viera y tasara lo que tenía pintado Jacomart, y que, en el caso de que éste resultara deudor por el peritaje dicho, el baile general de Cataluña pagara al «home de Barcelona» el escote, o éste a la mujer de Jacomart si éste resultara alcanzar.

Como se ve, resulta este documento altamente interesante, porque el «home de Barcelona» hubo de hacerse cargo de la pintura de Jacomart que éste había dejado sin acabar. Y, si se acabó, ¿quién la acabaría? ¿un maestro valenciano? ¿o el «home de Barcelona» la hizo acabar por un maestro catalán luego que la tuvo en su poder? Cuando tan repetidas veces quedamos sorprendidos ante la oposición que resulta en muchos retablos, no ya entre el bancal y el cuerpo del retablo, sino entre las principales tablas de éste, como sucede en la única pintura justificada documentalmente de Jacomart, el retablo de Cati, lo que hice notar en mis conferencias del año 1912 en el Ateneo de Madrid, de la serie que anualmente allí se dan organizadas por el Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes, por si se quería utilizar el retablo de Cati para conocer la obra pictórica de Jacomart; el encontrarnos una vez más con el testimonio irrecusable de que, en el retablo del «home de Barcelona» de haberse conservado (¡y quién sabe si se ha conservado!), tenemos otras manos a más de las de Jacomart, quedamos advertidos de la parsimonia con que se ha de emplear para la atribución de lo desconocido un tipo comparativo, del cual hasta estamos autorizados para dudar si en él tendríamos algo realmente auténtico, porque bien podría ser que el encargado de acabar un retablo se encargara de retocar lo que su autor hubiera hecho para que resultara mejor armonizado. Basta : y aquí tiene el Sr. Tormo y Monzó el documento.

Lo Rey

Batlle general. De nostra ordinacio e manament es vengut açi a nos pustot forçat que no voluntariament lo feel pintor nostre mestre Jacomart lo qual segons nos ha dit hauia ans desapartida empresa certa obra de una taula per un home de Barcelona, e ereuli, tots bestrets deu ducats, e hauría feta segons diu lo dit Jacomart certe part de la obra que ell sen es vengut no donat compliment com no li sia stat possible ha supplicat a nos quil detenim per nostre gran servey que sobre aço tant per sa honor quant per conservació del credit que ha ab les gents volguessem prouehir e donar ordre que per dos sufficients pintors la obra que ell ha feta en la dita taula si sera cobrador mes del que li es stat bestret, o cobra e sia donat a sa muller o a son procurador, si empero sera tornador que axi mateix sia satisffet al dit home en ço que sera judicat a nos per lo dit cami honest e bo e que satisfet e que satisfa al interes del hu e del altre, per queus manam que vista la present vos informets del dit home, e ab ell concordets que la cosa paras segons dit es. E on fos tornador lo dit Jacomart en tal cas pagueu vos de les pecunies de nostra cort tot ço que tornador vuigue e avisats no sen per vostres letres per ço que en lo que desus haura hauer lo dit Jacomart hu metau en compte car per nostre gran servey Nos lo detenim açi e haiats vos en tota diligencia car remey nos fera molt gran. Dada en Fogia a XXIII de Nohembre del any MCCCCXXXXII Rex Alfonsus.

Al amat Conseller nostre
Mossen Joan de Corbera
batle general de Catalunya.

Dominus Rex manus michi
Arnaldo Fonolleda

Reg. 2526, fol. 29 v.

Puedo todavía añadir para Jacomart la papeleta siguiente, que me comunicó D. Francisco Martorell de regreso de la Escuela de Roma, porque todos cuantos datos se consigan sobre la estancia y empleo de tiempo de Jacomart en Nápoles en servicio del rey de Nápoles darán luz para explicar sus dos viajes a la corte de Alfonso V y lo que allí hizo o pudo hacer, ya que tan distantes estamos, todos los que hemos visto lo que a Jacomart se atribuye como pintado en Nápoles, de llegar a un acuerdo. He aquí la contribución de D. Francisco Martorell.

Archivio di Stato — Napols.

Cedole della R. Tesoreria generale antica:

n.º 6 : Compte de Guillem Puiades per absencia de Matheu Puiades (del novembre 1442 al Juliol 1443).

Item doni, de manament del senyor rey a mestre Jacomart, pintor de casa sua, los quals li mana donar graciosament per comprarse un roci, e cobri n albara de scriva de racio, scrit en Trana a .XXIII. dies del present mes de deembre, segons en aquell se conte : .XXX. ducats.

Item doni, de manament del senyor rey, a mestre Jacomart Baco, pintor seu, los quals li mana donar graciosament per son sustentament, ultra la quitacio, e cobri n albara de scriva de racio, scrit en Napols a .XVIII. dies del mes de març prop passat : .LX. ducats.

Item doni an Jacomart Baco, pintor de casa del senyor rey, los quals li acorregui en la ciutat de Napols, ab albara de scriva de racio, scrit en la dita ciutat de Napols a .XXV. dies del present mes de maig, en acorriment de sa quitacio, segons en lo dit albara se conte que cobre .CCCLX. sous barchinonesos, per los quals li fout donada la quantitat fora posada, rahonant lo ducat a raho de .XVI. sous .VIII. diners, de la dita moneda de barchinonesos : .XXI. ducats III. *t.* (tersos?)

En el mateix registre hi han aquestes altres noticies (no més tinc les notes preses perquè no vaig tenir temps de copiar-ho):

En el mes de janer del 43 se li paguen 11 ducats, 2 tersos(?), 10 gillats per llogar 2 besties per a anar de Napols a Barleta on estava el rey (foli 170).

En el mateix mes li paguen 10 ducats per acorriment (foli 175 v.º).

En el mateix mes li paguen altres 10 ducats per acorriment (foli 182 v.º).

En el mes d'abril el rey li fa donar 60 ducats graciosament (f. 226).

En el mes de juliol el rey li fa donar 29 ducats graciosament (f. 394).

Si, por lo que he podido añadir sobre Jacomart, creo haber probado que no han hecho buena obra los que no han querido contribuir a mi *Prólogo* como suplemento al libro del Sr. Sanchis Sivera, voy ahora a demostrar cómo, considerado dicho libro como instrumento de trabajo, es altamente lamentable que no tengamos en él todo cuanto hoy se sabe de los pintores medievales para inquirir sus obras y fijar su puesto en la historia de los primitivos valencianos.

Encontrábanse en Barcelona, como he dicho, los Sres. Sanchis Sivera y Rodrigo Pertegás, cuando mi fotógrafo A. Mas me dió noticia de guardarse en Cubells, pueblo de la provincia de Lérida situado entre Balaguer y Artesa, un retablo pintado por un pintor valenciano llamado Juan Ubach. Pregunté a mis amigos

si conocían este nombre, y nadie pudo darme razón del mismo, así catalanes como valencianos. Quedó el Sr. Sanchis Sivera en registrar sus cajones a su vuelta a Valencia, y en 20 de diciembre último me escribía : « lo que interesa es que hable del pintor Ubach, ciudadano de Valencia, del que no tengo ninguna noticia. ¡Cuántos pintores habrá que desconocemos! Insista sobre esto, y aporte por su parte todos los materiales que pueda...» Difícil había de ser dar con el Ubach que no ha existido : el retablo de Cubells es de Juan Rexach.

Quien dió la noticia a mi fotógrafo fué un ilustradísimo viajante de comercio de bisutería y quincalla, el Sr. Colominas, quien, a compás de lo que va vaciando sus cajas de los objetos de su comercio, las llena de fósiles, de minerales de todas clases, de objetos prehistóricos, etc., en todo lo cual es perito; teniendo, de sus aficiones, en su casa, un verdadero y rico museo. Pasó dicho señor por Cubells, vió el retablo, y claro está que a su ilustración no podía ocultársele su mérito; y de regreso se apresuró a dar a su íntimo, el Sr. Mas, la noticia de su descubrimiento para que me fuese comunicada.

Lo duro del invierno de este año me impidió ir a Cubells tan pronto como yo deseaba para satisfacer mi curiosidad y complacer al Sr. Sanchis Sivera; pero en el ínterin esperaba que abonanzara la estación, Pelayo, el hijo de D. Adolfo Mas, se lanzó al campo para acompañar al Sr. Colominas a nuevo viaje de su profesión, llevando ahora, pues volvía el Sr. Colominas a Camarasa, Cubells y Balaguer, encargo mío de sacar del retablo de Cubells lo que se pudiera, sobre todo la firma. Cumplió mi encargo, y júzguese de mi sorpresa al leer la firma puesta al pie de la imagen de Santa Ursula, titular del retablo de Cubells:

«JOHANNES REXACH FECIT CIVIS
VALENCIE IN ANNO M°.CCCC lx° OCTAVO»

No queriendo que nadie me ganara en ser el primero en conocer una pintura auténtica de Rexach, llamé a Pelayo para que me acompañara, sin hacer caso del mal tiempo que amenazaba y que tan malo fué para la región que iba a recorrer, habiéndome sorprendido el temporal en la iglesia del castillo de Castelló de Farfanyá, con todos sus magníficos terrores, que tantas lágrimas y ruinas costaron a la vecina Lérida.

« — Si D. Elías Tormo y Monzó hubiera conocido el retablo de Rexach al publicar su monografía sobre pintor tan buscado y tan discutido en *Cultura española*, ya tendríamos a estas horas definitivamente establecido en su puesto a tan ilustre cuatrocentista valenciano!» Esto me dije al encontrarme enfrente de la pintura de Rexach, y esto me repetía a cada fotografía que el peritísimo Pelayo iba sacando de su obra. Ahora mismo me digo : « — ¡Qué lástima no hubiese conocido el Sr. Tormo y Monzó el retablo de Cubells!» Sí, amigo mío : ¡qué lástima!... no sólo para cuando sus artículos en *Cultura española*, sino al publicar su libro *Un museo de primitivos. Las tablas de las iglesias de Játiva* (Madrid, 1913).

No quiero substituirme al Sr. Tormo y Monzó; no quiero *aprovecharme* de mi buena fortuna; no quiero, con lo que él escribió y con lo que añade a lo que él dijo el Sr. Sanchis Sivera, escribir la biografía ilustrada, documentada gráficamente, de Juan Rexach, tarea facilísima hoy para el que quiera emprenderla: voy, imitando al Sr. Sanchis Sivera, a poner en este *Prólogo* los documentos de Rexach que dejó de transcribir en su libro el Sr. Sanchis Sivera, y a dar a conocer algunas de las tablas del retablo de Cubells, las suficientes para que desde luego puedan los valencianos conocer la obra de Rexach dentro y fuera de Cubells. Todos los documentos que a continuación transcribo se deben al archivero del *Archivo histórico de Valencia*, D. Manuel Ferrandis, y los publicó el Sr. Tormo y Monzó en *Cultura española* (pág. 785 a 788 y 1076 a 1078, núm. XI y XII; Madrid, 1908).

I

Item pos en data los quals per mi liura lo dir en daniel barcelo an Guillen viues fuster de la ciutat de Valencia per los quals me auengui ab aquell per fer e obrar vn banch de fusta a ops de vn retaule que yo fas acabar pera la capella del castell de la ciutat de xatiua E haui apoca closa per lo dit scriua a tres de Juliol del dit any. = LV sol.

(Al margen). = Apoca. = E son presos en comte per vigor de la letra del senyor Rey cobrada en lo marge de la data de CCCXXX sol feta an johan rexach pintor avant en CCCXVIII cartes. = E certificacio den marti johan sotsalcayt del castell de la ciutat de xatiua en paper scrita e sotssignada de ma den johan borrell ab la cual certifica com en lany MCCCCXXXVIIII lo dit micer johan mercader batle general trames al dit castell hum sotabanch ensemps ab lo retaule que es en la capella del dit castell los quals confessa hauer reebuts dins aquella en lo dit any. E promes es obliga darne comte e raho en son cass e loch. E es enfilada a la fi del fil.

(Maestre racional. = Cuenta 27 del Baile General de 1439, fol. 306.)

Juan Mercader.

Dubte *a la anterior data al final de la cuenta*

Item en CCCVI cartes Es feta data an Guillen viues fuster LV sol, per la raho alli contenguda a la cual data fall manament e certificacio que lo retaule alli mencionat sia stat mes en lo castell de xatiua per la capella del qual poca fon fet fer. = Restitui lo dit manament E apres restitui la dita certificacio. = Ideo cancellata.

Certificación en hoja suelta junto a la data

Al molt honorable mossen e de gran sauiesa mossen loys de vich caualler conseller del molt alt senyor Rey a mestre racional de la cort del dit senyor en Regne de Valencia, yo en marti johan sotsalcayt del castell de la ciutat de Xatiua per lo honorable mossen berenguer mercader alcayt del dit castell, certifich a vostra honorable sauiesa com en lany MCCCCXXXVIIII lo honorable micer johan mercader tunc batle general del dit Regne me trames

en lo dit castell hun sotabanch ensemps ab lo Retaule que es en la Capella del dit Castell los quals yo confes que rebi dins aquell en lo dit any. E promet em oblich darne comte e raho en son loch e cas per queus ne faç la present certificacio en poder del notari deius scrit per aclaracio dels comptes del dit micer Johan mercader feta en xatiua a XXIII de maig any de natiuitat de nostre senyor MCCCC cinquanta.

Signum mei johannis borrell ciuitatis xatiue et auctoritate regia notarii publici qui hec scripsi et recepi et de predictis fidem facio et testimonium.

II

Item pos en data (al margen CCCXXX sol.) los cuals per mi liura lo dit en daniel barcelo an johan rexach pintor de la ciutat de Valencia, CCCXXX sol., en paga prorata de aquells CXXX florins e per aquells MCCCCXXX sol. reyals de Valencia per los quals me so auengut ab aquell per daurar pintar e acabar tres peces e vn banch e dos polseres a compliment de vn retaule, lo qual lo honorable mossen Anthoni sanç q.º pobordre (sic) de la Seu de Valencia hauia fet començar a ops de la capella del ort o verger construit per aquell prop lo reyal del senyor Rey. E lo cual dit ort o verger justs titols es peruengut al dit senyor. E lo qual dit retaule yo faz acabar a ops de la capella noua del castell de la ciutat de xatiua. E haui apoqua closa per lescriua de la mia cort a XV dies de Abril del any Mil CCCCXXXVIIII.

(Al margen). = Letra del senyor Rey de ma sua signada e ab son sagell secret sagellada, dada en la ciutat de Gayeta a VII dies del mes d'Agost del any MCCCCXXXX dreçada al Maestre Racional de la cort del dit senyor en lo Regne de Valencia o a altre gualseuol del dit micer johan mercader q.º batle general e de mossen berenguer mercader caualler de present batle general en lo dit Regne o del Regent lo dit offici per absencia de aquell compte hoydor en la qual se conte Que com los dits micer johan mercader e lo dit mossen berenguer mercader o lo regent lo dit offici per absencia de aquell haguessen fet obrar e acabar vn retaule ab son banch e polseres a ops de la capella del castell de la ciutat de Xatiua E per la dita raho haguessen donades e paga des les quantitats seguents ço es an johan rexach pintor de la ciutat de Valencia per pintar e acabar lo dit retaule MCCCCLXXIIII sol., ço es lo dit quondam batle general CCCLXXIIII sol, e lo dit Regent M. C. sol. E de altre part per messions de anar a posar e metre lo dit retaule en la dita capella CX sol. Per tal lo dit senyor ab la dita letra, diu e mana al dit Maestre Racional e de certa sciencia quen lo retinent dels comptes axi del dit quondam batle general com del dit mossen berenguer mercader batle general o del dit Regent aquells posant en data les dites quantitats e altres que per la dita raho haurien donades e pagades de quals seuol pecunies a mans llurs peruengudes per raho de llurs officis e restituir la dita letra ab apoques axi del dit en johan de rexach com altres, aquelles dites quantitats en llurs comptes reeba e admeta tots dubte e contradiccio cessants. = E certificacio den joan borrell notari e scriua de les obres e actes del dit castell de Xatiua en paper scrita e ab son acostumat signe subsignada cobrada en lo marge de la dita de MCXXXXV sol. feta al dit en johan de rexach en CCLXXI cartes del compte primer retut per lo dit en berenguer mercader batle general de la administracio de la dita batlia ab la cual certifica que lo dit retaule fon portat al dit castell e mes en la dita capella per lo dit en johan de rexach pintor a XVII de ffebrer any MCCCCXL.

(Maestre racional. = Cuenta 27 del Baile General de 1439, fol. 318.)

Juan Mercader.

III

Item pos en data los quals per mi liura lo dit en Daniel barcelo an Marti verdio scuder de casa del honorable mossen berenguer mercader caualler alcayt del castell de la ciutat de Xatiua XXX sol. III drs. per les rahons seguents Es assaber XX sol. III drs. per loguer de vn mull que aquel de mon manament logua den Johan del toro per VIIII jorns que tench aquell ab la qual ana dos viatges al castell de la ciutat de Xatiua, ço es lo vn viatge ab lo comanador de Nems lo qual per manament del senyor Rey deuia parlar ab ffra Morot comanador Dauinyo lo qual era de manament del dit senyor detengut a preso en lo dit Castell por tratar del rescat de aquell. El altre viatge per acompanyar en *johan rexach pintor* lo qual anaua per posar *vn retaule en la capella del dit Castell* que a raho de II sol. III drs. per cascun dels dits VIIII jorns fan los dits XX sol. III drs. E los restants X sol. li doni per la prouisio sua e de la dita caualcadura per lo derrer viatge tan solament per quatre jorns que vaga en aquell a raho de II sol. VI drs. per cascun dia. E haui apoca closa per lescriua de la mia cort a IIII dies de Març del dit any MCCCCXXXX.

(Al margen de la derecha) : XXX sol. III drs.

(Cuenta del Baile General de 1440, fol. 270.)

IV

Item pos en data los quals per mi liura lo dit en Daniel barcelo an johan rexach pintor de la ciutat de Valencia MCXXXXV sol. Es assaber MC sol. a compliment de paga de aquells CXXX florins e per aquells MCCCCXXXX sol. per los quals lo honorable micer johan mercader doctor en leys conseller del molt alt senyor Rey e olim batle general del regne de Valencia se auengue ab lo dit en Johan rexach per daurar pintar e acabar tres peces e vn banch e dos polseres a compliment de vn retaule lo qual lonorable mossen Anthoni sanç quondam Pabordre de la seu de Valencia hauia fet començar a ops de la capell del ort o verger construit per aquell prop lo reyal del dit senyor rey . E lo qual dit ort o verger per just titols es peruengut al dit Senyor E lo qual dit retaule lo dit olim batle general hauia fet acabaar a ops de la capella noua del castell de la ciutat de Xatiua. E XXXXV sol. es assaber XXXII sol. VI drs. per salari del dit Johan rexach ab vna caualcadura per V jorns que de manament meu ha vaccat entre anar star et tornar en e de la ciutat de Valencia al dit castell de Xatiua per assentar e parar lo dit retaule en la dita Capella a raho de VI sol. VI drs. per cascun jorn E XII sol. VI drs. los quals de mon manament ha bestrets e pagats Ço es VII sol. VI drs. an jacme de calçanazia mercader de Valencia per lo loguer de tres flaçades e tres lançols que de aquell foren logats a ops d'embalar e ligar lo dit retaule per fer portar aquell al dit Castell E III sol. per cordes e palla per embalar lo dit retaule E II sol. per lo loguer de vna adzembla ab la qual les dites flaçades et lançols foren tornats del dit Castell a la dita ciutat de Valencia. Com la restanrt quantitat a compliment dels dits MCCCCXXXX sol. hagues ja donat bestret e pagats lo dit olim batle general al dit en Johan rexach. E ahui apoca closa per lescriua de la mia cort a XXIII de ffebrer de lany MCCCCXXXX.

= MCXXXXV sol.

(Al margen). =Apoca del dit en johan de rexach dels dits MCXXXXV sol. E son messions preses en compte per uigor de la letra del senyor Rey cobrada en

lo marge de la data de XVIII^{m}, DCCLXXV sol. VIII drs. feta en CCCXV cartes del compte XI retut per micer johan mercader olim batle general de la administracio de la dita batlia.=E mes son preses en compte per uigor d'altra letra del dit senyor cobrada en lo marge de la Reebuda de III^{m}. DLVII sol. primer (?) posada atras (?) en CLVIIII cartes, ab la qual es manat al dit mossen berenguer mercader batle general vse e puixa vsar de la dessus dita prouisio del dit senyor e altres axi com si al dit mossen berenguer mercader batle general fossen dirigides.=E certificacio den johan borrell notari e scriua de les obres e actes del castell de la ciutat de xatiua en paper scrita e ab son acostumat signe subsignada ab la qual certifica, Que hun retaule lo qual en johan de rexach pintor de la ciutat de valencia de manament e ordinacio de micer johan mercader olim batle general, feu e pinta de la *assumpcio de la gloriosa verge maria* e altres istories a ops de la capella nouament feta en lo dit castell, fon portat al dit castell e mes en la dita capella per lo dit pintor a XVII de ffebrer any MCCCCXL, segons que a ell dit notari era cert, per ço com hi fon present al posar del dit retaule en la dita capella. E es enfilada a la fi del fil.=E mes encara son presos en compte per vigor d'altra letra del dit senyor cobrada en lo marge de la data de CCCXXX sol. feta al dit en johan rexach en CCCXVIII cartas del compte XXVII donat per micer johan mercader olim batle general de la administracio de la dita batlia.

(Maestre Racional. = Cuenta 1.ª del Baile Berenguer Mercader, fol. 271.)

(Al final de la cuenta figura el *Dubte* siguiente):

Item en CCLXXI cartes es feta data an Johan de rexach pintor [de Valencia] de MCXXXXV sol. ço es de M.C. sol. a compliment de paga de aquells MCCCCXX XX sol. per los quals micer johan mercader olim batle general se auingue e concorda ab aquell per pintar daurar e acabar un retaule a ops de la capella noua la qual es stada feta en lo castell de la Ciutat de Xatiua, a la qual data fall certificacio o acte auttentich, per lo qual conste que lo dit retaule sia stat mes e posat en la dita capella = Restitui certificacio den johan borrell notari ab la qual certifica com lo dit retaule fon posat e mes en la dita capella. Ideo cancellata.

Apoca correspondiente al núm. I

Die veneris III predictorum mensis et anni (Julio 1439). Sia a tots manifesta cosa que yo guillem viues fuster de la ciutat de Valencia, Confes e regonech a vos molt honorable micer johan mercader & que per mans & me hauets donats e pagats cinquanta cinch sol reyals de Valencia per los quals me auengui ab uos per vn banch que per ordinacio vostra yo he fet e obrat de fusta a ops de vn retaule que vos fets fer pera la capella del castell de la ciutat de Xatiua. (Libro de ápocas de la Bailía, esta fecha. Las ápocas correspondientes a los núm. II, III y IV no se encuentran registradas en el libro correspondiente).

Tampoco se han podido encontrar la carta de Alfonso V al Maestre Racional dada en Gayeta 7 Agosto 1440, ni mucho menos el documento más importante, ó sea la concordia ó convenio entre Rexach y el Baile para hacer el retablo.

Item pos en data los quals per mi liura lo dit en pere garro an johan Rexach pintor de la ciutat de Valencia MCCCCXXXIII sous IIII diners de reyals en paga prorata de aquells VD^{m} sous de la dita moneda per los quals se es auerigut e concordat ab mi entreuenint hi lo honorable en pau rossell scriua de racio de casa del senyor Rey e scriua de les obres de la capella del dit Senyor construhida en lo

monestir de frares preycadors de la dita ciutat per pintar e acabar be e abtament de colors al oli lo retaule de la capella dessus dita e daurat dor fi. E encara pintat de les istories contengudes e specificades largament e de partida en lacte de la auinença e concordia entre mi e aquell feta reebut per lescriua de la mia cort largament consta trauslat del qual ensemps apoca closa per lescriua de la mia cort a de del any MCCCCLXIII restituesch a la present. — MDCCCXXXIII sol. IIII drs.

(Al margen) = Messions e despeses necessaries de les quals appar per comptes passats = E epoca = E translat autentich de la dita concordia.

(Maestre Racional. = Cuenta del baile Berenguer Mercader, 1463, fol. 3.050.)

Apoca correspondiente

Die mercurrii sexta julii Anno MCCCCLXIII.

Sia a tots manifesta cosa Que yo en Johan rexach pintor de la ciutat de Valencia scientment e de grat confes e en veritat regonech a uos molt magnifich mossen berenguer mercader & Que per mans del honorable en pere garro lochtinent & me hauets donats e pagats en comtants a la mia voluntat MDCCCXXXIII sol. e quatre diners reyals de Valencia en paga prorata de aquells cinch milia cinchcens sol. de la dita moneda per los quals me so auengut e concordat amb uos entreuenint hi lo honorable en pau rossell scriua de racio de casa del dit senyor, scriua encara e les obres de la Capella del dit senyor construhida en lo monestir de frares preycadors de la dita ciutat per pintar e acabar be e abtament de colors al oli lo retaule de la dita Capella e daurat tot de or ffil e encara pintat de les istories contengudes e especificades largament e de partida en lacte de la auinença e concordia entre mi e uos fet reebut per lo scriua de nostra cort largament appar e com axi stiga en veritat &.

Testes los discrets miquel tolsa en pere capdeuila notaris.

(Bailía = Lib. 11 de Apocas [1461-64], en esta fecha.)

(No se ha podido ver el convenio o concordia entre Rexach y el Baile para la construcción de este retablo.)

Ahora algo sobre el retablo de Cubells. De no estar firmado, lo diera a conocer como valenciano su despiezo, pues en los retablos catalanes no se da nunca, en el compartimiento central, más que el titular, rematando en la espiga el *Calvario*, como en Cubells. El conjunto pertenece a los retablos llamados *de batea*, pero con *polseras* o guardapolvos muy estrechos. (Véase el gráfico de la página siguiente.)

En la tabla 5 representando la *Adoración de la Virgen*, se ve a San Benito presentando a la orante. De ésta debe ser el escudo de armas que, por tres veces, en cada lado de la polsera y arriba en el centro de la misma, encontramos en el retablo. No me he detenido en averiguar a qué familia pertenece. Creo que se trata de una dama valenciana, o de una familia catalana enlazada con otra familia valenciana. Y esto lo creo porque me parece denunciarlo el haberse encargado a un pintor valenciano el retablo. Desde luego cabe asegurar que se trata de la familia Mur, enlazada con la que supongo familia valenciana. Por los años en que pintó el retablo recuerdo a los Mur unidos a los Carroz.

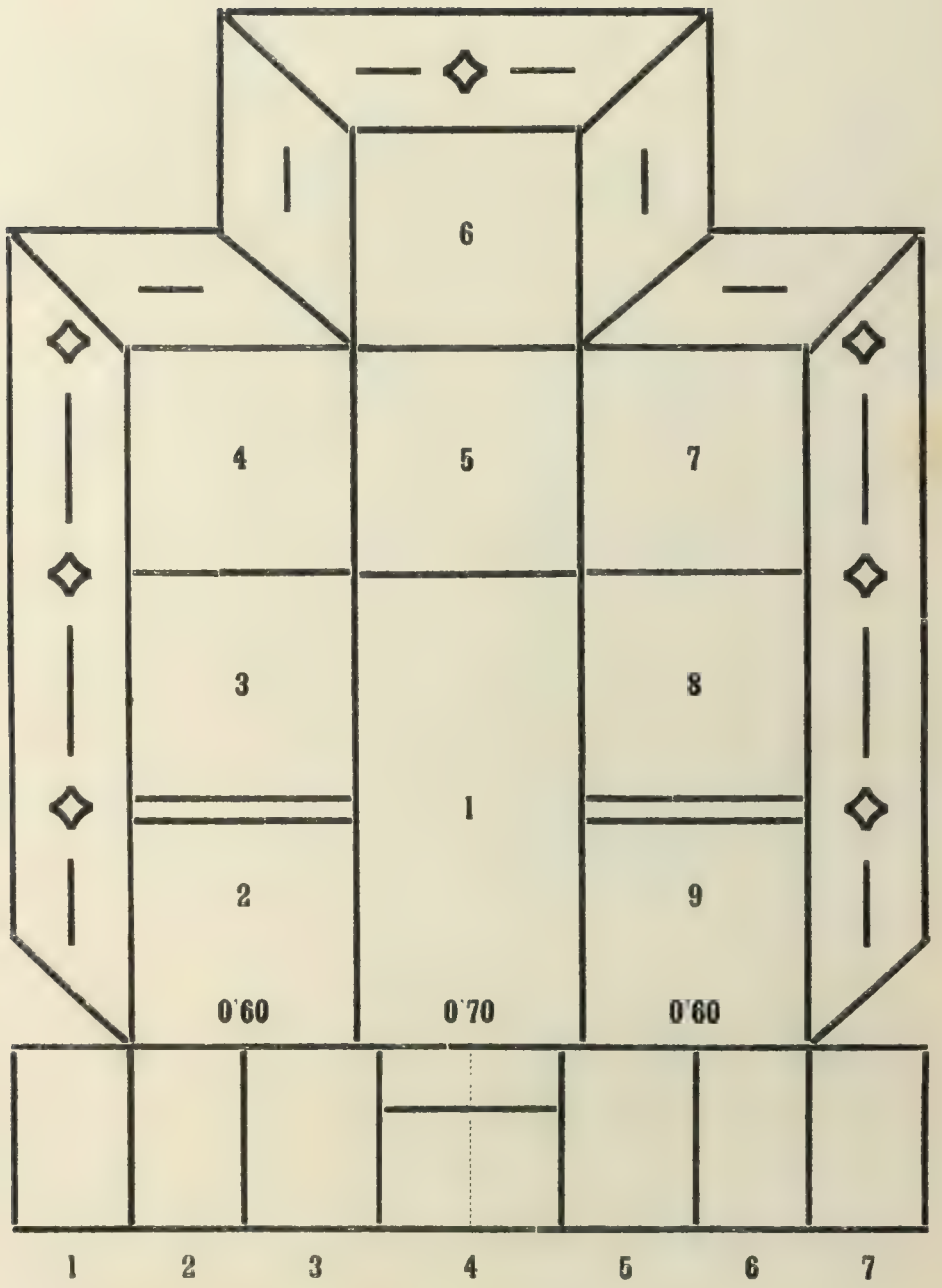
6
4
5
7
3
8
1
2
9
0'60
0'70
0'60
1
2
3
4
5
6
7

Santa Úrsula

Joan Rexach (1481) Retablo de Cuelgamuros

Número 1

Detalle de la cabeza de Santa Ursula
Joan Rexach (1468)

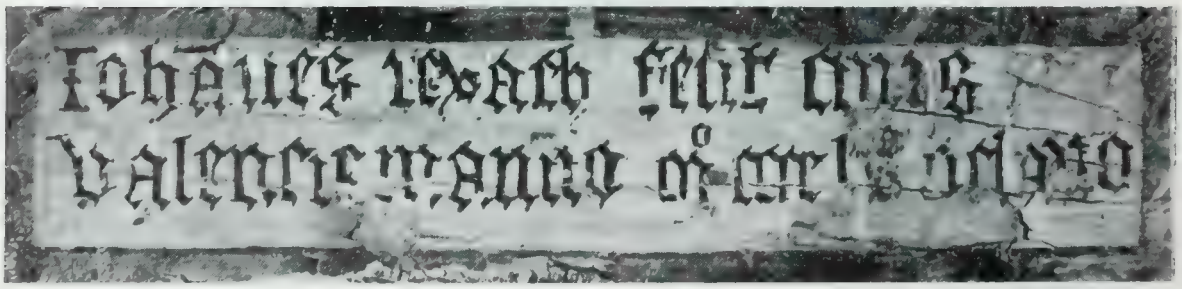

Tejuelo de la firma de Joan Rexach

El Calvari.
Joan Rexach (1468)

La Virgen de la gloria y la donante
Joan Rexach (1468)
Número 5

San Eu[illegible]

Santa Maria Magdalena

Joan Rexach (1468)

Fraile moribundo, asistido por Santa Ursula

Joan Rexach (1468)

Número 9

Rexach (?) : Tabla valenciana del Museo de Bolonia

Arriba, en la polsera o guardapolvo, a uno y otro lado del blasón, que aquí tiene su mayor importancia, San Pedro mártir, con la espada clavada en el pecho; y, a la derecha, no sé si San Odón. En la dicha polsera, bajando y a la derecha, San Vicente Ferrer; siguiendo la misma dirección, en el tramo horizontal, una santa con una cruz con frutas; luego, alternando con los blasones, San Jerónimo, Santa Bárbara y San Cristóbal. Del otro lado del guardapolvos, correlativamente, tenemos al papa San Gregorio, Santa Catalina, San Miguel, Santa Clara y San Sebastián. Con ser interesantes todas esas imágenes, no las doy a conocer porque aun no habiéndome tasado el número de grabados que podría dar, pues todo se lo merece para los *Estudis Universitaris Catalans* la colaboración del Sr. Sanchis Sivera, he creído que debía limitarme a la reproducción de las tablas principales del retablo. Hago excepción para las siete que constituyen el bancal, ya que por sus dimensiones las imágenes representadas pueden dar elementos bastantes para rectificar atribuciones que se han hecho a Rexach cuando no se conocía obra alguna suya, y para que se le restituya algo que se había dado o atribuía a maestros que se creen conocidos y aun a maestros anónimos.

Tiene, en la relación indicada, importancia capital el santo abad con un ciervo arrodillado a los pies, que no puede ser otro que San Gil, número uno del bancal, para el estudio del plegado y por su importancia tipológica en relación con otras imágenes del mismo tipo que se encuentran en el reino de Valencia y en Castilla y no en Cataluña. La Santa Magdalena que sigue, igualmente se considerará por los investigadores de los primitivos valencianos como tipo o piedra de toque para la busca de las obras de Rexach. A Santa Magdalena siguen San Juan Bautista, Pasión de Cristo, tabla central. La tabla quinta tal vez represente a San Jerónimo en el desierto, santo de larga barba blanca en oración ante la aparición de Cristo en el cielo, vestido de pieles, con el rosario entre las manos juntas, cayado sobre el brazo izquierdo, Santa Elisabet y San Francisco. De las tablas laterales no reproduzco de las de la izquierda núm. 2, 3 y 4 ninguna con ser interesantísimas, siendo las tres relativas a Santa Ursula y a las Once mil vírgenes. Son estas tres tablas interesantísimas por el número de figuras representadas. Veintitrés son las cabecitas de las compañeras de Santa Ursula en la tabla 2, que representa al papa Ciriaco recibiendo a las dichas, a su llegada a Roma, rodeado de cuatro cardenales y de tres obispos, con un fondo de ciudad amurallada y en ella una puerta inspirada por las puertas de Valencia que aun hoy se conservan. En la tabla 3 tenemos el bautismo de Santa Ursula y de sus compañeras por el papa, asistido por cuatro cardenales y dos obispos, naturalmente dentro de una iglesia. En esta tabla hay nada menos que 28 de las compañeras de Santa Ursula, de las cuales, exceptuando las seis primeras, sólo se ven las cabezas, todas ellas variadas, todas llenas de juventud, hermosura y misticismo, y rodeadas de sendas aureolas en forma de discos labrados. El embaldosado genuinamente valenciano. En la tabla 4 tenemos a Santa Ursula y compañeras embarcadas en dos naves con las velas dadas al viento, y la tripulación en maniobras. No co-

nozco en pintura otras naves tan grandes ni tan detalladas. Son verdaderos modelos de arquitectura naval.

Pasando al cuerpo central, la tabla de la punta, núm. 5, representa a *Jesucristo crucificado.* Esta la reproduzco por su real importancia, y de la cual aquí sólo he de recomendar el fondo de paisaje presentando una ciudad a orillas de un río que desemboca en el vecino mar. Sigue, bajando, núm. 6, la *Gloria de la Virgen.* De esta bella pintura, que reproduzco, uno no sabe qué ponderar más : si los ángeles, si la Virgen, o si el grupo de San Benito con la donante u orante. Nada digo aquí de la Virgen María, porque se repite en la tabla central núm. 1 en la Santa Ursula. Reproduzco esta tabla, que es un verdadero encanto por la prestancia de la Santa, la riqueza de su manto y la de su dorsal. Sobre un fondo de oro liso, de oro pajizo, está el dorsal de fondo oro y dibujo granate, sostenido por dos ángeles. La Virgen viste túnica de carmín obscuro y manto de oro con dibujo negro. Es curiosa la técnica de su manto, porque se ve que se hacían las estrías para representar el tejido en zonas o líneas onduladas de izquierda a derecha, de arriba a bajo, sin discontinuación, pintando luego encima el dibujo. De aquí que resulte una cierta confusión entre el dorsal y el manto.

Doy también aparte la firma de esta tabla y además la cabeza de la Virgen, porque tiene importancia su tipo dentro del arte valenciano. Como no quiero salirme de la obligación que me he impuesto de copiar al Sr. Sanchis Sivera, dando datos y no más para el estudio del cuatrocentismo valenciano, no diré de tal tipo sino que lo estudié detenidamente en mis conferencias de Madrid del año 12. Seguramente en las de este año volveré sobre el mismo asunto y sobre su introducción en la escuela valenciana, porque tal tipo no entró en la catalana sino cuando ya toma otro aspecto por la interpretación de otra mano, que bien pudo hacérselo suyo en Valencia o en Italia.

De las tablas del cuerpo de la derecha, la de núm. 7 está totalmente destruída por las goteras, que fueron causa de que se tratase años atrás de la venta de este retablo a un anticuario de Madrid, de lo que luego diré alguna cosa más. La tabla 8, por la misma causa, está completamente destruída en más de dos terceras partes. La tabla 9 la reproduzco, a pesar de su gran deterioro, por lo que digo a continuación.

Creo haber cumplido el encargo del Sr. Sanchis Sivera de no descuidar el pintor que por fortuna no resulta ser un Juan Ubach, sino Juan Rexach, y creo que mis amigos, los que tanto trabajan la historia de la pintura medioeval valenciana, estimarán mi contribución a su conocimiento positivo como pago de las deudas que con ellos tenía contraídas por sus favores y muestra de cuanto nos interesa a los catalanes el arte de los cuatrocentistas valencianos.

¿Por qué he reproducido la tabla núm. 9? Porque fuí a Bolonia atraído por la noticia de que en su Museo de pintura había entrado una tabla de Luis Dalmau. Esta supuesta obra del insigne autor del *Retaule dels Concellers* de Barcelona es la que reproduzco con el título de *Tabla valenciana del Museo de Bolonia:* pri-

mero porque no conozco nada parecido en Cataluña; segundo porque el Sr. Guadagni, director del Museo, me dijo que la había adquirido de un mercader de antigüedades italiano que le dijo haberla comprado en Valencia; tercero porque la tarima de la cama está cubierta con un lienzo que recuerda la manta valenciana árabe de listas. De izquierda a derecha, los colores de las listas son encarnado, amarillo, verde, y así sucesivamente. No siendo posible la atribución de esta tabla a Dalmau, indiqué al Sr. Guadagni, como mejor atribución, a Huguet o al autor de una predela o bancal del Museo de Cagliari, en la que están representados una serie de santos frailes. Ahora, conocidos los frailes de Rexach, en la tabla de Cubells, en la semiperdida hay también otra serie de frailes, no sé si hemos de ver al dicho pintor. Todo lo que pudiera decir de la corrección del dibujo y expresión de las figuras lo dice el fotograbado. Las carnes son amarillentas y bien sombreadas con tintas verdosas. El cubrecama, de oro con el dibujo de carmín. Los fondos de las ventanas, de oro con dibujos de acupuntura. Dicho se está que todas las tablas de Cubells tienen asimismo tales fondos. Resta observar que, en la tabla 9 de Cubells, el fraile moribundo era devoto de Santa Ursula : por esto la Santa, con su cortejo de vírgenes, se le aparece para asistirle.

Por milagro se ha salvado el retablo de Rexach. El estado ruinoso de la cubierta de la iglesia de Cubells dejando pasar los aguaceros lo había destruído por completo, como lo prueba el que se haya perdido por dicha causa una tercera parte del mismo. Para impedir la total ruina del templo, su cura párroco, Antonio Viladot, autorizado por el obispo de Lérida, trató de venderlo hará algo más de veinte años, a un anticuario de Madrid, que, por avaro, no lo consiguió, pues daba una cantidad ridícula, y, por dar largas al trato, ocurrió la muerte de dicho cura párroco; y, como a su sucesor D. Antonio Pujol le pareciera corta la cantidad ofrecida y pidiera mejora, mientras se discutía la mejora con el tacaño anticuario, hubo ocasión de renovar el techo de la iglesia, haciéndose innecesaria la venta de su rica joya, que irán a admirar hoy cuantos se interesen por los cuatrocentistas valencianos y por cuya conservación velaremos los catalanes, por el honor que nos hace el haberse conservado entre nosotros la única obra auténtica del insigne pintor valenciano.

Finalmente, el Sr. Sanchis Sivera tiene algo más que en preparación, como él dice, pues conozco el material que tiene acopiado y dispuesto para entrar en obra, otros dos libros : *Orfebres en Valencia durante la Edad media*, y *Apuntes para escribir la historia de la arquitectura, escultura, ferretería, tapicería, bordado, cerámica, lebrería, etc., en Valencia, durante el periodo medieval.* Lo que sí creo que tiene en preparación nuestro laboriosísimo canónigo es un libro que será, como los de su género citados, digno compañero de los mismos, sobre el viaje que al presente realiza en Oriente,—Egipto, Palestina, Turquía y Grecia,—de donde nos traerá impresiones de artista y de arqueólogo que espero aprovecharemos.

El conocimiento que hemos conseguido, por último, de la obra pictórica de Rexach, creo que ha de dar sus resultados. Recuerdo que le decía al Sr. Sanchis

Sivera que su sentimiento por la poca afición que al estudio de los primitivos valencianos notaba era sólo debido al resultado negativo que hasta aquí habían dado las investigaciones en los archivos para llegar al conocimiento cierto de la obra pictórica valenciana. Este estado de cosas confío que desaparecerá hoy, gracias a su libro, que nunca será bastante estimado, y el haber conseguido enterarnos de lo que pintaba Rexach en 1468.

Protesto de que cuanto digo de los méritos del libro del Sr. Sanchis Sivera se pueda atribuir a la amistad o al deber de corresponder en algo a las atenciones que le he merecido en mis peregrinaciones por el reino de Valencia : ¿cómo podría hablar de otra manera del autor de *La Catedral de Valencia*, que con sólo la presentación de sus libros dice :

«Esto, Inés, ello se alaba:
no es menester alaballo»?

Ein lullistischer Lehrstuhl in Deutschland um 1600?, pel Dr. Adam Gottron.

Die Mainzer Seminarbibliothek hat unter No. B, 581 ein Exemplar der Strassburger Lullausgabe, die Rogent-Duran nach einem Exemplar der Universitäts-Bibliothek von Barcelona beschreiben.* Das Mainzer Exemplar ist aber besonders merkwürdig wegen der eingestreuten Notizen, deren bedeutendste hier folgen.

Vor fol. I. ist beigeheftet eine Tabula ad artis brevis, Cabale tractatus et Artis Magnae primum caput pertinens. Sie enthält übersichtlich geordnet das Alphabet, die Principien und Quaestionen der Ars Lullii. Auf der Rückseite findet sich von einer Hand des ausgehenden 16. Jahrhunderts folgende Notiz.

Ars Lullii omnium facillima foret, si exempla explicita simulac implicita adiicerentur. Unicum habet explicitum : videlicet an mundus sit aeternus. Implicitum est hoc : An mundus rotundus; explicitum ... (?) : cum subjectis et praedicamentis in ipsa arte inveniuntur. NB. Quaestiones ex iisdem cellulis solvuntur in quibus resident verbi gratia ratio utrum ex B. ut : utrum mundus aeternus? N. quod aeternitas Dei et mundi hac ratione convenirent, nec differrent ultra; diff : inter sensuale et intellectuale, ratio, quia malitia mundi esset aeterna. Etenim in illa cellula B. mentio Dei et vitiorum iniicitur sic, an perfecta aequalia? N. ex prima cellula B. quia bonitas a bonitate differt et etiam vitium a vitio. — Quid faciendum cum praedicta absoluta cuilibet subiecto tribui nequeundum? Namque aeternitas de mundo nec debet nec potest praedicari. Responsio : praedicata illa enuntiant de subiectis vel affirmative vel negative. — Regula : nobilioribus subiectis nobiliora praedicata attribuenda. — Ars Lullii differt a logica: quod illa tradit et modum et terminos, logica vera solum tradit modum tractandi res quas suis : terminos non idem subministrat. — Ad haec ars Lullii praesupponit cognitionem logices.

* Rogent y Duran : Les edicions lulianes de la Biblioteca Universitaria de Barcelona. — Barcelona, 1913, pág. 30, número 29.

Dieselbe Tafel ist Seise 219 vorgeheftet. Darauf von derselben Hand:

Fax Lullii

1) Termini, Figurae, Combinationes, Regulae memoriae mandandae.
2) Literarum significata diligenter tenenda.
3) Literae non solum pro termino illo explicito, quem designant, habendae sed pro omnibus eorum implicitis et synonymis v. g. B pro bonitate, bono, appetibili, sui communicativo, mali contrario, et sic porro.
4) Rem per artem hanc tractaturo considerandum vexit, num sit terminus simplex an quaestio. Si simplex terminus, reducendus est per principia artis, regulas et combinationes, ut : Deus; considera, utrum sit, quid, qualis sit, tunc bonus, magnus, potens etc. per principia. Mox per mixtionem principiorum et regularum, utrum Deus bonus, magnus, potens etc. etc. una sit potentia, bonitas, magnitudo Dei, quanta sint, et sic in reliquis.
5) Si quaestio est termini ex figuris artis desumendi praemissa eorum definitione coniungendas et applicando terminos ad se secundum (?) figuras. Videndum an in principia artis impingant, necnon, et ita ad quaestionem respondendum aut negando aut affirmando, ut : an mundus aeternus? Hic aeternitas est ergo expers principii et finis. Mundus a. est compages corporum multorum in unum collectorum. Haec a. jungi non posse, docet ars : quia et a et b connectuntur per c. Ergo dico : quia bonitas mundi non est infinita, nec ille est aeternus; et sic de ceteris.
6) Ad habenda plurima media concludendi notandum terminos quaestionis propositae non se et literam suam solum dare, sed omnia sub ea litera contenta, ut : C [1] dat durationem, contrarietatem, coelum (?).
7) Sed quia non omnes termini in figuris Lullii expressi, videndum quomodo cum implicitis procedendum. Sciendum itaque quidquid verbotenus expressum in terminis huius artis non est, potentia tamen inesse, ideoque ad aliquem terminum redigendum.
8) Contraria ad terminos contrarios et malum ad bonitatis terminum, abstractum ad congretum, inaequivalens ad aqeuivalens, permanens ad durabile, individuum ad species, hae ad genera, et tunc sumenda significata litera ad quam reducta sunt et more solito procedendum.
9) Ad obiectiones respondetur ex hac arte, applicando eas ad figuras aut tabulas. Videndum itaque an duo extrema per medium illud connecti ad regulas possint necne. Si possint, affirmanda est propositio, si non possint, neganda, propositio itaque quae dubia est, exigenda erit ad regulas et principia artis. Verbi gratia, haec sit thesis : mundus est creatus. Anthitesis artis est : quicquid aeternum est non est in tempore factum. Atqui mundus est minorem..... (?) [2] Ideoque exigenda ad principia artis dicendo, utrum mundus sit aeternus. Hic ratio Utrum dat lit. B cum suis adiunctis. Aeternum D, Medium sic est C, per quod enti alicui inest aeternitas. Dico ergo quod non : quia aeternum est infinitae bonitatis per i. regulam C, at mundus habet commixtum malum per 2. regulam C.
10) Principia seu termini in probatione semper exigendi et examinandi ad regulas.

1. Es ist wohl D gemeint.
2. Unleserliches griechisches Wort.

11) Semper quaestio ad i llam tabulam portetur primo applicanda, cuius regulam habet adiunctam, ut si quaeretur «An hoc» ad B et columnas eius, si «Quidsit» ad C et columnas eius, et deinde miscere per occasionem terminos reliquarum columnarum.

Finis.

Es folgen sodann noch viele kleinere Anmerkungen zu den Figuren und eine grössere zur Tabula (fol. 251 ff.) erklärenden Inhalts.

Was soll man nun aus diesen Anmerkungen entnehmen?

Der abrupte Stil der Aufzeichnungen lässt uns vermuten dass diese Notizen entweder Skizzen zu einer Vorlesung sind oder Nachschriften eines Hörers. Nun nennt der Buchdrucker Lazarus Zetzner in seiner Vorrede[1] Schüler Lulls in Italien (Petrus Daguinus Mediatus, Jacobus Januarius) in Spanien (Ferdinandus Corbuda) in Gallien (Petrus Jacobus Faber Stapulensis, Carolus Bovillus) und in Deutschland (Andreas, Petrus, Jacobus, fratres Germani, natione Frisiones cognomina Canterii). Er kennt also in Deutschland die meisten Lullschüler. Gerade in Strassburg hat aber schon um 1507 der Franciskaner Thomas Murner die Logik nach ähnlichen heuristischen und memnonischen Gesichtspunkten bearbeitet Lull.[2] In Strassburg wie hat Zetzner dann hundert Jahre später verschiedene Werke Lulls wiederholt aufgelegt.

Darf man also nicht annehmen, dass die Notizen in No. B, 581 der Mainzer Seminarbibliotbek das ziemlich sichere Zeugnis für einen Lullistischen Lehrstuhl um 1600 in Deutschland sind? Ob die Notizen nun von einem Professor oder einem Schüler stammen ist gleich. Tatsächlich müssen, dem Charakter der Notizen entsprechend, Vorlesungen gehalten worden sein.[3] Wer aber hielt sie? Und wem gehörte No B, 581? Die Namen sind leider sorgfältig ausradiert oder weggeschnitten, so dass sich nichts genaues sagen lässt.

Mainz.

1. [illegible]

2. *v. Liebenau*, Der Franciskaner Dr. Thomas Murner. Erläut. u. Erg. su Janssens Gesch. d. deutsch. Volkes. IX, 4.°, 5. Freiburg. 1913. V. 46ff.

3. Ich erwähne das deshalb weil Monsen S. Bové in seinem Anhang zu *Les Lectures Lulliennes*. Barcelona, 1904, in Deutschland nur den Lehrstuhl Salzinger in Mainz Zu Beginn des 18. Jahrhunderts kennt. Ich glaube es liessen sich noch mehrere nachweisen.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

FRITZ KRÜGER : *Sprachgeographische Untersuchungen in Languedoc und Roussillon.* [Memoria doctoral presentada a l'Universitat de Giessen.]—Hamburg 1911.40 pàgs.

Aquesta dissertació no és més que una part molt reduida d'un treball publicat sencer en *Revue de Dialectologie Romane*, III-V. El seu objecte és determinar una part de la frontera que separa els dialectes rossellonesos i llengadocians, a basa d'un escorcoll dels diferents criteris lingüistics.

No pot negar-se la més bona voluntat a l'autor, i els que havem fet enquestes dialectals sabem prou la gran energía i entusiasme que suposa fer l'estudi de 101 localitats en el petit espai de dos mesos sobretot quan se tracta d'un estranger. Però malgrat lo molt que'ls catalans hem d'agrair al Sr. Krüger la seva tasca en pro de coses que tant directament ens interessen, no podem deixar de fer uns breus comentaris a la seva obra.

L'autor (pàg. 9) se serveix del sistema de transcripció fonètica exposat per B. Schädel en *Manual de fonètica catalana* (Coethen 1908) sense fer la més petita salvetat. El *Manual* de B. Schädel és una font d'errors i està ple de deficiencies. Aquí sols volem remarcar l'empleu del signe diacrític (°) que és una inconseqüencia i un absurde almenys per ara. Trobem que el Sr. Krüger que fa alusió tant sovint a la fonètica experimental (pàgs. 5. § 3; 11, § 10) hauría fet millor de no creure a cegues lo que assegura Schädel (pàg. 72, not. 3) i procedir com procedeix amb més acert K. Salow (*Sprachgeographische Untersuchungen über den östl. Teil des kat- languedok. Grenzgebietes.* Halle, 1912; pàg. 10). Ningú ha demostrat fins ara el *relaxament de totes les vocals àtones del català*, car malhauradament no tenim tant avençades ni numeroses les publicacions i estudis sobre la nostra llengua que ens permetin ja posseir investigacions tant fonamentals i minucioses com suposa l'establir un fet físico-psicològic tant important. — L'empleu que fa el Sr. Krüger del sistema analfabètic d'O. Jespersen com a recurs de complement (pàgs. 9, 11, § 10) tampoc ens sembla prou avinent, perquè totes les transcripcions dialectals *an Ort und Stelle* que puguin fer-se amb dit sistema no passaràn en gaire dels resultats ja *fets* que's troben en el *Lehrbuch der Phonetik* En el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1911, VI, 261) ja hi publicavem un petit article *Sobre fonètica catalana* on retreiem quelcom sobre'ls punts que aca-

bem de tocar i al qual sols fem referencia de passada perquè no's puguin titllar de *circumstancials* les nostres observacions.

L'autor (pàg. 12, § 10) ens explica el desplaçament d'accent en el mot *cuina* com la cosa més natural i donant tota una seria d'etapes que no sabem fins a quin punt són admissibles. Tal vegada pensant amb l'influencia del verb *coure* podría aclarar-se més fàcilment l'exemple.

Pàg. 22, § 25, comenta el Dr. Krüger el resultat actual del nexe hatí A-KT CLACTE) que constitueix criteri de separació entre'l català (*llet*) i el llenguadocià (*lleit*). Diu que'l català s'ha avençat al llenguadocià en aquest punt simplificant el diptong *ei* en *e*. L'etapa antiga desapareguda *ei* no la coneix l'autor com existent avui en cap part del domini català. Hem de fer constar, no obstant, que viu encara en alguns punts del català occidental (*feit, lleit*) i fins de l'oriental i en el mallorquí (*peites*) en exemples isolats. I així no està tant fòra de lloc l'apreciació d'Hanssen. Per altra part la conservació de *it* en el nexe O-CT (*duit, cuit*) no deixa d'intrigar al filòleg i dóna lloc a series cavil·lacions.

Sobre les formes *nit, nuyt; ui avui*, etc., ens remetem a lo exposat en nostra tesi *Die Mundart von Alacant.* Halle 1912. pàg. 16, §§ 14 i 15.

Això és en síntesi lo principal que tenim a observar en la memoria de nostre amic el Dr. Krüger. Si resseguíssim la continuació del seu treball en la *Revue de Dialectologie* (IV. pàg. 1 ss.) trobaríem sens dubte encare molt per anotar que no cap en aquesta Revista. — En conjunt l'obra sencera del Dr. Krüger a nostre judici, a més del gran esforç d'elaboració que suposa, té l'importancia de coadjuvar a una determinació minuciosa i definitiva dels fenomens que distingeixen els dialectes del sur de França. Treballs d'aquesta mena són ben rebuts sempre pels filòlegs car vénen a completar els materials de l'*Atlas linguistique de la France* que per la seva naturalesa no podía incloure totes les localitats en els seus mapes. — P. BARNILS.

Etude sur la condition des juifs de Narbonne du Vè au XIVè siècle, per JEAN RÉGNÉ. Un volum en 4 de 268 planes. — Narbonne, 1912.

Fa poc temps, vaig publicar la recepció d'un notable llibre del propri Mr. Régné, jove i infatigable arxiver departamental de l'Ardèche*. Així com aquell treball havía estat llorejat per l'Academia d'Inscripcions de París en el concurs de 1911, el que ara anem a examinar ha obtingut una recompensa de l'Academia de Ciencies Morals de la mateixa capital, pertanyent a la fundació Miquel Perret. I, no aturant-se encara açí la força de producció d'aquest autor, qui, si segueix amb aital ardiment, figurarà entre'ls primers historiadors moderns de la terra de Llenguadoc, ha escrit simultaniament i té en curs de publicació una tercera obra d'empenta i de molta utilitat per a nosaltres : el *Catalogue des actes de Jaime I, Pedro III et Alfonso III, rois d'Aragon, concernant les Juifs.*

Com aquesta darrera, l'obra que avui analitzem ha estat abans publicada en diferents números de la *Revue des Etudes Juives*. Al presentar-la ara en un volum, hi ha afegit l'introducció bibliografica i l'index analitic, onomàstic i geogràfic.

* Vegi's *Revista de la Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa*, n.º [illegible], any 1913 : *Amaury II, vicomte de Narbonne* (1270-1328), *sa jeunesse et ses expéditions, son gouvernement, son administration.*

El llibre està dividit en dues parts, tractant-se en la primera, de la condició política, i, en la segona, de la condició social dels jueus narbonesos. Comença en el període de la dominació visigòtica, i fa notar com des del Concili de Narbona de 589 l'Esglesia inaugurà una legislació restrictiva respecte del culte judaic. En aquest punt del llibre és digne d'atenció el resum de la qüestió de l'autenticitat del famós text narratiu *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam* i la conclusió que, al prendre Pepí als alarbs la ciutat narbonesa, hi trobà una forta colonia israelita, a la qual confirmà sos antics drets o privilegis, principalment el de posseir hereditariament béns immobles. Observa després la tolerancia dels monarques carolingis envers els jueus, exceptat Carles *el Simple*. D'aquest examina detingudament els quatre diplomes relatius als immobles dels hebreus narbonensos, deduint-ne que la clàusula relativa a les possessions jueues no implica la confiscació total dels citats immobles, sinó una confiscació parcial dels que estaven subjectes a prestacions eclesiàstiques. Aplicant la crítica diplomàtica, declara l'autenticitat dels diplomes de 1.r de novembre de 896, 6 de juny de 899 i 7 de juny de 922, i té per sospitós el de data imprecisa (918 ?) que disposà la confiscació de béns de certs jueus de Narbona. Ací ve complicada una qüestió important per a l'historia de Catalunya. Per dits diplomes el rei Carles disposava de molts béns territorials en els comptats de Besalú, Rosselló i Narbona, lo qual semblaría indicar existencia i regoneixement clar de la sobiranía d'aquell monarca en aitals encontrades pirenenques, quan en realitat ja no manteníen amb el rest del regne franc intensa relació. Aquesta anomalía també ha estat observada per Mr. Eckel en *Charles le Simple*. Régné creu que això no pot aduir-se en contra de l'autenticitat dels tres diplomes, i afirma que dit rei fou sempre molt popular en el Mig-dia, popularitat que s'explica pels privilegis interessats que va prodigar a les esglesies i als monestirs dels estats meridionals.

A l'entrar en el període feudal, distingeix la juería vescomtal de l'arquebisbal, donant curioses noves de la protecció dispensada a l'aljama rudimentaria o comunitat per la vescomtessa Ermengarda en la segona meitat del segle XIIè i pel vescomte Aimeric IV en la primera del següent. A la primería del segle XIVè, en opinió de Régné, amdúes jueríes de Narbona no eren encara un *call juic*, un *ghetto*, sinó un barri obert i habitat també per alguns cristians. La juería vescomtal era molt més important que no la de l'arquebisbe, i ho demostra per medi de la reconstitució topogràfica, molt documentada. Aquesta superioritat de la vescomtal fou causa de rivalitats i conflictes entre'ls vescomtes i els prelats; emperò, això mateix afavorí els membres d'una i altra juería.

No creu que en el primer terç de la XIIIa centuria la juería vescomtal tingués ja procuradors o síndics permanents, sinó que en certs casos nomenava mandataris temporals i amb atribucions limitades. No ha pogut presentar proves, mes pensa que la representació jueua, de la mateixa manera que les comunitats rurals cristianes del Narbonès, començà acontentant-se de les modestes atribucions del sindicat abans de veure's investida de les prerrogatives del consulat. En 1278 troba ja dita comunitat vescomtal dotada d'una administració consular, si bé els seus cònsols apareixen subordinats als cònsols cristians de la vila.

En el capítol dedicat a la juería de l'arquebisbe explica com, després de mides riguroses i vexacions d'alguns prelats dels segles XIè i XIIè canvià la política de la Mitra, fent-se favorable als seus jueus. La necessitat de cuidar i mantenir els interessos tem-

porals imposà a l'arquebisbe una política judeòfila. El darrer capítol de la primera part està consagrat a les relacions dels vescomtes i arquebisbes amb els reis de França respecte dels hebreus, contenint nombroses noves històriques, entre altres el cens o padró de les famílies jueues fet en 1305, compost de 165 focs (uns 825 habitants); i, com que calcula Régné, molt discretament, que la població cristiana era de 20,000 a 25,000 persones, resulta la proporció del element jueu entre 3'30 i 4'12 per 100. Acaba el capítol descrivint les conseqüencies de l'expulsió general dels jueus en 1306 i la liquidació i venda dels béns dels de Narbona.

En la segona part estudía la condició social d'aquells jueus, assenyalant la manera de formular els seus contractes. Sembla que antigament estaven obligats a la residencia continua, però que, ja abans de la carta de franqueses que va otorgar-los el vescomte en 1217, no's complía amb rigor aital incapacitat jurídica; de manera que, tant la citada carta vescomtal com la donada per l'arquebisbe en 1284, vingueren, millor que a instaurar un nou estat social, a regularitzar una situació existent de fet. Després d'aquestes cartes de franqueses, els jueus de Narbona es trobaren assimilats a la condició d'enfiteutes o censataris en quant als immobles obtinguts del vescomte o del prelat. Hi havía, no obstant, des d'antics temps, propietat al·lodial entre'ls jueus, i fa notar Régné aquesta particularitat dels de Narbona de posseir immobles (principalment molins, salines i terres) en tota propietat des de la primería del segle XIIè almenys. En aquest punt del llibre fa una erudita digressió sóbres la condició hereditaria en determinada familia i la significació del *Rei jueu* de Narbona, del *naci* o príncep de la comunitat, combatent l'opinió de Saige i afirmant que no era ni senyor feudal ni autoritat sobirana, sinó senzillament el cap de la juería i proprietari perfetament al·lodial dels béns rústecs i dels urbans. Un d'aquests naci, Kalonymos ben Todros III, nomenat vulgarment Momet Tauros, tenía un fill que vingué a Barcelona, en 1287, per casar-se amb la filla d'Astrugh, viuda d'en Josep Ravaya.

Els dos darrers capítols del llibre estàn destinats a l'estudi de la condició econòmica dels dits jueus, a la vida rural dels agricultors i saliners, i a les arts i oficis urbans, com metges, argenters i flequers. Tracta també del comerç de la moneda i dels préstecs a interès. A la primería del segle XIIIè les operacions financieres en la juería de Narbona eren ja tant importants que motivaren disposicions especials en la legislació local. En 1221, els prohomens i les corts senyorials de la vila dictaren certs estatuts sobre deutors. Encara que en aquest afer l'historia dels jueus de Narbona és assats parescuda a la de la major part de les jueríes, és interessantíssim llegir la descripció i comentaris de Régné.

Com a conclusió estableix l'autor que l'època de prosperitat de la juería de Narbona fou l'època feudal. Llavors s'efectuà l'adaptació progressiva de l'element jueu a les diferents modalitats de la vida narbonesa, i aquells israelites pogueren arribar a instal·lar-se en quasi tots els graons de la jerarquía social i en totes les categories d'oficis ciutadans o rurals. — J. MIRET I SANS.

J. SARRÈTE. — *Iconographie mariale. Vierges ouvertes, Vierges ouvrantes et la Vierge ouvrante de Palau-del-Vidre.* — Lézignan (Aude) 1913; Vol. de 178 pp.

El nom de l'autor d'aquest interessant llibre, erudit arqueòleg i historiador, no'ns és pas desconegut. Abans d'ara ja havía publicat diferents articles, petites

monografíes, en revistes franceses del Rosselló. A més, en les seves continuades recerques en arxius de la Cerdanya, sobretot, ha anat recollint una pila de materials amb els quals s'ha d'esperar que il·lustrarà successivament l'historia catalana.

El present volum és fruit d'una enquesta sobre la bibliografía d'algunes imatges de la Mare de Déu semblants a la famosa de Palau-del-Vidre — lloc d'on és rector en S.—, la qual era objecte principal del seu estudi. Aquest, doncs, s'és anat engroixint fins a constituir un important capítol gaire-bé nou (una obra de conjunt sóbres aquesta materia no existía) d'iconografía mariana. El llibre es divideix en les següents parts segons el seu títol : I, *Vierges ouvertes*; II, *Vierges ouvrantes*; III, *La Vierge ouvrante de Palau-del-Vidre*. Una IV part, anunciada, encara s'ha de publicar.

Les representacions de la Mare de Déu *ouvertes* (obertes) són les imatges figurades, buidades en llur interior sense que perxò s'obrin amb cap ressort sinó que sempre són i romanen obertes. Aquest nom els hi ha donat, per primera vegada, en S., diferenciant-les amb molt bon criteri, de les *ouvrantes* (que s'obren). Fins ara, els autors que n'havíen tractat, les confoníen totes sota la darrera denominació. Les Verges *obertes*, doncs, representen generalment l'imatge de la Mare de Déu portant en son si, visible, el Nen Jesús, o bé al mateix temps, en igual forma, les tres generacions de Santa Agna, Mare de Déu i Nen. Recordem haver vist diferents vegades estampes amb aquesta curiosa representació. N'hi ha també d'altres de la Verge amb el seu Fill al si, que visita Santa Elisabet mostrant també el fill Joan. Segons això, en S. les classifica en : escena de la Visitació, de Santa Agna amb la Verge, i de la Verge sola, i en cita no poques tretes de retaules migevals, de llibres d'hores, de pintures de les catacombes, altres en escultura, etc.

Molt més abundants són les Verges *ouvrantes*, que en català podem dir *plegadices* i que són estatues de la Mare de Déu buidades, com les anteriors, però dispostes de manera que's puguin obrir i tancar a voluntat per un costat qualsevol mitjançant un mecanisme especial per una o més portetes regularment. Solen ésser de fusta o de vori. En S. les subdivideix en plegadices propriament dites, és a dir, les Verges-pixis buidades en llur si, en forma de caixa per a hosties, la tapadora sobre'ls genolls (de les quals se'n coneixen bons exemplars esmentats d'obra de Limoges), i les Verges-ostensoris, destinades a servir de custodia, la qual és sostinguda amb els braços del Nen Jesús o de la seva Mare. L'autor, ben encertadament, les relaciona amb imatges tals com el Crist del Sant Misteri, de Sant Joan de les Abadesses, que en una cavitat del front hostetja Sagrades formes.

Quant a les plegadices propriament dites, l'estudi de les quals constitueix la part més extensa i principal del volum, hi són classificades en Verges-reliquiaris, dites així, com se comprèn, perquè guarden reliquies en una cavitat que's tanca amb una porteta : tal, per exemple, la d'Husillos, a Espanya, en coure esmaltat; les Verges-tabernacles, buidades en el pit, que serveix de sagrari, ben rares avui i que no s'han de confondre amb les abans esmentades Verges-ostensoris; i les Verges-tríptics, les més típiques, molt freqüents en els museus i en les esglesies. Aquestes darreres a l'obrir-se les dues portes pel davant, en forma de tríptic, com indica llur denominació, deixen veure en l'interior escenes pintades o esculturades de la Passió, de la Trinitat, de l'Encarnació, etc. L'autor posa a contribució els principals treballs publicats sóbres aquesta mena de Verges *plegadices*, i amb ells i les inves-

tigacions propries pot arribar a anotar i descriure minuciosament més de 20 exemplars, tots ben importants de diferents indrets de França, Anglaterra, Suecia, Espanya, Portugal, etc., constituint llurs descripcions altres tantes monografíes. Sols mancaría donar una ullada als molts inventaris mig-evals que se'ns conserven dels tresors de les esglesies. En els pocs que hem consultat amb aquesta ocasió no hem sapigut veure rastre d'aquesta mena d'imatges.

Tracta, encara, d'una manera especial, en la tercera part del llibre, de la Verge-tríptic de Palau-del-Vidre (uns dels pocs exemples existents, en terres catalanes), joia d'art religiós ben poc coneguda entre nosaltres malgrat hever-se'n ocupat (lleugerament, també és veritat) en Brutails en les seves *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló* i Mn. Gudiol en el seu manual d'*Arqueología sagrada catalana.* Aquesta imatge, que molt bé es pot atribuir, amb en S., a cap al segle XIVè, ofereix en l'interior un personatge assegut que l'autor dedueix ésser la primera persona de la Trinitat, el Crucifix que tenía a les mans havent-se perdut igualment que la coloma de l'Esperit Sant. Encara avui és venerada sota l'advocació de *Mare-de-Déu de la Santíssima Trinitat.*

Aquest meritíssim treball, que ha sigut publicat abans, gaire-bé integralment, en la simpàtica revista de Perpinyà, *Ruscino*, fou presentat i ofert pel seu autor al primer Congrés d'Art Cristià, celebrat a Barcelona. El text va acompanyat de nombroses il·lustracions, entre les quals se compten bastantes fotografíes. El recomanem a tots els que s'interessin pels temes d'iconografía mariana, i en general als estudiosos d'art cristià, segurs que hi trobaràn més d'una novitat en aquesta materia, havent sigut tractada amb tanta competencia i minuciositat per l'autor. D'aquest esperem que no'ns farà esperar gaire el treball que ha d'ésser completament necessari del present, el qual anuncía sota'l títol *Sources inspira, trices et symbolisme de ces Vierges.* — RAMÓN D'ALÒS.

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

En aquest número comença a aparèixer una Bibliografía de les publicacions referents als estudis catalans en els llurs aspectes literari i filològic, històric i geogràfic, arqueològic, jurídic i folk-lòric, des de 1.r de janer de 1913.

En altre lloc i en altres publicacions se fa l'exàmen crític de tota aquesta producció : nosaltres no farem altra cosa que inventeriar-les, per a major comoditat d'informació dels estudiosos d'aquí i de fòra casa sobretot. No'ns proposem tampoc fer una bibliografía de tot allò que s'imprimeix en català o sóbres Catalunya : ja hi ha, per això, la *Revista de Bibliografía catalana*. El nostre camp queda ben afitat pel caràcter de la nostra publicació, eminentment *històric*, en el més ample sentit de la paraula. Es natural que l'aplicació de tal concepte a les seccions en que dividim la bibliografía obliga a adoptar un diferent criteri per a cadascuna en allò que a l'extensió de temps i d'espai se refereix. Creient, emperò, innecessaris fer ara cap quadrícula a la qual haguém de subjectar-nos, farem sols notar que, sota la rúbrica d'historia literaria de Catalunya, comprendrem tot allò que's relacioni principalment amb la producció anterior a la restauració dels Jòcs Florals de Barcelona (1859).

No desconeixem lo poc científic de les classificacions que proposem. Per aminorar-ne els inconvenients és que posem plegades la filología i l'historia literaria, la geografía i l'historia. Amb tot i això, sempre quedarà algún cap enlaire; però ens hem decidit a fer-les per mor de la facilitat de la consulta, i convençuts també, per experiencia que les dislocacions a que elles donin lloc no són tant violents ni freqüents com a primer cop d'ull sembla.

ARQUEOLOGÍA

1 Botet Sisó, J. : Notes numismàtiques. Monedes d'Ibiça. *BABLBarc.*, VII, 1-22.

2 Bürger, O. : Spaniens Riviera und die Balearen. Eine gemächliche Frühlings- und Sommerreise. Leipzig, Dieterich (Weicher). 1913. 8.u 71 làmines. 10 Mk.

3 Capeille, J. : Histoire locale. Un Manoir catalan au xviie siècle ou inventaire du château de Nyer dressé en 1698 (suite et fin). *RCat.*, 1913, p. 28-31.

4 Carreras Candi, F. : Les obres de la Catedral de Barcelona. *BABLBarc.*, VII (1913), pp. 22-30, 128-136.

5 Cazurro, M. : Guia ilustrada de las ruinas de Ampurias y costa brava catalana. La Escala (Barcelona 1913), 59; pp. 8.u

6 Deschamps, P. : Sobre J. Gudiol, Lo sepulcre de S. Bernat Calvó, i La Vaxella de fusta durant lo segle xiii. *MA.*, XXVI, 169-170.

7 Desdevises du Dezert, G. : Les villes d'Art célèbres. Barcelone et les grands sanctuaires catalans. Ouvrage illustré de 144 gravures. Paris, H. Laurens, éditeur, 1913, 172 pp.

8 Dieulafoy, M. : Espagne et Portugal. Paris, Hachette, 1913. XVI-415 pp. [De la col·lecció *Ars Una, species mille*].

9 — L'Architecture catalane. [Nota bibliogràfica de J. Puig y Cadafalch, Antoni de Folguera y Sivilla y J. Goday y Casals, L'Arquitectura románica a Catalunya.] *JS.*, XI, 193-205, 260-270.

10 Domenech Mansana, J. : El castell de Centelles (Estudi gràfic i nota descriptiva). *BCECat.*, XXIII, 65-71.

11 — L'esglesia del Miracle a Tarragona. ib., XXIII, 93-96.

12 Fenollet, P. de : Un Musée Archéologique à Perpignan. *Rusc.*, 1913, 151-165.

13 Gascón de Gotor, A. : El escultor valenciano Damiant Forment, en la primera mitad del siglo xvi. *BAHMadr.*, 1913, 38-65.

14 Huguet Segarra, R. : Los cuadros del pintor Francisco Ribalta existentes en Castellón. Castellón, Barberá, 1913. 64 pp. 1 h. i fotogravats; 8.u

15 Loga, V. : Bermejo in Castile. *BMa.*, XXII (1913), 315-316.

16 Mas, J. : Notes d'esculptors antichs a Catalunya. *BABLBarc.*, VII (1913), 115-128.

17 Maurice, J. : Histoire politique des provinces espagnoles de 285 à 310. *MPi.*, I, 451-462. [Porta observacions sóbres la numismàtica romana tarragonina].

18 Mayeux, A. : Saint-Jean-le-Vieux à Perpignan. *BMon.*, LXXVII, 73-100.

19 Mesquita de Figueiredo, A. : Monuments romains du Portugal. *RA.*, XXI (1913), 347.

20 Miró, O. : Les creus processonals dels voltants de Manresa. *Revista Ilustrada Jorba.* V, núm. 52, 420-423.

21 Moliné Bracés, E. : Alguns documents inèdits pera la historia de la pintura catalana. *BABLBarc.*, VII, 90-100.

22 Paris, P. : L'Archéologie en Espagne et en Portugal. 1913. *BHi.*

23 — Vase ibérique trouvé a Carthage (Musée Saint-Louis). *CR.*, 1913, 10-15.

24 Perez Cabrero, A. : Ibiza arqueológica. *Mus.*, III, 136-144.

25 Puig, J. : Castell de Palafolls (Estudi gràfic i nota descriptiva). *BCECat.*, XXIII, 33-40.

26 Pujol Tubau, P. : Mudança en la elecció de sepultura per lo rey Alfons I. *BABLBarc.*, 1913, 86-89.

27 Reinach, J., Sobre J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y Sivilla, J. Goday y Casals : L'Arquitectura romanica a Catalunya, vols. I i II. *RA.*, XXI (1913) 140.

28 — Un alabastron d'Ampurias ib. 98 XXI.

29 — Sobre Marcel Dieulafoy, Espagne et Portugal ib., XXI 445.

30 Roman, C. : Antigüedades Ebucitanas. Barcelona 1913. 145 pp. i 101 laminas : part.

31 Tramoyeres y Blasco, L. : Museo Provincial. Curso de vulgarización artística. Orígenes del cristianismo en Valencia según los monumentos escritos conservados en el Museo. Valencia 1913, pp. 24.

32 Tucci, R. di: Una nota di munismatica catalana. *BABLBarc.*, VII, 41-45.
33 Une inscription catalane inédite de l'an 1381 à Perpignan. *Rusc.*, 1913, 244-246.
34 Vidal, P.: Les Monuments historiques «classés» du département des Pyrénées-Orientales ib. 1-19.
35 — Liste des Monuments historiques «classés», ib. 21-23.
36 — Bibliographie des Monuments historiques «classés», ib. 25-30.

DRET

37 Aguiló Valentí, J.: Legitimidad foral de los ascendientes según el derecho vigente en Mallorca. Tésis leída para obtener el grado de doctor en Derecho. Madrid, Imp. Clásica Española. 1913., 43 pp. 2 pts.
38 Maspons Anglasell, F.: Qüestions civils estudiades segons nostre Dret, per Lluís de Peguera i Barcelona, 1913, 288 pp.
39 Saguer, E.: Els fideicomisos ab relació a la futura codificació catalana. *RJCat.*, 1913, 59-72, 97-154.
40 Tell y Lafont, G. A.: Enfiteusis (conclusió). Ib., 27-53.
41 Valls Taberner, F.: Las *Consuetudines Ilerdenses* (1227) y su autor Guillermo Botet. Ib. 155-210. [N'hi ha tiratge a part.]

FOLK-LORE

42 [Alcover, A. M.,] Aplec de rondayes mallorquines d'en Jordi des Recó. Tomo VI. Palma, Pizà, 1913, 321 pp.
43 Farnés, S.: Assaig de Paremiología Catalana comparada. Volum I (Abarcar-Amich). Barcelona, Ilustració Catalana 1913. [Estampa de Thomas.] pp. 320; 4.t
44 Pons, J. S.: Quelques prières des lenyadors, *RCat.*, 1913, 46-55.
45 Serra Vilaró, J.: Cançoner del Calic. *BCECat.*, XXIII, 20-27, 53-61, 83-90, 101-110, 185-188.

HISTORIA I GEOGRAFÌA

46 Aguiló, E. K.: Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments y donacions fets per Don Nuno Sanç, de la seua porció. *BSALul.*, XXIX (1913), 209-224, 241-256, 273-285.
47 Alart et Callier: Correspondence inédite au sujet de la délimitation de la frontière des Pyrénées-Orientales. *Rusc.*, 1913, 195-220.
48 Baer, F.: Studien zur Geschichte der Juden im Königreich Aragonien während des 13 u. 15 Jahrh. Berlin, Ebering. 1913 ,212 pp. 6 Mk. [*Hist. Studien*, Heft. 106]
49 Calmette, J.: A propos d'«un duché de Roussillon» au xme siècle. *Rusc.*, 1913, 129-131.
50 — Sobre Messer, Le Codice Aragonese. *BECh.*, 1913, 392-396.
51 Commémoration de la bataille de Muret où mourut le roi d'Aragon Pierre II (12 setembre 1213). *Rusc.*, 1913, 238-242.

52 Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua època. Segona part. Barcelona, Altés, 1913, 1521-1258, pp.

53 Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, publicados por la Real Academia de la Historia. Tomo XVII (Cortes de Barcelona de 1431-34). Madrid, Fortanet, 1913. 503 pp. 20 ptas.

54 CURIEL, F. : Abades de Montserrat salidos de la Escolanía. *RMont.*, 1913, 9-13, 84-88, 142-147, 242-245, 281-286.

55 DANÉS I VERNEDAS, J. : De Sant Joan de les Abadesses a Besalú per la Garrotxa, *BCECat.*, XXIII (1913), 148-181.

56 F. P. : Sobre *Cuadernos de trabajos* [de l'Escola Espanyola de Roma, I]. *ASRSP.*, XXXVI, 347-348.

57 FONTAINES, L. : Médecins et empiriques en Roussillon au XVIII.è siècle. *Rusc.*, 1913, 31-49.

58 FREESTON, CH. L. : Die Hochstrassen der Pyrenäen. Ein Automobilführer zum Befahren der Pyrenäenpässe an der französische-spanische Grenze. Deutsche Übersetzung von S. Bloch. Berlin, 1913.

59 JORDÁN DE URRÍES, J. : La lucha por Sicilia en los años de 1291 a 1302. [Versió castellana dels caps. IV i V de 73.] *BABLBarc.*, 1913, 73-85.

60 KLÜPFEL, L. : Die Beamten der aragonischen Hof- und Zentralfinanzverwaltung am Ausgange des 13 Jarhhunderts. (Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, XI, 1913).

61 LACVIVIER, R. de : Le cartulaire de l'Eglise d'Elne. *Rusc.*, 1913, 175-193.

62 Le Cloitre des grandes Carmes de Perpignan. Ib., 235-238.

63 LÜTTICH, R. : Sobre KLUPPEL, L., Die äussere Politik Alfonsos III von Aragonien. *Literarische Rundschau*, 1913, 476-478.

64 MIRALLES SBERT, J. : Cartas de un barbero sangrador (continuació). *BSALul.*, XXIX, 207-208, 265-271.

65 MIRET I SANS, J. : Les Cases de Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrichs. Barcelona, 1910 [- 1913] pp. 619.

66 NEBOT, M. : Don Guillermo de Vilanova cuarto obispo de Mallorca (1304-1318). *BSALul.*, XXIX, 262-264.

67 OLIVER, M. S. : Un pensionado de la antigua Junta de Comercio de Barcelona. Orfila. Conferencia dada en la Cámara de Comercio y Navegación el día 29 de Noviembre de 1912. Barcelona, Henrich y C., 1913, 32 pp.

68 OSSORIO, A. : Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa (1793-1795). Madrid, 1913, XX-271 pp., X 8.º

69 PARPAL, C. : Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, en la Recepción pública del Dr. D. Cosme Parpal y Marqués, el dia 13 de Abril de 1913. Barcelona, Imp. de la Casa de Caridad, 1913. 142 pp., 4.º [Tema del discurs del Sr. Parpal : «La isla de Menorca en tiempo de Felipe II». Contestació del Sr. Rubió i Lluch : «La escuela histórica catalana».]

70 PATERNÒ, G. E. i F. : Dell'Origene Regia e Aragonese dei Paternò di Sicilia. Roma 1913, pp. 10. [Extr. de la *Rivista del Collegio Araldico.*]

71 RAMIS DE AYREPLOR, J. : Cartas Reales dirigidas a Lugartenientes, Jurados y Grande y General Consejo de Mallorca. *BSALul.*, XXIX, 286-288, 302-304, 313-314.

72 REGNÉ, J. : Catalogue des actes de Jaime Ir, Pedro III et Alfonso III, rois d'Aragon concernant les juifs (1213-1291). (Suite). *REJ.*, LXV, 61-88.

73 ROHDE, H. E. : Der Kampf um Sizilien in den Jahren 1291-1302. [Vol. 42 d'Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte.] Berlin, 1913 pp. 166; 8.º

74 ROTGER, M., MIRALLES, J. : Cartulario del primer obispo de Mallorca (continuació) *BSALul.*, 1913, 271-272.

75 RUBIÓ I LLUCH, A. : La escuela histórica catalana. [Vid. 69.]

76 Sources narratives locales de l'histoire de Roussillon en langue catalane (suite) *Rusc.*, 1913, 221-231.

77 TORRAS I BAGES, J. : La Tradició catalana. Estudi del valor ètic i racional del regionalisme català. 3.ª edició, Barcelona, 1913, 484 pp.; 8.º [vol. IV de les seves «Obres completes»].

78 VIDAL, P. : Le conventionnel Milhaud, *Rusc.*, 1913, 99-107.

79 VILA, A. : Lo senyoriu feudal de Castellgalí (Contribució a l'estudi del Feudalisme a Catalunya.) *BABLBarc.*, VII, 47-58.

80 VINYES, J. : Siège et prise de Bellegarde par l'armée de Ricardos. Bataille du Boulou et reprise de Bellegarde par les troupes de Dugommie. *Rusc.*, 1913, 93-97.

81 VINYOLAS I TORRES, P. : Santa Inés de Asis y Santa Clara de Janua en Barcelona. *RMont.*, 1913, pp. 88-93, 147-153, 186-189, 237-241, 286-290.

HISTORIA LITERARIA I FILOLOGÍA

82 ALABART, G. : Exposició sobre lo libre «de civitate Dei» de S. Agustí. *BABLBarc.*, VII, 58-70, 140-150.

83 ALCOVER, A. M. : Quatre mots de llengua i ortografía valenciana. *BDLICat.*, VII, 238-243, 249-287.

84 — Sobre TALLGREN, Glanures Catalanes; ib., VII, 299-304.

85 — Dietari de l'Eixída d'enguany a França i altres nacions per lo que's refereix a la filologia romanista. ib. 309-356.

86 — De la Reduplicació dels sons aspres (br-cr-dr-pr-tr) ib. ib. 358-359.

87 BARCELONA, A. M. de : El infante Fray Pedro de Aragón. *EFr.*, 1913, XI, 132-136.

88 BLANCO, P. : La Apología del Doctor Dimas de Miguel. *RABM.*, 1913, 91-111.

89 BOVÉ, S. : Santo Tomás de Aquino y el Descenso del entendimiento (continuació). *BSALul.*, XXIX, 193-198, 229-233, 289-301, 306-313.

90 COROMINAS, P. : Estudis sobre'l pensament filosòfic dels jueus espanyols a l'Edat Mitja. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1913. 39 pp. (Extr. de *AIC.*, I, núms. 2 i 3).

91 DUBOIS, R. [R. Foulché-Delbosc] : Bibliographie de Jacinto Verdaguer. New York, París, 1912 (Extr. de *RHi.*, XXVI). 95 pp.

92 EHRLE, F. : Nachträge zur Geschichte der drei Aeltesten Päpstlichen Bibliotheken. Roma 1913. 33 pp. (Extr. de Kirchengeschichliche Festgabe Anton de Waal zum Goldenen Priester-Jubiläum dargebracht.)

93 FITER, J. : Enciclopedia moderna catalana. Lèxic català. Barcelona, J. Gallach, editor, 1913. I vol. XXXII-540 pp.; II, 517 pp.; III, 551 pp.; IV, 538 pp.; V, 472 i Apendix.

94 FRIEDMANN, W. : Sobre SUCHIER, L'enfant sage, Dresden, 1910. *LblGRPh.*, 1913, 233-236.

95 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS : Normes ortogràfiques. Barcelona, 1913, 14 pp.; 8.º

96 KRÜGER., F. : Sprachgeographische Untersuchungen in Languedoc und Roussillon. Hamburg. 1913. 195 pp. [Extr. de *RDR.*, III-V]

97 LOPEZ, A. : Descriptio Codicum Franciscanorum Bibliothecae Riccardianae Florentinae (continuatio). *AFH.*, VI (1913), 156-167, 328-337, 546-556.

98 LOZANO, M. S. : Demostrabilidad de los Misterios de la Fe según Raimundo Lulio. *CTo.*, 1913, n. 18, 53-71; n. 22, 48-64.

99 MIRET I SANS, J. : Pro sermone plebeico. *BABLBarc*, 1913, 30-41, 101-114.

100 MOLINÉ BRASÉS, E. : Adició als textes catalans provençals. Ib., 137-139.

101 — Inventari den Gomar de Santa Coloma de Queralt (segle XIV). Barcelona, Imprenta Vives, 1913, 11 pp.

102 MORIN G. : Un nouvel opuscule de S. Pacien? de «Liber ad Justinum» faussement attribué a Victorin, *RBénéd.*, 1913, 286-293.

103 PAGÈS, A. : Etude critique sur les Manuscrits d'Auzias March. Paris, Champion, 1913, 55 pp. [Extret de *RBibl.*].

104 — Poésies catalanes inédites du Ms. 377 de Carpentras. *Ro.*, XLII, 174-203.

105 PASTRE, L. : Les catalanismes a l'Ecole (suite). *RCat*, 1913, 25-27, 59-62, 93-96.

106 Règles ortographiques de la langue catalane. Ib., 1913, 35-46.

107 ROGENT, E. y E. DURÁN : Les edicions lulianes de la Biblioteca Universitaria de Barcelona. (Extr. de *EUCat.*, VI, Barcelona, L'Avenç, 1913. 92 pp.)

108 ROIG I ROQUÉ, J. : Bibliografía den Manel Milà i Fontanals. (Notes i comentaris per una Biblio-crítica.) Barcelona, Imp. de la Llibrería Religiosa, 1913. 206 pp.; 8.

109 SCHÄDEL, B. : Revista sobre la llengua catalana durant els anys 1907 i 1908, *BDLlCat* VII (1912-1913), 195-209.

110 TALLGREN, O. J. : Sobre 96. Neuphilologische Mitteilungen (Helsingfors) 1913. 5/6.

111 Tirant lo blanch. Aphorismes et proverbes. *RCat.*, 1913, pàgs. 90-92.

112 VIDAL, P. : Mélanges de Toponymie catalane. *Rusc.*, 1913, 51-73, 167-174.

113 — Introduction à un «Manuel d'histoire de la litterature catalane ancienne», ib., 133-150.

114 Vocabulari del bestiar de llana de Manacor. *BDLlCat.*, VII (1912-1913), 169-191.

RESSENYES DE CÀTEDRES

Dret civil català

Al començar l'any 1913 continúa l'explicació dels testaments, llegint-se i analitzant-se un testament autèntic, i seguint les explicacions de les solemnitats externes dels testaments ordinaris i especials, estudiant-se especialment el sagramental i discutint-se els aventatges i inconvenients de l'ològraf, i si és aplicable a Catalunya. Seguí l'estudi de les solemnitats internes, examinant-se detalladament la testamentifacció passiva i tot lo relatiu a l'institució d'hereu i les substitucions, dedicant-se gran extensió als fideicomisos, i herencies de confiança i marmessors.

Després s'explicà tot lo referent als llegats : formes i modalitats, drets i obligacions del llegatari i de la persona gravada amb llegat, especialment la quarta fallida; la forma, efectes i garanties de l'adquisició dels llegats; i la varietat d'efectes dels mateixos, segons sigui l'objecte llegat.

Seguidament, les donacions *mortis causa*; les causes d'invalidació dels testaments i sos diversos efectes; la successió intestada, i més especialment la dels impúbers; i, finalment, amb la extensió que requireixen, les llegítimes i la quarta marital.

Durant aquest curs s'han resolt també diariament casos pràctics en que els deixebles discutíen entre ells els drets que corresponíen als suposats clients; resumint els arguments i donant la solució legal el professor.

Durant una llarga temporada, també es dedicà un dia per setmana a recollir i analitzar materials per a un estudi del testament militar, que no pogué acabar-se per falta de temps.

Historia de Catalunya

Després de fer una ressenya general del procés de la nostra historia, el professor va destinar la segona part del curs a estudiar amb especial deteniment el período de la guerra dels Segadors i el de la de Successió, donant als alumnes una idea clara de l'estat de la societat catalana d'aquella època i dels principals fets que's

van desenrotllar llavors en la nostra terra, en lluita per la seva llibertat, i presentant amb el degut relleu els principals personatges, que hi intervingueren. Les més importants investigacions que modernament s'han publicat, relatives al particular, van ésser indicades oportunament als alumnes i posades a contribució en les respectives explicacions.

Literatura catalana

Va obrir les lliçons el Sr. Lluís Nicolau, qui, després de l'estudi dels preliminars, va fixar-se en la cultura llatina a Catalunya, com a introducció a l'estudi de la literatura catalana. Després passà a explicar la poesía provençal a Catalunya. A l'encarregar-se de la càtedra el Dr. Rubió i Lluch, va entrar en l'estudi detingut dels polígrafs catalans del segle XIV, començant per en Ramón Lull i seguint després amb fra Francesc Eximeniç i fra Anselm Turmeda. Foren llegides pels alumnes, com a exercici pràctic, les *Cobles de la divisió* i les *Profecíes*, d'aquest últim; comentant-se a la classe els darrers treballs que sobre'l renegat mallorquí publicaren els Srs. Miret i Sans i R. d'Alòs.

El Sr. Massó Torrents ocupà també la càtedra una temporada, donant una serie de lliçons sóbres l'historiografía catalana i fent llegir als alumnes fragments de les cròniques principals.

Alguns dels estudiants matriculats en aquesta ensenyança estigueren encarregats del desenrotllament de temes especials. Entre aquests treballs d'investigació propria dels alumnes, que foren llegits a classe, mencionem els següents : F. Soldevila : *Documents per a la biografía d'en Bernat Metge;* Serrallonga : *La Literatura llatino-eclesiàstica a Catalunya fins al segle XII;* Pobla : *El Poeta Jordi de Sant Jordi.*

El 15 de juny va tancar el curs el Sr. Rubió i Lluch.

NOTES VARIES

CICLE DE CONFERENCIES SÓBRES ANTICS ESCRIPTORS CATALANS EN L'ATENEU BARCELONÈS. — A més del discurs presidencial del Sr. Lluís Domenech i Montaner, el qual va llegir (11 abril) un magnífic estudi sóbres *L'Insignia nacional de Catalunya i la seva relació amb la bandera de l'Estat*, acompanyant una col·lecció interessantíssima de projeccions, i d'una altra conferencia (6 maig) del mateix senyor president sóbres *Centelles, monument cristià de l'època constantiniana* (*segle IV*), cal esmentar el *Curs de conferencies monogràfiques sóbres escriptors catalans mig-evals* organitzat per la Secció de Literatura sota'l següent programa:

1 i 8 de març : El Dr. Lluís Nicolau d'Olwer llegeix els principals capítols del seu llibre pròxim a publicar-se. Veus-aquí les rúbriques de les dues conferencies sóbres *En Bernat Metge i les seves obres* : INTRODUCCIÓ BIBLIOGRÁFICA. Manuscrits, edicions, estudis i documents. — Estat actual de la crítica sobre en Metge. I. BIOGRAFÍA (1350-1410). Naixença d'en Metge. — La familia. — Entra al servei de la casa reial (1376). — Son primer matrimoni. — Son primer allunyament de la cort : escriu el *Libre de Fortuna e Prudencia* (1381). — Torna al servei del primogènit (1382-1386). — Es processat. Tradueix *Valter e Griselda* (1387). — En Bernat Metge al servei dels reis Joan i Violant (1388-1396). — Segones nupcies (1390). — Nou procés d'en Bernat Metge i mort del rei (1396). — Escriu el *Somni* (1398). — Vida pública i afers particulars d'en Metge sots el govern de Martí *l'Humà*. — Les darreres dates (1410). II. EL PENSADOR. Exposició del primer diàleg del *Somni* des del punt de vista filosòfic. — L'originalitat d'en Bernat Metge. — Examen dels punts sobre'ls quals s'ha pretingut basar-la. — Autors i obres que sobre d'ell influeixen. — Sa fidelitat d'expositor. — El tecnicisme filosòfic. — Doctrines que lluiten en el *Somni*. — Quina era la de l'autor? — Les opinions religioses i polítiques. — L'ergotisme. — L'ironía. — Valoració d'en Metge en l'historia del nostre pensament.

Dia 15 de març : *Sor Isabel de Villena i el seu segle literari* (1430-1490), a càrrec de Mn. Jaume Barrera. I. La cort literaria de n'Anfós V. — Gestes i Renaixement a Italia. — Dona María d'Aragó a Valencia. — N'Elionor Manuel de Villena, dama palatina. — El seu reial llinatge. — Fundació del monestir de la Santíssima Trinitat a Valencia. — N'Elionor (sor Isabel de Villena), monja claressa. — El seu abadiat. — Perfum de llegenda. — Escriptors contemporanis de sor de Villena.

— L'any de les morts. II. Cultura literaria de sor de Villena. — El seu *Vita Christi*. — Caràcter ascètic i místic d'aquest llibre. — Al·legorisme eulià. — Doctrina patrística. — Els llibres de sor de Villena i d'en Johanot Martorell. — El *Vita Christi* i les obres similars : *a*) El de Sant Bonaventura. *b*) El de Ludolf de Saxonia (*el cartoixà*). *c*) Revelacions de sor Angela de Foligno. *d*) Revelacions de Santa Gertrudis. *e*) L'obra de sor María de Jesús d'Agreda.

Dia 22 de març : *En Cerverí de Girona, el darrer trobador català*, a càrrec de D. J. Massó Torrents. — La casa de Cardona i els poetes. — Na Sobrepretz. — El rei en Jaume I. — L'infant Pere. — En Cerverí i altres trobadors. — El llenguatge. — La forma poètica. — Els genres. — Nomenada d'en Cerverí. — Valor de la seva obra.

Dia 29 de març, 4, 5 i 6 d'abril : D. Manuel de Montoliu va llegir el seu estudi *El Pseudo-Febrer. Un cas de falsificació literaria*. I. Les *Troves de la Conquesta de Valencia*. — Temps en que foren escrites. (Anacronismes. Heràldica i Blasó. Metre i Estrofa. Llengua.) II. Qui era en Jaume Febrer? (Origen i evolució de la llegenda del Febrer del XIII.n segle. — Andreu Febrer. — El pseudo-Febrer en l'erudició valenciana del XVII.n i del XVIII.n segles. — La crítica històrico-literaria del XIX.n segle davant la qüestió de l'autenticitat de les *Troves*.) III. Fonts. (Fonts històriques. Fonts literaries.)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS : BIBLIOTECA DE CATALUNYA. — En aquesta mateixa revista (VI, 256) vam donar compte de la compra feta al senyor Salvador Babra de la nomenada *Biblioteca del papa Luna*, el nucli principal de la qual és el remanent de la Biblioteca que'ls Srs. Sánchez Muñoz posseïen a Terol amb una col·lecció d'altres diversos manuscrits i estampacions. El contracte de compravenda es va firmar el 29 d'abril de 1912, i en aquell acte es va satisfer la primera de les quatre pagues segons s'estableix en el contracte, ingressant alhora el primer lot de 15 mss. dels segles XIV i XV i alguns impresos. Veus-aquí, sols a títol d'inventari, la llista d'uns i altres:

Histories troianes, tr. Conesa. — CICERÓ. *Oficis*, traducció catalana d'en M. Quile. — *Inventari dels béns del castell i vila de Peníscola després de la renunciació del papat*, per Gil Sánchez Muñoz. — *Inventari i dietari d'en Gaspar Sánchez Muñoz*. — *Inventari dels llibres d'en Pero Sánchez Muñoz*, en aragonès. — *Inventari dels béns de Mollà de Vich*. — *Inventari dels béns del castell de Peníscola*. — *Dietari i inventari*, en aragonès. — *Inventari dels béns d'en Sánchez Muñoz a Terol*. — *Llibre d'en Gaspar Sánchez Muñoz de béns a Mallorca*. — *Llibre de rendes de Gil Sánchez Muñoz, ardiaca de Murvedre*. — *Espill de trobar*. Col·lecció dels tractats poètics en ús entre'ls catalans, segle XIV. — JOAN EXEMENO : *Quarentena de Contemplació*. — DESCLOT : *Crònica*, segle XIV.

Dels impresos, es van adquirir, entre altres : *Biblia*, primera edició il·lustrada. Venècia, 1498. — *Ortus Sanitatis*, 1484. — Llibre contenint incunables primitius: Lleonard Aretí, Xenofont, Piccolomini, etc.

Un any més tard, en igual data, o sigui en 29 abril 1913, es féu el segón pagament. El nou lot era dels següents mss. : *Cartes de Sant Bernat*, en llatí. — *Consideracions de Sant Bernat*, en llatí i *La cella del monge*, curiós tractat en català. — *La lletra de Sant Bernat a sa germana sobre l'ordre de la casa*, traducció catalana.

— *Suma de col·lacions o ajustaments*, seguit d'un tractadet místic, en català. — *Breviari d'amor*, en català. — EXIMENIÇ : *Llibre dels àngels.* — EXIMENIÇ : *Vida de Jesucrist*, llibres I-VI. — JOAN GALENS : *Breu parlament dels antichs princeps e philosofs.* — *Relació d'una ambaixada del bisbat de Valencia a Roma*, amb tots els incidents del viatge i estada, en català. — *Decretals pontificies. Carta del rabí Jaumel sóbres la vinguda del Messies*, en català. — *Regla de la Companya de Sant Miquel*, en aragonès. — *Profecies de Alfonso de Jaen sóbres la guerra de Granada* i altres, en castellà, dirigit als Reis Catòlics. — *Obres de Sant Ciril.* — GUI DE COLONNA: *Histories troianes*, trad. catalana d'en Conesa. — *Trellat d'una revelació d'una monja a Saragoça*, en català. — *Tractat d'astrología*, en llatí. — SANT TOMÁS D'AQUÍ: *De peccato originali*, en llatí, pergamí. — *Psalteri de Sant Jeroni*, segle XIV. — *Epístola de Sant Pau als hebreus*, en llatí. — *Forma de coronació d'en Ramón Berenguer*, crònica. — *Capbreu de Cescomes, Tapioles i Sau*, segle XIV. — *Llibre de les constitucions de l'esglesia d'Oriola*, en català. — *Sentencia entre Menarguens i el monestir de Bellpuig*, 1342, pergamí. — *Tractat de notaría.* Formularis, segle XIV. — CICERÓ: *Oficis*, trad. Quils. Inicials policromades. (Diferent de l'altre exemplar.) — *Sant Bonaventura* : *Stimulus amoris*, quatre tractats, pergamí. — *Regla de la confraría dels argenters de Vich* (segles XIV-XVI).

I les següents impressions : SANT TOMÁS, quatre escrits. Venecia, 1478. — MIQUEL DE MILÁ : *Sermons.* Venecia, 1487. — *Jaume el Magne*, Sophologus. Lió, 1495. — BOETIUS: *De consolatione* (incunable?). — ENEAS SILVIUS : *Epistoles* i altres tractats. Lió, 1518. — *Sphera.* Venecia, 1518. — SALLUSTI : *Bellum Catilinarium*, amb gravats. 1525. — PETRARCA : *De los remedios contra próspera y adversa fortuna.* Logroño, 1511. — *Flos Sanctorum*, incunable. *Les obres de Boscà i Garcilaso.* Medina del Campo, 1544. — *Biblia*, trad. castellana de Cipriano de Valera. Amsterdam, 1602. Etc.

EN HONOR DE MENÉNDEZ PELAYO.— El diumenge 25 de maig va tenir lloc, en el paranimf de l'Universitat de Barcelona, l'acte de col·locar-hi el bust de l'insigne escriptor espanyol. En aquesta festa estigué encarregat del discurs el Dr. Antoni Rubió i Lluch, condeixeble i amic fraternal del malaurat mestre, de qui va estudiar la personalitat moral i espiritual, presentant-lo com a poeta de la filosofía, de l'historia i de l'ètica, com a temperament esquisit, escriptor delicat i eminent, que deia que «el millor i més sobirà estil literari és el més senzill»; reivindicador de tota gloria d'Espanya contra'ls denigrants atacs dels mateixos espanyols, ple d'amor per Catalunya, a la qual dedicà belles pàgines en la major part dels seus llibres.

NOTA BENE. — Per falta d'espai ens veiem obligats a deixar per al pròxim número altres notes varies, tals com les conferencies de l'Academia de Bones Lletres, càtedra de llengua catalana, etc.

Un *Misteri de la Passió* a Cervera, per Agustí Durán i Sanpere.

En l'arxiu de la Comunitat de Preveres de l'esglesia de Santa María de Cervera es guarda un manuscrit contenint un *Misteri de la Passió de Jesucrist*, compost en el primer terç del XVI.ên segle i representat diverses vegades en aquell temple. La creença que, mirat des del punt de vista de l'arqueología literaria, serva el text de Cervera un positiu valor, ens ha mogut ara a donar-lo a conèixer.

El manuscrit és un llibre de 198 × 136 mm. amb 55 folis sens numerar, a més de nombroses interpolacions i afegidures en papers de totes mides i formes, reunits en dos plecs molt irregulars i relligats en un troç de pergamí, que ostenta encara un fragment de carta de vendició atorgada a les primeríes del segle XIV.è.*

No apareix el text ordenadament continuat, sinó en gran desgavell, repetint-se sovint diversos fragments en apartats indrets, mentre que es troben disperses, estrofes que hauríen d'anar conjuntament i que sols mantenen la deguda unitat mercès als signes convencionals posats al marge i distribuïts copiosament en tot el manuscrit.

Tal com nosaltres trobàrem aquest llibre, apareixíen molts folis voluntariament inutilitzats per medi de doblecs, enganxadures i altres mals tractes, pel desig de suprimir i refer nombrosos fragments de la primera redacció del *Misteri* en posteriors correccions, no sempre afortunades.

Hem procurat, al trelladar el text, desfer totes aquestes acotacions, transcrivint parionament amb la lliçó que podríem dir definitiva, tots els passatges sacrificats, els quals donem en una segona columna.

El valor literari del text és d'una desigualtat gran i palesament manifesta, figurant, al costat de cobles de construcció erudita i d'inspiració elevada, humils aparlats de forma rudimentaria i vulgaríssims; lo qual fa tot seguit sospitosa l'originalitat del *Misteri*.

---

* Aquest manuscrit no figura en el brevíssim llibre *Inventari* de l'arxiu per haver estat fins ara en les oblidades estancies dites *arxiu vell* de l'esglesia mentada.

En el penúltim foli, verso, es troba un nota a manera de colofó, en la qual se llegeix:

> «Fonch acabada de compondre la sancta Passio lo dia de Sancta Maria de Mars any MDxxxiiij : per los venerables m.º Pere Pons y mi Baltasar Sança. Fonch representada en lo any de mdxxxiiij.
>
> E apres en lo any MDxxxxv, en qual any se tingué consili en Torento.»

Mossèn Pere Pons i mossèn Baltasar Sança foren, sens dubte, els autors de l'ordenació general del drama i de bona part del text, que encara veiem en molts indrets ple de les esmenes que acompanyen la treballosa tasca d'invenció. Emperò, en l'arranjament del *Misteri*, cuidaren més de la devoció que de l'originalitat, per quant trobem un importantíssim i gens dissimulat empréstec fet a l'*Istoria de la Passió de nostre Deu Jesucrist* dels poetes valencians mossèn Bernat Fenollar i Pere Martínez.*

Proposant-se els escriptors cerverins compondre un drama representable, no els podía valer sinó fragmentariament la producció dels autors llevantins, en la qual simultanegen amb personatges històrics, com Jesús, la Verge, Sant Pere, el cunyat de Malcus, l'Hostiaria, Pilat, els Ministres i els Jueus, altres personatges simbòlics, com la Justicia, la Misericordia i l'Humanal llinatge, i encara narradors i comentadors com l'Esglesia, l'Evangelista i el Lector, que impossibiliten la representació activa, dramàtica, tal com era recercada pels autors del *Misteri* de Cervera.

Els personatges que en el diàleg de l'obra cerverina parlen generalment segons l'*Istoria*, són Pilat i els Jueus : Jesús, en canvi, ni una sola vegada segueix el text valencià, sinó sempre la narració evangèlica lo més cenyidament possible. Precisament aquest caràcter, i l'intervenció del chor de Rabins, repetint en llatí les mateixes frases del ritual de l'Esglesia (*Missa praesanctificatorum*), atansen el *Misteri* de Cervera vers les formes del drama litúrgic, allunyant-lo del *Passi en cobles*, de composició lliurement literaria.

Les dues representacions citades en la nota del text es comproven per la memoria que se'n troba en els llibres de *Consells de la Comunitat* en el mateix arxiu:

> «Pro recensenda ac representanda passione D. N. J. ac santi benef. recolenda memoria.
>
> Dimars a 26 de Febrer de 1534, congregada la Comunitat dintre lo cor entre difunts y completes, fonc preposat per lo venerable mossen Baltasar Sança la seguent proposició : Srs. molt venerables : considerant la

---

* L'*Istoria de la Passió*, o el *Passi en cobles*, fou primerament editada en l'any 1493 (Valencia, Jaume de Vila). Aquesta degué ésser l'edició coneguda dels autors del *Misteri* de Cervera, puix la reimpressió de 1518 no està comprovada.

Les altres edicions que s'han fet del *Passi*, són decididament posteriors al drama cerverí (1561 i 1564). Darrerament ha sigut publicat en *Lo Rat Penat* (Valencia, 1912), amb una *Noticia bio-bibliogràfica dels autors*, d'en Francesc Martí Grajales.

grandesa del benefici tots tenim rebut de nostre Sr. Deu J. Ch. per la sua Passió sanctissima y institució de sacraments, los quals procehiren de aquella; per que un tant alt benefici contenent en si lo preu de la nostra redempció sie mes vivament imprimit en nostra memoria y de tots los cristians; considerant la oportunitat y la molta habilitat dels preveres de aquesta nostra venerable Comunitat aparegut degués proposar a vostres reverencies los placia desliberar sobre aço y si a ells paria esser fahedor que facen electió de alguns venerables preveres que prenguen lo carrech de tot lo que acerca de aquest *misteri* sera necessari.

Sobre dita proposició fonch determinat ques fes, no entrevenint ninguna persona sospitosa, y feren electió de persones prenent aquell carrech los venerables mossen Junyent, Muntaner, Figuera y Sança, als quals donen poder de elegir personatges y demanar licentia y, obtinguda, fer la representació de dit *misteri*.»*

En l'arxiu del Sr. Dalmases, a Cervera, es guarda un document (plec 1.r, núm. 41) contenint el borrador de la carta que els paers degueren trametre a 16 de març, al lloctinent d'inquisidor a Barcelona el reverende mossèn Galceràn d'Oluja, demanant que s'interessés en l'otorgació de la deguda llicencia del reverende inquisidor. La petició és feta per encàrrec de la Comunitat «que a fetes ja algunes despeses» i es fa constar que en la repesentació «no y entreuenen sino sglesiastichs».

En el llibre dels *Consells* dels anys 1538 al 1560, se llegeix en el foli 115 una altra nota referent a l'any 1545 que diu:

«Sobre lo *misteri* de la Santissima Passió de Xpo.

Dimars a xxiiij de febre in choro post vesperas per lo venerable mossen Baltesar Sança fonc propossat com algunes pressones ecclesiastices tendrien deuoció de fer la representatió del misteri de la santissima Passio de Xpo. que moltes vegades ses feta molt be en nostra sglesia y que ara se afigerie mes en dita representació, que lo Diluns sant farien lo conuit de Latzer e lo Dimecres sant tratarien consilium contra Xpm., lo que no ses fet en les altres repressentacions, que los dits tenen tal deuotio o farien ab ses despesses sino que la venerable Comunitat los donas lo consentiment tantum y favor y nom y que en la licensia del reuerent inquisidor se demanas ab nom de la Comunitat. Sobre tal proposicio fonc determinat, seguint lo maior parer dels qui eren presents que dita representacio y misteri sie fet per dits reuerents preueres ab ses despeses, y que la Comunitat no entreuengue ni contribuesque en ningunes despesses sino tantum los done lo nom y que dita Comunitat los done tal consentiment.»

---

* No havent-nos sigut possible veure aquesta noticia en son original, la copiem tal com el malaguanyat mossèn Ramón Pinós la posà en sa *Relació històrica de la parroquial iglesia de Santa Maria de Cervera* (inèdita), foli 52. Diu mossèn Pinós que s'obtingué el permís, el dia 22 de març, del comanador Oluja, lloctinent d'inquisidor.

El manuscrit comprèn, a més del *Misteri de la Passió* propriament tal, dues altres parts, que, si bé guarden certa unitat, tenen emperò llur peculiar caràcter. Tals són el *Devallament al infern* i el *Devallament de la creu*, que probablement hi són en substitució de les dues parts, *Convit de Llatzer* i *Consili contra Cristo*, promeses per mossèn Sança, segons la memoria anotada en el llibre de *Consells* de l'any 1545.

Es indubitable que els *Devallaments* foren compostos amb posterioritat a la primera redacció del *Misteri* principal, perquè els personatges que en ells intervenen no estàn compresos en el *repartiment* que figura en el revers del foli 1, el qual repartiment sembla exclusiu del *Misteri de la Passió*, i encara en son primitiu estat, puix en posteriors reformes s'afegiren al diàleg nous personatges que no es troben tampoc en la llista. Per altra part, ni del *Convit de Llatzer* ni del *Consili contra Cristo* ens ha sigut possible trobar-ne cap rastre.[1]

Aquestes representacions, que teníen lloc dintre els temples en festivitats assenyalades, i que veníen a ésser una forma popular i més comprensible de les mateixes cerimonies del ritual litúrgic, a les quals sovint s'amotllaven, degueren formar, en les terres de llengua catalana, una abundosa i general literatura que no ha estat encara prou convinentment atesa en el modern floreixement de les investigacions literaries.

Una sola compilació de tant interessants obres dramàtiques, feta a les darreríes del XVI.ên segle, comprèn fins a *49 consuetes*, que es representaven en les esglesies de Mallorca, on se troben, encara avui ben sovint, vivents mostres d'aquelles pràctiques, ja generalment desusades. En aquesta compilació, donada a conèixer per en Gabriel Llabrés,[2] figuren dues representacions amb nom de *Consueta de Llatzer*, quatre *Consuetes del Dijous Sant*, quatre del *Divendres Sant* i quatre del *Devallament de la creu*.

En la nota colofó del nostre text, a l'esmentar la darrera representació del *Misteri* en l'any 1545, se retreu la celebració del consili de Trento, amb el qual

---

1. Per una altra raó creiem que el susdit *repertori* pertany a qualcuna de les primeres representacions, i és el figurar-hi mossèn Figuera, el qual ja en l'any 1538 fou exclòs de tota classe de càrrecs de la comunitat en virtut de sorolloses qüestions per ell promogudes.

Mossèn Sança fou segurament una figura ben interessant dintre la Comunitat de Sant Nicolau, exercint sovint els càrrecs més honrosos. Fou Racional durant bona pila d'anys, havent deixat en les notes dels llibres de *Consells* diverses mostres de sa fina ironía. L'any 1543 caigué una gran nevada, la qual ocasionà greus perjudicis, anotant mossèn Sança : «... los arbres eren tant carregats que molts se trencaven, specialment un ametller del ort de Sant Bernat, lo qual feye bons ametllons, se trenca per mitg, grossaria de un home, lo qual a dolgut molt a mi Baltasar Sança, rational, per star en la mateixa casa».

2. En la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (desembre de 1901). En la mateixa *Revista* ha publicat el Sr. Llabrés la *Consueta de Juy* (1902, t. I, pàg. 456). i la *Consueta de la representació de la tentació que fonch feta a nro. Sr. XPT.* (1905, t. II, pàg. 127). En el *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana* té publicades les *Cobles del deuallament de la creu* (1887, abril 10), la *Consueta de sant Jordi* (1889, abril 25) i la *Consueta de la Nit de Nadal* (1914, març).

sembla referir-se al text del consili que prohibí tota mena de representacions profanes a l'hora de celebrar-se els divinals oficis. Si bé que acceptant aquesta interpretació, hauríem de retrassar la data de la referida anotació, ja que la prohibició decretada en el consili no devía pas ésser coneguda en l'esglesia de Cervera abans de l'any 1563, en que tingué conclusió el consili.[1]

En el foli primer del manuscrit se troba una curiosa nota dels objectes necessaris a la representació del *Misteri*:[2]

> «Te a procurar Pilat vn plat y cetre de argent y vna porpra vermella.
> Los botxins y cauallers vna corona, canya, vel, cánamoxes y canyes petites.
> Herodes, vna porpra blanca.
> Vna llança los cauallers.
> Vna sponge. Claus. Vn coltell sangonos.
> Pilat, vn titol.»

En el verso del mateix foli primer apareix la llista de les persones que intervingueren en alguna de les primeres representacions del *Misteri*, amb els noms dels personatges que representaven:

> «*Cayfas*, mossen Palmerola. *Anna*, m. Cornellana. *Abram*, m. Figuera. *Isach*, m. Sança. *Lo concert dels rabins. Lo Porter*, m. Ff. Ortigues. *Pilat*, m. Ponç. *La muller de Pilat*, mestre Alegret. *Herodes*, m. Tarroga. *Lo primer caualler*, m. Vallebrera; *portara vna bena. Lo segon caualler*, m. Carles; *portara vna corona. Lo tercer*, Papio; *potara vna canya. Johan*, m. Romeu. *María*, m. Ber. Saluador. *Lo Jesus*, mossen Montaner. *Veronica, portara vna faç de Jhs. Simon Cirineu. Gestas. Dimas. Lo caualler primer porte lo titol. Senturio. Llongi.*»

Seguidament comença el text del *Misteri*.

---

1. La doctrina del Consili tridentí està així expressada: «... Ab ecclesii vero musicas eas, ubi sive organo, sive cantu lascivum aut impurum, aliquid miscetur, item sæculares omnes actiones vanas atque adeo profana colloquia, de ambulationes, strepitus, clamores arceant: ut domus Dei vere domus orationis esse videatur ac dici possit.» (Sessió XXII, *Decretum de observandis & evitandis in celebratione Missæ*.)

2. En la transcripció del text no ens permetem altres innovacions que la puntuació i l'ús de majúscules inicials en els noms propris.

(*Es diuendres demati.*
Dira Cayfas, sentint vn crit della lo cor y fara lo crit Judes.)

CAYFAS
Oyu.

ANNA
Yau oig.

ABRAM
Que pot esser?

ISACH
Sa mare es empro nou se.

(*Tornara a cridar Judes dins lo cor, y dira:*)

CAYFAS
Oyu, senyors, ques lo que sent?

ANNA
No es sa mare, certament.

ABRAM
Judes, crech yo que sera.

ISACH
Ell se penit del que fet ha.

(*Diuendres Sanct demati, dara vna passada lo Jesus pres entorn de la Sglia. ab dos rabins, y tornar sen ha al sol de la Sglia. Entrara Judes per lo chor, cridant o sospirant.*)

CAYFAS
Que es lo que sent, senyors amats?

ANNA
Seran, crech jo, nostres soldats.

(*Cridara altre crit Judes.*)

ABRAM
Oyu ab gran atencio.

JAFET
Lo crit mostre gran passio.

CAYFAS
La mare es del presoner
que plore fort.

ANNA
Dexau la fer.

ABRAM
Oyu, senyors.

JAFET
Tenim ho oyt.

CAYFAS
No es sa mare segons lo crit.

ANNA
Crech jo que Judes ell sera.

JAFET
E penit se del que fet ha

(Diu Judes, venint per lo chor, essent prop lo catafal o sobre lo catafal:)

Venut [h]e mon mestre | sens por ni compendre
que feya ab culpa | molt gran traycio,
y no dech io donchs | en ira m encendre
y planyer molt fort | si l [h]e gosat vendre
per trenta diners | llunyat de raho.
Y quin compte bo | dare a sa mare,
la qual lo m hauia | a mi comanat;
aquell qui al mon | regeix y empare,
aquell qui ls peccats | remet y repare,
aquell home just | he jo defraudat.

Yo tota ma vida | so stat nefandissim
vsant en quant feya | denganys y barats,
y so jo dels homens | lo mes peruersissim,
may so stat en res | iocundissim
sino quant robaua | tractant maluestats.
Ha que xiquet | en mar me llancaren
y dins la gran aygua | negar no m pogui;
daquella m tragueren | segur y m portaren
a vna gran reyna, | llauors m aleytaren;
ja fos stat mort | y no fos aixi.

Crexent molt peruers, | ab mala manera,
lo fill de la reyna | sens por mati yo,
y apres aparti m, | ani en ma terra,
ahont malament | la sanch verdadera
del natural pare | scampi sens raho.
Apres, per complir | millor tal errada,
casi m ab la mare | qui m va aleytar,
y de tot aço m | hauie atorgada
a mi mon Deu venia | y jo tant maluada
a ell [h]e pogut | la mort procurar.

(Cantant, fa lo plant.)

Nom planyere, nom planyere,
maluat de mi, del que fet he?
O com yre jo per lo mon;
cridar me[h]an peruers, mal hom,
ladre, tacany e gran traydor;
perque y venut lo meu senyor
y veig lo ara maltractar
millor me es vagam penjar.
vag hi a demanar perdo
no fare, no, no, si, no, no.

(Judes, fent lo plant, venint, dira:)

Nom planyere, nom planyere,
maluat de mi, del que fet he?
Pare y mare maleyts siau,
en infern tots bolliau,
perque no matareu a mi
en lo ventre e no fos aixi;
no haguera venut mon senyor,
com he fet ara jo traydor,
apres de comesos molts mals
dignes de grans penes mortals;

car a mon pare io mati,
y ab ma mare me bolgui;
aço me hauie remes Deu,
auie m fet procurador seu
y jo ab tant gran maluestat
en mans dels Jueus lo he posat.
Si jo li n deman perdo
no fara, no, tenint raho;
com me pot ell perdonar
que a ci matex no pot aydar.

(*Cantant:*)

Haueu Jueus vostre argent,
causa del mal que tinch present;
peccat [h]e y so stat traydor
venent la sanch del just senyor.

CAYFAS

Que ns fa a nos lo que has fet?
no fosses stat indiscret.

ANNA

Haguesses hi myllor pensat
en ta herror y gran peccat.

ABRAM

No t sercarem nosaltres gens,
tenint de tu tals pensaments.

ISACH

Tu matex te feres lo preu.

TOTS

Donchs, plora tu lo pecat teu.

JUDES

O gent maluada y tacanys

O trist, o llas, o Deu, o Deu;
hauie m fet seruidor seu,
si jo li n deman perdo
no fare no tindran raho.
No y ha misericordia tal
que pugue perdonar mon mal.
Com me pora perdonar
si axi s dexè maltractar?
O fills y muller tots justats,
al diable siau donats:
per vosaltres enrequir
e fet lo acte del trahir.
O cruel bossa y dines,
millor fora no tenir res
que ab vosaltres senta jo
la pena o confusio.
Los diners vull restituyr
perque l dexen sens ter morir.

(*Cantant com rabi:*)

Preneu, Jueus, vostre argent,
causa del mal que sent present;
peccat [h]e jo y so stat traydor
venent la sanch del iust senyor.

CAYFAS

Que ns fa a nos lo que has fet?
no fosses estat indiscret.

ANNA

Haguesses hi millor pensat
en ta culpa e gran peccat

ABRAM

No t sercavem nosaltres gens,
tenint de tu tals pensaments.

JAFET

Tu matex te feres lo preu

TOTS

Donchs, plora tu lo peccat teu.

JUDES

O gent maluada y tacanys.

TOTS

Nons dolem gens dels teus affanys.

JUDES

O Lucifer, diable gran,
al maluat Judes te coman;
85 desempatxa, aporta l te n
penjant se ell al fosch infern

(*Essent se penjat, dira:*)

CAYFAS

Lo preu ab que hauem comprat
d aquell son mestre condempnat
tot es aci com be vehem:
90 vegam, senyors, y que n farem

ANNA

Preu de sanch es e a mi par
que en caixa no deu entrar.

ABRAM

Jo se molt be que n farem:
vn camp, senyors, ne comprarem
95 per los peregrins soterrar;
vegam, senyors, y que us ne par.

JAFFET

Molt be sera ferho aixi
com Abram diu a tots aci.

CAYFAS (*mudant de materia dira:*)

Lo tardar sempre he oyt
100 que nunca aporte profit,
perso tendria jo per be
que m aporteu, feu men merce,
lo ipocrit y home foll
ab grosa cadena al coll.

ABRAM

105 Complit se ha lo vostre dir
car sempre nou lo disferir.

(*Aporten lo Jesus los rabins, saluo que resten Cayfas y Anna.*)

ANNA

Molt me par que stau mudat

TOTS

Nons dolem gens dels teus affanys.

JUDES (*parlant*)

O Lucifer, diable gran,
l anima mia te coman;
desempatxa, aporta me n,
fes que m aports en lo infern.

(*Desesperes Judes, portantlo sen lo diable. Essent se desesperat Judes, dira:*)

CAYFAS

Lo preu ab que hauem comprat
d aquell a son mestre dampnat, *etc.*

CAYFAS

Senyors, gran dia me par es;
anem tots a portar lo pres
a Pilat y acusar l [h]em

TOTS

Fassam prest lo que fer hauem

ISACAR

Lo molt bon llit ho ha causat.

CAYFAS

Si tu es Christ digues nos ho,
que gran plaer ne tendre jo. 110

IHS.

Si jo dich si y veritat
cert no u creureu, com tinch prouat,
y si jo us vull interrogar
callant no m dexareu anar.

CAYFAS

Segons dius, fill de Deu es tu. 115

IHS.

Tu dicis quod ego sum.

(*Cayfas se rompra la vestidura y dira:*)

CAYFAS

Oyu la blasfemia gran.

ANNA

Be mereix aquest gran tacany
a Pilat sie acusat
y del que ha dit ben castigat. 120

ABRAM

Puys saps tu de endeuinar,
endeuina qui t vol pegar.

(*Velata facie percucient eum y escoirlo han y escabellaran.*)

JAFET

Per molt bo tinch vostre parlar
que cert molt nou lo allargar.
Portem lo a Pilat sens mes 125
puys tenim clos lo seu proces.

(*Porten lo a Pilat; aniran fins al chor y apres tornaran. An de arrivar al catafal.*)

CAYFFAS

O rey miserable del tot,
quant be t pertany est aualot.

ANNA

Tira, traydor, ves a Pilat
130 y prest seras sententiat.

ABRAM

En alta creu crech que morras
y com a ladre penjaras.

YSACH

En creu morras, rey dels jueus
per reparar los pobles teus

CAYFAS

135 Anem, senyors, no us detingau,
a la noble gent del palau.

(*Aci toquaran a la porta, aturantse a la grau del catafal.*)

LO PORTER

Que es, senyors, lo que voleu?

ANNA

Anau, amich, quant prest porreu
y direu li que los jueus
140 son aci amb los phariseus.

ABRAM

Y que aporten vn delat
que ha de ser sententiat.

LO PORTER

Ab plaer molt hi aniré,
speraume, prest tornare.

(*Diu lo Porter a Pilat:*)

145 Molt noble jutge y senyor,
los jueus amb molta furor
aporten vn home a vos
y dien que s criminos.

PILAT

Ves, porter, fes los entrar
150 que yo a ells no puch baixar.

(*Torne lo Porter la resposta.*)

LO PORTER

Diu Pilat, senyors, que entreu
y aneu al conspecte seu.

CAYFAS

Porter, a ell deueu tornar
dient li no podem entrar,
per ço que no contaminem 155
la Paschua que prest fer devem.

LO PORTER (*a Pilat*)

Illustrissim guouernador,
aci torne a vos, senyor;
diuen los bisbes que deveu
vos exir al conspecte seu, 160
car ells tenen la Pasqua prop
y ningu d ells entrar no pot
per no contaminar en res
la festa gran que prop los es.

PILAT

Per a tos temps seran inichs 165
estos tacanys y atrauits;
anar hi he ont que no m plau
fer gens lo que a son grat cau.
(*Exira Pilat als rabins.*)

* Puix no sou volguts | entrar en pretori
perque vostra Pasqua | no contamineu, 170
exint jo al vostre | tant gran consistori
vos prec que tingau | l etern oratori
deuant vostres ulls | segons fer deueu.
Digaume, juheus, | la vostra querela
que vers aquest home | tant aspra teniu; 175
quins mals ha comesos | ni qual ley nouella
prehique al poble | ni quina guabela
mante de tacanys, | com tots inferiu. (P. C. 761-770)

---

* Aquí comencen els fragments presos al *Passi en cobles*, de Mn. Fenollar i Pere Martínez. Com sovint se corresponen molt desordenadament, hem numerat els versos de l'*Historia de la Passió* (ed. de «Lo Rat Penat»), per a poder donar entre () la corresponent equivalencia d'amdúes obres.

Menudegen les diferencies ortogràfiques observades en el *Misteri* en relació amb son original valencià. Unicament se darà nota de les desviacions d'alguna importancia, marcant amb les lletres P. C. la versió del *Passi en cobles*.

(*Prossegueix.*)

Car yo verament, | segons puch compendre,
180 en tot son comport | no m sembla tant mal
y ab tant aualot | cruels son en pendre
al just que no fuig | ni s vol gens defendre,
mostrant que son viure | no es criminal.
Del que m marauelle | sabent la prudentia
185 de vostre consell | quant gran resplandeix,
mas, puys que voleu | ab tanta vementia
de fet tant ciuil | exir ab sententia,
lo vostre proces | veigam com s ordeix. (P. C. 771-780)

(*Prossegueix.*)

Ne quin advocat | voleu per ell digua
190 ni procurador | que mostre son fet
ni quin scriua | que fals no scrigua
les sues respostes | puys tant enemigua
es tota la gent | del seu beniffet.
Sens ira, sens oy | d enueiga maluada,
195 desgrat ni malitia | digau posant clam
la acusatio | que feu tant armada
en vers aquest home | de vida prouada
humil y tant mansa | com tots contemplam. (P. C. 781-790)

CONCERT

(*Responen los rabins:*)

Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum

ANNA

Don Senyor Pilat, | no cregas qu enueia
200 nos torbe la pensa | ni menys la raho,
car nostra querela | molt justa clareja
e si la demanda | castich ne cobeia
es sancta demanda | y no passio. (P. C. 856-860)

YSACH

La acusatio | de tots es comuna
205 que vers aquest home | portam y tenim,
puix entre los pobles | ab veu importuna
prehicant per les places | causat ha fortuna
en tant que per ell | confusos perim.
Donchs, jutge, senyor, | si vols sos delictes

177. P. C. Que yo.
199. P. C. Senyor, donchs, Pilat.

saber per menut | scoltans si t plau; 210
veuras que seruant | los nostres edictes,
ab obres perverses | tant falses y fictes
merite de penes | lo mes cruel grau. (P. C. 801-810)

SADOCH

Donchs, mira primer | ab falsos miracles
com son tots los pobles | per ell alterats, 215
rompent de la ley | los grans tabernacles
als nostres rabins | ha fet grans obstacles,
als seus prometent | seran tots saluats. (P. C. 811-815)
Y mes, prohebeix | que pus ya no sia
al nostre gran cesar | paguat lo trahut, 220
yl gran sathanas | tenint ell per guia,
enguana los pobles | ab nigromantia
y per grans maravelles | parlar fa lo mut. (P. C. 836-840)

ANNA

Donchs altre ni ha | hont ley no dispensa
haverli merce | tant es fort y greu: 225
que s fa lo rey nostre. | que s molt gran offensa
del nostre gran cesar | del qual la defensa
nos semble que vingue | a carrech sols teu. (P. C. 851-855)

YSACH

Per ço, confiant | daquella justitia
que tostemps has fet | de semblants delats, 230
daquest gran blasffemo | y ple de malitia
faras tal sententia | deixant amicitia,
seguons se pertany | punint sos pecçats.
Que encert si no fos | aquest detestable
y tant criminos | com diu la clamor, 235
Pilat, vuy a tu, | gran jutge spectacle,
portat no l haguerem, | mas, puix es culpable
a tu l pesentam | castigual, senyor. (P. C. 861-870)

PILAT

Si tot quant dieu | son coses prouades,
no vna, mas moltes | merita greus morts, 240
mas crech yo que son | grans aygues cansades
d algun gran fiblo, | y ara justades
ab grans trons y lamps | desparen molt forts.
Que cert lo seu gest | ni front no senyalen
los mals crims ni danys | que tants li posau, 245

219. P. C. Yaxi prohebeix.

puys, tostemps, en lome | senyals bons preualen,
perço vinc pensar | que ls mals no s ygualen
ab los seus bons actes | que vuy tots callau. (P. C. 881-890)
Mataulo vosaltres | ho dauli la vida,
250 y feu d ell lo castich | si us par, mos jermans.
La vostra clamor | jo tinch ben oida
y quant mes hi pense | tant mes circuhida
la veig de malitia | y plena d enganys. (P. C. 911-915)
Vosaltres donchs tots | los quals sos delictes
255 dieu esser tants | que no tenen fi,
seruant les costumes | y vostres edictes,
lunyaume, jo us prech, | d'aquestos conflictes,
puix tant presumiu | portar bon cami. (P. C. 921-925)

LO CONCERT DE RABINS

Nobis non licet interficere quemquam

YSACH

La justa clamor, | senyor, y enquesta
260 que d ev l hauem fet, | si tu mires be,
la sua gran culpa | es molt manifesta
y tant de sos crims | se trama gran gesta
que ley no consent | haver li merce. (P. C. 951-955)

ANNA

Puis del be publich | tens tu lo domini,
265 defensa a tots | aci en est cars
y dona al viure | d aquest lo termini
y gens no comportes | que tal ignomini
lo cesar sostingue | donchs mira que fas.

SADOCH

Perque, fentse deu | si a deu provoqua
270 en ira tant gran | si deu fer a tu,
puix fer se vuy rey | a cezar revoca
matar donchs aquest | a tu, senyor, toqua,
puix cert no ns pertany | matar a ningu. (P. C. 956-960)

PILAT

Puix tanta riguor | a tots te encesos
275 los animos vostres | me vull apartar
per que l interrogue | dels crims y excessos
que tots diheu grans | aquest te comesos;
portau lo ministres, | prest feu lo pujar.

---

247. P. C. Perço vull pensar.
250. P. C. Que yo dauant tots | men laue les mans.

(*Los ministres pugen lo Jesus al pretori y diu*)

PILAT

Lo gest, la presentia, | la faç y la vista
y lo gran assento | be l mostres real, 280
y l anima mia | es feta molt trista,
persona tant digna | com may haiga vista
yo degua jutgar | en res criminal.
Perque puga donchs | salvante la vida,
millor satisfer | als falsos juheus 285
que t tenen la mort | tramada y ordida,
fent ara ma pensa | del ver instruhida,
ets rey dels juehus | com dihen los teus? (P. C. 981-990)

LO JESUS (*cantant*)

Prech te me vulles dir Pilat
si lo que me has demanat 290
si de tu mateix proseheix
ho si de altri insurteix
ho si altri t [h]a dit de m
lo que tu m demanes aci.

PILAT

De mi no insurt | aço que rahone, 295
mas sols ix dels teus | qui t [h]an acusat;
si be lo teu gest | costreny que t corone
per rey dels juheus, | per ço nom te done
als teus fets conforme, | ab gran majestat.
Y aixi pots coneixer | la voluntat mia 300
vers tu molt amable | per lo valer teu;
l escur de ma pensa | veus clar com lo dia,
de mi gens no penses | que vespre jo t sia,
perque, donchs, receles | creus sia juheu? (P. C. 1021-1030)

(*Prossegueix.*)

Ta gent tant peruersa | que mort te cobeja 305
y los teus grans bisbes | ab los phariseus,
aquests son aquells, | moguts per enveja,
qui t han huy portat | que t done mort leja
clavante n la creu | les mans y los peus. (P. C. 1031-1035)
Puis veus mon voler | dins clara lanterna 310
y veus que t volrria | de mort desliurar
no m tanques ton cor | dins fonda cauerna,
levant me lo tel | que ls ulls m enluerna
demostram lo ver | de quant puch duptar.
(P. C. 1041-1045)

LO JESUS

315 Si d aquest mon tant inconstant
fos lo meu regne triumphant
tenrria yo mos seruidors
y mos ministres y deffensors,
los quals per mi complidament
320 decertarien y felment;
mas ara encert lo regne meu
no es d aquest mon que veheu.

PILAT

Tals coses rahones | tant altes, tant dignes,
d oir tant estranyes, | que m fas admirar;
325 tant gran virtut mostres | ab raons insignes,
essent mes benigne | de tots los benignes,
que d ome real | te puch molt lohar.
Si veus y coneixes | que en ta ajuda
so prest y tant prompte | que t so inportu,
330 responme, revellam | lo dret que t ajuda,
no m vulles tenir | la lengua tant muda,
que dius que tens regne? | y d ont es rey tu? (P. C. 1101-1110)

LO JESUS

Tu dius que yo so rey, Pilat;
yo dich que per aço so nat,
335 per dar, prohibir y fer
vn testimoni verdader
de la molt constant veritat
y de la sua majestat,
y los qui amen tal virtut
340 tenint son effecte volgut
houen la mia veu posant
per obra lo seu esser sant.

PILAT

Puix grans exellenties | parlant testiffiques
de la veritat | tant noble virtut,
345 y en alt grau d aquella | lo preu magniffiques
segons per ta lengua | a mi signiffiques
qui tant als qui t firen | parat he l escut
Donchs diguesme tu | perque yo ls scrigua
segrets dins mon cor | los teus bens y mals,
350 ni quin viure tens | ni com se cultiua

---

326. P. C. que n la tua ajuda.

ni que es veritat | ni d ont se diriua
puixs tantes riqueses | li dones y tals (P. C. 1151-1160)

(*Dit aço, va als iueus y diu:*)

PILAT

Seguint la raho | qué te tant gran força
que vens lo poder | de gran passio
yo us dich, o iuheus | que no veig que torça 355
lo viure d aquest | ni va gens alorça
a pendre lo port | de saluasio;
ans molt virtuosos | he vists los seus actes,
les hobres, la vida | y l seu conversar;
vosaltres podeu | vsar de grans tractes 360
pero yo no veig | ab ell tals contractes
que l deguab sentencia | cruel castiguar. (P. C. 1171-1180)

(*Prossegueix.*)

Mas consuetut | teniu molt antigua
que hu en la pasqua | vos deixe absolt,
no vull que mon séptre | tal ley contradigua 365
ans so molt content, | si be no m obligua,
que may rés d aquella | per mi us sia tolt;
voleu donchs que ara | vos deixe desliure
lo rey del juheus, | tant simple anyell?
que ls ladrés morir | y ls bons homens viure 370
es ley que ab letres | se deu d or escriure,
per ço yo volrria | volguesseu aquell. (P. C. 1191-1200)

LO CONCERT DELS JUHEUS

Non hunc, sed Barrabam

YSACH

Senyor, donchs, Pilat | ab tals cortesies
puys plaure ns desijes | del que t demanam
no ns deixes aquest | qui ple de falsies 375
ha falsifiquat | nostres proffecies,
ab molts altres mals | que vers li prouam. (P. C. 1231-1235)

SADOCH

Nons deixes aquest, | hont tants crims prouables
com aygua n la mar | decorren y van;
aquest contra Deu | nos ha fets culpables. 380
per ço t suplicam | tots huy concordables
no ns deixes aquest, | mas sols Barrabam.
(P. C. 1235-1240)

ANNA

Est home que te | de mals tant composta
la vida y fets | no deu escapar;
385 fes donchs, puys molt | clar l anquesta u demostra,
que puig de caluari | aquella gran costa
y fes lo Pilat | prest crucifiquar.

PILAT

Ministres preneu lo | de prest y ganosos
donau li d assots | molt greu passio,
390 y destos senyors, | qui tant criminosos
demostren los actes | d aquest furiosos,
compliu son voler | seruintlos d aço.

(*Asotaran lo Jesus.*)

(*Pilat als sargants, apres que hauran assotat lo Ihs.*)

PILAT

Teniu vos, sargants, | de darli mes pena,
que penant me trobe | mirant sa dolor;
395 desfeuli del coll | la corda y cadena,
puix te de assots | tant riqua strena,
y mes no l peneu | ab tal amarguor.

(*Desliguen los ministres al Ihs. y portenlo a Pilat, qui sera exit ja dauant los Juheus.*)

Senyors, yo us suplique | siau piadosos
envers aquest home | que no ha errat;
400 deixauli la culpa | dels mals espantosos .
que us ha procurat | tant greus y danyosos
vullau lo remetre, | senyors, de bon grat.

LO CONCERT DE RABINS

Tolle, tolle, crucifige eum.
Commouit populum, docens per universam
Judeam, incipiens a Galilea vsque huch.

YSACH

Crucifiqual prest, | Pilat, y no cures
de fernos rahons | aquell defenent;
405 ses obres tant males | a tu son obscures
a nosaltres clares | y son nos tant dures
que dar li comport | la ley no y consent. (P. C. 1681-1685)

SADOCH

Deslliure de mort, | Pilat, no l nos deixes,
mas fes lo morir | puix molt es mester,

Teniu vos, sargants, | de dar mes fatigua
al home aquest | ab tanta dolor;
desfeuli la corda | la qual fort lo ligua,
portau lo m açi | molt prest sens mes trigua
y mes no l peneu | ab tal amarguor.

(*Cantaran y diran volem anar a Herodes. Responent, dira*)

ABRAM

Senyor, contents som de prest fer
lo que cau en vostre parer;
vage a Herodes prest
aquest ipochrit inonest.

(*y ab avalot, portarlo han a Erodes; essent alla dira*)

CAYFAS

Erodes, gran gouernador
per lo Cesar Emperador,
conserue vostre dignitat
de Deu la summa magestat;
aci us portam aquest traydor
aquest peruers encantador
perque l punyau del peccat
que contra Deu ha perpretat.

ANNA

Pilat a vos nos fa venir
y mes primer nos mane dir
que ell a vos done sa pau
y pregueus, senyor, que vullau
sentenciar est malfactor,
puys es molt cert, digne senyor,
vassall vostre y galileu,
y que de sos mals judiqueu.

ABRAM

Y si ignores tu senyor
lo perque tots fem la clamor
contra aquest mal vassall teu
ou nos senyor si no t es greu.

car en Galilea | les coses mateixes
del que l acusam | y altres mes leiges
sens por y temença | gosat ha ell fer.

PILAT

Puix en Galilea | ab gran ignomini
ha fet lo mateix | errant com dieu,
portau a Herodes | que te lo domini
aquest qui l defraude, | y ell lo termini
dara a sa vida | axi com voleu.

ANNA (*respon*)

Molt som contents | d anar sens peresa
portant a Herodes | aquest malfactor
car certament ab molta prestesa
a sa vida de tanta malesa
dara termini ab molta rigor.

(*Portaran lo Jesus a Herodes.*)

ANNA (*dauant Herodes*)

Herodes, senyor, | a tuns ha remesos
lo jutge Pilat | que vulles donar
sentencia prest | als crims y excessos
que l home aquest | molt grans te comesos
puis es ton vassall | y l pots ben liurar.
Y diu, puys senyor | es tu d aquest home,
que l vullas a mort | si t plau prest liurar,
y en ta potestat | o dexe y done
y puis de ton regne se fa y s reforme,
te pregue que l vulles, senyor, castigar.

ABRAM

Y en galilea ahon lo domini
lo septre y corona | tu tens generals
la gent peruertex | lo qual ignomini
a tu, senyor, toca, | donchs tal llatrocini
comportes que t faça aquest ab tants mals.

ANNA

Perço l te tramet | Pilat que examines
los seus fets nefandos | puys es ton vassall
440 y puys en ta terra | vols gents passifiques
pregue t vulles fer | que prest lo judiques
y no l dexes viure | car sab es molt mal.

ISACH

D aquest home que t aportam,
primerament | d ell nos clamam
que se es fet | dir fill de Deu
y rey se fa | del regne teu,
per la qual cosa cert nos par

TOTS

que contradiu molt a Cesar.

(*Alçara s de peus*)

HERODES

Molt gran alegria | he pres sens mesura
perque dauant mi | te porten los teus,
445 per ço jo t supplique, | puys pot per uentura
esser en be | lunyant ta mort dura
que t vol vuy donar | lo poble com veus,
que m faces dauant | en ma presencia,
puys es certa cosa | que n sabs molt be fer,
450 un acte que sia de gran excellencia,
so es un miracle | y yo la sentencia
si fas lo que t dich | de tu llunyare.

(*Calle lo Jesus, apres diu lo rabi*)

HERODES

Molt be vingau, honrats seyors
de gran honor merexedos;
jo molt regracie primer
a Pilat lo amor sancer
y la honra que fet me ha
dexant est home en ma ma,
yo l interrogare aci
y sabre de sos fets lo fi.
Gran plaer tinch veure t present
y te mon desig compliment
car gran temps a he desigat,
ab molt feruent cupiditat,
veure de tu algun fet gran
dels que tants recitats me n han;
volria ne feces algu
aci que t sera oportu.

(*Nihil respondit Jesus.*)

ANNA

Be mostres tenir molt poca temença
perque a Herodes | en res no respons;
455 dels bons quant te parlen no tens conexença;
als mals ab plaer | les obres ta pensa,
donchs, perque no parles | dauant tots los bons?

ABRAM

En cert no ha temps | molt llarch que parlaues
de nostra ley sancta | molts grauissims mals
460 y ab falsa doctrina | tu molt confirmaues
que vostres leys sanctes | del tot eren praues
y deyes les tues | eren diuinals.
E admirar me fas, | sabent jo ta vida
quant gran resplandex | ab molt gran saber,
465 perque lo gran poble | contrari te crida

CAYFAS

Hencantador, com es aixi
que no voleu parlar aci.

ANNA

Ha Herodes no responeu?
par que siau enemich seu.

ABRAM

No ha molt temps, parlaueu vos
entre les gents molt grans erros.

ISACH

Dauant Herodes no parlau,
parque callant vos defensau.

CAYFAS

No us penseu defensar aixi
que dels mals vostre yo n se l fi.

HERODES

Mirante que estas callant,
crech que del tot es ignorant;
per ço que t veig del tot celar
lo dret que t pot vuy ajudar
digues si tens defensio
contra la acusacio.

(*Nihil respondit Jhs.*)

HERODES

Puys no m respons crec totalment
que es cert del tot ignocent,
y per que t tinguen tots per tal
te vull denotar ab senyal,
y d esta porpra t fas vestir,
hornar molt be y ennoblir;
puys rey t es fet nomenar
per rey te vull denunciar

(*Posen la porpra.*)

Vosaltres, reuerents senyors,
escribes y gran sacerdots,
a sos manaments | y lley reuerida,
la qual, segons dihuen | treballes desfer?

(*Xpus. tacet.*)

HERODES

En res no m respons? | del que jo t demane
ni gens satisfas a ma voluntat;
no crech que en res | d aço me engane: 470
que es ignocent, | puys vols te profane,
o es ja del tot | tornat foll orat.

(*tacet Xps.*)

LO RABI ANNA

Donchs parla si vols, | no sies protervo
y torna resposta | al que diu molt prest,
puys te dius humil | no t mostres acervo 475
y puys dius ab Deu es tu coheterno
demostra exemples | de home modest.

ABRAM

Perque t vols tenir de darli sentencia,
Herodes, senyor, | puys veus clarament
sa poca temor y molta demencia 480
sentencia l prest | no n tingues clemencia
d aquest deprauat | sens mes sentiment.

ANNA

Y si mires be | daquest les errades
veuras les sens compte grans mals ajustar
ab falsos ordinis | stan molt tramades 485
de grans falsedats tenint les entrades
perque deu morir | molt prest sens trigar.

HERODES

Senyors, la clamor de tots tinch oyda
la qual de gran faltes | li fa lo proces,
y segons aquell | me par que sa vida 490
es mala y peruersa | e molt defallida
de crims ordenada | ab molt gran exces.
Y us dich si aço la gran cortesia
guardar no hauia | al jutge Pilat
lo que voleu fera y molt me plauria 495
y aquest ignorant | a mort liuraria
donant vos en ell | ma gran potestat.
Mas prech vos leuau lo m sens mes del conspecte
y prest a Pilat vullau lo tornar,

500 car puys es ornat | de molt gran deffecte
y vehent ell que te | a mal lo respecte
a mort lo us fara | molt prest crech liurar;
y perque millor | sa molta demencia
se mostre al poble | y quant es orat
505 vestiuli la porpra | per gran excellencia,
honrant de aquest | ab gran reuerencia
lo numen potent | y gran deytat.

(*Posarli han la porpra blanca. Tornen lo Jesus a Pilat.*)

YSACH (*parlant*)

Pilat, vet aci | a tu que revocca
Herodes aquest | que l vulles liurar,
510 car diu fer aço | a altri no toqua
sino a tu sols, | puix donchs no ser poqua
coneix sa maldat | no t vulles tardar.

SADOCH (*parlant*)

Per ço l fa tornar | davant la presencia
de tu, jutge digne | donante sa pau.
515 y atribueix | en tu la potencia
que te sobre ell | que n faces sententia,
donchs res no t escuse | puys tot molt li plau.

PILAT

Encert molt peruersos | sou tots y terribles,
instants falsament | ab poqua temor
520 perque ab fals modo | mostrantvos orribles
al just inculpau | de mals incredibles
lo qual no te culpa | que lans amarguor
Donchs puix que voleu | yo done sententia
en cars tant ciuil | vullau sperar,
525 y puix no voleu | mirar ab clementia
lo home aquest | que m semble dementia
vn poch speraume | que l puga scrutar

LOS RABINS (*a concert*)

Si hunc dimittis, non es
amicus Cesaris : omnis enim qui se regem
facit, contradicit Cesari.

YSACH

Si ns deixes aquest | de crims tant culpable,
peruers y mal home | de tots mes inich
530 tant gran scelerat | y tant detestable
tornau prest aquest insensat
dauant lo gran jutge Pilat,
dient que jo li don ma pau
y que en mon parer be cau
que aquest foll y obstinat
per ell sia vuy castigat.

(*Porten sen lo Jesus a Pilat y dira*)

(*Ira Pilat al pretori y la muller exirli ha al encontre e dira:*)

LA MULLER DE PILAT (*parlant*)

Molt carissim senyor meu,
vullau oir
lo que de mi aci deueu
ara sentir:
no vullau liurar a mort
l ome aquest,
car es just y mai feu tort
y aço es cert;
grans coses en visio
dormint he vist
sobre aquest, mon senyor, yo
aquesta nit;
per ço us prech no l sententieu,
deixa l anar,
si grans danys de vos volrreu
luny apartar.

[*La muller de Pilat.*]

Molt carissim marit meu,
yo us suplique me escolteu
de dos paraules que us vull dir
perque pugau molt mal fugir,
no vullau sententiar
aquest proffeta singular,
car se jo cert en veritat
que es molt ell just e sens pecat,
y siu fareu, deueu sentir
que gran dany vos n[h]a de venir,
segons lo que en visió
per ell en la nit he vist yo;
vullau senyor molt pensar
que no l degau sententiar.

que vuy tant maligne | no es lo diable
de Cesar ni nostre | no es ver amich. (P. C. 1891-1895)

PILAT

De quant inculpau | vull fer jo examen
seguint de justicia | la mes dreta part,
car dich vos no vull | mes robes se taquen 535
per fer mort sens culpa | ni vull de tal canyem
vestirme camisa | mes aspra que spart.

[LA MULLER DE PILAT]

Ay yo dolorosa, | si ver amonesten
los proffundos sompnis | que tinch somniats,
ay deus eternals, | en mi ya no resten 540
precordis de vida, | ay trista que m deixen
mes forces, seguint | de mort los extrems.
Ay trista, hont so? | ay fels dames mies
aydaume, que s pert | lo dols viure meu;
ay, ay que m aqueixen | les feres arpies, 545
los deus destrueixen | mes grans alegries,
mostrantme per somnis | lo que esser deu.

(*Prossegueix.*)

O pobre Pilat, | quant millor seria
que vuy no us trobasseu | en Jherusalem;
o car marit meu, | alegria mia, 550
o lo meu senyor | y ma companyia,
los dos, vos y jo, | quant prest nos perdem.

Visions molt grans | me maten y penen;
visions molt grans | me donen combat;
visions molt grans | lo meu cor alteren; 555
visions molt grans | a mi n desesperen,
les quals a vos noten | de captiuitat.

Veniu dames mies | ...
que no puch cuytarme | prou prest per aço,
seguiu a mi trista | y desventurada; 560
si ya la sentencia | per ell sera dada
dels tots mes perduts | perduda so yo.

O deus no permeten | les majestats vostres
que caygue Pilat | en tanta error;
d un recte judici | posauli les mostres, 565
no s perden aixi | los alts stats nostres,
feu que Pilat veiga | del ver la claror.

(*La muller diu a Pilat quant sera ab ell:*)

A part mon senyor | parlarli volrria,
Si mane la sua molt gran selsitut,
570 veniu, mon senyor | y ma companyia
y no us sia greu | ma descortesia
que so axi prompta (?) ab gest comogut.

PILAT

Com vos mire, senyora, | axi alterada?
si m deyeu la causa | penrria plaer.

ELLA

575 Ay lo meu senyor | que stich esmaiada
y l anima mia | sta alterada.

PILAT

O deus eternals.

MULLER

O jutge molt ver.

(*Prossegueix.*)

No vullau (?) per res | donar may sententia
de mort, tampoch altra | deixant condempnat
580 aquell home just | lo qual en presentia
de vos portar deuen | fentli violencia
los enemichs seus | ab impietat.

Anit molt retreta | stant adormida
prenent en lo lit | dormint molt repos,
585 per ell marabelles | moltes y sens mida,
les quals a mi tenen | per tot affligida,
he vist, mon senyor, | danyoses a vos.

(*Prossegueix.*)

Per que molt suplique | la vostra excellentia
que vulle aquell just | deixarlo absolt,
590 car cert ne fareu | als deus reuerencia
y a Cesar daran | gran magnificentia,
per fet tan insigne, | los nobles romans.

PILAT

Plagut fos als deus | james en pretori
nunqua arribas | requesta semblant
595 ni may tal demanda | en mon consistori
no fos aportada | per lo que notori
haueu fet a mi, | mas passe avant.

(No obstant les rahons de la muller, entrara Pilat en Pretori e dira al Ihs.:)

PILAT

Ffins ara so cert | que tens conexença
de quant yo per tu | als bisbes he dit
y stich ab aquells | ab gran maluolensa, 600
per ferte yo mostra d amor y valensa
mirant que sens culpa | es tant perseguit;
per ço te request | ab moltes veguades
que dir me volguesses | si tens mal algu
per ço que tes gens | tant avalotades 605
vuy fals no t apliquen | coses no pensades,
perço yo t deman | qui ni dont es tu. (P. C. 1771-1780)

(Nihil respondit Jesus.)

PILAT

A mi tu no parles, | que so ta defensa
e jutge bastant, | ensemps aduocat;
a mi tu no parles, | ni obres ta pensa 610
al meu pensament | qui tant te defensa
davant la furor | del poble maluat.
A mi tu no parles, | qui t parle benigne
y la potestat | sabs be que tinc gran;
a mi tu no parles | qui l cor te consigne 615
e puch vuy deixarte | e si vull indigne
donarte la mort | que tots ho volrran. (P. C. 1791-1800

LO JESUS

No tenrries tu vuy Pilat
en mi alguna potestat
si no t fos donada per Deu 620
abaixant del alt regne seu;
per ço te molt major peccat
lo qui a tu m[h]a presentat.

LO CAUALLER A PILAT

Pilat, puix los pobles | per rey lo veneren,
com ja tens oit | ab moltes clamos,
fes darli corona, | car cert los qui regnen
per ser mes honrrats | al cap portar deuen
aquella mostrant | que son grans senyos.

LO SEGON CAUALLER

Per ço t demanam | per ben deffensarlo
si vols la y fassam | devant tu molt prest,

LO PRIMER CAUALLER

Pilat, molt just gouernador,
Supliquam vos, amat senyor, 625
nos vullau ara atorguar
que de aquest nos pugam burlar.

LO SEGON CAUALLER

Y que corona li donem
y per rey ver lo publiquem.

y tens vent en popa | puys vols desliurarlo
car quant lo veurant | per rey coronarlo
los qui l persegueixen | hauran por d'aquest.

LO TERCER

630 D aço, senyor, vos supliquam
manau que burlar lo puguam.

LO TERCER CAUALLER

Car cert de raho | la via dretera
demostra y consent | que qui sera rey
per que al gran poble | qui es en la terra
sia manifest | y no n prenga erra
que porte corona | y es vera ley.

PILAT

Preneu lo y d ell ab plaher
feu cauallers quant volrreu fer.

Aci açotaran lo Ihs. breuiter despullant lo y apres amaniran una cadira. Lo primer posant lo Jesus en aquella asseyt. Possarantli la porpra.

PILAT

Vosaltres preneulo | y puix desijosos
sou tant de volerli | donar dignitat
com a vassalls bons | y molt virtuosos
regint vos vers ell | sos fets gloriosos
alsau ab corona | de gran majestat.

(*Prenen los cavallers al Jesus, assenten lo en una cadira e diu*)

LO PRIMER CAUALLER (*pausat, com rabi*)

Assentau vos, molt potent rey,
635 y tots farem vos gran seruey.

LO PRIMER CAUALLER

Puix tens ya de rey | la gran sobrevesta
y porpra exsellent | de molta valor
posar te deuen | ab pensa molt presta
per que sia al poble | millor manifesta
ta gran potestat | yoyel mes major

LO SEGON

A rey, corona li pertany:
portau aquesta en malguany.

(*Posarantli la corona y pegarli han colps* [*en*] *lo cap etc.*)

LO SEGON

Donchs porta corona | que mostre en la terra
que tens tu domini | regint los juheus
car cert be t pertany | ab molta manera
que portes aquesta | parlante revera
per ço la t dediquen | honrant te los teus

LO TERCER

Puix la corona teniu ya
preneu lo septre en la ma.

(*Y daran li una canya.*)

LO TERCER

(*Y aci li posen la corona d espines ab colps que li donen sobre l cap.*)

Puix tens ja corona | d espines guarnida
y porpra d assots | que tants has rebut,
donarte devem | la honrra complida
de rey dels juheus, | com Pilat te crida,
ab cambi de plagues | pagantte l trahut.

(P. C. 1461-1465)

LO PRIMER

640 Y puix proffeta sou tambe
yo los ulls vos enbendare,

LO PRIMER

Y puys te prehiques | per plachs y carreres
que es gran profeta | per que u comprouam,

vsam dauant tu | de semblants maneres,
si es tal qual dius | pregamte u adueres,
car per que u demostres | los vlls t enbelam.

(*Posentli vna bena als vlls.*)

LO SEGON

* Y tots saludamte | ab gran reuerentia.

LO TERCER

E rey te diem, | honrrant los mals teus.

LO PRIMER

Per ço, dels gentils | que t fan resistentia
donante buffets | per hobedientia.

LO SEGON

Donchs, ave rabi | y rey dels jueus. (P.C. 1465-1470)

LO TERCER

E puys tens cuberta | de gros vel la cara
mostrant que es Deu | deixant tot despit.

LO PRIMER

Si es fill de Deu | los teus mals repara

LO SEGON

E si es profeta | adeuenrans ara

LO TERCER

Qual es de nosaltres | lo qui t ha secat

LO PRIMER

Preneu en la ma | mostrant senyoria
la canya per ceptre | de vostre regnat
que vos possehiu | y d est agonia
si us veuhen los vostres | ab pensa molt pia
leuar vos ne han | puys sou coronat.

PILAT

Puix tanta dolor | sta adunada
ab ell qui de pena | soste los strems
y vejam rebent est buffet
si endeuinareu de fet

LO SEGON

qui es lo qui l vos ha peguat

LO TERCER (*peguant la buffetada*)

Doncs aue rabi molt venerat 645

LO PRIMER

O noble rey quant be stau
vestit de porpra que us scau.

LO SEGON

Bell veureus fa posat de rey,
predicador de noua ley.

LO TERCER

Tot stau de pontiffical 650
en la cadira ... mal

LO PRIMER

Si ls vostres vos veigen axi
alegrariense sens fi.

LO SEGON

De porpra si us veigen vestit
penrien ne goig infinit. 655

LO TERCER

Diuhen que sou fill d un fuster,
yo us dich que sou rey ver[da]der.

PILAT

Abasteus lo que fet esta;
vingue, aportau lo m ença

* P. C. Perçot saludam.

(*Traura Pilat lo Ihs. a la barana del pretori y dira cantant a so de la passia:*)

Ecce homo:

(*et postea*)

660 Mirau aci l ome | ab porpra y corona,
la canya n la ma | per septre real,
d escarns ab insignies | mirau sa persona,
mirau sa dolor | quant gran se blasona
mirau de turments | la pena mortal;
665 mirau son poder | vensut y subjecte,
liguades les mans | y tot indefes;
si be m par son viure | ab tot sens defecte,
miraulo subdit | al vostre conspecte
vestit com a rey | manat y sotsmes. (P. C. 1541-1550)

(*Prossegueix.*)

670 Mirau aci l ome | lo qual tots per pendre
anas ajustats | ab armes y fusts;
miraulo ligat, | que no pot stendre
les mans fins al cap, | podeu be entendre
que la lur defensa | no te fets ajusts. (P. C. 1551-1555)
675 Mirau que de home | no mostre figura,
mirau l esser vostre | en ell alterat,
mirau l ome, homens, | com se desfigura,
mirau la bellesa | com pert la pintura,
que par mes la mort | que cors animat. (P. C. 1575-1580)

(*Prossegueix.*)

680 Mirau aci l ome | mirau quanta pena
ha ja sostenguda | del que l inculpau
de molt prest morir | no crech se deffena,
car tota s de plagues | la sua carn plena,
no crech major venja | haver ne pugau.
685 Mirau que merce | li fa major plagua
que la crueltat | ab tanta furor,
donchs, puix de sos mals | te ja semblant pagua,
al seu gran verí | la vera triagua
sera que no muira | mas visque ab dolor. (P. C. 1561-1570)

(*Prossegueix.*)

690 Mirau lo rey vostre, | qui tant vos spanta,
ab tantes vergonyes | scarns y despits,
la canya per ceptre | la porpra per manta,
al cap la corona | brollant la sanch tanta
que tots los seus membres | ne resten tenyits.
brullant de son cors | la sanch tant penada
feu vostra furor | sie sosseguada
torneu lo als bisbes | aneu sens mes temps.

Veigau rey semblant | si es digne de pena 695
de mort o de vida, | seguin vera ley,
y que per la honra | de tots yo deffena
a mi par que l dech | leuar de cadena,
donchs veus lo rey vostre | sens culpa domey.
(P. C. 2001-2010)

LO CONCERT DELS RABINS

Tolle, tolle, cruciffige eum.

YSACH

Leual prest, leual | de nostra presentia, 700
de nostres encontres, | de nostre recort,
car tant ab los pobles | te falsa aderentia
que bę li pertany | per digna sententia
de tots los leigs actes | la mes leiga mort.
(P. C. 2021-2025)

SADOCH

Castigual, Pilat, | castigual sens tarda 705
y deixat de ferli | valensa tambe,
y mira y molt be, | remira y guarda
quants mals nos ha fets | y ferne prepara.

PILAT

Y aquest rey vostre | cruciffiquare. (P. C. 2050)

LO CONCERT

Non habemus regem nisi Cesarem.

YSACH

Nosaltres, Pilat, | rey no tenim ara 710
sino lo gran Cesar | y aquell mantenim,
aquell nos regeix, | guoverna y empara,
aquell nos sosté | y aquell nos repara,
aquell confessam | y aquell reverim. (P. C. 2061-2065)

ANNA

No ns digues que rey | nostre cruciffiques. 715
tu crucifficant | aquest malfactor. (P. C. 2066-2067)

SADOCH

Que sols en parlarne | granment perjudiques
lo nom del gran Cesar, | al qual tu apliques,
loant aquest home, | molt gran desonor. (P. C. 2068-2070)

(*Lauarse* [*ha*] *Pilat les mans ab serimonia gran.*)

709. P. C. Donchs aquest

PILAT

720 Jo m laue les mans | de la innocentia
d aquest innocent | que no ha errat,
y sobre vosaltres | deu la penitencia
venir per la mort, | ab molta vementia
y no sobre mi | qui l don sens peccat.

LO CONCERT

Sanguis eius super nos et super fillios nostros.

SADOCH

725 La sanch de aquest | par e tostemps sia
de sobre nosaltres | y ls fills que vinrran;
lo que no deu ser | pus vem no desvie
lo que demanam | del dret ans se ligue
ab tota virtut | deixat tot enguan.

PILAT (*donant la sentencia*)

730 Puix no us han placats | lcs fets quen presentia
de tots ab grans manyes | volgut he obrar,
mirant que stau | ab tanta vehemencia
ensesos de ira, | sens mes violentia
me plau a Jesus | sentencia dar.
735 Y vistes primer | y molt ruminades
les tantes clamors | que d ell aportau
y vistes apres | y ben prospectades
les erres que d ell | haueu diuulgades
y vistes les queixes | que tantes donau;
740 Y vist que del mon | se fa sens temensa
rey, que al Cesar | es vist derogar,
molt be sentint los mals que dispensa,
donant noua ley d aço sent offensa
al ceptre roma quel ve a prestar.
745 Seguint de justitia | molt dreta la via,
declare y done | termini per ley,
dient y manant | que prestament sia
penjat en calvari | ab gran aguonia
Jesus natzareu | puys fet se es rey.

(*Dementres lo vestiran, donada sententia, dira Johan, cantant ut sequit. Despullaran lo Jesus de la porpra y vestirli han la sua cota. Dementre visten lo Jesus y trahen los dos ladres.*)

JOHAN (*fent plant*)

750 O mestre, la fas delirada

Y vist ques fa rey | del mon sens temença,
volent lo imperi | leuar a Cesar;
y vist clarament | ab quant mala pensa
d aquell es contrari | fent molta offensa
al septre roma | volentlo prostrar.

tota es plena de fanch
e de colps tant mal trastada
bruta de scopina y sanch
Hon sou reyna piadosa,
mare de Deu eternal; 755
hont sou mare dolorosa
plena de dolor mortal;
ha hont deixau en aquest dia
vostre fill tant singular
sense la vostra companyia 760
entre ls qui l van a matar.
Hont vos trobare, senyora;
ha hont trobare yo a vos,
per dirvos la trista nova
d aquest càs tant spantos. 765

(*Acabat aço treuran lo Jesus ab los dos ladres ab gran avalot, y Johant dauant la Maria; dira la Maria:*)

MARIA

Nebot Johan, digau sens mes,
sabeu lo meu fill ahon es?

JOHAN

No us ho puch dir sens gran dolor,
mare del meu etern senyor;
vostre fill es sentenciat 770
y deu esser en creu penjat;
hara es passat per aci
que l porten per dar li la fi.

MARIA

I ab qui va acompanyat?

JOHAN

Del poble tot avalotat. 775

MARIA

Ay car nebot que morta so.
(*Caura en terra.*)

JOHAN

Amada tia ... so yo.

MARIA

Anem Johan al meu fill car
perque li puga jo parlar.

JOAN

780 Sta circuyt de males gents
que vos no l poreu veure gens,
y aportenlo tant cuytat
sera gran difficultat
que vos parlar li pugau
785 si ja per lo cami no cau;
trista mare, aci restareu
si ab ell vos parlar voleu.

MAGDALENA

Que oig trista affligida;
ont sou angels prepotens;
790 com haveu aixi giquida
la ma que us guia tostemps.
Com deixau de fer valensa
al vostre sanct creador,
fent a ell regoneixensa
795 que es lo vostre tresor.

MARIA

Nebot, a ell vull yo anar,
en cars tant fort no l vull deixar,
y ab ell ensemps vull morir
y en tants mals no l vull giquir.

(*Apartar se han la Maria y lo Johan ab les Maries apart del estrem del catafal. Tornaran portar lo Jesus per crucificar e essent... dira*)
(*Caura lo Jhs. en terra y dira*)

ABRAM

800 Molt me par estau cansat
que en terra sou donat.

CAYFAS

Torn la ha pendre propiament
y aporte lo seu turment.

(*Tornen li la creu al coll.*)

ANNA

Ab engany fa tot lo que fa,
805 pensant que aixi escapara.

CAYFAS

Ab ell nuncha acabarem
es mester que algu cerquem
que la li ayde a portar.

ISACH

Veniu Cireneu sens tardar
preneu una part de la creu 810
y entre ls dos portarla heu.

SIMON SIRENEU

De pressa tinch lo meu cami,
senyors, no m detingau aci.

ANNA

Espressament vos ho manam
y estrament vos ne forsam. 815

(*Pendrà la creu lo Sireneu y dira:*)

SIMON SIRENEU

O valme Deu y tant gran pes
porte aquest home indefes?
no m marauell si es caygut
que per als dos es pes fexuch.

ABRAM

Anau acursan lo cami 820
y no ns detingam mes aci.

(*Dit aço daran li una o dos spentes a lo so de la trompeta. Estara lo Johan prop lo catafal y dira a Maria:*)

JOHAN

Verge molt sancta, despediu,
cuytau, senyora, y veniu,
cuytau si viu voleu mirar
a vostre fill tant singular. 825

MARIA

Cobriume del mantell lo cap
que viuda so de fill amat.

(*Venint lo Jesus al peu del catafal, dira la Veronicha:*)

VERONICHA

Mon senyor vullau sperar
a vostre mare singular
830 que ja es prop de vos plorant
ab Magdalena que fa gran plant.

LO JESUS

Be m volria sperar yo
per darli consolació;
direu li vos per caritat
835 que per aci me han passat;
feu me plaher, no us sia greu
que la cara me exugueu.

(*Exuguar li ha la Veronicha la cara y dira lo Jhs.:*)

JESUS

La mia fas dex per recort
de ma dolor que es tant fort.

(*Dit açò pugaran lo Jesus al catafal. La Veronicha contemplant la fas dira:*)

LA VERONICHA

840 O Deu etern y increat,
quant gran es vostra pietat
deixant vostra fas al mon
per conhort dels qui en ell son;
ador vos jo mon creador,
845 lo meu senyor y redemptor.
Ador yo vostra fas plorant
la pena per mi comportant.

(*Mostrant la al poble dira:*)

VERONICHA

Mirau senyors tots complanyent
la pena cruel y turment
850 que soste nostre redemptor
mirau la tots ab amargor.
Miraulo cruelment nafrat,
scopit y vituperat
plorau la pena y turment
855 que soste per saluar la gent;
plorau la pena que rebra
la verge quant lo veura:
O circuhida de dolor,
o verge plena de tristor,

quant vos la sua fas veureu 860
com sera que no us transporteu.

(*Acabant la Veronicha, darant vn(h)a volta al Jesus per lo catafal. Y dira lo Jesus, girantse a les dones:*)

JESUS

O filles de Jerusalem,
hoyu lo vostre dol strem
y per mi ara no ploreu
mas los vostres mals plorareu; 865
car, certament, un temps vindra
en lo qual quiscuna dira:
quant ben auenturades son
les dones que en aquest mon
en sos ventres no han engendrat 870
y en ses mamelles alleytat;
encara direu ab grans plors:
muntanyes, caheu sobre nos.
Tornau vos ne e no vingau
la mia mare aconsolau. 875

(*Acabat aço despullar lo han y crucificaran lo ensemps ab los ladres.*)

PILAT (*al algozir o caualler*)

Per que sia vist lo cas per que maten
al home aquest que s diu nasareu,
anau cauallers alla hon lo clauen,
direu als ministres que mes no dilaten
y posen est titol al cap de la creu. 880

(*Anira lo caualler als juheus y dira portant lo titol:*)

LO CAUALLER PRIMER

Reuerendissims sacerdots,
Pilat me fa venir a tots
per dir vos aquest titol claueu
de vostre rey alt en la creu.

CAYFAS

Aço no esta ben notat 885
ni es mester sia possat.
Al jutge deuem prest tornar
per dir li no l vulle posar.
Veniu, seguiume, mos senyors,
anem hy per a dir lo y tots. 890

(*Van a Pilat y dien:*)

CONCERT

Noli scribere rex judeorum,
sed quia ipse dixit rex sum judeorum.

PILAT (*parlant*)

Lo que tinch scrit, scrit vull que sia
y l que es fet fins ara no sia desfet;
bastar vos deu prou que l anima mia
tinch ya per complaure us en fort agonia,
895 liurant vos aquest que mal no ha fet. (P. C. 3191-3195)

(*Tornaran se los Juheus.*)

LA MARIA A LES DONES

Jermanes, dir vullau a mi
mon fil si passa per aci

VERONICHA

Humil verge, preneu conhort
vostre fill prop es de la mort;
900 la sua fas me ha deixat
en aquest vel tot es mudat.

(*Mostrar li ha lo vel.*)

MARIA

Ay fill, tant mal tractat stau;
O rey etern, quant mal passau.

(*Puyaran lo Jesus alt en la creu. Aci jugaran la roba los boxins. Dira lo ministre Puys ja etc.*)

HUN BOTXI

Puys ja de vosaltres ab veu concordable
905 de totes les robes cascun te sa part,
aquesta que ns resta als ulls tant afable
deuem conseruar, puys es admirable,
per bones mans feta ab molt subtil art.
Y puys sens costura se mostra tant bella
910 saluar la deuem aixi com sta,
essent donchs a tots ygual la querella
no sie tallada, mas ara daquella
gitem sorts dels quatre a qui peruendra. (P. C. 3221-3230)

(*Jugaran a daus la roba etc. Apres dira Maria O sol del mon etc.*)

MARIA

O sol del mon molt claregant
y qui us ha procurat mal tant
que en creu alta us han penjat
sens fer mal ni hauer errat
Entre dos ladres, cruelment
vos ha posat la vostra gent
Ay trista que s romp lo meu cor
mirant yo vostra gran dolor.

LA MARIA

(*Plant.*)

O sol del mon molt clarissim,
en creu alta us han penjat, 915
y quin poble tant malissim
a mort vos ha condempnat.
Entre dos famosos lladres
sou posat, lo meu senyor,
sens haver comeses culpas; 920
hay que sclata lo meu cor.

(*Lo Jesus alt en la creu la primera paraula.*)

JESUS

Rey eternal e pare meu,
tu vulles oir lo fill teu,
ço es, que perdons lo pecat
als qui me han crucificat. 925

CONCERT DELS RABINS

Va qui destruis templum Dei
et in triduo illud redificas
salua te [*met*]*ipsum;*
si filius Dei es descende de cruce
et credimus ei.

CAYFAS

O valme Deu quant glorios
vos demostrau y poderos,
vos qui lo temple destruiu
y en tres dies lo restituhiu.

ANNA

Saluau vos si n teniu poder 930
a vos mateix si pot esser.

ABRAM

Si es eternal fill de Deu.

ISACH

Deualla ara de la creu.

CAYFAS

I si tal fas en tu creurem.

TOTS

Y fill de Deu te cridarem. 935

GESTAS LATRO

Si fill de Deu es com as dit
leua del mal adolorit
a tu y a nosaltres dos,
restituhintnos en repos.
940 No crech cert puguau als cors
releuar de tants grans dolos.

DIMAS LATRO

Ni tu a Deu tens gens temor
qui estas en semblant dolor;
maluat y com parles aixi,
945 no sabs molt be que tu ab mi
possats som en aquest turment
per nostres mals degudament.
Mas aquex sense pecat
ha cruel mort lo an liurat.

(Diu al Jesus lo Dimas:)

950 O senyor omnipotent,
ages recort del teu seruent;
vulles aver merse de mi
la hora de la mia fi.

JESUS

Vuy seras tu collocat,
955 lo meu amich tant amat,
ab lo meu pare eternal
en lo regne celestial.

MARIA

Ay lo meu fill, promes haueu
al ladre lo regne del cel,
960 a vostre mare no parlau,
par que ya oblidat ne siau

JESUS

Dona, tu a Johan pendras
per fill y molt lo amaras;
Johan, lo que yo us dich fareu:
965 aquesta per mare pendreu.

LA MARIA *(parlant.)*

O cambi desigual, sens mida,
quant affligida romanch;
o molt desigual partida,

o senyor que stau penant,
cambiau a mi penada 970
lo seruent ab lo senyor;
o quant rest desconsolada
per tot plena de dolor

LA IIIJ PARAULA

Ely Ely lamat zabatany

O Deu meu, pare increat,
perque m haueu axi deixat. 975

LO CONÇERT

Ecce Eliam vocat
Sinite videamus si veniat
Elias ad deponendum eum

ABRAM

Jas te per desamparat
que ha Elias ha cridat

CAYFAS

Mirem molt be tots si vindra
e de fet si l desliurara.

LA V PARAULA

Sitio

ANNA

Dauli a beure que set ha. 980

ABRAM

Si no en cert deffallira.

CAYFAS

Suga y vinagre li darem
y fel amarch li mesclarem

ABRAM

Bebeu bon hom, preneu confort.

YSACH

Ans que veigam la vostra mort. 985

LA VJ PARAULA

In manus tuas comendo
spiritum meum

(*Poch apres dira*)

LA VIJ PARAULA

Consumatum est.

(*Et inclinato capite tradidit spiritum E aci despararan molta artelleria signifficant lo terremotus, etc.*)

SENTURIO

Aquest home molt verament
990 just ere, e molt clarament
mostre que ere fill de Deu
vist de la terra l moure seu.

(*E dit aço iran lo consert a Pilat e dira:*)

Pilat tots te suplicam
manes trenquar
995 *les cames als qui has fet penjar,*
perque nostra pascha es prop
y no podem
dexar los en creu sino que ls ne leuem.

PILAT

Juheus, feu vosaltres | sens mi esta cosa
1000 y prech vos en res | no m[h]i demaneu,
car l anima tinch | dins mi dolorosa
per lo que tinch fet | fins a esta hora.
Anau vos ne prest | y feu quan volrreu.

(*Partiranse los juheus de Pilat e iran a fer trenquar les cames etc. y quant seran al Jesus dira un rabi a Longi:*)

CAYFAS

Longi sforçat caualler
1005 veniu aci feu nos plaher
que una lansada doneu
en aquest que penje en creu.

(*Donara la lansada al costat del Jesus Longi, y apres dira*)

LONGI

Haigaume, mon senyor, merce
perdonantme lo que fet he,
1010 obrintvos lo vostre costat;
haigau me, senyor, pietat.

(*Ffinis del diuendres demati.*)

SEGUEX SE LA REPRESENTACIO
DEL DEUALLAR DEL INFERN
Y LOS PLANTS Y LO DEUALLA-
MENT DE LA CREU.

(*Lo diuendres apres dinar.*)

LO JHS.

Obriu les portes, princeps infernals:
entrara lo gran rey eternal
qui ha pres mort per desliurar
tot lo llinatge humanal. 1015

(*Diran tres vegades.*)

LOS SANCTS PARES EN L INFERN
CONCERT

Deu infinit tant fort y just
qui es mort per nostra salut.

(*Diu se dues vegades.*)

JESUS
(*Fentse Adam a la boca del infern*)

Pau sie ab tu Adam,
qui ab tant gran foscura
has stat en gran tristura 1020
tu e los qui ab tu estan.

LOS SANCTS PARES A LA VISTA DEL INFERN
CONCERT

Adoram te, Deu infinit e gran,
trames per lo pare poderos
qui es volgut morir per nos;
tots les gracies te donam. 1025

(*Pendra lo Jhs. a Adam per la ma y dira:*)

JESUS

Exim del lloch tant tenebros (?),
veniu a pas, seguiume tots;
lo meu cos vos vull mostrar
que mort es per tots asaluar.

(*Quant seran tots fora agenollarse han y diran:*)

CONCERT

1030 Quant nos alegram, senyor,
de veure tant gran resplandor;
de les tenebres trets nos has,
a paradis nos portaras;
pregam te, senyor, vullas fer
1035 lligar en l infern a Llucifer.

(*Pendra lo Jhs. una cadena y pose la al coll de Llucifer, qui stara a la boca del infern.*)

JESUS

Ab aquesta cadena staras lligat
Llucifer, per ton gran peccat
dins l infern en grans presons
ha hont son los teus companyons.

(*Fara apares de lligarlo en lo infern y apres tornara a pendre a Adam.*)

JESUS

1040 Mira, Adam lo meu cors penjat,
per lo teu grandissim peccat,
en la creu ab gran turment
per saluar a tota la gent.

(*Lo concert agenollat dauant la creu.*)

CONCERT

Cos sagrat de alta genitura,
1045 adoram a vos humilment
esta gent que ab tristura
lançats heren en lo infern.
Jesus, Jesus, gracies fem,
adoram te tots humilment.

(*Aci dira les tres cobles Adam.*)

ADAM

1050 Yo pecador so sol estat,
de vos Eva acompanyat,
aquell fill inhobedient
qui [h]a causat aquest turment,
per mon pecat al meu senyor,
1055 al meu santissim redemptor.
Mirantlo en lo fust penjat
del arbre en que he yo pecat.
O Deu y senyor piados,
honor y gloria sie a vos

per la bastant satisfactio 1060
feu del pecat que [h]e fet yo.

EVA

Sanct redemptor y pare meu,
fill poderos del etern Deu,
Gran honor deuem tots a vos
puys remeu les nostres erros 1065
y puys satisfeu del pecat
que per mi fonch Adam temptat.
fas vos senyor, graties grans
de aquestos treballs tants.

ABRAM

O fill de Deu Emanuel, 1070
vengut en la terra del ce
per lo pare sacrificat
en la montanya sens pecat
sobre lo fust molt doloros
enses de hun foch piados. 1075
Quant complidament donau fi
al que demostrareu a mi
quant me manareu que matas
ha Isach y l sacrificas.
Graties vos fas mon senyor 1080
del vostre infinit amor
per mi y per estos fills meus
que ixen de les penes greus

(*Torne a pendre lo Jhs. a Adam per la ma y dira lo Jesus:*)

JESUS

Veniu ab mi e dar vos he
tot lo que promes vos he; 1085
entrarem en paradis terrenal
hont es lo pare celestial

(*Essent prop lo paradis diran lo Cerubin ab una espasa y Elies y Enoch:*)

LO CONCERT DE PARADIS

Atras, atras y qui sou vos,
qui us demostrau tant glorios;
aci entrar vos no podeu, 1090
predestinat es loch per Deu.

LO JHS.

Yo so lo rey omnipotent
qui ha creat lo mon certament
y apres [h]e pres passio
1095 per dar al mon saluacio.

LOS TRES DE PARADIS
(*Concert de paradis*)

O rey de gloria, be vengau
ab tota la gent que amenau;
nos conexem certament
que sou ver Deu omnipotent.

(*Entraran dins et finis.*)

FARA LO JUAN LO PLANT

1100 O mestre meu, Deu inmutable,
es gran dolor veureus penjat;
o virtut incomparable
fort me trobe turmentat.
Trobaras l anima mia
1105 desconsolada del tot,
posada en agonia
en tant mal que dir no s pot.
Verb que sou en lo principi
de perfeta trinitat,
1110 Deu a qui no dam juici
en pura diuinitat.
Quant ingrat es a vos l ome,
lo qual vos creat haveu,
que despines vos corone
1115 y fa us morir en la creu;
y apres dels turments vostres,
los quals ja son acabats,
resten los sentiments nostres
per vostra mort alterats.
1120 Fort pena te vostra mare,
fort pena sostinch yo trist,
mirant mon mestre y pare
en creu alta affigit.

(*Apres fara lo plant la Magdalena.*)

FARA LO JUAN LO PLANT

O lo meu mestre y amat,
com vos veig en la creu penjat;
per esclatar tinch lo meu cor
com pens en lo vostre amor.
O lo meu senyor car e bo,
o llaç de mi, que fare jo
ni ab qui m aconsolare,
ningun conort haver pore
puys del tot ha desemparat
lo nostre mestre a mort lliurat;
contemplant, senyor, vostre cos
crexen ab mi moltes dolos.
Ja mes de aci no m partire
y ensemps ab vos morire;
nos pot partir dolor mortal
de mi, molt fort cruel y mal,
com veig la sua mare estar
contemplant lo seu fill tant car.
O bona gent, haiau dolor
de la mort de vn tal senyor.

Plorant plorare per tostemps,
afflegint los meus sentiments;
plorare la mort y dolor
del meu sant mestre y senyor,
plorare per los tants peccats
que ell m havie perdonats:
plorare lo turment greu
que ha ell passat en sa creu;
plorare y l meu cor rompre
puys mon sant mestre perdut he.
Haont trobare may repos
restant sola, senyor, per vos.
Ay que pense esclatar
voldria prest ab ell finar,
clavantme ab ell en la creu,
sofferint part del treball seu.
O mon senyor quant maltrastat
sou per lo segon peccat.

(*Gires al poble y diu:*)

No trobare qui face plant
ab mi en aquest poble tant?
O bones dones, plorau fort
car per nostres peccats es mort,
plorau la dolor tant cruel
que te la reyna del alt cel;
may dona haura tal dolor
ni sostindra tal amargor.
Un fill tenie solament
y han lo y mort molt cruelment,
clavantli les mans y los peus
en lo alt fust los mals jueus.
abrassarvos vull, sancta creu,
puys es en vos lo tresor meu.

(*Dit aço abrassara la creu y vindran Nicodemus, Joseph y Gamaliel y diran a Pilat:*)

Lo plant de Magdalena
al depres dinar del disapt sant

Planyent plorare penada,
afflegint mos sentiments, 1125
plorare la mort sagrada
del meu mestre per tos temps.
Plorarē per tantes culpes
que remeses m [h]a mon Deu,
plorare les penes crues 1130
que ha passat en la Creu;
plorare, portant a rompre
lo meu cor tant affligit,
a treballs posantme prompte
per clarissim sperit. 1135
Ont trobare, desolada,
ver repos, perdent a vos?
reste aixi desmaiada
tant quel pensar n es danyos.
Ay que s rompen mes entranyes 1140
per un dolor augmentat
quant mireu de vos stranyes
totes gents sens pietat;
los uns vos prediquen ladre,
los altres encantador, 1145
altres ab maldir los quadre
que us diguen peruertidor.
O blasfemia prouada
contrastant a veritat,
o lengua molt desfrenada 1150
com parles tal maluestat.
Es lo meu mestre persona
sancta, perfeta y fel,
tal tesmoni li dona
Deu lo Pare del alt cel. 1155
Es abaixat en la terra
per morir tant solament
prenent la carn verdadera
de la verge excellent;
y de ordenada vida 1160
perfeta y singular
per sa virtut infinida
mostrantnos a tots amar.
Entre nosaltres molts dies
ha volgut estar present 1165
demostrant nos les fels vies

del parays resplandent;
reprouant les obres males
d aquest tant incostant mon;
1170 predicant veres paraules
y exemples que vers son;
reprenent les males obres
dels molt reprouats juheus;
abrassant tos temps los pobres,
1175 nomenant los germans seus;
redarguint los forts vicis
que n los mals posats estan
y los seus tants malefficis
que de quiscun dia fan.
1180 O bonesa increada,
si vos haguesseu zelat
sa vida molt infamada
no us hagueren condempnat.
A qui m queixare yo ara,
1185 O pare celestial,
hont sta la vostra cara
y la virtut divinal;
com deixau absolts sens pena
los qui us han injuriat,
1190 com no feu al fill smena
del que tant lo han danyat.
O yo trista Magdalena,
ahont me reparare,
vuy pert la mia strena,
1195 vuy pert trista tot mon be.
Ont los rentare, cuytada,
los peus del meu redemptor;
ay trista desconsolada
que esclate lo meu cor,
1200 puix no puch trista toquarvos,
fill de Deu, y mestre meu,
aci stare mirantvos
plorant al peu de la creu,
y de vostra sanch sagrada
1205 vull tenyir tot lo meu cos
de singlots acompanyada
plorant les vostres dolors.
O Creu alta, fust sanctissim,
tornaume lo mestre meu
1210 car si no u feu es certissim
que è compra prest lo cor meu.
Vos sola sou la balança

ont se pese lo rescat
per lo qual vuy se alcansa
en la terra la vertat, 1215
ho vos lo m doneu sens trigua
ho dech yo morir aci
O si vos, tant alta vigua,
vos inclinaueu a mi
per que pogues ab prestesa 1220
desclauar lo meu senyor,
sa persona que stesa
teniu ab tanta riguor;
si no us mou la mia pena
y mes lagrimes rajants 1225
mogueus la pena que pena
a la verge en graus tants.

[*Vindran Nicodemus, Joseph y Gamaliel y diran a Pilat:*]

NICODEMUS. JOSEPH. GAMALIEL

CONCERT

Pilat, venim vos a preguar
si us plau nos vullau dar
lo cos de Jesuchrist crucificat 1230
que per nos sia sutarrat.

PILAT

Senyors, puys demanat l aueu
so content lo us ne porteu;
vegau qui l guardara
per veure si ressucitara. 1235

(*Vagen los tres a la creu y digue*)

JOSEPH

Muntau, muntau Gamaliel
per desclauar lo fill de Deu.

GAMALIEL

Nicodemus, vos hi pujareu
puys sou molt gran dexeble seu.

NICODEMUS

So content yo pujar a ell, 1240
Joseph, donaume lo martell.

(*Puyara dalt y comensara a la corona y daran la a la Magdalena.*)

LA MAGDALENA

(*mostrant los corona y claus al deuallant de la creu*)

Cristians, mirau ab dolor
la gran pena del redemptor
que ha sostenguda n lo cap
1245 d esta corona coronat;
adorela yo humilment.
plorant lo meu defalliment.

(*Al clau de la ma dreta.*)

O clau doloros y molt greu,
turment molt gran del mestre meu,
1250 trauessau vos lo meu trist cor
puix haueu penat a mon senyor.

[*Al clau de la sinistra ma.*]

O clau de la sinistra ma,
quant gran virtut en vos sta;
adore jo vostra valor
1255 plorant la mort del meu senyor.

[*Al clau dels peus.*]

O sagrat clau, quant gran turment
haueu donat terriblement
als peus del molt sant mestre meu,
ffill sanctissim del etern Deu;
1260 adore yo vostra valor,
adore lo meu senyor.

(*Mostrant la corona y ls claus al poble.*)

O crestians, contemplau tots
de Jesuxpt. les grans dolors;
contemplau dolor en lo cap,
1265 contemplau ubert lo costat,
contemplau los peus e les mans
nafrats de quatre nafres grans,
contemplau la redemptio
feta ab tant greu passio,
1270 plorau per los vostres peccats
y seran vos tots perdonats.

(*Pujaran a desclauar lo Jesus, y abaxarlo han ab gran cerimonia y cantaran:*)

CONCERT

Adoramte senyor molt just
qui es mort per nostra salut.

(*Dit aço, posaran lo Jesus a la falda de la Maria y diran los tres girantse al poble:*)

CONCERT

O ciutat de gran valor,
perdut as hara a ton senyor, 1275
viuda per tots temps seras
e per ell sempre dol tindras.
Jerusalem Jerusalem conuertere etc.

(*Dira la Maria tenint mort en les faldes o fill:*)

MARIA (*parlant dira*)

Dexaume, mos fills, | lo meu tant digne,
puys no l m [h]an dexat | en vida l jueus;
dexaume toquar | lo seu cos benigne, 1280
e jo cantare com fa lo blanch signe
lo cant de la mort ab molt tristes veus.

(*Apres, cantara:*)

Lassa, sols un fill tenia
qui here lo meu conort,
ara pert sa companyia 1285
en la falda lom veg mort.
A vosaltres o dich, dones
qui no haueu sino un fill,
Deu lo us guart de tanta pena
e de tant gran cruel perill. 1290
Sola romanch trista, plorosa
per mon fill ab desconort,
o quant rest yo congoxosa,
volrria yo ab ell la mort.

(*Dit aço, pendran lo Jesus ab una taula y aportarlo han al moniment cantant:*)

In exitu Israell etc.

(*Et finis.*)

Contribució a la biografía de l'infant Ferràn de Mallorca, per A. Rubió i Lluch.

I

No és necessari presentar als nostres llegidors l'infant de Mallorca. Entre els capdills de la famosa Companyía catalana, a tots els quals segà una mort tràgica en la flor de sa vida, els Roger de Flor, els Berenguer d'Entença i Rocafort, ell és la figura capdal, sinó per l'esplet de ses hassanyes — que no li deixà realitzar sa malestruga sort — almenys per sa niçaga reial, l'única que del nostre gloriós casal prengué part en els destins històrics d'aquell Orient, palenc aleshores de totes les empreses polítiques, cavalleresques, religioses i mercantils de l'Europa mig-eval i teatre de ses gestes més llegendaries. Ell és també el personatge de més alta niçaga de tots aquells cavallers ardits que en les illes del mar Egeu, o en la terra ferma de Grecia, anaven a cercar comtats, baroníes i principats a la mida de llur ambició, guanyant-se'ls, això sí, amb l'espasa dels heròis. L'única intervenció catalano-aragonesa en l'historia de la Morea es deu a dos famosos personatges de la nostra confederació : l'infant de Mallorca i el gran mestre de Rodes, D. Joan Fernández d'Heredia. Mes sols aquell cenyí a son front, ben efímerament, per cert, la corona de príncep, que amb llurs heroiques hassanyes conquistaren els campions francs de les cases de Champlitte i Villehardouin. Per guanyar-se aquesta corona fantàstica, que li portà en dot una tendra donzella de l'il·lustre llinatge d'aquells conquistadors francs, perdé tràgicament la vida en la flor de sa jovenesa, i corregué tals aventures en aquella llegendaria terra, que amb raó fou anomenada *la terra de la conquesta*, com mai les haguera pogut somniar la més ardenta fantasía d'un cavaller errant.

L'infant de Mallorca és un representant típic d'aquell esperit actiu i emprendedor de la dinastía catalana en els temps de la nostra grandesa nacional. Ell és el príncep almogàvar per excel·lencia. Seguí el camí de la nostra civilització per totes les terres i per tota l'amplada del Mediterrani, i encarnà en ell les dugues lluites seculars de la nostra monarquía : la lluita amb els sarrains, i la més llarga encara i més encarnisada, i més geogràficament extensa, que sostinguérem amb

els angevins. Així el veiem matant al fill del rei moresc de Godix, en el setge d'Almería, com combatent al rei Robert de Nàpols, vora dels murs de Tràpena, en Sicilia, com encalçant les hosts dels borgonyons i grecs en la Morea des de Clarença a Navarrino. «Vir magnanimus armorum laudis et gloriae appetitor», l'anomena en Nicolau Specialis,[1] i en Muntaner diu d'ell que «era lo millor cavaller e lo pus ardit que en aquell temps fos fill de rey».[2] Aquest elogi del famós cronista, o el que li dedica al parlar d'ell en l'empresa d'Almería, hagueren estat el millor epitafi per posar-lo sobre la tomba del convent de frares predicadors de Perpinyà que recollí ses despulles. Ningú el conegué millor que ell, i al citar al nostre candorós escriptor, hem senyalat la corona d'immortalitat més gloriosa que li ha cenyida l'historia. El record de l'infant de Mallorca i en Muntaner són inseparables; i an ell li deu aquell simpàtic heròi, l'esser tant popular i conegut son nom entre els catalans, com ho són entre els castellans les figures tradicionals de les cançons de gestes i el *Romancero*. El nostre historiador èpic li ha consagrat pàgines immortals, i tot seguit que es pronuncía el seu nom acudeixen a la nostra memoria, més que els combats de l'Esperó d'Almería, o del mont Sant Julià de Sicilia, o dels camps de Manolada o de Clarença en l'Elida, aquella idílica odisea familiar, en que el farreny almogàvar, fadrí encara, suplí amb son dolç cor la tendresa maternal robada vora del breçol per la mort, a un infantó recent nat, al que tingué que dur gaire-bé en sos braços, durant tres mesos, des de Catania fins a Perpinyà. Des que foren companys d'armes, l'historia de l'Infant i la d'en Muntaner són inseparables; i res prova tant l'estimació que aquell d'aquest ne feia, com l'haver-li encarregada la missió de més confiança i més delicada per a un cor paternal. Bon compte té de dir-ho en sa crònica amb sa vanitat candorosa acostumada, posant en boca del pare del mateix Infant, el bon rei Jaume II de Mallorca, aquestes paraules : «Si quel senyor rey, son pare, dix moltes vegades, que jo era persona que ell devia mes amar apres dell, que hom que fos al mon».[3] En les tres ocasions principals dels dèu darrers anys de la vida de l'Infant, en que la sort li posa al seu costat el nostre cronista, en la presó de Tebes de primer, a Catania després, quan la mort de la seva tendra esposa, i per últim quan la del seu pare a Mallorca, la ploma d'en Muntaner troba accents de tendresa i records íntims delicadíssims, que, com tants altres de la mateixa faisó, fan de la narració seva, el quadro històric més plàstic i familiar de la nostra vida catalana del XIVèn segle.

II

A la vida d'aquest interessant personatge, que em féu estimar tant en Muntaner en els dies de la meva jovenesa, porto ara de nou, — i ja diré perquè em-

1. *Historia Sicula*, lib. VI, cap. XXII.
2. *Crònica*, cap. CCLXX.
3. *Crònica*, cap. CCLVI.

pleo aquesta expressió — quan ja fa molt temps que he deixat aquella enrera, la modesta contribució històrica de l'adjunta col·lecció de documents. Encara que no tant nombrosa com voldría, representa llargs anys d'investigació constant i pacient, perquè els documents trobats en l'Arxiu, no són comunalment una caudalosa corrent, que un voldría molts cops estroncar, per massa abundant i sobrera, sinó gotims d'aigua avara, degotats amb la lentitut dels que cauen de les estalactites. Estic persuadit que una investigació més detinguda, no diré del nostre Arxiu, perquè aquesta he procurat apurar-la honradament, sinó d'altres estrangers, sobretot pel Mig-dia de França, haguera pogut augmentar un bon troç el material diplomàtic, que avui dono a llum, però així i tot, ara per ara, el crec la contribució més nombrosa que s'ha aportat modernament, ací i fòra d'aquí, a l'historia del príncep mallorquí. Fa molt de temps que en les escassíssimes hores vagatives que em consent la meva vida havía intentat portar a cap aquest esforç i alguns dels materials aquí recollits m'han vist envellir damunt ses planes, esperant aquest moment tant desitjat; i molt de temps fa també, que m'afalagava l'idea d'escriure una completa monografía sobre aquest assumpte. Una trentena d'anys han passat des de que vaig concebir aquestes il·lusions; i avui també, amb molta recança meva, per doloroses contrarietats de la meva vida que per a res interessen als meus llegidors, per segona vegada, no m'és llegut portar a cap la somniada biografía del nostre interessant personatge. Mes no era tant sols això lo que em proposava a l'escriure la meva monografía històrica *Los navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión* que vaig llegir en part en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, el 8 i 22 de juny de 1885, al tractar dels esforços fets per l'infant de Mallorca per a pendre possessió del principat d'Aragó o de la Morea, al que es creia amb drets llegítims, com espòs d'una princesa descendenta directa de la dinastía dels Villehardouin, indicava que tant l'episodi de l'efímer govern de l'Infant, com les temptatives del seus fill i nét, els dos Jaumes darrers de Mallorca, podíen molt bé constituir una historia fragmentaria d'una Grecia mallorquina «que tal vegada, deia, un dia ens animàrem a escriure, com compliment de la catalana i navarresa»,* aquesta darrera aleshores ja intentada. Aquest dia no és arribat encara, i, per desgracia meva, ja no puc girar lletres sobre el pervindre.

Al passar, doncs, avui per segona vegada davant de la simpàtica figura de l'Infant, m'he de contentar altre cop sols amb saludar-lo, presentant no obstant als meus llegidors, no ja com en mon primer treball sobre la Grecia franca un sol episodi, sinó altres no menys capdals de la seva vida política. Mes no tinc tampoc la pretensió d'escriure una monografía històrica de l'Infant en els pocs anys en que ens és aquella coneguda. En aquestes observacions preliminars sols me limitaré a il·lustrar els documents per a fer-los més fàcils i assequibles al lector. Tal vegada

* *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, Barcelona (1887), IV.

en trobaré algún que les agraeixi i les aprofiti, i sàpiga amb aquests documents i els fils conductors que li assenyalaré, dur a cap, amb més traça que jo, i amb més amples investigacions, lo que, no per cert per manca de voluntat, no m'ha estat ara permès realitzar.

Lo que en 1885, quan vaig apuntar l'idea, haguera estat una temeritat fer-ho, no ho és avui, amb una riquíssima bibliografía històrica auxiliar, que indicaré a continuació molt per damunt, i amb la despulla pacient del nostre Arxiu imponderable, als que s'hi podríen afegir, com he indicat abans, la d'alguns del Mig-dia de França i qui sab si també d'Italia, que, juntament amb el nostre, són els grans cementiris de l'historia de la Grecia llatina, dels quals un estol d'il·lustres historiadors de l'Edat mitjana helènica, n'han remenat i desenterrat ja les osseres de les generes passades, per a infundir-les nova vida.

El diplomatari de l'Infant que avui dono a llum, i que crec és la part més útil del present estudi, consta de XL documents, que alcancen sols el curt període dels dèu darrers anys de la seva vida. La primera vegada que se'ns ha presentat l'Infant als nostres ulls en els registres de la nostra cancillería (probablement una investigació més afortunada adelantaría la data) és en un document dels 8 idus de septembre de 1305, en que el dit personatge apareix a Barcelona, entre els testimonis que el firmen.[1] En la crònica d'en Muntaner es presenta per primer cop, en el cap. CCXXX, com enviat pel rei de Sicilia a Galipol per a posar-se al cap de la Companyía catalana. Tingué lloc això en la primavera de 1307. Després se'n parla d'ell, més o menys directament, fins en vint-i-cinc capítols de l'obra.[2] Es singular que les dugues fonts més importants de la biografía de l'Infant sols ens donguin a conèixer gaire-bé els mateixos darrers anys, deixant-nos completament a les fosques respecte de la data certa del seu naixement[3] i dels fets dels primers anys de la seva jovenesa.

---

1. Arxiu de la Corona d'Aragó : r. 203, f. 70 v. En un altre document datat a Terol, les nones de març de l'any 1305 de l'Encarnació, que no publico íntegrament per la seva poca importancia, en Jaume II a precs de l'infant Ferràn perdona la pena d'exil a en Pere Çareyal de Tarragona (r. 197, f. 109). Sembla que també es refereix al nostre personàtge la donació de dues mil lliures anyals de Barcelona que el 18 de les kalendes de maig de 1300 feia el rei d'Aragó al *inclitum infantem dompnum Ferdinandum consanguineum nostrum karissimum* (r. 203, f. 125). Sorprèn que no l'anomeni fill del rei de Mallorca. L'Infant devía tenir llavors uns 22 anys.

2. Capítols referents a la participació de l'Infant en els fets de la Companyía catalana: CCXXX, CCXXXI, CCXXXII, CCXXXIII, CCXXXIV, CCXXXV, CCXXXVII, CCXXXVIII. Capítols referents al setge d'Almería : CCXLVI, CCXLVII. Estada de l'Infant a Mallorca en 1311: cap. CCLV. Capítols referents a la guerra entre el rei Frederic de Sicilia i el rei Robert de Nàpols: CCLVII, CCLVIII, CCLIX, CCLX. Fets de la Morea com antecedents al matrimoni de l'Infant: cap. CCLXI, CCLXII. Matrimoni, empresa de la Morea i mort de l'Infant : cap. CCLXIII, CCLXIV, CCLXV, CCLXVI, CCLXVII, CCLXVIII, CCLXIX, CCLXX.

3. En Lecoy de la Marche, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque* (París, 1892), creu que nasqué cap a 1278, però no ho documenta. Vegi's l'arbre geneològic de la casa de Mallorca que encapçala el volum II.

Cap document hem sabut trobar relatiu a una aventura política que va córrer l'Infant en els primers anys de la seva jovenesa, en 1304, desitjós de conquerir un regne, fos on fos on l'atractiu de sa simpatía personal, tant exalçada d'en Muntaner, li proporcionés alguns partidaris. Ens referim a la temptativa de la ciutat de Carcassona de reconèixe'l per son sobirà, cap a l'any 1304, de la que no sabem més que lo que ens diu l'*Histoire général du Languedoc.*[1]

L'instigador d'aquest moviment sembla va esser el Menoret fra Bernat Deliciós, que va jugar un paper tant important en l'historia de l'Inquisició del Migdia de França, i el qual era natural de Montpeller; súbdit per lo tant de la casa de Mallorca. Confiant en que l'infant Ferràn protegiría millor que no pas el rei de França les empreses dels Inquisidors, fra Bernat anà a Rosselló, a Sant Joan de Pla de Cors, on se trobava D. Ferràn, per a oferir-li la sobiranía de Carcassona. Però l'intervenció del rei Jaume de Mallorca, — que diuen arribà a castigar a l'Infant, son fill, de sa propria mà, i informà ell mateix a Felip *l'Hermós* del complot tramat per D. Ferràn, — féu fracassar el moviment, essent penjats en 1305 els culpables. Sols fra Deliciós escapà amb vida.[2] Amb aquest curiós fet, que l'historia ha d'acabar d'esclarir, inaugura l'infant Ferràn sa carrera de fadristern aventurer, mogut d'una ambició gloriosa que li fa cercar fòra de sa terra una corona de la que, en la propria, l'havía privat son naixement.

La partida més important dels documents que avui donem a llum procedeix de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Els d'aquest origen són en nombre d'uns trenta,[3] tots inèdits, excepte dos publicats per en Finke i encara un d'ells sols parcialment.[4]

Fins a set documents procedeixen dels Arxius i Biblioteca Nacionals de París o d'algún fons francès que en Buchon no precisa[5]; dos de l'Arxiu d'Estat de Venecia,[6] i un (el núm. VII) del de Nàpols. Al peu de cada document hem tingut esment d'assenyalar sa procedencia. Fòra dels ja donats a conèixer pel primer dels historiadors de la Grecia franca[7] en el segle passat, reproduint-los en gran part de l'*Histoire de Constantinoble* d'en Ducange, i pel formidable recercador tudesc en K. Hopf, el Zurita de l'Orient llatí, bé poden considerar-se com inèdits els restants

---

1. Toulouse, Ed. Privat, vol. IX, p. 277. Reprodueix principalment les noticies que dóna l'Hauréau en son llibre *Bernard Délicieux*, p. 93 i ss. No ens ha estat possible consultar aquesta última obra directament.

2. L'*Hist. du Languedoc*, en l'índex del vol. IX, diu, equivocadament, que l'infant Ferràn era germà de Jaume II de Mallorca.

3. Vid. núms. I-VI, VIII, IX, XII-XXVII, XXX, XXXI, XXXIV, XXXVII-XXXIX.

4. *Acta Aragonensia.* Els documents donats a llum per en Finke, són el VIII, parcialment, i el XXXVII.

5. Vid. doc. XI, XXVIII, XXIX, XXXIII, XXXV, XXXVI, XL.

6. Doc. núm. X publicat per Hopf, i núm. XXXII, inèdit fins avui.

7. Els publicats per en Buchon són els VII, XXVIII, XXIX, XXXVI, XL.

documents prodecents dels Arxius Nacionals de París, els quals són d'importancia excepcional.

Tots m'han sigut comunicats gentilment, i amb tota la meva gratitut em complasc en manifestar-ho, pel meu coral amic n'Estanislau K. Aguiló, l'actual benemèrit director de la Biblioteca Provincial de Palma de Mallorca, que tingué el propòsit de publicar, anys enrera, — desgraciadament el projecte es quedà en galerades — una triada col·lecció diplomàtica relativa als individus de la casa regnant de Mallorca. Sabent la cura i diligencia que esmerça en tot quant porta a cap aquell diligent recercador de l'historia de la seva illa, qui tantes coses sab i tant ben sabudes, no tinc que dir si en són de escollides les peces triades, ni que ponderar l'exactitut i correcció amb que han estat transcrites.[1]

Entre els documents que donem avui a llum n'hi ha dos d'extraordinaria importancia, no ja sols pel seu interès històric, sinó per altres raons que anem a indicar. Una d'elles, la valua lingüística, és la que dóna major interès al que duu el núm. XXXIII. Cabalment totes les peces ací col·leccionades són redactades en llatí. Això es molt comú en la nostra cancillería en els primers anys de la catorzena centuria, i molt més encara en les de procedencia estrangera, i n'hi ha aquí bastantes, gaire-bé una dotzena, que es troben en aquest cas.[2] Mes per una singular coincidencia, l'únic document català de la col·lecció és datat a Catania, i està redactat en nom d'una princesa forastera, na Isabel de Sabràn, la tendra donzella, primera esposa del jove príncep mallorquí. Es el seu testament ordenat en poder d'en Ferrer de Pairà. En Muntaner té bon compte en advertir, perquè mai es descuida d'assenyalar res que afalagui son intens amor nacional, que quan la festa de les noces fou passada, el senyor Infant s'emmenà la princesa a Catania amb sa mare, la senyora de Matagrifo, i amb tota aquella gent qui eren vinguts amb ella, i li lliurà dònes catalanes i donzelles catalanes.[3] Al cap d'un any de casada, i noia com era d'uns disset anys, podía ja molt bé haver après la nostra llengua. El document té un bell caient catalanesc, sense provençalismes, i és una interessant peça filològica que faría bon paper dintre d'una crestomatía geogràfica mig-eval, que encara està per fer i que ens donaría una idea vivent de l'extensió dilatada que el nostre llenguatge va atènyer en l'època més gloriosa de la nostra historia. L'altre document, el que duu el núm. XXXIV, no té aquest interès literari, perquè està redactat en llengua llatina; però el té i molt gran pel seu origen. Es el datat a

---

1. Vid. doc. núm. XI, XXVIII, XXXIII i XXXV.

2. Milazzo (VII), Gènova (VIII i XXXVII), Venecia (X), Messina (XXVIII-XXIX), Mazzara (XXXI), Plazza (XXXII), Catania (XXXIII), Nàpols (XXII), Clarença (XXXIV) i Nicosia (XXXV i XXXVI). No considerem com de procedencia estrangera els datats a Perpinyà i Salces, viles aleshores compreses dintre de les nostres fronteres. Els altres documents d'origen no estranger són datats a Almería, Alcira, Barcelona, Sant Feliu de Guíxols, Lleida, Osca, Perpinyà, Salces, Saragoça, Terol i Valencia. No es pot donar una col·lecció de procedencia geogràfica més variada, sobretot si es té en compte que sols comprèn un período de dèu anys.

3. Cap. CCLXIII.

Clarença el 17 d'agost de 1315, i és l'únic que s'ha salvat de la cancillería catalana d'aquesta ciutat, durant l'efímer govern de l'Infant, que sols durà un any. Sabut és quan escassíssims són els documents que s'han conservat de les distintes dominacions llatines en la Grecia mig-eval, a pesar de que duraren aquestes en conjunt des de principis del XIII^èn segle fins passada la meitat del XV^è. El nostre Arxiu guarda sols dues perles històriques d'aquesta mena : el document de Tebes, en català, tantes voltes per nosaltres citat, i el de Clarença que publiquem avui per primera volta.

La col·lecció diplomàtica que estem ara comentant ens mostra no sols quan estretes foren les relacions entre el rei Jaume II d'Aragó i l'infant de Mallorca, sinó l'alta consideració que an aquest mereixía el qui era considerat pels sobirans de tots els estats del Mediterrani, governats per dinastíes catalanes, com a son cap i senyor. La mateixa amor i respecte que el rei Frederic III de Sicilia sentía per son germà el d'Aragó, la trobem en son nebot, el príncep mallorquí. A ell i a sa esposa Dona Blanca es dirigeix en 1306 per a demanar-los els *acorriments* necessaris per a la seva pròxima anada a Romanía,[1] i quan en 1312 féu escala en Sant Feliu de Guíxols, de pas per a Sicilia, s'excusa atentament amb el rei, a qui anomena *domino et benefactori suo carissimo* per no haver-se pogut despedir d'ell. Les frases amb que acaba i termina sa lletra indiquen que encara que es considerava estretament lligat amb el rei Frederic, el d'Aragó era per a ell com un segón pare i principal senyor natural.[2]

Mes aon es veu d'una manera més palesa l'amor reverencial que els prínceps catalans insulars teníen al qui consideraven com dinasta superior de la confederació, ni més ni menys que si exercís efectivament la dignitat imperial, que era a la qui li estava reservada aleshores aquesta supremacía, és en la lletra que la reina Esclarmonda, esposa del rei Jaume II de Mallorca, dirigí al d'Aragó, recomenant el desig del seu fill l'Infant d'esser de nou admès en la gracia del seu pare, de la cort del qual n'estava llavors allunyat. L'única condició que al seu fill posa el rei per concedir-li el perdó paternal, és la de que ensems alcanci la gracia del seu oncle, el dit rei Jaume II d'Aragó.[3]

Mai com aleshores s'eren considerades tant estretament lligades les tres monarquíes eixides de la gloriosa soca comtal — malgrat lo que certes actituts diplomàtiques exteriors feien suposar — i els documents privats de la cancillería catalana proven una unitat de pensament i d'acció interna, molt forta i mai interrompuda

1. Doc. III.

2. Doc. núm. XXVII, «offerentes fastigio regio nunc et semper fore parati ubicumque fuerimus servicio dominationis vestre totis viribus deservire propriis sumptibus et expensis, et specialiter in conquesta Sardinie vel alia quaqumque si necesse nos habebit, quia nostra, sicut decet, vestra omnino reputamus».

3. Doc. núm. VI. Perpinyà, 20 abril 1306 : «quod nisi daret se et conferet dominacioni vestre, et vestram voluntatem sequeretur in omnibus, non parceret sibi nec cuam graciam redderet nec amorem».

en totes les relacions amb els estats estrangers. En Muntaner és el fervent panegirista d'aquesta unió gloriosa, d'aquest imperialisme polític que féu nostra grandesa en el XIVèn segle. Per a ell el rei d'Aragó és sempre el cap i major de tots els altres.[1]

Aqueixa mena de patriarcat imperial se veu també confirmada en l'adjunt diplomatari per l'alta direcció que en tots els afers de l'Infant, molt més que el seu propi pare, exercí el rei d'Aragó, que el guia sempre i l'aconsella, i s'interessa per sa sort i l'ajudà quan ho havía de menester. En mig dels perills i de les greus cures del setge d'Almería, a les darreríes de l'any 1309 i principis del 1310, el veiem interessar-se, com més avant indicarem, més d'una vegada, per a atènyer per a l'Infant un bon acomodament matrimonial.

Es al mateix rei al qui trobem sempre afanyós de tenir noves de l'Infant de les més llunyanes partides, unes voltes per a saber de sa salut, altres per a comunicar-li l'estament de la seva; altres per a felicitar-lo pel seu matrimoni amb Isabel de Sabràn, princesa pretendent de la Morea. I quan no podía haver-les d'ell directament, era el rei de Mallorca el qui l'enterava amb goig de la deslliurança de la presó en que el tenía el duc d'Atenes, o bé confidents de les cases rivals de Gènova, com en Cristià Spinula o en Nicolau d'Oria, que respectivament el posaven al corrent dels fets de Romanía o la Morea.

Ens caldría ara ja estudiar el valor històric de la contribució diplomàtica que aportem en aquest estudi, mes abans hem de parlar d'altres fonts diplomàtiques i narratives d'informació de primera mà, l'aprofitament de totes les quals és indispensable per a escriure una detallada monografía sobre l'infant de Mallorca, i els importants fets en que intervengué en els darrers anys de sa vida.

Deixant de banda els materials que l'Arxiu de Perpinyà ens podría oferir, perquè a pesar d'haver-ho intentat en l'ocasió present, la guerra apocalíptica que afligeix a la major part de les nacions d'Europa no ha afavorit els nostres desitjos, i concretant-nos a les fonts diplomàtiques en el present estudi aportades, hem de fer constar, abans de tot, que tant valor com els documents que publiquem tenen altres fonts no diplomàtiques del segle XIV, i entre elles ocupen el primer lloc la *Crònica* d'en Muntaner, contemporani i amic de l'Infant, i per lo tant, testimoni de la major importancia, i la *Crónica aragonesa de la Morea* o *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea*,[2] l'autor de la qual si bé no és contemporani dels fets que narra, rebé una impressió d'ells bastant propera

---

1. «Que si ell se vol, axi es lo regne de Mallorques a son manament, com lo regne Darago : e àxi mateix lo regne de Sicilia : que mentre a ell placia, que aquells regnes haja e tenga per casa sua propria, e ell e lo senyor rey de Mallorques e lo senyor rey de Sicilia sien duna volentat e duna valença, axi com esser deuen, poden fer comte, que serán sobirans a tots los reys e princeps del mon.» Cap. CCXLII.

2. *Chronique de Morée au* XIII *et* XIV *siècle*, publiée et traduite pour la premiere fois pour la Société de l'Orient Latin, par Alfred Morel-Fatio. Genève, 1885.

i directa, havent-la escrita en el darrer terç del mateix segle. Ja tindrem ocasió d'assenyalar l'important contribució que han aportat aquestes dugues fonts capdals a la biografía del príncep mallorquí. Si bé en els llocs corresponents d'aquest estudi citem les obres de l'historiografía moderna que tenen interès per al nostre objecte, indicarem aquí de primer les fonts documentals més importants.

A pesar dels nostres esforços no hem pogut veure mai l'*Historia de Constantinoble* d'en Ducange, llibre on per primera vegada se publicaren peces diplomàtiques relatives a l'Infant. Bona part d'elles les reproduí en Buchon,[1] mercès a lo qual hem pogut posar-les a contribució. També trobem materials inèdits o al·lusions a ells, en les obres d'en Hopf,[2] en Lecoy de la Marche[3] i en Finke.[4] En Campaner[5] i la nova edició de l'*Histoire du Languedoc*[6] aporten també una informació nova, que fins ara no havía estat incorporada a les relacions biogràfiques d'en Ferràn de Mallorca.

Encara que d'escassíssima valua històrica, ofereix algún nou rastre d'arxiu no aprofitat per cap de les moltes obres que s'han ocupat més o menys incidentalment en l'infant de Mallorca, l'estudi de Mr. Renard de Saint Malo publicat en 1854.[7] Els únics datos nous se troben en el paragraf titulat *Apanage du Prince*.[8] Tot lo demés és de pura fantasía, o repetició de lo ja conegut, i escrit ademés en un estil inflat per un candorós *chauvinisme*.

D'en Zurita haguera tingut de parlar ací com a font de primera mà, si la *Crònica* d'en Muntaner i la publicació d'alguns dels adjunts documents no llevessin novetat a lo que diu sobre l'Infant; alguns d'aquests últims no els tingué a la vista o no en volgué fer ús, perquè en la seva obra de tant ample extensió no li era llegut apurar la materia.[9]

---

1. *Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée.* Paris, 1843. — *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises.* Paris, 1875.

2. *Veneto-Byzantinische Analekten.* Wien, 1860. — V. doc. X.

3. *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque.* Paris, 1892.

4. *Acta Aragonensia.* Berlin-Leipzig, 1908.

5. *Cronicon Mayoricense.* Palma, 1881.

6. Toulouse, Privat. Vol. IX.

7. *L'infant Don Ferrand de Mayorque,* par Mr. Renard de Saint-Malo... Société agricole, scientifique et litteraire des Pyrénées Orientales. Neuvième volume. Perpignan, 1854, p. 376-391.

8. «Un apanage avait été certainement assigné sur les états de Montpeller à l'Infant Don Ferrand car il se dit seigneur de cette baronie, dans son contrat de mariage du 4 oct. 1315 (Muntaner, cap. 267). C'est ainsi que son 2.ᵉᵐ fils D. Ferdinand se qualifia par la suite de vicomte d'Omelas et de sire de Fronsignon.» Cita com fonts *Aigrefeuille* (sic), p. 117 i *Lib. Feud.* C. f. 126, 133 i 136 v. a l'Université. Ens ha estat impossible obtenir més clarícies d'aquestes indicacions, ni copies dels documents citats, a pesar d'haver-les encarregades.

9. Se referixen als fets de l'Infant els capítols seguents dels *Anales*: Lib. V, c. LXXXI; C (se confón al parlar de les negociacions matrimonials amb Clemencia d'Hongria), CIII, Lib. VI, c. IX, XV, XVIII, XIX. En aquest últim, al parlar dels fets de la Morea, confon en Lluis de Borgonya amb Felip de Saboia.

Aprofitant les fonts acabades d'indicar, s'han construït algunes relacions històriques de la vida de l'Infant, entre les que mereixen especial menció les següents:

Hopf : *Griechenland im Mittelalter*. Leipzig, 1867-1868. I, pp. 398 ss.

Bozzo : *Note storiche siciliane del secolo* XIV. Palerm, 1882, pp. 163, 333, 371 i 427 ss.

Mas Latrie : *Les princes de Morée ou d'Achaïe*. Venezia, 1882, p. 16-17.

Rubió i Lluch : *Los Navarros en Grecia*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, 1887.

Gregorovius : *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*. Stuttgart, 1889. I, p. 480 ss. II, p. 74, ss.

Schlumberger : *Expédition des Almugavares ou routiers catalans en Orient*. Paris, 1902. p. 268 ss.

Miller : *The Latins in the Levant*. London, 1908, p. 253 ss. Cf. també la traducció grega de la mateixa obra pel Prof. Spyr. P. Lambrós, que és la que es cita en les notes, per esser com una nova edició esmenada i augmentada.

En els llibres dels historiadors mallorquins així com en els d'en Fallmerayer[1] o la Baronesa de Guldecrone[2] s'hi troben també referencies a la vida de l'Infant, però fetes quasi exclusivament damunt d'en Muntaner, i aprofitant sols fonts de segona mà.

III

El contingut del Diplomatari de l'infant de Mallorca se pot dividir en quatre boldrons principals : I. Documents referents a la seva primera anada a Romanía en 1307. II. Idem referents als seus matrimonis projectats i efectius. III. Idem sobre l'anada de l'Infant a França i la guerra entre Frederic de Sicilia i Robert de Nàpols. IV. Idem sobre l'expedició a la Morea. Queden uns quants documents escaducers que no arriben a mitja dotzena, d'escasa importancia els més, que tenen un caràcter purament familiar, mes sense aquell segell de candor i intimitat que ofereixen les lletres reials escrites en nostra materna llengua. Anem ara a estudiar separadament cada una d'aquestes parts, comentant-les de la manera més completa i clara que ens sigui possible.

I. — *Documents relatius a la primera anada de l'Infant a Romanía*[3]

Els dos més importants episodis de la vida política de l'Infant, són ses dugues aparicions en l'Orient; de primer en 1307 com cap de la Companyía catalana de Romanía, exercint de lloctinent de son cosí, el rei Frederic III de Sicilia; després, en 1315, com príncep pretendent de la Morea.

---

1. *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*. Stuttgart, 1830-1836.
2. *L'Achaie feodale*. Paris, 1886.
3. Constitueixen aquest boldró els docs. II-V, VII-X.

De tots els prínceps del casal d'Aragó, ell és l'únic que en féu del món grec el pol únic i principal de ses ambicions i de sa existencia. Els primers documents de l'Arxiu, a pesar de la seva indeterminació, se refereixen ja sens dubte a la seva empresa de Romanía.[1] L'Infant, desterrat del casal patern, se'ns presenta de cop i volta en Barcelona, pels anys de 1305 i 1306, procurant obtindre del rei Jaume o de sa esposa la regina Blanca, sos protectors, els *acurriments* indispensables per a empendre el seu viatge envers noves i per ell acalorades i desitjades aventures. Un any més tard, el 10 de març de 1307, el veiem ja a Milazzo firmant amb el rei Frederic III de Sicilia les condicions del conveni de Romanía. Aquest conveni, sumament interessant, del que en Muntaner ens dóna un exacte extens[2] — perquè el rei li comunicà per endavant an ell, lo mateix que an en Rocafort, únics capdills de l'expedició que en tingueren previa noticia, — havía sigut ja donat a conèixer, com s'ha indicat abans, per en Buchon. Dues interessants lletres de la riquíssima col·lecció del regnat del rei Jaume II, anomenada cartes reials diplomàtiques, la més copiosa conservada en aquest genre de l'Edat-mitjana, car munta fins el nombre verament assombrós de 16,000 peces soltes diplomàtiques, ens informen també dels fets de l'Infant a Romanía.[3]

Els documents núms. II, III, IV i V, a que hem al·ludit abans, cas de referir-se tots a preparatius de l'expedició de Romanía, tenen una important significació en quant mostren una participació del rei Jaume II en els afers de l'Orient, no sempre seguida, per desgracia, però no menys interessant que la que tingué l'hàbil i coratjós Frederic III de Sicilia. Aquest enèrgic monarca no havía abdicat mai de la seva autoritat i direcció sobre la Companyía catalana, i amb ell també son germà el rei d'Aragó, amb qui s'aconsellava en tots els negocis polítics, i al que considerava com son príncep superior i estimava com a pare. Sempre un i altre havíen guardat relacions amistoses amb la Companyía, si bé, com és natural, sovintejaven més les que hi tenía el rei de Sicilia. En les necessitats que sentiren freqüentment aquell heroics almogàvers, més d'una vegada els hi havía prestat el seu auxili; sobretot, quan la mort d'en Roger de Flor deixà la Companyía catalana acèfala i en una situació altament compromesa. Es aleshores quan aquesta va girar tot d'una els ulls envers el seu antic sobirà, el rei de Sicilia, enviant-li el secretari d'en Roger de Flor; mes quan aquest retornava amb lletres de Frederic III a Galipol, prop de l'illa de Tenedos va esser fet presoner pels bisantins.[4] La Companyía necessitava de l'apoi d'una nació poderosa, i en aquelles

---

1. Vid. doc. II (Barcelona, 16 març 1306); III (Ibid. 21 març 1306); IV (Valencia, 25 març 1306); V (Barcelona, 8 abril 1306).

2. Cap. CCXXX.

3. Doc. VIII (Genova, 16 setembre 1307) i IX (Perpinyà, 2 juliol 1308). Dóna llum també sobre l'época de l'Infant a Romanía el darrer document d'aquesta primera part, relatiu a la reberia d'en Muntaner al Negrepont, en l'any 1307, quan se presenta allí acompanyant an aquell príncep. Vid. doc. núm. X. Venecia, 5 agost 1308.

4. Pachymeres : lib. VII. (Ed. Bekker; Bona, 1835; II, 563.)

crítiques circumstancies els seus capdills més prudents i avisats sostenien negociacions amb aquell rei per a posar-se al seu servei. En Jaume II d'Aragó més d'una volta va pensar que aquella forta allau de soldats invencibles podía esser l'instrument d'una enèrgica política d'influencia sobre l'Orient bisantí, enfront de les pretensions d'en Carles de Valois, i dels Anjou en general, sobre Constantinoble. Sería aleshores quan el rei de Sicilia, en connivencia, sens dubte, amb el seu germà, va fixar-se en el seu cosí, el jove i valerós Infant, fill tercer del rei Jaume II de Mallorca. En el conveni de Milazzo se designa la Companyía catalana com *gens quam dictus dominus rex habet in partibus Romanie.* Les relacions del rei d'Aragó amb la Companyía, a pesar de lo allunyada que estava de la terra catalana i de no haver sortit directament d'ella sinó de Sicilia; i a pesar de la política d'abstenció militar d'aquell rei en els afers internacionals, no es vegeren mai interrompudes i fins va arribar a exercir sobre d'ella un cert poder jurisdiccional, que en res se diferencía de la sobiranía política directa. N'hi haurà prou amb recordar ací — ja que d'això esperem parlar-ne en una obra especialment consagrada al gloriós episodi de la nostra dominació en Orient—que els capítols concordats en 1304 entre Frederic III i la Companyía foren presentats per en Roger de Lluria en nom d'aquella a Jaume II, i que en la lletra acompanyatoria li deia el rei de Sicilia que amb la seva ajuda i sos consells pensava conquistar tota la Romanía.[1] L'expedició d'en Berenguer d'Entença, quan en 1304 se n'anà a augmentar l'estol dels almogàvers que lluitaven en l'Orient, s'organitzà també a Catalunya, sortint de Tortosa.[2] El rei Jaume II se prengué un interès personal i directe en favor d'en Berenguer d'Entença, quan caigué en poder dels genovesos, i mercès a sa influencia política se conseguí sa lliberació.[3] En certa ocasió, Jaume II ordena a en Berenguer d'Entença i en Bernat de Rocafort, caps de la Companyía catalana, una restitució de béns en favor d'en Berenguer de Cases, habitador de Galipol, aon residía aleshores el major nucli dels catalans.[4] Per últim, quan els monestirs riquíssims del Mont Athos se vegeren amenaçats d'esser destruïts i saquejats per la Companyía catalana, mentres un dels seus *higoumens* més famosos, el que va esser després l'arquebisbe Daniel II, se dirigía al rei de Servia cercant sa protecció, altres acudíen a la del rei d'Aragó que, per medi de l'Arnau de Vilanova, va recomanar als seus súbdits que no molestessin per a res els monjos de

---

1. CRD de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Sens lloc, ni més data que l'any 1304. Com aquest document, lo mateix que els demés al·ludits en el text, veuràn la llum en el nostre Diplomatari de l'Orient Català, que molt pròximament darem a l'estampa, sols ens referirem an ell de la següent manera : D. de l'O. C.

2. Arx. Cor. Aragó : CRD 2,111. Messina, 20 juny 1304. Martin Chabot : *Un document rélatif a l'Expédition de la Compagnie Catalane en Orient. Le Moyen Age.* Paris, 1910. XIV, 201. D. de l'O. C.

3. Arx. Cor. Aragó : Nàpols, 29 gener 1306. D. de l'O. C.

4. Arx. Cor. Aragó : Barcelona, 25 setembre 1306. D. de l'O. C.

la Muntanya Santa.[1] Res té, doncs, d'estrany, que a la vista i amb l'auxili del rei Jaume es preparés ja des de Catalunya l'anada de l'Infant a Romanía, i que per aquest motiu, vingués ell a Barcelona, que és aon comença sa carrera política.

Dels dos documents[2] relatius a la presó de l'Infant en Negrepont, un és inèdit i l'altre ha sigut publicat parcialment per en Finke. Es aquest una curiosa informació d'en Cristià de Spinula, que posava sovint al corrent al rei Jaume II de molts successos polítics ocorreguts a l'estranger. Sobre els de la Companyía catalana afegeix alguns detalls fins ara desconeguts, que en son dia tindrem ocasió de remarcar. En quant a l'Infant no aporta res de nou a les noticies donades per en Muntaner, que estava en millors condicions que el Spinula per a contar els fets, per lo mateix que d'ells va esser actor i part interessada. El curiós document de Perpinyà de 5 juliol 1308 és una lletra del rei de Mallorca, Jaume II, al seu nebot el rei d'Aragó. Hi ha en ell una expressió que mostra a les clares que les relacions entre aquèll i son fill no havíen estat sempre molt cordials, i que en la vida de l'Infant hi hagué quelcom d aventurer o anormal, que no sentà mai bé al seu pare. Comunica al rei d'Aragó que, mercès a les gestions dels reis de França i de Nàpols i del duc de Calabria, torna a esser en son poder el príncep mallorquí, i afegeix : «ecce quod restitutus est nobis et eum quem perdideramus recuperavimus per Dei misericordiam, *utinam atritum et bene correctum*».

La presó de l'Infant fou una conseqüencia fatal dels fets polítics que aleshores es desenrotllaven entre els estats interessats en la que avui anomenaríem la qüestió de l'Orient, que ha estat sempre viva a Europa, ja des de la quarta creuada, en el segle XIII. L'Infant se conduí en aquesta ocasió amb la temeritat que sovint caracteritzà el seu caràcter, i que en Muntaner, més previsor, precisament li tirà en cara al parlar d'aquests successos. Ell prou coneixía els viaranys dolents i li aconsellava que per cap de les maneres passés pel Negrepont. «Perque es gran perill — diu — anar ab fill de rey jove; quells son de tan alta sang, que nos pensen que per res nul hom los degues fer nul greuge.»[3] Tot fou debades. L'Infant, ademés, per major dissort seva, troba allí l'almirall francès, en Theobald de Cepoy, lloctinent d'en Carles de Valois, el qual des d'alguns anys estava encarregat d'equipar una expedició contra Bisanci, amb la triple protecció de França, del Papa i de Venecia. Aquesta República havía renovat els antics convenis amb Carles d'Anjou en favor del Valois, amb l'esperança de que una possible restauració de l'Imperi llatí de Constantinoble li retornaría l'antiga preponderancia en l'Orient, que ara li havía usurpada completament Gènova, la seva rival de sempre. La Senyoría de l'Adriàtic havía firmat en 19 de desembre de 1306, — cabalment l'any abans dels

1. Arx. Cor. Aragó : Valencia, 1 juliol 1308. Rubió i Lluch : *Estudis Universitaris Catalans*, I, 45. — Id. : *Documents per a l'historia de la cultura catalana mig-eval*, I, 45.
2. Documents núm. VIII (Gènova, 16 setembre 1307) i núm. IX (Perpinyà, 2 juliol 1308).
3. Cap. CCXXXV.

successos que comentem, — amb el de Cepoy, un tractat d'aliança amb aquell objecte,[1] i era aleshores, quan l'Infant devía passar per l'estret de Negrepont, que era arribat allí també el lloctinent del Valois amb un estol de galeres venecianes, freturós de cercar medis i aliances a Grecia, per a assolir la conquesta de Constantinoble. Tement Cepoy l'influencia de l'Infant en la Companyía catalana va incitar al capità de les dites galeres a llençar-se sobre sa persona, i a fer-lo presoner, a pesar del salconduït que li havía estat donat pel batlle del Negrepont.

Els documents que publiquem sobre l'anada de l'Infant a Romanía i sa presó, no fan més que corroborar l'autenticitat de la narració d'en Muntaner, la principal i més pintoresca font històrica d'aquest romancesc episodi. Els seus records personals vius i directes, com de qui tant estretament lligat estigué aleshores a la vida política i íntima del príncep mallorquí, no hi ha res que els substitueixi.[2] En Muntaner, que tant poca segura guia és quan parla de fets en que no hi tingué cabuda, és d'una valua extraordinaria quan se posa en escena com actor o narrador de lo que ha presenciat.

Lo millor de la seva *Crònica* és això precisament : l'autobiogràfic, lo viscut; i és llàstima que no s'hagués limitat an això sols, sinó que portat d'una quimèrica emulació, li hagués passat pel cap escriure una mena d'historia general de la gran confederació catalana, la més extensa de totes les nostres mig-evals en el temps i en l'espai, que no és distingeix per l'exactitut cronològica, plena de salts i d'enormes llacunes, amb una desproporció no menys enorme entre la relació de lo presenciat i lo que és fill d'informacions indirectes. En rigor no és altra cosa que una epopeia en prosa de les grans gestes del casal d'Aragó, rublerta d'entusiasme patriòtic i de grandesa, i sobretot de l'ambient de l'època, que es respira com en cap altre crònica, i que cada dia fan més manifest els documents del nostre Arxiu, dels quals pot esser ella el més insustituible comentari espiritual.

II. — *Documents relatius als matrimonis projectats i efectius de l'Infant*

Quasi una quarta part del present diplomatari està dedicat a les diverses temptatives matrimonials de l'Infant, en algunes de les quals s'interessà vivament el rei Jaume II. S'hi refereixen tretze documents, assaber : els núms. XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XIX, XXIX, XXX, XXXV, XXXVI i XXXIX. Llevat dels relatius al casament amb Isabel de Sabràn i d'Ibelin (núms. XXIX i XXXVI) publicats per en Buchon,[3] tots els altres són inèdits. Ademés també

1. Thomás : *Diplomatarium veneto-levantinam*, p. 48. Cf. Gregorovus : op. cit. I, 482.
2. La *Crònica* d'en Muntaner dedica vuit capítols a tractar de les relacions de l'Infant amb la Companyía, i a sa separació d'ella i presó al Negrepont. (Cap. CCXXX, CCXXXI, CCXXXII, CCXXXIII, CCXXXIV, CCXXXV, CCXXXVII i CCXXXVIII.)
3. *Chroniques*, p. 508 i 513.

fòra de les noces amb les dugues princeses estrangeres de Sabràn i d'Ibelin, les altres tinences matrimonials eren desconegudes.[1] Són els Arxius Nacionals de París, escorcollats per D. Estanislau Aguiló, com ja hem tingut ocasió d'indicar, els que ens diuen (doc. XI) que D. Ferràn intentà casar-se en la primavera de 1309 amb l'infanta Isabel, filla del difunt rei Sanxo IV de Castella († 1295), qui sab si amb l'intent polític de guanyar-se per part del sobirà castellà Ferràn IV, l'amistat de la casa de Mallorca, per a la seva futura campanya contra els sarrains, com se va intentar també en la mateixa època el casament de l'infant Jaume d'Aragó, fill de Jaume II, amb la filla de *l'Emplaçat*. El projecte no es va tirar endavant, i l'infanta castellana, que ja tenía llavors uns vint-i-sis anys, es casà l'any següent amb Joan III, duc de Bretanya.

Ja hem tingut abans ocasió de remarcar l'interès que, entre les preocupacions i penalitats del setge de Almería (1309-1310), tingué el rei Jaume II en casar l'Infant amb la princesa Clemencia, germana de Carles I d'Hongría,[2] de la casa de Nàpols, i neboda de Robert de Nàpols, i l'èxit desgraciat d'aquesta paternal solicitut seva, com ho indica sa seguida correspondencia sobre aquest afer, recomenant-lo al dit rei Robert, a la reina, sa muller, i al rei d'Hongría. La princesa, que era filla de Carles Martel, rei titular d'Hongría, va casar-se en 1315 amb Lluís X de França. Tots els documents referents an aquest intent són inèdits i procedents del nostre reial Arxiu.

Per últim, sols hem de recordar ací que mercès a la solicitut del mateix rei, s'intentà, en 1310, un tercer projecte de matrimoni d'en Ferràn amb la filla del jutge sart de Gallura, el nom de la qual no s'indica en el document procedent dels Arxius Nacionals de París (quadam domicella nepte Marchionis de Ferrana).[3]

Molt més interès que aquests intents fracassats ofereixen els documents relatius als dos casaments que realitzà l'Infant. Fou el primer amb na Isabel de Sabràn, neta de Guillem II de Villehardouin, príncep franc de la Morea,[4] (1245-1278) i mare de Jaume III de Mallorca, mort defensant son regne a Lluchmajor, com son pare havía mort defensant son principat prop de Clarença. En el mateix any de 1315, i pocs mesos després de morir sa primera esposa, se casà l'Infant amb Isabel de Ibelin,[5] filla del senescal de Xipre i cosina del rei Enric II

---

1. Lecoy de la Marche : I, 367; va veure el document sobre el matrimoni amb Isabel de Castella i hi fa referencia.

2. Doc. XII (Setge d'Almería, 3 desembre 1309). XIII (Ibidem, 10 desembre 1309). XIV (Ibid., 26 janer 1310). XV (Valencia, 26 febrer 1310). XVI (Ibid., 28 febrer 1310) i XVII (Ibid., 28 febrer 1310).

3. Doc. XIX (Terol, 25 abril 1310). L'influencia d'aquesta familia en l'illa de Sardenya explica que Jaume II volgués lligar-la amb llaços de sang amb la casa d'Aragó. V. Finke: *Acta*, II, 514.

4. Doc. XXIX : Capítols matrimonials (Messina, febrer 1314). Doc. XXXIII : Testament d'Isabel de Sabràn (Catania, 12 maig 1315).

5. Doc. XXXV i XXXVI (Nicossia, 5 octubre 1315). V. Hopf : *Griechenland*, I, 400.

d'aquella illa. Aquesta princesa sobrevisqué a son marit, casant-se llavors amb Huc d'Ibelin, comte de Jaffa. Un fill pòstum li restà de ses primeres noces, anomenat Ferràn com son pare, el qual, en son poc afortunat matrimoni amb una filla del rei de Xipre, demostrà haver heretat també la mala estrella de sa niçaga.[1]

L'infant Ferràn, qui en sa curta vida aspirà a la mà de cinc princeses, amb dues de les quals contragué successivament matrimoni, tenint successió, deixà també descendencia ilegítima a Mallorca, a pesar de les breus estades que sembla hi degué fer. Es molt fàcil que els arxius de l'illa conservin alguna documentació sobre aquest punt, que sols coneixem per unes notes dels Anals d'en Guillem Terrassa, reproduïdes per en Campaner.[2] Segons elles deixà tres fills naturals. De l'un, anomenat Ferràn, res se sab fòra del nom. L'altre, Sanxo, casà amb Saura Rosselló, filla del cavaller Ferrer Rosselló.[3] L'últim, de nom Pagano, segons en Terrassa, morí a Lluchmajor combatent en l'exèrcit de son germanastre el darrer rei de Mallorca.[4]

III. — *Documents sobre l'anada de l'Infant a França i la guerra entre els reis Frederic i Robert.*

Per la proximitat cronològica d'aquests dos fets, dels documents an ells pertinents en fem una sola divisió. Ademés, un d'ells (núm. XXVII) se relaciona amb els dos successos. Des del 28 de febrer de 1310, data en que Jaume II li comunica la negativa del rei d'Hongría al projectat casament amb sa germana Clemencia, fins al 1.r d'abril de 1311, en que l'Infant apareix en la cort de Nàpols, festejat per son cunyat el rei Robert i sa germana la reina Sanxa, i per la reina viuda María, se perd el rastre del nostre personatge. Després, tots els documents referents al període que va des de 1311 fins a 1314 tenen un gran interès, perquè, apart d'esser inèdits, ens donen compte de fets de que no es troba rastre en altres fonts històriques de l'època. Sembla que en Ferràn de Mallorca, mal avingut amb l'ociositat i disposat sempre a oferir sa espasa i son valor al príncep de sa familia que d'ells ne tingués necessitat, en son despit pel desengany de ses pretensions a la mà de la princesa Clemencia, i qui sab si agraït ensems a son cunyat el rei Robert de Nàpols, que tant s'interessà per aquesta aliança, de primer entuvi se posà resoltament al seu costat en els conflictes que l'amenaçaven aleshores, sobretot amb motiu de l'entrada a Italia de l'emperador Enric d'Alemanya. Aquest conflicte havía de produir una ruptura entre el rei de Nàpols i el de Sicilia,

---

1. Cf. doc. XL, p. 374, nota 1.
2. *Cronicón mayoricense*, 43.
3. Tingué dues filles. L'una, Esclaramunda, casà amb Artal de Foces, i és enterrada a la Catedral de Palma, mig cos dins de la Capella reial i mig cos fòra. L'altra, se maridà amb en Berenguer de Vilaragut.
4. Campaner: *Cronicón mayoricense*, p. 63.

i més endavant un nou canvi d'actitut de l'Infant. Mes al principi les coses no havíen arribat an aquest punt, i se seguíen per part del rei d'Aragó negociacions diplomàtiques entre un i altre, començades pel famós Arnau de Vilanova, i seguides després per l'Esquerrer.[1] Per altra banda el rei de Nàpols havía ofert al d'Aragó grans acorriments per a l'empresa de Còrcega i Sardenya. Els reis de Mallorca i d'Aragó consentiren en que l'Infant passés a aquell reialme amb una petita comitiva de cavalls, no posant-hi el segón més observació, que el desig de que per part d'en Ferràn no es molestés mai ni de cap manera al seu germà el rei de Sicilia. De l'estada d'aquell a Nàpols, — que tant grata li fou, segons confessió seva, sobretot mercès a les bondats de la reina, — de la notificació de la seva anada, per part del rei de Mallorca al d'Aragó, i de la contestació reservada d'aquest, ens informen els documents XXII, XXIII i XXIV[2] de nostre Arxiu, fins ara del tot desconeguts. Ignorem per quin motiu el príncep mallorquí se deseixí del poder del seu cunyat i se'n anà a Mallorca. No feia gaire temps que el rei d'aquesta illa havía participat al d'Aragó l'anada a la cort del rei Robert, del seu fill, quan aquest se presentà en la seva. L'Infant arribà a temps de presenciar els darrers moments de la vida del seu pare. La mort d'aquest tingué lloc a últims de juny de 1311, i la lletra esmentada és datada el primer dia d'abril. En Muntaner, que el vegé a Mallorca dues vegades, a l'anar a Valencia a casar-se i al retorn de sa boda, vint-i-tres dies després, ens dóna noticia d'aquesta estada, amb deliciosos detalls íntims relacionats amb les dites noces.[3]

Mort el rei Jaume de Mallorca el succeí en la corona el seu fill gran en Sanxo, germà de l'Infant, qui l'acompanyà en el seu viatge al Rosselló per a veure's amb el rei de França. Des de Salces, amb data de 6 d'agost de 1311, donà compte al rei d'Aragó d'aquest viatge (doc. XXV). D'aquesta anada dels dos prínceps mallorquins a França en parlen els documents XXVI i XXVII[4] i en trobem un interessant i animat comentari en un altre de posterior estractat per en Finke.[5] Durant aquest viatge és quan esclataren entre l'Infant i el seu germà les disensions de que parlen el document núm. XXVII i el procés verbal, al que més endavant hem der eferir-nos de bell nou (núm. XL). A l'esser desterrat pel seu germà, influït per les suggestions dels nobles i consellers de la cort de Mallorca, és quan l'Infant girà els ulls envers el seu cosí el rei Frederic III de Sicilia, que sempre l'havía distingit amb el seu afecte, i que aleshores necessitava més que mai de la seva ajuda per mor de la guerra, que, malgrat tots els esforços del seu germà,

---

1. **Zurita**: *Anales*, lib. V, cap. C.
2. Amb dates respectivament de 1 d'abril de 1311 (Nàpols), 8 de maig de 1311 (Mallorca), i 3 de juny de 1311 (Osca).
3. Cap. CCLVI.
4. Doc. XXVI (Barcelona, 22 d'agost de 1311). Doc. XXVII (Sant Feliu de Guixols, 26 de març de 1312). V. **Lecoy de la Marche**: op. cit., I, 368.
5. *Acta Aragonensia*, p. 485, i doc. XXVI, nota 1.

havía esclatat ja entre ell i el rei de Nàpols,[1] amb motiu de la coronació d'Enric VII com emperador de romans en la ciutat eternal. Aquest canvi d'actitut d'en Ferràn, que un any abans se mostrava tant satisfet al costat del rei i de la regina de Nàpols, no li fa pas gaire honor, ni parla tampoc en favor de la conseqüencia del seu caràcter. Qui sab si influiría en el canvi de sa determinació l'esquer de les noces en perspectiva de na Isabel de Sabràn, que obríen de nou un ample camp per a sos somnis de gloria i d'ambició.

Si hem de donar crèdit a la *Crònica de Morea* — i més endavant haurem de recordar aquesta indicació — durant la seva citada estada a Nàpols fou quan la seva germana Sanxa, la regina, tractà secretament amb ell d'aquestes noces. Sigui com vulla, l'Infant se posà decididament a les ordes del sobirà de Sicilia, i abandonà per a sempre més la cort de Mallorca, que tant poc hospitalaria per a ell era estada i de la qual per dues vegades, o voluntariament o forçosa, se n'havía deseixit.

Armant una galera amb el consentiment de son germà el rei Sanxo, a Colliure, el 26 de març de 1312 des de Sant Feliu de Guíxols, prenía comiat del seu oncle el rei Jaume II, participant-li el seu viatge a Sicilia, no sense atentes excuses per no haver-ho fet abans. Poc després de la seva arribada, el 24 de juliol de 1312, el rei Frederic III pagà el seu amor i llealtat amb la donació ja abans esmentada de Catania i del castell d'Urbino, amb tota la jurisdicció civil i criminal.[2] Dels fets de la guerra de Calabria i de Sicilia, en los que hi prengué part l'infant Ferràn, no ens informen ja els documents de l'Arxiu, que ens ofereixen una llacuna històrica de quasi dos anys : des del 24 de juliol de 1312 (doc. XXVIII), fins al febrer de 1314 (doc. XXIX). Altrament ompla en part aquesta llacuna la *Crònica* d'en Muntaner, qui dedica, total o parcialment, quatre capítols a la citada guerra.[3] El nostre diplomatari, no obstant, ens confirma més endavant, pel document de Mazzara de 28 maig de 1314 (doc. XXXI), la participació atribuïda per en Muntaner a l'Infant en les negociacions que se seguiren per a fermar una treva entre els beligerants, com ho indiquen les credencials de que aquell acusa rebut en dita lletra, portades de part del rei Jaume II pel conegut diplomàtic i escriptor d'aquell temps, el sacristà de Mallorca Joan Borguny.[4]

IV. — *Documents sobre l'infant Ferràn en la Morea*

Els dos episodis més importants de la vida política de l'Infant, i ara bé com anell al dit el consignar-ho de nou, són indubtablement els de la seva participació

---

1. Zurita : *Anales*, lib. V, cap. C.
2. Doc. XXVIII. V. Zurita, VI, c. XV : «Don Fadrique le dió la ciudad de Catania en su vida i mas dos mil onzas de renta de su cámara».
3. *Crònica* : cap. CCLXVI, CCLXVIII, CCLXIX i CCLXX. Zurita : *Anales*, lib. V, cap. C, i lib. VI, cap. XV.
4. Finke : *Acta Aragonensia*, 303 i 574.

en l'historia de l'Orient llatí. Del primer, o sigui de la seva anada a Romanía per a governar en nom del rei de Sicilia la Companyía catalana, ja n'hem parlat. Ara se'ns presenta el més heroic i dramàtic de tots : la seva expedició a la Morea per a prendre possessió del Principat que li portà en herencia la seva primera muller, na Isabel de Sabràn. El rei Frederic III de Sicilia, gran amic i protector del príncep Ferràn de Mallorca, prengué, sens dubte, una part molt important en la realització d'aquest matrimoni. I és natural que fos aixís, per quant aquest enllaç li proporcionava l'aconseguir l'ideal d'estendre sa dominació a l'Orient, — en el qual havía ja posat el peu a l'acceptar per a la seva dinastía els ducats d'Atenes i Neopatria, — afegint a son imperi un nou territori : el principat d'Acaia. Com hem dit abans, la Crònica aragonesa de Morea suposa que en aquest matrimoni tingué també una part molt principal la germana de l'Infant, Dona Sanxa, regina de Nàpols.[1] El rei Frederic veia ademés en aquestes noces venturoses la possibilitat d'expulsar la casa d'Anjou de la Morea, aon feia temps s'era introduïda.

La gran lluita entre els angevins i els catalans començada en les darreríes del segle anterior, precisament a Sicilia, i continuada a Catalunya, anava a tenir un tercer escenari en la terra grega. Ara se podía ben dir que havíen estat els seus camps de batalla totes les terres i totes les aigües del Mediterrani. La noticia del matrimoni posà a tots els barons francs de la Morea en gran consternació i furor. Ells veien adés la seva terra amenaçada des de Sicilia pels preparatius de guerra d'un valerós príncep del casal d'Aragó, en l'època mateixa en que els catalans acabaven d'apoderar-se del ducat d'Atenes, i des d'ell empreníen incursions temudes en el territori de la Morea. « — Has donat la teva filla als catalans! — li digueren folls d'ira els capdills del partit franc a la senyora de Matagrifo al retornar als seus dominis, — en mala hora ho feres, car perdras tota la teva terra.»[2] Les violencies comeses amb aquesta dama, filla segona de l'heroic Guillem II de Villehardouin, i sa presó immediata, mostren l'estat dels dominadors del país enfront l'arriscada empresa intentada per l'Infant. Aquest emperò la dugué a cap comptant no sols amb l'auxili del rei Frederic III de Sicilia, sinó també amb el del seu germà el rei Sanxo de Mallorca. De la protecció directa del primer n'hi ha sengles proves diplomàtiques. En una lletra, escrita el 28 d'abril de 1315 al dux Giovanni Superanzo de Venecia, li recomanava aquella empresa, assegurant-li que l'Infant s'havía obligat amb jurament a no molestar de cap manera les possessions de la Senyoría a Grecia. No podíen esser aquestes altres aleshores que les ciutats de Coró i de Modó, al sud de la península moreòtica, i la illa de l'Eubea (doc. XXXII).[3]

---

1. *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea*... Genève, 1[illegible], p. 121.
2. Vid. doc. XL. Procés verbal, etc.
3. Gregorovius : *Geschichte*... II, 81. Hopf : *Griechenland*, I, 39[illegible], el qual dóna la data errada de 8 d'abril al document.

L'intent de la conquesta de la Morea, realitzat per un valerós i jove príncep desitjós de guanyar l'herencia d'un apartat territori amb l'espasa dels herois, en el fons no és més que un nou esforç de la política arriscada d'aquell rei almogàvar, el gran Frederic de Sicilia, que durant més d'un terç de segle va lluitar tot sol amb els poders més grans del seu temps: la casa de França i el Pontificat. An aquest rei, que tingué una visió diplomàtica ferma i atrevida sobre la política a seguir per la seva niçaga en l'Orient grec, de la qual va esser l'instrument actiu per dugues vegades el príncep mallorquí, que prengué part impulsat per ell en aventures quals no les haguera pogut somniar majors la fantasía d'un cavaller errant, li va semblar ara més factible que mai l'establiment d'una nova dinastía catalana en la Morea, a la que li haguera estat reservat l'enrobustir la dominació, ja vinculada gloriosament en la seva casa, de la ciutat més famosa del món. D'haver-se realitzat el somni dels dos valerosos herois, els hi haguera tocat als prínceps del casal d'Aragó, l'esser ensems els hereus mig-evals en la terra de l'Atica i en el Peloponci, dels Teseus, dels Nestors i dels Atrides.

Altrament no havíen pensat els dos valerosos prínceps en que el partit borgonyó de la Morea, ajudat de l'element grec, els hi havía d'oposar tant seriosa resistencia, i que aquella terra de tràgics destins en els temps clàssics, no ho havía d'esser menys ara, per a tots els que intentessin posar-hi el peu. Fou la primera víctima en aquest dramàtic episodi la sogra de l'Infant, la senyora de Matagrifo, que morí presa en el castell de Chlomutzi, i la seguí dos mesos després al sepulcre la seva gentil filla, morta poc temps després d'haver donat a llum a l'infant Jaume, que havía d'esser el desditxat hereu de la corona mallorquina. Apenes cap de les dinastíes franques de la Grecia passà de la tercera generació; i el mateix destí amenaçava, ja en son primer rebrot, a la casa reial de Mallorca en ella recentment establerta, car a l'infant Ferràn li estava reservada la mateixa fi que pocs anys endavant segà en flor en la batalla del Cefis les esperances del primer duc franc de la casa de Brienne, mort pels catalans.

No he de referir ací punt per punt les vicissituts de la fortuna de l'infant Ferràn en el seu nou palenc de la Morea. En la meva monografía històrica, ja abans citada,[1] crec haver estat el primer en intentar fer una narració detinguda de la conquesta i de la darrera lluita de l'Infant amb en Lluís de Borgonya, fins que caigué mort el 5 de juliol de 1316 junt a Clarença o a Manolada, la bella possessió de l'actual rei Constantí de Grecia.[2] En aquesta detallada relació vaig aprofitar el procés verbal que es va instruir en la curia mallorquina, per averiguar la part que en la mort de l'Infant haguessin pogut tenir la traïció, l'incuria i la cobardía,[3] i sobretot l'anomenada *Crónica aragonesa de Morea*, a les hores

1. *Los Navarros en Grecia.*

2. W. Miller: *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας*... Ἐν Ἀθήναις. 1909-1910, p. 365.—Segons la *Crónica aragonesa* la batalla tingué lloc prop del casal de la Mendola; cf. p. 134.

3. Vid. doc. núm. XL. Hopf: *Griechenland*, I, 400, fa també una precisa relació, aprofitant el procés verbal citat.

recentment publicada, manada recopilar pel gran Mestre Joan Fernández de Heredia. Aquestes dugues fonts històriques són les més riques en detalls que d'aquells fets se coneixen.

L'importancia del *Libro de los fechos et conquestas del Principado de la Morea,* que ja vaig tenir ocasió de remarcar fa trenta anys, puja encara de punt, si es considera que totes les cròniques d'aquesta península de la mateixa familia, la grega, la francesa i la italiana, no passen dels darrers anys del XIII^èn^ segle o bé dels primers del XIV^è^. La relació de l'autor grec anònim s'extèn únicament des de la primera conquesta de Constantinoble i de la Morea fins la guerra de Florent d'Hainaut en el dispotat de l'Arta en 1292; la de la Crònica francesa arriba fins la partida de Felip de Saboya al Piamont als darrers de 1304;[1] la versió italiana, paràfrasis de la Crònica grega, termina en el mateix punt que aquesta, mentres que l'aragonesa, un dels més curiosos monuments històrics i literaris que ens deixà l'iniciativa del gran Mestre, ateny fins als darrers anys del XIV^èn^ segle, quan l'arribada al Peloponès de Fr. Daniel Carreto (1377) encarregat de fer obeir en l'autoritat de l'orde dels Hospitalers.

Després d'aquesta obra, la *Crònica* d'en Muntaner és la que ens aporta més detalls íntims sobre la participació de l'Infant en els fets de l'Acaia, episodi al que dedica més o menys directament uns dèu capítols,[2] entre els que es compten planes d'un valor històric i literari de primer orde.

Els cinc documents inèdits que publiquem avui[3] de les vuit peces que constitueix la col·lecció que hem aplegada, en la part referent als fets del principat grec, han vingut a afegir nova llum sobre aquest episodi, i a refermar el valor històric de les Cròniques d'en Muntaner i del Mestre Heredia. Es peça de capdal importancia el testament fet a Catania per na Isabel de Sabràn, el 12 de març de 1315, durant el prenyat del fill de l'Infant i futur rei de Mallorca, al qui institueix hereu de tots els seus drets sobre la Morea, i en defecte seu al seu pare. Firmen el testament com testimonis catalans : Bertràn de Sant Marsal, majordom, Romeu Desveig, Jot (*sic*) de Novelles, Francesc de Palauda, Gaubert de Pestortes, R. de Mont, i Berenguer de Malet, cavallers, alguns dels quals figuren molt en els successos d'aquesta època. En el cavaller Jot de Novelles, nosaltres hi creiem reconèixer al primer mariscal dels ducats catalans de Grecia Ot de Novelles, que durant el govern del vicari Alfons Frederic d'Aragó es va casar (1331) amb una Melissenos, descendent de la familia bisantina d'aquest nom, emparentada amb la casa imperial dels Comnenos, des de que el césar Nicefor Melissenos s'enllaçà en el segle XI amb Eudoxia Comneno. N'Ot de Novelles fundà en la

1. En unes notes cronològiques que precedeixen el text del *Livre de la Conquête*, sense formar-ne part, en l'únic manuscrit que ens l'ha conservat, s'hi menciona breument la presa de Clarença per l'Infant, i sa mort. (*Chronique de Morée* publiée par J. Longnon; Paris, 1911, p. 403.)

2. Cap. CCLXI-CCLXIV, CCLXVI-CCLXX.

3. Doc. XXX, XXXII, XXXIII, XXXIV i XXXVII.

Tessalia una dinastía feudal, que encara subsistía en 1380, quan l'anexió dels Ducats al casal d'Aragó. Se coneix que després de la mort de l'Infant, el de Novelles corregué a refugiar-se en els veïns ducats catalans d'Atenes i Neopatria.

Són així mateix inèdits els capítols matrimonials entre l'Infant i la dama xipriota na Isabel d'Ibelin, filla de Felip, comte de Joppe, que foren firmats a Nicosia el 5 d'octubre de 1315 pels representants de l'Infant i tractadors del casament, el noble en Bertràn Galcelm i el mallorquí n'Arnau de Caza o Cassà, a qui més tard l'Infant va encarregar la comanda de cercar nous reforços en Mallorca i Catalunya, i a qui en Muntaner, amb marcada gelosía — perquè ell havía estat de primer escollit per aquesta missió, — dóna la culpa d'haver sigut causant per sa negligencia del fracàs ocorregut en la Morea.[1] En Bertràn Galcelm es quedà també en Grecia, i fou l'únic baró català que sapiguem que arribés a esser senyor d'una baronía franca en la Morea. En 1316 es va casar amb Beatriu, viuda del senyor de Nivelet, Joan II[2] (1305-†1316) i germana hereua d'en Guillem, senyor de Castri en l'Argolida. El senyor de Nivelet fou un dels barons francs més adictes a l'infant de Mallorca, que no el desamparà mai, com feren altres senyors de la Morea, per qual motiu, segons la Crònica aragonesa, fet presoner en la darrera batalla, fou sentenciat a esser escapsat, i desposseït de sa baronía.[3] Mes com el príncep Lluís de Borgonya morí el 2 d'agost de 1316, quasi un mes després de son rival, el català Galcelm es pogué casar amb la dama viuda de Nivelet († 1321).

Es notable la coincidencia que en el fons de la relació dels fets presenten el cap. CCLXVII d'en Muntaner, la Crònica aragonesa (p. 123 i 124) i la lletra de 17 d'agost de 1315, de Clarença (doc. XXXIV) respecte al desembarc a Clarença i la que en podríem dir la conquesta del principat,[4] que realitzà l'Infant de Mallorca de bell entuvi amb fàcils i ràpids triomfs, seguits de l'acatament de tots els senyors de la terra, abans de l'arribada de la princesa Mahalta d'Hainaut,— la qual ja intentà la resistencia, — i sobretot de la de son espòs en Lluís de Borgonya, que fou el que amb major energía combaté al pretendent mallorquí. Els que més enemics se li mostraren després, desconcertats al principi pel valor de les seves tropes, i mancats d'apoi, a pesar de l'odi que sentíen pels catalans, acabaren quasi tots per reconèixer a l'infant de Mallorca. Aquesta és l'impressió que dóna la carta, concisa i plena de fets i d'il·lusions. Mes un altre noticia conté la lletra de grandíssim interès. L'antiga Cyllene rebé per un moment a una futura reina d'Aragó, i per un moment també aquella cort efímera que havía sigut en altres dies el centre més brillant de la

---

1. Cap. CCLXX.
2. C. Hopf : *Chroniques greco-romanes*. Berlin, 1873; p. 472.
3. *Libro de los fechos...*, p. 137.
4. Les notes abans esmentades de la Crònica francesa diuen, lo mateix que la carta de l'Infant, que tingué lloc el desembarc el 8 de juliol : «... a viij. jours de juignet de la xiij. indicion, prist Dan Ferans de Maillorgue la ville de Clarence, Clermont, Beauvoiret les autres chasteaux». (Longnon : loc. cit., p. 403.) Cf. Hopf : *Griechenland*, I, 400.

cavallería franca, la capital política del principat, en l'esglesia de Framenors de la qual juraven els furs i privilegis de la terra els senyors de l'Acaia, s'alegrà ara amb l'esplendor d'unes festes reials, com una vila catalana trasplantada al bell cor de la Grecia clàssica. La reina María, germana del rei de Xipre, que anava a Catalunya per a casar-se amb el rei Jaume II, va desembarcar el 16 d'agost de 1315 a Clarença aprofitant l'estada allí de l'Infant, que la va pogué festejar reialment en els moments en que li somreien totes les esperances. ¡Que de bell veure havía de fer l'arribada an aquell important port, el principal del principat, de les quatre galeres ben armades i equipades en les que el rei de Xipre enviava al d'Aragó la futura regina, amb son noble i nombrós acompanyament, en el que figuraven en Baldui, bisbe de Famagosta, Nicolau de Sant Bertino, governador de l'illa, Robert Ardiàn, Pere Legauno, i tants altres cavallers xipriotes, tots luxosament vestits i arreats![1]

El document de 5 de maig de 1316 que en Finke sols ha publicat parcialment,[2] ve a confirmar, si bé amb algunes petites divergencies, un fet ja esmentat en la Crònica de Morea aragonesa, al qual nosaltres, en la tantes voltes citada monografía,[3] no ens atrevírem a donar-li una plenera autenticitat, com se vulla que la dita Crònica no és sempre digne de crèdit, pels molts erros cronològics i de noms que conté. Ens referim a l'anomenada per la Crònica batalla de Picotin, nom d'un lloc que no hem pogut verificar, proper a Andravida, i «apres de Paliopoli, que es lugar de la religion de sant Johan». La batalla, segons la Crònica, és va donar un diumenge de carnestoltes (1316),[4] i va constituir un dels triomfs més esplèndids de l'Infant. La lletra de Nicolau d'Oria escrita des de Gènova al rei Jaume II, participant-li la victoria de l'Infant sobre el comte de Xifelonia Joan I Orsini, porta, com hem dit, la data de 5 de maig de 1316. Segons aquesta lletra[5] el príncep mallorquí menava dos cents cavalls i tres mil peons i el comte set cents cavalls i vuit mil peons grecs. Segons la Crònica aragonesa solsament duia el primer cinc cents cavalls i cinc cents almogàvers, i els borgonyons set cents cavalls, mes no fixa el nombre de la peonada.

El comentari de l'últim document d'aquesta col·lecció, — el qual fou publicat ja fa molts anys per en Ducange, després per en Buchon, i que és, pel seu ric contingut, el més important de tots, — ens obligaría a repetir ací de nou la nostra relació dels darrers dies de l'infant de Mallorca en la Morea, ja abans esmentada.[6] En ella tractàrem de concordar dit document amb les dugues cròniques del XIV^dn^ segle, la catalana i l'aragonesa, amb les que en el fons coincideix,

1. Zurita : *Anales*, lib. VI, cap. XVIII.
2. *Acta Aragonensia*, p. 565.
3. *Los Navarros en Grecia*, cap. IV.
4. *Crònica aragonesa*, p. 129. El diumenge de Quinquagèsima s'escaigué el 22 de febrer.
5. Doc. XXXVII.
6. *Los Navarros en Grecia*, cap. IV.

i ara solsament hi tindríem que posar de costat el document de Clarença. En l'esmentada monografía així mateix tinguérem bon compte en senyalar els passatges en que no coincideixen amdúes cròniques, que no són molts, ni d'importancia. L'únic que queda indecís és el lloc de la batalla; car mentres la Crònica aragonesa la sitúa en la Manolada,[1] la relació sumaria oberta a Perpinyà per a depurar les responsabilitats d'aquells tràgics fets, la suposa verificada en el camp de l'Espero, prop de Clarença. Aquest document és més aviat un capítol històric circumstanciat d'un episodi que començà gloriosament, i es convertí després en una plana vergonyosa i tristíssima de la dominació catalana en Grecia. Els mateixos capítols de l'informació demostren palesament aquesta afirmació. El primer, tracta de la batalla en que fou mort l'Infant i de la part que en ella tingueren la traïció i la cobardía. El segón, de l'entrega de Clarença i dels demés castells i viles que els catalans conservaven encara en la Morea i de les desolacions i tabustols que la precediren, davant mateix de l'estol lliberador que es presentà en la capital del principat mallorquí, quan cabalment ja havía mort el rival de l'infant Ferràn, en Lluís de Borgonya. El tercer, del saqueix i robería dels quantiosos béns de l'Infant, fets per molts dels antics seguidors i parcials.

Ni les dèu naus enviades pel rei Sanxo de Mallorca, ni els catalans del ducat d'Atenes, que arribaren, segons la Crònica aragonesa, al dia següent de la batalla, ni els almogàvers fidels que a Clarença proclamaren per príncep i senyor de la terra al fill de l'Infant, Jaume, encara nin d'un any, en poder aleshores de la reina Esclarmonda a Perpinyà, lograren salvar el nou domini català de la Grecia,[2] ni aquella ciutat principesca, que en menys d'un any havía presenciat les alegres festes de l'arribada de la nova reina xipriota d'Aragó, i de les segones noces de l'Infant amb na Isabel d'Ibelin, neboda del rei Enric II de Xipre, unit aixís a la casa reial de Barcelona amb un doble enllaç matrimonial. I amb tot i això, les circumstancies totes semblava que anaven a afavorir, a pesar del desastre de Manolada o de l'Espero, l'arrelament d'una soca reial catalana en aquell terrer de la Morea, tant disputat per totes les senyoríes del Mediterrani, i en el que també hi havía collit els llors de la victoria en 1292, el famós almirall Roger de Lluria. Al mes de mort l'Infant, sucumbía d'una manera misteriosa el seu competidor i vencedor, en Lluís de Borgonya, emmetzinat segons se sospita pel comte Joan I Orsini de Xifelonia, una de les figures més repugnants de la Grecia franca. No el sobrevisqué tampoc aquest gaire temps; car desaparegué en 1317 providencialment del teatre dels seus crims.

Dels que dos anys enrera disputaren a l'Infant la soberanía de l'Acaia, i po-

---

1. Lo mateix fan les notes afegides al manuscrit de la Crònica francesa : «...se combati avec dan Ferrant au plain de Manoillade». Situat entre Patras i Andravida segons l'editor d'aquell llibre. (*Livre de la conqueste.* Ed. Longnon : p. 403 i 422.)

2. Hopf : *Griechenland,* I, 400, diu (referint-se a un document de l'Arxiu de Venecia, *Misti,* V, f. 59; Indice f. 216 v., que no ens hem pogut procurar), que l'Infant se trobava també privat de l'auxili de Venecia, amb la qual havía tingut raons a conseqüencia d'haver molestat a uns navegants de la República.

díen disputar-la encara al seu fill, el nou príncep Jaume de Mallorca, sols restava ja la viuda d'en Lluís de Borgonya, la darrera pubilla dels Villehardouin, na Matilde d'Hainaut. Mes, ¡oh vicissituts de la sort! al morir aquesta sense successió en 1331 en Aversa, en la presó amb que la castigà el rei Robert de Nàpols, per haver-se negat a casar-se amb en Joan Anjou, comte de Gravina, va declarar cabalment hereu de tots sos drets sobre l'Acaia, a son nebot el rei Jaume III de Mallorca, el fill precisament d'aquell Infant, amb el qual ella mateixa havía lluitat baronívolment en els camps de Calamata i Paliopoli. Els desitjos d'en Muntaner en sa vellesa s'havíen realitzat.[1]

La proclamació efectiva, pública i solemnial del nou príncep mallorquí no trigà pas gaire. Essent princesa de l'Acaia l'inquieta emperatriu titular de Constantinoble, Caterina de Valois (1333-1346), i durant l'anarquía que varen portar al principat de la Morea l'ambició de l'arquebisbe de Patraix i les irrupcions dels turcs, es va formar en la península un partit considerable que apoiava obertament els drets del rei Jaume III de Mallorca. En 1344 molts dels barons del país se reuniren a Rhoviata, i allí decidiren la proclamació del monarca mallorquí. Firmaven l'exposició an aquest adressada l'arquebisbe Roger de Patraix, el baró de Vostitza Felip de Joinville, el senyor de Sant Salvador, Erard III *el Negre*, nét cabalment d'aquell que havía combatut a l'Infant, Alibert de Luc i altres.[2] Jaume III va acceptar la nova corona amb que se'l brindava, i no sols prometé treslladar-se a Grecia, sinó que fins va exercir des de la seva allunyada illa actes de sobiranía, anomenant mariscal del principat al citat Erard III, baró d'Arcadia. La guerra, emperò, que tingué que sostenir en defensa del seu regne contra el rei Pere III d'Aragó, el va detenir en el bell mig del camí de les seves il·lusions,[3] morint, com el seu pare, tràgicament en el camp de batalla.

Completa la dinastía dels prínceps mallorquins, titulars de la Morea, l'infant Jaume IV, rei també titular de Mallorca, fill de Jaume III *el Desditxat*. Com un dels marits de la famosa reina Joana II de Nàpols, heretà aquesta sos drets al principat de la Acaia (1374-1381). Sembla que en la península grega hi hagué sempre un partit adicte a la casa reial de Mallorca, enfront de la dinastía dels

---

1. «Deus per la sua merce aport temps que torne a aquest senyor Infant En Jacme la terra de qui deu esser directament. E Deus ho jaqueixea a mi vaher, e hi pusca en mes velles canes ajudar daquest poc poder e saber que Deu ma comanat.» Cap. CCLXX. Cf. en Buchon, *Chroniques étrangeres*, 521, un llarg document copiat igualment dels papers Ducange, i que és un extret d'una memoria sobre els drets del rei de Mallorca damunt de la Morea, on se fa l'historia de la trista sort de Matilde d'Hainaut i de la cessió de sos drets a son nebot, el fill de l'infant Ferrán.

2. Buchon : *Recherches historiques*, I, 452-53. F. Gregorovius : *Geschichte der Stadt Athen*, II. W. Miller : Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας, p. [illegible]. Hopf : *Griechenland*, I, [illegible], tracta [illegible] d'aquests fets, aprofitant principalment els materials publicats per en Ducange.

3. *Los Navarros en Grecia*, cap. IV. Es de notar que als catalans en l'interessant document escrit al rei Jaume III pel [illegible] dels nostres [illegible], l'[illegible] a l'antipatia amb que eren mirats pels barons. Mentres els catalans dels ducats de Atenes, o al dels d'Atalaya al rei mallorquí, ja emparentat amb la casa reial de Barcelona?

angevins, perquè entre els embaixadors enviats per a oferir el principat a la reina, en 1374, hi figura cabalment aquell mateix Erard III *el Negre*, el qual trenta anys abans havía firmat l'acta de Rhoviata, proclamant sobirà de la Morea al rei Jaume *el Desditxat*, de Mallorca. Firmaren ademés aquesta vegada la nova acta de reconeixement Leonard Tocco, comte de Xifelonia, i els dos grans feudataris del principat Centurió Zaccharia i Joan Misito, barons respectivament de Chalandritza i de Molines, que constituíen amb els de Patraix i Arcadia, les úniques romanalles dels dotze grans feus fundats pels conquistadors francs de la Morea.

Clarença va tornar a esser encara una vegada en poder dels catalans, si bé per poc de temps. Les galeres catalanes que el papa Martí V va proporcionar a l'arquebisbe de Patraix per a rescatar la seva diòcesis del domini dels bisantins, s'apoderaren de la capital de l'Acaia envers 1430, mes poc després tingueren d'entregar la ciutat al dèspota Constantí,[1] el futur darrer emperador grec de Constantinoble, que va esser conduït cabalment a la capital del seu imperi en galeres catalanes.

Com a únic record conservat de la breu dominació catalana a Clarença s'han de mencionar les monedes que hi féu encunyar l'infant Ferràn.

Segons en Schlumberger[2] són els més rars de tots els tornesos francs de l'Acaia, perquè sols pogueren encunyar-se entre el mes de maig de 1315 i el juliol de l'any següent. Del gran llibre del mateix autor sobre la *Numismatique de l'Orien Latin*,[3] prenem la següent descripció de les peces conservades.

Diners tornesos de velló : anvers : ✠.FNANS.F.D. MAIORI. Una creu. Revers : DE CLAPENCIA. Castell, a l'esquerra un anellet.

Hi ha una variant amb MAIOR'K' en l'anvers, i DE CLARENCIA al revers, i una altre d'aquesta última, amb un anellet a cada costat del castell.

Aquestes monedes són les úniques que s'han conservat en Grecia d'un príncep de niçaga catalana, perquè a Tebes els vicaris generals no teníen dret de batre'n, i els reis de Sicilia que duien el títol de ducs d'Atenes i Neopatria les encunyaven com és natural en la seva illa. A Salona, on els seus primers senyors francs, els Stromoncourt, havíen establert una seca, desaparegué sota els comtes del casal d'Aragó o almenys, si les encunyaren, han desaparegut. Es probable que com a feudataris no se'ls concedís aquest dret, encara que d'ell, per altra part, ne feren ús els citats Stromoncourt, sos antecessors, que no portaren mai el títol de comte i que foren també feudataris del duc d'Atenes.

---

1. Miller : Ἱστορία... II, 84.
2. *Les Principautés franques du Levant d'aprés les plus récentes découvertes de la Numismatique.* Paris, 1877; p. 93.
3. Pàg. 318.

IV

A haver estat coronada per la sort la temptativa de l'infant Ferràn de Mallorca, haguera sigut un fet l'establiment en la Morea d'una dinastía catalana semblant a la dels Villehardouin, amb una superioritat geràrquica palesa derivada del seu origen reial, que no pogueren ostentar jamai ni els conquistadors francs de l'antic Peloponès ni els senyors de la Roche o de Brienne, esdevinguts ducs de la ciutat de Pericles. Els nostres ducats catalans d'Atenes i Neopatria mai oferiren el caràcter estable i brillant de les corts franques de l'Atica i de l'Acaia, plenes de torneigs i festes cavalleresques, de solemnitats nupcials i aplecs i comitives senyorials, com ho havía estat també la de l'Infant. Mai tingueren una soca reial arrelada en el país, sinó que a la manera de les modernes colonies angleses, amb les quals hi troba tantes semblances el més modern i esquisit historiador de la Grecia franca William Miller, foren governades per sobirans llunyans, que, per dissort, no foren tant forts ni tant curosos dels interessos de llurs dominis transmarins com els de la Gran Bretanya. A la nostra dominació a l'Orient li mancaren principalment l'estabilitat de govern i una orientació política fermament continuada. Si a les *tres coronæ regiæ* de que parlava el papa Joan XXII, referint-se a les d'Aragó, Mallorca i Sicilia, se n'hi hagués afegit una de nova en la terra helènica, s'haguera donat l'espectacle, curiós i únic en aquells temps d'una, confederació de monarquíes mediterranies unides pels llaços de la mateixa llengua, de la mateixa sang, d'una mateixa dinastía, i per una comunitat de destins polítics i interessos econòmics com la que va imposar el casal d'Aragó al regne de Sicilia, que des de la seva conquesta ja no es mogué jamai de l'òrbita de sa influencia. En un mot : a la nostra confederació per a acabar d'esser mestressa del Mediterrani, i obtenir l'hegemonía moral i material que li disputaven sempre en l'orde mercantil amb infatigable tenacitat Gènova i Venecia, no pas la França (que mai fou en l'edat mitjana una verdadera potencia marítima), li mancà sols una política oriental fermament seguida i definida. Els catalans vencérem als angevins en Catalunya, Italia i Grecia, i en totes les aigües del Mediterrani, mes no tinguérem com ells ni tant sols un romàntic ensomni imperialista sobre el trono dels autòcrates bisantins; ja no dic com Venecia, un esperit fret i calculador de dominació, que lentament, sens impaciencies, sense vessament de sang ni sorolloses batalles, va acabar per ser l'única i última hereva de totes les sobiraníes que en el transcurs de tres segles fundaren a Grecia, flamencs, borgonyons i catalans, genovesos i florentins, navarresos i napolitans. Ella fou l'única que en la época de major esplendor del poder de la mitja lluna, va plantar cara als turcs, i va saber defensar i mantenir les seves possessions, quan ja tots els demés sobirans de l'Occident les havíen perdudes. I això que nosaltres férem estrenar l'imperi bisantí, amb les més llegendaries hazanyes que hagin presenciat els segles, i que li donàrem un cop de mort de que mai més torná a refer-se. Mes, malgrat certes foguerades imperialistes

dels nostres reis en les seves relacions, primer amb la Companyía catalana, i després amb els ducats de Grecia, no fórem mai els catalans tant pràctics ni calculadors com els venecians. Sempre hi hagué en la nostra política un cert llevat de sentimentalisme i vanagloria nacional estèrils, que es troba admirablement traduït en la *Crònica* d'en Muntaner. Els nostres reis Pere III i Joan I a l'esser proclamats ducs d'Atenes se sentiren orgullosos, abans de tot, de dominar la ciutat més famosa del món, i que havía tingut idees més grans que els demés pobles; en canvi, al posar en ella els peus Venecia, pocs anys després que els nostres reis, no dirigí als seus procuradors cap elogi escalfat de l'Acròpolis, sinó que es limità fredament a encarregar-los que s'enteressin bé de les rendes que el país produía, i de les despeses que el seu domini pogués ocasionar-li. De les meravelles del geni grec no se'n resa, en els molts documents de la cancillería veneciana referents a Atenes, ni una sola paraula. Es per a honra nostra, emperò, que no ocorri lo mateix en els documents catalans.

Aquesta política que avui ne diríem oriental, les que en certa manera la sentiren més seguidament foren les dinastíes catalanes de Sicilia i de Mallorca, que recolliren en part el fruit esdevingut estèril de la sang heròica i venjativa dels almogàvers, vinculant la primera durant més de mig segle en sa corona, el gloriós títol ducal d'Atenes, i la segona, la llegendaria de prínceps amb la que cenyiren llurs fronts els Champlitte i Villehardouin.

L'historia d'Aragó va tenir en l'Edat mitjana una influencia extraordinaria i decissiva en els destins de l'Orient grec. Les vespres sicilianes feren impossible la restauració de l'imperi llatí de Constantinoble, tant cobejada pels angevins. La batalla del Cefis destruí el poder franc de les ciutats glorioses de Pericles, i Epaminondes i desorganitzà per sempre més la sobiranía que els cavallers francesos de la quarta creuada fundaren en la terra de Nestor i Agamenon, la qual se repartiren després, en les catorzena i quinzena centuries, pobles de tota mena i de tota procedencia. Però l'obra del casal d'Aragó en l'Orient no fou en definitiva constructiva ni feconda; fou sols obra negativa, i tant estèril com gaire-bé tota la nostra tràgica i gloriosa historia mig-eval, que no ens ha valgut el més petit profit nacional, ni tant sols un modest lloc al sol en la terra.

I

Saragoça, 20 desembre 1305

JAUME II DEMANA A L'INFANT FERRÁN* QUE ENVÍI A LA SEVA PRESENCIA UN TAL TORNALBOX.

Inclito et karissimo consanguineo nostro infanti Ferdinando illustris regis Majoricarum karissimi patrui nostri filio salutem etc. cum nos providere velimus an Tornalbox, sicut jam vobis diximus, ideo volumus et habemus pro bono ut dictum Tornalbox ad nostram presenciam continuo transmitatis. datum Cesarauguste xiij. kalendas januarii anno predicto.

Bernardus de Aversone mandato regis.

Arx. Cor. Aragó : r. 236, f. 88 v.

II

Barcelona, 16 març 1306

L'INFANT FERRÁN ESCRIU A JAUME II DEMANANT-LI QUE DONGUI PODERS AL BATLLE GENERAL DE BARCELONA PERQUÉ PUGUI RESOLDRE PROMPTAMENT L'ASSUMPTE DE QUE TRACTAVEN LES LLETRES DEL REI. D'ALTRA MANERA HAURÁ DE DESPENDRE A BARCELONA LO QUE VOLÍA GASTAR EN EL VIATGE.

Illustrissimo principi ac domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum Valencie Sardinie et Corsice ac comiti Barchinone sacrosante Romane ecclesie vexillario admirato et generali capitaneo consanguineo suo karissimo, infans Ferdinandus illustri domini regis Majoricarum filius honorem et debitam subieccionem cum salute. excellencie vestre notum facimus per presentes quod die mercurii xvij. kalendas aprilis baiulo vestro generali in civitate Barchinone fecimus presentari omnes illas litteras quas sibi direxistis, quibus siquidem per ipsum visis et intellectis nobis duxit taliter respondendum quod sibi non comitebatur plenum posse

* Era a Barcelona ja abans d'aquesta data. El 4 i dus setembre de 1305 firma a Barcelona com a testimoni en un document referent als consellers d'aquesta ciutat. (Arx. Cor. Aragó : r. 203, f. 70 v.)

faciendi absque Romeo Geraldi quod in litteris per vos sibi directis continebatur cum dictus Romeus Geraldi absens esset dicte civitatis et etiam quod quelibet litterarum videlicet illius domini navis et illorum duorum mercatorum qui nobis duo mille quingentos solidos solvere tenebantur non modicum paciebatur deffectum, quod magnificencie vestre suis litteris nunc delegat. unde cum propter predicta nos opporteat expendere Barchinone quod in viatico expendere deberimus, expectando quod celsitudo vestra comitat specialiter plenum posse dicto baiulo generali vel alii dicti loci faciendi quod expedicio ipsius negocii postulat et requirit, et quod deffectum dictarum aliarum litterarum precipiatis reiici et corrigi secundum quod dictus baiulus vobis nunciat de presenti. aliter nisi predicta celeriter expedirentur ad magnificenciam vestram nos opporteret reverti, quod esset nobis magnum dispendium atque dampnum. datum Barchinone die mercurii xvij. kalendas aprilis.

Illustrissimo principi ac domino regi Aragone karissimo consanguineo suo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 10,975.

III

Barcelona, 21 març 1306

L'INFANT FERRÁN PREGA A LA REINA D.ª BLANCA QUE LI ALCANCI DEL REI JAUME L'ACORRIMENT PROMÉS, UN COP OBTINGUT EL QUAL FARÁ SON VIATGE.

Serenissime et illustri domine Blanche Dei gracia Aragonum regine karissime consanguinee sue, infans Ferdinandus illustris domini regis Majoricarum filius salutem et prosperos advota successus. magnificencie vestre harum serie volumus intimare quod Barchinone quousque acorriment habuimus ab illustri domino rege Aragonum quod nobis facere promissit, nos opportet ibidem remanere, quocirca magnitudinem vestram supplici prece et instancia quantam possumus deprecamur, quatenus cum dicto illustri domino rege impetrare velitis ut nobis ipsum acorriment, prout expedit, faciat [celeriter] expediri, nam nos ipso habito propencius dirigemus iter nostrum. et si possemus aliquid pertractare affectibus vestribus grata, ea nobis nunciare curetis. datum Barchinone xij. kalendas aprilis.

Excellentissime domine regine Aragonum consanguinee sue carissime.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 11,280.

IV

Valencia, 25 març 1306

RESPOSTA DE JAUME II A LA CARTA DE L'INFANT FERRÁN DE MALLORCA (NÚM. II). EL REI HA MANAT AL BATLLE DE BARCELONA QUE EN ABSENCIA DE ROMEU GRAU RESOLGUI EL NEGOCI A QUE ES REFERÍA L'INFANT. EN QUANT A LA COMPOSICIÓ TRACTADA PER PART DE BERNAT DE SALA I JAUME DE SOLA, NO HI POT ACCEDIR SENS PERJUDICI DE LA CORT REIAL.

Inclito karissimo consanguineo suo infantii Ferdinando illustris regis Maiorice filio salutem et dilectionis affectum. recepimus litteram vestram et intelleximus plenarie que nobis significastis in ea, ad que vobis taliter respondemus quod post recessum vestrum a nobis, audito quod Romeus Gerardi jam a civitate Barchinone recesserat, misimus cursorem nostrum cum speciali littera baiulo Barchinone ut absente dicto Romeo cum fideli scriptore nostro Guillelmo Luppeti, qui illic est, negocium expediret. quibus quidem baiulo et scriptori nunc per specialem litteram expresse mandamus ut de composicione facienda de navi Bernardi de Podio civis Barchinone vobis quantitatem septem mille solidos tribuant et exsolvant. ipse enim idem baiulus scripsit nobis quod carta nostra difinicionis facte dicto Bernardo de Podio suum continet complimentum sicque quantitatem habebitis supradictam. quantum autem ad composicionem que tractata fuerat faciendam pro parte Bernardi de Sala civis Barchinone et Jacobi de Solano de Balneolis nisi id quod continebatur in carta nostra quam dictus baiulus remisit nobis alio modo absque dispendio et evidenti jactura curie nostre concedere non possemus, quia ut datum est nobis intelligi, omnia mercimonia vecta ad partes Alexandrie in navi qua iverunt dicti Bernardi de Sala et Jacobi de Plano fuerunt fere ipsorum vel illorum qui comandas fecerunt eisdem et sic pro tam modica quantitate remittere non debemus. datum Valencie octavo kalendas aprilis anno domino millesimo ccc. sexto.

Bernardus de Aversone mandato regis facto per P. Boyl thesaurarium.

Arx. Cor. Aragó : r. 236, f. 143.

V

Barcelona, 8 abril 1306

L'INFANT DE MALLORCA PREGA A LA REINA DONA BLANCA QUE INTERVINGUI EN FAVOR SEU EN LA COMPOSICIÓ EN DINER SOBRE LA NAU D'EN BERNAT DE PUIG.

Serenissime ac illustri domine Blanche regine Aragonis karissime consanguinee sue, infans Ferdinandus illustris domini regis Maiorice filius salutem et

cunctis prosperitatibus abundare. excellencie vestre notum facimus per presentes quod Thomas Grimny et G. Luppeti scriptoris magnifici domini regis nolebant procedere ad composicionem faciendam de navi Bernardi de Podio quare non dabantur eis per ipsam composicionem nisi quinque milia solidos et dictus dominus rex mandavit nobis dari septem mille solidos. et quare non poterimus eos expedire de civitate Barchinone nisi fieret dicta composicio ex qua possemus aliquam extorquere peccunie quantitatem, requisivimus eos instanter quod facerent composicionem predictam. et confidentes de excellencia et magnificencia vestra et dicti domini regis promisimus G. de Bastida et inde nos obligavimus ei quod vos faceretis fieri diffinicionem de dicta navi iuxta formam que dicto domino regi per dictum eius scriptorem hostendetur. quare magnificenciam vestram rogamus attente quatenus placeat vobis concedi facere dictam diffinicionem ne opporteat nos ob eius deffectum pati aliquid detrimentum. et quare de dicta composicione quatuor mille solidos tamen habuimus, quare reliqui mille solidos habebant solvi Berengario de Fenestris, placeat vobis residium dictorum septem mille solidos dari et solvi facere Guillelmino de Villasetruu tenderio Barchinone cui ipsos debemus racione annone et aliarum rerum et ipsos sibi solvere promisimus et tenetur hinc ad unum mensem proxime venturum, convencione valida et iuramento per nos inde factis. datum Barchinone vj. idus aprilis.

Excellentissime domine regine Aragonis consanguinee sue karissime.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 11,185.

VI

Perpinyà, 20 abril 1306

ESCLARMONDA, REINA DE MALLORCA, RECOMANA EL SEU FILL, L'INFANT FERRÁN, A JAUME II, DEMANANT-LI QUE PER LA SEVA INTERVENCIÓ TORNI A LA GRACIA DE SON PARE.

Serenissimo principi et potenti domino Jacobo Dei gracia illustri regi Aragonum, Valencie et comiti Barchinone ac sancte romane Ecclesie vexillario ammirato, Sclarmonda per eandem regina Majoricarum salutem cum reverencia et honore. excellencie vestre et dominacioni significamus quod Ferrandus filius noster misit duo Predicatores ad illustrem dominum regem nostrum qui ex parte ipsius Ferrandi eidem domino regi viro nostro carissimo exposuerunt quod dictus Ferrandus supponebat se ad mercedem et voluntatem eius et hobediret sibi juxta suam voluntatem in omnibus et mandatum; qui dictus dominus rex respondit dictis fratribus inter cetera quod nisi daret se et conferret dominacioni vestre et vestram voluntatem sequeretur in omnibus, non parceret sibi nec suam graciam redderet nec amorem. super hiis autem venerabilis frater Raymundus de Guardia

preceptor domus Mansi Dei ex parte nostra plura alia vobis dicet cui placeat dominacioni vestre de huiusmodi negocio fidem plenariam adhibere, et quia vos domine mi *(sic)* estis nostrum et suum refugium, placeat serenitati vestre adhuc procurare quod dictus Ferrandus manu vestra veniat ad manum et graciam sui patris et de hoc vos tanquam dominum instanticissime duximus humiliter deprecandum, mandantes nobis quod vestre placuerit voluntati. datum Perpiniani xx. die mensis aprilis anno Domini millesimo ccc. sexto.

Serenissimo principi et potenti domino Jacobo Dei gracia regi Aragonum illustri.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 2,546.

VII

Milazzo, 10 març 1307

CONVENI ENTRE FREDERIC III DE SICILIA I L'INFANT FERRÁN RESPECTE L'ANADA D'AQUEST A ROMANÍA.

In nomine Domini. Amen.

Anno incarnationis eiusdem millesimo trecentesimo sexto, mense marcii, decimo eiusdem, quinte indictionis, regnante serenissimo domino nostro rege Frederico tertio, regni eius anno undecimo feliciter. Amen.

Nos infrascripti iudices civitatis Mesanae, notarius Berardus de Mileto, regius tocius insule Sicilie notarius publicus, et subscripti testes ad hoc vocati specialiter et rogati presente scripto publico notum facimus et testamur quod, cum illustris dominus infans Ferandus, filius illustris domini regis Maioricarum, consobrinus dicti domini nostri regis, obtenta licentia a dicto domino nostro rege recedendi de Sicilie partibus, proponeret et in animo gereret conferre se ad partes Romanie ad gentem dicti domini nostri regis in eiusdem partibus existentem, et idem dominus noster rex animadvertens sibi et dicto domino infanti ad honorem cedere, quod ipse dominus infans, ex quo profecturus erat ad predictas partes ad gentem predictam, gereret in eisdem partibus locum et vicem dicti domini nostri regis, et predicte genti loco et vice regia, presideret; de grata et spontanea voluntate eorum, nobis presentibus, dictus dominus noster rex et dictus dominus infans qui in nos predictos iudices et notarium consensit cum sciret nos suos non esse, ob incrementum dignitatis eorum et convenienciorem utriusque statum, conventiones et pacta subscripta ad invicem solempniter inierunt videlicet:

Predictus dominus infans Ferandus convenit et promisit solempniter dicto domino nostro regi, se conferre in presenti viagio, quod facit de civitate Messane de presenti mense marcii, cum duabus galeis ipsius domini infantis, recto tramite ad predictas partes Romanie, ad predictam gentem dicti domini nostri regis existentem in partibus ipsis.

Item, promisit solempniter dictus dominus infans Ferandus dicto domino nostro regi, quod idem dominus Ferandus preerit et assidebit predicte genti quam dictus dominus noster rex habet in dictis partibus Romanie, tanquam locum tenens eiusdem domini regis, nomine et pro parte eiusdem.

Item, quod quamdiu idem dominus infans preerit et dominabitur genti predicte, in omnibus et circa omnia qualiacumque sint, disponet se voluntati dicti domini nostri regis et semper faciet omnia que dicto domino regi placuerint et que eidem domino regi videbuntur expediencia, secundum suum consilium.

Item, quod dictus dominus infans semper toto posse suo adjuvabit et erit in adjutorium predicti domini nostri regis.

Item, quod ipse dominus infans Ferandus semper erit amicis eiusdem domini nostri regis amicus, at inimicis ipsius domini regis inimicus, cujuscumque condicionis vel status fuerint amici vel inimici dicti domini nostri regis, et sic tractabit et procurabit amicos et inimicos ejusdem domini nostri regis ut idem dominus noster rex tractabit et procurabit eosdem.

Item, quod dictus dominus infans Ferandus nullam pacem seu fedus iniet cum aliquo vel aliquibus sine mandato et disposicione preambulis dicti domini nostri regis; sed si vellet aliquam pacem facere vel fedus inire, quod debeat eam facere de mandato, consilio et ordinacione ejusdem domini nostri regis.

Item, quod in ducenda pro se uxore servabit voluntatem et disposicionem dicti domini nostri regis, et eam ducet in uxorem quam dictus dominus noster rex elegerit fore sibi uxorem congruam, dummodo predicta electa per predictum dominum nostrum regem placeat predicto domini infanti Ferando.

Et versa vice predictus dominus noster rex solempniter promisit et convenit predicto domino Ferando infanti:

Quod idem dominus noster rex, in quantum convenienter et bono modo poterit subveniet eidem domino infanti Ferando, nec in hoc deficiat juxta posse, si idem dominus Ferandus predicta omnia servaverit et faciet inviolabiliter observari.

Item, promisit dictus dominus noster rex ac consensit et voluit, quod dictus dominus Ferandus recipiatur et habeatur a predicta gente dicti domini nostri regis que est in dictis partibus Romanie ut persona dicti domini nostri regis et tamquam vicem et locum tenens in dictis partibus eiusdem domini nostri regis, et quod predicta gens dicti domini nostri regis que est in dictis partibus eidem domini infanto Ferando, nomine et pro parte ejusdem domini regis, faciat fidem et homanagium.

Pro quibus omnibus et singulis observandis predictus dominus infans Ferandus fecit fidem et manibus et ore homanagium in manibus dicti domini nostri regis.

Unde ad futuram memoriam et ut de premissis in perpetuum haberi valeat plena fides, facta sunt exinde per manus predicti mei notarii duo scripta publica consimilia per alfabetum bipartita, presens videlicet penes predictum

dominum infantem Ferandum et alterum penes predictum dominum nostrum rege remansura, nostrorum predictorum judicum notarii et subscriptorum testium subscriptionibus, ac parvo sigillo secreto dicti domini nostri regis et sigilli dicti domini infanti pendentibus communitum.

Actum Melacii, anno, die, mense et indictione premissis.

Ego Petronus Guercins, judex Messane.

Ego Bartholomeus de Magistro, judex civitatis Messane.

Nos Arnaldus, Dei gratia Montis-Regalis archiepiscopus, predictis interfuimus et testamur.

Ego Sanchius de Aragonia, serenissimus domini regis Aragonie filius, testor.

Ego Conradus Lança de Castro Maynardo, miles, testor.

Ego Petrus Aurie, filius magnifici domini Conradi Aurie, regii amirati, testor.

Ego Guillermus de Rexacho, testor.

Ego Jacobus de Palacio, civis Barchinonensis, testor.

Ego notarius, Berardus de Mileto, qui supra regius tocius insule Sicilie notarius publicus, predicti interfui, et ea omnia rogatus scripsi, et testor.

Nàpols : Arxiu del regne; J, 512; núm. 23.[1]
Buchon : *Chroniques étrangères*, 456.

VIII

Gènova, 16 setembre (1307)[2]

CRISTIÁ DE SPINULA ENTERA AL REI D'ARAGÓ DE LES LLUITES ENTRE OPICINO SPINULA I ELS DORIA DE GÉNOVA; DE LES QUE HAN TINGUT LLOC ENTRE ELS CATALANS DE GALIPOL I DE LA PRESÓ DE L'INFANT FERRÁN DE MALLORCA.[3]

Serenissimo domino suo domino Jacobo Dei gracia illustrissimo regi Aragonis et Valencie, Sardinie et Carsice, comitique Barchinone ac sancte Romane eclexie vexillario, amirato et capitaneo generali, Cristianus Spinula suus familiaris et devotus cum omni recomendacione se ipsum. nova et conditio istarum parcium et specialiter civitatis nostre vestre maiestati resero per presentes quod dominus Conradus et Lamba Aurie ac Gabriel Spinula frater meus et Guidetus Spinula nepos noster cum pluribus aliis de domo Aurie ac quampluribus aliis bonis hominibus terre nostre de capitaneo obedientia segregarunt et in quemdam

1. Copia feta a preces de Robert, fill de Carles II, sots l'inspecció del cardenal Gentili a Nàpols, 21 abril 1[illegible].
2. La data d'aquest document queda fixada pel doc. núm. X.
3. Cf. Nicolaus Specialis : *Historia Sicula*, lib. VI, cap. XXII. De ceptione et carcere [illegible] regis Majoricarum et Raymundi Montanerii Vicarii, adhuc, Muntaner : *Crònica*, cap. [illegible]. La relació d'aquest cronista difereix una mica de la d'en Spinola.

locum istorum dominorum de Auria quod Sanctus Romulus dicitur in occidentis riparia perrexerunt ibique contra capitanei imperia moram trahunt. ego tamen credens fore pro meliori nostre intencionis in civitate moram trahere quam exire nodum volui separare, cum semper de nobis capitanei geluxiam et suspiciam magnam percipiant. set aliquid minime nobis dicunt nec intendo de terra; si causam nescivero separare. sunt enim dies plurimi iam elapsi quod dicti capitanei movent sonum de velle mittere galeas decem armatas cum occidentis riparia ad illos de dicto loco de Sancti Romuli depellendos, sed adhuc galeas aliquas non misserunt velut homines qui multum in mala guerra cum intrinsecis et extrincesis conmorantibus nec sciunt quas gentes illuc mittere valeant confidenter nec tamen affantur se velle nobiscum aptacionem... assumere ac cum... bonis hominibus terre nostre; finem quoque predictarum rescribere nequeo per presentes, salvo in tanto quod si inter nos aptatio ad presens non fuerit. briga firma et maxima est in campo. preterea vestra noscat serenitas quod Anfreonus Spinula die iiij. septembris veniens de partibus Cipri in Januam apulit civitate qui quodam lignum domini regis [Frederici] armatum de Catalanis invenit in mari de Muto[1] de partibus Gallipoli veniens et colloquium habuit cum hominibus dicti ligni eidem narrantibus quod Cathalani qui in Gallipoli morabantur, simul fuerant preliati. quorum una pars fuerat dominus Berengarius de Entença cum maiori parte bonorum hominum partibus existencium in... altera pars fuerat Rochaforte cum Amogaveris et hominibus peditibus atque Turchis qui cum Cathalanis fecerant comitivam, quod prelium dictus Rocaforte devicit et ibi perentus fuit dominus Beringarius de Entença. factoque prelio supradicto prefatus Rochaforte cum domino Thebaldo de minte (?)[2] nunc domini Caroli de Francia se aptavit qui ad Nigrumpontem moratur et eorum ammiratum fecerunt quemdam nostrum Januensem qui dicitur Thedisius Çacharias, postea vero Gallipoli irruerunt per mare ac per terram versus partes Saronichi[3] gradientes. dominus autem don Ferrandus filius domini regis Maiorice cum duabus galeis armatis de dicto loco Gallipoli separavit qui petens Buca dave[4] se cum galeis Venetorum invenit qui in illo mari pro domino K[arolo] conversantur, quarum ammiratus peciit dictum don Ferrandum ut deberet super eorum galeis ascendere, cum eis galleis colloquium suscepturum, qui fecit ei respondi quod non erat homo qui pergere deberet ad eum et quod ad eum non pergeret ullo modo sed si dictus ammiratus cum eo vellet colloqium summere, ad eum secure dirigeret eius iter. et de tali mandato lis et verba maxima exiverunt, ita quod Veneti se ad rumorem levantes certaverunt galeas predicti domini don Ferrandi quas viriliter acceperant

---

1. Modo o Mothon en la Morea.
2. Teobald de Cepoy.
3. Salònica.
4. *Boca daue,* en les cartes antigues, en els Dardanels, no en el Negrepont com creu en Finke. Vegi's Kretschmer : *Die italienischen Portolanen des Mittelalters,* Berlín, 1909.

et ipsum ad Nigrumpontem denuo perduxerunt et ibi firmiter ipsum tenent. alia nova in hiis partibus non existunt que vestre sint excellencie rescribenda. set quociens aliqua mihi occurrerent resseranda, ipsa meis apicibus et continuo declararem tamquam ille qui semper cum cunctis nostris attinentibus et amicis parati existimus personaliter et inhere totis nostris viribus atque posse ad vestri maiestatis obsequia exercenda quociens nobis eius fidelibus et devotis dignabitur imparare, nos semper et nostra vestre maiestatis gracie commendantes. datum Janue die xvj. septembris.

Serenissime maiestati regie Aragonum.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 12,616.*

IX

Perpinyà, 2 juliol 1308

EL REI DE MALLORCA FA ASSABER A JAUME II QUE L'INFANT FERRÁN ÉS EN SA COMPANYÍA, HAVENT RECOBRAT LA LLIBERTAT MERCÉS A LES GESTIONS DELS REIS DE FRANÇA I DE NÁPOLS, I DEL DUC DE CALABRIA.

Excellenti principi domino Jacobo, Dei gratia regi Aragonum et Valencie, Sardinie, Corcice, comitique Barchinone, ac Sancte Romane Ecclesie, vexillario, ammirantui et capitaneo generali illustri, nepoti suo carissimo, Jacobus per eandem rex Maiorice, comes Rossilionis et Ceritanie et dominus Montispesulani salutem et prosperos ad vota succesus. jam credimus vestram celsitudinem audivisse adventum ad nos Ferrandi filli nostri, cuius captione audita de eius liberacione curavimus cum illustribus dominis rege Francie et Carulo germano suo, nepotibus nostris carissimis, ac cum duce Calabrie, filio nostro carissimo, quibus facientibus ecce quod restitutus est nobis, et eum quem perdideramus recuperavimus per Dei misericordiam, utinam atritum et bene correctum. quod vestre sinceritati denuntiari dignum duximus quare tenemus firmiter vestris beneplacitis fore gratum. datum Perpiniani, sexto nonas julii, anno Domini millessimo trecentessimo octavo.

Domino regi Aragonum illustri nepoti nostro carissimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II. 3,576.

* En Finke ne publica un fragment. *Acta Aragonensia*, II, [illegible].

X

Venecia, 5 agost 1308

El dux de Venecia mana obrir una informació sobre la reclamació d'en Ramón Muntaner presentada pel rei de Sicilia, per mor de la robería de que ha estat víctima al tornar de Romanía cap a Sicilia acompanyant l'infant Ferrán de Mallorca.

Super facto Raymundi Muntanerii; et est insertus tenor litterarum regis Sicilie, silicet regis Federici.

In Christi nomine amen. anno nativitatis eiusdem millesimo trecentesimo octavo. indictione sexta, die v. augusti. constituto Guilielmo Michaeli asserente se fore procurator Raymundi Muntanerij de Valentia, coram illustri domino, domino Petro Gradonico Dei gracia Venecie, Dalmacie atque Chroacie duci, domino quarte partis et dimidie totius imperij Romanie, et suo minori consilio. idem dominus dux fecit ibidem legi litteras serenissimi domini Friderici tercii regis scriptas in favore dicti Raymundi tenoris huiusmodi continentes. magnifico domino Petro de Gradonico, Dei gratia illustri duci Venecie, Dalmacie atque Chroacie, ac domino quarte partis et dimidie tocius imperij Romanie dilecto amico suo, Fridericus tercius eadem gratia rex, salutem, et omnium incrementa bonorum. post tractatam et habitam de dampnis per vestros fideles et subditos, nostris fidelibus et subiectis, ac per nostros vestris ab olim retroactis temporibus irrogatis compositionem utriusque ac restaurationem gratuitam vel emendam nunquam vobis defuit et deerit firmum ex parte nostra propositum, et certa de vestra parte fiducia, quod pro bono dilectionis et pacis, neutra partium, alteri dampna, offensiones et gravamina aliqua deinde in antea irrogaret, et si qua forte hinc inde inferri contingeret, ipsa passis in integrum per inferrentes resarcirentur eadem. cum igitur sicut Raymundus Montanerii de Valentia familiaris et fidelis noster sua nobis querula expositione monstravit, dum postmodum infra mensem julii proxime preterite quinte indicionis, idem Raymundus per mare veniret in comitivam incliti infantis Ferrandi illustris domini regis Maioricarum filii karissimi consobrini nostri, cum tribus galeis et ligno uno eiusdem infantis, ac alio ligno ipsius Raymundi de partibus predicti imperii Romanie in Siciliam, ad nostre presenciam maiestatis, ac deferret et haberet tunc secum in una ex galeis eisdem vocata Spagnola quandam magnam quantitatem pecunie et certa jocalia et res alias eiusdem Raymundi ad valens per omnia comuniter uncias auri viginti quinque milia et ultra, et ad ipsum procedendo viagium cum predicto infante pervenisset ad portum civitatis vestre Nigropontis, baiulus vester in eadem civitate statutus, concessa per eum eisdem infanti et Raymundo securitate libere transeundi cum eorum comitiva per passagium pontis civitatis ip-

sius, et promisso eis quod pro eorum et comitem ipsorum transitu, idem baiulus huiusmodi passagium faceret apperiri, tam diu ipsos ibidem retinuit verbis propterea ducendo eosdem donec galee undecim et lignum unum Venetorum vestrorum armata, quorum tunc erant capitanei sive prepositi ordinati Johannes Corinus et Marcus Nigrotus* cives Veneciarum ad portum predictum subito pervenerunt, et decem ex galeis ipsis cum ligno predicto entrantes portum eundem irruerunt hostiliter in predictas galeas et ligna predictorum infantis et Raymundi, ac ceperunt eadem et Veneti navigantes in decem galeis et ligno predictis, interfectis nonnullis quos in cohopertis predictorum vassellorum captorum poterant invenire, et certis aliis prohicientibus se in mare, ut mortis possent vitare periculum, indebite abstulerunt de predicta galea dicta Spagnola et secum abinde asportarint pecuniam, jocalia, et res omnia supradicta, simul cum rebus aliis quas persone eorumdem vassellorum captorum tunc habuerunt in eisdem, dictusque Raymundus nostre celsitudini supplicavit, super emenda et restauratione predictorum pecunie, jocalium et rerum suarum nostras ad vos litteras destinari. eius supplicationibus iustis utpote annuentes, magnificenciam et dilectionem vestram requirimus et rogamus quatenus, visis cautelis scriptis et instrumentis que dictus Raymundus super premissis in curia vestra ostendere asserit se paratum, seu aliis probationibus suis sibi vel eius pro eo nuncio emendam et restitutionem predictorum pecunie, jocalium et rerum suarum, quorum ablationem et dampnificationem eidem Raymundo ut predicitur factam vos ratione premissa fore non decet, sicut iusticia suadet fieri faciatis. date Messane sub parvo sigillo nostro secreto xx. junii vj. indicionis.

Ad quarum significata idem dominus dux sequens narrata in eis, in earum exordio, in cuius exordii fine dicitur nunquam nobis defuit et deerit firmum ex parte nostra propositum, et certa de vestra parte fiducia quod pro bono dilectionis et pacis, neutra partium alteri damna offensiones et gravamina aliqua deinde in antea irrogaret, et si que forte hinc inde inferri contingeret, ipsa passis in integrum per inferrentes resarcirentur eadem; et considerans post facti narrationem requisitionem ipsius domini regis que est quatenus visis cautelis scriptis et instrumentis que dictus Raymundus super premissis in curia vestra ostendere asserit se paratum, seu aliis probationibus suis sibi vel eius pro eo nuncio emendam et restitutionem predictorum pecunie, jocalium et rerum suarum, quarum ablationem et damnificationem eidem Raymundo, ut predicitur, factam vos ratione premissa ferre non decet, sicut justicia suadet fieri faciatis; taliter predicto Guilielmo respondit presente et Francisco de Cornellis se dicti domini Regis notario asserente quod paratus erat dare ei Guilielmo curiam sive judices qui debeant videre suas cautelas et scripta et suas probationes, tam quas habere se dicit, quam etiam quas facere vellit, et qui de quolibet tam singulari in dictis litteris nominato, quam etiam de qualibet universitate vel comu-

* Giovanni Quirino i Marco Minotto.

ni debeant audire querelam si quam deponere voluerit, et facere fieri rationem et justicie conplementum, et satisfactionem inventam de iure deberi; et per predictam responsionem credit rationabiliter esse satisfactum cuidam requisitioni que continetur in quadam carta papiri aperta missa, ut videtur in ea contineri, per nobilem virum Bernardum de Sarriano, serenissimi domini regis Aragonum admiratum consiliarium et familiarem; qui etiam in eadem scriptura videtur rogasse et requisivisse ipsum dominum ducem quatenus probationes quas idem Raymundus vellet monstrare eidem domino duci, vel cui mandaverit loco et tempore oportunis facere videri et examinari et fieri iustam restitutionem et emendam, taliter quod predictus Raymundus nec aliquis pro eo coram ipso domino rege Aragonum seu eodem Bernardo eius officiali habeat materiam de defectu iusticie conquerendi. actum Veneciis in ducali palacio presentibus dominis Bonmatheo de Retegno iurisperito, Andrea de Norengis et Nicholao de Raynaldo scribis ducatus eiusdem testibus vocatis et rogatis.

Ego Benencasa de Gheciis, auctoritate imperiali notarius et ducatus Veneciarum scriba predictis interfui, et ea rogatus scribere, scripsi, et in publicam formam redegi.

Et nota quod Franciscus de Cornellis qui se dicebat notarium regis Friderici fuit rogatus simile facere instrumentum.

Venecia. Archº. di Stato. Commem. : r. I, 128 v., 374.

Karl Hopf : *Veneto-Byzantinische Analekten*, publicades en les *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, XXXII, p. 511 i ss. Wien, 1860. Rubió i Lluch : *Documents*, I, 464. Predelli ne dóna un resum en sos *Regesti*, I, 374.[1]

XI

Perpinyà, 18 abril 1309

PODERS DONATS A FRA BERNAT, ABAT DE MONT DE AROLAS, I A GUILLEM DE ALENYAR PER A TRACTAR MATRIMONI ENTRE L'INFANT FERRÁN DE MALLORCA I ISABEL,[2] FILLA DEL REI EN SANXO DE CASTELLA.

In nomine Domini amen. pateat universis quod illustrissimus dominus Jacobus Dei gratia rex Majoricarum, comes Rossilionis et Ceritanie et dominus Montispesulani, et spectabilis dominus infans Ferrandus, ipsius domini regis filius, constituerunt ordinaverunt seu fecerunt procuratores suos veros et legitimos ac nuntios speciales destinaverunt, venerabiles et discretos viros fratrem Bernardum Dei gratia abbatem Montisarularum et Guillermum de Alaniano militem, et utrumque eorum in solidum, ita quod occupantis conditio melior

1. Per altres documents sobre aquesta robería, vegi's Rubió : *Documents*, I, 77.
2. Nascuda en 1283, se casà en 1310 amb Joan III, duc de Bretanya. Morí en 1328.

sive potior non existat, sed quod ambo seu unus eorum inceperit alter possit perficere, et unius absentia alterius presentia supleatur, ad firmandum faciendum seu contrahendum sponsalia inter dictum dominum Ferrandum, et vice ac nomine ejus, cum spectabili domina infantissa Isabelle, filia illustrissimi domini Sancii bone memorie regis Castelle ac serenissime domine Marie ejus consortis, agentis in rebus humanis, et ad promittendum, dicendum et manifestandum eidem domine Isabelli et dicte domine regine ejus matri, nec non et excellenti domino Ferrando Dei gratia regi Castelle, germano ipsius domine infantisse Isabellis, de mandato ipsius domini infantis Ferrandi et nomine ejusdem, quod ipse dominus infans Ferrandus ipsam dominam infantissam Isabellem ducet in uxorem suam legitimam, habita dispensatione a sanctissimo in Xpo. patre domino summo pontifice super ipso matrimonio contrahendo, et ad jurandum hoc in animan ipsius domini infantis Ferrandi ad sancta Dei evangelia. item ad promittendum nomine et parte predicti domini regis Majoricarum, predicte domine infantisse Isabelli et domine regine ejus matri et domino regi Castelle nunc regnanti germano ejusdem domine infantisse Isabellis, ipsum dominum regem Majoricarum curaturum et effecturum quod dictus dominus infans Ferrandus ejus filius, obtenta dicta dispensatione a domino papa, contrahet matrimonium cum dicta domina infantissa isabelle; et quod ipse dominus rex Majoricarum hereditabit dictum dominum infantem Ferrandum ejus filium secundum quod ipsi nuncii seu procuratores convenient et concordabunt cum dicto domino rege Castelle et dominabus matre et sorore sua predictis. et ad obligandum pro hiis ipsum dominum regem Majoricarum et omnia bona sua, et ad jurandum hec in animam ejusdem domini regis ad sancta Dei evvangelia. et postquam dicta dispensatio a domino summo pontifice concessa fuerit, prefatus dominus infans Ferrandus, predicti domini regis Majoricarum filius, voluit et dedit in mandatis dictis procuratoribus et nuntiis et eorum utrique, ut ex parte sua dicant dicte domine Isabelli quod ipse salutat eam et mandat ei quod ipse per ipsos procuratores seu nuntios vel eorum alterum, sive ipsis mediantibus et ei nuntiantibus, ambobus vel altero eorum, accipit eam in suam et consentit in ipsam tamquam In uxorem suam legitimam, et quod contrahent nomine et mandato seu vice ipsius domini infantis Ferrandi cum dicta domina infantissa Isabelle matrimonium per verba de presenti, verbis abtis et competentibus, et firment ipsum consensum et matrimonium datione fidei, sicut apertius et convenientius fieri legitime poterit et firmari; et quod recipiant promissionem et cautionem dotis, contemplatione dicti matrimonii, nomine et ex parte ipsius domini infantis Ferrandi, a predicta domina infantissa Isabelle et ejus germano illustri rege Castelle, vel alio dotem ipsam promittente seu constituente nomine ipsius domine Isabellis, et alias obligationes et cautelas suficientes et ydoneas de adimplenda promissione ipsius dotis. constituerunt etiam idem dominus rex Majoricarum et dominus infans Ferrandus ejus natus, eosdem supranominatos procuratores et nuntios ad promittendum et constituendum nomine et pro parte

eorum donationem propter nuptias predicte domine Isabelli, vel alteri pro eadem, et ad ineundum pacta et conventiones circa dotem et donationem propter nuptias supradictas, secundum quod ipsi procuratores cum parte predicte domine Isabellis poterunt invicem concordare, et ad obligandum ad predicta et pro eisdem predictos dominum regem Majoricarum et infantem Ferrandum ejus filium et bona eorum generaliter sive specialiter pro ipsius domine Isabelli securitate et cautela, et ad omnia decencia et necessaria ac opportuna circa premissa, et singula faciendum que veri et legitimi procuratores et nuntii spetiales ad talia legitime constitute et destinati facere possunt et debent. super quibus omnibus et ad ea pertinentibus ac dependentibus et emergentibus modis quibuslibet ab eisdem, prefati domini rex Majoricarum et infans Ferrandus ejus filius dederunt dictis suis procuratoribus seu nuntiis et utrique in solidum plenam et liberam potestatem et auctoritatem ac spetiale mandatum, promitentes mihi Laurencio Plasense notario publico subscripto, tamquam publice persone pro parte et nomine dicte domine infantisse Isabellis et ceterorum omnium quorum interest et potest ac poterit interesse sollempniter stipulanti, habere gratum et ratum, sub obligatione omnium bonorum suorum, quidquid per dictos procuratores seu nuntios, vel eorum alterum sicut predicitur, consensum, contractum, promissum, actum, firmatum, obligatum, ordinatum et factum fuerit quoquomodo in premissis et quolibet premissorum. ad majorem autem omnium premissorum firmitatem et fidem iidem dominus rex Majoricarum et infans Ferrandus ejus filius presentem cartam suis sigillis pendentibus communiri fecerunt. acta et laudata sunt per dictos dominos regem Majoricarum et Ferrandum ejus filium in camera regia castri Perpiniani ipsius domini regis Majoricarum, quartodecimo kalendas maii anno Domini millesimo trecentesimo nono, presentibus testibus nobilibus viris Petro de Fonoleto et Raymundo de Caneto, et Jacobo de Muredine et Pontio de Caramanno militibus, et Dalmatio de Pontonibus et Bernardo Dalmacii legum doctoribus, et Raymundo Guillermi sacrista Elne et Arnaldus Traverii judicibus predicti domini regis Majoricarum, et Arnaldo de Codaleto, et me dicto Laurentio Plasensa publico notario predicto. ego Laurentius Plasensa predictus, publicus notarius auctoritate prefati domini nostri regis Majoricarum ubique terrarum sue ditioni subjectarum, ipsius domini regis et dicti domini infantis Ferrandi ejus filii mandato, premissa stipulatus fui ut superius continetur, et ad ea omnia presens fui, et ipsa scribi feci et in hanc publicam formam redegi et clausi, et subsignavi meo publico et solito signo ✠.

Paris. Archiv. Nat. : P. 1354[1], núm. 830. — Document comunicat pel Sr. E. Aguiló.

XII

Setge d'Almería, 3 desembre 1309

JAUME II RECOMANA AL REI DE MALLORCA EL PROJECTE DE MATRIMONI DE L'INFANT FERRÁN AMB CLEMENCIA,* PRINCESA D'HONGRÍA.

Illustri principi Jacobo Dei gracia regi Majoricarum etc. Jacobus Dei gracia rex Aragonum etc. tenere potest indubie vestre serenitatis oppinio, quod nos actus vestros et liberorum vestrorum karissimorum consanguineorum nostrorum ut nostros proprios reputantes, eos appetimus internis affectibus ut proprios prosperari, in eoque prout temporum et negociorum occurrit condicio libenter effectivam operam impartimur. igitur magnificencie vestre tenore presencium notum fiat quod nuper nobis cum illustri domina Blancha regina Aragonum karissima consorte nostra invicem conferentibus de negocio incliti infantis Ferdinandi filii vestri karissimi consanguinei nostri; hic in Dei et nostro servicio contra Sarracenicam Mahometi abhominabilem sectam strenue insistentis, sermo inter nos exiit de matrimonio contrahendo inter eum et puellam inclitam Clemenciam regis Ungarie filiam, quodque matrimonium hoc foret utrique parti expediens ac eciam fructuosum; sicque deliberavimus, sicut et opere complevimus, quod illustri principi Roberto Iherusalem et Sicilie regi nos et dicta regina direximus specialia scripta nostra, nobis autem ignorantibus utrum scripta hec adhuc ad manus dicti regis pervenerint. recepimus hiis diebus ab eo litteras inter alia continentes de tractatu predicti matrimonii promovendi, dummodo dicto regi Roberto cautum existeret ne ullo unquam tempore statui suo vel regni sui contrarium moliretur: quibus visis, negocii condicionibus consideratis, quare visum est nobis matrimonium predictum expediens fore ac utile partibus, colloqucione inde habita cum dicta domina regina consorte nostra, verbum inde infanti Ferrando fecimus memorato, quem prout de nostro consilio fuerit et prout ad id paterna voluntas accesserit tractui cognovimus annuentem, facietque ad nostram noticiam, preheunte beneplacito paternali, cautelas et obligaciones sufficientes homagio et iuramento vallatas, ne ullo unquam tempore contra dictum regem Robertum statum aut regnum eius nocumentum faciet vel contrarium persequatur. sicque nos antefacto regi Roberto rescribendo per litteram nostram significavimus plenius omnia supradicta et ipsum induximus ac affectu cariori rogavimus ut ad expedicionem et perfeccionem dicti matrimonii quamcicius operam effectivam impendat, ita quidem quod dum est in partibus Provincie curet tractare et convenire vobiscum de convencionibus et aliis quibusvis tractatibus contingentibus matrimonium supradictum, et quod ordinet continue mittere nuncium specialem

* Filla de Carles Martel, rei titular d'Hongria. Se casà en 1316 amb el rei Lluís X de França. Morí en 1328.

ad dictam puellam ut det plenariam potestatem nobis vel aliis personis ad nos mittendis, eo modo quo valeat quod pro ea possimus aut possint coram nobis contrahere et facere matrimonium per verba de presenti cum dicto infante filio vestro. igitur quare ut super tactum est matrimonium supradictum expediens videmus et utile partibus, velitis et placeat tractatui huiusmodi assentire et facere in quantum in vobis fuerit, quod plenum sortiatur effectum et mandare per litteras vestras seu nuncium iamdicto infanti Ferdinando filio vestro ut ad dictum matrimonium faciendum procedat et dictas obligaciones faciat, prout nos sibi consuluerimus et cognoverimus expedire. interim eciam dum dictus rex Robertus est in partibus Provincie curetis tractare cum eo de convencionibus et aliis quibusvis contractibus contingentibus matrimonium supradictum, ut cum dicta puella nobis aut aliis ad nostram presenciam adventuris super hoc prestiterit potestatem ad contrahendum per verba de presenti, matrimonium supradictum procedere valeamus; et enim pro firmo tenemus quod dictus rex Robertus prout ipsum induximus et rogavimus, negocium tarditate rejecta fine laudabili prosequetur, itaque nobis supradictis per vestras litteras celeriter rescribatis dominum quare etc. de statu. datum in obsidione civitatis Almerie .iij. nonas decembris anno predicto.

B. de Aversone mandato regis cui fuit lecta.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 344.

XIII

Setge d'Almería, 10 desembre 1309

JAUME II RECOMANA A LA REINA MARÍA, REINA DE JERUSALEM, SICILIA I HONGRÍA,* EL PROJECTE DE MATRIMONI DE L'INFANT FERRÁN AMB LA PRINCESA CLEMENCIA.

Excellenti et magnifice domine Marie Dei gracia Jherusalem et Sicilie ac Ungarie regine karissime matri sue, Jacobus eadem gracia etc. magnificencie vestre presentibus notum fiat nos pridem colloqucione habita et tractatu cum illustrissima domina Blancha regina Aragonum karissima consorte nostra, filia vestra, cogitantes de matrimonio infrascripto quia videbatur nobis et dicte regine matrimonium ipsum partibus expediens ac eciam fructuosum, super eodem efficaciter promovendo illustri principi Roberto Jherusalem et Sicilie regi filio vestro, karissimo fratri nostro, nos et dicta regina literas direximus speciales. ipse autem rex super eodem cogitans ut apparet antequam litere nostre huius modi pervenissent ad eum, noviter nobis scripsit de matrimonio celebrando inter inclitum infantem Fferdinandum illustris regis Maioricarum filium karum consanguineum

* Muller de Carles II de Nàpols i sogra del rei Jaume II.

nostrum et puellam spectabilem infantissam Clemenciam, sororem regis Ungarie, nepotem vestram, dum modo cautum existeret ut contra dictum regem Robertum aut regnum suum nullo tempore contrarius proveniret; nos autem nunc una cum dicta regina consorte nostra voluntate dicti regis super hoc plenius cognita, verbum inde fecimus infanti Ferdinando prefato, hic in Dei et nostro servicio contra barbaras naciones strenue et viriliter insistenti, quem prout de nostro consilio fuerit et ad id paterna voluntas accesserit tractatui dicti matrimonii cognovimus anuentem, facietque sufficientes obligaciones et cautelas per quas plene videbitur cautum ne unquam contra prescriptum regem Robertum vel regnum eius contrarium procurabit, imo cum honore et dilectione perpetua prosequetur. sicque nos, ut hoc matrimonium ad perfectum finem et laudabilem perducatur, regibus predictis Majoricarum et Jherusalem ac Sicilie nunc misimus specialia scripta nostra ac simili eciam vobis super eodem presentem literam destinamus. igitur cum sicut prediximus matrimonium supradictum, ut visum est nobis et dicte regine, sit expediens et partibus fructuosum, consulimus pro bone parcium et honore et proinde magnificenciam vestram rogamus ex corde quatenus ut matrimonium sepedictum absque mora ad efectum et finem laudabilem perducatur, assensum prebere et effectivam operam exhibere placeat et velitis. scire enim vos volumus quod nos dicti infantis Ferdinandi cognitis condicionibus quas Dominus a brevi citra tempore sua miseracione in prosperum mirabiliter comutavit, pura mente et veris elaquiis ut premissa opere compleantur pro vobis et dicto rege Roberto ac parte puelle nostro iudicio utile consilium exhibemus. itaque super premissis celeriter per vestram literam rescribatis et enim speramus a prefatis regibus pro expedicione negociii breviter rescriptivas literas recepturos. demum quia scimus animum vestrum magnum suscipere leticie incrementum cum de salute et statu nostro prospero vobis felicia nunciantur, serenitate vestra defferimus quod nos favente divina gracia una cum dicta regina consorte nostra plena corporis sospitate potimur. datum in obsidione civitatis Almarie iiii. idus decembris anno Domini .mcccix.

Bernardus de Aversone mandato regis facto per dominam reginam.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 344 v.

XIV

Setge d'Almería, 26 gener 1310

JAUME II RECOMANA AL REI ROBERT DE NÁPOLS EL MATRIMONI EN PROJECTE DE L'INFANT FERRÁN I CLEMENCIA D'HONGRÍA. LI DETALLA LES GARANTÍES AMB LES QUALS S'HA OBLIGAT L'INFANT A NO PROCEDIR JAMAI CONTRA D'ELL, I LI ASSEGURA QUE NO TÉ CAP COMPROMÍS CONTRET AMB EL REI DE SICILIA.

Excellenti et magnifico principi domino Roberto Dei gratia Jherusalem et Sicilie regi illustri karissimo fratri suo, Jacobus eadem gratia rex Aragonum

etc. serenitatis vestre litteram recepimus ad illam quam vobis super tractatu matrimonii promovendi inter inclitum infantem Ferdinandum illustris regis Maiorice karissimi patrui nostri filium, et spectabilem puellam Clemenciam bone memorie regis Ungarie filiam, nepotem vestram, direximus respondentem. cuiusquidem nos et illustris domina Blancha regina Aragonum karissima consors nostra, vestra soror, continenciam audivimus, ac pleno collegimus intellectu, ad que nos habita collacione simul cum dicta regina super contentis in vestra littera supradicta, excellencie vestre taliter respondemus, quod licet vos ut princeps providus, non solum ad presencia tempora verum etiam consideretis ex preteritis ad futura, attamen nobis et dicte regine non solum que scripsistis, verum etiam aliis de quibus in nos et eam contulimus rationis libramine ponderatis, visum est pro utiliori ambabus partibus expedire, ut ad consumacionem tractatus huiusmodi matrimonii procedatur. pensatis autem dicti infantis Ferdinandi condicionibus ac bonis moribus quibus eum conspicimus comendabiliter adornatum, indubie credimus dictum matrimonium venire vobis nequaquam dampnosum, set potissime fructuosum, licet enim nunc inter vos et eum pro contracta affinitate fraternitas crescatur, tunc et etiam ambos fratres maiora vincula maioribus affinitatibus confirmabunt. nichilominus vero cautelas aut securitates de quibus dicitur in vestra littera supradicta vel earum partem precipuum que vobis et vestris sufficiet, prenominatus infans Fferdinandus et pars sua plene prestabunt. primo enim ut vestra littera continet, idem infans vobis aut procuratori vestro solenniter in nostri et dicte regine conjugis nostre prelatorum et baronum presencia, se juramento et homagio absque condicione aliqua de non veniendo contra vos filium et filios aut heredes vestros, super quo nos et princeps magnificus rex Maioricarum pater, et inclitus infans Sancius frater eius constituemus pro eo efficaciter obligabit. rursus etiam nos obligabimus quod si quo tempore infans prescriptus contrarium faceret, nos contra ipsum et pro vobis et in vestrum auxilium indubitabiliter asistemus; et quamvis non multum videatur expediens, nobiles Cathalonie infrascripti, videlicet Poncius Hugonis Impuriarum et Ermengandus Urgelli comites ac Raymundus Fulconis vicecomes Cardone et alii etiam de nobilibus Aragonum et Cathalonie, et de terra etiam dicti Maiorice regis se ad similem convencionem quam nos obligaverimus obligabunt, conficienturque ex premissis que ad vestram securitatem et intencionem sufficiant publica instrumenta; obligacionem vero de qua dicebatur in vestra littera supradicta faciendam per memoratum infantem Ecclesie de bonis suis, si contra promissiones faceret supradictas, non vidimus expedire, etenim novam causam esse talem obligacionem fieri conspicimus, eo potissime quare predicte que prestabuntur cautele, intencionem vestram plurimum solidabunt. item etiam si vobis per aliquem fuerit factus sermo de quibusdam promissione et obligacione olim factis per infantem prenominatum illustri regi Fredericho comuni fratri, celsitudini vestre curavimus intimandum, ne mens vestra propterea in aliquo titubet aut vacillet, certum esse nobis jam dictum infantem exis-

tere per prefatum regem Fredericum a dictis promissione et obligacione cum instrumento publico penitus liberatum, et dictum infantem assimili regem ipsum ab illis quas sibi fecerat liberasse. igitur cum jam per alia scripta nostra fraternitati vestre significaverimus et per hec etiam expressius intimemus qualiter nobis et regine prefate pro utiliori visum est ut ad felicem exitum expedicionis dicti matrimonii procedatur, serenitatem vestram cordis affeccione cosulendo rogamus quatenus placeat et velitis inutili more sublato dispendio dare operam efectivam ac cum efectu dirigere ut ad expedicionem et consumacionem tractatus matrimonii prelibati alio quolibet reiecto tractatu breviter procedatur. arbitrari autem immo scire plene potest vestra fraternitas, quod siquidem in hoc vel aliis suspicionis vel cause incomodi adversus vos vel inclitum Karolum primogenitum vestrum, nepotem nostrum, quem etiam paterna caritate diligimus, intencio nostra cognosceret vel sentiret, non utique rogaremus, et non tantummodo nostrum denegaremus assensum, imo profacto tota mente et conatibus turbaremus. placeat itaque et velitis nos de hiis reddere celeriter informatos. datum in obsidione civitatis Almarie vii. kalendas februarii anno Domini m. ccc. nono.

Bernardus de Aversone mandato regis.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 345.

XV

Valencia, 26 febrer 1310

JAUME II ACUSA REBUT DE DUES CARTES DEL REI ROBERT DE NÁPOLS EN QUE LI COMUNICA LA NEGATIVA DEL REI D'HONGRÍA RESPECTE AL MATRIMONI DE L'INFANTA CLEMENCIA AMB FERRÁN DE MALLORCA. EL REI D'ARAGÓ PARTICIPA AL DE NÁPOLS QUE HO FA ASSABER AL DE MALLORCA I A L'INFANT FERRÁN I QUE PER PART D'ELL DESISTEIX DE TOTA ALTRA TEMPTATIVA. S'EXCUSA, ADEMÉS, DE QUE EN RAMÓN DE CANET, CONSELLER MAJOR DE L'INFANT, HAGI REVELADA LA PART SECRETA DE LA CORRESPONDENCIA.

Illustri et magnifico principi domino Roberto Dei gratia Jherusalem et Sicilie regi suo karissimo fratri, Jacobus per eandem rex Aragonum prosperitatem votivorum successuum cum salute. recepimus noviter duas litteras vestras in altera quarum interclusam misistis quandam litteram directam vobis per magnificum principem Karolum regem Ungarie continentem ut de puella spectabili Clemencia sorore sua ad desponsacionem seu virile consorcium in quovis nullam velletis facere novitatem, quarum trium litterarum tenores audivimus et intelleximus diligenter. ad que fraternitati vestre taliter respondemus quod nos prout significastis et voluistis nos continuo hec significata nobis per scriptum nostrum significavimus illustri regi Maiorcarum karissimo patruo nostro, ac in scripto

ipso eidem dictam litteram regis Ungarie sicuti continebatur in vestra misimus interclusam, et etiam de hoc eodem dicto infanti litteram nostram in forma qua vidimus expedire duximus dirigendam, nosque ac illustris domina Blancha regina Aragonum karissima consors nostra soror vestra super isto contulimus, nec deinde proponimus in premissis aliquem habere tractatum nec tractavisemus etiam nisi nos et ipsa arbitrati essemus tractatum predictum vobis et partibus expedire. ad cetera in altera ex predictis litteris vestris contenta taliter respondemus, quod prout jam vobis certum fecimus per dilectum nostrum communem familiarem Guilabertum de Scintillis, super facto dispensacionis obtinende quam scitis modum tenuimus quem vos nunc nobis scripsistis tenendum, videlicet quod litteras nostras quas domino summo pontifici et quibusdam cardinalibus amicis nostris super dictam dispensacionem facilius obtinendam transmisimus, prefato Guilaberto tradi fecimus per eum in vestris manibus resignandas, prout et quando vestre regali circunspeccioni videbitur presentandas, ante quarum etiam presentacionem et antequam etiam verbum domino pape fieret, scripsimus vobis nobis videri expediens prestiri a vobis cum amicis vestris de curia modis oportunis adhibitis, si tractatus huiusmodi ma trimonii cum persone que debent contrahere tam proxima consanguinitatis linea sint conjuncte poterit ad effectum perduci; hoc autem tunc reliquimus et nunc fraternitati vestre relinquimus ut sicuti vestro et nostro honori expedire videbitur seu procedat. memoratum autem Guilabertum jam credimus vestram adiisse presenciam, vosque de hiis et aliis seriosius prout nos sibi comisimus informasse. ad ea vero que earumdem litterarum vestrarum altera continebat, ut contenta in eis existerent plusquam alia sub secreto quoniam vidisse dicitis translatum litterarum vestrarum nobis missarum directum per quendam de Caneto qui erat in exercitu nostro in obsidione Almarie, vobis taliter respondemus quod nos hec et alia prout cognoscimus faciendum in secreto tenemus et a nostris secretariis teneri facimus et jubemus, nec occurrit nostre memorie quod prefato de Caneto translatum dictarum litterarum vestrarum mandaverimus exhiberi, verumtamen nos, memorato infanti Ferdinando, presente dicto de Caneto ipsius infantis assensu qui etiam eidem infanti in dicto exercitu ex ordinacione paterna maior consiliarius existebat, de matrimonio supradicto verbum fecimus et fortassis hostendimus alique ex contentis in vestris litteris in quantum cognovimus hostendenda; si autem prescriptus de Caneto aliqui per se scripsit aliquibus, aut alicubi ignoratur a nobis nec id de nostra voluntate processit. denique quia scimus animam vestrum ad gaudium renovari, quociens de nobis prosperos auditis rumores, regie celsitudini nunciamus quod actrice Dei gratia nos una cum illustri domina Blancha regina Aragonum consorte et liberis karissimis nostris votiva corporum incolumitate vigemus. datum Valencie iiij. kalendas marcii, anno Domini m. ccc. nono.

Bernardus de Aversone mandato regis.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 345 v.

XVI

Valencia, 28 febrer 1310

JAUME II FA ASSABER AL REI DE MALLORCA QUE PER CARTES REBUDES DEL REI ROBERT DE NÁPOLS HA SABUT QUE EL D'HONGRÍA NO CONSENT EN EL MATRIMONI DE LA SEVA GERMANA AMB L'INFANT FERRÁN. LI ENVÍA COPIA DE LA LLETRA QUE SOBRE TAL ASSUMPTE HA DIRIGIT EL REI D'HONGRÍA AL DE NÁPOLS.

Illustri principi Jacobo Dei gratia regi Maioricarum karissimo patruo nostro Jacobus per eandem rex Aragonum etc. salutem et prosperos ad vota successus. ad noticiam vestram defferimus per presentem nos noviter ab illustri principe Roberto Jherusalem et Sicilie rege litteras recepisse per quas significavit nobis venisse ad eum quendam clericum regis Ungarie nepotis sui, qui ei litteras ipsius regis Ungarie aportavit continentes regem ipsum Ungarie prefatum regem Robertum affectuose requirere et rogare, ne de spectabili puella Clemence sorore sua ad desponsacionem seu virile consorcium ullam faciat novitatem. de hocque similiter a reverendo in Christo patre domino Gentili* cardinali in Ungaria Apostolice Sedis legato litteram asserit recepisse, qui sic etiam in ea signifacavit eidem ipsorum regis et legati fore intentum antefatam puellam cum aliquo ex magnatibus regni Ungarie matrimonio collocare, a quo rex prefatus auxilium obtinere valeat pariter et favorem. rogavitque nos memoratus rex Robertus per suam litteram supradictam, ut hec vobis et inclito infanti Ferdinando filio vestro karissimo consanguineo nostro significare continuo deberemus, cum extunc ex quo sic est negocium, in tractatu quem nos hactenus duximus sicut scitis de matrimonio contrahendo inter dictum infantem Ferdinandum et puellam jamdictam non sit aliquatenus insistendum. ut autem premissa clarius colligatis, litteram regis Ungarie de qua predicitur vobis mittimus presentibus interclusam, quia memoratus rex Robertus per nos sic fieri voluit nosque sic per prescriptam suam litteram informavit. hoc igitur vestre magnificencie curavimus intimanda tum ex dicti regis Roberti significacione et precibus. tum etiam quia conspicimus nos a dicto tractatu quem fecimus ulterius retrahendos. datum Valencie ii. kalendas marcii anno predicto. [1309 inc.]

Idem.

Tenor vero littere regis Ungarie de qua fit mencio in littera supradicta est **qui sequitur, qua littera fuit interclusa in littera suprascripta.**

Serenissimo principi patruo suo karissimo domino R. Dei gratia illustri Jerusalem et Sicilie regi, Karolus eadem gratia rex Ungarie vitam ilarem et salu-

---

* Gentilis de Montiflorum, enviat com legat a Hongria en octubre de 1307 (Eubel, *Hierarchia*, I, 17.)

tem. celsitudinem regiam attenta prevencione requirimus, precordialis requisicionis studio pervenimus, instantissime rogamus et petimus quatenus de domina Clemence sorore nostra karissima ad desponsacionem seu virile consorcium in quovis illustriori potencioris eminencie principe dignemini nullam facere novitatem. datum Bude viiii. kalendas septembris.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 346.

XVII

Valencia, 28 febrer 1310

JAUME II PARTICIPA A L'INFANT FERRÁN QUE EL REI D'HONGRÍA NO POT CONSENTIR EN EL SEU PROJECTAT MATRIMONI AMB LA PRINCESA CLEMENCIA.

Inclito suo karissimo consanguineo infanti Ferdinando illustris regis Maioricarum karissimi patrui nostri filio, Jacobus Dei gratia rex Aragonum etc. salutem et scinceram dilectionem. ad noticiam vestram defferimus per presentem nos noviter ab illustri principe Roberto Jherusalem et Sicilie rege litteras recepisse, per quas significavit nobis venisse ad eum quendam clericum regis Ungarie nepotis sui, qui ei litteras ipsius regis Ungarie aportavit continentes regem ipsum Ungarie prefatum regem Robertum affectuose requirere et rogare, ne de spectabili puella Clemence sorore sua ad desponsacionem seu virile consorcium ullam faciat novitatem; de hocque similiter a reverendo in Christo patre domino Gentili cardinali in Ungaria apostolice Sedis legato litteram asseritur recepisse qui sic etiam significavit eidem ipsorum regis et legati fore intentum antefatam puellam cum aliquo ex magnatibus regni Ungarie matrimonio collocare, a quo rex prefatus auxilium obtinere valeat pariter et favorem. rogavitque nos memoratus rex Robertus per suam litteram supradictam ut hoc dicto regi Maioricarum patri vestro et vobis significare continuo deberemus, cum extunc ex quo sic est negocium, in tractatu quem nos hactenus duximus sicut scitis de matrimonio contrahendo inter vos et puellam jamdictan non sit aliquatenus insistendum. litteram autem regis Ungarie de qua predicitur, prelibato regi Maioricarum genitori vestro in littera nostra quam de hoc ei direximus transmisimus interclusam. hec igitur vobis curavimus intimanda tum ex dicti regis Roberti significacione et precibus, tum etiam quia conspicimus nos a dicto tractatu quem fecimus ulterius retrahendos. datum Valencie ii. kalendas marcii anno predicto.

Arx. Cor. Aragó : r. 335, f. 346 v.

XVIII

Terol, 20 abril 1310

JAUME II ESCRIU A L'INFANT FERRÁN DONANT-LI NOVES DE SON ESTAT DE SALUT

Jacobus, etc., inclito et quamplurimum diligendo consanguineo suo karissimo Ferrando illustris regis Maiorice filio sincere dileccionis constanciam cum salute. vestras recepimus litteras noviter nobis missas per Bernardum de Turricella... et quia per ipsarum tenorem incolumitatem vestram intelleximus, placuit nobis multum; et quia vos letari credimus quociens de nobis felicia nunciantur, significamus vobis nos in confeccione presencium vigore sanitate corporea ac in nostris per Dei gracia negociis prosperari, quod de vobis audire plurimum affectamus. rogantes dilectionem vestram quatenus statum vestrum utinam semper prosperum et jocundum nobis signifficetis per litteras vestras quociens obtulerit se facultas. datum Turoli xii. kalendas madii anno Domini m. ccc. x.

P. de S. mandato regio facto per B. de Abbatia,

Similis inclito et quam plurimum diligendo c[onsang]uineo suo [karissimo] infanti Sancio illustris Regis Maioricarum primogenito Jacobus [Dei] gratia etc., ut supra.

Arx. Cor. Aragó : r. 238, f. 149.

XIX

Terol, 25 abril 1310

CARTA DE JAUME II D'ARAGÓ A JAUME II DE MALLORCA, EN LA QUE LI COMUNICA QUE HA ABANDONAT EL SETGE D'ALMERÍA, NO VOLUNTARIAMENT SINÓ PER LA FORÇA DE LES CIRCUMSTANCIES, SEGONS LI HAURÁ JA EXPLICAT EN RAMÓN DE CANET. RESPECTE DEL MATRIMONI DE L'INFANT FERRÁN LI DIU QUE NO HAVENT POGUT PASSAR AVANT EL DE CLEMENCIA D'HONGRÍA, DÓNA LA SEVA APROVACIÓ AL NOVAMENT PROJECTAT AMB LA FILLA DEL JUTGE DE GALLURA,* I TENINT EN COMPTE ELS SERVEIS QUE EL DIT INFANT LI VA PRESTAR EN AQUELL SETGE, LI FA UNA DONACIÓ FEUDAL EN EL REGNE DE SARDENYA, AMB DETERMINADES OBLIGACIONS, SEGONS ELS USATGES DE BARCELONA I CONSUETUTS DE CATALUNYA I SOS COMPROMISOS AMB L'IGLESIA DE ROMA.

Magnifico principi karissimo patruo nostro Jacobo Dei gracia regi Majoricarum, comiti Rossilionis ac Ceritanie ac domino Montispesulani, Jacobus per

* FINKE : *Acta*, 514-516, publica algunes notícies relatives a l'historia de Joana, filla del jutge de Gallura, muller de Ricardo del Camino, que deu ésser germana de la que es cita en el document.

eandem rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillarius, ammiratus et capitaneus generalis salutem et prosperos ad vota successus. vestre serenitatis litteris receptis et que continebantur in eis plenarie intellectis ad signifficata per vos in ipsis per ordinem sic duximus respondendum quod nos ab obsidione civitatis Almarie voluntarie non recessimus set compulsi diversis necessitatibus quibus diversimode opprimebamur, ut per relacionem nobilis Raymundi de Caneto vos esse credimus informatum, sicque si facti veritas attendatur quo ad Deum et quo ad homines esse credimus excusatos, et placet nobis quia vos ita creditis, ut in vestris litteris intimastis. super matrimonio vero quod inter illustrem domicellam Clemenciam sororem incliti regis Ungarie et illustrem filium vestrum Ferrandum consanguineum nostrum karissimum tractabatur, nos et domina Blancha regina Aragonum karissima consors nostra celantes, ut tenemur, dicti incliti Ferrandi comodum et honorem, interponuimus ut magis sollicite potuimus, ut jam alias vobis scripsimus, partes nostras, et quia non venit ad effectum, ut firma spe tenemus ordinavit dominus proter bonum, verum quia ut tenor dicte vestre littere intimabat nunc cordi vobis erat prefattum inclitum Ferrandum cum quadam domicella nepte marchionis de Ferraria quondam filia judicis de Gallur matrimonio collocare, si nobis hoc expediens videretur, ad hec vobis taliter respondemus, quod nobis placet et vobis consulimus quod fiat matrimonium predictum. et ad honorem vestri et quia attento nexu vecessitudinis quo nos et dictus Ferrandus sumus invicem copulati et attento servicio quod nobis prono animo ac strenue nobis fecit in obsidione civitatis Almarie, confferemus eidem in regno Sardinie centum milia solidorum Barchinone in redditibus annuatim et imperpetuum quos pro nobis teneat in feudum secundum usaticos Barchinone et consuetudinem Cathalonie; sane cum nos pro dicto regno Sardinie teneamur facere Ecclesie Romane certum numerum militum et peditum de Aragonia vel Cathalonie et censum annuum, et nos de jure vel racione non possimus infeudare aliquid de dicto regno absque honere, servicii et census, retinemus nobis et dictos redditus tali pacto et condicione conferemus dicto inclito Ferrando, quod ipse et successores sui sint astricti nobis et successoribus nostris servire infra dictum regnum et per totam Italiam de decem equitibus decenter armatis qui sint de Aragonia vel Cathalonie, seu aliis partibus eisdem adjacentibus cum sumptibus, gagiis et expensis suis per trimestris temporis spatium a die qua intrabunt Italiam vel erunt in nostro servicio numerandum; et erit in potestate nostra predictos equites ultra prefati trimestris temporis spacium ad similia sumptus et expensas nostras si ipsos voluerimus retinere, et dictum servicium prestabit nobis semel in anno quandocumque per nos vel nostros successores fuerit requisitus. tenebitur eciam dictus inclitus Ferrandus et successores sui in subsidium census quem nos facere tenemur ecclesie Romane dare nobis et successoribus nostris annuatim censum viginti milium solidorum Barchinone. ad dictum autem censum solvendum et servicium exhibendum, tunc demum nobis teneatur cum efectu cum possesionem adeptus fuerit reddituum predictorum, quam no

sibi dare tenemur, cum possessionem ipsius regni vel majoris partis ipsius fuerimus adepti; retinebimus eciam in dicta donacione et sub tali condicione eam faciemus quod si dictus inclitus Ferrandus, quod Deus avertat, decederet sine filiis vel filio ex legitimo matrimonio procreatis et masculis, quod dicta donacio ad nos vel post nos ad nostrum successorem in dicto regno Sardinie libere revertatur et idem observavitur in suis filiis et heredibus masculis videlicet, quod ipsis decedentibus sine filiis vel filio masculis ex legitimo matrimonio procreatis, dicta donacio ad nos vel ad successorem nostrum in dicto regne libere revertatur. teneatur eciam dictus inclitus Fferrandus nos jubare et nobis servire in adquisicione regnorum Sardinie et Corsice cum decenti comitiva militum quod ad nostri et sui arbitrium ducimus relinquendum suis sumptibus per spacium quatuor mensium et post ea ad nostros sumptus donec dicta regna nobis potenter fuerint adquisita. datum Turolii vii. kalendas madii anno Domini mcccc. decimo.

Arx. Cor. Aragó : r. 336, f. 5.

XX

Lleida, 24 juliol 1310

JAUME II COMUNICA A L'INFANT FERRÁN QUE UNA MALALTÍA L'HA DETINGUT A TEROL AL TORNAR DEL SETGE D'ALMERÍA.

Jacobus Dei gratia, etc. fnclito karissimo consanguineo nostro infanti Ferdinando illustris regis Maioricarum karissimi patrui nostri filio, etc. recepta littera vestra et que de prospero statu vestro nobis significastis in ea plenius intellectis, ea grata recepimus... nda et quia de statu nostro petivistis per dictam litteram informari, vobis significamus quod cum reversi de viagio Almarie ad partes regni Aragonum ad villam Turoli venissemus, fuimus in ibi gravi et periculosa infirmitate detenti, set tribuente illo qui regibus dat salutem, sumus sanitati pristine plenarie restituti. datum ut supra. [Ilerda ix. kalendas augusti m.ccc.x.]

Arx. Cor. Aragó : r. 238, f. 185 v.

XXI

Alcira, 6 març 1311

JAUME II ESCRIU A L'INFANT FERRÁN DONANT-LI NOVES DE LA SEVA SALUT

Jacobus etc. inclito carissimo consanguineo suo infanti Ferdinando illustris regis Majoricarum karissimi patrui nostri filio salutem et sincere dileccionis affectum. quia scimus vos novum suscipere gaudium quociens de nobis prosperos rumores suscipitis, ad notitiam vestram defferimus per presentem quod faciente

illo qui regibus dat salutem, una cum karissimis liberis nostris corporea sanitate potimur, quod de vobis et dicto patruo nostro audire jugiter affectamus. datum ut supra. [Algezire, i. nonas marcii m.ccc.x.]

Arx. Cor. Aragó : r. 239, f. 35.

XXII

Nàpols, 1 abril 1311

L'infant Ferrán escriu al rei d'Aragó dient-li que está molt bé i ben tractat pels reis de Nápols.

Inclito principi et reverendo patruo suo domino Jacobo Dei gratia illustri regi Aragonum, Valencie, Sardinie, Corsice, comitique Barsinone, ac sancte Romane Ecclesie vexillario et capitaneo generali, Ferrandus de Maioricis longeve vite spacia cum prosperitatis augmento. de statu vestro prospero nova felicia cupiens frequenter audire, tamquam de patre utique speciali, serenitatem vestram duco presentibus exorandam quatenus statum vestrum, quem ex felicibus rumoribus mihi de vobis frequencius nunciatis desideranter audire expecto, mihi per vestras speciales litteras dignemini scribere si placebit, ad gaudium vobis nichilominus intimans quod serenissimi domini rex et regina Jerusalem [et] Sicilie, cum omnibus de domo eorum per divinam gratiam integra corporum sanitate fruuntur, cum quibus ego sanus et ylaris ultra quam dici valeat consolatus existo, et specialiter quia prefata domina regina reverenda amita mea sicut mater non ut nepotem sed ut naturalem et legitimum filium graciosissimis affectionibus me pertractat. scripta Neapolis sub secreto anulo domine regine prefate die primo aprilis viiij. indictione.

Inclito principi domino Jacobo dei gracia illustri regi Aragonum, Valencie, Sardinie, Corsice comitique Barchinone ac sancte Romane ecclesie vexillario et capitane generali, Ferrandus de Maioricis.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 10,063.

XXIII

Mallorca, 8 maig 1311

Jaume de Mallorca notifica al d'Aragó que ha enviat el seu fill, l'infant Ferrán, al rei Robert de Nápols, amb una comitiva, a precs seus.

Excellenti principi domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum et Valencie, Sardinie, Corsice, comitique Barchinone, ac sancte Romane Ecclesie ammirato, vexillario et capitaneo generali, nepoti suo carissimo, Jacobus per eandem rex Maioricarum, comes Rossilionis et Ceritanie et dominus Montispesulani

salutem et prosperos ad vota successus. annexitas qua vobis astringimur nos inducit, ut nostros et nostri actus vestre sinceritati manifestare curemus; notum igitur vestre magnificencie facimus per presentes quod illustris Robertus Dei gratia J[herusalem] et Cicilie rex filius noster carissimus misit ad nos suum nuncium et literas rogans nos instanter ut pro quibusdam sibi... [urgen] tibus negociis nostrum filium infantem Ferrandum sibi celeriter cum aliqua equitum comitiva miteremus; nos itaque attendente existencia copularum quibus sibi annitimur et ipse nobis vicissim, deliberatione satis celeri habita, ordinavimus dictum Ferrandum sibi mitendum cum comitiva equitum modica ut eius gressus celerius properentur, juxta dicti regis votum cui volumus sicut expedit providere libenter. datum in civitate Maiorice VIII. idus maii, anno Domini m.ccc. undecimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 4,058.

XXIV

Osca, 3 juny 1311

JAUME II RESPÓN A LA CARTA DEL REI DE MALLORCA, DIENT-LI QUE LI SEMBLA MOLT BÉ QUE ENVÍI L'INFANT FERRÁN AL REI ROBERT AMB UNA COMPANYÍA, MES QUE PROCURI NO MOLESTAR AL REI DE SICILIA.

Illustri principi Jacobo Dei gratia regi Maioricarum etc. Jacobus per eandem rex Aragonum etc. excellencie vestre noviter recepimus litteras continentes quod cum illustris rex Robertus frater noster karissimus per nuncium et litteras suas vos instanter rogaverit ut pro quibusdam sibi emergentibus negociis inclitum infantem Ferdinandum filium vestrum consanguineum karissimum nostrum sibi miteretis cum aliqua militum comitiva, eidem regi fratri nostro dictum infantem cum comitiva eadem mittere ordinastis, quo intellecto placuit nobis multum, precipue cum ad hoc eidem regi ad invicem simus ex debito obligati. preterea quamquam firmiter credamus regem eundem vestrum vel infantis filii vestri auxilium pro aliquibus illustris Frederici fratris nostri incomodis non requirere, ne tamen, quod absit, inter dictum regem Robertum et eundem regem Fredericum orui possit materia dissensionem aliquam vel scandalum paritura, serenitatem vestram rogamus attente quatenus dictum infantem informetis ac eciam sibi specialiter injungetis ne dicto regi Frederico vel insule Sicilie aut aliis lociis que tenet, malum infereat sive dampnum. datum Osce III. nonas juni anno Domini m. ccc. xi.

Bernardus de Aversone mandato regio.

Arx. Cor. Aragó : 239, f. 84.*

* La minuta d'aquesta carta se troba escrita al revers de la mateixa carta 4,058, copiada més amunt (núm. XXIII), a la qual respón.

XXV

Salses, 6 agost 1311

Carta credencial de l'infant Ferrán de Mallorca al rei d'Aragó en favor de Guillem de Guardia.

Excellentissimo principi domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum, Valencie, Sardine, Corsice, comitique Barchinone, ac sancte Romane Ecclesie vexillario, ammirato et capitaneo generali. infans Ferrandus illustrissimi domini Jacobi recolende memorie regis Maioricarum filius, humilis consobrinus eius salutem et incrementum glorie et honoris cum omni promptitudine serviendi. cum nobilis G. de Guardia pro quibusdam suis expediendis negociis ad presenciam vestri culminis sit iturus, informavimus eundem super quibusdam que sibi comisimus, ex parte nostra referenda dominacioni vestre, sublimitatem dominationis vestre cum multa affeccione rogantes quatenus super hiis que dictus nobilis G. magnificencie regie ex parte nostra duxerit enarranda, eidem credere dignemini et velitis. datum Salsis viii. idus augusti anno Domini m. ccc. undecimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 4,312.

XXVI

Barcelona, 22 agost 1311

Jaume II, responent a la carta credencial tramesa per Guillem de Guardia, diu a l'Infant que a son retorn del viatge que ha fet amb el rei de Mallorca, per veure el rei de França, fará tot lo que pugui sobre els negocis que li recomana.

Inclito et karissimo consanguineo suo infanti Ferdinando filio illustris regis Maioricarum, inclite recordacionis, Jacobus Dei gratia rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillarius et capitaneus generalis, salutem et sincere dileccionis affectum. recepimus litteram vestram de credencia quam nobis noviter transmisistis per nobilem Guillelmum de Guardia, et intellectis plenarie hiis que dictus nobilis ex parte vestri nobis oretenus explicavit, ad ea vobis taliter respondemus quod non videtur nobis quod illud quod nobis dici misistis possemus facere quod esset honor nostri. verumtamen cum reversus fueritis de viagio quod fecistis cum illustri rege Maioricarum fratre vestro ad serenissimum Regem Fran-

cie,* tunc ad invicem nos videbimus, et super negociis illis tractabimus et providebimus taliter quod erit honor nostri et vestri et super premissis de intentione et responsione nostra poteritis largius et clarius per nobilem memoratum plenarie informari. datum Barchinone undecimo kalendas septembris anno Domini m. ccc. xi.

B. Maiore mandato regio facto per nobilem Otonem de Montechateno.

Arx. Cor. Aragó : r. 239, f. 130 v.

XXVII

Sant Feliu de Guíxols, 26 març 1312

L'INFANT DE MALLORCA, QUE ESTÁ A PUNT DE EMBARCAR-SE ENVERS SICILIA, S'EXCUSA AMB EL REI D'ARAGÓ DE NO HAVER-SE POGUT DESPEDIR D'ELL ABANS DE PARTIR PER MOR DE LES MAQUINACIONS D'ALGUNS CORTISANS DEL REI DE MALLORCA, DE LES QUALS PODRÁ ENTERAR-SE PELS NOBLES RAMÓN FOLCH I JASPERT DE CASTELLNOU. LI COMUNICA QUE AMB CONSENTIMENT DEL SEU GERMÁ, EL REI SANXO, HA ARMAT A COLLIURE UNA GALERA AMB LA QUAL HA ARRIBAT A SANT FELIU DE GUÍXOLS, DE CAMÍ ENVERS SICILIA.

Excellentissimo principi domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum, Valencie, Sardinie, Corsice, comitique Barchinone et sacrosancte Romane Ecclesie vexillario, ammirato et capitaneo generali, domino et benefactori suo karissimo, infans Ferrandus illustrissimi domini Jacobi felicis recordacionis regis Maioricarum filius eius consobrinus humilis et devotus, prompte subieccionis debitique honoris et reverencie famulatum. celsitudini dominacionis vestre tenore presencium fieri cupimus manifestum quod serenissimus dominus rex Fredericus tercius suis litteris et ambexatore significavit nobis quod se volebat nobiscum videre et super quibusdam emergentibus loqui. nos vero promptum animum

---

* Curiosos detalls d'aquesta entrevista entre Felip *l'Hermós* i el rei de Mallorca, a la qual hi fou present l'Infant Ferràn, se troben en la CRD Jaume II, núm. 4,274, escrita per en Guillem de Canet, conseller d'en Sanxo de Mallorca a Jaume II. En Finke, *Acta*, 485, ne dóna un extret:

«... decem anni sunt elapsi vel circa fuerint in presentia regis Francie domini Philipi tunc regnantis quedam verba displicentia inter dominum meum regem Maiorice et dominum Carolum de Veloys, ex eo quia domino meo regi tunc visum fuit quod idem dominus Carolus loquebatur nimis superbe contra inclitum dominum infantem Ferrandum bone memorie eius germanum que tunc ibi erat, quare idem dominus meus rex talia tunc dedit verba eidem domino Carolo, quod eidem visum fuit quod non appreciaret eum quicquam, propter quod uterque eorum fuit motus ad iram et dictus dominus rex Philipus hoc videns intromisit se inter eos de concordia et modificatione faciendo, non tamen taliter et tam cordialiter facta fuit quod postmodum scripserint sibi ipsis de aliquo nec dum se videbant mostrabat bonam faciem unus alteri ... datum in civitate Matiose in crastinum beati Mattie apostoli.»

habentes eundi illuc, intendebamus hoc prorogare usque quo exhibuerimus vestre regie magestati reverenciam quam debemus, sed suggestione diabolica qui adversus humanum genus laborat incessanter, quidam malivoli et invidi curiales illustris domini regis Sancii germani nostri karissimi, more diabolico plura sinistra et enormia cum eodem perpetrarunt que cedunt in immensum ad nostrum indedecus et scandalum necnon tocius regni Maioricarum et gencium eorundem, prout ad plenum cerciorari poteritis per nobiles viros Raymundum Fùlchonis et Jaspertum de Castronovo, qui inde plene noverunt veritatem. qua de causa nos valde moti fuimus ad a patria recedendum et non inmerito esse debemus, tamen de mandato regio cui obedire tenemur nostris supradictis pepercimus inimicis, ideo ut meliori modo ab inde recedere possemus, et super hoc disposuimus scribere dominacioni vestre ut nos excusatum habere dignetur, quia ad regiam celsitudinem vestram ante recessum nostrum non accedimus; armavimus siquidem galeam unam cum voluntate dicti domini regis Sancii germani nostri karissimi in Cocolibero, cum qua die date presencium eramus in loco Sancti Felicis de Guixols prompti ad eundem erga dictum dominum regem Fredericum. offerentes fastigio regio nunc et semper fore parati ubicumque fuerimus, servicio dominationis vestre totis viribus deservire propriis sumptibus et expensis, et specialiter in conquesta Sardinie vel alia quacumque si necesse nos habebit, quia nostra sicut decet vestra omnino reputamus. mandet igitur nobis dominacio regia quicquid sibi de nobis noviter esse gratum. datum in villa Sancti Felicis de Guixols die dominica Resurreccionis Domini vii. kalendas aprilis anno Domini m. ccc. xii.

Excellentissimo principi domino regi Aragonum consobrino karissimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 4,580.

XXVIII

Messina, 24 juliol 1312*

FREDERIC DE SICILIA FA DONACIÓ A L'INFANT FERRÁN DE LA CIUTAT DE CATANIA I DEL CASTELL D'URSINO, AMB TOTA LA JURISDICCIÓ CIVIL I CRIMINAL.

Fredericus tertius, Dei gratia rex, magnifico et spectabilo domino infanti Ferrando incliti domini regis Majoricarum clare memorie filio, carissimo consobrino suo, salutem et fraterne dileccionis affectum. ex illius intime dileccionis affectu que inter nos et vos, in tam strictu sanguinis vinculo quo vobiscum indissolubiliter sumus unum, mutuo vigere dinoscitur, et ex firma fiducia quam proculdubio optinemus quod generosus et magnificus animus vester ad laudabilia quelibet peragenda semper sit cum incommutabili perseveratione paratus,

* Document comunicat pel Sr. Estanislau Aguiló, de Mallorca.

castrum nostrum civitatis Catanie quod vocatur Ursinum, totam etiam jurisdiccionem quam de criminalibus et super criminalibus, omneque jus quod aliter in eadem habemus civitate Catanie ac territorio suo, preter jus exiture et doane victualium et leguminum que extrahuntur de portu et maritima dicte civitatis Cathanie et tenimenti sui extra regnum vel extra et infra Siciliam deferenda ac peccuniam subventionis et promissionis fidelibus nostris ibi degentibus decetero pro tempore per nostram curiam imponendam et recolligandam ab eis, quod quidem jus exiture et doane victualiium et leguminum ac pecuniam subventionis et promissionis hujusmodi, cum ceteris aliis que ad extraccionem victualium et leguminum impositionem, taxationem et recolleccionem pecunie promissionis et subventionis ipsorum spectare noscuntur, nostre solum modo curie reservamus, ad opus et pro parte ejusdem nostre curie recipienda pariter et habenda...* vobis donec vos predicto infantis vocabulo nuncupari contingat, ita tamen quod cum concientia et beneplacito nostrum de Sicilie partibus ubi nunc estis presentes, possitis ire in Cataloniam vel alia extra Siciliam ac morari ibidem quandocumque et quantumcumque vestre placuerit voluntati pro vestris negociis et agendis, liberaliter et generose duximus concedendum; predictam propterea civitatem Cathanie necnon et quoscumque fideles nostros in ea et territorio suo degentes ab officio justiciariatus vallis Nothi, sub quo civitas et fideles ipsi actenus extiterunt, de cetero penitus segregantes. et ideo magnificenciam vestram requirimus et rogamus quatenus predictum castrum Cathanie cum victualibus, armis, ingeniis at aliis rebus cure que sunt et esse debent intus in eodem castro pro thesauro et munitione ipsius, ab eidem castri actenus castellano, cui inde scribimus, recipi facientes, castrum ipsum per ydoneum et fidum castellanum cum necessario et sufficienti numero servientium et aliarum personarum, quos et quas deputetis et retineatis in eo nomine nostro ad honorem et fidelitatem nostram ab inde in antea statuatis et faciatis cum diligencia custodiri, ac totam jurisdictionem quam super criminalibus et de criminalibus omneque jus quod aliter habemus in dicta civitate et territorio suo, exceptis inde predicto jure exiture et doane victualium et leguminum predictorum ac pecuniam promissionis et subventionis jam dicte nostre curie solum modo reservatis, recipiendis et habendis pro parte ipsius curie, sicut superius dictum est, gratancius assummentes, singulis qui coram vobis, ac statuendo per vos loco vestri in jurisdiccione predicta viro utique probo et sufficiente de quo videritis confidendum, conquesti extiterint, absque acceptione aliqua personarum, Deum habendo pre oculis, pro ut vestre tam illustris prosapia decus decet, de consilio tamen aliquorum jurisperiti quem in judicem et assessorem vestrum, ac notarii quem in notarium actorum curie jurisdictionis ipsius, ydoneos, probos et sufficientes viros, ad hec ordinare velitis, justiciam ministretis, ac per eundem quem ad hoc statueritis loco vestri mandetis et faciatis prompto zelo et cum diligentia ministrari, questiones et causas criminales quas inter fideles

* El sentit sembla indicar que falta alguna cosa.

nostros in predictis civitate et tenimento suo degentes ac quoslibet alios coram vobis et hujusmodi statuto vestro moveri et verti contigerit audiendo, ac fine debito decidendo et terminando justicia mediante, eosdem fideles nostros sub libra justicie statuque paciffico et tranquillo in nostri fide dominii regendo, manutenendo et deffendendo illesos, ac ipsos et quoslibet alios cohibendo et compescendo ab illicitis actibus et indebitis gravaminibus quibuscumque; constitutiones autem serenissimi domini Jacobi Aragonum et olim Sicilie regis reverendi et karissimi fratri nostri et consobrini vestri editas dum regno Sicilie prefuit ac constitutines, ordinationes et capitula quas et que ab olim hucusque edidimus ac deinceps edere nos continget, juxta ipsorum continentiam observetis ac mandetis et faciatis tenaciter observari; salvis tamen appellationem ad audientiam nostram devolvendarum a sentenciis quas in dictis questionibus et causis per vos et dictum statutum vestrum proferri contigerit, audiencia, cognitione et determinatione, nec non realium et personarum penarum quarumlibet quas delinquentes et excedentes incurrere debuerint et quibus eos ob excessus et delicta eorum vos et dictus statutus vester decreveritis esse multandos, moderatione, mitigatione, remissione et commutatione, quos nostris arbitrio et beneplacito reservamus sicut et quando providerimus et nobis placuerit faciendas. et ecce justiciariis dicte Vallis Nothi tam presenti quam futuris ac eorum vicemgerentibus et universis hominibus predicte civitatis Cathanie et tenimenti sui per patentes litteras nostras injungimus, quod iidem justiciarii et eorum vicemgerentes decetero exercendo dictum justiciariatus officium in predicta civitate et tenimento suo exequendo et faciendo ibi premissa et alia ad officium ipsa spectancia se nullatenus intromittant ac persone alie dicte civitatis Cathanie ad tenimenti sui vobis et illis quem in castellania et custodia dicti castri et quem super jurisdictione, cognitione, decissione et terminatione causarum et questionum predictarum statueritis loco vestri in omnibus et singulis que ad castellaniam et custodiam dicti castri et ad predictam jurisdictionem pertinere noscantur et que in presentibus continentur donec vos infantis vocabulo nuncupari contingat ad honorem et fidelitatem nostri culminis devote eficaciter pareant et intendant. data Messane sub parvo sigillo nostro secreto xxiiij. julii decima indictionis.

Arx. Nac. de París : P. 1,354²; núm. 855.

XXIX

Messina, febrer 1314

Capítols matrimonials de l'infant Ferrán i Isabel de Sabrán, filla de Margarida de Matagrifó, princesa d'Acaia.

In nomini Domini, amen. anno incarnationis 1313 die mensis februarii, 12 indictionis, regnante serenissimo domino nostro domino rege Friderico tertio, regni ejus anno 18 feliciter.

Nos Tornellus de Tornellis, judex civitatis Messanae, Fermus de Lardea regius publicus ejusdem civitatis notarius, et testes subscripti ad hoc specialiter vocati et rogati, presenti scripto publico notum facimus et testamur, quod existentibus nobis in presentia illustris dominus Ferrandus infans, filius illustris quondam Domini regis Jacobi regis Majoricarum bone memorie, et nobilis et magnifica domina, domina Margarita, filia quondam domini Guillelmi Achaye principis, domina Matagriffoni predicti domina Margarita et dominus Ferrandus vicissim animo obligandi consentientes, in nos predictos judicem et notarium tanquam in suos, cum scirent ex certa eorum conscientia nos suos non esse judicem et notarium, pariter sunt confessi, quod cum nuper contractum sit matrimonium inter eundem illustrem dominum Ferrandum infantem et dominam Isabellam ejusdem domine Margarite et dicti quondam domini Guillelmi filiam, quam dictus dominus Ferrandus infans secundum sacrosante Romane ecclesie et canonum instituta duxit legitimo matrimonio in uxorem, contemplatione predicti matrimonii predicta domina Margarita solemniter promisit eidem domino Ferrando infanti assignare in dotem, et nomine dotis, hinc usque per totum mensem septembris primo venturum sequentis 13 indictionis, nisi justa causa inpedimenti superveniret eidem dominae Margarite:

Castrum et terram Mattagriffoni cum omnibus juribus, rationibus, hominibus, vassalis, casalibus, feudis, sive pertinenciis suis, eo salvo quod dicta domina Margarita possit perpetuo concedere unam militiam alicui de quo sibi videbitur, de iis bonis que sunt in dicta castellania.

Item omnes terras, casalia, castra, jurisdictiones, villanos, vassallos, et baronias existentes ubicumque extra castellaniam dicti castri Mattagriffoni, tam que dicta domina Margarita habet, quam habere sperat, vel habere posset in futurum, retento usufructu et possessione in vita dicte domine Margarite predictorum bonorum existentium extra dictam castellaniam, et eo quod dicta domina Margarita possit in suo servitio habere tot villanos quod videbitur eidem domino Ferrando infanti ad ejusdem domini Ferrandi infantis arbitrium, excepto casali uno extra dictam castellaniam, quod dicta domina Margarita debet habere pleno jure ad faciendum de eo quidquid sibi placuerit.

Item quia dicta domina Margarita asseruit se habere jura in principatu Achaie vel Moree in toto dicto principatu vel saltem in ejus quinta parte, eadem domina Margarita in causam seu ex causa dotis cessit eidem domino Ferrando infanti omnia predicta jura sibi competentia quacumque ratione, quabucumque essent, sive in jurisdictione, sive in terris, vel feudis constituens eumdem dominum Ferrandum infantem exinde procuratorem in rem suam, si eum exinde experiri contingeret, promittens de predictis juribus hinc in antea nulli alteri persone facere aliquam cessionem vel quitationem, sive remissionem sub pena infra scripta.

Item quia eadem domina Margarita asseruit se debere recipere ex causa mutui, vel alia causa legitima, ab heredibus quondam domine Isabelle prin-

cipisse Achaie perperos 28.000, predicta domina Margarita ex causa dotis predicte cessit eidem domino Ferrando infanti jura predicta, constituens exinde eumdem dominum Ferrandum infantem procuratorem in rem suam, ut possit inde experiri, promittens etiam eadem domina Margarita dicto domino Ferrando infanti de predictis juribus nulle persone in futurum facere aliquam cessionem vel remissionem, nec quod in preteritum de his aliquid alicui faciet sub predicta infrascripta pena.

Item quia dicta domina Margarita se habere jura in terra Calamatte et in parte provincie Clarencie asseruit, dicta domina Margarita cessit sibi ex predicta causa predicta jura.

Item predicta domina Margarita convenit et promisit eidem domino Ferrando infanti dare, et assignare, et tradere ex causa dotis predicte perperos 40.000 computato perpero pro gillatis 4, de quibus perperis domina Margarita assignavit manualiter eidem domino Ferrando infanti in florenis auri perperos 17.000; et reliquos perperos 23.000 predicta domina Margarita dare et assignare promisit eidem domino Ferrando infanti per totum predictum mensem septembris primo venturum, dicte sequentis 13 indictionis primo venture.

Item quia predicta domina Margarita asseruit se debere recipere pro comitatu Chephalinie perperos 100.000 ex legitima causa, dicta domina Margarita cessit eidem domino Ferrando infanti jura predicta ex causa dotis, secundum dictam formam.

Que omnia et ipsorum quodlibet predicta domina Margarita promisit solemniter domino Ferrando infanti attendere et observare sub pena infra scripta.

Quod si forte predictum matrimonium dissolveretur morte ejusdem domini Ferrandi infantis vel dicte domine Isabelle, liberis ex dicto matrimonio susceptis, quod de restitutione dictarum dotium fiat totum id quod jus et justitia suadebunt.

Quas dotes dictus dominus Ferrandus recepit sub hypotheca et obligatione omnium bonorum suorum mobilium et stabilium, presentium et futurorum. quod si dicta domina Margarita contra fecerit in predictis vel in aliquo predictorum, sponte se obligavit ad penam florenorum auri triginta millium eidem domino Ferrando legitime stipulanti, ab ea solvendorum solemniter promissorum, et tenere eidem domino Ferrando ad omnia damna, expensas, et interesse propter facta et facienda in curia et extra, rato manente pacto, omnibus et singulis supradictis in eorum robore duraturis, obligando eidem domino Ferrando proinde pignori omnia bona sua mobilia et stabilia, presentia et futura, ubicumque melius apparentia, tali pacto quod, pena soluta vel non, liceat eidem domino Ferrando bona ipsius domine Margarite intrare, capere et vendere que maluerit, et de pretio plenius sibi satisfacere de sorte, pena, expensis, damnis omnibus et interesse occasione predicta factis et faciendis, non obstante absentia, presentia, vel contradictione ipsius domine Margarite, vel alterius pro eo voluntarie facta, renuntiando expresse in iis omnibus consuetudini civitatis Messanae super pig-

noribus edite, privilegio, fori seu legi *Si convenerit*, auxilio Velleiani senatus consulti, quod sit certiorata prius a nobis judice et notario memoratis, juri hypothecarum, beneficio restitutionis in integrum, et omnibus et singulis generaliter juribus scriptis et non scriptis, quibus contra pradicta, vel aliquod predictorum venire possit vel se tueri, vel juvare valeret. unde ad futuram memoriam et dicti domini Ferrandi infantis cautelam, factum est inde presens publicum instrumentum per manus mei predicti notarii Fermi, nostris suscriptionibus roboratum.

Scriptum Messane, anno, die, mense et indictione premissis.

Ego Tornellus de Tornellis judex Messane, testor

Ego Perronus Gursius de Messana advocatus, testor

Ego Andreas Guiterii de Turrillis, testor

Ego Arnaldus de Casano de Majoricis, testor

Ego frater Raymundus Dons, ordinis fratrum Predicatorum, testor

Ego Fermus de Lardeo, regius publicus Messane notarius, rogatus, predicta scripsi.

D. Luc d'Acheri, Spicilegium, III, 704.
Buchon : *Chroniques étrangères*, 508.
Bol. Arqueològica Iuliana, II, 5.

XXX

Valencia, 12 maig 1314

JAUME II D'ARAGÓ ESCRIU A L'INFANT FERRÁN ALEGRANT-SE DEL SEU MATRIMONI AMB ISABEL DE SABRÁN, I DONANT-LI NOVES DE LA SEVA SALUT.

Inclito viro karissimo consanguineo nostro infanti Ferdinando illustris regis Maioricarum bone memorie patrui nostri filio, Jacobus etc. salutem etc. litteris vestris per cuius tenorem nobis innotuit de contracto et celebrato matrimonio inter vos et egregiam Elisabet filiam egregie Margarite, domina de Matagrifono, gratanter et tam hiis quam aliis in ea contentis auditis et plenarie intellectis nobilitati vestre sic ducimus respondendum quod hoc placidum beneplacitis nostris advenit et quecumque honorem vestrum respiciencia votis nostris grata succedunt, tamquam consanguinei nostri carissimi quem pure diligimus, tum ex debito sanguinis, tum quia vos erga nostra beneplacita promptum cognovimus, prout grata operis exhibitio demostravit, tenentes firmiter animum vestrum circa id plenam affeccionem gerere et habere; veruntamen miramur quia significastis vos nobis sepius scripsisse nullamque responsionem habuisse, quoniam quociens illustri principi karissimo fratri nostro Frederico Trinacrie regi scripsimus de statu nostro, vos de continencia ipsius status nostri litteratorie duximus informandum; nec aliquam causam novimus que nos ab ipso debuerit retraxisse, immo vobis sicut alicui ex aliis qui nobis coniuncti sunt et quos honoris nostri novimus zela-

tores proposuimus et proponimus statum nostrum prosperum notum facere et confidenciam plenam de vobis gerimus quod ad nostra servicia promptis voluntatibus anelatis; a quibus si negociorum qualitas postulaverit vos non retrahemus set pocius... ea curaremus vos assumere confidenter. sane scientes animum vestrum novum suscipere gaudium quociens de incolumitate status nostri letos rumores suscipitis, vestris desideriis satisfacere cupientes, nobilitati vestre tenore presencium nunciamus nos una cum liberis nostris karissimis per Dei misericordiam plena sospitate vigere. de vobis audire similia jugiter affectantes, precamur igitur quatenus inde nos quociens se obtulerit opportunitas informetis. datum Valencie iiii. idus madii anno Domini m.ccc.xiiii.

Arx. Cor. Aragó : r. 241, f. 171 v.

XXXI

Mazzarà, 28 maig 1314

L'INFANT FERRÁN ACUSA REBUT DE LES LLETRES CREDENCIALS PORTADES DE PART DE JAUME II D'ARAGÓ, PER JOAN BORGUNY, RELATIVES A LA PAU ENTRE ELS REIS FREDERIC I ROBERT.[1]

Excellentissimo principi domino Jacobo Dei gracia Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice regi illustri comitique Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillario ammirato et capitaneo generali et suo honorabili consanguineo tanquam patri, infans Ferrandus illustris bone memorie regis Mayoricarum filius salutem cum tocius honoris et dileccionis affectu. reverenter et honore quo decuit receptis litteris de credencia quas super tractatu pacis inter illustres principes Federicum Trinacrie et Robertum Jherusalem et Sicilie reges per venerabilem et discretum virum Johannem Borgundij[2] sacristam Mayoricarum consiliarium et familiarem vestrum, nobis vestra excellencia destinavit, earum plenarie intelleximus continenciam et tenorem, ad quarum signifficata serenitati vestre rescribimus quod existemus semper parati vestris obtemperare preceptis; super hiis que dictus sacrista nobis pro parte vestre excellencie oretenus narravit adhibuimus fidem veram, et cum domino rege Federico karissimo fratre vestro multa raciocinia habuimus super relatibus ipsis, prout per eundem sacristanus vestra excellencia plenarie poterit informari; rogantes vos multum ut quedam alia que dicto sacriste ex parte nostra vobis oretenus comisimus intimanda, indubitanter credere velitis, si placet, et adhibere credulam in dicendis. insuper quia de prospero statu nostro et nostrorum letos rumores vos audire delectare, vestra noscat serenitas n[os][cu]m

1. Sobre aquesta pau, cf. Muntaner, cap. CCLX; Zurita, lib. V, cap. C, i lib. VI, cap. XV.
2. Joan Borguny va esser enviat a Sicilia el 23 de març de 1314 (r. 337, f. 211). Vid. Finke: *Acta*, 303 i 574.

karissima consorte nostra illius gracia qui bona cuncta creavit potiri corporea sospitate e... illustrium infancium vestrorum [et] consanguineorum karissimorum nostrorum audire sepe sepius affectamur, vestram excellenciam attente rogantes quatenus placeat de vestrum inclitorum infancium statu prospero nos crebris litteris informare. datum Messere xxviij, madii xij. indiccionis.

Excellentissimo principi domino Jacobo Dei gracia Aragonum, Valencie Sardinie, Corsice r[egi illustri] comitique Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillario ammirato et capitaneo generali honorabili consanguineo tanquam patri.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 10,200.

XXXII

Piazza, 28 abril 1315

FREDERIC III DE SICILIA MANIFESTA AL DUX DE VENECIA QUE L'INFANT FERRÁN, AL DEMANAR-LI AJUDA PER A L'EMPRESA DE ROMANÍA, LI HA FET JURAMENT I HOMENATGE DE NO OFENDRE A LA REPÚBLICA NI A SOS SOTMESOS. EL REI DESITJA QUE VENECIA CONSIDERI TAMBÉ COM AMIC EL DIT INFANT.*

Magnifico et spectabili domino Joanni Superantio etc. Phedericus eadem gratia rex Sciciliae salutem, et prosperorum successuum incrementa. gratanter nostra maiestas recepit nobilem virum Paulum de Mosto legatum vestrum, et quae per eum nostro relata fuerunt auditui, pleno percepimus intellectu; ad quae devote amicitiae vestrae sic duximus rescribendum, quod zellantes semper sincere dilectionis affectum, quem erga vos, vestrum comune ac singulares personas comunitatis vestrae perpetuo nostra gessit serenitas, studiosius semper curavimus et curabimus in futurum, vestris indemnitatibus et vexationibus salubriter providere. cum igitur requisitionibus spectabilis infanti Ferandi jllustrissimi regis Maioricarum clarae memoriae fili carissimi consobrini nostri, nostram maiestatem adeundo, pro implorando a nobis auxilio pro acquisitione terrae suae, quae sibi iuste competit in partibus Romaniae et de alijs indebite occupata tenetur, annuere nos cogerent tam ratio sanguinis, qua dictus infans nobis astringitur, quam etiam mutuae obligationes, quae inter nos et eum hactenus obvenerunt, dudum antea requisitionem per dictum vestrum nuntium nobis factam vestris semper indemnitatibus providendo, solepnes ab eodem infante cautiones, pennalibus sufultas stipulationibus, ac homagium ad forum Aragoniae, Usagium Barchinonensem manibus, et ore, ac corporale ad sancta Dei Evangelia juramentum de non

* L'original se troba en els *Commemoriali* de l'Arxiu d'Estat de Venecia. (V. Predelli: *Commemoriali*, I, 147.) Hem d'agrair públicament a la Direcció de la Biblioteca Marciana la transcripció que gentilment ens ha remès d'aquest document.

offendendo Comune vestrum, vos, et subditos vestros, nec vos et eos per aliquem vel aliquos pateretur offendi, donec in ipsis partibus cum galeis et nostris fidelibus, cum contigerit remanere recepimus, et adhuc indesinenter eundem monebimus, quod comunitati vestrae, et vestrorum fidelium commoda debeant procurare quousque saltem easdem galleas tenerunt, si gratam vellit erga se maiestas nostra gratam retinere. cognoscat igitur vestra amica devotio, quod tante devotionis et dilectionis offerimenta gratanter nostro relata auditui in sinu gratiae nostrae inremunerata non aderunt, sed vos cives et subditos vestros continuis favoribus, beneffisiis et libertatibus prosequemur; et quia dictus infans, Comune vestrum ex aliquibus iustis causis asserit habere obnoxium, pro eodem vestram amicitiam et devotionem rogamus attente quathenus eidem infanti secundum justitiae tramites satisfieri integraliter faciatis, tractantes semper eundem et gentem suam nostro intuitu et rogaminum interventu ut amicum, quousque idem infans vobis et vestris voluerit amititiam conservare.

Datum Platee vigesimo octavo aprilis tertiadecima inditione.

Venecia : Bibl. Marciana : cod. lat. classe XIV, núm. 40, doc. 14.

XXXIII

Catania, 12 maig 1315[1]

TESTAMENT DE L'INFANTA ISABEL DE SABRÁN,[2] PRIMERA MULLER DE L'INFANT EN FERRÁN DE MALLORCA I MARE DE JAUME III, ORDENAT A CATANIA EN PODER D'EN FERRER DE PAIRÁ A 15 DE MARÇ DE 1315 I ESTÉS EN FORMA PÚBLICA AMB AUTORITAT JUDICIAL A 12 DE MAIG DE DIT ANY.

In nomine Domini amen. anno dominice incarnationis millesimo trecentesimo quinto decimo, mense madii, duodecimo die ejusdem mensis, tertiedecime indictionis, regnante serenissimo domino nostro domino rege Frederico Dei gratia victoriosissimo rege Sicilie, regni vero et dominii sui anno vicesimo feliciter... nos Matheus de Ravello, miles bajulus, Benedictus de Paternione, Fridericus de domino Massaro et Robertus Calvinus, judices civitatis Cathanie anni presentis, tertiedecime indictionis, Ranucius de Angerta publicus civitatis ejusdem notarius, et testes infrascripti, videlicet Guillermus Deu miles, Berardus de domino Massaro miles, Michaelis Spatafore miles, Aloysius de Limogis de Messa Baro, Arnaldus de Cassano, Nicolaus de Ala juris civilis professor, judex, Matheus de Paternione, judex, Bartholomeus Rizari de Cultellis et notarius Tripoldus Juvenis, ad hoc vocati specialiter et rogati, presenti scripto publico, auctoritate judiciali et nostri

1. Document comunicat pel Sr. Estanislau Aguiló.
2. Nada en 1297, i morta el 7 de maig de 1315.

ordinarii officii solempniter et legitima publicato, notum facimus et testamur: quod nobis qui supra bajulo, judicibus, notario et testibus supradictis, pretitulato duodecimo die dicti mensis madii, tertiedecime indictione, in presentia incliti et illustris domini domini Ferrandi infantis, serenissimi domini domini regis Majoricarum clare memorie filii, constitutis, judex Gofridus de Neolastro, judex et familiaris dicti domini infantis, coram nobis ad hoc specialiter ordinatus, deputatus et constitutus procurator per eumdem dominum infantem, ut constitit, presente Guillermo Gilifeel capellano dicti domini infantis, altero executorum constituto per magnificam et illustrem dominam dominam Isabellam dive memorie consortem dicti domini infantis in subscripto testamento suo a predicta, et infrascripta omnia acceptante et ratificante, ostendit et presentavit nobis pro parte dicti domini infantis quoddam testamentum dicte domine Isabelle consortis dicti domini infantis, in scriptis clausum et tam propio et consueto sigillo ipsius domine Isabelle, de cera rubea, habente in circulo et caracteribus arma dicte domine Isabelle, quam notis et consuetis sigillis subscriptorum testium numero septem, scilicet de cera rubea, habentibus in circulis et caracteribus eorumdem arma cuilibet testium subscriptorum, videlicet Bertrandi de Santo Marciali majoris domus dicti domini infantis, Romei Denveyg, Iot de Novellis, Francisci de Palauda, Gauberti de Pestortes, Raimundi des Mont et Berengarii Malet, militum, nec non signo et subscriptione Ferrerii de Paira, scriptoris dicti domini infantis, qui de mandato dicte domine Isabelle predictum testamentum in vulgari scripsit, pro eo quia eadem domina scribere ignorabat, et predicto sigillo ipse domine sigillavit, munitum expressis nominibus et cognominibus heredis instituti et substituti; et petit idem judex Gofridus procuratorio nomine et pro parte dicti domini infantis, pro eo quod eidem domini infantis intererat, nostrum super hoc officium implorando, ut dictum testamentum aperire et in publica forma ad eternam rei memoriam et ad dicti domini infantis et alteri cui interest, intererit vel interesse poterit cautelam auctoritate judiciali et predicti nostri ordinarii officii, redigere deberemus; qua petitione admissa utpote consona rationi, quia juste petentibus non est denegandus assensus, dictum testamentum sic clausum et ut predicitur sigillatum recepimus, et predicti septem testes et quilibet eorum qui in eodem testamento predicta eorum sigilla apposuerant, cum ipsos agnovimus in nostri presentia constituti, recepto prius per nos ab uno quoque ipsorum testium corporali et debito ad sancta Dei evangelia juramento de veritate dicenda ut juris est, ad interrogationem et examinationem nostra predicta eorum sigilla per eos apposita in testamento predicto cum armis et caracteribus cujuslibet eorumdem recognoverunt, et subscriptionem factam de eis et de voluntate ipsorum per dictum Ferrarium scriptorem ut predicitur dicti domini infantis, testificantes, asserentes et affirmantes dicti testes sub religione predicti per eos nobis prestiti sacramenti, quod predictum testamentum clausum nobis ut predicitur presentatum, erat testamentum dicte domine Isabelle consortis dicti domini infantis et per eandem dominam Isabellam conditum, in quo quidem testamento

dicti testes et quilibet ipsorum ad hoc vocati specialiter et rogati simul ante ipsam dominam existentes, ad rogatum et requisitionem ipsius domine Isabelle predicta eorum sigilla apposuerunt et subscribi se fecerunt inter in eodem testamento per manum Ferrerii supradicti in presentia domine supradicte; et quod ipsa domina Isabellis predictum testamentum suum, ipsius domine sigillo sigillatum, eisdem testibus ad sigillandum ipsum predictis eorum sigillis propriis manibus tradiderat; et quod illa erant sigilla eorum que aposuerunt in testamento predicto, nec esse in aliquo corrupta, tacta vel mutata, sed in propriis et primis eorum figuris, signis et caracteribus existebant, ut impressa fuerant in eodem. quibus omnibus per nos sic peractis legitime ut oportuit et postulat ordo juris, ne fides predicti testamenti periret sed existeret in posterum valitura, predictum testamentum dicte domine Isebelle, auctoritate judiciali et predicti nostri ordinarii officii interveniente, coram testibus supradictis, supra cum bajulo, judicibus et me notario Ranucio denotatis, fecimus cum omnia diligencia aperiri, ipsumque testamentum apertum legimus, inspeximus et examinavimus diligenter, et vidimus ipsum fore scriptum in vulgari, manu propia Ferrerii supradicti; quod testamentum scriptum erat et est scriptura catalanisca, et ipsum testamentum de verbo ad verbum, nichil in eo per nos diminuto, addito vel mutato, sed in propria et sui prima figura existens, omni prorsus vicio et suspitione carens, ad dicti domini infantis et alterius cui interest, intererit vel interesse poterit cautelam, auctoritate judiciali supradicti nostri ordinarii officii interveniente, ad perpetuam rei memoriam et plenam fidem in posterum faciendam tamquam de ipso originali, in presentem formam publicam per manu predicti notarii Ranucii redigi fecimus fiducialiter et transcribi. cujus testamenti tenor et forma per omnia talis est:

En nom de Deu e de la sua benehita gracia. com los dies dels homens sien breus, e aquesta vida frevol e enemiga sia coneguda a tots, per so que sobtosament la mort no puscha hom enguanar, es a salut danima provehidor. enperamor d asso la molt alta e noble dona Isabel, muyler e companyona del molt alt senyor infant en Ferrando, fil del molt alt senyor en Jacme de bona memoria rey de Malorcha, gosans per la divinal gracia de sanitat de cors e de pensa, de les coses e dels bens seus per lo present testament en escrits ordona en aquesta manera. en les primeres coses aordina volc e mana que totes los deutes seus sien pagats et les injuries restituides, aquels e aqueles empero que vertaderament e manifesta apparran per testimonis o per cartes o per altres ledesmes proves apres la fin sua, dels seus bens, per man dels manumissors seus sots escrits; e per aquestes coses pagadores e restituidores tots sos bens deutors e obligats lexa. — Item per anima sua e del pare e mare seus lexa de sos bens mil unces daur del pes general; de les quales mana esser donades xx. unces al orden dels Prehicadors, ço es a saber d aquel loch hon la dita dona Isabel trespassara d aquest segle. Item al orden dels frares Menors qui seran en aquel mateix loc xx. unces. Item al orden de Sent Agusti daquel mateix loc x. unces. Item al orden dels frares del Carmen d aquel mateix

loc x unces. et si per aventura en lo loc hon la dita dona Isabel covendra passar d esta vida Prehicadors o altres dels dits ordens casa no hauran, volc e mana e aordina que les lexes a els fetes fossen donades e pagades a aquels mateis ordens que pus pres fossen del dit loc. — Ordona encara volc e mana que si ela covendra morir per volentat de Deu enans que altre testament fer puscha, quel cors seu sia soterrat honradament si co s pertayn en la casa dels frares Prehicadors de Perpinya, pres d aquel loc hon lo dit senyor infant ha elegida a si sepultura. e lexa per misses a cantar cc. unces a coneguda de sos manumissors, e a un fil mascle e a una fila qui foren fils d una nudrissa de la dita dona Isabel c. unces.—Item lexa a j. o ij. preveres a estabilir qui tots temps canten per sa anima e de son pare et de sa mare en aquel loc hon los seus manumissors conexeran esser feedor e dels dits preveres ordonador c. unses. — Tot lo remanent de les mil unces volc mana e aordona que fos donat partit e distribuit per los manumissors seus a punceles e a orfens a maridar, a paubres vergonyans, a espitals e a obres pietoses et misericordioses, en axi com als dits manumissors sera vist feedor que sia major salut de la anima de la dita dona Isabel.—E a aquestes totes coses e sengles complidores e execudores volc que fossen sos comissaris e d aquest testament execudors lo molt alt senyor infant en Ferrando marit e senyor seu molt car, en G. Gilifeel capelan seu, e maestre Angel, capela de la molt noble dona Margarida* sa enrera mare sua, pregans affectuosament cascun dels que aquesta sua ordinacion deien complir e seguir encontinent que la anima sia del cors eixida; donans a aquels e a cascun d aquels plena licencia e franch poder que sens tot contrari del hereter seu dejus escrit e de tota altra persona pusquen per sa auctoritat, dels bens seus dels quals els volran, vendre e alienar e obligar per les dites restitucions feedores e les dites lexes de la anima pagadores. — Item volc ordona e mana que l senyor infant marit e senyor seu damont dit, de tota sa vida, ab enfant e sens enfant dels amdos engenrat e nat, sia senyor et poderos de tots sos bens, castels, viles, drets e altres quals que quals coses que ela haura e haver deura al dia de sa fin, sens contrari e embarch del dit hereter seu sots escrit. — Empero en tots altres bens seus mobles e no mobles, drets e accions, tambe presens com esdevenidors, lo prenyat de que are es prenys, si fil mascle sera, a si hereu universal establi; al qual si per aventura moira en etat pupilar o sens enfants de ledesme matrimoni, lo dit senyor infant marit e senyor seu molt car substitui. e si s esdevendra quel dit prenyat sia fila, lexa a aquela per la ledesma part e heredat de sos bens e per tots altre dret qual que pertayyer li puscha o deia, unces v. milia daur de pes general, les quals no puscha demanar ni fer demanar ni digna no sia de reebre tro sia en etat de maridar de volentat del dit senyor infant, marit e senyor seu d ela molt car, pare seu; de les quals v. milia unces volc que sia es deia tenir per pagada e als de sos bens demanar no puscha. e si s esdevendra que la dita fila moyra en etat pupilar o sens enfants

* Margarida Villehardouin (1266-1315), que es casa en 1294 amb Isnard de Sabran. (Hopf: *Chroniques*, 269.)

de leal matrimoni, volc que en aquest cas les dites v. milia unces tornen al dit senyor infant senyor e marit seu molt car. e volc que aquesta fos sa derrera volentat, la qual volc que valgues per dret de testament, e si per dret de testament no valia, si als que no, vayla per dret de codicils o d altre qual que qual darrera volentat sua que mils valer puscha per tots temps. e volc encara mana e ordona per tenor d aquest testament que si apres d aquest testament codicil o codicils de ordinacion de sos bens fara, que haien et deien haver plena forsa et valor. asso fo feyt en la ciutat de Cathania, dins castel Ursin, en la cambra de la dita dona Isabel, dissapte xv. dies del mes de març en l an de nostre Senyor M.CCC.xiiiij. testimonis d aquestes coses son appelats e pregats en Bertran de Sent Marçal maiordom del senyor infant, en Romeu Denveycg, Iot de Noveles, Francesch de Palauda, Gaubert de Pestortes, R. des Mont e en Berenguer Malet cavalers.

Sig ✠ num Ferreri de Paira scriptoris prefati domini infantis Ferrandi, qui, de mandato dicte domine Isabellis, presens testamentum in vulgari scripsi et sigillo ipsius sigillavi.

Unde ad futuram rei memoriam, et tam dicti domini infantis Ferrandi quam alterius cuicumque interest, intererit vel interesse poterit cautelam, presens transumptum publicum, officio judicis aut judiciali auctoritate interveniente publicatum, confectum est ex inde per manu mei predicti notarii Ranucii, nostrum qui supra bajuli, judicum, notarii et testium subscriptorum, subscriptionibus et testimonio roboratum. actum Cathanie anno, mense, die et indictione premissis.

✠ Ego Matheus de Ravello miles qui supra, vajulus civitatis Cathanie.

✠ Ego Berardus di domino Massaro miles testor. — ✠ Ego Venedictus de Paternione qui supra, judex civitatis Cathanie. — ✠ Ego Fridericus de domino Massaro qui supra, judex civitatis Cathanie. — ✠ Ego Robertus Calvinus qui supra, judex civitatis Cathanie. — ✠ Ego Aloysius de Limogiis de Messa Baro testor. ✠ Ego Tripoldus Juvenis testor. — Ego Nicolaus Spatafora miles testor. ✠ Ego judex Mateus de Paternione interfui et testor. ✠ Ego Bartholomeus Rizari di Cultellis testor. ✠ Ego Nicholaus di Ala juris civilis professor. ✠ Ego Ranucius de Angerta qui supra, publicus civitatis Cathanie notarius, predicta scripsi et meo signo signavi. ✠

Paris : Archives Nationales : P. 1354[1], 809.

XXXIV

Clarença, 17 agost 1315

L'infant Ferrán comunica a Jaume II d'Aragó haver-se apoderat de la ciutat de Clarença i de tot el principat de l'Acaia.

Excellentissimo principi domino Jacobo Dei gratia Aragonum, Valencie, Sardinie, Corsice comitique Barchinone ac sacrosancte romane Eclesie vexi-

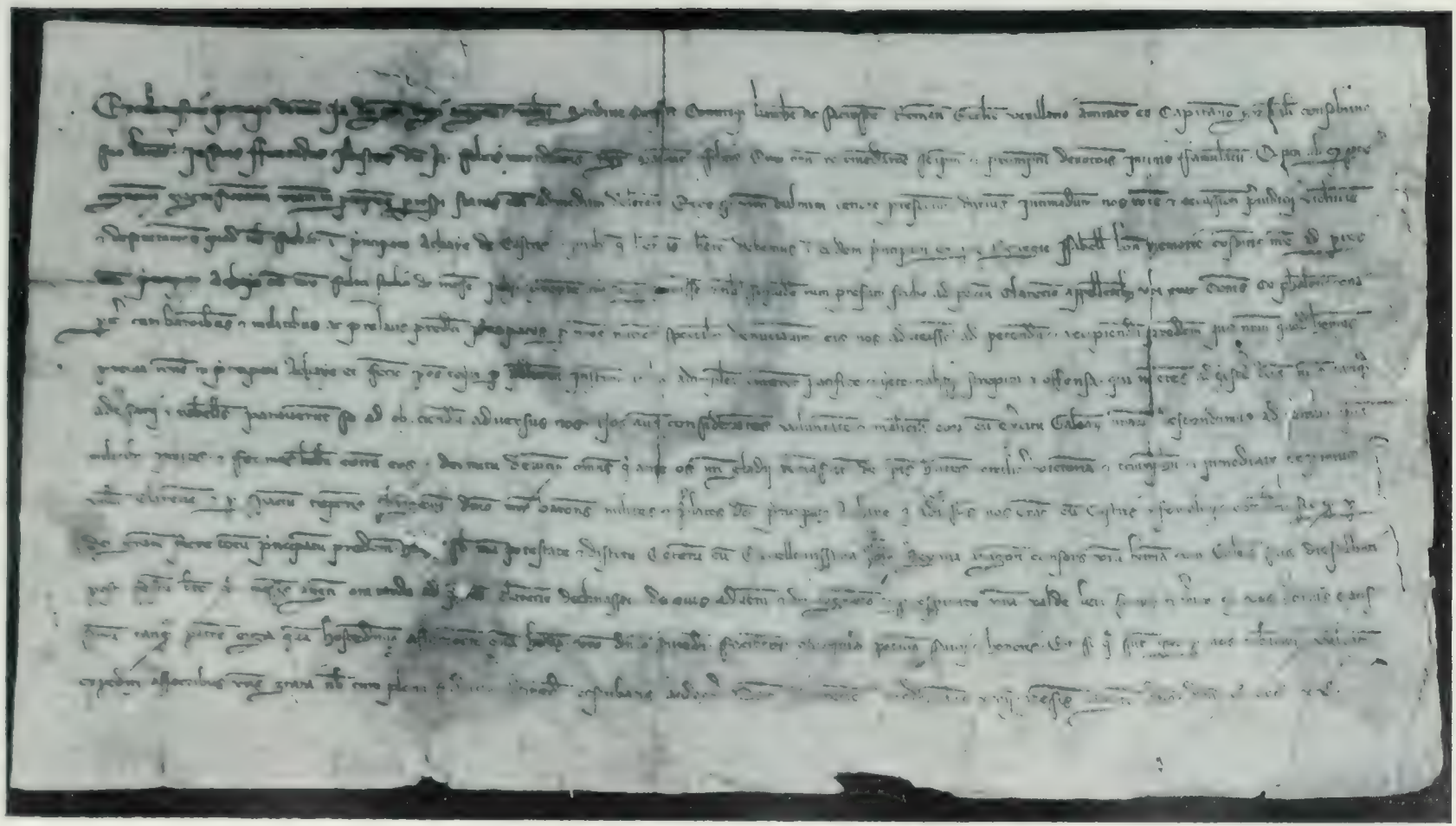

Carta de Ferrán de Mallorca a Jaume II d'Aragó, notificant-li la presa de Clarença

(Document XXXIV)

llario, ammirato et capitaneo generali consobrino suo karissimo, infans Ferrandus illustris domini Jacobi felicis recordacionis regis Maioricarum filius, cum omni recomendatione se ipsum et promptum devotionis intime famulatum. quia ab experto cognovimus magnificentiam vestram in perceptione prosperi status nostri admodum delectari, ecce quod vestro culmini tenore presentium duximus intimandum nos ratione et occasione preiudicii, violencie et deseretamenti quod nobis fiebat in principatu Achaye de castris et juribus que habemus et habere debemus in eodem principatu ex parte egregie Isabelle bone memorie consortis nostri, ad partes dicti principatus Achaye cum nostro felici stolio de mense julii proxime transacti pervenisse et nobis siquidem cum prefato stolio ad portum Clarencie appellentibus ubi erat comes Cephalonie una pariter cum baronibus et militibus ac prelatis predicti principatus, per nostros nuncios speciales denunciavimus eis nos advenisse ad petendum et recipiendum predictum jus nostrum quod habemus previa ratione in principatu Achaye, et fecimus ipsos requiri per publicum instrumentum ut hoc adimpleri curarent pacifice et quiete et absque strepitu et offensa. qui nolentes adquiescere dictis nostris, tamquam adversarii et rebelles paraverunt se ad obiciendum adversus nos. nos autem considerantes voluntatem et maliciam eorum, cum exercitu galearum nostrarum descendimus ad terram ipsis militibus invitis, et fecimus bellum contra eos, et Dei nutu devicimus omnes qui ante os nostri gladii remanserunt, de ipsis habentes viriliter victoriam et triumphum, et inmediate cepimus villam Clarencie et per spatium temporis subiugamus dominio nostro barones, milites et prelatos dicti principatus Achaye qui adversus nos erant, cum castris et fortaliciis eorundem, sic quod per Dei gratiam fere totum principatum predictum ge... sub nostra potestate et districtu.[1] ceterum cum excellentissima domina regina Aragonum consors vestra karissima[2] cum galeis suis die sabbati post festum beate Marie mensis augusti, ora tarda, ad portum Clarencie declinasse, de cuius adventu et de augmento et prosperitate vestra valde leti sumus et merito, quia vos habemus carissimum tanquam patrem, erga quam hostendimus affeccionem quam habemus vestro dominio serviendi, facientes quicquid potuimus servicii et honoris. et si que sunt que per nos ubicumque valeant expediri affectibus vestris grata, nobis cum plena fiducia obtinendi rescribatis audaciter. datum Clarencie die dominica XVII. mensis augusti anno domini. m.ccc.xv.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, núm. 13,591.

1. Vid. Muntaner, cap. CCLXVII. *Crònica aragonesa de Morea*, pàg. 123.

2. Maria, filla d'Hug III de Xipre, i tercera muller de Jaume II, qui casà amb ella el 27 de novembre de 1315. Cf. Zurita, lib. VI, cap. XVIII.

XXXV

Nicosia, 5 octubre 1315[1]

CAPÍTOLS MATRIMONIALS ENTRE L'INFANT FERRÁN DE MALLORCA I SA SEGONA MULLER, ISABEL D'IBELIN,[2] FILLA DE FELIP D'IBELIN, SENESCAL DE XIPRE.

In nomine Sancte et individue Trinitatis Patris et Filii et Spiritus Sancti amen. noverint universi presens publicum instrumentum inspecturi ac etiam audituri, quod in presentia mei Guillermi Galterii notari infrascripti et testium subscriptorum ad hec vocatorum et rogatorum, excellens princeps dominus Henricus Dei gratia Jherusalem et Cipri rex illustris, et magnificus ac potens vir dominus Philippus Derbelino, senescalcus regni Cipri, dicti domini regis avunculus, ex una parte, et venerabilis vir dompnus Arnaldus Amelloti archipresbiter, et nobilis vir dominus Bertrandus Galcelmni[3] miles, et discretus vir Arnaldus de Casano,[4] consiliarii dilecti et fideles familiares incliti domini infantis Ferrandi illustris domini Jacobi felicis recordationis regis Majoricarum filii, Moree, baronie Montispesulani et civitatis Catanie domini, nuntii ambassiatores et procuratores ipsius domini infantis ad infrascripta constituti, prout manifeste apparet publico instrumento ordinato scripto signato et clauso per Ferrarium de Pairan notarium publicum prefati domini infantis Ferrandi,[5] et in certitudinem memoriam et cautelam contentorum in eodem instrumento pendentis sigilli ipsius domini infantis Ferrandi munimine roborato, sub anno Domini millesimo trecentesimo quintodecimo, mensis julii die mercurii sexta decima ipsius mensis, concorditer et unanimi voluntate procuratorio nomine dicti domini Ferrandi ex altera, super tractatu habito hunc et inde de conjugio et matrimonio inter dictum infantem Ferrandum predictum et preclaram domicellam Isabellam, filiam predicti domini Philippi Derbelino senescalci regni Cipri, sororem consobrinam dicti domini regis, iniendo faciendo et percomplendo et dependentibus et conexis ex eo, deliberatione previsione et concilio prehabitis, ex certa sciencia et deliberate, sub forma que sequitur unanimiter concordarunt. videlicet quod dicti nuncii et procuratores vel alter eorum, sicut et quando placebit predicto domino regi et senescalco, debeant sive debeat ex vigore mandati predicti eis facti a predicto domino infante ut dictum est, et omni via modo et jure quibus melius possunt, nomine vice et voce predicti domini infantis Ferrandi, contrahere matrimonium legittime et

---

1. Document comunicat pel Sr. Estanislau Aguiló.
2. Tenía llavors quinze anys. Era filla de Felip d'Ibelin, senescal de Xipre. Esdevinguda viuda, casà amb Guy o Huc d'Ibelin, comte de Jaffa. (Mas-Latrie: *Les Princes de Morée*, p. 16.)
3. Bertràn Galcelm va contraure matrimoni en 1316 amb Beatriu, viuda del senyor de Nivelet Joan II. (Hopf: *Chroniques greco-romanes*, p. 472.)
4. Cf. Rubió i Lluch: *Los Navarros en Grecia*. (*Memorias Academia B. L.*, IV, p. 367.)
5. Publicat per Ducange: op. cit., II, 371-375, XLVIII. Vid. Hopf: *Griechenland*, I, 400.

solempniter cum supradicta domicella Isabella, recipiendo eam in legitimam uxorem predicti domini infantis Ferrandi, et eam cum sollempni et legitima interpositione anulli, nomine vice et voce predicti domini infantis Ferrandi, more solito et de jure subarrando, ubi et quando placuerit ut dictum est eisdem domino regi et senescalco, recipientibus et stipulantibus pro eadem domicella, et quandocumque et quotienscumque a predictis domino rege et senescalco vel altero eorum seu alio nomine ipsorum vel alterius de eorum de eodem matrimonio contrahendo ut dictum est fuerint requisiti ipsi vel alter ipsorum, et quod id facient de presenti cum fuerint requisiti absque alicujus temporis intervallo. item promisserunt et convenerunt bona fide et ex certa sciencia et sese et quilibet ipsorum ad hoc ex certa scientia et deliberate personaliter et realiter obligarunt, quod ipsi ita faciunt et curabunt quod dictus eorum dominus infans Ferrandus prefatus ante omnia cum primo pervenerint ad eum cum dicta ejus futura uxore confirmabit ratificabit et approbabit omnia et singula que tractata sunt et erunt per eos et quemlibet ipsorum ordinata facta acta et gesta in negocio dicti matrimonii Dei gratia percomplendi, et circa negocium ipsius matrimonii et dependencia et coherencia ex eodem tam in inveniendo et eligendo ipsam domicellam pro uxore ipsi domini infantis Ferrandi secundum mandatum eis factum, quam pro dote et lucro dotis et pactis et conventionibus initis super eis et pro disponsatione et subarrastatione factis cum eadem domicella per eosdem procuratores nomine ipsius infantis, ac etiam ductione ipsius domicelle ad eundem infantem tamquam ejus uxorem legitimam et pro legitima uxore ipsius per publicum instrumentum in presentia eclesiasticarum et secularium personarum bone opinionis et fame ac etiam auctoritatis conficiendum et notariis pluribus secundum quod fuerit opportunum, sigillo pendenti ipsius domini infantis et aliarum personarum fide dignarum ibidem astantium in testificationem et fidem ipsius instrumenti munimine roboratum, tradendum ante omnia nuntiis et procuratoribus predicti domini senescalci. et facient et curabunt quod predicta ratificatio, approbatio et confirmatio fiet per eundem infantem, ut dictum est, antequam dicta domicella uxor ejus perveniat ad manus vel in potestatem ipsius vel per eum habeatur vel tangatur vel in hospitium ipsius ducatur. et dictus dominus rex et senescalcus deliberate et ex certa scientia ordinaverunt et constituerunt eidem domicelle dotem pro dicto matrimonio divina gratia contrahendo centum milium bisanciorum alborum de Cipro, ad presens usualium in regno Cipri. et ipsam dotem centum milium bisanciorum decretatam et ordinatam, ut dictum est, convenit et promisit dictus dominus Philippus Derbelino senescalcus pater ipsius domicelle dictis nunciis et procuratoribus recipientibus et stipulantibus pro dicto domino infante Ferrando, solvere et pagare modis conditionibus terminis et temporibus infrascriptis, scilicet quod ipse dominus senescalcus ita faciet et curabit quod quinquaginta milia bisancios de dicta dote solventur eidem domino infanti Ferrando in Clarentia per manus mercatorum societatum Bardorum et Pertuchiorum de Florencia et per manus nunciorum sive procuratorum ipsius domini

senescalci quos mittet cum dicta ejus filia ad predictum dominum infantem Ferrandum ejus legitimum futurum sponsum, et quod si quid deficeret, quod non creditur, de solutione dictorum quinquaginta milium bisanciorum fienda Clarentie per predictos quod adimplebitur reliqum de presenti in Messana insule Sicilie per predictos mercatores Bardorum et Pertuchiorum vel alterum ipsorum; et hoc quia dicti mercatores Bardorum et Pertuchiorum nesciunt certitudinaliter si dicti eorum socii qui sunt in Clarentia poterunt totam dictam summam quinquaginta milium beçanciorum solvere de presenti in Clarentia, et pagabuntur, ut est dictum, statim postquam dictus dominus infans confirmaverit ratificaverit et approbaverit ea omnia et singula que predicti ejus nuncii tractaverunt sive tractaverint et fecerint, promisserint et obligaverint super facto dicti matrimonii cum predictis domino rege et senescalco, tam de dote et donatione et lucris ipsorum in suis eventibus, ut dictum est et dicetur inferius, quam de subarrastatione et disponsatione ipsius domicelle ac etiam ductione ad predictum dominum infantem virum ejus futurum, et omnibus aliis et singulis que circa factum dicti matrimonii acta fuerint sive gesta. et alia quinquaginta milia besantiorum reliqua ex dicta summa dotis centum milium, solvet et solvi faciet et pagari dictus senescalcus eidem domino infanti Ferrando vel ejus nuncio et procuratori per totum mensem augusti proxime futuri qui erit in millesimo trecentesimo sexto decimo, in civitati Clarentie vel in civitate Messane, per manus dictorum mercatorum vel aliorum sive procuratorum dicti domini senescalci, sicut melius haberi et procurari poterunt per eundem. et pro predictis quinquaginta milibus besantis solvendis secundo locis et tempore supradictis, predictus dominus rex Henricus extitit fidejussor, renuncians beneficio de fidejussoribus et omni alii quo se contra predictam obligationem fidejussoriam juvari vel tueri posset quoquomodo. et versa vice prefati nuncii et procuratores domini infantis predicti et quilibet ipsorum vice et nomine dicti domini infantis Ferrandi promisserunt solempni stipulatione eidem domino Philippo senescalco patri dicte domicelle procuratorio nomine ipsius domini infantis ipsam dotem centum milium biçantiorum eidem domino Philippo sive dicta domicelle ejus filie restituere in omnem eventum restituende dotis. et specialiter si contigeret dictum dominum infantem Ferrandum premori eidem domicelle et dictam domicellam supervivere eidem domino infanti extantibus filiis ex eorum comuni amplexu sive non, promisserunt dicti procuratores procuratorio nomine dicti domini infantis eundem dominum infantem Ferrandum personaliter et realiter obligando, eidem domino Philippo patri dicte domicelle, pro se et dicta domicella et eorum heredibus extipulanti, ipsam dotem centum milium bisantiorum totam et integram reddere et restituere eidem domicelle cum omnibus bonis parafernalibus, mobilibus, sive jocalibus et ornamentis auri argenti et lapidum pretiosarum ac etiam margaritarum que ipsa domicella secum portat et portabit de domo patris sui cum tradetur nuptui eidem domino infanti Ferrando. et ultra dictam dotem et dicta jocalia sive mobilia, ex speciali pacto comuniter ut inferius habito inter eos voluerunt quod dicta do-

micella tunc caperet lucraretur et haberet de bonis dicti infantis quinquaginta milia bisantiorum extantibus ut dictum est ex eis filiis sive non, solvenda eidem domicelle una dote predicta in casu predicto quando previveret eidem infanti Ferrando, de bonis dicti infantis Ferrandi ubicumque et quibuscumque consistant; et si dictus infans Ferrandus superviveret dicte domicelle Isabelle et ipsa domicella Isabella premoriretur eidem, voluit et pacto convenit dictus dominus senescalcus quod dictus dominus infans tunc capiat et lucretur, si filii remanserint ex eorum comuni amplexu, totam dotem predictam et jocalia quecumque superius expressa ipsius domicelle; et si filii non extiterint, quod tunc dictus dominus Ferrandus debeat lucrare de dicta dote capere et habere ac sibi retinere quinquaginta milia besantiorum alborum, et reliqua alia quinquaginta milia besantiorum ex summa dotis predicte centum milium besantiorom, promiserunt et convenerunt eidem senescalco, pro se et suis heredibus stipulanti, reddere eidem ac restituere sive ejus heredibus vel eorum certo nuntio et procuratori, statim cum se casus offerret predictus absque alicujus temporis intervalo. item promisserunt et convenerunt dicti procuratores et nuntii domini Ferrandi pro eo et ejus vice et voce ac procuratorio nomine ipsius eidem domino senescalco recipienti pro se et suis heredibus, vice et nomine omnium quorum potest vel poterit quomodolibet interesse, quod dictus dominus infans, recepta solutione dictorum primorum quinquaginta milium besantiorum, ac etiam secundorum ut dictum est facienda suis temporibus, statim et de presenti faciet recognitionem de eis et qualibet quantitate ipsorum ut dictum est per publicum instrumentum ejus sigillo pendenti bullatum, et ipsum instrumentum dabit et tradet sive tradi faciet procuratori sive procuratoribus ejusdem domini senescalci, sive nuntiis ipsius qui solutionem facient pro eodem; in quo instrumento continebitur legitime et de jure finis et reffutatio de recepto, nec non et cassatio et anullatio promissionis et recognitionis dicte dotis in quantitate soluta. item fuerunt in concordia dicte partes et sibi invicem convenerunt, quod dicta domicella Isabella debeat per dictum dominum senescalcum mitti presentialiter ad prefatum dominum infantem Ferrandum virum ejus futurum, et quamcicius commode et convenienter fieri potest et poterit, ad arbitrium predictorum dominorum regis et senescalci et nuntiorum seu procuratorum domini infantis predicti superius nominatorum, omni fraude, dolo et machinatione remotis. que omnia et singula et quodlibet predictorum predictus dominus senescalcus suo nomine et dicte ejus filie future sponse infantis Ferrandi ex una parte, ut dictum est, et dicti procuratores et nuntii procuratorio nomine dicti domini infantis et omni modo via et jure quibus melius poterunt, nomine dicti domini infantis ex altera, et pro eo, ut dictum est, promisserunt attendere et observare facere et adimplere et contra non venire aliqua ratione occasione vel causa, ad sanum et purum intellectum, omni fraude dolo et machionatione remotis, sub pena et decem milium florenorum auri hinc inde legitime stipulata et promissa, que totiens comittatur et peti et exigi possit quotiens in aliquo ab alterutra partium fuerit

contrafactum vel ventum, qua pena, soluta vel non, exacta vel non, comissa vel non, rato nichilominus manente contractu. item convenerunt et promisserunt ad invicem dicte partes, et una pars alteri legitime stipulanti, reficere restituere omnia et singula dampna expensas et interesse que una pars faceret si alia sive altera in aliquo contrafaceret vel veniret vel non servaret et custodiret omnia et singula supra dicta et infrascripta, et de dampnis, expensis et interesse predictis, promisserunt sibi invicem et una pars alteri stare et credere assertioni partis facientis et recipientis absque aliqua alia probatione vel judicis taxatione. pro quibus omnibus et singulis observandis et inviolabiliter attendendis faciendis custodiendis et adimplendis ab utraque partium, ut est dictum, una pars alteri obligavit, ipothecavit et in pignus dedit omnia sua bona mobilia et inmobilia jura acciones et omnia et alia quecumque, et ea sese una pars alterius nomine, ut est dictum, constituit possidere usque ad legitimam et congruentem satisfactionem complectionem et perfectionem omnium et singulorum predictorum et cuilibet eorum. et insuper dicti nuncii et procuratores infantis Ferrandi predicti et quilibet ipsorum pro se ex potestate et auctoritate eis tradita et cuilibet ipsorum de jurando in animam ipsius infantis ut patet predicto publico documento mandati predicti, ex certa scientia et deliberate juraverunt super sancta Dei iiij. evangelia, ipsis tactis, in animam dicti domini Ferrandi, et vice et voce ipsius ac procuratoris nomine pro eodem, quod ipse faciet attendet et observabit custodiet et adimplebit omnia et singula supradicta, et contra non veniet alicua ratione occasione vel causa. renunciantes in hoc contractu exceptioni doli mali in factum sive causa, et ex non justa causa, rei non ita geste, privilegio fori, et beneficio appellandi pactorum et conventionum predictorum non interpositorum et non sic interpositorum, juramenti non prestiti, et omnibus aliis juribus beneficiis privilegiis et exceptionibus juris canonici et civilis et consuetudinis cujuscumque quibus se contra predicta juvari vel tueri possent quoquo modo, de jure vel de facto, directe vel indirecte. volentes partes predicte quod ex hoc contractu duo ejusdem tenoris et eficacie fierent instrumenta, et quod cuique partium unum detur. et in certitudinem et cautelam omnium predictorum infrascripti prelati testes huic contractui assumpti, vocati et rogati, una cum aliis infrascriptis testibus sigilla eorum pendentia impresserunt, videlicet reverendi in Xpto. patres domini Jacobus Paphensis, Johannes Nimotiensis et Robertus Berithensis Dei gratia episcopi. acta et facta fuerunt predicta omnia et singula inter partes predictas in civitate Niccossiense regni Cipri, in hospicio regali, in magna camera regia, anno Domini a nativitate ejus millesimo trecentesimo quintodecimo, indictione quarta decima, die quinta mensis octobris, apostolica sede vacante per mortem sanctissimi patris domini Clementis pape quinti, in presentia et testimonio reverendorum patruum predictorum dominorum, videlicet domini Jacobi Paphensis, fratris Johannis Nimotiensis et domini Roberti Berithensis Dei gratia episcoporum, religiosi et honesti viri fratris Hemerici de ordine Minorum, et venerabilis virii domini Jacobi de Cassiatis canonici Famagustani ac

magnificorum et nobilium militum regni Cipri, homeligiorum dicti domini regis videlicet, dominorum Hugonis de Lisiniaco, Johannis le Tor, Johannis de Biblio, Ludovici de Noris, Hugonis Beduini, Anselmi de Bria, Hemerici de Munars, Johannis Babini, Roberti de Mongisardo trucoplerii regni Cipri, Jacobi de Flori ballivi secreti regni Cipri, et Justini de Justinis jurisperiti, consiliariis dicti regis, testium adhibitorum vocatorum et rogatorum.

✠ Et ego Guillermus Galterii de Niccosia publicus imperiali auctoritate notarius et judex ordinarius, omnibus et singulis supradictis inter partes conventis et peractis, prout superius continetur, interfui ac presens publicum instrumentum ex eis mandato dictarum partium scripsi et publicavi in memoriam et cautelam meoque solito signo signavi ad robur omnium predictorum. et Bartholinus notarius infrascriptus, ad majorem cautelam, de meo beneplacito et dictarum partium voluntate, etiam una mecum in fidem et testimonium se subscripsit.

Et ego Bartholinus dictus de Conchis de Nicossia, canonicus Tarsensis publicus apostolica auctoritate notarius, omnibus et singulis suprascriptis inter dictas partes conventis et peractis, prout superius continetur interfui, et huic publico instrumento mandato dictarum parcium et beneplacito dicti Guillermi notari me subscripsi meoque signo solito signavi in testimonium et robur predicti publici instrumenti: ✠

Paris : Archives Nationales : P. 1354[1], 832.

XXXVI

Nicosia, 5 octubre 1315

Acta del matrimoni de l'infant Ferrán i na Isabel d'Ibelin

In nomine sancte et indivise Trinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti amen.

Noverint universi presens publicum instrumentum inspecturi ac etiam audituri quod in presentia mei Galterii notarii infra scripti et testium subscriptorum et ad hoc vocatorum excellens princeps dominus Henricus D. g. Jerusalem et Cypri rex illustris, et magnificus et potens vir dominus Philippus de Ibelino senescalcus regni Cypri et preclara domicella Isabella soror consobrina dicti domini regis et filia dicti domini senescalci de mandato, voluntate et bene placito dictorum dominorum regis et senescalci ex una parte, et venerabilis vir dompnus Arnaldus Amelloti, archipresbyter, et nobilis vir donpnus Bertrandus Galcelmi miles, et discretus vir Arnaldus de Caciano, consiliarii dilecti et fideles familiares inclyti domini infantis Ferrandi, illustris domini Jacobi felicis recordationis regis Majoricarum filii, Moree, baronie Montispessulani et civitatis Cathanie domini nuncii, ambassiatores et procuratores ipsius domini infantis ad infrascripta constituti, prout manifeste patet publico instrumento ordinato, scripto, suprascripto et clauso per Ferrarium de Paira notarium publicum prefati domini

infantis Ferrandis, et in certitudinem, memoriam et cautelam contentarum in eodem instrumento, pendentis sigilli ipsius domini infantis Ferrandi muninine roborato, sub anno domini millesimo trecentesimo quinto decimo, mensis julii, die mercurii sexta decima ipsius mensis, concorditer et unanimi voluntate, procuratorio nomine dicti domini Ferrandi ex altera parte, existentes coadunati et constituti concorditer pro matrimonio contrahendo per verba de presenti cum annuli subarratione inter prefatum dominum infantem Ferrandum et dictam domicellam Isabellam in civitate Nicosie in palatio magno domine regine Jherusalem et Cypri, ubi pro eodem felici negotio percomplendo coadunata erat prelatorum, religiosorum, clericorum, baronum, militum, et burgensium dicti regni Cypri multitudo copiosa, de mandato, beneplacito et voluntate dictarum partium et cujusilibet earum, reverendus in Christo pater Jacobus, Dei gratia Paphensis episcopus, Christi nomine invocato et ad ejus honorem et exaltationem fidei orthodoxe et ecelesie sancte Dei, interrogavit predictum venerabilem virum donpnum Arnaldum Amelloti, procuratorem et nuntium dicti domini infantis Ferrandis, ad matrimonium contrahendum pro eodem infante Ferrando constitutum in solidum, una cum dictis domino Bertrando et Arnaldo, ut patet predicto publico documento : si eidem dompno Arnaldo procuratori, procuratorio nomine ut est dictum et vice et voce predicti domini infantis placebat dicta domicella Isabella filia dicto domini senescalci, que erat ibidem in ejus presentia et conspectu constituta, et in eam consentiebat tanquam in sponsam legitimam et uxorem dicti domini infantis Ferrando presenti expressione verborum; et dictus dominus Arnaldus consulte et deliberate, de beneplacito, mandato et voluntate dictorum sociorum sive collegarum ejus, dixit et respondit, vice, voce, et nomine dicti domini infantis Ferrandi : quod sic, et quod ipsam domicellam Isabellam elegerat, volebat et acceptabat pro sponsa legitima et uxore dicti domini infantis domini ejus, et in eam consentiebat, ut est dictum, tanquam in ejus sponsam legitimam et uxorem procuratorio nomine ipsius, et vice et voce ejus, omni modo, via et jure quibus melius poterat et sciebat, consensum matrimonialem et voluntatem et propositum in eodem dicti domini infantis exprimens et exponens, ut dictum est : et versa vice prefatus reverendus pater eodem contextu verborum, incontinenti, nullo actu verborum intermedio, interrogavit predictam domicellam Isabellam ibidem presentialiter astantem, audientem et intelligentem consensum matrimonialem dicti domini infantis Ferrandi, si sibi placebat pro sponsa ejus et marito legitimo dominus infans Ferrandus predictus, filius quondam bone memorie domini Jacobi regis Majoricarum, et in eum consentiebat tanquam in ejus sponsum legitimum et maritum hac presenti expressione verborum, et ejus procuratorem prefatum procuratorio nomine, ut dictum est, interrogatum, consentientem et recipientem; et ipsa domicella Isabella, in timore Christi, et ex mandato et beneplacito dictorum dominorum regis et senescalci, dixit et respondit ex certa scientia, et deliberate, et spontanea voluntate, quod sic, et quod in dictum dominum infantem Ferrandum, et ejus procuratorem predictum, pro-

curatorio nomine, ut est dictum, recipientem, consentiebat tanquam in ejus sponsum legitimum et maritum et eum pro ejus sponsi et marito legitimo eligebat et volebat, quibus solemniter peractis et celebratis, nullo actu intermedio, dictus dompnus Arnaldus procurator procuratario nomine dicti domini infantis Ferrandi, ut est dictum, eamdem domicellam Isabellam, subarravit in signum et evidentiam plenicrem dicti conjugii et matrimonii cum uno annulo de auro, in quo erat quidam lapis pretiosus rubei coloris, qui vocabatur rubinus; et ipsum annulum posuit, dimisit, et subarrando dicto nomine eumdem in digito annulari manus dextre ipsius domicelle Isabelle, ut dictum est, in signum et evidentiam pleniorem desponsationis, matrimonii et subarrationis prefactorum. et insuper eodem continuo contextu verborum, dictus procurator procuratorio dicti domini infantis una cum predictis ejus sociis et quolibet eorum, et dicti ejus socii secum et quilibet eorum, ex una parte, ut dictum est, et dicta domicella Isabella ex altera, promiserunt, sibi invicem et juraverunt super sancta Dei quatuor evangelia, videlicet dicta domicella pro se, et dicti procuratores in animam et pro salute dicti domini infantis Ferrandi, se firmum et ratum perpetuis temporibus habituros dictum matrimonium et consensum, et contra non venturos aliqua ratione, occasione vel causa, renunciantes in hoc contractu exceptione doli mali in factum sine causa, et ex non justa causa, rei non ita geste, privilegio fori et beneficio appellandi, consensus matrimonialis predicti non interpositi dicto modo, et subarrationis non facte ut dictum est, juramenti non prestiti hinc et inde, et omnibus aliis juribus, beneficiis, privilegiis et exceptionibus juris canonici et civilibis, et consuetudinis cujusqumque, quibus se contra predicta juvare vel tueri possent, quoquo modo, de jure vel de facto, directe vel indirecte volentes partes predicte quod ex hoc contractu duo ejusdem tenoris et eficacie fierent instrumenta, et quod cuique partium unum detur. et in certitudinem et cautelam omnium predictorum, infra scripti prelati testes huic contractui assumpti, vocati et rogati una cum aliis infra scriptis testibus, sigilla eorum pendentia impresserunt videlicet reverendi in Christo patres domini Jacobus Paphensis, Joannes Nimociensis, Robertus Berethensis Dei gratia episcopi. acta et facta, dicta et concessa, promissa et jurata fuerunt predicta omnia et singula inter partes predictas in civitate Nicosiensi regni Cypri, in hospitio regali in palatio domine regine Jherusalem et Cypri, anno Domini a nativitate ejus millesimo trecentesimo quinto decimo, indictione xiiij., die quinta mensis octobris, apostolica sede vacante post mortem sanctissimi patris domini Clementis P. V., in presentia et testimoni reverendorum patrum dominorum, videlicet dom. Jacobis Paphensis, fratris Joannis Nimociensis, et domini Roberti Berethensis, Dei gratia episcoporum, et religiosi et honesti viri fratris Hemerici de ordine Minorum, et venerabilium virorum dominorum Jacobi de Cassiatis canonici Famaguste, Jacobi Bruni cantoris Nicosiensis, et Balduini de Blondon, canonici Nimociensis, et magistri castellani Nicoss., et Philippi Fabre canonici Nimoc., et aliorum pluriuni clericorum venerabilium personarum, et magnificorum et nobilium militum do-

mini Hugonis de Lisiniaco, domini Joannis le Tor, domini Joannis de Giblet, domini Ludovici de Noris, domini Hugonis Boduini, domini Anselmi de Bria, domini Haymerici de Mimars, domini Joannis Babini, domini Roberti de Mon-Giscart, domini Jacobi de Floris, ballivi secretorum regni Cypri, et domini Justini de Justinis, jurisperiti consiliarii dicti regis, et aliorum plurium multitudinis copiose militum, burgensium et popularium dicti regni, testium vocatorum adhibitorum et rogatorum.

París: Biblioteca Nacional: Mss. Ducange.
Buchon: *Chroniques*, p. 513.

XXXVII

Gènova, 5 maig 1316

NICOLAU D'ORIA FA ASSABER AL REI JAUME II QUE L'INFANT DE MALLORCA HA TRIOMFAT EN L'ACAIA SOBRE EL COMTE DE XIFALONIA.*

Serenissimo ac excellentissimo principi domino Jacobo Dei gracia Aragonum, Vallencie, Sardinie et Corsice regi illustri comiti Barchinone atque sancte Romane ecclesie capitaneo vexilifero et admirato generali suo domino karisimo suus Nicolaus Aurie quondam domini Jacobi cum omni reverencia et devocione se totum. vestre magnitudinis excellencia non miretur si super facto Pisanorum non rescripsi, quia Ugucio de Fagiola qui dominus Pisanos acriter compescebat, inhibuit ne Pisani missis litteris responderent qui Ugucio propter sui onerosam superbiam et grave dominium, quo illos servitutis iugo inextimabiliter agravabat expulsus fuit et privatus dominio, Pisanis et Lucanis statim ipso exule confederatis et tranquilitatis ocio roboratis. contingit post hec brevi temporis intervallo quod Lucani contra Florentinos exercitum dirigentes qui numero cccxx. milites et pedites dccc. ex parte Lucanorum insultantis dc. milites et iii. milia peditum ex parte Florentinorum dictos Florentinos gladio consumpserunt paucis evadentibus fuge remedio. noverit insuper altitudo vestra quod a nostris caris Pisanorum amicis suscepi quod breviter super alias memoratis intendunt solempnitate celebrare consilium et facta reformatione debita civitatis michi super ipsis breviter respondebunt. episcopus Vosanus de Sardinia michi nuper retulit quod Sardi summo cordis desiderio vestre dominationis titulum prestolantur. de civitate Janue cognoscatis quod terra nostra propter nostrorum civium rebellionem im .....

---

* Era comte de Xifalonia, o més ben dit, co-senyor de Xifalonia i de Zante (1303) i comte palatí (1304-1317) Joan I Orsini, senyor de Leucadia i dèspota de l'Epir. Casà en 1292 amb María Angelo-Comneno de l'Epir. Mort en 1317. (Hopf: *Chroniques*, 529.) La seva unió amb una princesa grega explica l'exèrcit indígena amb que va combatre l'Infant. S'expliquen, ademés, les seves pretensions sobre la Morea per esser fill de Ricard Orsini, batlle de la península de 1297 a 1300, qui pel seu matrimoni, en 1299, amb Margarida de Villehardouin († 1315), heretaría els drets d'aquesta a aquell principat.

guerre periculis conmovetur, et nos et Pisani multis adversitatibus conquassamur. noverit insuper maiestas regia quod dominus Ferandus infans in Achaia cum cc. equitibus et mmm. peditibus nuper feliciter triumphavit et comitem Zifalonie adversarium et resistentem sibi cum dcc. equitibus et v. milia peditibus Grecorum viriliter prostravit cefi ... et campum obtinuit. cum omni subiectissima humilitate vestre serenitatis devotissime altitudinis vestre pedibus me suppono. datum Janue die v. madii.

Sacre regie maiestati Aragonum.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 11,426.
Finke : *Acta Aragonensia*, p. 565.

XXXVIII

Perpinyà, 19 octubre 1316

El rei de Mallorca comunica a Jaume II la mort de l'infant Ferrán *

Excellenti principi domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum et Valentie, Sardinie et Corsice, comitique Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillario ammirato et capitaneo generali superillustri consanguineo nostro carissimo, Sancius per eandem rex Maioricarum, comes Rossilionis et Ceritanie et dominus Montispesulani, salutem et prosperos ad vota successus. non absque dolore cordis sed tristicia magna refferimus, quod habuimus rumores certos inclitum infantem Ferrandum germanum nostrum carissimum diem clausisse extremum, cuius corpus portari debet in brevi ad terram nostram et tradi ecclesiastice sepulture. datum Perpiniani xiiii. kalendas novembris anno Domini millesimo trecentesimo sexto decimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 5,527.

XXXIX

Perpinyà, 15 gener 1318

Sanxo de Mallorca entera a Jaume II de la reclamació de la dot d'Isabel d'Ibelin, viuda de l'infant Ferrán.

Excellenti principi domino Jacobo Dei gratia regi Aragonum et Valencie, Sardinie et Corsice, comitique Barchinone ac sancte romane Ecclesie vexillario, ammirato et capitaneo generali, consanguineo nostro karisimio, Sancius per eandem rex Maioricarum, comes Rossilionis et Ceritanie et dominus Montispesulani

* Vd. Muntaner : *Crònica*, cap. CCLXX.

salutem et votive prosperitatis continua incrementa. magnifficentie vestre defferimus per presentes quod Johannes de Hadestian miles procurator inclite Içabelis de Eybolino consortis incliti infantis Ferrandi germani nostri karissimi, memorie recolende, ad nostram presenciam veniens obtulit nobis litteras illustris Jherusalem et Cipri regis, et suplicavit nobis idem procurator, ut dotem quam dicebat dictam inclitam Içabelem constituisse et solvisse dicto germano nostro viro eius condam, sibi faceremus restitui et exsolvi de bonis dicti condam germani nostri. nos autem ex debito justicie et propter favorem benivolum et amoris vinculum quem ad dictam inclitam Içabelem habemus, cupientes dicto procuratori facere fieri favorabile et expeditum justicie complementum, incontinenti deputavimus super huiusmodi negocio repetitionis dotis predicte auditores ac judices fideles nostros Petrum de Pulcro Castro militem et Raymundum de Vilari legum doctorem, coram quibus comparuit Berengarius de Podio miles tutor incliti infantis Jacobi filii primogeniti et heredis dicti condam nostri germani et opposuit se petitioni predicte dotis, et demum post multa verba habita inter eos, ut intelleximus, peciit petitionem sibi dari in scriptis per dictum procuratorem, ut tutius et rectius posset huismodi negocium terminari breviter et de plano, cum super petitionibus dictum pupillum tangentibus, dictus tutor non posset nec deberet aliter facere prout dixit. dictus vero procurator respondit quod ipse nullam petitionem in scriptis daret coram dictis auditoribus vel quocumque alio nec coram eis vel alio judicium subiret. dicti autem auditores obtulerunt ei se paratos facere et reddere breve et benignum justicie complementum super petitione dicte dotis et lucri, si quam facere vellet ipse procurator jamdictus, et quod per eos non staret nec stetit quo minus hec fierent et complerentur omni calumpnia et diffugio reiectis. demum predictis omnibus per nos intellectis ex superhabundanti licet de jure ad hoc non teneremur, fecimus perquiri instrumenta nupcialia dicte inclite Içabelis et alia que possent facere ad declarationem dicte dotis et lucri que petuntur, et invento instrumento nupciali et alio facto super tractatu dicti matrimonii consimili illi instrumento, quod dictus procurator hostendebat, confectis in Cipro, et alia invenire non possemus, cum legitima probatio coram nobis vel dictis auditoribus non fieret quod huiusmodi dos dicto infanti Ferrando fuerit exsoluta, deliberatione habita, nullam aliam finalem expeditionem facere potuimus de jure vel ratione. obtulimus tamen adhuc, nos et curiam nostram dictis partibus super premissis facere et fieri facere breve et expeditum jus et justiciam, prout de jure et ratione fuerit faciendum. datum Perpiniani octavodecimo kalendas februarii, anno domini millesimo trecentesimo septimo decimo.

Arx. Cor. Aragó : CRD Jaume II, 5,599.

XL

PROCÉS VERBAL REFERENT A LA BATALLA ENTRE LLUÍS DE BORGONYA I L'INFANT FERRÁN DE MALLORCA, EN LA QUAL AQUEST VA MORIR, EN 5 JULIOL 1316.

Incipit declaratio summaria super facto et morte domini infantis Ferrandi de Majorica.

Factum inclyti domini infantis Ferrandi de Majorica.

Hec tria capita seu tres partes continet.

I Caput est de prelio in quo vivus captus fuit.

II Caput de terrarum suarum desolatione et traditione per suos inimicos facta.

III Caput est de bonorum suorum mobilium de se moventium exsilatione et direptione per suos facta et fieri permissa.

Querendum est primo quo jure vel titulo ipse acquisierat et possidebat terram predictam que dicitur de Clarentia, vel pars principatus Achaie, vel de la Moreyhe.

Igitur in primis sciendum est quod domina Helisabeth, conjux prima domini infantis et domina ejus mater fuerunt graviter opprese per principissam de la Moreyhe et ejus gentes et procuratores, et specialiter per comitem de Xiphelonia et episcopum Oline et Nicolaum Maura, qui dictam dominam matrem dicte domine Helisabeth ceperunt, et arrestatam tenuerunt, et multis injuriis affecerunt, et dicebant sibi : «tu dedisti filiam tuam Catalanis! mala fortuna erit tibi, quia totam terram terram tuam perdes.» et de facto, bona ipsius mobilia rapuerunt, et terram suam, scilicet comitatum de Mathagriffo, occuparunt et occupatum tenuerunt; et licet requisiti solemniter ex parte domini infantis restituere, renuerunt. et super hoc dominus infans habito consilio cum domino rege Frederico, et ipso annuente et adjuvante, fecit armatam suam per mare et perrexit in Clarentiam; et requisitionibus factis debitis gentibus et procuratoribus dicte principisse, et ipsis persistentibus et obdurantibus in sua malitia et denegatione juris et justicie, invasit cum armis locum Clarentie, et cepit eum, et alia loca plura; terram autem suam et domine uxoris sue prime habere non potuit, quamvis ad ipsam habendam conatus fuerit toto posse.

Prius dicendum est de persona domini infantis, quomodo et qualiter se gerebat in armis et aliis factis suis. et certe ipse erat prudens, strenuus, et magnanimus in moribus suis. siquidem prudentia ejus in hoc apparuit, quod cum dom. Sancius rex Majoricarum frater ejus haberet eum exosum propter suggestionem quorumdam consiliariorum suorum,* ipse fraudulentiam eorum attendens, sciensque fratrem suum sine prole, in posterum previdens, duxit uxorem dominam Helisabeth predictam, quam invenit in Sicilia desolatam, ex qua suscepit filium

* Cf. doc. XXVII.

dominum Jacobum, nunc regem Majoricarum, quem infantulum, defuncta de partu ipsius dicta domina conjuge sua, post quinque vel sex mensium vel circa, misit per mare de Sicilia ad dominam Sclarmundam matrem suam, reginam Majoricarum; et tunc ipse cum armata sua post parvum temporis venit Clarentiam, ut pretactum est, et ibi similiter duxit uxorem secundam, dominam Helisabeth, consanguineam regis Cypri, ex qua ortus est dominus infans Ferrandus * qui nunc est secundo-genitus ipsius domini predicti. et in aliis etiam apparuit ejus prudentia, quia erat dives et opulentus, ut infra apparebit. magnanimitas vero ipsius simul cum prudentia in hoc patuit, quod requisitione debita precedente super injusticia et oppressione et injuriis sibi et inclyte domine consorti sue ac matri ejus illatis, et negata sibi penitus justicia, agonizare satagens, cum paucis, nec illis omnibus bonis, expugnavit Clarentiam et alia loca plura, et obtinuit et triumphavit de injuriantibus : ita quod comes de Xiphelonia et episcopus Oline et Nichola Maura, qui pro principissa hec faciebant, humiliaverunt se sibi, et fecerunt sibi homagium, cum aliis pluribus generosis et popularibus; et ipse benigne et clementer recepit eos, et fecit magnum convivium. tandem postea explorata familia domini infantis et inventa forte instabili et corrupta abierunt retro et transfugerunt ad principissam, non ex fide, sed potius quia cum multis militibus Gallicis vel Burgundis sciebant eam noviter advenisse, et matrimonium cum quodam nobili de Burgundia contraxisse, qui ut princeps paravit se contra dom. infantem predictum, comite predicto sibi assistente, et omne malum contra dominum infantem procurante, tam clam quam aperte. dominus autem infans audito quod princeps veniebat, contra ipsum paravit se ad eundem versus eum; et quum quidam dissuaderent sibi quod non iret, utinam bono zelo, respondit et dixit : quod non sustineret quod princeps vastaret terram suam. quare est contra falsitatem quam Andreas Guiterii proposuit, dicens quod dominus infans mandavit in testamento suo quod dicta terra restitueretur; quin enim exponeret se morti pro terra predicta, si eam mandasset restitui; et quare pluries comminatus fuit illis qui sibi suggerebant quod restitueret eam, et hoc valde moleste ferebat. et sic exivit de Clarentia cum paucis, utinam bonis, die tertia mensis julii que fuit dies sabbathi, in occursu dicto principi; et venit ad locum vocatum l'Espero; et inde venit die dominica sequenti versus principem, ita quod exercitus utriusque partis invicem se videbant; et noctis illius die provocaverunt in quodam nemore ibi prope, ita quod balistarii jaciebant sagittas invicem.

---

* Es va casar amb Eschive Lusignan, filla d'Huc IV, rei de Xipre, de la qual tingué Alise de Mallorca, muller de Felip d'Ibelin, sire d'Arsur. (Mas-Latrie: *Les Princes de Morée*, p. 16.) Ben poc feliç va esser en aquest matrimoni, en el qual el violent caràcter del seu sogre li féu passar tota mena d'humiliacions i injuries. Queixant-se d'elles envià a son germà Jaume III de Mallorca una llarga memoria, del major valor psicològic i pintoresc, publicada per primer cop per en Mas-Latrie en la seva *Histoire de l'île de Chypre*, i reproduïda pel Sr. E. Aguiló en el *Bol. de la Soc. Arqueol. Luliana (Desventures domestiques del infant en Ferrand de Mallorca*, X, 325-330, 450-456).

Et die lune sequenti mane, cum princeps moveret exercitum suum et iret versus Clarentiam cum acie sua, Guillelmus de Fontibus et Guillelmus Deu in equis suis equitantes dixerunt domino infanti : «princeps cum suo exercitu facit vel tenet viam Clarentie; et postquam estis ita animatus ad preliandum, feriamus in retroguardia eorum, et dabimus eis magnum damnum.» hic est multum in istis verbis advertendum, quod, cum debuissent tacere vel exspectare moram vel jussum domini infantis, maxime cum princeps non veniret adversus eum, ipsi excitaverunt eum quem sciebant magnanimum, et quem sub colore audacie instigaverunt ad preliandum, cum potius debuissent eum avertere, vel saltem silere, et stare parati, dum princeps longius pertransisset, potissime cum foret principem cum magno exercitu Gallicorum et Burgundorum, et dominum infantem cum paucis ac illis non bonis, imo aperti vacillantibus et paventibus ac diversa consulentibus, quia modo dicebant unum et statim aliud. et hoc fuit causa ruine domini infantis, quia si unanimes fuissent, dominus infans non fuisset interfectus. et tunc dominus infans, non bene discernens ipsorum motus et voluntates, sicut ille Judas Machabeus qui in ultimo prelio suo quo mortuus est, ait : «surgamus, et eamus ad adversarios nostros» dixit : *no no, feriams a tots;* et dixit omnibus : «rogo vos omnes quod teneatis me *aprop*, quia semper invenietis me juxta vexillum.» et tunc Adhemarius de Mosseto, et Guillielmus de Fontibus et Guillelmus Deu, et quidam allii milites sicut erant vel videbantur meliores, posuerunt se circa dominum infantem, ut dictus Adhemarius dicit ; et cum appropinquasset ad acies principis dominus infans dixit : «nunc est hora.» licet Guillielmus Deu dicat et dixerit, non tamen in judicio, quod dominus infans dixit : *He, tant son*? sic idem. et ipse Guillielmus Deu respondit : «non est modo hora, sed data est palmada!» volendo dicere quod non poterant retrocedere. et super hoc dominus infans brocavit in exercitu principis, et specialiter aggressus fuit aciem comitis qui erat principalis hostis suus, et reffrontavit eum fortiter. et ille qui portabat vexillum dicti dom. infantis cecidit, et tunc omnes fugerunt, exceptis paucis, usque ad septem vel circa, qui pro majori parte erant de terra illa, et fecerant sibi homagium, qui in dicto prelio ceciderunt. et dom. infans transivit ultra, et invenit se solum cum Adhemario de Mosseto, et Guillelmo de Fontibus, et quodam scutifero Bertrandi de Sancto Martiali, et quodam puero Guillelmi Deu, qui equitabat in equo alforraro. et dum predicti loquerentur cum eo, persuadendo sibi ut fugeret, prout dictus Adhemarius dicit, versus Clarum Montem, dominus infans dicebat : «non adhuc.» et cum iterum sibi dicerent : «domine, evadatis, quia vexillum vestrum est perditum» dominus infans dixit: «non adhuc», et tunc Guillielmus de Fontibus dixit sibi : *Vaia; que can volrets no porets* et cum iterum dicerent sibi : «domine, penzate evadere, quia exce una banderia principis et una alia alba Burgundorum veniunt, alias mortuus estis;» ipse dixit : «equus meus non potest ire.» et dum irent sic loquendo versus Clarum Montem, dominus infans videns quosdam milites de familia sua, a longe clamavit, et vocavit scutiferum Bertrandi de S. Martiali, dicendo : «Raymunde, vade ad alios milites de familia ut veniant.»

et Adhemario dixit : «equus meus non potest ire.» et Adhemarus dixit ei : «decendatis de equo vestro, et ascendatis quem ducit ille puer.» dixit de dicto puero Guillelmi Deu. et super istis verbis dicte banderie appropinquaverunt; et irruerunt inimici in dictum dominum infantem, quem dictus puer ostendit eis; et, ut Adhemarius dicit, diviserunt eos sic, quod dominus infans remansit solus inter inimicos suos, et dictus Adhemarius fuit percussus, ut ipse dicit, et equus ejus saltavit, et postea non vidit dominum infantem. et sic ipse et Guillelmus de Fontibus et alii fugerunt versus Bel Veser,* salvi tamen et illesi, licet equus Adhemarii esset vulneratus, ut dicit, et licet G. de Fontibus esset impeditus per aliquos milites partis adverse, ut Adhemarius dicit se credere. et tunc dom. infans fuit afferatus et circumdatus et captus per inimicos suos, et ibidem fuit decapitatus; et postmodum, prout Berengarius Maleti deponit, corpus domini infantis fuit sibi et Guillelmo de Sono ostensus per inimicos in campo ubi erat adhuc; et dictus Berengarius qui captus fuit in dicto prelio vidit dictum corpus sine aliquo vulnere et sine aliquo operimento, exceptis femoralibus sive bragetis; et equus domini infantis jacebat mortuus juxta ipsum sine freno et sine cella, et corpus domini infantis erat sine capite. sed postea dictus comes in camera sua ostendit caput domini infantis dicto Berengario; et tota facies, ut dictus Berengarius deponit, erat vulnerata pluribus ictibus despuncto, et videbatur os ejus modicum fissum; et aliud vulnus non erat in corpore vel capite dom. infantis; nec in tibia, ubi erat modica lesura que fuerat facta, ut ipse credit, sub gamberiam.

His ita super praelio breviter prelibatis, dicendum est de clandestinis tractatibus et parlamentis habitis cum inimicis domini infantis, super terre traditione, et de nunciis et litteris missis per dictum Andream illico ad Adhemarium de Mosseto et alios milites que fugerant, et erant in loco de Bel-Veser et d'Estemira. et manifeste constat et probatum est quod in crastinum dicti preli facti, inimici appropinquaverunt affidati ad portalea Clarentie, et dixerunt quod redderet se, quia dom. infans erat mortuus; et ostenderunt caput. et confestim Andreas Guitterii exivit locutum bis vel ter cum eis extra ad partem; et incontinenti fuit inter eos securitas vel treugia facta. et fuerunt missi nuncii cum litteris ad locum Bel-Veser et d'Estemira; et nuncii fuerunt Bertrandus Gaulcelmi pro dicto Andrea, et quidam Burgundus miles pro dicto principe. et venit cum eis scutifer Bertrandus de Sancto-Martiali; et fuerunt locuti cum Adhemario de Mosseto, et Guillelmo de Fontibus in loco de Bel-Veser, et similiter iverunt ad Estemira; et locuti sunt cum Guillelmo Deu et Bertrando de Sancto-Martiali, et aliqua dixerunt coram omnibus et aliqua dixerunt ad partem : si volebat consentire paci quam princeps tractabat cum dicto Andrea et quod veniret Clarentiam. de aliis verbis et factis ipsi... licet interrogati, de hoc inter se discordant et non conveniunt

---

* Beauvoir en el *Livre de la conqueste.* Bellver segons en Muntaner, que l'anomena (cap. CCLXVII) *hu dels bells castells del mon.* En grec Pontico, i avui Pondicocastro. (V. *Livre de la conqueste,* ed. cit., p. 24.)

bene, adeo quod magna suspicio insurgit ex dictis ipsorum, vel celatis, vel alias coloratis contra ipsos, prout inferius latius patebit. super istis locutionibus et nunciis et litteris, videantur depositiones, scilicet Pontii de Ribera, Joannis Catalani, Bernardi de Vallicrosa, Romey de Incudio, Guillelmi Deu, Guillelmi de Fontibus, Adhemari de Mosseto, et aliorum. interea vero antequam predicti milites venirent, dictus Andreas fuit factus capitaneus per Almugarios plures, non obstante contradictione aliquorum, et gessit se pro capitaneo, et recepit homagium a multis, et ipse fecit eis, et fieri fecit preconizationes ex parte sua. postea venerunt milites predicti, et inter alios Guillelmus Deu, contradixerunt quod ipse erat capitaneus in vita domini infantis. et finaliter qualitercumque dictus Andreas fuit confirmatus per eos in capitania. et tunc fuerunt facte preconizationes ex parte domini Jacobi filii domini infantis. fama fuit quod ipse corruperat Almugarios qui tenent partem suam, et dederat eis pecuniam.

Postmodum autem fuit tractatum palam cum inimicis de pace facienda, et fuerunt facta plura et diversa consilia in domo Minorum, et quandoque in domo dicti Adhemarii, et in domo dicti Andrea. et ab initio Almugari tenuerunt fortiter quod terra teneretur; et Guillelmus Deu, et quidam vocatus Beylestat et alii plures insistebant pro terra tenenda, et quod notificaretur domino regi Majoricarum, vel domino Frederico, qui prope erat; et gentes Clarentia hoc idem volebant. postea paulatim declinaverunt, et maxime milites, extra dictum G. Deu, ad terram inimicis tradendam, pretendentes quod non erant victualia, et quod Almugarii transferebant se ad inimicos. et tamen probatum est plenissime quod erant satis victualia et messes instabant; et probatum est quod Almugarii libenter tenerent terram et defenderent si dictus Andreas vellet eos quitare; sed victualia fraudulenter abscondebantur et prohibebantur et quitatio negabatur per dictum Andream, dicentem quod ipse non quitaret eos, nec habebat monetam, licet satis haberet, sicut inferius patebit.

Et in ista discordia fuerunt electi duodecim, pro faciendis et tractandis et ordinandis omnibus, qui finaliter fecerunt compositionem de terra tradenda. et prout fuit fama et communis opinio, fuit data multa pecunia pro predictis; et dicta compositio fuit facta intra paucos dies, et infra decem, ut aliqui textes deponunt et alii intra quindecim. et omnia castra fuerunt tradita nimicis, excepta Clarentia ubi ipsi stabant pro negotiis suis faciendis, et bona domini infantis diripiebantur, et comburebantur. que autem et qualia seu quanta erant bona domini infantis, certe multa et magna et valde pretiosa. siquidem dos domine uxoris sue prime fuerat trigenta millium librarum pecunie una cum terra sua; item dominus infans erat multum abundans in argento, et vasis argenteis, et in coronis aureis et lapidibus pretiosis, etc.

Bertrandus de Sancto Martiali majordomus domini infantis.

Item habuit [s'entèn l'Infant] ab episcopo Oline quem tenuit captum quia conspiraverat cum inimicis suis et loquebatur cum ipsis secrete multa bona valentia 40 millia hyperperorum et plura alia. Item probatum est quod dominus

infans solum per unum annum tenuit Clarentiam et aliam terram, ita quod anno revoluto et expleto, parum plus vel minus, nisi per duos vel tres dies, vel circa, vita functus est anno Domini 1316, quinta die julii; et eodem anno fuit corpus ejus portatum apud Perpinianum, et sepultum in domo Predicatorum*, in crastinum Omnium Sanctorum vel circa. et tunc fuit incepta inquisitio contra dictos Adhemarium et Bertrandum de Sancto-Martiali et alios eorum complices; sed quibusdam de consilio domini regis Sancii ocultis conniventibus transeuntibus, non fuit processum ut debuit, prout patet per processum factum per eos, etc. tertia suspicio est : clandestina nunciorum et litterarum missio facta in crastinum per dictum Andream solum ad duo castra, scilicet ad Pulchrum Videre ubi erat Adhemarius de Mosseto, et G. de Fontibus predicti, et ad Estemira ubi erant Bertrandus de Sancto Martial et G. Deu; et nunciorum qualitas, unus enim erat Burgundus ex parte principis, et alius Bertrandus Gancelmi ex parte dicti Andree, etc.

Ad hoc etiam prestat adminiculum magnum depositio Romey de Incudio qui dicit, quod locuti fuerunt ad partem in quadam terrata de Claromonte, et scrutabantur ejus voluntatem; et quia ipse dixit quod tenerent terram, displicuit eis. et facit etiam ad hoc dictum Bernardi de Vallirosa qui deponit quod G. Deu induxit Bremundum de Seano ad deserendum Lauriol; et dixit quod dominus infans numquam retaret eum de fide, quasi presciens facta et fienda super predictis. et fuit ad Estemira locutus cum nuntio Burgundo ad partem, et dixit quod G. de Fontibus et Adhemarius erant mortui in bello, et ista verba fraudulenta erant cooperta. item facit quod Andreas fuit locutus cum comite et cum principe, ut dixit Joannes Catalani. item Adhemarius invitavit archiepiscopum de Lepanto, qui venit pro tractatu traditionis terre, et dixit multa falsa, dicens quod rex Majoricarum erat mortuus, et rex Aragonum, et rex Fredericus.

Quarta suspicio est : intimatio seu notificatio omissa fieri domino regi Majoricarum, vel domino Frederico, imo quod pejus est, eorum ignorantia affectata, quod manifesti apparet quia Berengario de Ulmis et ejus familie quam domina regina Majoricarum mittebat clauserunt portalia Clarentie et victualia negaverunt, et Adhemarius de Mosseto, et G. de Fontibus exiverunt de Clarentie et ascenderunt in taridas ubi erat familia, quam domina regina mittebat, et predicaverunt ibi ad inducendum eos quod non descenderent in terram, verba sua falsa et deceptiva dicendo : «quod pax erat facta, et quod redirent, et quod facerint eis libenter succursum sicut fratribus suis.» et supervenit quidam adalit vocatus Belestat; et dixit contrarium, dicendo : «non audiatis istos proditores qui vendiderunt dominum infantem, sed descendatis et teneamus terram, et vindicemus necem domini infantis.» et tunc dicti Adhemarius et Guillelmus tacuerunt et recesserunt. et dum dictus Adhemarius loquebatur, barba sua tremebat; et confes-

---

* L'Iglesia subsisteix encara avui, però convertida en magatzem de forratge. (P. Vidal: *Guide historique des Pyrénées Orientales.* Perpignan, 1899, p. 37.)

tim familia, invito procuratore Arnaldi de Cassiano, qui erat jam subornatus et prohibebat eos accipere arma, ad terram descendens saltavit in barchis, et venerunt ad terram. et tunc fuit rumor in Clarentia, quod Andreas vel sui prohibebant intrare familiam; et Almugarii qui erant in Clarentia clamaverunt : «non aperiemus fratribus nostris! moriantur proditores, et aperiamus» et tunc fecerunt aperiri portalia, et intraverunt predicti, ita quod fuit ibi magnus tumultus, «teneamus terram,» clamantium; et fecerunt insultum in barrium quem inimici tenebant, et miserunt ibi ignem. et Andreas vel sibi adherentes miserunt nuncium ad comitem de Xiphelonia, quod veniret cum suo exercitu ad terrendum istos, quia tunc jam erat princeps mortuus. et dictus comes venit. et sic, minis et terroribus, et prohibendo victualia, omnes paulatim acquieverunt, et finaliter redierunt cum magna desolatione et penuria, quia Arnaldus de Cassiano victualia que satis erant in taridis vendidit in Sicilia, et ipsi fame peribant. et fuerunt tantum et sic festinaverunt quod, antequam Berengarius de Ulmis veniret, jam demiserant Clarentiam; et in recessu Burgundi, qui plangebant dominum infantem et principem, quia predictum comitem habebant suspectum de morte principis, quia dictum fuit quod fuerat potionatus, tractaverunt cum Adhemario de Mosseto et aliis quod insurgerent contra comitem et vindicarent mortem domini infantis et principis. sed illi de familia domini infantis conniventibus oculis transierunt, quod plures Burgundi et alii de familia principis planxerunt multum dominum infantem, et dicebant quod multum bene sicut Rolandus se defenderat, et quod Adhemarius, et G. Deu, et G. de Fontibus erant proditores, et ipsi conquirerent eos per bellum; et clamaverunt coram omnibus pluries.

Ergo manifeste apparet quod ipsi, spreta voluntate et consilio regis Majoricarum et regis Frederici, conabantur terram tradere inimicis toto posse, licet ipsi mendaciter dixerunt quod ab initio ipsi consuluerunt quod notificaretur domino regi Majoricarum, quod Almugarii prohibuerunt; quod est falsum, etc.

Probatum etiam fuit, quod pactum fuit factum quod possent res suas vendere (in Clarentia) et specialiter locum de Potamia, quod fuit domine uxoris prime domini infantis, etc., et quod princeps mortuus fuit antequam Clarentia traderetur, etc.

Buchon : *Chroniques étrangères*, p. 581.*
Bol. Arqueol. Luliana, II, 6.

---

* Sols s'ha trobat la copia d'aquesta informació, copiada de mà d'en Ducange i conservada a la Biblioteca Nacional de París, entre els manuscrits d'aquest autor. D'allí la copià en Buchon; reproduint-la en la seva edició de l'*Historia de Constantinoble*, II, 383. Tal com la publica en Buchon, aquest document no porta data. En el «Butlletí de la Societat Arqueològica Luliana», se li dóna la de 1316. L'al·lusió al rei Jaume de Mallorca, sembla indicar que aquesta informació fou feta després de la mort del rei Sanxo († 4 set. 1324) i a l'entrar a regnar el fill del malaguanyat Infant Ferrán.

Inventari dels béns del Santuari de Nuria fet en l'any 1460, per Mn. P. Pujol i Tubau.

El Santuari de la Mare-de-Déu de Nuria està situat en la part més alta de la vall de Ribes, dessota mateix de les serres que donen naixença al riu Freser i distant, quasi per un igual, de les vessants oposades on tenen el seu origen dos altres rius de nostre terra, el Segre i el Ter. Aconsegueix l'altura de 1,995 metres sobre el nivell de la mar, i arriben de 2,500 a 3,000 metres els diversos pics de les serres que l'envolten.

L'acta de consagració de l'esglesia de La Sèu de l'any 840 és sens dubte el primer document que ens dóna alguna noticia referent a la vall de Ribes. En aquesta interessantíssima escriptura, que també podríem anomenar la primera carta geogràfica de nostre Pireneu, a l'enumerar-se les parroquies del comtat de Cerdanya, es llegeix en clàusula apart : «Inde vero Duaria vel Tosos et Nevano vel Kastellare sive etiam Keros Albos et Fustiniano vel Pardinas atque Kaballera sive etiam Lilieto vel Bocrano...», ço és, després d'esmentar les esglesies de Cerdanya, i en son últim terme les de la vall de la Molina, tramunta cap a la vall de Ribes i cita tres pobles de la conca del Rigart, Dorria, Toses i Nevà; traspassa els límits naturals de la vall i esmenta el poble de Castellar, enclòs dintre la vessant que dóna al Bergadà, s'enfila a la conca del Freser amb Queralps i Fostenyà i acaba amb Pardines i Caballera (dintre aquest de les vessants muntanyoses del Ter i frontera del comtat de Besalú, avui del bisbat de Girona) per vorejar els límits del comtat d'Ausona i seguir per Lillet i Brocà, etc., cap al Bergadà, part integrant en aquells temps del comtat de Cerdanya.

En els primitius temps de la reconquesta els territoris de Ribes, Lillet i Bergadà formaven part del comtat de Cerdanya, el qual s'extenía ademés cap al Conflent i al Capcir, a la part alta del Rosselló amb el Vallespir i algún bocí del país que formà part després del comtat de Besalú. Segons se dedueix dels documents, les fites dels comtats en aquells temps no eren pas ben definides. Així, mentres que en l'acta de consagració de La Sèu s'anomena el poble de Caballera,

a una hora de Camprodón, com formant part del comtat de Cerdanya, en l'any 966 el comte Oliba de Besalú dóna en franc alou al monestir de Sant Joan de les Abadesses les herbes o pastures dels paratges encara avui coneguts per Coma de Vaca i Coma de Freser en les vessants de la vall de Ribes.[1] Així mateix un tal Ecard Miró i sa muller Majencia, en l'any 1081, fan donació a l'esglesia de La Sèu d'un mas que diuen situat en el comtat de Besalú, prop del cenobi de Santa María de Ripoll (que sempre fou considerat del comtat d'Ausona), en la parroquia de Sant Llorenç de «Campo avannali», Campdevànol, arràn mateix del riu. Cita les afrontacions : a Ll. amb la parroquia de Sant Cristòfol de «Campo avanali»; a M. amb la serra «que dicunt de Podio cuculorum»; a P. amb la parroquia de Sant Pere de «Mogronno», i a T. amb la serra de «Gradis».[2]

La vall de Ribes en els documents dels primers temps és coneguda amb la denominació de vall Pedrera («valle Petrario, Petrariense o Petrera») que ostenta actualment un llogaret o conjunt de unes quatre cases distants uns tres quarts de Ribes. Així ve expressat, entre altres llocs, en les actes de consagració de les esglesies de Dorria i Queralps, dintre la susdita vall. A 7 de juliol de l'any 903 el bisbe de La Sèu, Nantigís, consagrà a honor de Sant Víctor, martri, l'esglesia del lloc nomenat «Doriga», Dorria, situada en el castre «Petrera» i en territori de Cerdanya.[3] La de Sant Jaume de Queralps fou consagrada en l'any 978 pel bisbe Wissad II, qui vingué «in comitatum cerdaniensem, in valle Petrariense, in villa nuncupante Cheros albos...»[4]

Degut a la seva proximitat al lloc de Ripoll, on s'erigí gloriosament de bon principi el cèlebre monestir, panteó de nostres comtes, d'excepcional importancia durant els temps romànics, la vall de Ribes figuraría en primer terme entre les possessions de l'il·lustre cenobi, tant per les donacions que faríen de sos masos i alous molts piadosos donants com per les concessions i privilegis de nostres sobirans, referents a l'ús o possessió de les seves aigües, herbes i boscos. No dubto que la veritat d'aquest fet podría constatar-se plenament a no haver sigut devorada per les flames l'immensa documentació de l'històric cenobi i sobretot el seu grandiós cartulari en dos volums, on formaríen un aplec considerable les escriptures pertocants a la referida vall. Així ho indiquen els pocs documents que fins avui he pogut conèixer, descomptant tots aquells que referent al susdit monestir estàn custodiats en l'Arxiu general de la Corona d'Aragó i en algún altre de nostra terra, com per exemple, en el del proper i no menys gloriós cenobi de Sant Joan de les Abadesses, els quals no he pogut consultar.

A pesar de que la vall de Ribes, per raó de formar part del comtat de Cerdanya, va pertànyer des del primer moment al bisbat de La Sèu, i amb tot i la

1. *Cartulaire Roussillonnais*, par B. Alart. Perpignan, 1880; p. 23, doc. XI.
2. *Cartulari de La Sèu*, v. I, f. 230, d. 774.
3. *Cartulari de La Sèu*, v. I, f. 239, d. 813.
4. F. Villanueva : *Viaje literario*, t. X, ap. XIX.

preponderancia de la canònica d'aquest lloc en totes les terres del bisbat, fins en les més apartades, apenes tingué representació de la memorada vall entre les seves nombroses possessions de tots els indrets del bisbat. Dues úniques donacions de béns en la referida vall hi han en el seu cartulari, i encara la segona més que una nova donació és una confirmació de la primera. Són les d'en Gerall Guillem i sa muller na Benedia d'un mas en el comtat de Cerdanya, en la vall de Ribes, en les adjacencies de «Planedes» i en la vila dita «Chrosels». Corresponen als anys 1066 i 1070, respectivament, i varíen tant sols les afrontacions, que són les següents : A Ll. amb la vila dita «Ventola»; a M. amb la vila de «Campelles»; a P. amb la vila de «Spinosa», i a T. amb la muntanya que nomenen «Tosa». La segona: de una part «in monte Tosa»; d'altre «in castrum de Ribes»; d'altre «in hera mala», i darrerament «in villa de Tosos».[1] El bisbe de La Sèu, Sant Ermengol, tenía també algunes possessions en aquest nostre país, les quals li pervindríen de sos pares, els vescomtes de Conflent, sub-alterns dels comtes de Cerdanya. Ne disposà en son testament, otorgat a 14 de desembre de 1034 a favor de Sant Miquel de La Sèu que ell va edificar, «...et omnes meos alodes quem habeo in valles que dicunt Riopullo simul cum ipso manso quem habeo in Pedrera et ipsos meos mansos que habeo in Duarria cum ipsas meas vineas de Nevano remaneant ad sancto Michaelo arcangelo quem ego miser et peccator edificavi in sede vicco...»[2]

En canvi, de l'any 968 tenim una donació d'un tal Isarn al cenobi de Ripoll del alou que li pervé de son senyor el comte Miró, situat en el comtat de Cerdanya «in valle Petrarie» i en la vila dita «Campelles», el qual confronta, a Ll. «in flumine Februario»; a M. «in Grados»; a P. «in Aspere» i a T. «in flumine Riardo»,[3] i en la butlla del Papa Sergi IV, de l'any 1011, a favor del referit cenobi, al parlar de les possessions situades en el comtat de Cerdanya, es llegeixen els noms de «Ventolano, Closellos, Obaello, Campancionos, Macana, Planezas, Rippas», etc., pertanyents a la nostra vall.[4]

Sabem que a darrers del sigle XII el monestir de Ripoll entrà en possessió dels molins de la vall de Ribes, que potser ja us-de-fruitava d'altres temps;[5] i un sigle abans, en l'any 1087, rebía en franc alou per amplíssima donació del comte Guillem de Cerdenya les herbes o pastures quasi podríem dir de tota la vall i singularment de les set valls que són «in Annuria», les afrontacions de les quals detalla en la següent forma : a Ll. «in Podio Turrinebulis et in collo Pengads»; a M. «in Salent et in serra de Pedrices»; a P. «in Pedra fita et in serra que pergit in Costa rubia et Fonte alba», i a T. «in collo de Finestrelles et in collo de Casula...»

---

1. *Cartulari de La Sèu*, v. I, f. 230 i 231, doc. 793 i 794.
2. *Cartulari de La Sèu*, v. I, f. 21, doc. 28, i *Marca Hispànica*, ap. 210.
3. *Cartulaire Roussillonnais*, par B. Alart, p. 27, d. XIII.
4. *Marca Hispànica*, ap. CLXV.
5. Mn. Pere Pujol : *Mudança en l'elecció de sepultura per lo rei Alfons I.* (Bol. de la R. A. de B. L. de Barcelona, año XIII, núm. 50.)

Signen en ella, a més de l'atorgant, els abats de Coixà i de Canigó amb altres senyors.[1]

El fet d'entrar en possessió, el cenobi de Ripoll, en la segona meitat del sigle XI, dels immensos pasturatges d'aquell bocí gemat de nostre Pireneu, podría esser un dato d'interès per explicar l'origen del renomenat santuari on se venera la Verge dels Pastors. De totes maneres no està fòra de lloc l'afirmar que la donació del comte Guillem és d'una trascendencia suma per a l'historia d'aquell lloc privilegiat.

*

El present inventari es troba escrit en el *Llibre* o *Manual* del notari de Ribes, en Miquel Mayans, començat a 27 de setembre de 1459.

A 22 de juliol de 1460 en Pere Quintana, regent de la veguería de la vila i vall de Ribes per l'honorable en Pere de Merzà, cavaller, veguer i batlle de les mateixes vila i vall, en virtut de cert monitori a ell tramès de part del bisbe d'Urgell pel discret en Bartomeu Ponter, prevere, de Ribes, se presentà al lloc de Queralps, on davant dels referits notari i prevere notificà expressament a en Pere Vhalguer i Antoni García, cònsols del propri lloc, estant presents en Jaume Pont i en Joan Pradell, jurats, amb altres del Consell i gran munió de poble, junt amb Mn. Francesc Sorribes, rector de la propria esglesia de Sant Jaume, que fiant en la llur assistencia procediría a fer entrega de les claus de la capella de Santa María de Nuria i de les seves cases a en Guillem Esteva, prevere de la vila de Puigcerdà, allí present. L'endemà tots plegats s'encaminaren a Nuria a inventariar i escriure els béns trobats en la predita capella i cases, feta abans la senyal de la creu.[2]

Et primo en lo porxa de la dita capella o sglesia de nuria foren trobats los bens seguents primo huns ferros o clemascles grans ab quatre cames e quatre cadenas e ganxos per peniar ollas tots de ferr. Hun gran canelobra tot de fer ab diuerses obres per star deuant leltar. Dues posts largues per fer taule. Tres bigotes. Hun banc gran. Una cadira plegadissa. Hun rotla tot de fer per tanir lances. Sobra la porta de la dita sglesia peniant en la paret tres ferros grans o grillons de tanir presoners.

Dins la dita sglesia o capella. Primo centsexanta ymatges de sera entra caps e cames e altres de diverses figures totes de sera e toues. Tres ymatges de sera ab los peus verts totes macisses. Sis grillons de ferro. La cama de don Ramon de pinos de fust. Cent e tretza ciris peniats tots de sera entre grans e pochs pesen. Hun ciri gros dins les rexas qui crema ordinariement. Tres colls o cues de dona peniades sis. Suaris deheset entre grans e pochs. Trespontins quatre. Dues rodes de canela de sera grans. Hun saltiri ab cubertes de posts e aluda blanca. Hun breviari gros segons

1. *Cartulaire Roussillonnais*, par B. Alart, p. 96, d. LXV. No serà per demés fer constar que s'observa una gran semblança entre l'antic nom de Nuria «Annuria» que surt en aquest document (l'únic que conec d'aquella edat que parli d'aquest lloc) i l'antic nom d'Andorra «Annorra, valle de Norra, Norrensium o Annora» com se llegeix en tots els documents dels mateixos temps. No deixa d'interessar als nostres etimologistes.

2. La transcripció és rigorosament exacta a l'original, llevat de l'enutjós *item* que suprimeixo.

lo us de Urgell ab tals cubertes matexes. Hun officier de letrota antigua ab tals cubertes matexes gran. Altre officier patit ab tals cubertes matexes e ab moltes e ab moltes preses. Hun missal ab les dites cubertes. Altra missal antic ab cubertes de posts e alude vermella. Hun evangelister ab cubertes blanques e de post. Hun altre evangelister e epistoler ab letra antigua cubertes de posts e alude blanque. Hun responser patit ab tals cubertes matexes. Hun codern de pergamí de cant ab loffici de nostra dona salua sancta parens. Hun missalet patit ab cubertes de posts e alude blanque. Alguns altres libres de pocha valor. Una capa quis diu de virtut ab se cuberta de cendat vert ab listes de altre color. Una cuberta de incarnat de seda seda antigua o morisca. Hun cendat de color de girasol en que ha drepets e papers ligats en que ha diverses reliquies albaranades. Una casula de drap de lane vermell folrade de tela vermella. Altre casula de fustani blanch senar de pocha valor. Altre casula de cendat vermell brodada de brots e coquillas de seda ab stola manipla camís e amit e sinyell vermell ab paraments de domas blau en los camís e amit. Altre casulla de cotinida blancha folrada de tela blanca ab creu vermella manipla e stola. Una casula de brocat vermell dor moriscat ab diverses obres ab fresadure de seda blaue brocade de rematges e ymages folrade de tela burella manipla e stola del drap matex camis e amit ab paraments de brocat blanc. Altre casule listada de listes primes grogues e vermelles folrada de tela blancha manipla e stola del drap matex.*

Altre casulla de drap vert e groch de seda morischa e hor folrada de tela blancha maniple e stola del drap matex camis e amit acostumats. Hun palit de seda antigua de moltes colors folrat de tela blancha. Altre palit sotil. Altre palit sotil de seda moltes colors ab son frontal e flocadura aximatex de moltes colors folrat de tela blaue squinçada. Altre palit nou de saya vert e ab flocadures de seda de moltes colors folrat de tela verda. Una dalmaticha de fustani blanch senar ab una creu vermella. Hun mantell de nostra dona de velut negra ab armes de sala dor e fresedura entorn aximatex dor e hun cordo de seda verda ab dos botons dor. Altre mantell de domas blanch ab portopisa de seda vermella ab marcha de putgerda(?) ab dues creus folrat de tela verda e hun mantell del jhs. tal matex. Una manteta blanque de domas ab fres dor al entorn stret. Altre manteta de sendat de girasol ab vetes dor folrade de tela negra. Hun mantell de valut negra brodat ab roses dor e portopisa de flocadure de seda blancha e vermella ab une fresadure ampla obra de ymaginaria ab molt or folrat de tela vermella e cordons de seda. Altre mantell de domas blanch ab obraties verts e violats e senyal de mas dor e de seda e portopisa de seda negra folrat de tela blancha e hun mantell del jhs. tal matex. Hun altre mantell de drap de lana vermell portopisats de vaylls senar. Dues pesses de mantell del jhs. de xemellot blau perbrodat ab brots de seda verda ab portopisa de vays. Altre mantell de drap de lane vermey folrat de tela burella. Hun mantell patit del jhs. de drap de lane blau ab steles de hor barberi. Una tovellola prima ab obres de seda de agnus dei e creus. Altre touellola aximatex ab obres de seda ab scuts de barres blanques e blaues. Hun frontal de altar de seda antigua ab flocadura de moltes colors de pocha valor.

En leltar. Primo un palit de seda morade e blaue ab son frontal del dit drap ab flocadura de seda verda. Hun drap antich de seda burella e altres colors. Una pallia blancha e altra blancha (sic) ab obres de seda de creus vermelles. Una touellola

---

* Veus-aquí un altre text, tret del mateix *Manual*, on se'ns dóna noticia detallada del vestuari dels esclaus d'aquell temps : «Tot hom qui matés en senyes de dos sclaus de linatge de turcs de mige talle, la hun ab gipo de fustani blanc nou ab colar negre e gonell de mescla senyit ab una corda de canem e ab gafets e calces de li curtes fins al genol, barreta negra e capa blancha largua destamenya e ab manegas. L'altra ab gipo blau e colar blau, gonell gris, calces morades, barreta morade e va en corea; denuncienlos o amenenlos en case en lorens baster en Vich, hauranne bons amichs e X florins e trobadures. E en altra manera sils tamen salats ni amagats fe de aci avant serien presos ... pero que primer los meten en poder de la present cort.»

blancha ab obres de seda morada. Una pallia blancha stessa e una cuberta de altar tal matexa. Dos canelobres de fero de star sobre laltar. Una stola de seda de diuerses colors folrada de tela verda. Hun mantell del jhs. de cendat blau folrat de tela negra. Tres corporals ab lur caxa. Hun mantell que te la mostra de cendat ab barras grogues e de seda de diverses colors fresedura dalt abaix dor e flocadura als peus de seda de moltes colors e hun mantell que porta lo jhs. de sendat negra ab portopisa de vays e fresedure dor. Hun cofret per tanir reliquias ab huns corporals. Una creu de fust ab son pilo. Una cuberta sobirana de seda del altar antigua de pocha valor. Hun colar que te nostra dona de argent deurat ab algunes fulletes ab son stotger de fust. Una post per donar pau ab lo crucifix. Huns paters nostres grossos negres qui son quinza grans de adsabaie o gaieta. Dues cortines de cendat antic de diuerses colors ab lurs vergues de ferro. Dues pessas de sobracel de drap de li blanch e dues pessas de drap de seda de diuerses colors cosides al dit sobracel. Una peça de cendat qui sta fermade en lo retaula. Hun palit de drap de lana de moltes pessas e colors. Hun sobrapaliz sotil. Hun cobertor del altar de cuyro vermell. Dues canedelles destany. Una creu patita de fust hont se diu que ha dins hun encast del fust de la vera creu. Una creu de crestay de prouesso ab se doia de coura e cordons de seda blaue e dor e son stotger de fust. Una creu ab lo crucifix e pilo de fust tot deurat. Dues taules pintades de nostra dona. Una corona ab se diedema de argent deurada ab steles e pedres de diuerses colors e ab la salutació de la verge maria en lo camp. Una came o cuxa dergent petita. Hun cor patit de argent. Unes canadelles petites de argent. Hun calix de argent deurat de dins e per les uores ab se panna ab una creu al mitg deurade. Hun altre calix dargent tot deurat ab un crucifix armantat en lo peu ab se panna deurada ab deu lo pare armentat en lo mitg. Hun mantell sotil de la nostra dona de terezanell vermell ab portopisa de seda blaue folrat de cendat de moltes colors. Una post en que es pintada la mort.

En la case. Primo olles de coura entre grans e poques setza. Calderes migenceres dues. Pitxers destany tres. Dues paelles. Leves de ferro sis. Huns ferros de lar grans. Asts de ferro entre grans e pochs sis. Cobertores de ferro dues. Loces de fer quatre. Dos canelobres de ferro. Una ma de fust e hun ambut aximatex de fust. Hun picolador o dos. Dos morters de pedra hun gran e altre poch. Una taula gran ab sos petges e hun banch gran. Sis talladors grans de fust per picola. Huns hostiers. Una gaueta e una punyera de fust. Taces de vidra sis. Scudelles de fust tretza dotzenes e mige. Telladors de fust sinquante e sinch. Scudellers de terra vint e sinch. Plats de terra set. Dues axes e una serra sotil. Hun vaxell gran bo ab se canella de coura. Hun vaxell poquet sgauellat. Hun tinart de fust cerclat de ferro. Hun dorquet de terra per tanir vincuyt. Altre dorch gran de terra. Pitxeres de terra nou. Una pedra per tanir oli ab se lossa e mesura de hun diner e dos de oli de laune de fer ab son ambut talmatex e hun altre ambut patit de la dita launa. Mitg corto de fust de mesurar vi ab tres cerclas de ferro. Set mesures de terra entre grans e poques per mesurar vi a menut. Tres taces hun brocal e hun got de vidra. Hun panistre de verga per tanir pa. Posts de fust entre bones e sotils VIII. Una bota barrina sotil.

En la cambra del capella. Primo una colga plena de paya. Dos trespontins. Tres flesades de lane de arago totes sotils.

En laltre cambre. Primo una colga buyda. En la sala tres taules ab lurs peus e hun banch mouedis. En laltra sala une gran taule ab sos peus e banchs. Dos canelobres de ferro. Una colga plena de paya. Una archa gran de fust. Una pala de ferro. Una mesura de mesurar blat ab cercla de ferro.

Item en laltre cambre dues colgues ab paya. Dues arquetes patites. Hun vaxellot desferrat ab tres cercles de ferro. Hun corn de fust bo per tanir sal. Hun banch de lit. Dos cresols. Una aradre e jou tot gornit. Una aradriga. Dues toualles per taule bones. Una rasora de raura pa. Una pastera bona e altre dolenta la bona ab sos petges e cobertor. Una rasora de raure la pastera.

Conclòs aquest inventari i entregades les claus a Mn. Esteva (qui prometé retornar-les sempre que pel bisbe d'Urgell o per altre a qui correspongui li sigui

vist faedor), tots els damunt dits baixaren a Queralps a continuar l'inventari en la casa de Nuria existent en aquest lloc.

Primo en lentrada una gran archa ab son cubertor. Una taula ab sos petges e dos banchs. En la cuyna un scon migencer. Hun banch. Huns ahiners de fust. Hun scudeller de verga. Huns clamascles de fer ab son torn de fust. Hun forroy de lar. En la cambra una colga buyda. Una caxa o arquibanch. En lo celler una bella archa gran. Una mola desmolar bona.

Acceptats tots aquets béns pel dit Mn. Esteva convingué als susdits cònsols restituir-los, aital com resten descrits, a aquell o aquells a qui degui fer-ho, obligant, a l'efecte, tots sos béns ontocòm siguin.

(En full apart). — A 12 d'octubre del propri any «in prato de Nuria ante portichum capelle», continuant l'inventari, reconegué haver rebuts els béns següents:

Primo un baci de leuto. Una diedema del jhs. dargent sobre deurada a fur de capell. Una creu de coral patita ab son crucifix dargent e garnida dargent. Una cabellera blaue ab flocs dor. Una altre cabellera vermella e blancha ab boto dor. Una cabellera verda ab boto dor. Una cabellera negra ab boto dor. Una gandalla dor ab cabellera verda. Un vel ab barres dor e de seda vermella. Hun collar de perles entre grans e poques. Hun tros de cabellera de sanguina ab fils dor. Pedres de vidra engrunades entre verdes vermelles e blaues trenta vuyt. Hun cap dargent o veronicha deurat. Dos parells de ulls dergent. Un mantell de verni blau ab portopisa de vaylls. Una touellola de seda ab barres vermelles. Una touallola ab hores negras e verdas. Hun vel vert ab listes. Hun trescoll ab rematies dor. Hun vel ab hores dor. Hun tros de tercanell vermeyll. Hun tros de suari.

Després a 8 de janer de l'any següent confessà haver rebut d'en Pere Solanell, mercader de Ribes,

quoddam pallium sede morisque rubee cum operis sede crocee siue grogue et liuide siue blaue e lo frontal talmatex ab fresadura de seda vermella e fil dergent...

Foren-ne testimonis en Jaume Tobau, del lloc de Queralps, i n'Antoni Esteva, tintorer, de la vila de Ribes.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

MIRET Y SANS, JOAQUIM: *Les Cases de Templers y Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics.* — Barcelona, Casa Provincial de Caritat. 1910[-1913]. Fol. 619 pp.

La personalitat de l'autor, tractant de dues Ordres religioso-militars que tanta importancia política i social tingueren entre nosaltres i els origens de les quals, en el nostre país, van lligats amb la reconquesta catalana, fa creure sols amb el títol de l'obra, que es tracta d'una aportació considerable a la historia de Catalunya. No sabem però que aquest darrer llibre del Sr. Miret i Sans hagi estat objecte de gaires rescensions, malgrat la bona acollida que ha tingut entre els nostres estudiosos, per la qual cosa creiem de justicia parlar-ne, breument si es vol, en aquestes pàgines dels ESTUDIS UNIVERSITARIS CATALANS, en homenatge a l'autor, col·laborador distingit de nostra revista.

La investigació del Sr. Miret i Sans ha tingut per base l'Arxiu General del Gran Priorat de Catalunya, per sort conservat en la nostra terra i actualment en mans de les religioses hospitaleres de Sant-Joàn de Jerusalem a Barcelona (Sant Gervasi), les quals en son dipositaries. Aquest ric fons ja havía estat utilitzat en part pel mateix autor en diversos treballs com *Cartoral dels Templers de les Comandes de Gardeny y Barbens* (Barcelona, 1899), *Els cavallers de Malta en la guerra de separació de Catalunya (1640-1650)* publicat en ESTUDIS UNIVERSITARIS CATALANS (III, 1), *Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó en 1289*, aparegut en el Bol. de la R. Acad. de Buenas Letras (1911, p. 61), etc., i per Delaville le Roulx en son gran *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jésuralem (1100-1310)* (Paris, 1894-1906), en *Bulles pour l'Ordre du Temple tirées des Archives de S. Gervasio de Cassolas* (Paris, 1908), etc. Amb els materials que li han proporcionat dit Arxiu i, en segón lloc, el de la Corona d'Aragó i el Nacional de Madrid, el Sr. Miret i Sans ha pogut presentar un recull importantíssim de notes històriques, que fan envellir tots els treballs de valors diverses de Bastús, Alart, Bruguera, Hernández Sanahuja, etc.

L'autor, en la present obra, sembla adressar-se principalment a gent ja regularment familiaritzada en els estudis històrics i coneixedora més o menys de la

vida d'una i altra Ordre. No deixa, però, de donar, en resum just, al principi del volum (cap. I), una idea sobre l'origen oriental d'Hospitalers i Templers, de la llur fundació en els segles XI^è i XII^è respectivament, la regla que seguíen, llur caràcter, classes o categoríes dels seus individus, etc. Així comença la primera part del llibre, la qual comprèn fins la desaparició del Temple en els primers anys de la catorzena centuria. Des del cap. II entra de ple en l'establiment a Catalunya i Aragó de Templers i Hospitalers, remarcant la missió especial que van tenir en nostra patria i lo mateix en altres estats de la península ibèrica, diferent de la que teníen en altres pobles d'Occident menys esposats que els espanyols a les invasions dels mahometans. Les dues Ordres constituïdes en poderós adjutori dels magnats i senyors, sobretot dels comtes de Barcelona i d'Urgell, dels comtes-reis, més endavant, es van anar estenent, adquirint per successives donacions i deixes, en paga de llur cooperació guerrera, possessions en tot el país guanyat als arabs. La presa de Tortosa per R. Berenguer IV, en 1149, val als Hospitalers que hi prengueren part, la donació que els hi féu el comte de Barcelona del castell d'Emposta, que pocs anys després quedà constituït en capitalitat de l'Ordre a Catalunya-Aragó, fent-se'n un priorat, apart del de Sant Gil de Provença (d'ell depenien fins ara els Hospitalers catalans), dependent directament del Gran Mestre de Jerusalem. D'una manera semblant els Templers catalans, un cop guanyada Lleida, el mateix any 1149, entren en possessió del castell de Gardeny; conserven, però, fins el s. XIII^è llur unitat amb els Templers de l'altre cantó dels Pireneus. Es així que les conquestes de les dues ciutats posa fi, com fa observar l'autor, a la infantesa d'ambdúes Ordres a Catalunya. Des d'aquest moment comença llur gran creixença i poder que havíen de causar ben aviat rivalitats entre elles, i gelosíes, i, per part del Temple, la mort. Efectivament, un cop acabada gaire-bé del tot l'obra de la reconquesta de la Catalunya propiament dita, per obra del darrer dels Berenguers, ja la principal missió de les ordres del Temple i de l'Hospital s'era complerta : al menys ja no eren tan necessaris, si no és en les terres fronterices (i fa notar el Sr. Miret i Sans, encertadament, que no s'han d'exagerar llurs serveis en la cooperació militar que van prestar). Però el prestigi que van assolir era gran, i també grans eren les riqueses atresorades, sobretot pels Templers : ells fan préstecs de fortes quantitats als comtes de Barcelona i als particulars i practiquen tota mena d'operacions financieres, de tal manera, que, quasi en podem dir, arribaren a esser com els jueus dels temps mitjos «caixa e tesaur» dels nostres sobirans. Aquests no paren de fer, tant a una com a altra Ordre importants donacions de castells, caseríus i fins de persones, de captius. Al mateix temps són freqüents les deixes dels senyors i de tota llei de particulars : en els testaments se'ls hi assignaven terres, cases, forns, molins i altres objectes d'esplotació, armes, oli, vi, grans, etc., o bé els individus es donaven personalment a dites Ordres. De tot en dóna l'autor força documentació. Sab greu solament que alguns documents no siguin transcrits *in extenso* (degut segurament al no voler fer massa voluminós el llibre), perquè n'hi hauría del més gran valor històric i llingüístic, sobretot referent a les escriptures anteriors al XIII^èn segle, segons fa veure una bona partida que en són copiats. Per no citar-ne d'altres esmentarem una butlla d'Adrià IV als Templers catalans en 1157 (p. 90) a afegir a les que va donar a conèixer en Delaville le Roulx en el seu treball esmentat sobre butlles. El Sr. Miret i Sans la transcriu i el mateix fa amb el text

d'altres tres d'Alexandre IV i una d'Urbà II a favor també del Temple, copiant-les d'un cartoral de butlles traduïdes al català, de les darreries del segle XIII^è^. Un interès especial hem trobat, de la mateixa manera, en els capítols destinats a la indumentaria de les dues Ordres (pp. 339 i 362) i en les notes sobre hospitals particulars a Catalunya, dels segles XI^è^ i XII^è^ (p. 53) dels quals tracta el Sr. Miret i Sans a fi que no es puguin confondre, diu, amb els establiments de l'Hospital. Una pila de noves curioses sobre Olèrdula en els segles XI^è^ i XII^è^ (p. 36) sobre Lleida i Tortosa en els XII^è^ i XIII^è^ (pp. 76, 136, 181, 246) són llegides igualment amb gran interès donada llur importancia històrica la qual fa excusable el que l'autor les hi hagi inclòs tot i essent estranyes a l'assumpte de l'obra. Acaba aquesta primera part del llibre amb un capítol dedicat a l'extinció del Temple després del Concili de Viena, per butlla de Climent V, any 1312. El Sr. Miret i Sans no declarant-se, com altres, afiliat a cap dels dos partits, favorable l'un en absolut i l'altre del tot contrari al Temple, ens recorda els procediments inhumans que es van adoptar per a suprimir l'Ordre, encara que s'hagi d'admetre l'existencia d'alguns dels innombrables crims de què eren acusats els seus individus. I fa seva l'opinió d'en Delaville le Roulx, el qual ha expressat amb gran justesa la desproporció que hi ha entre la culpabilitat dels Templers i les penes que se'ls hi imposaren en llur procés.

La segona part comprèn la historia de l'Hospital des de la supressió de l'Ordre del Temple fins la desaparició de la primera, com a potencia militar i ordre propiament dita, en el nostres temps. Tots els béns que havíen pertanyut al Temple foren incorporats als de l'Hospital, i així veiem que quaranta una comandes dels primers van anar a raure a mans dels Hospitalers que en posseíen aleshores vint-i-vuit. El nombre total de possessions sería excessiu per esser governat sots un sol cap, i per força havía de produir un trasbals en la bona administració llur : així és que ben aviat va venir una divisió, desmembrant-se de la Castellanía d'Emposta un nou Priorat, el nomenat Gran Priorat de Catalunya, any 1319. La Castellanía d'Emposta restava al cap d'Aragó, mentre que el Gran Prior era la primera autoritat de Catalunya, Mallorca i Rosselló, en termes generals. No anem a seguir al Sr. Miret i Sans en la relació de les diverses vicissituts per les quals passen els nostres Hospitalers. Sols direm que ells conserven durant bastant temps llur esperit religiós i guerrer i prenen part en expedicions militars, tal com l'anada a Rodes en 1429, i juguen, més endavant, un paper prou important en la guerra de separació de Catalunya de 1640, però l'Ordre anava decandint-se, sobretot d'ençà que Solimàn els hi va pendre, en 1522, la illa de Rodes. Els seus capítols i asamblees, en els seus últims temps, eren cada vegada més pobres i mancats d'interès; principalment en el XVIII^èn^ segle no teníen gaire-bé altre objecte sinó l'admissió de proves de noblesa dels aspirants a cavallers, i «com més s'anaven preocupant de probes de sanc, menys sanc corría per les venes de l'Orde i l'anemia més augmentava». L'any 1798 Bonapart ocupava la illa de Malta, últim baluart de l'Hospital, el qual desapareix totseguit com a Ordre perquè deixa d'ésser universal a tota la cristiandat i sols es redueix a diverses institucions nacionals sense cap utilitat ni caràcter.

En aquesta segona part tenen un especial interès, al nostre entendre, entre altres coses, el Catàlog de cases i estima dels rèdits de comandes de l'Hospital després de la incorporació de les del Temple (p. 339), transcrit d'un document

de l'Arxiu del Gran Priorat, les relacions dels Hospitalers catalans amb l'antipapa Benet XIII (p. 450), les qüestions entre la Castellanía d'Emposta i el Gran Priorat de Catalunya (p. 460) i entre els Hospitalers catalans i els castellans (p. 463) i la relació de les visites periòdiques a les diverses comandes de l'Ordre, amb documents curiosos per a la nostra historia i també per al català, llengua que, com fa observar l'autor, mai deixaren d'emprar en els seus actes nostres Hospitalers, els quals no volíen esser absorbits pels de llengua castellana.

Una tercera part, que és l'apendix, ens proporciona una llista dels superiors geràrquics i dels comanadors a Catalunya i a Aragó, com mai s'havía pogut presentar tan completa. Segueixen una vintena de documents interessantíssims, sots diferents aspectes, de llenguatge per exemple, tals com les ordinacions dictades per al bon regiment de l'Hospital, de l'any 1181 (p. 540) i altres de començaments del XIII^èn segle, tots en vulgar. En català també són una serie de bonics inventaris dels segles XIV a XVI, de Gardeny, Perpinyà, Mas-Deu, Sant-Joàn de Barcelona i altres, amb enumeració de mobles, objectes d'art, llibres litúrgics, etc. Hi ha, finalment, un índex geogràfic i altre d'onomàstic — creiem hauría estat millor donar-los-hi una mica més d'extensió i potser acompanyar-los d'una carta geogràfica amb indicació dels llocs que teníen el Temple i l'Hospital a Catalunya — que faciliten la lectura de l'obra.

Aquest llibre no és pas una vera historia de les dues Ordres, sinó, com diu el títol, un recull de noves i documents històrics amb els quals l'autor ha pogut recomptar «la formació i patrimoni de totes les cases del Temple i de l'Hospital a Catalunya... La historia viva, la narració dels actes trascendents, l'apreciació sintètica i exacta de l'obra dels dos ordens, és molt difícil escriure-la i creiem — diu l'autor, — que mai no podrà fer-se» (p. 513). Així i tot, el treball del Sr. Miret i Sans haurà estat (apart del llibre del Sr. Finke (*Papsttum u. Untergang des Templerordens,* Münster, 1907, en ço que es refereix purament a la supressió dels Templers a Catalunya) la millor aportació, com ja hem indicat abans, feta fins ara per al coneixement de les dues Ordres militars a Catalunya. Es un motiu més per assignar a l'autor un lloc d'honor entre els historiadors moderns de la nostra terra. — RAMÓN D'ALÓS.

ABREVIATURES

USADES EN EL BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC[1]

AFH. : Archivium Franciscanum Historicum.

AIC. : Arxius de l'Institut de Ciencies (Institut d'Estudis Catalans).

ASRSP. : Archivio della Società Romana di Storia Patria.

BAHMadr. : Boletín de la R. Academia de la Historia.

BCECat. : Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.

BDLlCat. : Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana.

BECh. : Bibliothèque de l'Ecole des Chartes.

BHi. : Bulletin Hispanique.

BMa. : The Burlington Magazine.

BMon. : Bulletin Monumental.

BSALul. : Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana.

CiD. : Ciudad de Dios.

CR. : Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.

CT. : Cuadernos de Trabajos.

CTo. : La Ciencia Tomista.

EFr. : Estudios Franciscanos.

EUCat. : Estudis Universitaris Catalans.

LblGRPh. : Literaturblatt für germanische und romanische Philologie.

MA. : Le Moyen Age.

MPi. : Mélanges Picot.

Mus. : Museum (Barcelona).

RA. : Revue Archéologique.

RABM. : Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

RBénéd. : Revue Bénédictine.

RBibl. : Revue des Bibliothèques.

RCat. : Revue Catalane.

REJ. : Revue des Etudes Juives.

RHi. : Revue Hispanique.

RJCat. : Revista Jurídica de Cataluña.

RMont. : Revista Montserratina.

Ro. : Romania.

Rusc. : Ruscino.

[1] Tempsa que es possible adoptarem les manyoses sigles d'abreviatura del *Kritischer Jahresbericht für romanische Philologie*, Der Vollmöller.

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

ART I ARQUEOLOGIA

115 ALBERTINI, E. : Sculptures antiques du conventus Tarraconensis. *AIECat*, IV, 323-474.

116 ALÓS, R. d' : Sobre SARRÈTE, Iconographie mariale. Vierges ouvertes, Vierges ouvrantes et la Vierge ouvrante de Palau-del-Vidre. Lézignan, 1913. *EUCat*, VII, 227-229.

117 ARU, C. : Storia della pittura in Sardegna nel secolo XV. *AIECat*, IV, 508-529.

118 EÉGOUEN : Notes d'archéologie préhistorique [une excursion aux fresques préhistoriques de Cogul, près Lérida, Espagne...] Toulouse, Privat, 15 pp., pl. i fig. [Extr. del «Bulletin de la Société Archéologique du Midi», 1912.]

119 BENAVENT Y FELIX, R. : Las principales Catedrales de España románicas y góticas. Valencia, Vivedo, 1913. 8.º. 402 pp. 5 pts.

120 BOTET I SISÓ, J. : Notes sobre la encunyació de monedes aràbigues pel Rey D. Jaume. *CHCA*, 2.ª part. 944-963.

121 BRAUN, J. : Spaniens alte Jesuitenkirchen. Freiburg i. B. 1913, XII-208 pp. 4.80 Mk.

122 CARRERAS Y BULBENA, J. R. : La musica a Catalunya en la XIII centuria. *CHCA*, 2.ª part, 811-818.

123 CARRERES CANDI, F. : Lo retaule barceloní de Sta. Creu, obra d'en P. Terrers y d'en F. Vergós. *BABLBar*, VII, 217-220.

124 Crónica de les excavacions d'Empuries. *AIECat*, IV, 671-768. [J. P. C. : Troballa d'armes y restes de máquines de guerra. — M. C. : Extratificació. — P. B. G. : La ceràmica grega. — Ll. N. d'O. : Inscripcions. — J. P. C. : Mosaich ab representacions de peixos.]

125 DÉCHELETTE, J. : Agrafes de ceinturons ibériques d'origine hellénique. [Extr. de «Opuscula Archaeologica Oscari Montelio septuagenario dicata», 1913], i en *A*, XXIV, 709.

126 — Quelques mots sur les théories symbolistes de M. Siret [Sobre 162] *A*, 1913 XXIV, 495-500.

127 DESCHAMPS, P. : Sobre J. PUIG Y CADAFALCH, A. DE FALGUERA Y SIVILLA y J. GODAY Y CASALS, L'arquitectura romànica a Catalunya, II. *MA*, XXVI (1913), 450-458.

128 DOMENECH MANSANA, J. : Notes d'alguns monuments de la Garrotxa. *BCECat*, XXIII (1913), 234-245, 289-302.
129 DONNET, F. : Note sur quelques Tapisseries bruxelloises à Barcelone. *BARAB*, 1912, 191-204.
130 FISCHER, Th. : Mittelmeerbilder. 2 Anfl. (von A. Rühl). Leipzig, Teubner, 1913. 478 pp.
131 FRANZ, H. : La collection Aynard [publica la Nativitat de la Verge de Ll. Borrassà. Barcelona, 1420]. *AD*, 1913. n. 195 pp. 191 i ss.
132 GUDIOL, J. : Encuadernaciones de Vich. *Mus*, 1913, 240-250.
133 G[UDIOL] y C[UNILL] J. : Excursió a Granera [sobre una pintura mural]. *BCEVi*, 1913, 74-78.
134 — La ermita de Sant Mohí. *BCEVi*, 1913, 126-129.
135 — La vaxella de fusta durant lo segle XIII. *CHCA*, 2.ª part, 744-750.
136 — San Cucufate del Vallés. Barcelona. *BBSAF*, any IV (1913), n. XV, 18-59.
137 HELSON, Ch. : La Préhistoire et la grotte dite «La Cauno dal Or.» *Rusc*, 1913, 373, 380.
138 HOYOS SÁINZ, L. : Caractéristique générale des crânes espagnols. [Hi ha una part referent a Catalunya.] *A*, 1913, XXIV, 477-494.
139 JUSTI, C. : La pintura flamenca en España (III. El retablo de Dalmau en Barcelona) *EM*, 1 Desembre 1913, p. 84 ss.
140 La Catedral de Barcelona. *BBSAF*, 1913, n. XIII, 18-60.
141 MAS, J. : Notes d'esculptors antichs a Catalunya. *BABLBar*, 1913, 185-193.
142 MIQUEL I PLANAS, R. : Restauració de l'art hispano-aràbiga en la decoració exterior dels llibres. *BBa*, I, 369-381.
143 MIRÓ, O. : Les creus processonals dels voltants de Manresa. *BCEBa*, 1913, 374-382.
144 NEUVILLE, H. : Le dolmen de Rosas et les monuments mégalithiques de la province de Gerona (Espagne). *A*, XXIV, 371-398.
145 NOGUERA, V. : El Sant Crist de Camps. *Revista Ilustrada Jorba*. V, núm. 52, p. 419.
146 OLIVA, V. : Introducción al estudio del arte del alfabeto en Cataluña. Documentos sobre la forma, composición y ornamentación de la letra de los siglos x al XIII, reunidos, dibujados y publicados por Víctor Oliva. Barcelona, Verdaguer, 1913. 56 pp.
147 PÉREZ CABRERO, A. : Arqueología ebusitana. *Mus*, 1913, 203-225.
148 PIJOAN, J. : Aragonese primitives. *BMa*, XXIV (1913), 74-85.
149 — Les miniatures de l' Octateuch a les biblies romàniques catalanes. *AIECat*, IV, 475-507.
150 P[IJOAN] S[OTERAS], J. : Noves pintures murals catalanes. *AIECat*, IV, 686-689.
151 PRAESENT, H. : Bau und Boden der Balearischen Inseln (13 Jahresbericht G. Gesellschaft. Greifswald, 1911/12; p. 19-107).
152 Primer Congrés d'Art cristià a Catalunya, Any MCMXIII. 1.ª Sessió. Barcelona. [L'Avenç]. 1913.
153 PUIG Y CADAFALCH, J. : Els temples d'Empuries. *AIECat*, IV, 303-322.
154 — La casa catalana *CHCA* 2.ª part, 1041-1060.

155 P[UIG] C[ADAFALCH], J. : Sant Joan de les Abadeses. *AIECat*, 691-694.
156 REINACH, S. : L'Hermafrodite de Ruscino. *Rusc*, 1913, 497-499.
157 RUIZ Y PORTA, S. : La Ciudad de Tarragona. *BBSAF*, 1913, n. XVI, 18-61.
158 SAGARRA, F. de : Segells del temps de Jaume I. *CHCA*, 2.ª part, 978-1040.
159 SANCHIS Y SIVERA, J. : Pintores medievales en Valencia. *EUCat*, VII, 25-103.
160 SANPERE I MIQUEL, S. : A propósito de «Pintores medievales de Valencia». *EUCat*, VII, 201-220.
161 SARRET Y ARBÓS, J. : Les Creus de pedra del terme de Manresa. *BCEBa*, 1913. 321-360.
162 SIRET, Louis : Questions de chronologie et d'ethnographie ibériques. Tome I, De la fin du quaternaire à la fin du bronze. Préface de Emile Cartailhac. Paris, Geuthner 1913. 504 pp., 15 pl., 170 figs.
163 THIERS, F. P. : Rapports sur les fouilles de Castel-Roussillon (Pyrénées Orientales) en 1912. *Rusc*, 1913, 353-372.
164 TORRADEFLOT Y CORNET, I. : Sant Salvador del Carme de Manresa. *Revista Ilustrada Jorba*, V, núm. 52, p. 418.
165 VIDAL, LL. M. : Abrich Romaní. Estació Agut. Cova del Or, o dels encantats. Estacions prehistòriques de les èpoques *musteriana*, *magdaleniana* y *neolítica* a Capellades y Santa Creu d'Olorde (provincia de Barcelona). *AIECat*, IV, 267-302.

DRET

166 ABADAL I VINYALS, R. d' : Les «Partidas» a Catalunya. *EUCat*, VII, 118-162.
167 — i VALLS TABERNER, F. : Usatges de Barcelona editats amb una introducció per... Barcelona, 1913, 31-112 pp. [Vol. I de «Textes de Dret Català»].
168 BOFARULL F. : Los dos textos catalán y aragonés de las ordinaciones de 1333 para los judíos de la Corona de Aragón. *BABLBar*, VII, 153-163.
169 BRUTAILS, J. A. : Sobre PALLEROLA, El Principado de Andorra y su constitución política. [Ext. de *BHi*.]
170 CARRERAS Y CANDI, F. : Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIIIª. *CHCA*, 2.ª part, 751-789.
171 MARTÍ MIRALLES, J. : Les cláusules *ad cautelam* y la doctrina dels Autors a Catalunya. *RJCat*, 1913, 241-280.
172 V[ALLS] T[ABERNER], F. : Sobre GRAS Y DE ESTEVA, La Pahería de Lérida. Notas sobre la antigua organización municipal de la Ciudad (1149-1707). Lleida, 1911. *AIECat*, IV, 669-670.

FOLK-LORE

173 ESTEVE Y SEGUÍ, J. : Paremiología comarcana. *BCEBa*, 1913, 320, 399-400.
174 GRIERA, A. : L'origen d'alguns crits (óll; mallorquí *oull*; *aull*) *BCEVi*, 1913, 107-108.
175 PAGÈS, A. : Deux chansons populaires d'Urgell. *AIECat*, IV, 568-574.
176 PEGANINS, J. : Cansonística popular comarcana. *BCEBa*, 1913, 393-397.

177 SAGARRA, F. de : Una oració catalana del segle XIVè. *BABLBar*, 1913, 45-47. [Hi ha tiratge apart.]

178 SERRA I VILARÓ, J. : El Cançoner del Calic. *BCECat*, XXIII, 223-231, 245-258, 316-343.

179 VILARÓ Y GRIERA, J. : Les velles de Mars. *BCEVi*, 1913, 137-138.

HISTORIA I GEOGRAFÍA

180 ABELLANES Y COSCOJUELA, J. : Teresa Gil de Vidaure y Jaime el Conquistador. *CHCA*. 2.ª part, 790-798.

181 ALART, Bernard de Corbiach. *Rusc*, 1913, 305-317.

182 [ALCOVER, A. M.] : Sobre Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, vols. III i IV. *BDLlCat*, VII (1913), 401.

183 BAEDEKER, K. : Spain and Portugal. Handbook for travellers. 4 th. edit. Leipzig, Baedeker, 1913. 12.º. XCVIII-595. pp.

184 BELLOCH, E. : Observations sur quelques noms de lieux de la peninsule. *Bulletin de la section de géographie. Comité des travaux historiques et scientifiques.* XXVIII, 24-44.

185 EÉNDER, J. : El pensamiento político catalán durante la guerra de Rosellón, según un libro reciente. *Lec*, Nov. 1913, 269-280.

186 Benet XIII y la Seu de Vich. *BCEVi.*, 1913, 104-107.

187 BOFARULL Y SANS, F. : Jaime I y los judíos. *CHCA*, 2.ª part. 819-943.

188 BOFILL I BOIX, P. : Lo Castell de Gurb y la familia Gurb en lo XIIIèn segle. *CHCA*, 2.ª part, 695-743.

189 BOTET Y SISÓ, J.: Provincia de Gerona. Barcelona, Martín. 1072 pp. 21 pts. [De la «Geografía General de Catalunya».]

190 BRUNIQUER : Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona. Volum segón. Barcelona, 1913, 354 pp.

191 BUADES, A. : Acta fahent per la parroquia de Sant Nicolau [Mallorca]. *BSALul*, XIV, 344.

192 CALMETTE, J. : Sobre ARM.-AD. MESSER, Le Codice Aragonese. Paris, 1912. *AM*, 1913, 357-359.

193 CALMETTE, F. : Sobre GONZÁLEZ HURTEBISE, Libros de Tesorería de la Casa de Aragón, I, Barcelona, 1911. *AM*, 1913, 83-85.

194 — i E. GONZÁLEZ HURTEBISE: Correspondance de la ville de Perpignan. *RLR*, 1913, 446-457.

195 CASAGRANDI, V. : Sobre 70. *ASSO*, X, 450-453.

196 Catalunya. Barcelona, Martín. 1122 pp. [De la «Geografía general de Catalunya».]

197 Congresos Excursionistes Catalans. Volum I. Deliberacions del Primer Congrés reunit a Lleyda los dies 24, 25 y 26 de juny del any de 1911 y relació dels actes celebrats en honor dels congresistes. Lleyda, Estampa de Sol y Benet 1913. 8.º. 284 pp., i 25 làmines.

198 COROMINAS, P. : Estudis sobre'l pensament filosòfic dels jueus espanyols a l'Edat Mitja. *AIC*, Any I, II, 94-105, i III, 169-193.

199 Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y principado de Cataluña

publicadas por la Real Academia de la Historia. Tomo XVIII. Madrid, MCMXIII, fol. 426 pp.

200 Directorio Valenciano. Guía especial de la provincias de Alicante, Castellón de la Plana y Valencia. Madrid, 1913, 8.º, 788 pp. 5 pts.

201 FERRAZ Y PESSELAS, F. M. : El maestro racional y la hacienda foral valenciana. Valencia 1913, 8.º. 68 pp.

202 F. J. O. : Sobre JIMENEZ CATALÁN, Apuntes para la historia de Balaguer. Lleida 1912. *RABM*, XXIX (1913). 298-299.

203 FONDEVILLA, F. : La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánxez de Castro en 1274. *CHCA*, 2.ª part, 1061-1168.

204 GIRONA LLAGOSTERA, D. : Itinerari del rey en Martí (1396-1402). *AIECat.* IV, 81-184.

205 GODAY Y CASALS, J. : Medis d'atac y de defensa en la Crònica del Rey D. Jaume. *CHCA*, 2.ª part, 799-810.

206 GOMIS, C. : Provincia de Barcelona. Barcelona, 1913. 594 pp. 16 pts. [De la «Geografía General de Catalunya».]

207 GONZÁLEZ HURTEBISE, E. : Recull de documents inèdits del rei en Jaume I. *CHCA*, 2.ª part, 1181-1253.

208 GUDIOL, S. : El santíssim Misteri de Sant Joan de les Abadesses. *BCEVi*, 1913, 92-104.

209 — Lo Sepulcre de S. Bernat Calvó, bisbe de Vich, *CHCA*, 2.ª part, 964-977.

210 G[UDIOL] : Notes d'Arxiu. I. Nombrament de metje. II. Iglesia dels framenors de Vich. III. El Portal de Santa Teresa. IV, Contracte d'aprenentatge. V, Ornaments y mobles de la capella del rey en Jaume I. VI. El Gremi dels barreters de Vich. *BCEVi*, 1913, 123-124, 138-140.

211 INGENIEROS, J. : El Renacimiento cultural de Cataluña. *Nosotros*, 1914, 123-144.

212 JORDÁN DE URRIES, J. : Las ordinaciones de la corte aragonesa de los siglos XIII y XIV. *BABLBar*, VII, 220-229.

213 LACVIVIER, R. de : Inventaire sommaire des documents copiés dans le «Cartulaire d'Elne», par Fossa. *Rusc*, 1913, 319-352, 471-485.

214 Les aspirations autonomistes en Europe. Leçons faites à l'Ecole des Hautes Etudes Sociales pp. 81-108 : Le mouvement catalan, par Angel Morvand]. Paris, Alcan, XIX-379 pp. [De la «Bibliothèque générale des sciences sociales»].

215 LUNA, M. : Intervención de Benedicto XIII (D. Pedro de Luna) en el Compromiso de Caspe. *RABM*, XXVIII (1913), 343-290.

216 MARTORELL Y TRABAL, F. : Inventari dels bens de la cambra reyal en temps de Jaume II (1323). *AIECat*, IV, 553-567.

217 — I F. VALLS Y TABERNER : Pere Beçet (1365?-1430) *AIECat*, IV, 577-656.

218 MAURICE, J. : Histoire politique des provinces espagnoles de 285 à 310. *Mélanges Picot*, Paris, 1913, I, 451-462. [Interessant per a l'estudi de l'Espanya en l'època romana, amb observacions sobre la numismàtica romana tarragonina.]

219 M. F. : Un concili de Vich [1032]; *BCEVi*, 1913, 135-136.

220 MIQUEL I PLANAS, R. : Butlles catalanes del XVen segle. *BBa*, I, 363-366.

221 MIRALLES Y SBERT, J. : Cartas de un barbero sangrador, *BSALul*, 1913, 381-384.

222 M[IRET] Y S[ANS], J. : Sobre SERRANO Y SANZ, Noticias y documentos históricos

del Condado de Ribagorça hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035). Madrid, 1912. *AIECat*, IV, 663-669.

223 MIRÓ, O. : El receptari de Manresa y la mort del infant en Jaume, comte d'Urgell (sigle XIV). *BCEBa*, 1913, 305-314, 360-372.

224 MIRON, E. L. : The Queens of Aragon. Their Lives and Times. London, S. Paul, 1913. 8.º. 336 pp. 16 sh.

225 MORERA, E. : Provincia de Tarragona. Barcelona, Martín. 953 pp. 21 pts. [De la «Geografía General de Catalunya».]

226 MORO, I. del: Le guerre dei Romani nella Spagna dalla fine della II punica alla metà del secondo secolo a. Cr. Genova, 1913, 8.º, 35 pp. [De *Atti della R. Universitá*].

227 N. : Sobre 68. *RABM*, 1913, 127-133.

228 O'CONNOR (V. C. Scott) : Travels in the Pyrenees, including ing Andorra and the coast from Barcelona to Carcassone. London, Song; New-York, Dodd, Mead and Co., 1913. XX-21-348 pp. illustr. 10 sh. 6.

229 OLIVER, M. S. : Notes històriques sobre Catalunya en temps de la revolució francesa (Primera serie). *AIECat*, IV, 185-264.

230 PANSIER, P. : Le Trésor de l'église de N.-D. des Doms et la guerre des Catalans. *Annales d'Avignon et du Comtat Venaissin*, I (1912), 105-128.

231 PASINI-TRASSONI. F. : Una genealogia inedita dei Borgia. *Rivista del Collegio Araldico*, març 1913.

232 PAZ, J. : Los archivos y las bibliotecas de Valencia en 1842. Noticias de los mismos y trabajos verificados en ellos por Melchor Tirán. *RABM*, XXIX (1913), 353-373.

233 POU I MARTÍ, J. M. : Historia de la ciutat de Balaguer. Manresa, 1913, XV-392 pp., 2 lam. fòra text.

234 PRATX, M. : Généraux provisiores de l'Armée des Pyrénées Orientales (1793-1794). *Rusc*, 1913, 385-422.

235 RÉGNÉ, J. : Catalogue des actes de Jaime Ier, Pedro III et Alphonse III concernant les Juifs. *REJ*, LXV, 196-223; LXVIII, 252, 262.

236 ROCAFORT, Ceferí : D'Andorra a Tirvia (Pallars). Ascensió al Puig de Soloria (agost de 1910). *BCECat*, XXIII, 202-217.

237 — Provincia de Lleyda, Barcelona. 985 pp. 21 pts. [De la «Geografia General de Catalunya.»]

238 ROGADEO, E. : Un registro sconosciuto della cancellaria di re Alfonso d'Aragona. *ASPN*, XXXVIII, 363-366.

239 RUBIO BORRÁS, M. : El archivo universitario de Barcelona; su origen y legislación. *Universidad de Barcelona*. 1909-1910, 476-512.

240 RUBIÓ Y LLUCH, A. : Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Lluria en la Grecia catalana. *AIECat*, IV, 3-58.

241 SALA Y MOLAS, J. : Quelcom referent al Castell y familia Oris. *BCEVi*, 1913, 78-84.

242 SANCHIS Y SIVERA, J. : El Santo Cáliz de la Cena (Santo Grial) venerado en Valencia. Valencia, 1914, 8.º, 146 pp.

243 SANPERE I MIQUEL, S. : Minoría de Jaime I. Vindicación del procurador conde Sancho. Años 1214-1219, *CHCA*, 2.ª part, 580-694, 1173-1174.

244 SANS FONT, J. : Cronología Notarial de Vich y sa comarca. *BCEVi*, 1913, 84-86.
245 SARRET Y ARBÓS, J. : En Joàn de Peguera (Notes biogràfiques). *BCEBa*, 1913, 314-320.
246 — Gacetilles curioses. *BCEBa*, 1913, 397-399.
247 SELLIER, M. : Chronique du Roussillon. *AM*, XXV (1913), 119-124
248 SILVA, P. : Giacomo II d'Aragona e la Toscana (1307-1309). *ASIt*, LXXI, 23-57.
249 SOLER Y MARCH, L. : Fulls de la Historia de Manresa. Avalot de les Faves. *BCEBa*, 1913, 383-390.
250 SOLER Y PALET, J. : Un aspecte de la vida privada de Jaume I. *CHCA*, 2.ª part, 536-579.
251 SORRE, M. : Les Pyrénées méditerranéennes. Etude de géographie biologique. Paris, Colin, 1913. 508 pp. 12 planxes i 41 gravats.
252 TICKNOR, G. : Travels in Spain. Edited by G. T. Northup. University of Toronto Studies. Philological Series 1913. 52 pp.
253 VALENTI, S. : Documenti inediti reguardanti la guerra di successione spagnuola (1701-1713) nelle valli occidentali del Tirolo. *AT*, 1913, XXVIII.
254 VIDAL, P. : Il y a cent ans (1813). Documents relatifs à l'histoire du département des Pyrénées-Orientales pendant le XIXme siècle. *Rusc*, 1913, 423-469.
255 — Mélanges et documents. *Rusc*, 1913, 487-495.
256 VILAPLANA, J. : De la guerra de successió. *BCEVi*, 1913, 87-88.
257 VINYOLAS Y TORRES, P. : Agregación del Monasterio de San Antonio y Santa Clara de Barcelona a la Orden de San Benito. Bula Pontificia del año 1513. *RMont*, 1913, 581-583.
258 WOODWARD, W. H. : Cesare Borgia. A Biography. With Illustrations and Documents. Chapman & H. 1913. 8.º. 490 pp. 12 sh. 6 d.

HISTORIA LITERARIA I FILOLOGÍA

259 ALABART, G. : Exposició sobre lo llibre «de civitate Dei» de S. Agustí. *BABLBar*, 1913, 193-214, 252-262.
260 [ALCOVER, A. M.] : Sobre el verb «gosar» en sentit d'«atrevir-se». *BDLlCat*, VII, (1913), 415-426.
261 [ALCOVER, A. M.] : Sobre 264. *BDLlCat*, VII (1913), 387-388.
262 ALEXANDER, L. H. : Sobre PAGÈS, Les Obres d'Auzias March. Edició crítica, Vol. I, i PAGÈS, Auzias March et ses Predécesseurs. *RoR*, 1913, IV, 485-487.
263 ANGLADE, J. : La bataille de Muret (12 septembre 1913) d'après la chanson de la croisade. Texte et traduction. 1913. 8.º, 2 fr.
264 BARNILS GIOL, P. : Die Mundart von Alacant, Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen. Memoria doctoral presentada a l'alta Facultat de Filosofía i Lletres de l'Universitat de Halle a. S. (Alemanya). MCMXIII. Palau de la Diputació. Barcelona. 8.º, 119 pp., amb un mapa.
265 — El dialecte lleidetà. *BDLlCat*, VII (1913), 384-385.
266 — El parlar «apitxat». *BDCat*, 18-25.
267 — Etudes de prononciations catalanés (avec 7 figures). *RPho*, III (1913), 268-278.

268 — Notes sobre l'aranès. *BDCat*, I 48-56.
269 — Sobre 96. *EUCat*, VII, 224-225.
270 B[ARNILS], P. : Sobre 96. *BDCat*, I, 57-58.
271 B[ARNILS], P. : Sobre 325. *BDCat*, I, 58-59.
272 BOUDRIER, J. : Michel Servet, ses relations avec les libraires et les imprimeurs lyonnais. *Mélanges offerts à M. Emile Picot*, I, 41-56.
273 BERTONI, G. : Il «pianto» in morte di Raimundo Berengario IV, conte di Provenza (1245). [*Scriti in onore di R. Renier*, 1913.]
274 — Sobre MORF. *Vom Ursprung der provenzalischen Schriftsprache. RLR*, LVI, 499-504.
275 BLANCO, P. : La Apología del Doctor Dimas de Miguel [sobre R. Lull]. *RABM*, XXIX (1913), 236-248.
276 BOVÉ, S. : Santo Tomás de Aquino y el Descenso del entendimiento. *BSALul*, 1913, 330-333, 345-351, 353-368, 373-381. [Tiratge apart. Barcelona, Subirana, 1915, XII-828 pp. 8 pts.]
277 BULBENA TOSELL, A. : Nou diccionari castellà-català contenint gran nómbre de veus e de locucions catalanes corresponents a les castellanes, no encloses en ningun dels vocabularis fins are publicats : endreçat als comptats devots de la nostra llénga materna, esporgada d'adulteracions e ingerencies forasteres per... Barcelona, Badía, 1913, 8.º, XIII-637 pp.
278 BURGER, Konrad : Die Drucker und Verleger in Spanien und Portugal von 1501-1536. Leipzig, Hiersemann, 1913. X-84. pp.
279 BURNAM, J. M. : A brief Catalonian medical text. *RoR*, IV, 306-310.
280 CORELLA : Obres de J. Roiç de Corella publicades ab una introducció per R. Miquel y Planas segons els manuscrits y primeres edicions. Barcelona, MCMXIII. 8.º XC-459 pp.. 20 pts. [Forma part de la *Biblioteca Catalana* dirigida y publicada per R. Miquel i Planas.]
281 CHAVARRI, E. L. : El Sant Grial de Valencia. La llegenda i la reliquia. *RMCat*, 1913, 165-170.
282 CRESCINI, V., TODESCO, V. : La versione catalana dell'Inchiesta del San Graal. *AIV*, LXXIII, 458-509.
283 FABRA, P. : Els mots àtons en el parlar de Barcelona. *BDCat*, I, 6-17.
284 F[ABRA], P. : Sobre 264. *BDCat*, I, (1913) 59-63.
285 FERNANDEZ DE HEREDIA, Juan : Obras de D. ... poeta valenciano del siglo XVI. Precedidas de una breve noticia biográfica y bibliográfica del autor por Francisco Martí Grajales. Valencia, 1913. XVII-282 pp.
286 F. J. O. : Sobre JIMENEZ CATALAN, Apuntes para una Bibliografía Ilerdense de los siglos XV al XVIII. Barcelona, 1912. *RABM*, XXVIII (1913), 142-144.
287 FOULCHÉ-DELBOSC, R. : Romancero de Barcelona. *RHi*, XXIX (1913), 121-194.
288 GARCÍA VILLADA, Z. : Boletín de literatura eclesiástica española en el extranjero 1. Nuevos opusculos de San Paciano... *RyF*, XXXVII (1913), 357-359.
289 — Formularios de las bibliotecas y archivos de Barcelona (s. X-XV), *AIECat*, IV, 533-552.
290 GIMENEZ SOLER, A. : La España primitiva según la filología. Zaragoza, Casañal, 1913, 180 pp.

291 GONZALEZ HURTEBISE E. : Jofre de Foxá (.1267-1295.), nota biogràfica, *CHCA*, 2.ª part. 521-535, 1171-1172.

292 GOTTRON, A. : Ein lullistischer Lehrstuhl in Deutschland um 1600? *EUCat*, VII, 221-223.

293 GRIERA, A. : El parlar d'Eivissa i Formentera. *BDLlCat*, VII, 365-374.

294 — Lo libre del Nudriment he de la cura dells ocels los quels pertanyen ha cassa. *BSALul*, 1913, 321-326.

295 — Notes sobre'l parlar d'Eiviça i Formentera. *BDCat*, I, 26-36.

296 — Per la replega dels noms de lloch y poble. *Congresos Excursionistes catalans*. I, 225-233.

297 G[RIERA], A. : Sobre SALOW, Sprachgeographische Untersuchungen über den östlichen Teil des Katalanisch-languedokischen Grenzengebietes. Hamburg, 1912. *AIECat*, IV, 723-725.

298 HG. : Sobre Salow, Sprachgeographische Untersuchungen über den östlichen Teil des Katalanisch-languedokischen Grenzengebietes. Hamburg, 1912. *LZ*, LXIV, 1487-1488.

299 HUICI : Las crónicas latinas de la reconquista. Estudios prácticos de latin medioeval. II. Valencia, Vives, 1913.

300 LULL, R. : Libre de Contemplació en Deu, escrit a Mallorca & transladat darábic en romanç vulgar devers lany M.CC.Lxxij. Transcripció directe confrontes y variants dels més vells manuscrits per Moss. Salvador Galmés. Tom. VI. Palma de Mallorca, Comissió Editora Luliana, 1913 [vol. VII de les «Obres de Ramón Lull»], 480 pp. 12'50 pts.

301 M[ASSÓ] T[ORRENTS], J. : El Dr. Roch Chabàs. *AIECat*, IV, 717-718.

302 — Sobre MORF, Vom Ursprung der provenzalischen Schriftsprache. *AIECat*, IV, 728.

303 MÉRIMÉE, E. : Sobre A. PAGÈS, Auzias March et ses prédécesseurs. *BHi*, 1913, 229-235.

304 MÉRIMÉE, H. : L'Art dramatique a Valencia depuis les origines jusqu'au commencement du XVII siècle. Toulouse, Privat, 1913. 734. pp. [Es el tom XVI de la 2.ª serie de la «Bibliothèque Méridionale».]

305 — Spectacles et comédiens à Valencia. Toulouse, Privat, 1913. 8.º, 267 pp.

306 MIQUEL I PLANAS, R. : El jòc d'escacs en la literatura catalana. *BBa*, 398-401.

307 — El Record de Menéndez y Pelayo. *BBa*, 382-389.

308 — Estampacions d'en Rosembach, desconegudes. *BBa*, 358-363.

309 — Introducció a les obres de Mossen Roiç de Corella, *BBa*, 299-350.

310 — L'ús de la copulativa entre'ls cognoms catalans. *BBa*, 394-398.

311 — Vocabulari en interdicte : Coral, coralment, Carcaix, Forester, Tusó, Tosó, Endurar. *BBa*, 392-394.

312 MIRET I SANS, J. : Adició a la memoria : Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fray Romeu Sa Bruguera. *CHCA*, 2.ª part, 1169-1170.

313 — El sermó de Sant Nicolau. *RHi*, XXVIII (1913), 390-395.

314 — Pro sermone plebeico *BABLBar*, 1913, 163-185, 229-251.

315 MOLINÉ Y BRASÉS, E. : Textes vulgars catalans del segle XV. *RHi*, XXVIII (1913), 396-441. [Hi ha tiratge apart.]

316 MONTOLIU, M. : Estudis etimològics catalans [Babor, Bacallà, Bacalar, Bacallar,

Bagassa, Bajanada, Bajoca, Bajania, Balç, Barjau, Barjaula, Barrejar, Bè, Beta, Blè, Bogar, Bogía, Boig, Boja, Boira, Bolva, Bony, Bonyol, Bonyeta, Bori, Borni, Brètol, Bustia]. *EUCat*, VII, 104-117.

317 — Etimologíes catalanes. [Colla, gresca, malver, petó, xai.] *BDCat*, I, 36-47.

318 — Les trobes de Jaume Febrer. *RHi*, XXVII (1912,) 285-389. [Tiratge apart.]

319 NICOLAU, Ll. : Literatura catalana. Notes i Comentaris [I. Jordi de Sant Jordi: Presoner. — II. Per a la biografía de Mossèn Jordi. — III. Aclaració al *Spill* (9494-9555)]. *EUCat*, VII, 163, 181.

320 O[LIVER], M. S. : Don Teodor Llorente (1836-1811). *AIECat*, IV, 715-716.

321 PALMIERI, J. B. : El còdice *Summa Institutionum Placentini* del Museu Episcopal de Vich. *BCEVi*, 1913, 129-135.

322 PASTRE, L. : Eléments de grammaire catalane. 8.º [Perpinyà].

323 PROBST, J. H.: Ramón de Sibiude et la «Theologia Naturalis». *AIC*, Any III, I, 1-10.

324 PUJOL I TUBAU, P. : De la cultura catalana mig-eval. Una biblioteca dels temps romànics. *EUCat*, VII, 1-8.

325 — Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del Bisbat de la Seu d'Urgell. Amb un pròleg i un facsímil. MCMXIII, Palau de la Diputació. Barcelona. 8.º, 50 pp.

326 RAIMONDI, A. : Relazioni fra Sicilia e Catalogna. Un' antologia di rime catalane in un ms. ventimiliano (Le *Profecies* di Turmeda; la *Dispensacio* e el *Debat* di J. March). *ASSO*, XI, 230-258.

327 RONJAT, J. : Sobre MORF, Vom Ursprung der provenzalischen Schriftsprache, *RLR*, LVI, 532-536.

328 ROVIRA I VIRGILI, A. : Diccionari Català-Castellà & Castellà-Català. Barcelona, Antoni López, 1913. 8.º, XIV-840. pp.

329 — Novíssima ortografía catalana. Vocabulari ortogràfic segons les normes de l'Institut d'Estudis Catalans i les obres i treballs dels millors filòlegs. Barcelona, 1913, 85 pp. 1'50 pts.

330 R[UBIÓ] B[ALAGUER], J. : Sobre GOTTRON, Ramon Lulls Kreuzzugsideen. *AIECat*, IV, 725-727.

331 RUBIÓ, J. : Sobre FRISONI, Grammatica, esercizi pratici e dizionario della lingua catalana... Milano, 1912. *BDR*, V (1913), 47.

332 — Un text català de «La profecía de l'Ase» de Fra Anselm Turmeda. *EUCat*, VII, 9-24.

333 R[UBIÓ] Y LL[UCH], A. : D. Marcelí Menéndez y Pelayo. *AIECat*, IV, 718-723.

334 R[UBIÓ] Y LL[UCH], A. : Sobre PAGÈS, Auzias March et ses prédecesseurs. *AIECat*, IV, 729-738.

335 SCHEVILL, R. : Ovid and the renascense in Spain. Berkeley, California, 1913. 8.º M11, 25. [University of California Publications in Modern Philology. Vol. IV].

336 SPITZER, L. : Etymologisches aus dem Catalanischen. *NM*, 1913, n. 516.

337 VASSAL, A. : Mossèn Jacinto Verdaguer, sa vie, ses oeuvres, sa mort, 2.ª ed. 1913.

338 VIDAL, P. : Les Catalans et les pays de langue catalane. *Rusc*, 1913, 257-275.

339 WATSON, F. : The Spanish Element in Luis Vives, *AIC*, II, II, 7-48.

340 ZWEMER, S. M. : Raymundus Lullus, der erste Mohammedanermissionar. Aus dem Engl. übers. Wiesbaden, Sudan-Missionsbuchh. 1913. 8.º. XVIII-126 pp., 10 pl., 2 m.

RESSENYES DE CÀTEDRES

Càtedra de Literatura catalana

SEGUINT el costum establert en els cursos anteriors, les primeres lliçons del mes d'octubre varen dedicar-se a l'exposició general del concepte i contingut de la historia de la literatura catalana, indicant-se les principals fonts bibliogràfiques i treballs crítics necessaris per al seu estudi i perfecte coneixement. S'assenyalaren les tres grans divisions que poden fer-se del seu estudi: *I, Període nacional* (s. XIII-XV); *II, Decadencia* (s. XVI a principis del XIX) i *III, Renaixença*, afegint-hi la subdivisió del primer en les dues èpoques: la preclàssica o propiament medieval (des de Jaume I a Joàn I), i la clàssica o del Renaixement italià (fins Ferràn *el Catòlic*).

Totseguit, es va entrar en el desenrotllament de les materies que han constituït l'objecte principal de les explicacions d'aquest curs; a saber: 1.r, Contribució de Catalunya a la Literatura provençal; 2.n, La prosa catalana fins al regnat de Jaume I; 3.r Les quatre grans cròniques catalanes; 4.t Ramón Lull; i 5.t, Quadre general de la cultura catalana, especialment en el regnat de Pere *el Cerimoniós*.

L'estudi de la Literatura provençal a Catalunya va anar precedit d'algunes consideracions sobre el caràcter de la poesía trovadoresca, sobre els diferents genres conreats pels trovadors, i sobre les figures que més sobressurten entremig d'aquell lluït estol de poetes, que van vessar sobre les naixents literatures neo-llatines el doll fecundíssim de la seva lírica inspiració. Després d'aquests indispensables antecedents, van estudiar-se les produccions dels trovadors catalans de més gran nomenada, com en Guerau de Cabrera, en Guillem de Cabestany, en Guillem de Bergadà, l'Huc de Mataplana, i sobretot en Ramón Vidal de Besalú i en Cerverí de Girona. També va esser objecte d'algunes explicacions la decadencia de la Literatura provençal, i la seva relació amb la política dels nostres reis.

Se dedicaren classes pràctiques a la lectura de troços selectes dels nostres trovadors. En aquestes lliçons pràctiques, de les quals estigué encarregat el Dr. Rubió i Balaguer, se llegiren, a més dels trovadors ja citats, fragments del *Somni* de Bernat Metge, l'escriptor model de la prosa artística, i la traducció que d'Huc de St. Victor (*De arrha animae*) féu fra Antoni Canals, en la que comença a manifes-

tar-s'hi la prosa afectada. Estudiades pràcticament la prosa artística i l'afectada, restà per a més endavant del curs, la prosa popular que forma un dels més bells atractius de les Cròniques militars, les populars per antonomasia.

A l'ocupar la càtedra el Dr. Rubió i Lluch, s'estudiaren els origens de la prosa catalana, fins a Jaume II, tractant-se de la prosa religiosa, històrica, jurídica i científica. Acabat l'estudi dels primers monuments de la prosa catalana, se presentà a la consideració dels alumnes el quadre general de la cultura catalana en temps de Jaume I.

Els mesos de desembre, gener, febrer i març foren consagrats a un estudi complet i detalladíssim de les quatre grans cròniques, les obres capdals i més poètiques de la nostra historiografía.

Com a preliminar indispensable per a l'estudi de la historiografía, s'indicà la divisió de la prosa històrica en : *a*) els Cronistes; *b*) els Historiadors. Les primeres poden agrupar-se en : I, Cròniques monacals; II, Cròniques militars, o siguin les quatre grans cròniques; III, Cròniques generals; IV, Cròniques especials. S'estudiaren els cronicons (de Ripoll, etc.) i les diferents versions de la *Gesta comitum*, fent-se un programa-resum d'aquesta materia.

A tall d'introducció per a l'estudi de la Crònica del rei Jaume, el Dr. Rubió va fer ressaltar la importancia extraordinaria del regnat del Conqueridor; i en varies explicacions, plenes d'erudició i roblertes d'entusiasme, exposà la grandesa política que en aquell período va assolir la Confederació catalano-aragonesa.

La Crònica del rei Jaume fou considerada des dels punts de vista polític, estètic i bibliogràfic, dictant-se als alumnes el programa o resum d'aquestes explicacions, que ocuparen el mes de desembre i part del de gener. Va tractar-se detingudament la qüestió referent a l'autenticitat d'aquesta Crònica, estudiant-se les tres teories d'*autenticitat directa, autenticitat indirecta* i *manca d'autenticitat*, que sobre aquest punt han estat exposades. El Dr. Rubió creu que la teoría més acceptable és la de l'*autenticitat indirecta*, segons la qual encara que el rei tingui una participació molt notable en la redacció de la Crònica del seu regnat, no la va escriure tota sencera, sinó amb la col·laboració dels secretaris de la Cancillería, que molt sovint parlaven en nom dels reis d'Aragó.

Se dedicaren classes pràctiques a la lectura de la Crònica, escollint-se diferents capítols que foren objecte d'un comentari especial. S'encarregaren d'aquest estudi els alumnes : Josep M.ª de Casacuberta sobre *Esperit cavalleresc del rei Conqueridor segons la Crònica del seu regnat*; Martí Esteve sobre *Refrans de la Crònica del rei Jaume*; i Josep Sol Vallespir sobre *Esperit català de Jaume I, manifestat en la Crònica.*

Fou aixímateix objecte d'algunes explicacions, pel Dr. Rubió i Balaguer, la Crònica d'en Bernat Desclot, de la qual es llegiren diversos fragments per a apreciar la veracitat històrica i la concisió d'estil, que són les notes més característiques en la prosa del cronista de Pere II *el Gran.*

Seguint l'ordre establert, s'entrà totseguit en la Crònica d'en Ramón Muntaner, que fou objecte d'extenses i importantíssimes explicacions, en les que s'exposaren els següents temes : I. *Biografía d'en Muntaner, segons la Crònica i segons els documents dels arxius.* En aquest punt el Dr. Rubió i Lluch posà a contribució els fruits de les més modernes investigacions dels arxius, podent-se formar

el verdader itinerari de la vida del nostre cronista, ja que es coneix any per any el lloc on se trobava. — II. *Anàlisi de la Crònica; estudi intern dels regnats que comprèn; extensió que dedica a cada regnat.* — III. *Ambient històric de la Crònica; records personals; fonts que segueix.* — IV. *Comparació amb la d'en Desclot i amb la del rei Jaume.* — V. *Elogi que fa de la llengua catalana; política diplomàtica de Jaume II; difusió de la nostra llengua pel mediterrà.* — VI. *Explicació de l'expedició catalana a l'Orient; en Muntaner en la expedició a Romania; comparació dels 45 capítols que hi dedica la Crònica d'en Muntaner amb els textes d'en Pachymeras i en Gregoras.* — VII. *Medis expositius, vanitat nacional i altres característiques d'en Muntaner.* — VIII. *Codis, edicions i traduccions de la Crònica; treballs crítics sobre aquesta o sobre la personalitat de son autor.*

En la càtedra se llegiren varis capítols de la Crònica, fent els alumnes, com s'havía començat amb la Crònica del rei Jaume, lectura comentada de distints fragments, segons els temes que segueixen : *Records de Perelada en la Crònica d'en Muntaner,* per Joàn Vidal; *Monòlegs i diàlegs de la Crònica d'en Muntaner,* per Joaquim Cantó; *Elogis del rei Jaume II en la Crònica d'en Muntaner,* per Lluís G. Serrallonga, i, *El gibelinisme d'en Muntaner,* per Josep M.ª de Casacuberta.

Després de les festes de Pasqua, es van dedicar algunes lliçons a l'estudi de la Crònica del rei Pere *el Cerimoniós,* fixant-se principalment el procés de la seva elaboració.

Celebrant-se en 1915 el VI centenari de la data tradicional de la mort de Ramón Lull, se donaren en la càtedra varies explicacions a fi d'orientar als alumnes en el coneixement de la biografía i gran nombre d'obres del beat francescà, així com els dipòsits de manuscrits i edicions lulians escampats per Europa, demostrant-se la necessitat de l'estudi d'aquests darrers per a compendre la importancia capdal que té Ramón Lull com a figura literaria. Féu aquestes explicacions En Jordi Rubió, qui recentment ha estudiat el fons lulià de Munich i de Innichen (Tirol).

L'acabament del mes d'abril, tot el maig i part de juny, fins a fi de curs (9 de juny), se destinaren al quadre general de la cultura catalana en el regnat de Pere *del Punyalet,* començant-se pels antecedents polítics del regnat (biografía del rei; caràcter de la seva política interior; aspecte general del regnat; principals fets històrics).

Establerts aquests preliminars, s'estudià la cultura de son regnat, segons l'esquema que va a continuació:

I. *El rei Pere III considerat com historiador.*

a) Obres històriques llegides pel rei des de sa jovenesa.

b) Cròniques promogudes pel rei («Cròniques dels Reys d'Arago e comtes de Barcelona»; «Crònica» del seu regnat; «Cròniques de Sicilia»); manuscrits, edicions i estudis.

II. *El rei Pere III considerat com orador.*

Discursos del rei en varies Corts; discursos que es llegeixen en la Crònica.

III. *El rei Pere III considerat com protector de la cultura.*

a) El rei Pere *el Cerimoniós,* protector de les Belles Arts. — Esculptors catalans. — Pintura catalana. — Monuments arquitectònics.

b) El rei Pere *el Cerimoniós*, protector de les Belles Lletres.
1. Traduccions d'obres llatines al català.
2. Traduccions d'obres franceses per iniciativa de Pere III; traduccions franceses fetes durant son regnat; llibres francesos comprats o fets copiar pel rei.
3. Traduccions d'obres castellanes.
4. Traduccions d'obres orientals.

S'acabà el curs amb un resum de les obres llatines i estrangeres traduïdes al català durant l'Edat mitjana, en el resum del qual el Dr. Rubió i Lluch féu observar als alumnes el gran nombre d'obres que s'incorporaren a la cultura catalana per haver estat traslladades a la nostra llengua. En aquest important treball, encara inèdit, se detallen les obres que, essent d'altres Literatures, formen, des dels temps medievals part integrant de la Literatura catalana. — LLUÍS G. SERRALLONGA. — JOSEP M.ª DE CASACUBERTA.

Historia de Catalunya

LA mort del malaguanyat professor D. Lluís B. Nadal († 20 d'agost de 1913)* va deixar vacant aquesta Càtedra. La Junta dels ESTUDIS, per a proveir el curs que aviat anava a començar, va encomanar-la a en Ferràn Valls Taberner.

El propòsit del nou professor va ésser d'efectuar en la seva classe una doble labor : la d'exposició general de la historia catalana i la de preparació dels alumnes per a estudis i investigacions particulars; és a dir, una part d'explicació i altra de pràctica, entrenant als deixebles en el coneixement de la paleografía catalana, de la bibliografía històrica i de les principals fonts narratives i documentals de la historia de Catalunya. Va proposar-se també el professor de fer, en col·laboració amb els alumnes que ho desitgin, estudis especials sobre determinades èpoques o personatges de la nostra historia; iniciant a aquells en les investigacions d'arxiu. En quant a la part explicativa, havía de versar principalment sobre el período medieval, d'independencia de Catalunya, donant singular importancia a l'estudi de l'estat social, institucions i civilització del nostre país en les distintes èpoques.

Durant la primera part del curs, o sigui fins a Nadal, es van dedicar les primeres lliçons a exposar, com a antecedent, el procés de la historiografía catalana, i es van examinar totseguit els preliminars històrics del nostre país, donant una sumaria idea dels temps primitius i de les primeres colonitzacions en la nostra terra, estudiant, després, la dominació romana, les invasions i dominació visigoda i la vinguda dels sarrains. Finalment, la reconquesta franca i período carolingi, amb els origens de la casa comtal de Barcelona, foren objecte d'un estudi més detingut, que es clogué juntament amb la primera part del curs.

* En el número pròxim es publicarà una noticia biogràfica d'aquest distingit escriptor i excel·lent amic.

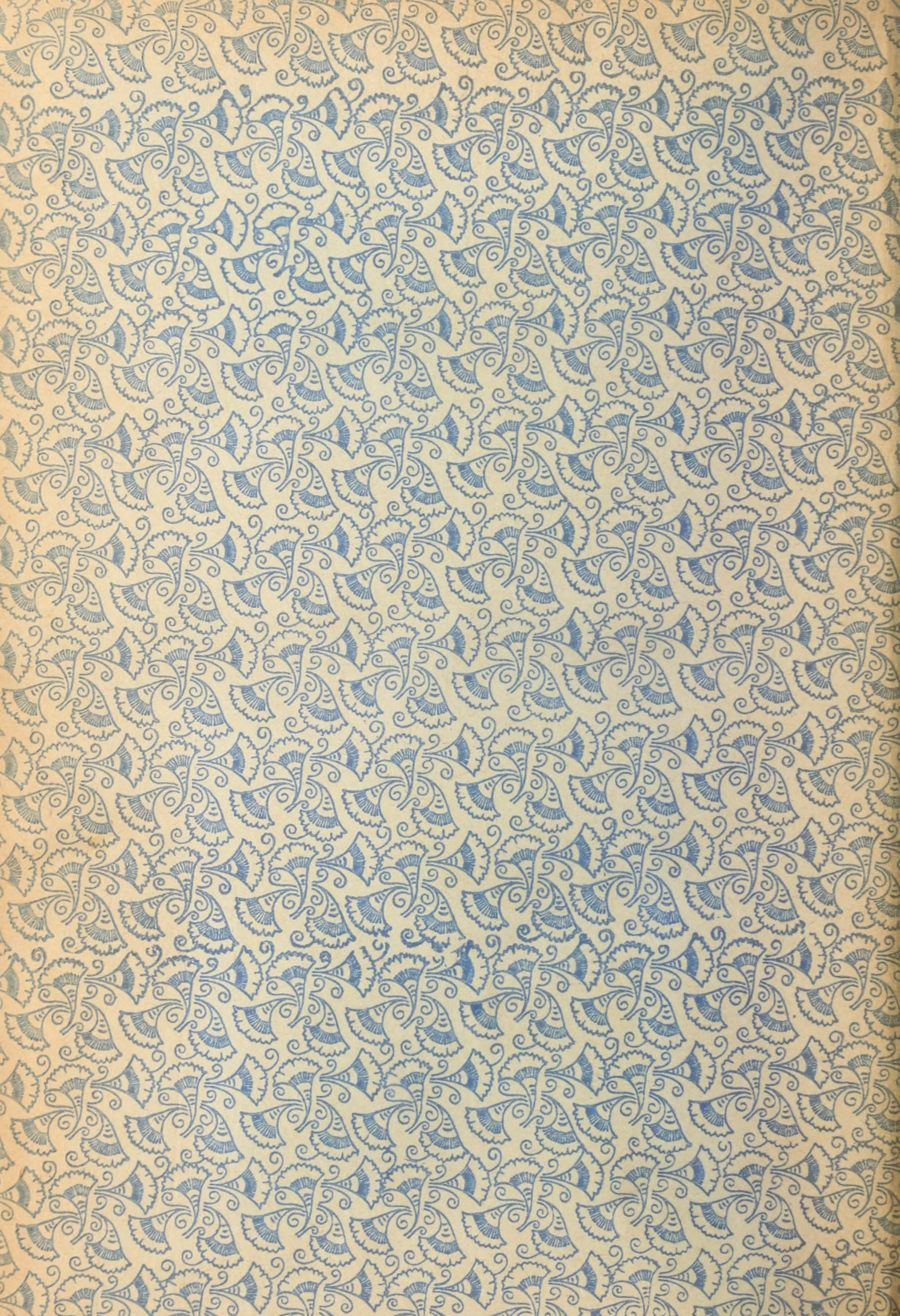

DP
302
.C57
E7
Whitehill
v.7
IMS

Barcelona. Estudis universitaris catalans.
[Revista dels] Estudis Universitaris Catalans. --

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA